

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ABD DIŞ POLİTİKASINDA SİLAH TİCARETİNİN ROLÜ:
BUSH ve OBAMA DÖNEMLERİNDE ORTADOĞU
POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

NIHAN ÖZCAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. FİLİZ ÇOBAN ORAN

Çanakkale - 2019

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

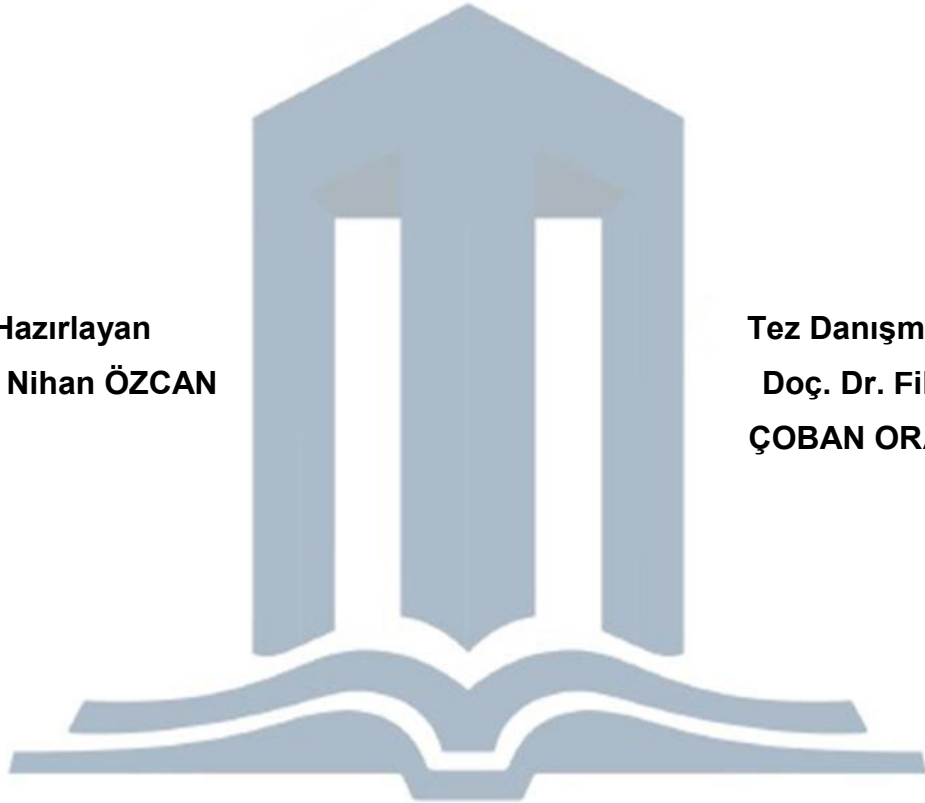
ABD DIŞ POLİTİKASINDA SİLAH TİCARETİNİN ROLÜ:

**BUSH ve OBAMA DÖNEMLERİNDE ORTADOĞU POLİTİKALARININ
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Nihan ÖZCAN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Filiz
ÇOBAN ORAN**

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ABD Dış Politikasında Silah Ticaretinin Rolü: Bush ve Obama Dönemlerinde Ortadoğu Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19.07.2019

NİHAN ÖZCAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Nihan Özcan'a ait "ABD Dış Politikasında Silah Ticaretinin Rolü: Bush ve Obama Dönemlerinde Ortadoğu Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler	İmza
Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN	
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ARIÖZ	
Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Emin DEMİRBAŞ	

Tez No : 10273318
Tez Savunma Tarihi : 19.07.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
25.07/2019

ÖZET

ABD DIŞ POLİTİKASINDA SİLAH TİCARETİNİN ROLÜ: BUSH ve OBAMA DÖNEMLERİNDE ORTADOĞU POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Bu tez, ABD dış politikasında silahlanma ve silah ticaretinin yerini George Walker Bush ve Barack Obama dönemlerinde Ortadoğu politikalarında kullanılan strateji ve dış politika araçlarını karşılaştırarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda tezde, öncelikle neo-realizm ve neo-liberalizm gibi Amerikan dış politikasına hâkim yaklaşımlar incelenerek, dış politikada Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti gelenekleri üzerinde durulmaktadır. ABD dış politika yapım sürecinde başkanın yetkileri ortaya koyularak kurumsal yapı içerisinde yer alan diğer etkili aktörlerin yanı sıra silahlanma ve silah sanayiinin öneminin altı çizilmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin global silah ticaretindeki rolüne odaklanarak çalışmada, silah ticaretinin ABD dış politikasının ve özellikle Ortadoğu politikalarının temel parametrelerinden olduğu iddia edilmektedir. Bunun için, silah ticaretinin dış politikada hangi amaç ve hedefler için kullanıldığına açıklık getirilerek, Ortadoğu'da silahlanma ve çatışma ilişkisi silahlanma verileri kullanılarak araştırılmaktadır. Sonuç olarak, silah ticaretinin Obama döneminde dış politikada daha etkili kullanıldığı ve Bush dönemindeki saldırgan gerçekçi politikaların farklı araçlarla sürdürüldüğü iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: ABD dış politikası, Ortadoğu, silah ticareti, silahlanma, neo-realizm, neo-liberalizm.

ABSTRACT

THE ROLE of ARMS TRADE in AMERICAN FOREIGN POLICY: A COMPARATIVE ANALYSIS of MIDDLE EAST POLICIES in BUSH and OBAMA PERIODS

This thesis aims to analyze the place of armament and arms trade in US foreign policy by comparing the strategy and foreign policy tools used in the Middle East policies in the period of George Walker Bush and Barack Obama. In this context, firstly, the dominant approaches to American foreign policy such as neo-realism and neo-liberalism are examined and the traditions of the Democratic Party and Republican Party are emphasized in foreign policy. In the US foreign policy-making process, the president's competencies are revealed, highlighting the importance of the arms and arms industry as well as other influential actors within the institutional structure. Focusing on the role of the US in the global arms trade in the post-Cold War era, the study argues that arms trade is one of the main parameters of US foreign policy, particularly politics of the Middle East. For this purpose, by clarifying the aims and objectives of arms trade in foreign policy, the relationship between arms and conflict in the Middle East is investigated by using armament data. As a result, it is claimed that during Obama period and aggressive realistic policies in Bush period were maintained by different means.

Key Words: U.S. Foreign Policy, Middle East, arms trade, armament, neo-realism, neo-liberalism.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, ABD dış politikasında silahlanma ve silah ticaretinin yeri ABD başkanlarından George Walker Bush ve Barack Obama dönemlerinin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle Amerikan dış politikasında hâkim uluslararası teoriler incelenmiş, ABD dış politika yapım süreci ve dış politikanın tarihsel süreci analiz edilmiş, ardından iki başkanın Ortadoğu politikaları incelenmiş ve çalışmanın analiz bölümünde ise ABD'nin Ortadoğu politikalarında silahlanma ve silah ticareti analiz edilmiştir.

Yoğun ve özverili bir çalışma gerektiren bu zorlu süreçte bana desteğini cömertçe sunan, tez konumu belirlememde yardımcı olan, vaktini ayıran ve en önemlisi en büyük motivasyon kaynağım olan değerli hocam ve danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi, FİLİZ ÇOBAN ORAN'a teşekkürlerimi en kalbi duygularıyla sunarım.

Akademisyenlik yolunda bana ilk adımı atma gücü veren, desteğini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Mustafa KOÇAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitimimde ve bu günlere gelmemde maddi manevi büyük katkıları olan aileme öncelikle annem Raziye GÜLEÇ'e, babam Mete Çetin ÖZCAN'a ve ablam Nur Eda ÖZALP'e her zaman yanımda oldukları ve beni destekledikleri için minnettarlığımı sunmak isterim.

Çalışmamda büyük özveride bulunan, zamanını ayıran ve bana bu süreçte yardımcı olan en büyük destekçim, ikizim Neşe ÖZCAN'a en içten teşekkürlerimi belirtmek isterim.

Bu çalışmayı bana kazandırdıkları her şey için minnet duyduğum, bu imkânları tanıyan aileme ve tüm imkânsızlıklara rağmen çalışmaktan asla vazgeçmeyen başarının mutluluğunu tadabilmiş kişilere ithaf ediyorum.

Nihan ÖZCAN
Çanakkale, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR.....	İV
TABLOLAR.....	vii
ŞEKİLLER.....	İX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM AMERİKAN DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ: TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1. Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Dış Politika Analizi	5
1.1.1. Dış Politika Analiz Düzeyleri	9
1.1.1. Realist Sistem Anlayışı ve Dış Politika.....	13
1.1.2. Neo-liberal Sistem Anlayışı ve Dış Politika	19
1.1.3. Entegrasyon Teorileri ve Dış Politika	22
1.1.4. Federalist Sistem Anlayışı ve Dış Politika	24
1.1.5. Fonksiyonalist Yaklaşım ve Dış Politika.....	25
1.1.6. Globalizm ve Dış Politika	27
1.1.7. Pluralizm ve Dış Politika	29
1.2. ABD Dış Politikasına Yön Veren Yaklaşımlar	30

İKİNCİ BÖLÜM ABD DIŞ POLİTİKASI YAPIM SÜRECİ

2.1. Kurumsal Yapılanma ve Dış Politika	44
2.1.1. Yürütme (Executive) ve Dış Politika	48
2.1.2. Yasama (Legislative) ve Dış Politika.....	55
2.1.3. Yargı (Judicial) ve Dış Politika.....	60
2.2. Baskı-Çıkar Grupları (Pressure- Interest Groups) ve Dış Politika	62
2.3. Lobicilik (Lobbying) ve Dış Politika	68
2.4. Medya (Media) ve Dış Politika	84

2.5. Savunma Sanayi (Defence Industry) ve Dış Politika	91
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ABD DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Kıtanın Keşfi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuruluşu	105
3.2. Amerikan İç Savaşı (1861-1865).....	110
3.3. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası ABD Dış Politikası	112
3.4. İki Savaş Arası Dönemde (1914-1945) ABD Dış Politikası.....	113
3.5. İkinci Dünya Savaşı (1939) ve Sonrası ABD Dış Politikası.....	114
3.6. Soğuk Savaş (Cold War) 1947-1991 Yıllarında ABD Dış Politikası	116
3.7. Soğuk Savaş Sonrası ABD Dış Politikası.....	127

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BUSH ve OBAMA DÖNEMLERİNDE ABD'NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI

4.1. Dünya Politikalarında Ortadoğu'nun Önemi.....	135
4.2. George Walker Bush Dönemi ABD Dış Politikasında Ortadoğu (2000-2008)....	151
4.2.1. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve “Uluslararası Terörizm”	151
4.2.2. Afganistan İşgali (7 Ekim 2001)	155
4.2.3. Irak İşgali (20 Mart 2003)	158
4.2.4. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ve Türkiye	160
4.2.5. İsrail'in Güvenliği	163
4.3. Barack Obama Dönemi ABD Dış Politikasında Ortadoğu (2008-2016).....	168
4.3.1. Afganistan'ın Durumu ve El-Kaide Lideri Ladin'in Öldürülmesi	171
4.3.2. Irak'tan Çekilme Süreci.....	176
4.3.3. İran İlişkilerinde Nükleer Alandaki Gelişmeler	180
4.3.4. İsrail ile İlişkiler	186
4.3.5. Arap Baharı (İsyanları) Gelişmeleri	191
4.3.5.1. Tunus (Aralık 2010).....	192
4.3.5.2. Mısır (Ocak 2011)	193
4.3.5.4. Libya (Şubat 2011)	197
4.3.5.5. Yemen (Ocak 2011).....	199
4.3.5.6. Bahreyn (Şubat 2011)	201

4.3.5.7. Suriye (Mart 2011)	204
4.3.6. Yükselen Tehdit: Terörle Mücadele	208

BEŞİNCİ BÖLÜM

ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARINDA SİLAHLANMA ve SİLAH TİCARETİ

5.1. Silahlanma Kavramı	214
5.2. Dünya Çapında Silah Ticaretlerine Genel Bir Bakış	231
5.2.1. 1986-1993 Yılları Arasında Silah Ticareti	233
5.2.2. 1992-1999 Yılları Arasında Silah Ticareti	244
5.2.3. Bush Dönemi: 2000-2008 Yılları Arasında Silah Ticareti	256
5.2.4. Obama Dönemi: 2008-2016 Yılları Arasındaki Silah Ticareti	265
5.3. Ortadoğu’nun Silahlanma ve Silah Ticareti Açısından Önemi	286
5.4. Ortadoğu’da Silahlanma ve Çatışma İlişkisi	291
5.5. ABD’nin Ortadoğu Politikalarında Silahlanma ve Silah Ticaretinin Rolü: Bush ve Obama Dönemlerinin Karşılaştırılması	296
SONUÇ	315
KAYNAKÇA	322
ÖZGEÇMİŞ	350

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABM	: Anti-Balistik Füzeler Antlaşması (Anti-Ballistic Missile Treaty)
ACU	: American Muhafazakâr Birliği (American Conservation Union)
AFBF	: Amerikan Çiftçi Dernekleri Federasyonu (American Farm Bureau Federation)
AFL-CIO	: Amerikan işçi Sendikası Federasyonu Sanayi Örgütleri (American Federation of Labor- Congress of Industrialization Organization)
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AMA	: Amerikan Tıpçılar Derneği (American Medical Assosiation)
APEC	: Asya- Pasifik ekonomik İşbirliği (Asia Pacific Economic Cooperation)
API	: Amerikan Petrol Enstitüsü (American Petroleum Institute)
BDT-CIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
UNSCOM	: Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CFE	: Avrupa'da Konvansiyonel Silahların İndirimi Antlaşması
CIA	: Merkezi Haber Alma Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
ADA	: Demokratik Eylem İçin Amerikalılar (American's for Democratic Action)
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EOP	: Başkanın Yürütme Bürosu (Exetutive Office of the President)
FTAA	: Amerikalılar Serbest Ticaret Anlaşması (Free Trade Area of the Americas)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

INF	: Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması (Intermediate-range Nuclear Forces Treaty)
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
IPPA	: Bağımsız Petrolcüler Derneği (Independent Petroleum Producer Assosiation)
İHA	: İnsansız hava araçları
FARC	: Kolombiya Devrim Silahlı Kuvvetleri
CRS	: Kongre Araştırma Servisi (Congressional Research Service)
KİK	: Körfez işbirliği Konseyi
KRG	: Kürt Bölge Hükümeti
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (North American Free Trade Agreement)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NPT	: Nükleer Silahsızlanma Anlaşması (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons)
USIA	: Birleşik Devletler Enformasyon Ajansı (The United States Information Agency)
NSC	: Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler (Organisation for Petroleum Exporting Countries)
PAC	: Siyasal Eylem Komiteleri (Political Action Committees)
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê
PYD	: Partiya Yekîtiya Demokrat
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
JCPOA	: Ortak Kapsamlı Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action)
SALT I- II	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (Strategic Arms Limitation Treaty Talks)
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (South East Asia Treaty Organization)
ATT	: Silah Ticareti Anlaşması (Arms Trade Theaty)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
START I	: Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması (Strategic Arms Reduction Treaty)

- SIPRI** : Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute)
- NAM** : Ulusal İmalatçılar Derneği (National Association of Manufacturers)
- NRA** : Ulusal Silah Derneği (National Rifle Association)
- IAEA-UAEA** : Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency)

TABLOLAR

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 2.1.	Bakanlıklar (Departments)	53
Tablo 2.2.	Temsilciler Meclisi ve Senato Daimî Komiteleri	58
Tablo 2.3.	ABD’de Lobicilik Üzerine Yasal Düzenlemeler	76
Tablo 2.4.	Dünyadaki En Büyük Silah İhracatçılarından İlk Beşinin 2010-2017 Yıllarına Ait İhracat Verileri	98
Tablo 2.5.	ABD’de 2015-2016-2018 Yılları Toplam Bütçe Harcamaları ve Harcamaların Dağılım Yüzdelikleri (Oranları)	101
Tablo 2.6.	Dünyadaki En Büyük Silah Şirketlerinin 2016-2017 Yıllarının Toplam Satışlarına Ait Veriler	103
Tablo 5.1.	Tedarikçi Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Dünya Çapındaki Silah Transfer Anlaşma Miktarları 1986-1993 (1993 yılı sabit ABD doları cinsinden-Milyon\$)	235
Tablo 5.2.	Tedarikçilerin Bölgelere Göre Toplam Silah Sözleşme Değerlerinin Yüzdelikleri; 1986-1993	239
Tablo 5.3.	Tedarikçilerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Gerçekleştirdikleri Silah Transfer Anlaşmalarındaki Lider Alıcılar ve Anlaşma Değerleri; 1986-1993	241
Tablo 5.4.	Tedarikçi Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Dünya Çapındaki Silah Transfer Anlaşma Miktarları: 1992-1999 (1999 kuru-milyon dolar cinsinden)	245
Tablo 5.5.	Tedarikçilerin Bölgelere Göre Toplam Silah Sözleşme Değerlerinin Yüzdelikleri: 1992-1999	249
Tablo 5.6.	Tedarikçilerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Gerçekleştirdikleri Silah Transfer Anlaşmalarındaki Lider Alıcılar ve Anlaşma Değerleri: 1992-1999	252
Tablo 5.7.	Tedarikçi Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Dünya Çapında Silah Transfer Anlaşma Miktarları: 2000-2007 (2007 sabit ABD doları cinsinden- milyon\$)	258
Tablo 5.8.	Tedarikçilerin Bölgelere Göre Toplam Silah Sözleşme Değerlerinin Yüzdelikleri: 2000-2007	260

Tablo 5.9.	Tedarikçilerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Gerçekleştirdikleri Silah Transfer Anlaşmalarındaki Lider Alıcılar ve Anlaşma Değerleri: 2000-2007	263
Tablo 5.10.	Tedarikçi Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Dünya Çapındaki Silah Transfer Anlaşma Miktarları: 2008-2015 (2015 yılı sabit ABD doları cinsinden)	269
Tablo 5.11.	Tedarikçilerin Bölgelere Göre Toplam Silah Transfer Anlaşma Değerlerinin Yüzdelikleri: 2008-2015	271
Tablo 5.12.	Tedarikçilerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Gerçekleştirdikleri Silah Transfer Anlaşmalarındaki Lider Alıcılar ve Anlaşma Değerleri: 2008-2015	275
Tablo 5.13.	En Büyük 10 Silah İhracatçı Ülkenin Toplam İhracattaki Payları: 2009-2013 ve 2014-2018	279
Tablo 5.14.	2015-2018 Yılları Arasındaki En Yüksek İhracatı Gerçekleştiren Tedarikçi Ülkeler (milyon \$ cinsinden)	280
Tablo 5.15.	En Büyük 10 İhracatçı Ülke ve Ana Alıcı Ülkeler: 2014-2018	282
Tablo 5.16.	En Büyük 10 Silah İthalatçısı ve Ana Tedarikçileri: 2014-2018	283

ŞEKİLLER

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa
Şekil 1.1.	Amerikan Dış Politikasında Yapım Sürecinin Beş Belirleyici Kaynağı	31
Şekil 1.2.	ABD Dış Politikasında Karar Alma Sürecinde Etkili Aktörler	32
Şekil 2.1.	ABD'nin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi (Başkanlık Sistemi Modeli)	46
Şekil 2.2.	George W. Bush (2000-2008) ve Barack Obama (2008-2016) Dönemlerinde Gerçekleştirilen Yıllara Göre Toplam Lobici Sayıları	81
Şekil 2.3.	George W. Bush (2000-2008) ve Barack Obama (2008-2016) Dönemlerinde Gerçekleştirilen Yıllara Göre Toplam Lobi Harcamaları (milyar dolar cinsinden)	82
Şekil 2.4.	Dünyada Savunma Harcamaları (milyar \$) ve Dünya Payı İçindeki Yeri (%) (2016 ilk 15 ülke sıralaması)	95
Şekil 2.5.	Dünyada Savunma Harcamaları (milyar \$) ve Dünya Payı İçindeki Yeri (%) (2017 ilk 15 ülke sıralaması)	96
Şekil 2.6.	2013-2017 Yıllarındaki Silah İhracatının Global Dağılımında Aldıkları Pay Yüzdeleri (ilk 10 ülke)	97
Şekil 2.7.	Dünyadaki En Büyük Silah İhracatçılarından İlk Beşinin 2010-2017 Yıllarına Ait İhracat Verilerinde Artış/Azalış	99
Şekil 2.8.	2017 Yılında Ülkelerin Toplam Silah İhracatında ve İthalatında Aldıkları Pay (Yüzdelik olarak; %)	100
Şekil 2.9	ABD'de Yapılan (2000-2017) Yılları Arasındaki Toplam Askeri Harcama Miktarları (milyon \$ cinsinden)	102
Şekil 4.1.	Kanıtlanmış Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı: 1990, 2000, 2010 ve 2017 Yılları	136
Şekil 4.2.	Dünya Çapında Toplam Petrol Üretim ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılım Yüzdelikleri: 2017 Yılı (milyon ton cinsinden)	137
Şekil 4.3.	Kanıtlanmış Doğalgaz Yataklarının Bölgesel Dağılımı: 1990, 2000, 2001 ve 2017 Yılları	140
Şekil 4.4.	Dünya Çapında Toplam Doğalgaz Üretim ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılım Yüzdelikleri: 2017 Yılı (milyar metreküp cinsinden)	141
Şekil 4.5.	Nükleer Enerji ve Kömür Yataklarının Bölgesel Dağılımı: 2017 Yılı	143

Şekil 5.1.	Gelişmekte Olan Ülkeler ile Yapılan 1986- 1993 Yılları Arasındaki Silah Ticareti Anlaşmaları (1993 yılı ABD doları cinsinden- milyar \$)	234
Şekil 5.2.	Gelişmekte Olan Ülkeler ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkeleri Değer Yüzdelерinin Dağılımı: 1992 ve 1993	237
Şekil 5.3.	Ortadoğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Pay Dağılımları: 1986-1993	240
Şekil 5.4.	Dünya Çapında 1992-1999 Yılları Arasındaki Toplam Silah Transfer Anlaşma Miktarları: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması (milyar \$ cinsinden)	246
Şekil 5.5.	Dünya Genelindeki Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Değer Yüzdelерinin Dağılımı: 1992-1995 ve 1996-1999	248
Şekil 5.6.	Ortadoğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Pay Dağılımları: 1992-1995 ve 1996-1999	251
Şekil 5.7.	Dünya Çapında 2000-2007 Yılları Arasındaki Toplam Silah Transfer Anlaşma Miktarları: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması (Milyar \$ cinsinden)	256
Şekil 5.8.	Dünya Genelindeki Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Değer Yüzdelерinin Dağılımı: 2000-2003 ve 2004-2007	259
Şekil 5.9.	Ortadoğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Pay Dağılımları: 2000-2003 ve 2004-2007	262
Şekil 5.10.	Dünya Çapında 2008-2015 Yılları Arasındaki Toplam Silah Transfer Anlaşmaları; Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması (milyar \$ cinsinden)	266
Şekil 5.11.	Dünya Genelindeki Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Değer Yüzdelерinin Dağılımı: 2008-2011 ve 2012-2015	270
Şekil 5.12.	Ortadoğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Pay Dağılımları: 2008-2011 ve 2012-2015	273
Şekil 5.13.	Tedarikçi Ülkelerin Silah İhracat Miktarları: 2015-2018 Yılları	278
Şekil 5.14.	Dünya Çapındaki Silah Ticaretinde Bölgelere Göre İthalat Yüzdelikleri: 2009-2013 ve 2014-2018	281
Şekil 5.15.	ABD'nin 2000-2018 Yılları Arasındaki Askeri Harcama Miktarları (milyar \$ cinsinden)	299

Şekil 5.16.	ABD'nin 2000-2018 Yılları Arasındaki Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı (Yüzdelik olarak)	302
Şekil 5.17.	ABD'nin 2000-2018 Yılları Arasındaki Toplam Silah İhracatı	306

GİRİŞ

Tarihin eski dönemlerinden bu yana devletlerarasında çatışmalar süregelmekte ve insanlık tarihinde derin yıkımların yaşandığı çatışmalara tanıklık edilmektedir. Uluslararası aktörler arasındaki mücadelelerin en temeldeki nedeni güvenlik kaygısı olmakta ve aktörlerin güven kaygısı neticesinde ilk çağlardan günümüze kadar olan dönemde başvurdukları en temel araçlardan birisi olarak silahlanma karşımıza çıkmaktadır.

Gücü pekiştirici, güvenliği sağlayıcı, etkileyici yıkım potansiyellerinin yanısıra etkin silahlara sahip olmanın uluslararası alanda kazandıracağı prestij ve caydırıcı gücünden de yararlanmayı hedefleyen aktörler, zaman içerisinde silahlanma dinamiklerini arttırmakta ve silah ticareti artış eğilimi göstermektedir.

Silah ticareti normal bir ticari süreçte hedeflenen ekonomik kazançlardan öte stratejik ve ideolojik yanı daha ağır basan bir faaliyet olarak kendini göstermektedir. Nitekim silah ticareti uzun yıllar devletlerin etkileşim içerisinde olmalarını gerektiren bir süreçtir. Devletler bu ticari süreçte maddi kazanımların yanısıra süreci yürütecekleri devlet tercihlerini de farklı konjonktürleri göz önünde bulundurarak hem maddi hem de manevi kar-zarar dengesini iyi gözeterek yürütmeye çalışmaktadırlar. Aksi halde hem ithalatçı hem de ihracatçı ülkeler uluslararası alanda olası bir baskı mekanizması ile karşı karşıya kalabilmekte ve prestij kaybı yaşayarak sistem içerisinde güvensizlik oluşturabilmektedirler. Örneğin, ağır uluslararası hukuk ihlallerinin söz konusu olduğu ülkelerle sürdürülecek olan silah ticareti, tedarikçi devletleri uluslararası sistemin bir takım yaptırımları ile karşı karşıya bırakabilmektedir.

Globalleşmenin etkisiyle ve teknolojik gelişmelerle birlikte zaman içerisinde silahlar, kapasiteleri bakımından yetersiz kalmakla birlikte sürekli bir modernizasyonunu gerekli kılmakta ve devletlerin savunma harcamaları için bütçelerinden ayırdıkları paylar, gerekli olan diğer alanlarda (örneğin sağlık, eğitim vb.) kısıtlamalara gitmelerine neden olarak ülkelerin gelişimleri üzerinde negatif etkilere yol açmaktadır. Diğer taraftan geleneksel savaş algısının yerini asimetrik savaşa bıraktığı uluslararası sistemin anarşik yapısı, aktörleri tehlikelerin nereden ve ne şekilde geleceğinin belirsiz olduğu anarşik sistemde güvenlik bunalımına sürükleyerek silahlanma yarışını tetiklemektedir.

Dünya üzerinde çatışmaların yoğun olarak yaşandığı bölgelerden birisi olarak Ortadoğu, bölgesel, yerel ve global güçlerin çıkar çatışmalarının halen devamlılık gösterdiği bir alana dönüşmüştür. Bölgenin yeraltı kaynakları açısından zengin topraklara ve önemli

geçiş yollarına sahip olması gibi pek çok faktör global güçlerin dış politikalarında bölgeyi odak noktası haline getirmekte ve global güçler bölgedeki değişimlerin kendi lehine paralel gelişme göstermesi hedefiyle politikalar geliştirmektedirler.

Global güçlerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de bölgenin potansiyeline kayıtsız kalmamakta, devletin kuruluşundan bu yana ABD başkanlarının dış politika kararları arasında Ortadoğu bölgesine yönelik politikaların sıkça yer aldığı görülmektedir.

11 Eylül Saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleriyle Ortadoğu politikalarını derinden etkileyen George Walker Bush, tüm dünyada savaş karşıtlığı ve Amerikan-karşıtlığını da tetikleyen bir başkan olarak tarihe geçmiştir. G.W. Bush gibi savaş ve silahlanma araçları ile sert güçle anılan bir başkandan sonra *değişim* sloganıyla B. Obama'nın ekonomik işbirliğini öne çıkaran neo-liberal yaklaşımı, ABD'nin dış politikasını farklı bir ekseninde uyguladığını düşündürmektedir. Ancak çalışma, bu teze karşı çıkmakta ve B. Obama'nın politika söylemleri ile pratiği arasındaki derin uçuruma dikkat çekerek temelde her iki başkanın da saldırgan politika stratejileri sergilemekte olduklarını iddia ederek, bunun yanı sıra dış politika araçlarının farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda saldırgan dış politika araçları arasında yer alan silahlanma ve silah ticareti çalışmanın temel kavramlarını oluşturmaktadır. İki başkan döneminde gerçekleştirilen silah ticaretleri üzerine veriler analiz edilerek Obama döneminde toplamdaki silah satışlarının Bush dönemine kıyasla nasıl bir yükseliş gösterdiği açığa çıkarılarak hipotez sınanmaktadır.

ABD'nin siyasal yapı tarafından mı yoksa başkanlar tarafından mı yürütülmekte olduğu yönünde literatürde pek çok tartışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmada, tartışmaya yeni bir bakış açısı kazandırılmaya çalışarak dış politika kararlarında en yetkili konumda bulunan ABD başkanının rolüne ve sistem yapısının karar sürecindeki etkilerine ek olarak silah sanayiinin ve ticaretinin dış politika yapım sürecindeki önemi aydınlatılarak literatüre bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Dolayısıyla silah ticaretinin ABD dış politika parametrelerinden biri olduğu iddia edilen çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde ifade edilebilir: George W. Bush ve Barack Obama döneminde ABD dış politikasında silahlanma ve silah ticaretinin yeri nedir ve silah ticareti ABD politikalarında hangi stratejik amaçlar için kullanılmaktadır? Bu soru çerçevesinde çalışmada, ABD başkanlarından G.W. Bush ve B. Obama'nın silah ticaretinde önemli bölgelerin başında gelen Ortadoğu'ya yönelik politikalarındaki dış politika kararları

ve eylemleri arasındaki farklılıklar ve benzerliklerin açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Böylelikle, Soğuk Savaş sonrası dönemde global silah ticaretinde ve Ortadoğu'daki çatışmalarda ABD'nin oynadığı rolün daha iyi anlaşılmasını sağlamayı ummaktadır.

Bu bağlamda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, Amerikan dış politikasında hâkim uluslararası ilişkiler teorileri ve yaklaşımların hangileri olduğu sorusuna cevap aranmakla birlikte uluslararası ilişkiler teorilerden sırasıyla realizm, neo-liberalizm, entegrasyon teorileri, federalist sistem anlayışı, fonksiyonalist yaklaşım, globalizm ve pluralizm irdelenmektedir. Dış politika sürecinde G. W. Bush ve B. Obama dönemlerinde ise Uluslararası İlişkiler teorilerinden realist ve neo-liberal teoriler öne çıkarılmaktadır.

ABD dış politika yapım sürecinde ABD başkanlarının yetkilerinin altı çizilerek kurumsal yapı içerisinde yer alan kurumların etkilerinin öne sürülmesinin amaçlandığı ikinci bölümde, kurumsal yapı içerisinde yer alan yasama-yürütme-yargı organlarının yanı sıra politika süreçlerinde baskı-çıkar grupları, lobiler, medya ve savunma sanayiinin etkileri incelenmektedir.

Daha çok tarihsel bir perspektif ile ABD dış politikasının temel parametrelerinin dönemsel olarak nasıl geliştiği sorunun cevabının arandığı üçüncü bölümde ABD tarihi kuruluşundan Başkan G.W. Bush dönemine kadar incelenmekte ve ABD başkanlarının kendi isimleri ile nitelendirilen dış politika hedeflerinin yansıtıldığı ABD doktrinleri irdelenmektedir.

Çalışmanın analiz kısmı için alt yapı sağlamasının amaçlandığı dördüncü bölümde öncelikle Ortadoğu'nun öneminin dünya politikaları açısından öneminin açıklanması hedeflenmektedir. Ardından G.W. Bush ve B. Obama dönemlerinde ABD'nin Ortadoğu politika hedefleri ve faaliyetleri ortaya konarak iki başkanın dünya görüşleri ile dış politika hedefleri arasındaki benzerlikler ve farklılıkların analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın analiz kısmını oluşturan beşinci bölümde ise öncelikle silahlanma kavramı üzerinde durulmakta, literatürde yer alan çalışmalar incelenmekte ve silah ticaretinin hem alıcı hem de tedarikçi ülkeler için ekonomik, stratejik ve aynı zamanda ideolojik hedeflerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte global silah ticaretine Soğuk Savaş'tan günümüze kadar olan dönemde genel bir bakış sunulmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, özellikle, Ortadoğu'nun dünya ve özelde ABD politikalarında silahlanma ve silah ticareti açısından önemi irdelenmekle birlikte bölgede silahlanma ile çatışma arasında bir ilişkinin söz konusu olup olmadığı analiz edilmektedir.

Tüm analizler sonucunda ABD'nin Ortadoğu politikalarında silahlanma ve silah ticaretinin rolü irdelenerek ABD başkanlarından G W. Bush ve B. Obama dönemlerinin karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ: TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1. Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Dış Politika Analizi

Dış politika (foreign policy) kavramı neyi ifade etmektedir? Dış politika kavramı, Sönmezoğlu tarafından; “uluslararası sistemde bir aktör tarafından yürütülen resmi dış ilişkilerin toplamı” olarak tanımlanmakta ve burada bahsi geçen aktör de devlet olarak vurgulanmaktadır¹. İşyar’a göre ise dış politika; “bir devletin sınırlarını, coğrafi açıdan topraklarını aşan, odak noktasında dış perspektifin benimsendiği, devletlere ait bir aksiyondur”². James N. Rosenau ise dış politika tanımında bir ayrıma giderek yönelim ve eylem çerçevesinde bir tanım öne sürmüştür. Bu çerçevede yönelim olarak dış politika, toplumun sahip olduğu tarihi, yaşam şekli ve gelenekleri dolayısıyla şekillenen prensipleri ifade ederken; eylem olarak dış politika, devletlerin uluslararası ortamda beklentileri, planları, amaçları doğrultusunda ortaya konulan davranışları tanımlamaktadır³.

Dış politika üzerine farklı tanımlamalar mevcuttur. Fakat bu noktada önemli olan hangi tanımın daha doğru, kapsayıcı veya üzerinde anlaşılmış bir tanım olduğundan ziyade dış politika analizlerinde odak noktasının ne veya kim olduğudur. Önceki dönemler içerisinde dış politika analizinin odak noktasına devleti alan yaklaşımlarda devletin sahip olduğu potansiyel güç, güvenlik söz konusu olmakta ve devletin öncelikli amaçlarını da bunun artırımı oluşturmaktaydı. Daha sonrası dönemler için ise artan globalleşme olgusu ile birlikte devletlerarası ilişkiler önem kazanmakta hatta devletlerarasında karşılıklı bağımlılık ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda da önceki dönemlerde devletin temel amaçları arasında yer alan güç ve güvenliğe ek olarak çıkar unsuru odak noktası olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla dış politika da artan konular, ilişkiler, süreçler ile birlikte dış politika analizi pek çok etkenin incelenmesi gereken bir araştırma alanı haline gelmektedir.

¹Faruk Sönmezoğlu ve Özgün E. Bayır (Düz.), *Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Der Yayınları, İstanbul 2014, s. 5.

² Ö. Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, Dora Yayınları, Bursa 2013, s. 201.

³Nurcan Ö. Baklacioğlu, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi” içinde Faruk Sönmezoğlu ve Özgün E. Bayır (Düz.), *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Der Yayınları, İstanbul 2014, ss. 45-76 s. 46.

Dış politika analizi çalışmaları 1950'lere kadar gitmektedir. 1950 ve 1960'lar arasındaki dönemde yayınlanan üç esas çalışma neticesinde analiz çalışmaları gelişme göstermektedir. Bu dönemdeki çalışmalar daha çok devletlerarası ilişkileri odak noktasına almakta ve onların arasındaki etki değişkenlerini incelemektedirler. Buradaki amaç, devletlerin davranış kalıplarını açıklayabilmek ve ileri düzeyde de bu kalıpları bir bilimsel model olarak oluşturabilmektir⁴. Dış politika çalışmalarından ilki, 1955 yılında Richard C. Snyder, H.W. Bruck, B. Sapin'e ait olan "Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics" adlı çalışmadır⁵. Devlet odaklı nedensellik üzerine oluşturulan bu çalışmada dış politika, süreç şeklinde incelenmektedir. Özcan'a göre bu çalışma, sadece karar vericilerin kişilik özellikleri, algıları, sahip oldukları değerlere odaklanmakta, bunun da ötesinde karar sürecinde etki gösteren karar verici üyeler arasındaki ilişkilerin, bürokrasi yapısı çerçevesinde yer alan aktörlerin çalışmalarının da göz önüne alınması gerekliliği konusunda çalışmaya eleştiri getirmektedir⁶. Harold ve M. Sprout, çalışmayı bu eleştiri noktasında genişleterek 1957 yılında "Man-Milleu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics" isimli eseri yayımlamışlardır⁷.

Dış politika çalışmalarından ikinci temel kuramsal çalışma ise 1966 yılında James N. Rosenau'nun kaleme aldığı "The Study of World Politics" isimli iki ciltlik kitabının içerisinde yer alan "Pre-Theories and Theories of Foreign Policy" eseridir⁸. Bu makalesinde Rosenau, dış politika sürecinde ulus devletlerarasında davranış farklılıklarını anlamlandırabilmek adına, yönetim yapısı, toplumsal yapı, global sistem gibi farklı çözüm modellerine vurgu yapmıştır⁹. Ayrıca çalışmasında devletleri sınıflandırma yoluna giderek, onların boyutları ve gelişmişlik düzeylerine göre büyük-orta-küçük, ekonomik yapı olarak gelişmiş-azgelişmiş ve politik açıdan açık-kapalı şeklinde bir tablo oluşturmuş ve sekiz toplum türü şeklinde bir sınıflandırma getirmiştir¹⁰.

⁴ Gencer Özcan, "Dış Politika Analizi" içinde Evren Balta (Düz.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 330.

⁵ Richard C. Snyder, H.W. Bruck and B. Sapin "Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics", Princeton University, 1955, Cilt: 8, Sayı: 1.

⁶ Gencer Özcan, a.g.e., s. 331.

⁷ Nurcan Ö. Baklacioğlu, a.g.e., s. 47.

⁸ James N. Rosenau, "Pre-Theories and Theories of Foreign Policy" içinde Julia Loose (Düz.), *The Study of World Politics: Theoretical and Methodological Challenges*, New York 2006.

⁹ Cansu Güleç, "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreçleri ve Karar Verme Modelleri", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 79-103, s. 87.

¹⁰ Rosenau'nun toplum türlerinin sınıflandırılması çalışması hakkında daha fazla bilgi için bkz. James N. Rosenau, a.g.e. s.176.

Üçüncü çalışma ise Harold ve Margaret Sprout'un kaleme aldığı "Man-Milieu Relationship Hypothesis in the Context of International Politics" eseridir¹¹. Yazarlar karar verme sürecinde iki farklı tanımlama getirmektedirler. Bunlardan ilki işlevsel çevre olarak adlandırılan uluslararası sistem yapısı, sosyal yapı, ekonomik çevre gibi unsurlar; bir diğeri de karar vericilerin algılamalarını, beklentilerini içeren psikolojik çevredir¹². Karar vericiler de bu iki çevreyi yani hem işlevsel hem de psikolojik çevreyi tanımlayıp birleştirip karar almaktadırlar.

Dış politika analizleri ile ilgili bu çalışmaların ortak noktası, dış politika karar sürecinde karar vericilerin bireysel yani kişilik özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği vurgusunu yapmalarıdır. Aynı zamanda bu çalışmaların teori kurma amacı taşımaları da bir başka benzer noktayı oluşturmaktadır. Genel olarak bu çalışmalarda kullanılan benzer analiz seviyeleri adına Sönmezoğlu şu modelleri tespit etmiştir; uluslararası sistem seviyesi, devletlerarası etki-tepki seviyesi, ulusal düzlem seviyesi¹³.

1970'lere gelindiğinde ise dünya gündemi önemli gelişmeler gösterip değişime uğramış¹⁴, uluslararası ilişkilerin değişen yapısı da yeni analiz modelleri geliştirmeye itmiştir. Buna örnek verecek olursak pek çok kolonini o yıllarda bağımsızlık kazanmaları neticesinde politik ekonomi, toplum-devlet ilişkilerinin incelenmesi önem kazanmıştır. Robert Dahl de 1973'te "Regimes and Operations" eserinde toplumsal baskıyı ele almış ve bu baskının dış politika kararlarındaki etkisi üzerinde durmuştur¹⁵. Ayrıca o dönemlerde yaşanan çatışmalar, savaşlar da askeri-ekonomik güç odaklı çalışmaları desteklemiştir.

1970'li yıllarda araştırmacıların üzerinde yoğunlaştıkları birkaç noktadan bahsedebiliriz¹⁶. Dış politika sürecinde grupların sahip olduğu yapılar -küçük, büyük ya da bürokratik- ve süreçlerine odaklanılmaktadır¹⁷. Irving L. Janis "The Victims of Groupthink" adlı 1972 yılındaki çalışmasında sonuçta alınan kararlara ilişkin olarak, grup üyeleri arasındaki fikir birlikleri ve/veya ayrılıklarının, grup içerisindeki dürtülerin etkisinin karar

¹¹Harold ve Margaret Sprout, "Man-Milieu Relationship Hypothesis in the Context of International Politics", *Center for International Studies*, Princeton University, 1956.

¹² Ertan Efegil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2012, s.118.

¹³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, ss.85-94.

¹⁴ 1960 sonlarına doğru kolonilerin büyük bir çoğunluğu bağımsızlık elde etmişlerdir. 70'lerde eski sömürgeler yeni bir sistem oluşumunu tetiklemiştir. Üçüncü dünya ülkeleri, Birleşmiş Milletler gündemine yeni konular girmiştir.

¹⁵ Cansu Güleç, a.g.e., s. 89.

¹⁶ 1970-80 arası dönemdeki dış politika analizleri üzerinde çalışılan ortak noktalar için bkz. Ertan Efegil, a.g.e., ss. 38-40; Cansu Güleç, a.g.e., ss. 88-89; Nurcan Ö. Baklacioğlu, a.g.e., ss. 48-50.

¹⁷ Ertan Efegil, a.g.e., s. 38.

sürecinde etkileyici olduğunu vurgulamaktadır¹⁸. Charles F. Hermann ise genel öngörü oluşturabilmek adına karar verme gruplarını sınıflandırmaya giderek; grup sayısı, liderin rolü, kurallar şeklinde alt kategoriler oluşturmaktadır¹⁹. Charles Albert Jr. Boynton ise 1971’de “Little Man, What Now?” adlı eserinde dış politika karar sürecinde grup üyelerinin ne şekilde uzlaşmış bir sonuca vardıklarını, kararları nasıl algıladıklarını inceleyerek olgular ve bunların yorumlanması arasındaki ikilemi ya da uzlaşmayı ortaya çıkarmayı amaçlamıştır²⁰. Yine aynı dönemdeki başka teorisyenler de örgütsel ve bürokratik karar alma modelleri üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Graham Allison, “Essence of Decision Making Explaining the Cuban Missile Crisis” adlı eserini 1971’de kaleme almış ve bu eserde birbirinden farklılık gösteren rasyonel aktör, bürokratik ve örgütsel model üzerinde durmuş ve bu modellerin karar verme yöntemleri incelemiştir²¹. Aynı dönemde dış politika analizlerinde psikolojik ve sosyal ortam üzerine de yoğunlaşmış ve bu noktadaki önemli eserlerden birisi de K.J.Holsti’nin 1970 deki eseri olan “National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy”dir²². Robert Dahl ise toplumsal baskı unsuruna yoğunlaşarak bu baskının karar sürecindeki rolünü “Regimes And Operations” adlı çalışmasında 1973’te yayınladığı eserinde ele almıştır²³.

1970’lerin sonuna gelindiğinde araştırmaların nitelik ve nicelik bakımından diğer dönemlere nazaran daha karmaşık olduğu görülmektedir. Ayrıca bahsedilen bu dönemde, 1970’lerin başına oranla modernleşme teorileri ve karşılaştırmalı politika analizleri daha fazla göz önünde bulundurulmuşlar ve bağımlılık teorileri gibi yeni oluşturulan teoriler de etkisini arttırmıştır²⁴.

1980’ler boyunca ve 1990’ların başında ise çoklu seviyeli dış politika analizlerinin gerçekleştirildiği ve çalışmaların gelişim gösterdiği görülmektedir²⁵. Ayrıca bu dönem aralığındaki bazı çalışmalarda iç politik incelemeye alınmış ve bunun için de dış politika ve oyun teorisi bütünleştirilmiştir²⁶. Joe Hegan “Domestic Political Explanations in the

¹⁸A.g.e., s. 38.

¹⁹Cansu Güleç, a.g.e., s. 88.

²⁰Ertan Efegil, a.g.e., s. 38.

²¹Cansu Güleç, a.g.e., s. 88.

²²A.g.e., s. 89.

²³Nurcan Ö. Baklacioğlu, a.g.e., s. 50.

²⁴Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 43.

²⁵A.g.e.,s. 46.

²⁶Nurcan Ö. Baklacioğlu, a.g.e., s. 51.

Analysis of Policy” 1995’te kaleme aldığı çalışmasında iç siyasi unsurlar ile dış politika eylemleri arasındaki bağlantıyı ortaya koymuştur²⁷.

Son dönemlere ait dış politika çalışmaları incelendiğinde ise, ortaya konulan çalışmalar adına bir sınıflandırma yapmak gerekirse; karar vericiler üzerine odaklanan ve onların girişimlerini, kazanımlarını, aralarındaki etkileşim süreçlerini inceleyen karar verme sürecine ilişkin çalışmalar; liderlerin duygu, düşünce, otokontrolü, girişimleri üzerine dayalı çalışmalar; bir ulusun kimliği, içerisinde yer alan sosyal grupların etkisi üzerine yapılan çalışmalar şeklinde bir değerlendirme yapılabilir²⁸.

Genel olarak dış politika analizleri değerlendirildiğinde öncelikle araştırmacının en temelde gerçekleştirmesi gereken, analizinin hangi çerçeve içerisinde yer alacağı ve bu analiz için hangi düzeyde bir inceleme gerçekleştirmesi gerektiğidir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı da göz önüne alındığında bir değerlendirme yapabilmek ve karmaşayı önlemek adına yapılan çalışmanın analiz düzeyi sorunsalını gidermek gerekmektedir.

1.1.1. Dış Politika Analiz Düzeyleri

Dış politika konusunda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bunlardan ilki, dış politikanın devletler tarafından kullanılan birtakım amaçlar zinciri olarak görülmesi, ikincisi ise dış politikanın pek çok değişken içerisinde bağımlı bir eylem değişkeni şeklinde değerlendirilmesidir²⁹.

Birinci yaklaşım açısından değerlendirmek gerekirse, dış politika devletlerin amaçlarına paralel bir çizgi izlemektedir. Singer’ın da vurguladığı gibi “devletler, amaçları doğrultusunda hareket eden organizmalardır”³⁰. Devletlerde karar verme tekeli elinde bulunduran aktör öncelikli olarak devletin çıkarlarını korumak ve onu ilerletmek amacı ile dış politika izlemektedirler³¹. Dolayısıyla karar vericiler devletin amaçlarına ulaşmasında gerekli olan çabayı maksimum düzeyde verme yolu izlemektedirler.

İkinci yaklaşım açısından ise dış politika eylem değişkeni olarak ele alınmaktadır. Birinci yaklaşımın aksine bu yaklaşım, dış politikanın esasını, amaç doğrultusunda değil devletlerin eylemleri, davranışları şeklinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, dış politikadaki gelişmeleri değerlendirmek adına karar vericilerin devlet sınırlarının

²⁷ Cansu Güleç, a.g.e., s. 89.

²⁸ Ertan Efegil, a.g.e., s. 31.

²⁹ Ö. Göksel İşyar, a.g.e., s. 202.

³⁰ David J. Singer, “The Level-of-Analysis Problem in International Relations” *World Politics The International System: Theoretical Essays*, Ekim 1961, Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 77-92, s. 204.

³¹ Ö. Göksel İşyar, a.g.e., s. 203.

ötesindeki aktörler ile gerçekleştirdiği davranışlarını ve/veya ilişkilerini göz önüne almaktadır.

Dış politika analizi açısından iki noktayı vurgulamak gerekirse; birincisi, dış politika yapısının çok-faktörlü (multifactorial) olması, ikincisi nokta ise dış politika sürecinin çok-seviyeli (multilevel) değişkenlerle meydana gelmesidir³². Dolayısıyla dış politika analizlerinde geçerli sonuçlar alabilmek adına, bu iki özellik göz önüne alındığında, analizin sadece bir düzlemde ele alınması ona geçerliliği konusunda zarar verecektir. Uluslararası ilişkilerde pek çok aktör söz konusudur. Dolayısıyla da aktör konusundaki çeşitlilik farklı açılardan açıklamaları ve teorileri de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple de dış politika sürecinde yapılan analizlerin, daha açıklayıcı ve yorumlanabilir olması adına analiz düzeyi önem kazanmaktadır.

Analiz Düzeyi sorunsalı noktasında genel olarak üç tür analiz düzeyinden söz edilebilir³³. Bunlardan ilki, birey düzeyindeki analizlerdir. Uluslararası siyasette alınan kararlar düşünüldüğünde, bunlarda karar verme tekeli elinde bulunduran gücün, bir başka anlamda siyasi otoritenin etkisi göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Nitekim aynı mevcut durumlar, sonuçlar üzerine her bir karar alıcı farklı bir sonuca ulaşabilmekte ve kararları da o yönde şekillenebilmektedir. Bu analiz türü daha çok bireyin eylemlerinin, tutumlarının, reflekslerinin (politik anlamda), tehdit ya da yakınlık algılamalarının, tercihlerinin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmanın ileri bölümlerinde görüleceği gibi W. Bush ve B. Obama'nın politik karar süreçleri, daha çok dış politika analizlerinden birey düzeyindeki analiz çerçevesinde incelenecektir. Ayrıca birey düzeyindeki analizlerin iki temel özelliği söz konusudur. Bunlardan ilki, liderlerin kişisel özelliklerinin kavranmaya çalışılması ki bu liderlerin sahip olduğu inançları, değerleri, tarih bilinçleri kapsamakta; diğeri ise, liderlerin bireysel özelliklerinin karar alma sürecinde hangi oranda etkili olduğunun açıklanmaya çalışılmasıdır³⁴.

Dış politika sürecinde birey düzeyindeki analizler çerçevesinde uluslararası sistem yapısı içerisinde karar alıcıların tam olarak rasyonel olmalarını beklemek güç olacaktır. Çünkü uluslararası ilişkilerde bilgi edinmenin zorluğu, sınırlılığı, bunun için harcanacak

³² Cengiz Erişen, "Dış Politika Analizi" içinde Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Düz.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, ss. 367-379, s. 368.

³³ Uluslararası ilişkilerdeki dış politika analiz düzeyleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cengiz Erişen, a.g.e., s. 372-376.

³⁴ Cengiz Erişen, a.g.e., s. 373.

zaman ve maliyet göz önüne alındığında liderler³⁵ önlerindeki seçenekleri değerlendirme sürecinde zorlanacaklardır. Ayrıca karar alıcıların rasyonel olmaları konusunda mevcut durumlar (sorunlar) ya da aktörler aynı olsa dahi liderlerin tümünden stabil bir sonuç beklemek onların kişisel özelliklerinin göz ardı edilmesi sonucunu doğuracaktır. Kalkı ki her liderden savunmacı ya da saldırgan net bir politika izlenmesi beklenemez. Bu sebeple de bir liderin kişisel özellikleri göz önüne alındığında hangi ölçüde tavır sergileyeceği noktasında da genelleme yapmak güçtür.

(1)Verba, uluslararası ilişkiler ve dış politikada liderlerin sahip olduğu özelliklerinin hangi derecede, noktada ve ne şekilde etkileyeceği konusunda varsayımlarda bulunmaktadır³⁶;

(2)Bireyin sahip olduğu bilgi düzeyi ile konuya olan ilgisinin paralellik derecesi karar verme sürecinde etkili olmaktadır. Bu noktada ilgi düzeyinin üste çıkması yargıları ve hisleri ön plana çıkarırken; bilgi düzeyindeki fazlalık rasyonellik açısından faydalı olacaktır.

(3)Liderin uluslararası bir sorunu çözmedeki kabiliyeti sonuçların seyrini değiştirecektir. Burada kastedilen liderin ileri görüşlülüğü, strateji düzeyindeki birikimi, tecrübeleridir.

(4)Karar alıcının konuları hangi oranda rasyonellik çerçevesinde değerlendirdiği sürecin hangi oranda olumlu sonuç doğuracağı noktasında belirleyici olacaktır. Fakat burada karar alıcıların bilimsel yöneme yer vermeleri sonucunu (uluslararası ilişkiler yapısı göz önüne bulundurulduğunda) düşünülemez. Liderlerden beklenen daha çok öznellikten nesnel bir karar mekanizmasına geçmeleridir.

(5)Kişinin karar alma sürecinde sorumluluk derecesini bilmesi ve olayların seyrinin değişmesi noktasında sahip olduğu etkinin bilincinde olması, kararlara rasyonellik açısından olumlu etki yapacaktır.

İkinci olarak ele alınan analiz düzeyi ise, devlet düzeyindeki dış politika analizleridir. Bu analizler, devlet kurumları ile devlet-dışı sosyal örgütsel olarak değerlendirebileceğimiz devlet içi aktörlere odaklanmaktadır³⁷. Devlet kurumları olarak parlamento, hükümet, siyasi partiler, bakanlıklar aralarındaki ilişkiler incelenirken; devlet-dışı sosyal örgütsel gruplar

³⁵ Kissenger üç tip lider sınıflandırması yapmaktadır. Bürokratik-pragmatik lider (daha çok Amerikan liderleri), ideolojik lider (daha çok Sovyetler), karizmatik-devrimci lider (daha çok az gelişmiş düzeydeki 3. Dünya ülkeleri) dir. Sınıflandırma için bkz Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa 2009 (8.Basım), s. 218. Fakat makalede herhangi bir lider sınıflandırmasına gidilmeyip lider kavramı, karar alma ve yürütme tekeli elinde bulunduran güç /otorite anlamında kullanılmıştır.

³⁶ Verba'nın varsayımları üzerine daha fazla bilgi için bkz. Tayyar Arı, 2009, a.g.e., ss. 214-216.

³⁷ Cansu Güleç, a.g.e., s. 83.

adına da devlet düzeyinin alt sıralarında yer alan sistem içerisindeki diğer aktörler olan medya, kamuoyu³⁸, sivil toplum kuruluşları, etnik gruplar incelenmektedir. Bu kurumlara ek olarak bir başka ifade de değerlendirilen devlet düzeyindeki analizlerde farklı noktaların da değerlendirilmesi daha doğru bir sonuç için yararlı olacaktır. Bunlar; devletin sahip olduğu potansiyele dayalı niteliklerinin örneğin askeri kapasitesi, ekonomik gücü, tarihsel geçmişi, din yapısı, siyasal kültürüdür³⁹.

Üçüncü analiz düzeyi de sistem düzeyindeki analizlerdir. Bu analiz düzeyinde bireyin davranışları, kişisel özellikleri ve devletin potansiyelleri üzerinde durulmamakta, uluslararası sistem içerisindeki aktörlerden biri olan devletin sistem içerisindeki konumu ve devletlerarası ilişkilerdeki etkileşim düzeyi üzerinde durulmaktadır⁴⁰. Sistem düzeyindeki analiz yapısı dâhilinde, devlet ve devlet-dışı uluslararası aktörler, uluslararası sistem yapısı ve sistemin kabul gördüğü değerler olarak üç farklı nokta odak noktası olarak alınmaktadır⁴¹. Sistem düzeyindeki analiz kapsamında daha çok global sorunlar (örneğin terörizm, global ısınma vb.) vurgulanmaktadır. Fakat bu global sorunların her bir devlet için farklı etkiler gösterip farklı sonuçlar doğurması dolayısıyla devletler, dış politika karar alma süreçlerinde farklı uygulamalara gideceklerdir. Ayrıca devletler tarafından kabul gören değerler ve normlar da sistem düzeyindeki analizler çerçevesinde incelenmektedir⁴².

Analiz düzeylerindeki çalışmalarda, dış politika analizlerinden hangisinin ve/veya hangilerinin temel alınacağı konusu dışında, dikkat edilmesi gereken bir önemli husus da tek bir analiz düzeyinin merkeze alındığı analizlerdir. Bir başka anlamda, bu tür çalışmalarda tek bir analize odaklanmak tam olarak hedeflenen amaca ulaşmada gerçekçi olması bakımından içerisinde şüpheleri de barındıracaktır. Bu sebeple de daha tutarlı bir analiz sonucu için gerekirse tüm düzeylerin göz önüne bulundurulması ve karşılaştırılması gerekmektedir.

Uluslararası sistem analizlerinde anlatıldığı üzere tek bir analiz düzeyinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bu çalışmada, analiz düzeylerinin kısa bir tarihçesi

³⁸ Kamuoyu olarak tanımlanan kesim için Karl Deutch'un beş sınıflandırması söz konusudur. Bunlardan birincisi sosyal ve ekonomik kesimdeki bireyler, ikincisi, hükümet ve siyasal taraftaki elitler, üçüncüsü, medya, dördüncüsü, yerel düşünce önderler, sonuncusu ise halk kesimidir. Bu sınıflarda yer alanlar karar alıcılar ile iletişim halinde olmaları sebebi ile alınan kararlarda etki gösterebilmektedirler. Tayyar Arı ise bu beş sınıflandırmaya alternatif iki sınıflandırma ortaya koymaktadır. Bunlar; kamuoyu yaratıcıları ve geniş halk kesimidir. Deutch'tan aktaran ve daha fazla bilgi için bkz. Tayyar Arı, 2009, a.g.e., ss. 210-212.

³⁹Tayyar Arı, 2009, a.g.e., s. 374 ve Cansu Güleç, a.g.e., s. 83.

⁴⁰ Cansu Güleç, a.g.e., s. 375.

⁴¹A.g.e., s. 83.

⁴² A.g.e., s. 83.

önemli yazarlarla birlikte verilmiş ve analiz düzeyi olarak da birey, devlet, sistem olmak üzere üç tür düzey ele alınmıştır. Yaşanılan ve değişen dünya gündemi dolayısıyla da teorisyenler tarafında farklı analiz düzeyleri ele alınmış ve farklı teoriler oluşturulmuştur. Analizlerin de genel geçerliliği göz önüne alındığında tek, üzerinde anlaşılmış bir teori mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de dış politik etkilere yönelik uluslararası ilişkilerde bazı temel yaklaşımlar değerlendirilecektir.

1.1.1. Realist Sistem Anlayışı ve Dış Politika

Bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak tek bir realizmden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Realizm çeşitlerinin temelde üzerinde hemfikir oldukları noktalar bulunsa da analiz seviyesi düzeyinde farklılık gösteren dört tip realizm türünden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi insan yapısına ve uluslararası sistem içerisindeki aktörlere odaklanan klasik realizm; ikincisi uluslararası sistemin yapısını inceleyerek onun sistem üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan neo-realizm; üçüncüsü sistem yapısı dâhilinde sistemin anarşik yönünü analiz eden saldırgan realizm; dördüncüsü klasik realizm aksine sadece aktörleri odak noktası alıp sistemi analiz dışında bırakmayarak iç ve dış dinamikleri bir arada değerlendiren neo-klasik realizmdir⁴³.

Klasik realizm her şeyden önce insan doğasına ve davranışlarını odak noktası olarak almaktadır. Bu düşüncenin savunucularına göre de uluslararası ilişkilerde alınan kararların belirleyici noktasını insanın kararları ve niyetleri belirlemektedir.

Her ne kadar realizm türleri birbirinden ayrı olarak nitelendirilseler de klasik realizmin önemli temsilcilerinden Hans Morgenthau, “Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace” isimli kitabında realist teoriyi bir bütün olarak ele alıp onun altı esas ilkesini değerlendirmiş ve şöyle açıklamıştır⁴⁴:

Birincisi, siyasal gerçekçilik dolayısıyla siyasetin köklerinin de insan doğasına ait yasalarla yönetildiğine inanmaktadır. Siyasetçiler elbette toplumdan bağımsız düşüncelere sahip olabilirler fakat bu düşünceleri uygulama aşamasında dikkatli olmalıdırlar. İkincisi, uluslararası ilişkilerin yasası gereği devletler ahlak ve din gibi sübjektif bakış açısından uzak bir şekilde çıkarlarını gözeterek hareket etmelidirler. Üçüncüsü, devletin sahip olduğu siyasi

⁴³ Ali Balcı, “Realizm” içinde Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Düz.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, ss. 119-147, s. 120.

⁴⁴ Morgenthau’ya ait altı ilke şu kaynaklardan özetlenmiştir; bkz. H. Rümeysa Dursun, “Realizmin Realist Bir Eleştirisi Olarak Raymond Aron ve Uluslararası İlişkiler Kuramı”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Eylül 2017, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 67-85, s. 72 ve Ali Balcı, a.g.e., s. 120.

güç onun en büyük silahıdır. Devletin sahip olduğu bu güç toplum üzerinde kontrol ve siyasal gerçekliğin değişmesi bakımından kolaylık sağlamaktadır. Dördüncüsü, siyasetçinin sahip olduğu ahlak bireylerinki ile eş değer olmamaktadır. Lider çıkarları dolayısıyla da her zaman bireyler gibi ahlaki değerleri içerisinde doğru olanı uygulamaya koymak durumunda değildir. Beşincisi, devletin kendi çıkarlarını artırma yoluna gitmesi önemlidir fakat kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederken herhangi bir düşmanlık kazanmadan, bir başka devletin de çıkarlarını göz önünde bulundurarak ılımlı bir politika sergileyebilmesi gerekmektedir. Sonuncusu, bir siyasetçi politikalarını uygulamaya koymak ve onlara meşruluk kazandırmak adına bunları hukuki ve etik değerler ile desteklemelidir. Ayrıca siyasi realizm ile diğerleri arasında bir ayırım söz konusudur ve bunlar kendi çerçevelerinde değerlendirilmelidirler.

Klasik realizm her şeyden önce insan doğasını ve davranışlarını odak noktası olarak ele alması bu düşüncenin savunucularına göre uluslararası ilişkilerde alınan kararların belirleyici noktasını bireylerin kararları ve niyetleri belirlemektedir.

Klasik realizmin bir başka ayırt edici niteliği de devleti tek gerçek aktör olarak merkezde ele alması ve uluslararası sistem yapısında devletten başka sisteme sahip güç olmadığı düşüncesidir. Bir başka anlamda devletin merkeze alınması, dış politika incelemelerinde karar alma gücüne sahip aktörlerin dışındakilerinin – örneğin siyasal partilerin- analiz dışında tutulmasıdır. Buna göre de devletlerin sahip oldukları gücün niteliği, ulusal güvenlik ve ulusal çıkar arayışları dış politikadaki karar alma süreçlerini, davranışlarını ve eylemlerini belirler⁴⁵.

Klasik realizme göre devletler güvenliklerini korumak durumundadırlar ve dolayısıyla hiçbir zaman karşılarındakilere tam anlamıyla güvenemezler. Bir devletin güvenliğini artırma yoluna gitmesiyle, diğer devletler tarafından sorun olarak algılanıp karşı devlet de silahlanma gibi güvenlik artırımına gidebilmekte bu durum da güvenlik ikilemi⁴⁶ (security dilemma) yaratmaktadır. Bir başka ifade ile John Herz'in de dile getirdiği gibi bir

⁴⁵ Nurcan Ö. Baklacioğlu, a.g.e., s. 51.

⁴⁶ Güvenlik ikileminde devletin asıl amacı savunmadır. Fakat devletin savunma üzerine girişimleri ve çabaları sistem içerisindeki bir başka devletin güvenliğinin azalması sonucunu doğuracaktır. Çünkü diğer devletler bu girişimleri güvenliklerine yapılan bir tehdit olarak algılayacaklardır. Bu algı neticesinde de devletler güvenliklerini artırma eğiliminde olup sahip oldukları askeri kapasitelerini ve güvenlik önlemlerini artırma yoluna gidecekler ve bu süreç bir kısır döngü olarak devam edecektir. Aslında bu girişimler temelde devletlerin isteği söz konusu olmayıp onlar için bir gereklilik(zorunluluk) halini doğurmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Tuncay Kardaş, "Güvenlik" içinde Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Düz.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, ss. 337-349, s. 341.

devletin savunma niyetiyle uygulamaya koyduğu girişimler diğer devlet tarafından saldırgan nitelikli olarak algılanıp onun da silahlanması durumu bu ikilemi yaratmaktadır⁴⁷.

Herbert Butterfield, güvenlik ikilemi üzerine bir örnek sunmaktadır⁴⁸. Şöyle ki yazarın deney sürecine göre, geçmişte düşmanlıkları olan iki aktör aynı hücre içerisine yerleştirilmekte ve kendilerine silah verilmektedir. Rasyonel olan ve sorunu ortadan kaldıracak gelişme olarak iki aktörün de silahlarını hücreden dışarıya atması olarak görülmekte ancak karşı tarafın niyetinin belirsizliği ile sonucunun diğer taraf için kaçınılmaz olarak ölüm olabileceği vurgulanmaktadır. Bu sebeple de aktörler ölüm olasılığını göze alamayıp silahlardan kurtulmadıkları sürece kendilerini sürekli tehdit algısı içerisinde hissedeceklerdir. Dolayısıyla niyetlerin belirsizliği yani anarşi durumu ve aynı zamanda bu krizi engelleyecek bir mekanizma yokluğu silahtan kurtuluş gibi iyi niyetleri pasifize edebilecek bir güç oluşturmaktadır.

Realizmin önemli temsilcilerinden Morgenthau devletlerin dış politika alanında karar alma süreçlerini üç seçenek ile sınıflandırarak devletlerin üçünden birini yansıttıklarını savunur. Bunlardan ilki status quo bir başka anlamda sahip olunan gücün korunmasını ifade ederken; ikincisi emperyalizm politikası dediğimiz mevcut gücün güçlendirilmesi; son seçenek ise prestij politikası diğer bir ifade ile sahip olunan gücün sergilenmesidir⁴⁹.

Kenneth N. Waltz realizmi yeniden yorumlayarak aktörlerin davranışlarına odaklanmak yerine sistemik unsurları göz önüne alan bir çizgi izlemiştir⁵⁰. Yeni veya yapısal realizm olarak da adlandırılan neo-realizme göre; devletler, sistem içerisindeki en üst otoritedir. Devletler uluslararası sistemin kendilerine sunduğu hayat alanı içerisinde ne derece etkilendirilirse güç oranları da o düzeyde bir sonuç vermektedir. Bu bağlamda devletlerin bu alan içerisindeki hareketleri, onların aralarındaki rekabet insan yapısından ziyade sistemin anarşik bir yapıya sahip olması dolayısıyla meydana gelmektedir⁵¹. Ayrıca bir devletin sistem içerisindeki üstün güç konuma gelmesinin sebebi diğer aktörler üzerinde üstün bir kontrol mekanizmasına sahip olması değil, sistemin sunduğu hayat alanı içerisinde

⁴⁷ Yasin Yaylar, "Uluslararası İlişkiler Teorileri", Ramazan Gözen (Düz.), *Academia*, s. 9.

⁴⁸ Ali Balcı, a.g.e., s. 131.

⁴⁹ Ö. Göksel İşyar, a.g.e., s. 287.

⁵⁰ Ali Balcı, a.g.e., s. 131.

⁵¹ Haluk Özdemir, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2008, Cilt: 63, Sayı: 3, ss. 113-145, s. 128.

maksimum hareket alanına sahip olmasıdır⁵². Uluslararası sistemin de böyle bir yapıya sahip olması kaçınılmaz olarak devletler için güvensizlik ve korku endişesi yaratmaktadır⁵³.

Neo-realistler, güç unsurunda miktarının/derecesinin önemine vurgu yaparak gücün azlık ya da çokluğuna göre devletler için tehlike oluşturacağı varsayımını öne sürmektedirler⁵⁴. Bir başka anlatımla yüksek düzeyde bir zayıflık sistem içerisindeki daha büyük bir güce sahip devletin saldırı ihtimalini arttıracak; yüksek düzeyde bir kuvvet ise öteki devletlerin silahlanma eğilimlerinin hız kazanmasına ve sistem içerisindeki baskın devlete karşı bir güç ittifakı oluşturmaya neden olabilecektir. Dolayısıyla da devletlerin makul bir düzeyde güç potansiyellerini ellerinde tutmaları gerekmektedir. Ayrıca anarşik yapıya sahip bir devletin rahat tavırlar içerisinde olması Waltz'a göre diğerlerinin kaygılanmalarını tetikleyecek ve bu nedenle de kendi başlarının çaresine bakmak (self-help) için bile olsa silahlanma girişimleri içerisindeki bir ülke, diğer devletler tarafından tehdit unsuru olarak görülecek dolayısıyla da buna karşılık o ülke de silahlanma yolunu seçecektir⁵⁵. Nitekim bu durum da devletleri güvenlik ikilemi olarak adlandırdığımız çıkmaza sokmaktadır.

Neo-realist anlayışa göre, anarşik bir yapıya sahip olan uluslararası ilişkilerin anarşik düzeyde bir ilerleme göstermesi devletleri kaçınılmaz olarak çatışma ortamına sürükleyecektir. Bu nedenle de realistlere göre devletler, güç dengesi⁵⁶ (balance of power) oluşturabilmek adına çatışma ve/veya iş birliği içerisinde olmaktadırlar⁵⁷. Onlara göre, güçlü konumdaki devlete karşı zayıf devletlerle ittifak, iş birliği içerisinde olunmalıdır. Eğer birbirlerini dengeleyebilirlerse uzun vadede barışı sağlayabilecek ve güçlü devlet ile olabilecek bir ittifak hali devleti daha da güçlendirecek ve hegemon bir konuma getirecektir.

⁵² Haluk Özdemir, a.g.e., s. 129.

⁵³ Tayyar Arı, "Türk-Amerikan İlişkileri: Sistemdeki Değişim Sorunu mu?" *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2007, Cilt: 4, Sayı:13, s. 21.

⁵⁴ Kenneth N. Waltz, "Yeni Gerçekçilik Kuramına Göre Savaşın Kökeni" içinde Esra Diri (Düz.) *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, (Çev. Ezgi Yağ), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Akademik Yayıncılığı, 2013, ss. 442-457, s. 444.

⁵⁵ Kenneth N. Waltz, a.g.e., s. 447.

⁵⁶ Güç Dengesi sisteminde esas olan devletlerin çıkarları neticesinde kapasitelerini artırma yoluna gitmelerinin önüne geçerek – ki sistemin anarşik yapısı, sistem yapısı içerisinde bir üst otoritenin olmayışı bunu destekleyici rol oynayacaktır- devletlerin güvenliğini sağlayacak istikrarlı bir yapıya geçilmesi amaçlıdır. Fakat devletler diğer devletlerin etkilerinden kurtulabilmek ve güvenliklerini artırabilmek adına daha fazla güç amacı içerisinde olmaktadırlar. Böyle bir amaç da diğer devletleri güvensiz hissetmeye ve onları da hazırlanmaya teşvik etmekte ve güç dengesi sağlanamamaktadır. Dolayısıyla sistemde esas olan devletlerin güç kapasitelerinin birbirlerine paralellik göstermesidir. Güç dengesi sistemine dair daha fazla bilgi için bkz. John Herz, "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, Cilt: 2, No: 2, 1950, s. 157-180, s. 157.

⁵⁷ Andrew Heywood, *Siyaset*, Buğra Kalkan (Düz.), (Çev. Bircan Şahin), Adres Yayınları, Ankara 2011 (5. Baskı), s. 179.

Fakat devletlerarasında (sistemin anarşik yapısı da göz önüne alındığında) güç dengesi bozulursa da savaş kaçınılmaz sonuç olacaktır⁵⁸.

Güç dengesi üzerinde meydana gelebilecek durumlar karşısında da devletler bunu bir tehdidin varlığı olarak algılayıp üç farklı şekilde tepki göstermektedirler. Bunlardan ilki olarak iç dengeleme (internal balancing) dediğimiz ve dolaylı olarak silahlanma yarışına sebep olabilecek bir sonuç doğuran, devletlerin sahip oldukları güç kapasitelerini fazlalaştırma yoluna gidebilmeleri; ikincisi ise mevcut kapasitesi dolayısıyla güç odaklı herhangi bir artırıma gidemeyecek devletlerin, dış dengeleme (external balancing) dediğimiz şekli ile sistem dâhilindeki diğer devletler ile ittifak haline girmesi durumu; üçüncü belki de en dönülemez noktada sonuç doğuran tepki biçimi ise gücü yeniden pekiştirmek adına devletlerin savaş odaklı bir çizgi izlemeleridir⁵⁹. Aynı zamanda da tehdidin varlığı dolayısıyla devletler bu üç tip tepki için gerekli gücü bir başka anlamda dengeleme imkânını elde edemeyecek olanlar peşine takılma (bandwagoning) şeklinde bir yol izleyebilirler⁶⁰.

Uluslararası sistem yapısı düşünüldüğünde devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesinde bir üst otoritenin yokluğu neo-realistlere göre devletleri kendi başlarının çaresine bakmak (self-help) ile yüz yüze getirmektedir⁶¹.

Neo-realistlere göre devletlerin göz ardı edemeyecekleri en önemli nokta hayatta kalmaktır (survival). Bunun için de devletler zayıf olamamak adına askeri güçlerini oluşturmaları ve artırma yoluna gitmeli fakat her şeyden önce devletler güç kazanmaktan ziyade varlıklarını koruma eğiliminde olmalıdırlar⁶². Aynı zamanda neo-realistler devletlerin öncelikli olarak güvenliğe dair mevcut tehlikelerin yok olması neticesinde diğer ikincil amaç olarak adlandırabileceğimiz daha fazla güç kazanımı amacı için bir çaba içerisinde olduklarını kabul etmektedir⁶³.

Klasik realizm ve Neo-realizm temsilcileri pek çok konuya açıklık getirmekteler ve devletlerin hayatta kalmalarına öncelik vermelerini vurgulamaktadırlar. Peki, bu noktada devletleri hayatta kalma amacına iten şey nedir? Uluslararası sistemin anarşik yapısı göz

⁵⁸ Andrew Heywood, 2011, a.g.e., s. 179.

⁵⁹ Ali Balcı, a.g.e., s. 128.

⁶⁰ A.g.e., s. 128.

⁶¹ Yasin Yaylar, a.g.e., s. 9.

⁶² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İş birliği*, MKM Yayıncılık, Bursa 2010 (6. Baskı), s. 188.

⁶³ Oktay F. Tanrısever, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Atilla Eralp (Düz.), İletişim Yayınları, İstanbul 2011 (6. Baskı), s. 116.

önüne alındığında mevcut düzenin getirdiği denge mi, yoksa bir tehdidin varlığı mı devletleri böyle bir amaca yönlendirmektedir?

Saldırgan realizm temsilcilerinden Randal Schweller bu noktada şöyle bir açıklama getirmekte ve dolaylı olarak güvenlik ikilemini tetikleyen noktanın sistem içerisinde yer alan yağmacı bir devletin çıkma ihtimali olduğunu vurgulamaktadır⁶⁴. Böylece Schweller neo-realistlerin öngöremediği bir noktaya değinerek devletlerin öncelikli amacı her ne kadar hayatta kalmak olsa da tek amacı olma noktasında yetersiz olacağına dikkat çekmektedir.

Saldırgan realistlerden Mearsheimer'a göre ise devletin varlığını sürdürüp uluslararası sistem içerisinde devamını sağlayacak tek ve garanti yol, sistem dâhilindeki diğer bütün devletlerin herhangi bir meydan okumasına karşı olabilecek bir ihtimali bile ona vermeden bunun önüne geçebilecek kadar yeterli bir düzeyde güce sahip olunmasıdır⁶⁵. Bu durum da dolayısıyla devletleri sürekli bir güç kazanımı sarmalına sürüklemekte ve devletler anarşik sistem yapısında kendilerini güvende hissetmeyi hiçbir zaman başaramayacakları için onları devamlı bir güç odaklı meydan okumaya zorlayacaktır. Sistem dâhilindeki diğer devletler de güçlenen devlete paralel olarak güç artırımına gidecek bir başka anlamda onu dengelemeye çalışacaklardır.

Saldırgan realizm, neo-realizmin aksine küçük devletlerden ziyade analizlerinde büyük devletlere odaklanırlar. Burada büyük devletlerden kasıt da realizmin tanımıyla en fazla gücü elinde bulunduran yani güçlü bir orduya sahip devletlerdir.

Mearsheimer'a göre büyük güçlerin en temelde dört amacı söz konusudur. Bunlardan ilki kendi egemenlikleri söz konusu olan alanda tek büyük güç olmak; ikincisi büyük güç ile eşdeğer anlamdaki büyük orduları desteklemek adına yeterli düzeyde refaha sahip olmak; üçüncüsü en büyük kara ordusuna sahip olmak ve sonuncusu ise nükleer güçte üstün bir konumda olmaktır⁶⁶.

Peki, anarşik sistem içerisinde söz konusu büyük güç olma düşüncesini tek bir devlet mi istemektedir? İşte bu noktada saldırgan realistlerin büyük güç olmak adına göz ardı edemeyecekleri şey kendi bölgelerinin kontrollerini zorlaştıracak başka bir hegemon gücün ortaya çıkmasına engel olmak olmalıdır.

Neo-klasik realizm devletlerin dış politikalarında belirleyici etkenlerin uluslararası sistem içerisindeki konumları ve maddi güçleri oranında olduğu varsayımını

⁶⁴ Ali Balcı, a.g.e., s. 137.

⁶⁵ A.g.e., s. 137.

⁶⁶ A.g.e., s. 138.

benimsemektedirler⁶⁷. Dolayısıyla hem iç hem de dış etkenler olmak üzere ikisinin de değerlendirildiği bir yaklaşımdır. Neo-klasik realizmde örneğin siyasi liderler ve ülke içi süreçler de analiz kapsamında olmaktadır. Dolayısıyla böyle kapsamlı bir analizin devletlerin uluslararası sistem içerisindeki kararlarını daha iyi açıklama imkânı sağladığı düşünülebilir.

Neo-klasik realistlerin analiz kapsamında hem iç hem de dış etkenler dediğimiz aktör ve sistemin birlikte değerlendirilmesi bir noktada eleştiri konusu olabilmektedir. O da sonuçta kararı verenin aktör olması dolayısıyla objektiflik noktasında ne kadar tutarlı olunacağı belirsizlik yaratmaktadır. Bir başka anlamda aktörlerin kararlarının ve eylemlerinin yön verici olduğu bir noktada sistem sadece aktörleri sınırlama durumunda işler bir hal kazanacaktır⁶⁸. Hem sistemik hem de iç faktörlerin birlikte değerlendirildiği düşünüldüğünde ABD'nin dış politika sürecini anlama açısından neo-klasik realizmin daha kapsamlı bir yaklaşım sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1.1.2. Neo-liberal Sistem Anlayışı ve Dış Politika

Sorunların ortadan kaldırılmasında yapıcı bir role sahip olan devlet ve devleti merkeze alan realist görüş, 1980'lerde sarsıntıya uğradı⁶⁹ ve uluslararası sistem içerisindeki devletler yeni paradigmalara odaklanma eğilimi içerisine girmişlerdir. Neo-liberalizm en kuvvetli etkiyi 19. Yüzyılda serbest piyasa ekonomilerinin etkili olduğu İngiltere ve ABD'de yaratmıştır⁷⁰.

Uluslararası ilişkiler disiplininin biri olan liberalizm için pek çok sınıflandırma mevcuttur. R. Keohane liberalizmin sınıflandırılması adına cumhuriyetçi, düzenleyici, ticari olmak üzere üç öneri getirmiş; A. Moravcsik düşünsel, ticari, cumhuriyetçi olmak üzere o da üçlü bir sınıflandırma yapmakta; M. Doyle, liberalizmin türleri açısından uluslararası, ideolojik ve ticari liberalizm şeklinde bir ayrımı gitmiştir⁷¹.

⁶⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Nurcan Ö. Baklacioğlu, a.g.e., s. 53.

⁶⁸ Ali Balcı, a.g.e., s. 142.

⁶⁹ 1970'lerden itibaren global sistem içerisindeki büyük devletler büyüme hızlarında tam anlamıyla bir gerileme yaşadılar. 1970lerde dünya ekonomik bir kriz (petrol krizi) yaşadı ve sabit döviz kuru endeksli Bretton Woods sistemi bırakıldı. Bretton Woods sisteminin çöküşü neticesinde de finansal piyasalar serbestleşti. Bu serbestleşme dolayısıyla Dünya Bankası, IMF (Uluslararası Para Fonu) gibi kuruluşlar sistem dâhilindeki diğer devlet ekonomilerinde güç kazanarak krizlere neden oldular. Bu gelişmeler sonucunda da uluslararası parasal sistem büyük kayıplar yaşadı.

⁷⁰ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Buğra Kalkan (Düz.), (Çev. Ahmet K. Bayram), Adres Yayınları, Ankara 2014 (8. Baskı), s. 67.

⁷¹ Liberalizm üzerine R. Keohane, A. Moravcsik ve M. Doyle sınıflandırmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tayyar Arı, 2010, a.g.e., ss. 364-373; Andrew Moravcsik, "Liberal International Relations Theory: A Social Scientific Assessment", Working Paper, *Weatherhead Center for International Affairs*, 2001,

Uluslararası ilişkiler teorilerinden biri olan neo-liberal paradigma⁷², realist teorilerden farklı olarak analiz düzeyini genişleterek devlet dışı aktörleri de dahil etmekte ve analizlerinde devlet dışı aktörlerden ziyade iktisadi işletmeler, siyasal kurum ve rejimlere de yer vermektedir⁷³. Liberal politika analizlerinde bu noktalara ek olarak devletin iç siyasal yapısını, dış politika sürecinde karar alma sistemini, sistem içerisindeki aktörleri ve diğer aktörlerin de fikir ve beklentilerine de analizlerinde yer vermektedir⁷⁴.

Neoliberaller, devlet girişimlerinin kaynak dağılımını etkileştirme konusunda yeterli olamadıklarını, ekonominin büyüme hızı kapsamında istenilen noktaya ulaştıramadığını, gelirlerin dağılımı konusunda adil bir sonuç alınamadığını ve devletlerin ekonomide istikrarlı bir hayat sunma konusunda yeterli başarıya ulaşamadıkları görüşünü savunmaktadırlar⁷⁵.

Neo-liberal anlayışı kısaca özetlemek gerekirse; piyasayı güçlendirmek, ekonomiyi iyileştirmek, bireylerin çıkarlarını kamu çıkarlarının üzerinde tutmak, piyasa esnekliğini sağlamak, işgücü maliyetlerinde indirimle gidilmesidir⁷⁶.

Uluslararası sistemin anarşik yapısı göz önüne alındığında neo-liberaler, realistlerin aksine devletlerin çıkarları ve güç odaklı yaklaşımları dolayısıyla (örneğin self-hep) sürekli bir çatışma amacıyla olmalarının gerekli olduğuna inanmamaktadırlar. Bir başka ifade ile anarşik sistem içerisinde devletlerin iş birliği odaklı olmaları da mümkündür. Fakat uluslararası sistemde devletler-üstü bir otoritenin⁷⁷ olmaması değerlendirildiğinde neo-liberalerin mümkün gösterdiği iş birliği noktasında devletlerin arasındaki güven-güvensizlik ikilemi tetikleyici olmaktadır. Güven-güvensizlik ikilemi üzerine de neo-liberalerin devletlerin arasındaki ilişkilerde karşılıklı güvenliği pekiştirmek üzerine getirdiği sav uluslararası örgütlere, kurumlara ve hukuka ihtiyaç olduğudur⁷⁸. Dolayısıyla

Cilt: 1, Sayı: 2; Michael W. Doyle, "Liberalism and the End of the Cold War" içinde Richard N. Lebow and Thomas R. Kappen (Düz.) *International Relations Theory and the End of Cold War*, Columbia University Press, New York 1996.

⁷² Neo-liberal teori (neo-liberal kurumsalcılık) literatürde sistemik liberalizm olarak da bilinmektedir.

⁷³ Nurcan Ö. Baklacioğlu, a.g.e., s. 54-55.

⁷⁴ A.g.e., s. 55.

⁷⁵ C. Zeynep Zafir, "Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştirisi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2009, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 65-82, s. 70.

⁷⁶ Eray Acar, "Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: 18, Sayı: 1, ss. 248-263, s. 253.

⁷⁷ Devletler-üstü otoriteden kasıt, uluslararası sistem içerisinde devletlere yasa koyucu, onları sınırlandırıcı ve/veya onları herhangi bir yaptırıma tabi tutacak bir üst otoritenin yokluğu olarak ifade edilmektedir.

⁷⁸ Tarık Oğuzlu, "Liberalizm" içinde Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Düz.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, ss. 147-166, s. 159.

realistler ve neo-liberaller iş birliği konusuna aynı noktada bakmamaktadırlar. Aslında neo-liberallerin vurgulamak istedikleri nokta, uluslararası sistem içerisinde düşünülenin üzerinde bir potansiyel iş birliği mümkündür ve dolayısıyla da neo-liberaller dünya siyasetinde çatışmanın gerekliliği ve kaçınıla bilirliliği noktasında realistlerden fazlasıyla ayrılırlar⁷⁹.

Neoliberalerler iş birliğini artırma konusunda bir kurumun gerekliliğini vurgularken realist teorisyenlere göre böyle bir kurumun varlığına inanıp çıkar yol olarak görmek yanlıştır, çünkü devletlerin bir kurumu kurma amacı sadece aranan amaca ulaşmada yardımcı bir etki gösterecekse gereklidir⁸⁰. Neoliberal paradigmaya göre uluslararası kurumlar devletlerin kararlarına yön verme kapasitesi açısından büyük önem arz etmektedirler⁸¹.

Neo-liberallere göre devletlerin iş birliği içerisinde olmalarının önündeki en büyük engel devletlerin bu birlikten elde edecekleri mutlak kazançları, öteki devletlerin ulaşacakları görece kazançlardan daha çok önemsemeleridir⁸². Neo-liberal Keohane'e göre, devletin, bir başka devletin nispi kazancı üzerine olan hassasiyeti devletin algısından bağımsız değildir⁸³. Burada kastedilen bir devletin niyet algısıdır ve bu nedenle de devletler iş birliği ya da ittifak halinde oldukları devletlerin kazançlarından ziyade düşmanlarınıninkine daha büyük önem göstermektedirler.

Neo-liberal politikaların ilkelerinden bahsetmek gerekirse; kamu işletmelerinde özelleştirmeye gidilmesi, ticaretin serbestlik kazanması, enflasyon için tedbirler alınması, devlet merkezli ekonomik düzenlemelerin sınırlandırılması, vergilerde indirimle gidilmesi, uluslararası piyasaların ve finans akışlarının önündeki engellerin zayıflatılması, kamu harcamaları ve yatırımlarının azaltılması gerektiğidir⁸⁴. Her ne kadar bazı kurumlar devletin çıkarları için aracı nitelikte oluşturulmuş olsalar da bu kurumlar süreç içerisinde değişim ile birlikte devletin çıkar ve kimlikleri doğrultusunda değişirici bir etki gösterebilmekte ve devletin davranışlarını yönlendirebilen bir etken olarak işlevlik kazanabilmektedirler⁸⁵.

Robert Keohane ve Joseph Nye'in 1977'de yayımladıkları "Power and Interdependence" (Güç ve Karşılıklı Bağımlılık) isimli çalışmada karşılıklı bağımlılık

⁷⁹ Robert Jervis, a.g.e., s. 714.

⁸⁰ Robert Jervis, "Realizm, Neoliberalizm ve İş birliği: Tartışmayı Anlamak", içinde Esra Diri (Düz.), *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, (Çev. M. Polat Kalafatoğlu ve Muhammed Aydın), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Röle Akademik Yayıncılık, 2013, ss. 709-731. s. 721.

⁸¹ Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 289.

⁸² Tarık Oğuzlu, a.g.e., s. 160.

⁸³ Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 193.

⁸⁴ Eray Acar, a.g.e., s. 253-254.

⁸⁵ Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 289.

olgusuna vurgu yapmaktadırlar. Bu yaklaşıma göre; devletlerin arasında yaşanan etkileşimler onları dolaylı olarak karşılıklı bir iş birliği içerisine itmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler dolayısıyla -ekonomik ya da toplumsal olsun- devletlerarasındaki etkileşim süreçleri farklı aktörler arasında karşılıklı olarak bir bağımlılık durumu oluşturmuştur⁸⁶.

Keohane ve Nye devletler ve diğer aktörler arasındaki etkileşim süreci sonucunda meydana gelen karşılıklı bağımlılık durumunun üç özelliğinin söz konusu olduğunu düşünmektedirler. Bunlardan birincisi, uluslararası ilişkilerde realizmin de vurguladığı güç unsurunda önemli bir yere sahip olan askeri gücün etkisinin giderek azalması durumu; ikincisi, teknolojinin de yükselen bir süreç izlemesiyle beraber iletişim olanaklarında ve kanallarında yaşanan artış; üçüncü özelliği ise dış politika gündemi çerçevesinde herhangi bir aşama gözetilerek yapılan sınıflandırmanın söz konusu olmamasıdır⁸⁷.

Neo-liberallerden Robert Keohane ve Joseph Nye'nin özellikle vurguladıkları noktalardan bir diğeri ekonomik ilişkilerde liberalleşmeye gidilmesi; ikincisi ise devletlerarasındaki mevcut sorunların giderilmesine dair çok taraflılığa gidilmesi, bir başka anlamda yönetimde ekonomik ve politik otoritenin ortam kullanılması durumudur⁸⁸.

1.1.3. Entegrasyon Teorileri ve Dış Politika

Uluslararası sistem içerisinde gelişme gösteren hem bölgesel hem de evrensel örgütlerin devletler ile etkileşimleri, entegrasyonu ve bu yöndeki teorilerin etkilerinin artmasında rol oynamıştır.

Entegrasyon, Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “bütünleşme, uyum” olarak tanımlanmaktadır. Ernst Haas'a göre entegrasyon, “farklı ulusal ortamlara sahip politik aktörlerin bağımlılıklarını, beklentilerini ve politik eylemlerini, kurumları üye devletler üzerinde yetkiye sahip yeni bir merkeze kaydırmaları için ikna edilmeleri sürecidir⁸⁹. Üzerinde tam olarak anlaşılmış bir tanımlama mevcut olmamasına rağmen bir tanım yapmak gerekirse; entegrasyon, uluslararası sistem içerisinde dağınık halde bulunan devletlerin gerek kazanç, gerekse üretimi arttırmak adına karşılıklı olarak ve bir bütün içerisinde hem

⁸⁶ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma ve Savaş: Ortadoğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi (Soğuk Savaş Dönemi)*, Dora Yayınları, Bursa 2010, s. 24-25.

⁸⁷ Tayyar Arı, 2010, a.g.e., ss. 409-415.

⁸⁸ Nurcan Ö. Baklacioğlu, a.g.e., s. 57.

⁸⁹ M. İrem Yapıcı, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, İzmir 2009, Cilt: 9, Sayı: 3, ss. 130-157, s. 133.

ticari hem de ekonomik ilişkilerini geliştirmek amaçlı bir bütünleşme şeklinde bir tanımlama yapılabilir.

Entegrasyon teorisyenlerinde üç tür uluslararası entegrasyon şekli sınıflandırılabilir; bunlardan birincisi, kaynağında tehdit algılamalarının bulunduğu entegrasyon türü, ikincisi temelinde karşılıklı bağımlılığın etkin olduğu entegrasyon türü ve üçüncüsü ise kaynağında sosyal durumların bulunduğu entegrasyon türüdür⁹⁰. Dolayısıyla devletler arasında bütünleşme sağlayan bir entegrasyon sürecinin farklı nedenleri söz konusu olabilmektedir. Ayrıca kaynağında karşılıklı bağımlılık ihtiyacı hissettiren sosyal ya da ekonomik, bir başka anlamda, bir tehdidin algılanış biçimi ya da sosyal anlamda bir ortaklık düşüncesi hissettirdiği oranda devletlerin entegrasyon dereceleri artış eğilimi gösterebilmektedir.

Genel olarak entegrasyon teorilerine göre, uluslararası ilişkilerde aktörler öncelikle türü fark etmeksizin ortak yararlar algısı içerisinde olurlar ve ardından devletler ilişkilerindeki ittifakı güvence altına almak üzere örgütsel yapının oluşum aşamasına girerler⁹¹. Böylece kurumsal bütünleşme ortaya çıkacak ve sonrasındaki süreç kurumun meşruluk kazanması olarak devam edecek; bunun için de kurumun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak otoritesinin geçerliliği ve ardından meşruluğunun tamamlanması süreci gerekli olmaktadır⁹². Devletler böyle bir bütünleşme sürecine girerken sektörel anlamda bütün alanda değil de yavaş yavaş bu süreç içerisinde olmalıdırlar. Aslında devletlerin aralarında tek bir hedef ile oluşum sağlayan bütünleşme ve iş birliği zaman içerisinde diğer alanlarda da etki gösterebilmektedir. Uluslararası sistem içerisindeki devletlerin de böyle bir ilerleme süreçleri de “spill-over” (yayılma)⁹³ olarak adlandırılmaktadır.

Entegrasyon aslında devletlerin bağımlılıklarındaki kuvvetin derecesine, çıkarlarının ölçüsüne ve iş birliği sürecindeki sıklık aşamalarına göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla da üç tip entegrasyon şekline bahsedilebilir. Bunlar; ekonomik, sosyal ve siyasi entegrasyondur. Ekonomik entegrasyon piyasalarda bir bütünleşme sürecini ifade etmekte (örneğin Avrupa Birliği(AB), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)); Sosyal entegrasyon devletlerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisindeki (zorunluluk esasına dayanmayan) iletişim ve görüşmelerini

⁹⁰ Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 293.

⁹¹ A.g.e., s. 294.

⁹² A.g.e., s. 294.

⁹³ Haas'ın ele aldığı spill-over (yayılma) kavramı ile devletin işlevlerinde ve otorite alanının değişim göstererek genişlemesi süreci anlatılmak istenmiştir. Burada entegrasyon dahilindeki devletleri böyle bir yayılma amacına iten noktanın temelinde, devletlerin bu yayılma sürecinden elde edecekleri çıkarlar büyük önem taşımaktadır. Bu konuda bkz. M. İrem Yapıcı, a.g.e., s. 145.

ifade etmekte: Siyasal entegrasyon ise aynı siyasal olgu içerisinde bireylerin oluşumunda yer aldığı (karşılıklı çıkar esasına dayalı) topluluk süreci olarak ifade edilebilmektedir⁹⁴.

Devletleri ekonomik anlamda bir entegrasyon sürecine teşvik eden nedenleri değerlendirecek olursak; teknolojik anlamda genişleyen piyasa karşısında devletin maliyetlerini azaltıp ekonomilerini güçlendirme girişimlerinden geri kalmak istememeleri, uluslararası ortamda devletlerin ekonomilerinin tam kapasite ile çalışmasını zorunlu kılan yapısı karşısında iç ve dış ekonominin etkileri dolayısıyla, ekonomik bütünleşmenin sunduğu ortak pazar algısı, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, uluslararası piyasalarda artan rekabet algısı, bütünleşme süreçlerinin zaman içerisinde yayılma etkisi (spill-over) göstererek farklı bir alanda (örneğin politik) bir bütünleşme doğurması ihtimali, coğrafi olarak devletlerin yakınlığı ya da ortak kimlik algılamaları devletleri entegrasyona teşvik nedenler olarak değerlendirilebilmektedir⁹⁵.

Karl Deutsh'a göre entegrasyonun hedeflerinden bazıları; barışı koruma altına almak ve devamlılığının sağlanması, devletin sahip olduğu kapasite ve amaç bakımından daha fazlasına ulaşmak, kimlik ve imaj kazanımı konusunda yeni bir algı yaratmaktır⁹⁶.

1.1.4. Federalist Sistem Anlayışı ve Dış Politika

Uluslararası ilişkiler teorisyenlerinden entegrasyon teorilerinin de odak noktasındaki entegrasyonun yani bütünleşmenin de ötesinde, bir dünya hükümeti düşüncesini öne sürenler ve destekleyenler olmaktadır. Birleşik dünya federasyonunu savunanlara göre; uluslararası sistemin anarşik yapısı göz önüne alındığında bu yapı bir dünya hükümeti oluşturulması yoluyla yok edilebilmektedir. Bir başka anlamla, güvenlik ikileminde de olduğu gibi devletleri silahlanmaya ve güç kapasitelerini artırmaya sevk eden en önemli sorunun temelinde güven-güvensizlik ikilemi yatmakta ve bunun belki de en büyük nedeni uluslararası sistem içerisinde bir üst otoritenin olmayışından kaynaklanmasıdır. Bu noktada da bir dünya hükümeti oluşturulması düşüncesini destekleyenlerce, böyle bir üst otoritenin varlığı çatışmaların azalmasında önemli bir rol oynayacaktır. Çünkü bu üst otorite güven-güvensizlik ikilemini ortadan kaldırarak sistem içerisindeki devletlerin güç kapasitelerinin kontrollerinde önemli kilit bir rol üstlenmektedir. Cord Meyer de bu üst otoritenin devletlerin

⁹⁴ M. İrem Yapıcı, a.g.e., s. 134.

⁹⁵ C. Erdem Hepaktan ve Serkan Çınar, "Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerindeki Etkileri", *International Conference on Eurasian Economies*, 2011, s. 69.

⁹⁶ M. İrem Yapıcı, a.g.e., s. 136.

çatışma ve silahlanmalarını önleyeceğine inanmış ve şöyle söylemiştir; “bir dünya hükümeti olmadan devletlerin tabii ki, çatışma ve savaştan başka alternatifleri bulunmamaktadır”⁹⁷.

Dünya federasyonu düşüncesi özellikle 1940 sonraları Amerika Birleşik Devletleri’nde etkili olmuştur⁹⁸. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, çatışmaların azalmasında etkili olacak bu birleşik federasyon düşüncesinden ve uluslararası barış düşüncesinden uzaklaşmıştır. Savaş sonrası ABD çıkarları daha da odak noktası haline gelmiş ve federalist düşünce ile temelinde çıkarın ve gücün söz konusu olduğu realist teori ön plana gelmiş, daha realist bir Amerikan düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu Amerika’nın hedeflerini yansıtan, çıkarlarının söz konusu olduğu bir dünya hükümeti modelidir. Fakat bu model de Avrupa Topluluklarının bütünleşme içerisine girmeleri dolayısıyla 1950’lere kadar etkili olmuştur⁹⁹. Daha sonraları Soğuk Savaş (Cold War) sonrasında değişen uluslararası sorunlar (örneğin ekonomik ve çevresel sorunlar vb.) dolayısıyla federalistler daha fonksiyonalist bir çizgiye yönelmişlerdir¹⁰⁰.

1.1.5. Fonksiyonalist Yaklaşım ve Dış Politika

Fonksiyonalizm, temelde aktör olarak devletleri değil de kendilerine tanımlanan görevleri yerine getirecek olan kurumları esas almaktadır¹⁰¹. Ayrıca teori, karşılıklı bağımlılık eksenindeki kurumların iş birliği konusunda destek sağlayacağını savunmaktadır¹⁰².

Fonksiyonalist teori, savaşın nedenlerinin yok olması ve barışın sağlanabilmesi adına fonksiyonel örgütlenmeleri desteklemekte ve bunu kurumsal sistemin ilk adımı basamağı olarak görmektedir¹⁰³. Ayrıca fonksiyonalistler, uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin bu şekilde bir yolu tercih etmeleri sonucunda bir topluluk şeklinde yaşama konusunda başarılı olacaklarını öngörmektedir.

Fonksiyonalist tartışmalardan doğan neofonksiyonalizm ise entegrasyon sürecinin sadece sosyo-ekonomik refah düşüncesi odaklı bir tanımlamanın eksik olacağını

⁹⁷ Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 295.

⁹⁸ A.g.e., s. 294.

⁹⁹ A.g.e., s. 296.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 296.

¹⁰¹ Elif Toprak, Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa Birliği’ne Üyelik Kriterlerinin Neo Fonksiyonalist Teori Açısından Analizi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2005, s. 8.

¹⁰² Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 296.

¹⁰³ Tayyar Arı, 2010, a.g.e., s. 435

vurgulamakta ve bireylerin politik bir şekilde yönlendirilmesi sürecine daha fazla yer vermektedirler¹⁰⁴.

Neofonksiyonalist Ernst Haas, fonksiyonalist teoriyi güç unsuruna fazla önem verilmemesi dolayısıyla eleştirir. Haas'ın Spill-over tanımlamasına göre fonksiyonel bir kurum dolayısıyla tecrübe bulan entegrasyon süreci kazanımları başka alanlardaki oluşumları da destekleyici bir etki gösterecektir¹⁰⁵. Bir başka anlamda, entegrasyon sürecinin diğer alanlarda da entegrasyonu sağlayacağı ve ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda da devletlerin çıkarlarını entegre bir yapı dahilinde değerlendirilmeleri gerekeceği sonucunu vurgulamaktadır.

Joseph Nye'e göre ise, neofonksiyonalist teorinin yedi süreci vardır¹⁰⁶;

Süreç 1: Nye, Haas'ın kavramsallaştırdığı spill-over tanımlamasına başka bir bakış açısı getirmektedir. Ona göre devletlerarasındaki fonksiyonel karşılıklı bağımlılık illa ki pozitif bir sonuç doğurmayacaktır. Negatif yönde de olması söz konusudur. Bir başka anlamda, entegrasyon sürecinin başka alanda bir entegrasyon oluşturmaması söz konusuysen oluşturmaması da ihtimal dahilindedir. Belki de mevcut birleşmenin dağılma sürecine de sebep olabilmektedir.

Süreç 2: Bölgesel entegrasyon sürecinde, ilişkilerde yaşanan artış entegrasyonun alanı ve görev tanımında bir değişime sebep olmamaktadır.

Süreç 3: Nye'e göre, entegrasyonun oluşumu ideolojik ve politik bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Entegrasyona destek veren bir grup, zaman içerisinde siyasal beklentilerinde bir değişime gidecek olursa entegrasyon süreci tersine bir hal alabilmektedir.

Süreç 4: Nye, uluslararası bürokratların entegrasyon süreci dahilinde bulunmamalarının onların toplumsallaşma düzeylerini tayin ettiğini düşünmektedir. Bu sebeple de bürokratlar ulusal anlamda kontrol kaybına uğramamak adına entegrasyon sürecine karşı temkinli yaklaşmaktadırlar.

Süreç 5: Bölgesel entegrasyon, resmi ya da resmi olmayan ulus aşırı nitelikte - hükümet tarafından oluşturulmamış- bölgesel örgütlenmeleri destekleyici bir etki gösterebilmektedir. Fakat Nye'e göre bu örgütlenmeler zayıf kalmışlardır.

¹⁰⁴ Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 297.

¹⁰⁵ Tayyar Arı, 2010, a.g.e., s. 444.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 446-447.

Süreç 6: Nye, bölgesel örgütlenmelerde “kimlik” duygusunun önemine vurgu yapmaktadır. Ona göre kimlik güçlendikçe entegrasyon sürecinde muhalefet azalma gösterecektir.

Süreç 7: Nye, süreç mekanizmasını göz önünde bulundurarak entegrasyon süreci içerisinde yabancı aktörlerinde sürece dahil olabilecekleri vurgusunu yapmaktadır. Bu noktada da entegrasyonu etkilemek kapasitesine sahip uluslararası ve uluslar aşırı örgütlenmeleri göz ardı etmemek gerekmektedir.

1.1.6. Globalizm ve Dış Politika

Soğuk Savaş sonrası dünya ekonomik, siyasal ve birçok farklı alanda globalleşme (küreselleşme) süreci içerisine girmiştir. Bu süreç ulusların arasındaki ilişkilere de farklı boyutlar eklemiştir. Uluslararası ilişkiler teorileri de bu gelişmeler bağlamında globalizm sürecine eğilmiş ve teorisyenler yeni yaklaşımlar getirmişlerdir. Fakat tam olarak globalizmin üzerinde anlaşılmış bir model (paradigma) mevcut değildir. 1990 sonrasında kavram önem kazanmaya başlamış ve bir analiz birimi olarak kullanım alanı bulmuştur¹⁰⁷.

Globalizm üzerine farklı tanımlamalar mevcuttur. Buna göre; post- modern kuramcılar tarafından dönüşüm (transformation), Soğuk Savaş sonrasındaki kuramcılar geçiş (transition), globalleşme kuramcıları süreç (process) şeklinde bir tanımlamaya gitmişlerdir¹⁰⁸.

Ulrich Beck is bu tanımlama konusundaki belirsizlik üzerine üç tip tanımlama öne sürmektedir. Bunlardan ilki süreç şeklinde bir tanımlamanın söz konusu olduğu ‘globalizasyon’, yaklaşım şeklinde ortaya koyduğu globalizm ikinci tanımlamayı oluştururken sonuncusu ise yeni oluşumların altını çizen zaman ve mekân olguları ile bağlı bir sonucu yansıtan ‘globalite’ kavramıdır¹⁰⁹.

Globalizmi bir süreç olarak ele alan Manfred Steger, “Globalization” (Küreselleşme) adlı kitabında sürecin üç boyutta ele almaktadır. Bunlar; ekonomik, siyasi ve ideolojik

¹⁰⁷ Fuat Keyman, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, (Çev. Simten Coşar), Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 36.

¹⁰⁸ Kürşat Kan, *Globalizmin Uluslararası İlişkilere Etkileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 5.

¹⁰⁹ Ulrich Beck, *What is Globalization?* (Çev. Patrick Camiller), Cambridge Polity Press 1999, s. 11-12.

boyutudur¹¹⁰. Ayrıca Steger, kitabında ulus devletlerin global ekonomide ve mevcut düzende egemen rollerini şimdiden kaybettiklerini iddia etmektedir¹¹¹.

Steger'e göre, uluslararası sistem içerisindeki karşılıklı bağımlılık eğilimleri siyasi kararlar neticesinde belirlenmekte – söz konusu ekonomi olsa da- ve devletlerin egemen güçlerini yitirdiğini bunun sonucu olarak da ulus ötesi kuruluşların yanı sıra bölgesel birliklerin ve yerel yönetimlerin etkili oldukları vurgusunu yapmaktadır¹¹².

Globalizm diğer adıyla transnasyonalizm, karşılıklı bağımlılık olgusuna vurgu yapmakta ve teknolojik anlamdaki gelişmelerin, devletlerarasında özellikle güvenliğin, ekonominin söz konusu olduğu alanlarda ittifakı artıracaklarını iddia etmektedir. Çünkü globalizm süreci ile birlikte uluslararası ilişkiler disiplindeki konular geniş bir alan kazanmıştır. Devletler bu süreçte artan teknolojik gelişmeler dolayısıyla da daha fazla iletişim halinde olmuşlardır.

Globalleşme süreci uluslararası ilişkiler sisteminde sadece devletlerin aktör olduğu ve devletlerarası ilişkilerin vurgulandığı bir sistem olmaktan çıkmıştır. Bir başka anlamda globalleşme ile uluslararası aktörler çeşitlenmiş, uluslararası ve uluslararası örgütler, devletlerin temsil edilmediği uluslararası örgütler ortaya çıkmış ve güç kazanmışlardır.

Uluslararası örgütler, uluslararası gündem başlıklarının şekillenmesinde ve ortaklıkların oluşturulmasında etkin rol oynamaktadırlar¹¹³. Bunun dışında uluslararası örgütler, konuların hangi çerçevede çözümleneceğine yön verirler, devletlerin bu konulardaki öncelik sıralamasını yaparlar, sorumluları bir araya gelmesinde etkin rol oynayarak olası uluslararası ortaklıklara destek sağlarlar, hatta birbirleriyle iletişimin mümkün olmadığı ideolojik engellere takılan devletlerarasında görüşmeler sağlayarak uluslararası bir ortaklık zemini hazırlamaktadırlar¹¹⁴.

Globalleşme pek çok ortak sorunun çözümünde (örneğin çevre sorunları, terörizm, insan hakları vb.) uluslararası ilişkilerde avantajlar sağlamanın yanında ne yazık ki pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bunlardan birkaçı şu şekilde özetlenebilir¹¹⁵; Globalleşmenin getirdiği ortam neticesinde büyük güçlerin (örneğin ABD, Çin, Rusya) yanı

¹¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Manfred B. Steger, *Küreselleşme* (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitap Evi Yayınları, Ankara 2006.

¹¹¹ Manfred B. Steger, a.g.e., s. 48.

¹¹² A.g.e., s. 50.

¹¹³ Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 298.

¹¹⁴ A.g.e., s. 298.

¹¹⁵ Globalleşmenin getirdiği ve getireceği sorunlar/tehditler bağlamında daha fazla bilgi için bkz. Kürşat Kan, a.g.e., s. 57-64.

sıra siyasal ve ekonomik anlamda da sorun yaşayan devletlerin (örneğin Afrika, Kafkasya) de silahlanma yoluna gitmeleri hatta daha fazlası olan nükleer silahların yayılması tehdidi, geniş alanlarda ilerleme fırsatı bulan uluslararası terörizmin yayılması, örgütlü suçlarda (örneğin uyuşturucu, yasadışı göç, kadın ticareti vb.) artış, hastalığın kuluçka döneminden daha kısa sürede bir başka kıtaya geçebilmeyi mümkün kılan teknolojik gelişmeler dolayısıyla hastalıklarda yayılma tehdidi, iklim değişikliği, global ısınma gibi çevresel tehditler, etnik ve dinsel nedenli çatışmalarda yaşanabilecek artışlardır.

1.1.7. Pluralizm ve Dış Politika

Uluslararası siyaset üzerine bir bakış açısı sunan Pluralist(çoğulcu) teori 1970’lerde özellikle ABD’de etki göstermeye başlamıştır¹¹⁶. A. Heywood, plüralizmin; “birbiri ile yarışan pek çok kurum ve grup arasında güç dağılımını vurgulayan bir sosyopolitik teori” olduğunu vurgulamaktadır¹¹⁷. Liberalizmin içerisinde değerlendirilen bir paradigma olan pluralist teori, pek çok noktada realizme eleştiri getirmektedir. Realistlerin aksine pluralistler devlet sınırlarının giderek önem kaybettiğini öne sürerek karşılıklı bağımlılığın ve iş birliğinin önemine vurgu yapmaktadırlar. İş birliği plüralistlere göre birey ve devletin özgürlüğüne katkı sağlamakta ve ortak sorunların da ancak global iş birliği ile çözümlenebileceğine inanmaktadırlar¹¹⁸.

‘Dünya toplumu’ (world society) kavramı pluralist bir yaklaşımı ifade etmekte, kavram, sadece devlet ve görevlileri açısından ilişkileri incelememekte; aynı zamanda devlet kontrolü dışındaki ekonomik, siyasal, toplumsal ilişkileri de kapsamı altına almaktadır¹¹⁹.

Burtan’a göre ise dünya toplumu kavramı uluslararası ilişkileri kapsamakta fakat devletsel olmayan ilişkiler de kapsam altına girmektedir, bu nedenle de Burton, iki farklı model öngörmektedir. Bunlardan biri devlet merkezli teori olan, güç yaklaşımını temel alan ve devletleri de sahip oldukları potansiyel güç oranında değerlemeye alan ‘bیلardo topu’ (billiard ball) modeli, diğeri ise devlet merkezli olmayan, içsel ve dışsal ilişkileri birlikte değerlendiren ve tüm bunların ağ gibi iç içe geçtiği örümcek ağı (cobweb) modelidir¹²⁰. Devlet perspektifinde Burton’un bir benzetmesi olan bیلardo topu modeline göre; devletler, tıpkı bیلardo topları gibi kapalı kendi kendine yetebilen ve diğeri devletlerin sadece dış baskı

¹¹⁶ Andrew Heywood, 2011, a.g.e. s. 180.

¹¹⁷ A.g.e., s.180.

¹¹⁸ Tayyar Arı, 2010, a.g.e., s. 337.

¹¹⁹ A.g.e., s. 331.

¹²⁰ A.g.e., s. 332.

yolu ile etkileyebildikleri yapıları oluşturmakta ve bu sebeple de devletler, tıpkı bilardo oyununda olduğu gibi çarpışma içerisinde oradan oraya hareket etmektedirler¹²¹. Fakat pluralistler bu düşüncenin uluslararası siyaset yapısına uygun olmadığını düşünmektedirler. Onlara göre bu benzetme, uluslararası aktörlerin artan etkileri göz önüne alındığında hem onu etkisiz kılmakta hem de devletlerin karşılıklı bağımlılık düzeylerinin geçerliliğini açıklama noktasında başarısız olmaktadır¹²².

Viotti ve Kauppi'ye dayanarak pluralist teoriyi özetlemek gerekirse dört noktadan bahsetmek mümkündür¹²³. Birincisi, pluralistler, realist teorinin aksine sadece devletler değil, devlet dışı aktörleri de sisteme dâhil etmektedirler. Bir başka anlamda uluslararası sistemi çok aktörlü olarak değerlendirmektedirler. Yani bireyi, uluslararası ve uluslar aşırı yapıları da sistem içerisine alırlar. İkincisi, pluralistler, devleti merkezi yönetimin üstünlüğüne dayalı bir yapı olarak görmemekte, yapısı içerisinde alt örgütlenmeler ve birimlerin (örneğin bireyler, çıkar gurupları) olduğunu da vurgulamaktadırlar. Üçüncüsü, pluralistler, realistlerin aksine karar alma sürecinde aktörlerin ve onların arasındaki birlik ve rekabet süreçlerinin etkin olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca pluralistler rasyonelliğe şüphe ile bakarlar. Çünkü onlara göre karar alma sürecinde pek çok etken söz konusu olabilmektedir. Bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse; algılamadaki yanlışlıklar, stres, kamuoyunun karar vericiler üzerinde oluşturabileceği baskı ortamı sayılabilmektedir.

Pluralistler, güvenlik odaklı realist teoriyi eleştirerek, güvenlik dışındaki çeşitli konuların da uluslararası ilişkilerin gündeminde yer aldığına dikkat çekerler (örneğin göç, sağlık sorunları, enerji sorunları, bilimsel çalışmalar vb.)

1.2. ABD Dış Politikasına Yön Veren Yaklaşımlar

ABD dış politikasının temel amaçlarının başında güvenlik, demokrasi ve refah artırımı bulunmaktadır. Wittkopf, ABD dış politikasının temel değerlerini ve çıkarlarını belirleyen ve tanımlayan beş temel kategori kaynağından bahsetmektedir. Bunlardan ilki, dış çevre (etken) olarak da adlandırabileceğimiz uluslararası çevre yani uluslararası ortamın yapısı, ikincisi, iç etken olarak tanımlayabileceğimiz ulusal yapı bir başka ifade ile de toplumsal kaynaklar, üçüncüsü, hükümet kaynakları, dördüncüsü dış politika yapıcılarının rolleri ve son kaynak olarak da dış politika yapıcılarının yani karar vericilerin bireysel

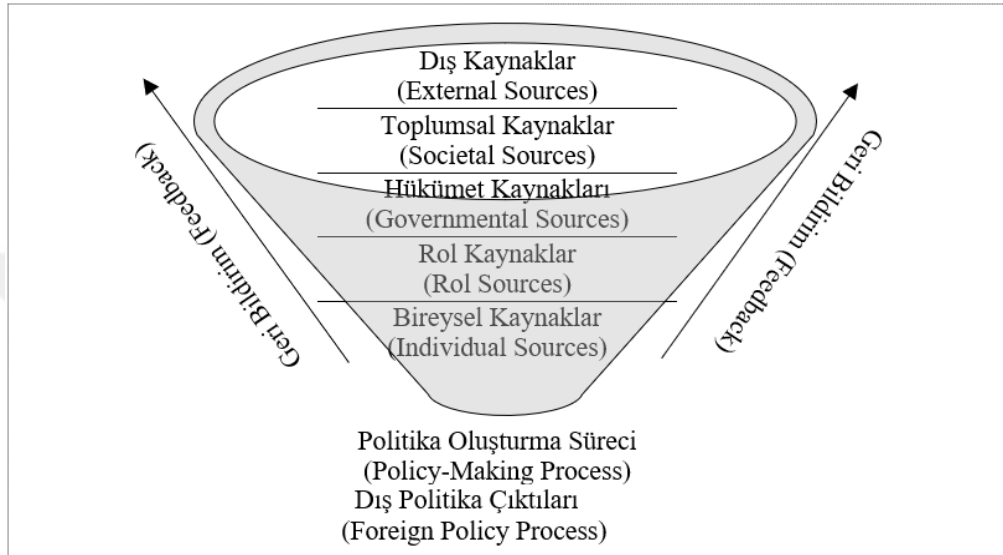
¹²¹ Andrew Heywood, 2011, a.g.e., s. 180.

¹²² A.g.e., s.180.

¹²³ Daha fazla bilgi için bkz. A.g.e., s. 333-335.

kaynakları şeklinde bir sınıflandırma yapılabilir¹²⁴. Wittkopf, bu kaynakların nasıl etki gösterdiğini, dış politika çıktılarının geri bildirimler (feedback) ile birbirlerini şekillendirdiğini Şekil 1.1’de gösterildiği gibi bir huni metaforu (funnel metaphor) ile öne sürmektedir.

Şekil 1.1. Amerikan Dış Politikasında Yapım Sürecinin Beş Belirleyici Kaynağı

Kaynak: Hang Thi Thuy Nguyen, “Theories of US Foreign Policy: An Overview”, *World Journal of Social Science*, 2014, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 20-27, s. 20.

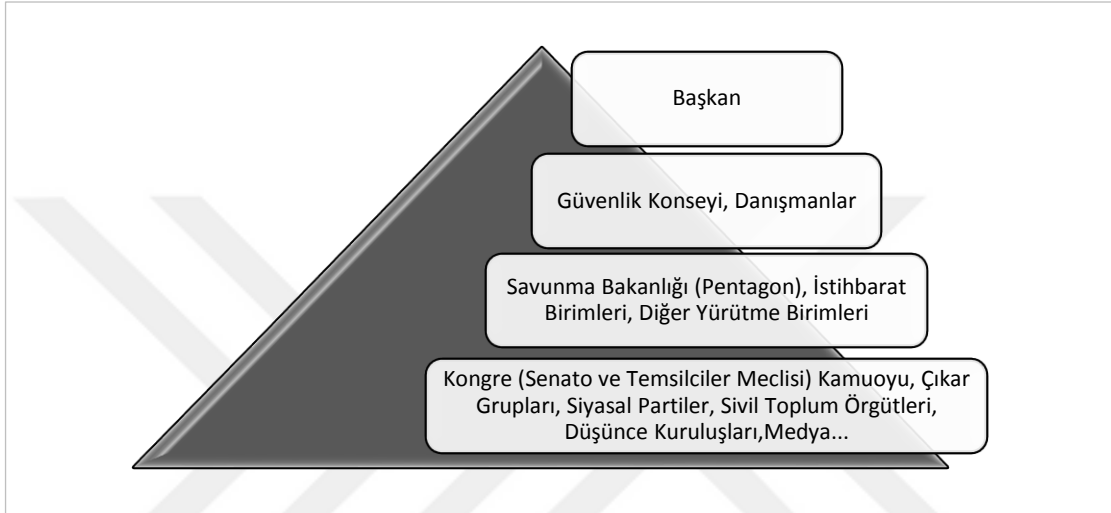
Şekil 1.1’de görüldüğü üzere, söz konusu beş kaynak, dış politika yapımında değerlerin ve çıkarların belirlenmesi noktasında etkili unsurlardır. Buna göre, dış kaynaklar, toplumsal kaynaklar, hükümet kaynakları, rol kaynaklar ve bireysel kaynaklar birbirleri ile karışarak adeta bir huniden süzülme ve politika oluşturma sürecinde her biri etki göstermektedirler. Bunun sonucunda da dış politika çıktıları oluşmakta ve tekrar bir geri bildirim ile süreç devam etmektedir. Fakat burada tek bir kaynak üzerine yoğunlaşıp, o kaynağın dış politika sürecinde tek başına etkili olduğunu söylemek güç olmaktadır. Bir başka anlatım ile bahsi geçen kaynaklar birlikte yani toplu bir şekilde etki göstermekte ve dolayısıyla da dış politika karar sürecinde çoğunun hesaba katılmasını gerektirmektedir.

ABD dış politikası, dış etkenler açısından değerlendirildiğinde, zaten uluslararası politikadaki etkenlerden etkilenmektedir. İç etkenler açısından değerlendirildiğinde ise politika sürecinin aynı zamanda iç siyasal sistemdeki ideolojiler ve temel değerlerin

¹²⁴Amerikan dış politika yapım sürecinin beş belirleyici kaynağını Wittkopf’tan aktaran: Hang Thi Thuy Nguyen, “Theories of US Foreign Policy: An Overview”, *World Journal of Social Science*, 2014, Cilt 1, Sayı 1, ss.20-27, s.20.

yansımaları olduğu tespitini çıkartmak yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan ABD'nin yönetim yani hükümet yapısı da etkili olmaktadır. İç etkenler açısından ayrıca hükümet dışı uzantıları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Diğer taraftan ABD'nin yönetim sürecinde güç dağılımı yapısı ve yönetim sistemi içerisinde yer alan etkin birimler de dış politika üzerinde oldukça etkilidir.

Şekil 1.2. ABD Dış Politikasında Karar Alma Sürecinde Etkili Aktörler

Hükümet yapısı içerisindeki en etkin güç başkandır. Bununla beraber yapı içerisinde yer alan etkin aktörler açısından bir piramid metaforu geliştirmek gerekirse, ABD sisteminde dış politika sürecinde etkin aktörler adına şöyle bir sıralama mümkün olabilmektedir;

Şekil 1.2.'de görüldüğü üzere piramidin en tepesinde Başkan yer almakta ve dış politika sürecinde etkin bir güç olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Şekil 1.2'den de anlaşılacağı üzere bu süreçte sadece başkan etkin olmamakta; dolayısıyla Güvenlik Konseyi, Danışmanlar, Savunma Bakanlığı (Pentagon), İstihbarat Birimleri, Diğer Yürütme Birimleri ve onun yanında Kongre (Senato ve Temsilciler Meclisi), Kamuoyu, Çıkar Grupları, Siyasal Partiler, Sivil Toplum Örgütleri, Düşünce Kuruluşları, Medya... vb. unsurlar ve/veya aktörler de etki göstermektedir. Bunların yanında karar vericilerin kişisel inançlarının, deneyimlerinin, tecrübelerinin de dış politika karar süreçleri üzerindeki etkilerine dair tartışmalar da söz konusu olmaktadır. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir nokta da bu sıralamada herhangi bir hiyerarşinin söz konusu olmadığıdır. Nitekim ABD'nin kendine has siyasal yapısında da böyle bir hiyerarşi söz konusu değildir.

Söz konusu aktörlerin göz ardı edilmesi, sonuca ulaşmada eksiklik yaratacak ve sonucun rasyonelliğini sarsıntıya uğratacaktır. Örneğin George W. Bush'un dönemi içerisinde özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası dış politika sürecinde alınan kararlar açısından

değerlendirildiğinde, kararları bu unsurlardan bağımsız kabul etmek araştırma sonucu açısından bizi çok da doğru bir yola götürmeyecektir. Dönem içerisinde alınan kararalar da başkanın dünya görüşünü ne derecede ortaya koyduğunu gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede başkanın ve çevresinin deneyimleri, inançları vb. unsurlar etkili olmaktadır.

ABD yönetim yapısı içerisinde alınan kararlar da halk açısından yönlendirici olabilmektedir. Bir başka ifade ile piramid içerisinde de yer alan medya unsuru ile hükümet bazı konuları gündem haline getirebilmekte ve yeri gelindiğinde de ABD dış politikası sürecinde bilinen doğrularla da oynandığı söz konusu olabilmektedir. Yani hükümet güvenlikleştirme¹²⁵ (securitization) ve güvenlik dışılaştırma (non-securitization) şeklinde tanımlayabileceğimiz bir süreç içerisine de girebilmekte ve tehdit algısının şiddeti noktasında yönlendirici olabilmektedir. Nitekim bu Bush'un söylemlerinde de yerini almaktadır¹²⁶.

Şekil 1.2 üzerine daha önce de bahsedildiği üzere; söz konusu aktörlerin hiyerarşik bir şekilde sıralanmamış ve ABD'nin böyle hiyerarşik düzene dayalı bir hükümet yapısının olmadığını noktasının altını çizmekte fayda vardır. Dolayısıyla, ABD siyasal sistemi içerisinde hiyerarşinin bulunmaması, başkanın yeri geldiğinde farklı partilerden gelen kongre üyeleriyle bile birlikte denetim ve denge içerisinde (check and balance) bir çalışma yürütebilmesini sağlamaktadır¹²⁷. Örneğin Cumhuriyetçi bir başkanın kongrede Demokrat bir başkanı desteklemesi tepki oluşturmamakta, aksine mevcut çıkarlar gereği böyle bir ittifak halinin getirebileceği kazançlar pragmatist bir eylem olarak nitelendirilmekte ve olası karşılanmaktadır¹²⁸. Burada iki parti söz konusu olsa da ABD'nin çok partili bir sisteme sahip olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Ancak baskın iki parti olarak Demokrat

¹²⁵ Güvenlikleştirme teorisi bağlamında güvenlik, söz-edim (speech act) şeklinde görülmekte ve bu söylemler ile bir konunun güvenlik tehdidi olarak oluşturulduğu öne sürülmektedir. Böylece de hükümet, herhangi bir güvenlik tehdidi karşısında göstereceği olağanüstü uygulamalarına meşruluk kazandırabilme hakkını elde etmiş olacaktır. Aynı zamanda da hükümet güvenlik dışılaştırma yoluna giderek de mevcut tehditleri ya da sorunları önemsizleştirebilme yoluna da gidebilmektedir. Güvenlikleştirme ve güvenlik dışılaştırma hakkında daha fazla bilgi için bkz. Başar Baysal ve Çağla Lüleci "Copenhagen School and Securitization Theory", *Security Strategies*, Cilt: 11, Sayı: 22, ss.61-95.

¹²⁶ 11 Eylül 2001'de yaşanan saldırılar sonrası George W. Bush bir konuşmasında bazı ülkeler için 'şer eksen (axis of evil), haydut devlet' şeklinde birkaç devleti terörist ilan etmiş ve saldırılar konusunda onları sorumlu göstermiştir. Daha fazla bilgi için bkz. The Washington Post, "Text of President Bush's 2002 State of the Union Address", <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/onpolitics/transcripts/sou012902.htm?noredirect=on>

¹²⁷ Mehmet Merdan Hekimoğlu, "Başkanlık Demokrasisini Doğru Tartışmak", *Yeni Türkiye*, 2013, Cilt: 51, s. 588.

¹²⁸ Mehmet Merdan Hekimoğlu, a.g.e., s. 588.

Parti ve Cumhuriyetçi Parti'nin olduğu ve her ne kadar rakip partiler bulunsa da bu iki partiden birinin seçildiğini bilmek faydalı olacaktır.

Ek olarak, ABD'nin sahip olduğu yasama yürütme ve yargının birbirlerinden bağımsız ve tek elde toplanmadığı güçler ayrımı (seperation of power) ile birçok aktör dış politika sürecinde katkı sağlayabilmekte ve bu çeşitlilikte ABD demokrasisinin önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır.

ABD dış politikasında temel çıkarları ve değerleri benimseyen, Şekil 1.1 de gösterilen huni metaforu içerisinde yer alan beş temel kaynak çerçevesinde hangi yaklaşımı ele alacağımız kaynağa göre değişiklik göstermektedir. Bir başka ifade ile örneğin, dış etkenlerin daha fazla hesaba katıldığı bir yaklaşımdan bahsediyorsak Realizm, ancak daha çok sistem yapısından bahsediyorsak Neo-realizm odak noktası olarak alınabilmektedir. Bu iki yaklaşım özellikle ABD dış politika eğilimlerini açıklama noktasında zemin sağlamaktadır. Nitekim ABD'deki en temel ve etkili yaklaşımın Realizm olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Realizm ve Neo-realizm her ne kadar birbirinden ayrılrsa da temelde üzerinde hemfikir oldukları noktalar (iddialar) bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi de sistem içerisinde yer alan devlerin niyetlerinin hiçbir zaman bilinemeyecek olması, devletlerin eşit olmayan yetenek seviyeleri, devletlerin rasyonelitesidir¹²⁹. Nitekim uluslararası sistemin anarşik yapısı dolayısıyla ve devletlerin en temeldeki amaçları olan hayatta kalma olgusunun etkisiyle savunma ya da saldırı içerisinde olmaktadırlar. Bu noktada şu soruyu sormak faydalı olacaktır; sistemin anarşik yapısına çözüm bulmak adına uluslararası örgütler ne derecede etkili olmaktadırlar? Realistler bu noktada örgütlerin, çıkarlarını maksimize etmeye çalışan devletlerin gölgesinde kaldıklarını ve etkin olamadıklarını iddia etmektedirler. Nitekim devletlerin herhangi bir üst otoritenin bulunmadığı anarşik yapı içerisinde, daha fazla hareket alanı yakalayabilmeleri ve dolayısıyla da devletlerin, egemenliklerini sınırlayıcı bir yapıyı ne derecede destekleme eğiliminde olacakları ayrı bir tartışma konusunu beraberinde getirebilecektir. Bir başka ifade ile realistler, uluslararası örgütlerin bile devletlerin dış mücadelelerinde birer araç olarak görmektedirler. Dolayısıyla da devletler çıkarları neticesinde bu örgütler içerisinde yer alacaklardır.

Saldırgan realizm'e göre genellikle uluslararası sistemde yer alan zayıf devletler, güçlü olan devleti takip etme, peşine takılma (bandwagoning) eğiliminde olmaktadırlar. Bir

¹²⁹ Hang Thi Thuy Nguyen, a.g.e., s. 22.

diğer ifade ile zayıf devletler onları dengelemek yerine güçlü olana eklemlenme amacı içerisindeyler. Saldırgan realizme göre de tam bu noktada hegemon güç olabilmek adına, zayıf devletlerin başka güçlü devletlere eklemlenmesinin önüne geçmek ya da onları bir şekilde kendine bağlaması gerekmektedir. Meirsheimer’in da vurguladığı gibi “uluslararası sistem içerisinde hayatta kalmanın en iyi yolu sistemin en güçlü devleti olmaktır”¹³⁰. Nitekim ABD dış politikasının en temel amaçlarından birisi olan uluslararası sistemde hegemon pozisyonun devamlılığı dolayısıyla başka bir hegemon gücün sistem içerisindeki gelişimi konusunda engelleyici rol oynama amacı içerisinde olacaktır. Örnek vermek gerekirse Soğuk Savaş döneminde Sovyetleri çevreleme (containment) politikası bu yönde bir eğilimi ortaya koymaktadır. Fakat şimdi de hem ekonomik hem de askeri (özellikle silahlanma) alanda büyük yatırımlara sahip ‘yükselen Çin’, ABD için hegemonya ve çıkarları noktasında bir tehdit unsuru olmaktadır.

Savunmacı realizm daha çok dengeleme, caydırma ve çok boyutlu silah kontrolü ile güvenliğin artırılabilceğini iddia etmektedir¹³¹. Savunmacı realistlere göre, en temelde devletlerin amacı hayatta kalmak (survival) ise güçlerini arttırmaktan ziyade güvenliğin sağlanması adına dengeleme (balance) yoluna gitmelidirler¹³². Çünkü devletlerin uluslararası sistem içerisindeki güç artırıma gitmeleri sonucu güvenlik ikilemi sorunu ortaya çıkabilecek ve bu da aslında devletlerin güvenliklerine zarar vererek onları ulaşmak istedikleri amaçtan uzaklaştırabilecektir. Bu noktada rasyonel olan, temel amaç güvenlik olduğunda, herhangi bir güç maksimizasyonu içerisinde olmaktan ziyade, daha ılımlı bir politika ile denge noktasındaki hassasiyeti de göz önüne alarak dış politikayı sürdürebilmektir.

Hangi faktörlerin ele alınacağı noktasında yaklaşımlar da farklılık göstermektedir. Mesela daha çok sistem açısından bakıldığında realizm öne çıkarken; daha çok iç etkenlerin hesaba katıldığı bakış açısında ise Liberalizm ve Marksizm etki göstermektedir. Bu iki yaklaşım birkaç noktada birleşmektedir. Bunlardan biri, her ikisinin de daha çok iç etkenleri hesaba katmasıdır. İç politika ve dış politikasının birbirlerini etkiledikleri göz önüne alındığında da öncelikli soruları sistem ve dış aktörlerin ABD politikasını nasıl etkiledikleridir. İç etkenler açısından birkaç örnek vermek gerekirse; sosyal politika, kamuoyu, ekonomik durum vb. etkenler sayılabilir.

¹³⁰ John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York 2001, s.33.

¹³¹ Hang Thi Thuy Nguyen, a.g.e., s. 22.

¹³²A.g.e., s. 22.

ABD dış politik yaklaşımlarında önemli teorilerden birisi de özgürlük, demokrasi, insan hakları gibi konulara vurgu yapan ve gelişimini destekleyen Liberalizmdir. Liberalizm çerçevesinde ABD dış politikasına bakacak olursak, dış politika amaçlarından bireysel özgürlük ve insan haklarının tüm dünyaya yayılması gibi misyonlar çerçevesinde liberalizmin etkisini görmek mümkündür. Bu mantık çerçevesinde de ABD dış politikasının temel amacı dünyadaki insanlara bireysel özgürlük ve insan hakları gibi kavramları götürmek gerektiğidir. Liberallerin temeldeki düşüncelerinden birisi de ne kadar çok devlet liberalizm yanlısı olursa dünyadaki güvenin de ona paralel olarak artış göstereceği düşüncesidir ve bu düşüncenin altında yatan neden ise liberal olmayan devletlerin daha çatışmacı olduğu varsayımdır¹³³. Nitekim liberal değerlerden biri olan demokrasi açısından değerlendirildiğinde, güvenliğe dair fikirlerin rahatça paylaşılabilirdiği bir müzakere ortamı ve siyasi bir yapı ile otoriter bir yapıda alınan kararlara dair bir karşılaştırma bu düşünceyi destekler nitelikte olabilmektedir. Demokrasi yönetimleri neticesinde de daha barışçıl bir uluslararası ortam söz konusu olacak ve bu, savaştan ziyade daha iş birliği odaklı, serbest ticaret için de alan oluşturabilecek ilişkiler yaratacaktır. Bir süre sonra da iş birliği süreci hız kazanacak ve karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler söz konusu olabilecektir. Bu şekilde iç politikadaki bir gelişme de dış politikayı etkileyecek ve dolayısıyla da ABD dış politikası için yararlı olabileceği gibi, gelişmenin dünya için de barış içerisinde bir ortamı destekleyici bir özellik taşıması söz konusu olabilecektir.

Liberalizm değerlerinin dünyaya yayılmasının ABD dış politika sürecinde yarar sağlaması noktasında, değerlerin ona daha kontrol edilebilir bir sistem sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin ABD özellikle Ortadoğu endeksli düşünüldüğünde demokrasiye dayanmayan otoriter rejimlerin, rejim değişikliğine gitmeleri noktasında destekleyici görünmüştür. Bölgeye demokrasi ve insan hakları gibi liberal değerlerin götürüldüğü amacı ile yaşanan gelişmeler düşünüldüğünde (örneğin G.W. Bush döneminde başlayan ve sonraki başkan döneminde de devam eden Irak Müdahalesi) bunun ne kadar ve kim için başarılı olduğu açısından ayrı bir tartışma konusu oluşturmaktadır. Dolayısıyla, yaşanan gelişmeler, liberal değerlerin kullanım amacının aslında bir yerde ABD'nin kendi ekseninde tutma politikası olduğunu düşünme noktasında destekleyicidir.

Liberal olmayan demokrasilerde rejim değişikliğine destek bir yerde aslında farklı boyutlarıyla Marksizm'in de öne sürdüğü gibi pazarlar yaratmak ve aynı zamanda da ABD

¹³³A.g.e., s. 23.

dış politikasında insan hakları adına meşruiyet kazandırma amaçlı ve onun yayılmacı politikalarını destekleyici görünmektedir. Bu noktada Marksizm, ABD'nin pek çok müdahalesinin iç ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik (örneğin pazar, hammadde vb.) olduğunu söylemektedir¹³⁴. Temelde insani müdahale olarak görülse de aslında ABD'nin özellikle istikrarsız bölgelerdeki müdahaleleri (örneğin Bosna, Vietnam, Irak) çıkarlarını maksimize etme amacı taşımakta ve dolayısıyla ekonomi ağırlıklıdır. Marksizm'in temel tartışma konusu, ABD dış politikasının kapitalist sınıfın çıkarlarını ilerletmenin bir aracı olduğu yönündeki düşüncesidir. Ayrıca diğer kapitalist ekonomiler gibi ABD'de de işsizlik oranının yükselmesi, durgunluk veya kriz olasılıkları yüksek düzeydedir ve bu nedenle de ABD hammadde ve kaynaklar arayarak sorunu çözme eğilimi içerisinde olmaktadır¹³⁵.

Yukarıda da bahsedildiği gibi dış etkenlerin hesaba katıldığı politika sürecinde Saldırgan ve Savunmacı Realizmden; iç etkenlerin hesaba katıldığı yaklaşımlar olarak da Liberalizm ve Marksizm'den bahsetmiştik. Bu noktada hem iç hem de dış etkenlerin hesaba katıldığı neo-klasik realizm de ABD dış politika süreci açısından önemli bir yaklaşım olmaktadır. Neo-klasik Realizm, ABD'nin politikasını anlama açısından hem sistemik hem de iç faktörlerin hesaba katıldığı kapsamlı bir yaklaşım öne sürmektedir. Özellikle de uluslararası sistemin yapısı ve hükümetin yapısına odaklanarak, bunları ABD dış politikasının önemli iki kaynağı olarak görmektedir.

Hem iç hem de dış etkenlerin aslında çok da hesaba katılmadığı konuları ele alan ABD dış politikası yaklaşımlarından biri ise sosyal İnşacılık (konstrüktivizm)tır. Konstrüktivistler, güç dengesi gibi realizm; özgürlük, demokrasi gibi liberalizmin iç ve dış etkenlerinin dışında toplumsal yapı, uluslararası örgütler, düşünce kuruluşları (think-tanks) vb. birimleri de göz önünde bulundurlar. Fakat aynı zamanda realistler gibi devleti temel aktör olarak kabul etmektedirler.

Sosyal inşacılar, insan davranışlarına açıklık getirmeye çalışmaktadırlar. Nitekim devletlerin çıkarları doğrultusunda şekillenen fikirler de insan bilinci ya da davranışları tarafından belirginleşmekte ve dolayısıyla da bu ilk bakış açısı noktası olmalıdır. Aynı zaman da kimlik algısı, konstrüktivistler açısından oldukça önemlidir. Kimlik, insanların ya da devletlerin kendilerini ve çevrelerini algılayışları bakımından önemlidir. Çevre açısından da kimlikler bir devletin dost-düşman ayrımı noktasında belirleyici olabilmektedir. Örnek

¹³⁴A.g.e., s. 23.

¹³⁵A.g.e., s. 23-24.

vermek gerekirse, nükleer silahlanmayı bir tartışma konusu olarak ele alacak olursak, en temelde ABD için bir tehdit unsuru olacaktır. Fakat pek çok ülkenin bu güce sahip olduğu göz önüne alındığında İngiltere ya da Fransa'nın bu güce sahip olması ile Çin ya da Rusya'nın bu gücü elinde bulundurması, ABD'nin tehdit algısı açısından değerlendirildiğinde farklılık gösterecektir. Bu da kimliğin dış politika algısındaki etkisini önemli kılmaktadır. Fakat sadece kimlikler dış politikayı değil, aynı zamanda dış politik söylemler ya da devletlerin kendileri de kimliklerini şekillendirebilmekte ve güçlendirebilmektedir. Mesela ABD dış politikada 'insan haklarının savunucusu' kimliğini koruyarak çeşitli bölgelere müdahalelerde bulunmuştur.

ABD dış politika karakteristiğini oluşturması açısından bahsi geçen yaklaşımlar dışında, köklü geçmişe sahip etkin iki partiden Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti politika yaklaşımlarının, ilkelerinin ve aralarındaki farkların ortaya konulması faydalı olacaktır. Nitekim ABD seçimlerinde uzun dönemler sadece bu iki parti arasında gidip gelen bir iktidar paylaşımı durumu göz önüne alındığında, dış politika sürecinde alınan kararların başkanlardan bağımsız olamayacağı değerlendirildiğinde göz ardı etmememiz gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca G.W. Bush ve B. Obama'nın politikalarında karşılaştırmalı analiz sunan bu çalışma neticesinde, Cumhuriyetçi Parti'den Bush ile bir sonraki başkan ve Demokrat Parti'den olan Obama'nın politika farklılıklarının ve benzerliklerinin ortaya konulması açısından partilerin yaklaşım farklılıklarının açıklanması da yararlı olacaktır.

Aslında ABD dış politikasında fikir ayrılıkları odaklı bir bakış açısında bu iki partiden daha ziyade liberaller ile muhafazakâr yönelimler arasında bir ayrılığın söz konusu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla da Cumhuriyetçilerin daha muhafazakâr veya Demokratların daha liberal politikaları esas aldıkları görülmektedir. Partilerin aldıkları oy kitleleri değerlendirildiğinde, Demokratların daha çok liberal sol, Yahudiler ve Katoliklerden; Cumhuriyetçilerin ise muhafazakâr sağ ve Hristiyanlardan oy çokluğu yakaladıkları görülmektedir¹³⁶.

Demokrat Parti başkanları daha liberal bir uluslararası politikayı desteklerken, Cumhuriyetçi Parti başkanları daha muhafazakâr bir yaklaşımla ABD'nin dinsel bir misyona

¹³⁶ Muhammet Fatih Özkan, "Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 6

sahip olduğunu (Manifest Destiny)¹³⁷ düşünmektedirler¹³⁸. Ayrıca Demokrat Parti başkanları bu dinsel misyonlarını söylemleri ve stratejileri ile de ortaya koymaktadırlar. Mesela Cumhuriyetçi Parti'den olan Bush yönetimi, muhafazakâr ilkeleri de canlandırmak adına Önleyici Darbe veya Savaş (Preventive Strike or War)¹³⁹ stratejisini geliştirmiş ve bunun neticesinde de bazı İslam ülkeleri terörle mücadelede tehdit unsuru olarak tanımlanmıştır.

Demokratlar, bireyler arasında oluşturulacak herhangi bir ayrıcalık halini hoş karşılamamakta ve ülkeler arasında da böyle bir ayrıcalığın oradan kalkması adına da karşılıklı iş birliğini desteklemektedir. Cumhuriyetçiler ise bu ayrıcalığın desteklenmesi tarafında olup zenginleştirilen kesimin zamanla kitlelere bunu yayacaklarını düşünmektedirler¹⁴⁰. Ayrıca Demokratlar sorunların çözümüne dair manevi, insani boyutlara odaklanırken cumhuriyetçiler daha çok maddi, ekonomik boyutlarını göz önünde bulundurmaktadırlar.

Demokratlar ve Cumhuriyetçilerin arasındaki bir başka fark da Demokratların sorunların çözümünde öncelikle diplomatik bir çözüm yolunu, yumuşak güç unsurlarını hedeflemeleri; Cumhuriyetçilerin ise daha çok askeri müdahaleleri ve savaşları hedeflemeleridir¹⁴¹. Dolayısıyla Demokratlar, uluslararası sorunların çözümü adına ABD'nin bu sorunların tartışıldığı uluslararası platformlarda daha çok etkin olmasını desteklemektedir. Fakat bu noktada Cumhuriyetçiler, ABD'nin ne derecede uluslararası sorunların çözümünde katkıda bulunabileceğini tartışarak ABD'nin bir dünya lideri olmasının engellendiğini ve kendisine daha çok bir gözlemci statüsü verildiğini düşünmektedirler.

¹³⁷ Manifest Destiny (Açık Yazgı) anlayışına göre, ABD doğası gereği yayılmacı bir politik izlemeli, etki alanını genişletmeli ve bunu da ona bizzat Tanrı vermektedir. Nitekim ABD'yi böyle bir haktan mahrum bırakacak girişimler de tanrıya karşı gelmek olarak değerlendirilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Walter A. McDougall, *Promised Land, Crusader State: The American Encounter With The World Since 1776*, Mariner Books, Boston 1997, s. 77.

¹³⁸ Maxim Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, (Çev. İsmail Yergüz), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 78.

¹³⁹ Önleyici Darbe veya Savaş (Preventive Strike or War) stratejisine göre; Amerika Birleşik Devletleri, potansiyel tehdit unsuru barındıran bir tehlike söz konusu olduğunda, henüz tam anlamıyla bir saldırı olmasa dahi bu tehdidi barındıran ülkeye saldırıda bulunabilmekte ve hatta savaş ilan edebilmektedir.

¹⁴⁰ Muhammet F. Özkan, a.g.e., s.7.

¹⁴¹ Ozan Örmeci, "Amerikan İstisnacılığı", *Uluslararası Politika Akademisi*, Ekim 2015, <http://politikaakademisi.org/2015/10/20/amerikan-istisnaciligi/>

Demokratlar daha yumuşak güce (soft power) dayalı, demokrasi, insan hakları gibi liberal değerlere vurgu yapan, çok yönlü bir ABD dış politikasını desteklemektedirler¹⁴². Fakat bu, demokratların her zaman politikalarının bu yönde bir eğilim ve sonuç gösterdiği anlamını taşımamaktadır. Aslında tam anlamı ile Demokratlar ile Cumhuriyetçilerin birbirlerinden ayrıldıkları düşüncesi de doğru bir sonuca götürmeyecektir. Nitekim benzerlikleri de söz konusudur. Örnek vermek gerekirse, Demokrat Parti başkanlarından Clinton, insani müdahale (humanitarian intervention)¹⁴³ doktrini çerçevesinde Bosna ve Kosova’da yaşanan katliamlar dolayısıyla barışı sağlamak adına askeri güç kullanımını tercih etmesi yönüyle Cumhuriyetçiler tarafından eleştirilmiştir.

Bir başka açıdan da iki parti arasındaki politika farklılıklarını ve ilkelerini değerlendirmek adına her parti üyesinin aynı yaklaşımı benimsediğini, bir başka anlatım ile tüm demokratların aynı politikaları izlemesini beklemek de yanıltıcı olacaktır.

ABD dış politikasında alınan kararlar neticesinde sadece partilerin karar alma sürecinde etkili olduğunu düşünmek güçtür. Nitekim ABD sistemi içerisinde en etkin güç başkan olmasına rağmen, onun beklentileri, tecrübeleri, çıkarlarına dayanan kişisel özelliklerinden ziyade, dış politikada etkin pek çok aktörün de devreye girdiğini göz ardı etmemek gerekmektedir. ABD dış politikasını kavrayabilmek adına yapım süreci içerisindeki aktörler önem arz etmektedir. Nitekim çalışmanın ikinci bölümünde ABD dış politika yapım süreci içerisinde kurumsal yapısının etkilerine ve politika süreci içerisinde hem iç hem de dış politikada etkileri söz konusu olan baskı ve çıkar grupları, lobicilik kültürü, medya etkisi ve savunma sanayi üzerinde durulacak, ardından ABD’nin kısa bir tarihçesi ile karar sürecinde çok büyük etkileri söz konusu olan ABD başkanlarının doktrinleri incelenecektir.

¹⁴² Gültekin Sümer, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 19, ss. 119-144, s. 138.

¹⁴³ İnsani Müdahale (Humanitarian Intervention) doktrinine göre; insan haklarının kuvvetli bir şekilde ihlaline sebep olan ve dolayısıyla da uluslararası alanda bir güvensizlik sorunu yaratan devlet ve/veya hükümetlerin içişlerine müdahale hakkı tanınmaktadır. Burada amaç insan haklarının korunmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

ABD DIŞ POLİTİKASI YAPIM SÜRECİ

Dış politika yapım sürecinden kastedilen, ülkede kararın alınmasından uygulanma aşamasına kadar olan süreçtir. Nitekim bu süreç içerisinde yer alan kişi ve kurumlar da sürecin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Tayyar Arı, “Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika” isimli kitabında karar verme süreçlerini, her ülkede kurum ve kişilerin farklılık göstereceği noktasını da göz önünde bulundurarak, dışsal ve içsel çevre olarak ikiye ayırmaktadır¹⁴⁴. Buna göre dışsal çevre, uluslararası sistem ve bunun içerisindeki güç ilişkilerini ifade etmektedir¹⁴⁵. Dolayısıyla devletler, bu çevre dâhilindeki ittifak ilişkilerini veya ekonomik ya da siyasi herhangi bir örgüte katılım gibi söz konusu konularda yapım sürecine etkilerini de göz önünde bulundurarak özen göstermelidirler. Nitekim globalleşme olgusu ile birlikte artan ilişkiler neticesinde bu tür ikili ilişkiler ya da ittifaklar da hız kazanmaktadır.

İçsel çevre tanımlaması ise ülkenin siyasal sistemi ile eş değer anlama gelmekte ve hükümetin yapısı, yasama-yürütme-yargı organları, kamuoyu, basın, karar vericilerin bireysel nitelikleri, medya gibi pek çok faktör etkili olmaktadır¹⁴⁶. Dolayısıyla ABD Dış politika yapım sürecinde, uluslararası sistem içerisindeki diğer devletlerde de olduğu gibi pek çok dışsal ve içsel çevre faktörleri kararların sonuca ulaştığı süreç boyunca etki göstermektedir.

Graham T. Allison, 1971 yılında yayınladığı “Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis” isimli eserinde dış politikada üç model öne sürmektedir. Bunlardan birincisi rasyonel aktör modeli, ikincisi örgütsel süreç modeli ve üçüncüsü bürokratik politika modelidir¹⁴⁷.

Rasyonel Aktör modelinde devlet liderleri tarafından alınan kararlar devletin dış politik kararları olarak görülmektedir. Liderlerin kararlarının devletin ulusal çıkarlarını gözetmesi beklenmektedir. Dolayısıyla da rasyonalite varsayımı, devlet adına karar verici olarak kabul edilen liderlerin, devlet çıkarları ve kendi amaçları doğrultusunda yapacakları eylemlerin tüm seçenekler değerlendirildikten sonra alınacak olan rasyonel kararı

¹⁴⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa 2009, s. 187-190.

¹⁴⁵ Tayyar Arı, 2009, a.g.e., s. 187.

¹⁴⁶ A.g.e., s.188.

¹⁴⁷ Graham T. Allison, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, 1971, ss. 4-7

varsaymaktadır¹⁴⁸. Rasyonel olan da karar vericilerin maksimum fayda ve minimum maliyet getirecek bir seçim yapmalarıdır. Fakat rasyonel aktör modeli, karar vericiler için rasyonel seçim konusunda ulaşılması gereken bilgi düzeyinin kazanımı ve kaynak açısından yaşanabilecek zorluklar noktasında eleştirilmekte ve bu ‘sınırlı rasyonelite’ şeklinde ifade bulunmaktadır¹⁴⁹.

Rasyonel aktör modelinde karar verici aktörlerin psikolojisini de göz önüne bulundurarak onların tercihleri aşamasında iki tür bakış açısından biri olan sınırlı rasyonelite, bilginin kazanım yollarını ve işlendiği süreci dikkate almaktadır¹⁵⁰. Buna göre rasyonel aktör modelinde karar vericilerin herhangi bir kriz durumunda ve kısıtlı bir zaman diliminde rasyonel olan seçeneğe ulaşması güçtür. Olasılık teorisine göre ise, karar verme sürecinde yaşanacak herhangi bir çıkmaz durumunda referans olabilecek geçmişten ya da olası durumlar için öngörülen noktalardan yararlanılmalı hatta karşılaştırılmalıdır¹⁵¹. Ayrıca Allison, kararların alınması aşamasındaki rasyonellikten ziyade, uygulamadaki rasyonellik noktasını da göz önünde bulundurarak, bunun mümkün olmayabileceğini ve bürokrasinin de bu süreçte etkisi olabileceğini öne sürmektedir¹⁵².

Diğer iki süreç rasyonel aktör modeline alternatif olarak geliştirilmiştir. Bunlardan biri olan Örgütsel süreç modeline göre; dış politika karar sürecinde, bireysellik ve olası hatalara yönelik kurumların amacı, bunların önüne geçerek engellemek olmalı ve çözümü de önceden oluşturulan standart çalışma yönteminin uygulanması olmaktadır¹⁵³. Buradaki söz konusu standart uygulamalar, kurum içerisinde yer alan aktörlerin yetki ve sorumluluklarının söz konusu olduğu yazılı veya yazısız işleyen prosedür olmaktadır. Dolayısıyla kurumlar ve kurumların görev yetki tanımları bu modele göre karar alma sürecinde oldukça etki göstermektedir.

Örgütsel süreç modelinin standart çalışma yöntemi dışında üzerinde durduğu bir diğer nokta ise standart eylem ilkeleridir. Buna göre aktörler yeni politikalar geliştirmek yerine birtakım değişiklikler ile eski politikalardan faydalanma amacı gütmeleridir. Bir diğer

¹⁴⁸ Cansu Güleç, a.g.e., s. 91.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 91.

¹⁵⁰ J.S. Goldstein ve J.C. Pevehouse, *International Relations Tenth Edition*, Newyork 2014, s.131.

¹⁵¹ J.S. Goldstein ve J.C. Pevehouse, a.g.e., s. 131.

¹⁵² Nejat Doğan, “Uluslararası İlişkiler ve Rasyonellik: Bürokratik Politikanın Alana Katkısı ve Geleceğin Öngörülmesinde Rasyonellik Varsayımının Önemi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, Cilt: 14, Sayı: 3, s. 93.

¹⁵³ Graham T. Allison, a.g.e., s. 5.

ifade ile aktörler, sorunun çözümüne yönelik radikal kararlar almaktan kaçınmakta ve uygulanmış kararlar üzerinde küçük değişikliklere gitme yolunu tercih etmektedirler.

Bir diğer alternatif model Bürokratik Politika modelinde ise rasyonel modelin tersi bir düşünce, sadece karar vericilerin dış politika sürecinde etki göstermediğine aksine bu süreç içerisinde alınan kararların devletin kurumları, yöneticileri vb. aktörler ile birlikte bir uzlaşma sonucu alındığını öne sürmektedir¹⁵⁴. Dolayısıyla da en büyük fayda ile en düşük maliyet sonucunda alınacak rasyonel en iyinin seçimi dışında, kararların kurumlar arası uzlaşma neticesinde belirlendiğini vurgulamaktadır.

Öne sürülen modeller arasındaki ayrım söz konusu olduğunda, örgütsel süreç modelinde kararların belirlenen prosedürler ile ilerlemesi ve dolayısıyla da otomatik şekilde sonuca ulaşması söz konusu iken bürokratik politika modelinde karar sürecinde pek çok farklı aktörün sürece dâhil olduğu ve kararların da bir pazarlık sonucu uzlaşma ile alındığı görülmektedir¹⁵⁵.

Papp, Johnson ve Endicott ise “American Foreign Policy: History, Politics and Policy” adlı eserinde ABD Dış politikasında kararların kimin tarafından verildiği noktasında üç tür model öne sürmektedir: Başkanlık (presidential) Modeli, Kongre (congress) Modeli ve Anayasal Denge (constitutional balance) Modelidir¹⁵⁶.

Başkanlık modeline göre, dış politika karar alma sürecinde en etkin olması beklenen başkandır ve yürütme organlarınca politika süreci ilerleme göstermelidir. Dolayısıyla başkanın gerekli durumlarda kendisine tanınan yetkiler dâhilinde dominant olması beklenmektedir. Mesela devlet lideri gerekli gördüğünde ordunun savaşa gönderimi şeklinde önemli kararlar verebilmektedir. Kongre modeline gelindiğinde ise dış politika kararlarında etkin olması beklenen kongre olarak karşımıza çıkmaktadır. Kongrenin, ABD dış politikanın belirlenmesi noktasında etkin olabilmesi ve kuvvetler ayrımı dolayısıyla da yürütme üzerinde sınırlayıcı, denetleyici etki göstermesi beklenmektedir¹⁵⁷.

Dış politika kararlarının kimin tarafından alındığı noktasında üçüncü model olarak öne sürülen Anayasal kongre modelinde, dış politika da ne başkan yani yürütme gücü ne de kongre yani yasama gücü tek başına etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu model diğer iki model

¹⁵⁴ Cansu Güleç, a.g.e., s. 93.

¹⁵⁵ Ömer Akyürek, Dış Politika Analizi ve Liderlik Süleymaniye Krizi Sürecinde R. T. Erdoğan Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 21

¹⁵⁶ Daniel S. Papp, Loch K. Johnson, John E. Endicott, *American Foreign Policy: History, Politics and Policy*, New York 2005, s. 241-243.

¹⁵⁷ Daniel S. Papp, a.g.e., s. 242.

arasında iş birliğine dayalı bir yaklaşım öne sürmektedir. Bir başka anlatımla anayasal kongre modeli, yasama ve yürütme güçlerinin birlikteliği şeklinde denetim ve denge (check and balance) içerisinde dış politika kararlarının alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Görüldüğü üzere, ABD Dış politika karar yapım sürecinde dış politika kararlarının hangi yetkili merci ya da hangi hükümet organı (yasama, yürütme, yargı) tarafından alındığı noktasında net bir ifade söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla da karar aşamasında tek bir aktöre (veya organ) odaklanmak ve tüm politik çıktıları o aktöre paralel açıklamak daha rasyonel bir sonuca ulaşma açısından bir takım sınırlılıkları da beraberinde getirecektir.

Çalışmanın bir sonraki bölümü olan ikinci bölümde ABD dış politika karar sürecinde kararların kimin tarafından verildiği ve aktörlerin karar süreçlerinde ne derecede etki gösterdiklerini ortaya koyabilmek adına, ABD'nin güçler ayrımı ilkesine dayalı kurumsal yapılanmasında yasama-yürütme-yargı içerisinde yer alan kurumların ve yürütmenin başı olan ABD Başkanı'nın yetki ve sorumlulukları incelenecektir. Ardından kurumsal yapı dışında dış politika karar sürecinde etkileri söz konusu olan baskı ve çıkar grupları, lobiciler, medya ve savunma sanayinin politika çıktılarındaki etki düzeyleri analiz edilecektir.

2.1. Kurumsal Yapılanma ve Dış Politika

1776'da ABD bağımsızlığını ilan etmiş ve ABD'nin ilk anayasası olarak kabul edilen maddeler oluşturulmuş, ardından 1781'de maddeler yürürlüğe girmiş ve böylece dağınık halde bulunan koloniler bağımsızlıklarını kazanmış ülkeler şeklinde konfederal bir yapı olarak bütünleşmişlerdir¹⁵⁸. Fakat oluşturulan sistem güçler birliğine dayandır ve dolayısıyla da merkezde yasama organı kongre yer alırken yürütme ve yargı bağımsız olma özelliğini yitirmiştir¹⁵⁹. Nitekim herhangi bir güçler ayrımının söz konusu olmaması, yürütme ve yargı gücünün bağımlılığı dolayısıyla yetki ve sorumluluklarını tam olarak yerine getirememesi, yürütmede bir başkan olmaması gibi pek çok sorun ortaya çıkmış ve yaşanan gelişmeler kongrenin gücünü de zayıflatmıştır.

Konfederal devletler, federal yapılara oranla daha az yetki kullanabilmektedirler. Konfederal yapılardan her biri kendi savunmalarını sağlayabilmekte fakat diğer ülkelerle direkt olarak diplomatik ilişki kuramamakta, ayrıca bu birimler ordu da

¹⁵⁸ Pınar Akçalı, "Siyasal İstikrar ve Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devletleri Örneği" içinde İ. Kamalak (Düz.) *Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz*, Kalkedon Yayıncılık 2007, s. 66.

¹⁵⁹ Konur A. Koçak, "Tarihi Şartların Bir Ürünü Olarak ABD Başkanlık Sistemi: Fren ve Denge" *2023 Dergisi*, 2015, s.30

bulunduramamaktadırlar¹⁶⁰. Ayrıca konfederal yapılardaki her eyaletin kendi yargı usullerini uygulaması ve eyaletler arasında yaşanan sorunlar konusunda Kongreye yetkili merci statüsünün tanınmaması da sistemin tekrar düşünülmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir¹⁶¹. Nitekim görüşmeler sonucunda özellikle kongrede eyaletlerin temsil edilmesi, yürütme gücü, köleliğe dair düzenlemeler ve eyalet-merkez ilişkileri şeklinde dört konu üzerinde durularak çeşitli düzenlemelere gidilmesi kararlaştırılmıştır¹⁶².

Uzlaşının sağlanmasının ve maddelerin onaylanmasının ardından konfederal sistemin terk edilerek federal sistemin söz konusu olduğu, yeni anayasa olan 1789 tarihli ABD Anayasası, ilk Başkan George Washington ile yürürlüğe girmiştir¹⁶³. Böyle bir hukuki metnin oluşturulmasındaki en temel neden; 50 eyalet ve federe devletler ile 1 federal bölgeden (Washington DC) oluşan ABD yapısı içerisindeki federalist eğilimleri sınırlayıcı bir etki, aynı zamanda da küçük devletlerin bağımsızlık istemleri arasında bir denge mekanizmasının oluşturulmasının sağlanmasıdır¹⁶⁴.

1789'da yürürlüğe giren ABD Anayasasında, zaman içerisinde birtakım değişikliklerin meydana getirilmesi söz konusu olsa da anayasa halen ABD siyasi yapısı içerisinde geçerliliğini korumaktadır¹⁶⁵. Aynı zamanda günümüzdeki yazılı anayasalar arasındaki en eski hukuk metni olması bakımından öneme sahiptir¹⁶⁶.

Temelde üç kısımdan oluşan ABD Anayasasında bulunan birinci kısımda, devlet kurumları arasındaki görev dağılımları ve kurumların yetki düzeyleri üzerine bir düzenleme içerirken; ikinci kısımda, 1791 yılında kabul edilen Haklar Bildirgesi'nin (The Bill of Rights)¹⁶⁷ vatandaşların devlete karşı hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması adına düzenlenen ilk on değişiklik maddesi üzerinde durulmakta ve üçüncü kısımda ise zaman

¹⁶⁰ Tayyar Arı, 2009, a.g.e., s. 193.

¹⁶¹ Pınar Akçalı, a.g.e., s. 68.

¹⁶² Buket Çelik, ABD Başkanlık Sistemi ve Amerikan Siyasetinde Erklerin İlişkisi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s.16.

¹⁶³ Halit Tunçkaşık, *Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar, Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi*, Havvana Y. Kaya (Düz.), TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 8.

¹⁶⁴ Faruk Sönmezoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Politikası" içinde Faruk Sönmezoğlu ve Özgün E. Bayır (Düz.), *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Der Yayınları, İstanbul 2014, ss. 147-212, s. 152.

¹⁶⁵ Ramazan Gözen, "ABD Politikası Karar Alma Sistemi" içinde Ramazan Gözen, Cenap Çakmak (Düz.), *Amerikan Dış Politikası*, Açıköğretim Yayınları, 2011, ss. 71-99, s. 72.

¹⁶⁶ Samuel, E. Finer, *Comparative Government*, Penguin Books, 1977, s. 212.

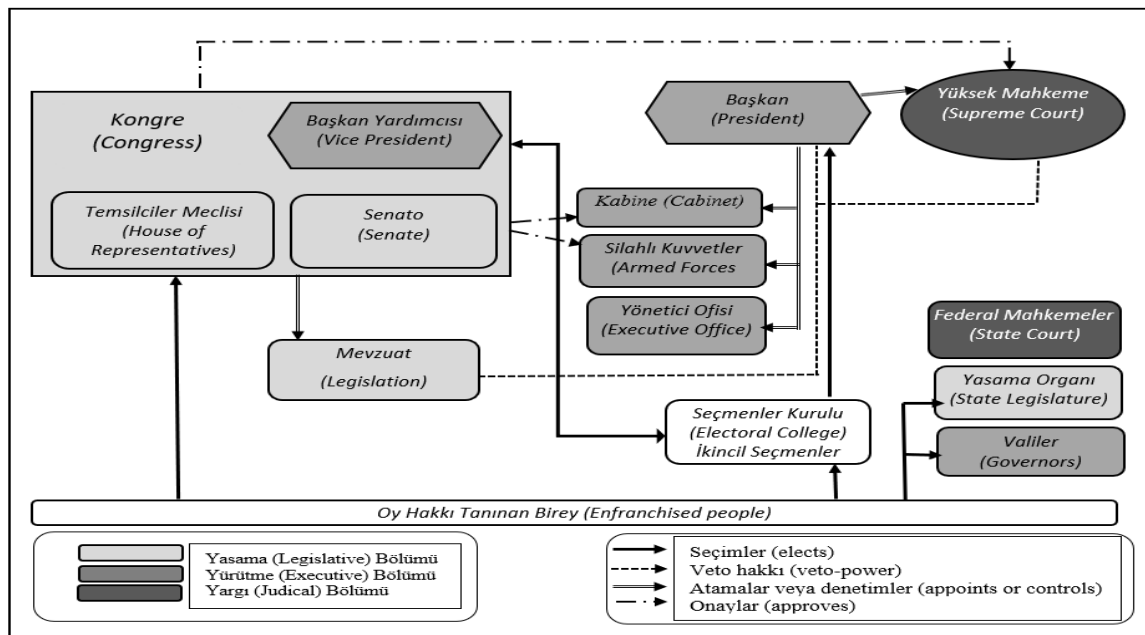
¹⁶⁷ Haklar Bildirgesinin ilk on değişiklik maddesi için bkz. Rosalie Targonski, *Ana Hatları ile ABD Devlet Yapısı*, ABD Dışişleri Bakanlığı, 2000, s. 24-25; Handout 3: Bill of Rights Ratified by the states on December 15, 1791, <https://www.archives.gov/files/legislative/resources/education/bill-of-rights/images/handout-3.pdf>

içerisinde yüz yüze gelinen sorunlar ve olayların çözümüne dair amaç içeren on yedi değişiklik maddesi yer almaktadır¹⁶⁸. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; ABD Anayasasındaki değişikliklerin, asıl metni değiştirmeyip metnin sonuna eklenmekte olduğudur.

ABD kurumsal yapısı içerisinde belki de önemli hususlardan birisi, güçler birliği ilkesinin terk edilerek, yönetiminde kuvvetler/güçler ayrımı şeklindeki bir sistemin söz konusu olmasıdır. Bir başka ifade ile, yönetim yapısında yasama, yürütme ve yargı güçleri kesin olarak birbirinden ayrılmış ve organların bağımsız hareket edebilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca anayasada yasama, yürütme, yargı organları içerisinde yer alan aktör ve kurumların yetki ve sorumlulukları da tanımlamakta olup olası bir kargaşa durumunun önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

Kuvvetler ayrımında kesin bir çizginin söz konusu olması ve organların bağımsız olmaları birinin diğerinden üstün olduğu anlamını taşımamaktadır. Zira ABD yönetim yapısında bağımsızlık söz konusu olmakla birlikte, organların birbirlerini denetlemesi ve hatta engelleyebilmesi şeklinde ‘check and balance’ olarak nitelendirilen bir mekanizma mevcut olmaktadır. Dolayısıyla da herhangi bir organa tanınan yetki bir diğer organa tanınan yetki ile bir denge mekanizması oluşturulması sağlanmaktadır.

Şekil 2.1. ABD’nin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi (Başkanlık Sistemi Modeli)

¹⁶⁸ Ramazan Gözen, a.g.e., s. 212.

Şekil 2.1’de görüldüğü üzere ABD kurumsal yapılanması güçler ayrımı ilkesinin esas alındığı görülmektedir. Yapı içerisinde yer alan organlar, Yasama (legislative), Yürütme (executive) ve Yargı (judicial) bölümleri şeklinde birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmakta ve bu organların içerisinde bulunan kurum ve yetkililerin görev ve sorumlulukları da ABD Anayasasınca ayrı olarak belirtilmektedir.

Amerika tarafından oluşturulan Başkanlık Sistemi Modeli (Westminster Model)’nde Başkan ve Kongre üyeleri farklı süreçlerden geçerek seçilmekte, Kongre de iki başlı yapı ile işlevini yürütmektedir¹⁶⁹. Ayrıca Başkanlık Sistemi modeli Başkan, Kongre, Yüksek Mahkeme ve Hükümet (Federe) Mahkemeler şeklinde oluşum göstermektedir¹⁷⁰.

Organların bağımsız bir şekilde çalışmaları söz konusu olsa da ABD yönetim yapısının sahip olduğu kontrol ve denge (check and balance) mekanizması ile organların birbirlerini denetlemeleri onları bir şekilde sınırlandırıcı etki gösterebilmektedir. Nitekim Şekil 2.1’de de -oklar yardımıyla gösterildiği üzere- organların ve/veya kurumların veto hakkı (veto-power), atama veya denetim (appoint or control) ve onaylama (approve) şeklinde yetkileri mevcuttur. Aynı zamanda da ABD Anayasası gereği, kendisine oy hakkı tanınan vatandaşlar için siyasi yapı adına seçim (election) hakkı tanınmıştır. Nitekim demokratik bir yönetimin öncelikli şartı olan seçimler, temelde liberal politikaları da benimseyen ABD için, otoriter bir siyasi yapı olmaktan uzaklaştıran olmazsa olmazlardandır.

ABD Anayasasında yürütme gücü direkt olarak ABD Başkanına bırakılmaktadır. Fakat bu süreçte Başkana yardımcı olan başkan yardımcısı ve çeşitli bakanlıklar da yer almaktadır. Yasama gücüne gelindiğinde ise etkin olanın Kongre ve içerisinde yer alan Temsilciler Meclisi ile Senato olduğu görülmektedir. Yargı organında ise Yüksek Mahkeme (Yargıtay) ve Devlet Mahkemeleri öne çıkmaktadır. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, her bir organ için tek bir kurumun etki gösterdiğini söylemek doğru olmayacaktır. Bir başka ifade ile ABD’nin kendisine has bir yönetim yapısına sahip olduğu ve her ne kadar kuvvetler ayrımı ilkesi gereği bir organlar arasında işleyiş açısından bir bağımsızlık söz konusu olsa da siyasi yapı içerisinde kontrol ve denge mekanizmasının olduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD kurumsal yapısının, işleyişinin ve

¹⁶⁹ Hasan T. Fendoğlu, “Başkanlık Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 39-60, s. 42.

¹⁷⁰ Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul 1993, s. 87-140.

aktör ya da kurumların etki düzeylerinin tanımlanabilmesi adına ABD siyasal yapı organları ve onların dış politikaya etkileri ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.1.1 Yürütme (Executive) ve Dış Politika

Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkan yürütmenin başıdır. Halk tarafından oylama ile seçilen ABD Başkanlarının görev süreleri dört yıl olmakta ve seçimler bu süre zarfında yenilenmektedir. Fakat dikkat edilmesi gereken bir husus olarak, ABD Başkanının doğrudan halk tarafından değil de ikincil seçimler tarafından seçildiğidir¹⁷¹. Ek olarak, Başkanlar direkt seçildikleri gibi değil, ancak iki ay sonra başkanlık koltuğuna oturabilmektedirler¹⁷². ABD Anayasası'nın 2. Maddesinde yer alan dört bölümde¹⁷³ Başkan'a hak ve yetkiler tanımlanmakta ve bunlar yönetim yapısı ve Anayasa tarafından Başkana dış politika sürecinde son derece önemli yetkiler sunulmaktadır.

ABD Başkanı'nın yürütme sürecinde görev ve yetkilerine dair birkaç nokta üzerinde durmak gerekirse¹⁷⁴; İlk olarak, ABD Başkanı hem siyasal sistem yapısı içerisinde hem de dış politika sürecinde en etkin politika yürütücüsü olarak görülmektedir¹⁷⁵. ABD içerisinde yer alan 50 eyalet (federe devletler) içişlerinde serbest olup yöneticilere sahip olsalar da dışişleri, para politikaları, yüksek adaletin gerekli olduğu konularda ve sorunlarda yürütme gücü dolayısıyla Başkan etki göstermektedir¹⁷⁶. Nitekim bu yetkiler Başkanın sadece Yürütme kolunda aktif olmadığını, buna ek olarak yasama ve yürütme üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca Başkan'ın en etkin politika yürütücüsü olmasındaki en önemli husus, sistem içerisindeki kurumlardan ve yetkililerden kendisine bilgi akışı sağlayabilmesi ve onlara ilişkin görev dağılımı, yetkilendirme işlevini yerine getirebilmesidir.

İkinci nokta, ABD Başkanı'nın gerekli gördüğünde güvenlik amacı çerçevesinde yerine getirdiği yürütme sürecindeki etkisini gösteren silahlı kuvvetlerin Başkomutanı

¹⁷¹ Ekrem Yaşar Akçay, "Amerika'da Siyasal Yapı ve Karar Alma Mekanizması: Kongre, Başkan ve Yardımcı Organlar", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2010, Sayı: 2, ss. 22-44, s. 31.

¹⁷² Ekrem Yaşar Akçay, a.g.e., s. 32.

¹⁷³ ABD Anayasa maddeleri için bkz. The Constitution of the United States: The Bill of Right & All Amendments <http://constitutionus.com/>; Tükçe Açıklama için About America: The Constitution of the United States of America, World Book, 2004, <https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/abd-anayasasi.pdf>.

¹⁷⁴ ABD Başkanının görev ve yetkileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, Dora Yayıncılık, Bursa 2015 (5.Baskı), s. 88-115; Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., ss. 153-165; Ramazan Gözen, a.g.e., ss. 77-84; About America: How the United States is Governed (Amerika Hakkında: ABD Yönetim şekli) Ekim 2005; Buket Çelik, a.g.e., ss. 24-29.

¹⁷⁵ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s.153.

¹⁷⁶ Hasan T. Fendoğlu, a.g.e., s. 44.

sıfatını kazanabilmesidir¹⁷⁷. Ancak söz konusu herhangi bir savaş ilanı için Başkan karar verici olarak etki göstermekte olsa da böyle bir ilan aynı zamanda Kongre'nin dolayısıyla Temsilciler Meclisi ve Senato'nun iznine tabi olmaktadır. Ancak dönem Başkanları'nın zaman zaman herhangi bir kongre onayı olmaksızın bir başka hükümete savaş ilan ettikleri görülmektedir. Başkanlar bu yolu daha çok güvenliğin korunması açısından halkın ilgisini ve sempatisini toplayarak bir sonraki dönem adına başkanlıklarını devam ettirmek hedefi veya açık bir tehdit algısında hükümetin gücünü gözler önüne sermek şeklinde başka hedefler çerçevesinde gerçekleştirmektedirler. Fakat olası bir savaş sadece ilan ile bitmemekte, ordunun gönderilmesi, askerî açıdan yapılan harcamalar, silahların temin edilmesinin ve ulaşımının ekonomik boyutu söz konusu gereklilikler olarak karşılırlarına çıkmakta gerekli maddi harcamalar için Kongre onayının gerekliliği başkan ile kongre arasında bir dengeyi zorunlu kılmaktadır. Fakat bazı dönem başkanlarının kongre onayı olmaksızın da savaş ilan ettikleri görülmüştür. Örneğin, dönem başkanlarından Bush 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Kongre onayı almak yerine uluslararası alandaki diğer hükümetlerin desteklerini kazanma yoluna gitmiş hatta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nden Irak'a karşı askerî güç kullanımının önünün açılması noktasında karar talebinde bulunmuş ve sonrasında BMGK üye ülkelerin güç kullanımlarına başvurabileceklerini -askeri müdahaleler de dâhil- belirtmiştir¹⁷⁸. Bush her ne kadar Kongre onayını almadan böyle bir girişimde bulunsada bir şekilde gerekli maddi destekler açısından, kamuoyunun desteğini kazanma açısından veya söz konusu can kayıpları ve benzeri sorumlulukların alınmasının gerekliliği dolayısıyla onaya ihtiyaç duymak durumunda kalmıştır.

ABD Başkanının savaş ilanı dışında ek olarak, herhangi bir askerî çatışmasının sonlandırılması veya barış görüşmeleri sürecinin başlaması çerçevesinde de karar verme yetkisi anayasa tarafından tanımlanmaktadır.

Üçüncü nokta ise, Başkanın dış politika sürecinde siyasal sistem yapısı içerisinde en etkin fenomenlerden biri olmasıdır¹⁷⁹. Nitekim başkanın yaptığı konuşmalar, açıklamalar dış politika sürecinin ve seyrinin anlaşılması adına önemli ipuçları vermektedir. Aynı zamanda medya aracılığı ile halka yansıtılan açıklamalar, stratejiler vb. gelişmeler sonucunda da Başkanın kamuoyu üzerinde yönlendirici bir etkisi de söz konusu olmaktadır. Nitekim

¹⁷⁷ Faruk Sönmezoglu, a.g.e., s.153.

¹⁷⁸ Tayyar Arı, a.g.e., 2015, s. 108-109.

¹⁷⁹ Buket Çelik, a.g.e., ss. 25.

medyanın haberlerde sıkça başkanın konuşmalarına canlı yayınlar, son dakika haberleri şeklinde dikkat çekici ve kamuoyunun da ilgisini kazanabilecek bir şekilde yer vermekte dolayısıyla başkanlar fenomen niteliği kazanmaktadırlar.

Başkanın yürütme sürecindeki yetkilerine dair dördüncü madde, Başkanın uluslararası diplomatik faaliyetler gerçekleştiren ve ona en etkin diplomat olma statüsünü veren diplomatik misyona sahip olmasıdır¹⁸⁰. ABD Başkanları çeşitli ülkelere ziyaretler gerçekleştirerek aynı zamanda da farklı ülkelere ziyaretçiler kabul etmekte ve çeşitli anlaşmalar imzalamaktadırlar. Fakat söz konusu anlaşmalar yine senatonun onayı ile kabul edilmektedir. Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'ni temsilen dış politika sürecinde Başkan oldukça önemli bir görevi yerine getirmekte fakat kontrol ve denetim mekanizması ile dış politik kararların alınması noktasında uygulama adına diğer organların da onayı gerekmektedir.

Ek olarak, başkanın bir diğer yetkisi ise devleti hukuken tanıma veya tanımama (defacto or de jure) yetkisine sahip olmasıdır¹⁸¹. Bir diğer anlatımla, Başkan bu yetkisi ile ABD Dış politikasında diyalog içerisine bulunulacak devlet hususunda belirleyici olmaktadır. Nitekim devletin tanımadığı söz konusu bir devletin, ABD ile siyasal bir süreç içerisinde olarak ilişkilerini geliştirmesi ve aynı zamanda ABD'nin de o ülkeye büyükelçi ataması şeklinde hukuki bir gelişim söz konusu olmamaktadır.

Başkanın dış politika sürecinde diplomatik açıdan bir diğer yetkisi de yüksek kademede bulunacak yöneticileri (Konsolos, Yüce Mahkeme Hâkimi gibi) ve aynı zamanda büyükelçileri belirleme, atama ve azletme yetkisidir¹⁸². Nitekim kendi devletini temsilen bir başka ülkede bulunan ve elçi vazifesi gören büyükelçilik makamı dış politika da oldukça büyük öneme sahip olmaktadır. Fakat her ne kadar başkan tarafından bir atama söz konusu olsa da bu atamanın geçerliliği için Senatonun onayı gerekli olmaktadır.

Anayasa çerçevesinde başkana, yürütme organı içerisinde yer alan yetkili birimlerin üst düzey temsilcilerinden/görevlilerinden görüş alma hakkı ve bu hakkın başka amaçlar doğrultusunda illegal bir şekilde kullanımına karar verildiği durumlar için de affetme yetkisi de verilmiştir¹⁸³.

¹⁸⁰ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s.94.

¹⁸¹ A.g.e., s.94.

¹⁸² Muammer Türker, *Amerika Birleşik Devletleri Yönetim Sistemi*, T.C. İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi, ss. 449-481, s. 456.

¹⁸³ Konur A. Koçak, a.g.e., s. 48.

Başkana tanınan bir diğer yetki de olağanüstü bir hal söz konusu olduğunda iki meclisi ya da sadece biri olmak üzere toplantıya çağırabilmesi ve olası bir anlaşmazlık durumu dâhilinde de meclisi tatil edebilme yetkisidir¹⁸⁴.

ABD Başkanı bazı kararların onayı ya da işleyişi dolayısıyla her ne kadar diğer organlara bağlı olmak durumunda olsa da başkana tanınan en güçlü yetkilerden biri şüphesiz ki veto yetkisidir. Başkanın söz konusu kanun tasarılarını beğenmemesi durumunda, tasarıların yeniden görüşülüp değerlendirilmesi adına Kongre'ye geri gönderme yetkisi bulunmaktadır¹⁸⁵. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, Başkanın alınan kararları tamamen kesin bir şekilde engellemesi söz konusu olmamakta aksine tekrar geri gönderme yetkisi söz konusu olmakta, ayrıca Senatonun gerekli oyu sağlaması durumunda da başkanın yasaya onay vermesi gerekmektedir¹⁸⁶. Nitekim eski dönem Başkanlarında Roosevelt'in görev süreci boyunca 631 veto süreci söz konusu olmuş ve sadece 10 tanesi Kongre tarafından tekrar görüşülmek üzere kabul edilmiştir¹⁸⁷.

ABD Başkanları her ne kadar güçlü yetkilere sahip olsalar da pek çok sınırlılık ve engel ile karşılaşabilmektedirler. Papp, Başkan'ların yetkilerinin zaman zaman yetersiz kaldığını düşünmekte ve şu unsurları öne sürmektedir; uluslararası sistemin sınırlılıkları, bilgi edinme düzeyindeki yetersizlikler, baskı ortamı, yeterli düzeyde olamayan güç (ekonomik, siyasi ya da askeri), devlette devamlılık prensibi gereği politikaları sürdürme durumu ile karşı karşıya kalma ve bürokratik yapının işleyişi kaynaklı aksaklıklar veya yavaşlık halidir¹⁸⁸. Ayrıca başkanın kişilik özellikleri, deneyimleri, tecrübeleri, psikolojisi, siyasi tercihleri vb. pek çok unsur da dış politika kararlarının oluşturulması ve uygulaması sürecince yönlendirici olabilmektedir¹⁸⁹.

Yürütmenin sağlanması sürecinde Başkan tek başına değildir. Bir başka ifadeyle, süreçte başkana yardımcı olan başkan yardımcısı, bakanlıklar ve çeşitli örgütlenmelerin de yürütme sürecinde etkileri söz konusu olmaktadır. Milli Güvenlik Konseyi ve Bakanlıklar (özellikle Dış İşleri ve Savunma Bakanlığı), Başkanın Yürütme Bürosu gibi birimler yürütme sürecinde başkana yardımcı olması bakımından oldukça önem arz etmektedirler¹⁹⁰.

¹⁸⁴ A.g.e., s. 48.

¹⁸⁵ Hasan T. Fendoğlu, a.g.e., s. 43.

¹⁸⁶ Cengiz Demirkaya, Başkanlık Sistemi ve Yarı Başkanlık Sistemi Analizi: ABD ve Fransa Örneği, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 22.

¹⁸⁷ Cengiz Demirkaya, a.g.e., s. 22.

¹⁸⁸ Daniel S. Papp, a.g.e., s. 244-248.

¹⁸⁹ A.g.e., s.245.

¹⁹⁰ A.g.e., s.246.

1939 yılında kurulan Başkanın Yürütme Bürosu (Executive Office of the President-EOP) içerisinde de pek çok birim ve bürokrat yer almakta, buna göre başlıcaları; Ulusal Güvenlik Konseyi, Ekonomik Danışmanlar Konseyi, Ulusal Ekonomik Konsey, İstihbarat Danışma Kurulu olarak sayıla bilinmektedir. Bunların içerisinde özellikle Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council- NSC) ABD hükümetinin güvenliğinin ve çıkarlarının maksimizasyonu açısından görev üstlenmektedir¹⁹¹.

NSC'nin asıl görevi; Başkan'a ulusal güvenlik konularında ve dış politika sürecinde kararların alınması noktasında tavsiyelerde bulunmak ve yürütmede yardımcı olmaktır¹⁹². Ek olarak Konsey, iç ve dış politikada alınan kararlar ve uygulamalar noktasında kararların özellikle güvenlik politikaları ile eşgüdüm içerisinde yürütülmesinde rol oynamaktadır. Ayrıca, çeşitli hükümet kurumları ile birlikte görüşmeler yaparak kurumlar arasında koordinasyon sağlamakta ve böylece başkana yardımcı olmaktadır. Konsey içerisinde sürekli olarak katılım sağlayanlar; Başkan, Başkan Yardımcısı Dışişleri Bakanı, Savunma Bakanı, Hazine Bakanı ve Olağanüstü Hal Planlama Bürosu (The Office of Emergency Planning) Başkanı olmakta, esas danışmanlar CIA (Central Intelligence Agency- Merkezi Haber Alma Teşkilatı) Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve özel danışmanlar ise Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Dairesi müdürü, Birleşik Devletler Enformasyon Ajansı (The United States Information Agency - USIA) ve Başkanın milli güvenlik Danışmanı olmaktadır¹⁹³. Ayrıca NSC'nin, gerek bünyesinde bulundurduğu yetkililer gerekse etkinliği açısından zaman içerisinde Dışişleri Bakanlığını arkada bıraktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yürütme sürecinde Başkana yardımcı olması açısından Kabinayı oluşturan Bakanlıkların da politika sürecinde katkıları bulunmaktadır. Nitekim söz konusu 15 Bakanlık aşağıda yer alan tablo 2.1.. de gösterildiği şekildedir:

¹⁹¹ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 160.

¹⁹² Amerika Birleşik Devletleri'nde Milli Güvenlik Konseyi'nin görev ve üyeleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. White House, "National Security Council (NSC)", <https://www.whitehouse.gov/nsc/>

¹⁹³ MGK Üyeleri için bkz. Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 156; Ramazan Gözen, a.g.e., s. 84.

Tablo 2.1. Bakanlıklar (Departments)

Dışişleri Bakanlığı (Department of State)
İçişleri Bakanlığı (Department of Interior)
Hazine Bakanlığı (Department of the Treasury)
Adalet Bakanlığı (Department of Justice)
Tarım Bakanlığı (Department of Commerce)
Savunma Bakanlığı (Department of Defense)
Ticaret Bakanlığı (Department of Commerce)
Çalışma Bakanlığı (Department of Labor)
Eğitim Bakanlığı (Department of Education)
Ulaştırma Bakanlığı (Department of Transportation)
Sağlık ve İnsan Hizmetleri Bakanlığı (Department of Health and Human Services)
Konut ve Kentsel Gelişim Bakanlığı (Department of Housing and Urban Development)
İç Güvenlik Bakanlığı (Department of Home Security)
Savaş Gazileri Bakanlığı (Department of Veterans Affairs)

Tabloda görüldüğü üzere, tablo içerisinde adı geçen her bir bakanlık¹⁹⁴, kamu hizmetlerinin yürütülmesi adına görevlendirilmekte, göreve atamaları Başkan tarafından yapılmakta olup Senatonun onayı ile göreve başlamaktadırlar¹⁹⁵. Görevleriyle beraber Bakanlar daha çok danışman kurulu şeklinde bir özellik göstermekte, hatta seçim süresince başkana destek olmaktadır¹⁹⁶. Ayrıca sözü geçen bakanlıklarda yetkili bir bakan ile beraber bakan yardımcıları da görevlerini sürdürmekte ve başkana karşı sorumlu olmaktadır. Bunlardan en etkili iki birim olarak Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı söylenebilir.

1789'dan günümüze dış politika sürecinde görevlerini yerine getiren Dışişleri Bakanlığı (State Department)'nin en temeldeki görevleri, ABD'nin diğer ülkelerle ilişkilerinin yürütülmesinde etkin rol oynama hem hükümetin hem de vatandaşların çıkarlarının korunması ve dış politika hususlarında başkana öneriler sunmak şeklindedir¹⁹⁷. Aynı zamanda da bakanlık bürokrasisinin kontrolü ile de başkana destek olmakta ve bu süreçte yaşanacak aksaklıkları gidermektedir. Fakat zaman içerisinde Başkanın dış politika sürecinde daha etkin olması dolayısıyla bakanlığın önemi de bu etkinliğe paralel etki kaybetmektedir. Nitekim ABD hükümet yapısı içerisinde pek çok kurumun olması ve yapının büyüklüğü, Dışişleri Bakanlığı'nın yapısı içerisinde pek çok birimin bulunması dolayısıyla bakanlığın kontrolünde olması gereken denetim sürecinin zorlaşmasına neden

¹⁹⁴ Bakanlıklar (Departments) hakkında daha fazla bilgi için bkz. "Executive Departments" <https://www.usa.gov/executive-departments> ; Muammer Türker, a.g.e., s. 460.

¹⁹⁵ Muammer Türker, a.g.e., s. 460.

¹⁹⁶ A.g.e., s. 460.

¹⁹⁷ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s.120.

olabilmekte, bunun sonucu olarak da bu ve benzeri unsurlar bakanlığın gelişim göstermesinde onu sekteye uğratmaktadır¹⁹⁸.

Dışişleri Bakanlığı'ndan hem personel bakımından hem de kendisine ayrılan bütçe bakımından sayıda üstün konumda, yürütme süresinde Başkana yardımcı bir diğer bakanlık olan Savunma Bakanlığı (Department of Defence) diğer bir adı ile Pentagon, 1947 yılında kurulmuş olup özellikle hükümetin savunması adına görev yapmakta ve askeri politikalardan sorumlu olmaktadır. Ayrıca kara, deniz ve hava kuvvetlerine ek olarak Genelkurmay Başkanlığı da bakanlığın bünyesi yer almaktadır. Bakanlığın kendisine özel bürokratik bir yapısı bulunmakta ve bu hiyerarşik düzenlemede sırasıyla; Başkan- Savunma Bakanı- Genelkurmay Başkanı- kuvvet komutanları şeklinde oluşmakta fakat aynı zamanda genelkurmay başkanı direkt olarak başkan ile de iletişim halinde bulunabilmektedir¹⁹⁹. Ayrıca bu iki bakanlık dış politika sürecinde oldukça etkin olmakta ve geniş bir personel sayısına sahip olarak Washington DC'de yer almaktadırlar.

Yürütme sürecinde her ne kadar resmî kurumlar etki göstermekte olsa da bunun dışında sistem içerisine yer alan bağımsız ajanslar (independent agencies) diğer adı ile merkezi yönetim ajansları (central government agencies) dış politika sürecinde oldukça önem arz etmektedirler²⁰⁰ (CIA, NASA- Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi, FCC- Federal İletişim Komisyonu vb. ajanslar)

Özellikle Merkezi Haber Alma Teşkilatı

(CIA), dış politika sürecinde, ABD için gerektiğinde gizli yollardan bilgi toplamakta ve bu bilgileri konsey içerisinde katılım sağlayan üyelere sunma, aralarındaki iletişimi destekleme açısından ABD için önem arz eden örgütlerden biri olmaktadır²⁰¹. ABD Başkanı açısından CIA'nın bir diğer önemi de dış politika sürecinde ABD çıkarlarını destekleme amacı ile diğer ülkeler ile iletişim halinde bulunup onları etkileme faaliyetleri sürdürmesidir. Bu faaliyetlerden biri de mevcut iktidarın değiştirilmesini sağlayıp (yandaşların desteklenmesi, iktidar karşıtlarının güçlendirilmesi vb. -özellikle Ortadoğu'ya yönelik politikalarda görülmekte) ABD çıkarlarını desteklemek şeklinde bir uygulama olabilmektedir. Başkana istihbarat sağlayan birim sadece CIA değildir. Bir başka ifade ile

¹⁹⁸ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s.120-121.

¹⁹⁹ A.g.e., s.128.

²⁰⁰ Muammer Türker, a.g.e., s. 461.

²⁰¹ CIA ve ABD dış politikasına etkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Robert M. Gates, "The CIA and American Foreign Policy" *Foreign Affairs*, 1988, Cilt: 66, Sayı: 2, ss. 215-231, s. 217-218.

ABD Başkanı istihbarat sağlamak adına pek çok birim ile görüşmeler ve kendisine bilgi akışı sağlamaktadır. (Örneğin FBI)

2.1.2 Yasama (Legislative) ve Dış Politika

ABD Anayasası'nın 1. Maddesinde de belirtildiği üzere yasama yetkisi Kongre (Congree)'ye verilmektedir. ABD'nin tek etkin gücü Başkan olmamakla birlikte güçler ayrımı ilkesinin bulunması, ayrıca Kongre üyelerinin de tıpkı başkan gibi seçmenler tarafından seçiliyor olması gibi nedenler politika sürecinde yasama gücünü elinde bulunduran Kongreyi de karar sürecinde güçlü kılmaktadır. Çift başlı bir yapıya sahip olan Kongre içerisinde Temsilciler Meclisi (House of Representatives) ve Senato (Senate) yer almaktadır. 1. Maddede ortaya konulduğu gibi temsilci bakımından da Senato'da 100 üye yer alırken Temsilciler Meclisi 50 eyaletten farklı sayılarda toplamda 435 üyeden oluşmaktadır²⁰².

Kongre içerisinde Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti ²⁰³ üyeleri olmak üzere iki partiye dayalı bir sistem söz konusudur. Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti dışında başka partiler de bulunsa da iç politikada diğer partilerin çok da uzun ömürlü olamadıkları, ABD seçimlerinde de uzun yıllar yönetimin bu iki parti arasında el değiştirdiği görülmektedir. Bu noktada Başkanın hangi partiden seçildiği de önemli olmakta hatta zaman zaman karşıtlıkları, anlaşmazlıkları da beraberinde getirebilmektedir. Özellikle iki partinin etkin olmasının birkaç nedeni üzerinde durmak gerekirse; ilk olarak seçmenlerin güçlü iki partiden ziyade diğer partilere oy verdikleri takdirde oyların boşa gidebileceğini düşünmeleri olabilmekte, ikinci olarak seçim kampanyalarının mali açıdan yükümlülüğünün yarattığı zorluk ve aynı zamanda çıkarlarını gözeten baskı grubu ya da lobicilik şeklindeki yapıların ekonomik destekler ile bazı üyeleri desteklemeleri ve partiler arası güç dengesini sarsıntıya uğratmaları özellikle iki partili sistemin devamını destekleyen nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demokratların ve aynı zamanda Cumhuriyetçilerin dış politika açısından birbirlerinden çok ciddi düzeyde ideolojik farklılaşma gösterdiklerini söylemek zor olsa da Demokratlar daha sosyal politikalarda etki göstermekte ve seçmenler de daha çok işçi ve azınlık gruplarından seçmenler kazanmakta iken, Cumhuriyetçiler serbest piyasa ilkelerini benimsemekte, seçmen kitlesini de daha çok iş dünyası çevresi, yüksek gelire sahip ve

²⁰² Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 158.

²⁰³ Tayyar Arı, a.g.e., 2015, s. 24-25.

muhafazakâr kesim oluşmakta, ayrıca Demokratlar sosyal politika uygulamalarına öne çıkarırken; Cumhuriyetçiler daha çok serbest piyasa ekonomisine dayalı politikalar uygulamayı hedeflemektedirler²⁰⁴. Dolayısıyla farklı hedefler çerçevesinde değerlendirildiğinde etkin iki parti de kendi stratejisine yönelik kararları destekleyeceklerdir. Fakat en temeldeki amaç, ABD'nin ulusal çıkarları olduğundan uzlaşma bir noktadan sonra sağlanacaktır. Nitekim ABD Başkan'ları da politik çıkarları gereği bu uzlaşma ortamını tercih edeceklerdir.

Yasama gücünü elinde bulunduran Kongre'nin dolayısıyla Senato ve Temsilciler Meclisinin anayasa tarafından ortaya konulmuş birtakım yetkileri söz konusudur²⁰⁵. Bunlardan birincisi, Kongre'nin yasa yapma yetkisidir. Fakat bu yetki de Başkanın onayını gerekli kılmakta ve onaylamaması durumunda da veto yetkisini kullanarak yasaları görüşülmek üzere geri göndermesi söz konusu olmaktadır. Aynı zamanda Kongre'yi başkanın veto yetkisi karşısında üstün kılan bir sistem söz konusu olmakta, yasanın üçte iki oy ile tekrar kabulü şeklinde yasa kesinlik kazanabilmektedir.

İkincisi, Senatonun, Başkan'ın atadığı büyükelçi bürokratlar, bakanlar gibi üst düzey kişilerin kabulü sürecinde onay yetkisinin bulunmasıdır. Kongrenin iki başlı yapısından biri olan Senatoya böyle bir yetkinin tanınması nitekim Başkan karşısında etkin olmasını sağlamakta ve dış politikada önemli konumdaki kişilerin seçimi noktasında kararı ile dış politikada etki gösterebilmektedir.

Kongrenin ABD anayasasınca tanımlanan üçüncü yetkisi, ABD harcamalarında Kongrenin onayını gerektiren bütçe onayıdır. Nitekim kongrenin bu yetkisi hem iç politika hem de dış politika açısından belirleyici olmaktadır. Bir başka anlatım ile Kongre, mesela memurların ödemeleri, vergiler vb. konularda hükümet içinde bütçe adına belirleyici olabilmekte, aynı zamanda dış yardımlar, silahlanma ve savaş harcamaları vb. konularda alınan dış politikada kararları üzerinde etki gösterebilmektedir.

Kongre, silahlanma ve savaş harcamalarında belirleyici olduğu kadar savaş ilanı yetkisi ile de önemli bir organ görevi görmektedir. Fakat bu yetkisinin pratikte değil de daha teorikte kaldığını söylemek yanlış bir yorum olmayacaktır. Zira bir önceki başlıkta da anlatıldığı üzere ABD Başkanlarının savaş ilanı ile Kongre'ye gidip onay almamakta olduğu,

²⁰⁴ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 25.

²⁰⁵ Kongre'nin görevleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ramazan Gözen, a.g.e., s. 87-90; Emre Hatipoğlu, "ABD dış politikasında Kongre'nin Rolü" içinde Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk (Düz.) *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2012, ss. 37-55; Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 73-88; Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., ss. 158-162.

yaşanan gelişmeleri güvenlik zaafı olarak adlandırarak gerekli yerlere ABD donanmasının yönetimdeki başkan tarafından gönderildiği pek çok örnek söz konusudur. Nitekim bu durum üzerine 1973 yılında Savaş Yetkileri Yasası çıkarmış ve başkanları denetleme ve dengeleme amacı ile birtakım şartlar öne sürülmüştür²⁰⁶.

Kongrenin bir diğer yetkisi ise ABD Başkanı tarafından yapılan antlaşmaların ancak Senato kanadının üçte iki oyu ile geçerliliğinin sağlanması, yani bir başka *onay yetkisi* söz konusudur. Senatodaki üyelerin de halk tarafından seçildiği göz önüne alındığında Başkan'ın onay alabilmek adına bir anlamda çoğunluğu kazanma çabası içerisine girmesi gerekmektedir.

Ayrıca kongre kuvvetler ayrılığı ilkesinden doğan 'check and balance' mekanizmasınca da yürütme gücü başkanı denetleme, inceleme, sorgulama yetkisine sahiptir. ABD başkanının ölmesi, istifa etmesi, görevini kötüye kullanması yani vatana ihanet noktalarında başkan yardımcısı başkanlık görevini başkan seçilene kadar sürdürmekte hem başkan hem de başkan yardımcısının söz konusu durumlar içerisinde olması durumunda ise Kongre yeni bir başkan bildirmektedir²⁰⁷.

Kongre'nin yasama ve denetime yönelik eylemleri Komiteler (Committees) ve onların alt komiteleri aracılığıyla yürütülmekte, sayıları değişse de Temsilciler Meclisinde 21, Senatoda 16 komite faaliyet göstermekte (2015-2017 yıllarında), ayrıca komiteler gerek baskı, çıkar grupları, lobiler ile gerekse bazı kurum ve bireyler ile gerektiğinde iletişim halinde bulunabilmektedirler²⁰⁸. Kongre içerisinde yer alan daimî komiteleri inceleyecek olursak 2015-2017 arasındaki dönemdeki şekli ile komiteler;

²⁰⁶ 1973 (War Powers Act) Savaş Yetkileri Yasasının hazırlanma amacı, gelecekteki başkanların savaş ilan etme yetkisini elinde bulunduran Kongre'nin onayını almaksızın herhangi bir savaş ilanında bulunmasını engellemektir. Nitekim yasa ile birkaç şart getirilmiştir. Buna göre öncelikle ABD Başkanı'nın Kongre'ye ilgili konu üzerine danışması ve başvurusu gerekmektedir. Bir diğeri, Başkana askeri güç kullanımı üzerine 60 gün verilmekte fakat Kongre'den onaysız savaş girişimleri 90 gün sonra sona erdirilmektedir. Bir başka yasa ise, Başkan'ın savaş ilanı bir diğer anlamda orduyu görevlendirmesi sonucunda, 48 saat içerisinde, Kongreye rapor verme şartıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Bill Van Auken, "Washington's Secret Wars", World Socialist, 13 Aralık 2017, <https://www.wsws.org/en/articles/2017/12/13/pers-d13.html>; Ramazan Gözen, a.g.e., s.90-91.

²⁰⁷ Buket Çelik, a.g.e., s. 26.

²⁰⁸ ABD yasama sürecinde rol oynayan üst komitelerin ve alt komitelerin önemi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 49-54.

Tablo 2.2. Temsilciler Meclisi ve Senato Daimî Komiteleri

Senato Daimî Komiteleri
Armed Services / Silahlı Kuvvetler
Appropriations / Tahsisatlar
Budget / Bütçe
Education and the Workforce / Eğitim ve İşgücü
Energy and Commerce / Enerji ve Ticaret
Agriculture / Tarım
Ethics/ Etik
Financial Services / Finansal Hizmetler
Foreign Affairs / Dışişleri
Homeland Security/ İç Güvenlik
Judiciary / Yargı
Natural Resources / Doğal Kaynaklar
Oversight and Government Reform / Denetim ve İdari Reform
Rules/ Tüzük
Science, Space & Technology /Bilim, Uzay ve Teknoloji
Small Business /Küçük İşletmeler
Transportation and Infrastructure /Ulaşım ve Altyapı Komitesi
Temsilciler Meclisi Daimi Komiteleri
Veterans' Affairs / Gaziler Komitesi
Ways and Means / Usul Komitesi
Permanent Select Committee on Intelligence / Daimî İstihbarat Seçici Komite
Armed Services /Silahlı Kuvvetler
Appropriations / Tahsisatlar
Banking, Houseing and Urban Affairs / Bankacılık, Konut ve Kentsel Hizmetler
Budget / Bütçe
Commerce, Science and Transportation / Ticaret, Bilim ve Ulaşım
Agriculture, Nutrition and Forestry/ Tarım, Gıda ve Ormancılık
Energy and Natural Resources / Enerji ve Doğal Kaynaklar
Environment and Public Works / Çevre ve Kamusal Çalışmalar
Finance / Finans
Foreign Relations / Dış İlişkiler
Health, Education, Labor and Pensions / Sağlık, Eğitim, Çalışma ve Emeklilik
Homeland Security and Governmental Affairs / İç Güvenlik ve Hükûmetsel İşler
Judiciary / Yargı
Rules and Administration /Tüzükler
Small Business and Entrepreneurship /Küçük Ölçekli İşletmeler ve Yatırımcılar
Veterans' Affairs /Gaziler Komitesi

Alt hükümetler (subgovernment) şeklinde de adlandırılan ABD sistemi içerisinde bulunan komiteler²⁰⁹, sayıca çok ve alanlarına göre ayrılmış olmaları dolayısıyla hükümetin üzerinde pek fazla duramadığı konularda çalışmalar yürüterek sürece olumlu katkıda bulunmaktadır. Ayıca komitelerin bünyesinde barındırdığı sayıca fazla personel ve üyelerin bürokrasi ile iletişim halinde bulunarak köprü rolü üstelenebilmesi de sağladıkları diğer katkı noktalarını oluşturmaktadır. Fakat pek çok komite ve bunların alt komitelerinin

²⁰⁹A.g.e., s. 65-66.

de olması dolayısıyla aralarındaki onay/ret durumları bakımından süreci yavaşlattıkları da değerlendirilmektedir.

Komitelerin işleyiş sistemlerini incelemek gerekirse; Kongreye sunulan herhangi bir yasa ve karar tasarısı değerlendirilmek, gözden geçirilmek veya onaylanmak üzere ilgili daimî komite/komitelere gönderilmekte, onlar da gerektiği durumlarda en fazla iki hafta içerisinde ilgili alt komite/komitelere tasarıyı ulaştırmakta ve daimî komite kendisine ulaşan raporu genel kurula sevk edebileceği gibi yeni bir öneri tasarısı ile gelebilmekte veya tasarıyı askıya alabilmektedir²¹⁰.

ABD Kurumsal yapı içerisinde yer alan çift başlı bir yapı olan Kongre'nin yasama sürecinde pek çok görev ve yetkisi olduğu görülmektedir. Kongrenin iki kanadı olan Temsilciler Meclisi ve Senatoda anayasada tanımlanan yetkiler çerçevesinde herhangi bir hiyerarşi söz konusu olmamaktadır. Bir başka ifade ile benzerlikleri açısından değerlendirildiğinde; iki kanada tanınan yetkilerin de farklılıklarına rağmen güç bakımından eşit oldukları söylenebilmekte ve ayrıca ikisinde de benzer komiteler söz konusu olup partilerin disiplin açısından sıkı bir görünüm sergileyemedikleri görülmektedir²¹¹.

ABD sistem yapısında her ne kadar güçler ayrımı ilkesi benimsenip organlardan birinin üstünlüğüne engel olmak amacı ile kontrol ve denetleme mekanizmasına işlevlik kazandırılmış olsa da Kongre'nin anayasada da belirtilen tüm yetkilerine istinaden, kurumsal yapıdaki en güçlü birimin ABD Başkanı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Kongrenin Başkan'a bir başka ifade ile yürütmenin yasamaya oranla daha etkisiz kalmasının birkaç nedeni söz konusudur. Snow ve Brown, bu noktada "Puzzle Palaces and Foggy Bottom: U.S. Foreign and Defense Policy Making in the 1990s" isimli kitabında üç neden öne sürmektedir²¹². Birincisi, tıpkı başkan gibi seçim ile iş başına gelen Kongre yine seçmen odaklı hareket etmekte ve dolayısıyla da dış politikadan çok iç politikaya yönelerek etki kaybetmektedirler. İkincisi, Kongre'yi oluşturan senatoda 100 ve Temsilciler Meclisinde de 435 yani toplamda 535 üye bulunmakta, bunun kaçınılmaz sonucu olarak da görüş sayısının fazlalığı, Kongre'nin yapısını zayıflatmaktadır. Üçüncüsü ise yürütme organında yer alan birim ve kişiler (örneğin bakanlıklar) Kongre'de bulunanlara oranla dış politikadaki

²¹⁰A.g.e., s. 50 ve s. 67-68.

²¹¹A.g.e., s. 46.

²¹² Donald M. Snow ve Eugene Brown, *Puzzle Palaces and Foggy Bottom: U.S. Foreign and Defense Policy Making in the 1990s*, 1994 New York, s. 167-168

uzmanlıkları açısından daha donanımlı olmakta ve dolayısıyla bu özellik de yasamaya göre yürütmeyi daha güçlü kılmaktadır.

2.1.3 Yargı (Judicial) ve Dış Politika

ABD Anayasası öncesinde ABD’de eyalet Mahkemeleri sistemi mevcut olmaktadır. Nitekim görüşmeler sonucunda federal yargı sistemi oluşturulması kararı alınmış ve aynı zamanda eyalet mahkemelerinin de görevlerine devam etmeleri sağlamıştır. Sistem ile Kongre tarafından ABD bölgelere ayrılmış ve bu bölgeler için de federal mahkemeler oluşturulmuştur²¹³.

Yargı içerisinde yer alan kurumlar ise Federal Yüksek Mahkeme (Supreme Court) ve Alt Federal Mahkemelerin yanında Temyiz Mahkemeleri, Federal Bölge Mahkemeleri ve Özel Mahkemelerden (Uluslararası Ticaret Mahkemesi ve ABD Federal Talepler Mahkemesi) oluşmaktadır.

ABD hükümet sisteminde Yargı organı diğer organlardan bağımsız olarak işlevini sürdürmektedir. ABD’de yargının diğer organlardan bağımsız olmasının ve onların üzerinde etki gösterdiği noktasında Speath’e göre birtakım nedenler söz konusudur; Anayasanın yargı açısından tanıdığı üstünlük, ABD hükümetinin gücüne karşı duyulan güvensizlik, kuvvetler ayrımı ve yasalar üzerinde yargısal denetimin söz konusu olmasıdır²¹⁴.

Yargı organı ve içerisinde yer alan kurumların en temeldeki amaçları; vatandaşların maddi ve manevi haklarını güvence altına almak ve adil bir adalet ortamının yaratılmasıdır. Ayrıca Yargı organı, yasama organı olan Kongre tarafından çıkarılan yasalara karşı olan davalara ve federal yasaların ihlali noktasında suçlanan bireylerin davalarına bakmaktadır. Genel olarak Yargı organının yetki alanları şunlardır; Anayasadan doğan davalar, Birleşik Devletlerin yasaları ve antlaşmaları, deniz kuvvetine ve deniz ticaretine ilişkin davalar, yabancı devletlerin Birleşik Devletler’de görevli büyükelçilerini, elçilerini ve konsoloslarını ilgilendiren davalar, ABD hükümetinin taraf olduğu anlaşmazlıklar Eyaletler (ya da vatandaşları) ile yabancı devletler (ya da uyrukları) arasındaki uyuşmazlıkları kapsamaktadır²¹⁵.

Federal Yüksek Mahkeme aslında, federal ya da eyalet mahkemelerinde görülen davaların oldukça azı ile ilgilenmekte, hatta Yüksek Mahkemenin baktığı davalar birinci

²¹³Rosalie Targonski, a.g.e., s. 80

²¹⁴ Harold Spaeth, *Supreme Court Policy Making: Explanation and Prediction*, San Francisco: W.H. Freeman Company 1979, s. 8-17.

²¹⁵ Rosalie Targonski, a.g.e., s. 80

derece mahkemelerince bakılan davaların ancak %1'ini incelemeye almaktadır²¹⁶. Yüksek Mahkeme ağırlıklı olarak yargısal inceleme yetkisi çerçevesinde yasa ya da kararnamelerin anayasaya uygunluğu üzerine çalışmalar yürütmektedir²¹⁷.

ABD Yüksek Mahkemesi, her yıl incelenmesi talep edilen binlerce dava için yaklaşık olarak 100-150 arasında temyiz başvurusunda bulunmakta, bu durum da dolayısıyla Temyiz mahkemelerinin de dava süreçlerindeki yetki düzeylerini ortaya çıkarak 12 Temyiz Mahkemesi ve Federal Temyiz Mahkemesinin aslında binlerce davadaki son yetkili olduğunu göstermektedir²¹⁸.

ABD'nin en üst yargı organı olan Federal Yüksek Mahkeme, aynı zamanda anayasa mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Yüksek Seçim Kurulu olarak da çalışıp, diğer iki organın Anayasaya uygunluğunu denetlemektedir²¹⁹. Ayrıca Yüksek Mahkeme yargı dışında yasama ve yürütme kararlarını da denetlemektedir.

Mahkeme içerisinde Kongre tarafından sayıları belirlenen görevli 9 hâkim bulunmakta ve göreve atanmaları ABD başkanınca yapılıp, onayları Senato tarafından verilmektedir. Ayrıca hâkimlerin kararları oybirliğinden ziyade basit çoğunluk şeklinde, altı yargıcın karara onay vermesi sürecinde geçerli olmaktadır.

Yüksek Mahkemeye en üst yargı organı olarak nitelendirilmesinin en büyük nedeni mahkeme kararlarının diğer mahkemelerce temyiz (appeal) edilememesidir. Ayrıca hâkimlere 'iyi halin' devamlılığı neticesinde görevde kalabilmeleri, görevleri boyunca maaşlarında herhangi bir azalma olmaması şeklinde hükümet tarafından birtakım teminatlar verilmekte ve hâkimlerin görevden alınmaları için de Temsilciler Meclisi tarafından açılan soruşturma ve yargı sürecinin de Senato tarafından yapıldığı bir diğer adı ile "impeachment" süreci gerekmektedir²²⁰.

Yüksek Mahkemenin yüzünü hafifletmek amacı ile 1891 yılında çıkarılan Judiciary Act (Adliye Yasası) çerçevesinde ABD on üç farklı bölgeye ayrılıp her bir bölgeden ayrı bir hâkimin yetkisinin söz konusu olduğu temyiz mahkemeleri kurulmuştur²²¹. Oluşturulan bu alt federal mahkemeler ise daha çok eyalet mahkemelerinden gönderilen suç ve hukuk

²¹⁶ Murat Sevinç, a.g.e., s. 394.

²¹⁷ Rosalie Targonski, a.g.e., s. 81.

²¹⁸ ABD Temyiz Mahkemelerinin önemi hakkında daha fazla bilgi için bkz. United States Courts, "Court Role and Structure", <https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/court-role-and-structure/about-us-courts-appeals> (Erişim Tarihi: 04.12.2018).

²¹⁹ Hasan T. Fendoğlu, a.g.e., s. 4.

²²⁰ Can Yavuz, "Amerika Birleşik Devletleri Yüce Mahkemesi (Supreme Court of the United States)", *TBB Dergisi*, 2017, Sayı: 128, ss. 437-480, s. 444-445.

²²¹ Can Yavuz, a.g.e., s. 454.

davaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tıpkı Federal Yüksek Mahkemede olduğu gibi alt federal Mahkemelerde bulunan yargıçlar da başkanın ataması ve Senatonun onayı ile görev gelmektedirler. Ayrıca maaşlarının belirlenmesinde de Kongre sorumlu olmaktadır. Federal Mahkemeler ile eyalet mahkemeleri arasındaki en büyük fark; eyaletlerin daha çok kendi yasaları sonucunda gelişme gösteren davalara bakmalarıdır²²².

Bölge Mahkemeleri ise vatandaşların mahkemelere ulaşmasını sağlamak amacı ile oluşturulan Temyiz mahkemeleri altında yer alan ve daha çok yasaların ihlaline yol açan federal suçlar ve federal malların illegal kullanımları inceleyen mahkemelerdir. Dolayısıyla bu amaç doğrultusunda da 50 eyalet 94 Bölgeye ayrılıp, her bir bölge için en az iki hâkimin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır²²³. Bölge mahkemeleri ve temyiz mahkemeleri şeklinde federal alt mahkemelerin oluşturulmasındaki en temel amaç, Yüksek Mahkemenin iş yükünü hafifleterek onun denetleme ve incelemesini gerektiren davaları asgari düzeye indirmektir.

ABD’de yasama organı olan Kongre’nin kararları neticesinde oluşturulan, bu sebeple de aynı zamanda yasama mahkemeleri olarak da bilinen iki özel mahkeme söz konusudur. Bunlardan ilki, uluslararası ticaret alanında yaşanan aksaklıkları giderme amaçlı davalara bakan Uluslararası Ticaret Mahkemesi; ikincisi ise federal sözleşmeler sonucu oluşan anlaşmazlıklar ve hükümet tarafından illegal bir şekilde el konulan özel taşınmazlar vb. çeşitli talepleri inceleyen ABD Federal Talepler Mahkemesidir²²⁴. Ek olarak, ABD Uluslararası Ticaret Mahkemesi veya ABD Federal Talepler Mahkemesi tarafından alınan kararlardan memnun olmayanlar birey veya kurumlar ABD Temyiz Mahkemesine başvurabilme hakkına sahip olmaktadır²²⁵.

2.2. Baskı-Çıkar Grupları (Pressure- Interest Groups) ve Dış Politika

Özellikle 1980’li yıllardan sonra pek çok alanda etki göstermeye başlayan globalleşme olgusu, devlet sınırlarının önemini kaybettiği, devletler ve liderlerin dışında çeşitli aktörlerinde sisteme dâhil olduğu uluslararası alanda, devletlerin hem iç hem de dış politikalarında etki gösteren çeşitli grupların oluşumunu hızlandıran, bireyleri bu gruplar içerisinde yer almaya teşvik eden bir süreç oluşturmuştur. Nitekim karmaşık toplum yapısı

²²² Rosalie Targonski, a.g.e., s. 80.

²²³ A.g.e., s. 83-84.

²²⁴ A.g.e., s. 85.

²²⁵ ABD Federal Mahkemeler, ABD Temyiz Mahkemesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. United States Courts, “Comparing Federal & State Courts”, <https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/court-role-and-structure/comparing-federal-state-courts> (Erişim Tarihi: 04.12.2018).

dolayısıyla da bireyler bazen amaçları veya çıkarları bazen de ideolojileri veya inançları doğrultusunda gruplar oluşturmuşlar ve böylece hem iç hem de dış politikada etki göstermeyi amaçlamışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika kararları yapım sürecinde etki gösteren bir diğer etken olarak baskı veya çıkar grupları karşımıza çıkmaktadır. Genelde birbirleri yerine de kullanılan kavramlar olan baskı (pressure) ve çıkar grupları (interest groups) arasında aslında tanım açısından tam olarak bir ayrıma gitmek oldukça güç olmakla beraber birtakım noktalar da farklılaşmaktadırlar. Farklılıkları noktasında kavramsal açıdan tanımlamak gerekirse Atilla Sandıklı'ya göre "Baskı grubu, hükümet ile organik bir bağı olmamasına rağmen hükümet kararları üzerinde meşru baskı yolları ile etkiye sahip olmaya çalışan her türlü örgütlü grup" olarak nitelendirilirken; "çıkarcı grubu, belli bir çıkarın korunması veya elde edilmesi için bir araya gelen kişi veya kurumların siyasi karar alma sürecini etkilemek amacıyla oluşturdukları ortak girişim" olarak nitelendirilmektedir.²²⁶

Tayyar Arı'ya göre baskı grupları 'bir takım ortak çıkarlar etrafında toplanmış olan ve iş birliği içerisinde resmî kurumlarla temas kurarak görüş ve isteklerini bu yolla ilettikleri takdirde daha iyi sonuç alabileceklerini düşünen örgütlü gruplardır'²²⁷. Bir başka tanımlama ile Münci Kapani'ye göre; "Baskı grupları, ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplardır"²²⁸.

Baskı ve çıkar grupları açısından pek çok tanım söz konusu olup²²⁹, üzerinde anlaşılmış net bir tanım olmamakla beraber çıkar grupları, ortak amaçları, çıkarları veya değerleri söz konusu olan bireylerin veya kurumların bir araya gelerek politika sürecinde alınan kararlar üzerinde etkileme amacı içerisinde oluşturdukları gruplardır. Baskı grupları ise çıkar gruplarının ulaşmak istediği hedefler için karar alma sürecindeki etkileri hükümet üzerinde baskı yolu veya etki süreci ile artırarak – doğrudan ya da dolaylı bir şekilde- hedeflerini uygulama amacı içerisinde olup kararlara alternatif sunan gruplardır. Dolayısıyla

²²⁶ Atilla Sandıklı, "ABD Dış Politikasının Toplumsal Kaynakları", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)*, 2015, s. 43-44.

²²⁷ Tayyar Arı, a.g.e., 2015, s. 145.

²²⁸ Münci Kapani, *Siyaset Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınları, Ankara 1997, s. 193.

²²⁹ Baskı ve Çıkarcı Grupları hakkında daha fazla tanımlama açısından bkz. Rona Aybay, "Baskı Grupları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1961, Cilt: 27, Sayı: 1-4, ss. 271-285; Wyn Grant, *Pressure Groups, Politics and Democracy in Britain*, Hertfordshire: Philip Allan, 1989, s. 9; Burhan Kuzu, "Kamu Yönetiminde Baskı Gruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1986, Sayı:1-4, ss. 65-136.

ortak noktalar açısından iki grubunda en temel amaçlarının ‘çıkarları doğrultusunda kararları etkilemek’ olduğu ifadesi çıkarılabilir.

Baskı grubunu çıkar grubundan ayıran en temel niteliği, karar alıcı bireyler/organlar üzerinde yönlendirici etkisini baskı kurma yolu veya etkileme yolu şeklinde uygulamakta olmasıdır. Baskı veya çıkar gruplarının oluşumunun temelinde yatan neden ise, bireylerin tek başına siyasal karar alma sürecindeki etkilerinin sınırlı olacağı düşüncesidir²³⁰. Nitekim bu etki sürecinde amaçlanan daha çok, karar alıcıları kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye teşvik etmektir. Fakat bu grupların çıkarları noktasında bir açıklama getirmek gerekirse, söz konusu çıkarların sadece ekonomik ya da maddi olduğu düşünülmemeli aksine grupların ortak amaçları, ideolojilerinin olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir husus olmaktadır.

Peki, bu grupların karar alma sürecinde etkileri söz konusu ise, onları karar alma sürecinde etkili bir başka aktör olan siyasi partilerden ayıran özellik nedir? Bir başka şekilde sormak gerekirse, neden baskı ve çıkar grupları hükmet tarafından alınan kararlar noktasında alternatif sunmak için parti üyesi olmazlar? Öncelikle bilinmesi gereken ABD’de siyasi parti üyelerinin isteklerini doğrultusunda bu gruplara da üye olabilecekleridir. Bu bilgi ile de yeni bir soru doğmakta; neden üye olabilirken aynı zamanda parti içerisinde yer almayı seçmektedirler? Cevap siyasi partilerin iktidarı hedeflemeleridir²³¹. Turan’ın da ifade ettiği üzere baskı grubu, “üyelerinin ortak çıkarlara sahip bulunduklarını algılayan, iktidara geçmeyi amaçlamadan siyasal sistemi etkilemeye çalışan topluluk”tur²³². Dolayısıyla baskı ve çıkar gruplarının iktidarı hedeflemeleri söz konusu olmamakta, asıl amaç kararların yönlendirilmesi süresinde etki gösterebilmek (daha çok baskı grupları) ve alternatif kararlar sunabilmektir. Böylece de çıkarları doğrultusunda karar alınmasını sağlayabileceklerdir. Ayrıca baskı ve çıkar grupları, siyasi partiler gibi üye ve destekçi bakımından söz konusu bir katılım süreci beklememektedirler²³³. Genel olarak toparlamak gerekirse Arı’nın da değerlendirmesiyle;

Siyasi partiler, bir tek ortak amaç yani iktidara gelmek ve siyasal iktidarı ele geçirmek amacı etrafında toplanmış farklı görüş ve mesleklere sahip bireylerin oluşturduğu çok geniş bir koalisyonu temsil ederken; çıkar ya da baskı grupları, yasal sınırlamaların siyasal partilere göre daha az olduğu, daha

²³⁰ Cenap Çakmak, “ABD Dış Politikasının Toplumsal Kaynakları” içinde Ramazan Gözen ve Cenap Çakmak (Düz.), *ABD Dış Politikası*, Açıköğretim Yayınları, 2011, ss. 40-69, s. 59.

²³¹ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 59.

²³² İlter Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997, s. 132.

²³³ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 60.

spesifik amaçlar etrafında toplanmış ve dikkatlerini hükümetin kendilerini ilgilendiren konulardaki siyasal ve hukuksal uygulamalarına çeviren gruplardır²³⁴.

Baskı gruplarını amaçları açısından üzerinde anlaşılmış bir sınıflandırmanın mevcut olmamasına rağmen, çeşitli sınıflara ayırmak mümkündür²³⁵. Nitekim baskı gruplarını hizmet amaçlı olarak kendi grup üyelerine ve hedeflenen kitle odaklı fayda sağlayan ekonomik amaçlı gruplar (örneğin işçi sendikaları, özel şirketler), belli bir görüş veya ideolojiyi ayma amacı taşıyan kültürel gruplar (örneğin dini açıdan Yahudi grupları veya çocuk işçiliğinin yasaklanması amacı taşıyan baskı grupları), faaliyet alanları açısından da baskı grupları için uluslararası veya ulusal, şeklinde bir ayrıma gitmek mümkündür.

Tayyar Arı, Amerika Birleşik Devletleri'nde etki gösteren baskı gruplarında sınıflandırmaya giderek grupları; ticari dernekler, şirketler, sendikalar, meslek kuruluşları, kitle örgütleri, medya kuruluşları ve dernekleri şeklinde altı kategoriye ayırmıştır²³⁶. Nitekim Amerika'da kuvvetler ayrımı nedeniyle baskı grupları hükümet organlarında ayrı ayrı etki göstermektedir. Bir başka anlatım ile baskı grupları ABD hükümet yapısı gereği en çok da yasama organını oluşturan Temsilciler Meclisi ile Senato ve yürütmenin başı olan ABD başkanı çerçevesinde yani hem yasama hem yürütme kollarında çıkarları doğrultusunda ayrı araç ve yöntemler geliştirmektedirler.

Baskı grupları, kararlarda etki göstermek amacı ile çeşitli yöntemlere ve araçlara başvurumaktadırlar²³⁷. Bu yöntemleri doğrudan doğruya diyebileceğimiz, parlamento üyeleri ile görüşmelerin yapılması, mektup yazılması şeklinde olabileceği gibi; mitinglerin düzenlenmesi, basın-yayın araçlarının kullanılması şeklinde dolaylı yöntemler ile de mümkün olmaktadır²³⁸. Araçlardan ilki, baskı gruplarındaki yetkili kimselerin ikna yöntemi olarak adlandırabileceğimiz bir yol ile karar sürecinde inandırıcı olma çabalarını haklılıkları

²³⁴ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 145

²³⁵ Baskı ve çıkar grupları sınıflandırmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ekrem Erdinç Gülbaş, Liberal Demokrasilerde Karar Alma Sürecinde Baskı Grubu Olarak Lobilerin Rolü: ABD Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2007, ss. 45-49; Adnan Topçu, Siyasal Karar Alma Organları Üzerinde Çıkar ve Baskı Gruplarının Etkileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006, ss. 35-48; Coşkun C. Aktan, Hakan Ay, Hilmi Çoban, "Siyasal Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları" içinde Coşkun C. Aktan ve Dilek Dileyici (Düz.), *Modern Politik İktisat Kamu Tercihleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2007, ss. 201-231, ss. 215-220.

²³⁶ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., ss. 148-159.

²³⁷ Baskı gruplarının araç ve yöntemleri için bkz. Mustafa Sakal, "Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Roller", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1998, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 211-230, s. 216-217; Mustafa Şener, "Baskı Grupları" içinde Gökhan Atılğan, E. Atilla AYTEKİN (Düz.) *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul 2013 (3. Baskı), ss. 253-265, ss. 259-262; Adnan Topçu, a.g.e., ss. 49-59.

²³⁸ Mustafa Şener, a.g.e., s. 260.

üzerine kurmaya çalışmalarıdır. İkincisi tehdit unsurunu bir araç olarak kullanıp, seçim dönemlere müteakip parlamento adaylarının desteklenmesi noktasında grup üyelerinin çekimser kalabileceklerinin vurgusunun yapılmasıdır. Üçüncü bir yöntem olarak, baskı gruplarının rüşvet teklifi şeklinde girişimleri söz konusu olabilmekte ve bu yol ile parlamento üyelerinin, onların çıkarlarını gözetmeleri sağlama amacı söz konusu olmaktadır. Dördüncü yöntem olarak baskı grupları, medya ve kamuoyu oluşturma yolunu tercih edebilmektedirler. Baskı gruplarının araçlarından beşincisi ise, siyasi partiler ile sürekli veya geçici bir şekilde ilişki kumayı hedeflemeleri oluşturmaktadır. Nitekim bu amaç çerçevesinde ilişkilerde daha çok maddi unsurlar ağır basmaktadır. Ayrıca çıkar gruplarının partilerle olan ilişki düzeylerinde ihtiyatlı davranmalarını gerektirecek nedenler de olabilmektedir. Öncelikle söz konusu iletişim süreci muhalefet partilerini içeriyorsa hükümet grupların çıkarları noktasında daha temkinli olmayı tercih edebilmekte; bir başka noktada da partizanlık durumu diğer parti üyeleri arasından gruplara katılımı sınırlayıcı etki gösterebilecektir²³⁹ Bir diğer araç olarak baskı grupları hükümetin görevlerini sürdürmesi işlevini sekteye uğratmayı hedefleyip sabotaj uygulamak, aynı zamanda iş birliği sürecini reddedebilmektedirler.

Baskı gruplarının kullandıkları yöntemlerde hükümetlerin yapıları da göz önüne alınmaktadır. Dolayısıyla baskı gruplarının yöntem seçimleri konusunda hükümet yapısı da etki göstermektedir. ABD gibi liberal değerlerden olan demokrasinin esas alındığı yönetimin söz konusu olduğu bir hükümet yapısında baskı grupları, rüşvet ya da tehdit unsurlarından çok yürüyüşler, protestolar gibi araçları tercih edebilmekte; otoriter, baskıcı yönetimlerin söz konusu olduğu hükümet yapılarında ise illegal yollar tercih edilebilmektedir²⁴⁰.

Heywood, çıkar gruplarının etkisini belirleyen faktörler açısından siyasi kültür, kurumsal yapı, parti sisteminin yapısı, kamu politikasının yapısı ve tarzı olmak üzere dört faktör öne sürmektedir²⁴¹. Heywood'a göre siyasi kültür, grupların yasalara uygun olan/olmayan aktörler şeklinde görülmeleri, oluşmaları ve etki süreçlerinde engel olunup olunmaması açısından önem kazanırken aynı zamanda, gruba katılımların ya da katılımcılardan alınacak ilgi kazanımları açılarından hayati önem taşımaktadır²⁴². Bir başka ifadeyle örneğin demokratik veya totaliter bir siyasi yönetim yapısında çıkar gruplarının

²³⁹ Andrew Heywood, *Politics (Siyaset)*, Buğra Kalkan (Düz.) (Çev. Bahattin Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara 2011 (5. Baskı), s. 362.

²⁴⁰ Mustafa Şener, a.g.e., s. 260.

²⁴¹ Andrew Heywood, a.g.e., ss. 357-360.

²⁴² A.g.e., s. 357.

oluşumları, katılımlar ve faaliyetleri birbirlerinden oldukça farklılık gösterecektir. İtirazın söz konusu bile olamadığı bir güç merkezi olgusu göz önüne alındığında çoğu grupların oluşumları ve faaliyetleri engellenebilecek ve çeşitli yasaklarla monizm söz konusu olabilecektir. ABD’de gibi demokratik bir yönetim yapısında ise faaliyetlerin yüksek düzeyde seyretmesi mümkün olmakta ve bunun en temeldeki nedeni de gruplara düşüncelerini ifade etme hususunda hakların tanımlanmış olmasıdır.

İkinci faktör olarak devletin sahip olduğu kurumsal yapı çıkar gruplarının hareket alanına etki göstermekte ve bazı yönetimlerde karar alma sürecinde aktör çeşitliliği de sunabilmektedir. Bir diğer anlatım ile çıkar gruplarının İngiltere gibi üniter, merkezi siyasi sistemlerde hareket alanları daralmakta iken; ABD gibi güçler ayrımına dayalı adem-i merkezi bir kurumsal yapı da gruplarının alanları genişlemektedir. Nitekim çıkar grupları Kongre’ye yoğunlaşıp olası bir ret alınması durumunda mahkemeler veya eyaletler düzeyinde tekrar faaliyet gösterebilmektedirler. Bir diğer yol olarak çıkar grupları, Heywood’un üçüncü faktör olarak ele aldığı gibi, parti sistemlerinin yapısı, grupların etkilerini sınırlayıcı ya da genişletici bir etki gösterebilmektedir. Çok partili sistemler grupların alanlarını genişletebilme noktasında imkân sunmaktadırlar. Ayrıca ABD gibi uzun yıllar iki partinin yönetim yapısında etkin olduğu (Demokratlar ve Cumhuriyetçiler), örgütlenme ve disiplin açılarından fazlaca etkinlik gösteremeyen parti yapılarında da çıkar grupları oldukça geniş faaliyet alanları yakalama imkânı bulmaktadırlar.

Dördüncü ve son faktör olarak, kamu politikalarının yapısı ve tarzının çıkar gruplarının etkileri açısından belirleyici olduğu öne sürülmektedir. Buna göre Heywood, sebep-sonuç ikilemi hususunda grup faaliyetlerinin seviyelerindeki dalgalanmalar ile kamu politikalarındaki değişiklikler konusundaki dalgalanmaların birbirleri üzerinde etki gösterdiğine değinerek müdahalecilik ve korporatizmin birlikteliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca müdahaleci politikalar, bilgi, tavsiye ve iş birliği elde etmek umuduyla hükümeti örgütlü çıkarlarla daha yakın bir iş birliğine mi zorlamakta, yoksa gruplar mı üyeleri adına sübvansiyonlar, destekler ve diğer faydalar elde etmek için hükümete ulaşabilmesini kötüye kullanmaktadır? şeklinde bir eleştirel soru ile yanıt fark etmeksizin sosyal demokrat politikalarının devamlılığını sağlayan ülkelerde söz konusu etki sürecinin kuvvetine dikkat çekmektedir²⁴³.

²⁴³A.g.e., s. 359.

Baskı grupları liberal demokratik ülkelerden biri olan ABD’de karar alma süreçlerinde oldukça büyük öneme sahip olmaktadır. Nitekim grupların etki göstermeleri açısından Amerika’nın kendine has birtakım özellikleri de bu etkiyi destekler niteliktedir²⁴⁴. Öncelikle Amerika Birleşik Devletleri geniş bir coğrafyada pek çok kültürden bireyi bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla da ABD içerisinde çeşitli dil, din, kökene sahip bireyler yer almaktadır. Bu çeşitliliğin kaçınılmaz sonucu olarak farklılıkları dolayısıyla bireylerin her biri çeşitli baskı gruplarına yönelecekler ve her bir baskı grubunun da farklı çıkarları amaçları söz konusu olacak, dolayısıyla da politikayı bu çerçevede şekillendirme ihtiyacı duyacaklardır. Örneğin dini açıdan Amerika’da bulunan Yahudi grupları, kendi çıkarları doğrultusunda -özellikle Ortadoğu bölgesine yönelik- politika kararlarında ve uygulamalarında oldukça yönlendirici olmaktadır. Aynı zamanda köken açısından Latin veya Afrika kökenli vatandaşlar da kendi çıkarlarını gözetme eğilimde olacaklardır. Dolayısıyla da farklılıklar adına pek çok çıkardan bahsetmek mümkündür.

İkinci nokta ise, ABD’nin kendisine has bir yönetim yapısına sahip olması dolayısıyla, güçler ayrımı neticesinde federal hükümetin içerisinde yer alan organlar arasında bir güç paylaşımı, denetimi söz konusu olduğu gibi, aynı zamanda eyalet hükümetleri ile de farklı bir paylaşım sürecinin söz konusu olmasıdır. Dolayısıyla da ABD’nin sahip olduğu yapı neticesinde sisteme katılım açısından çeşitliliğe sahip olmaktadır.

Bir diğer nokta ise, ABD’deki Siyasi partilerin baskı gruplarına göre daha az etki göstermeleridir. Bir diğer ifadeyle, baskı grupları siyasi partilerden daha fazla etki göstermektedirler. Ayrıca Siyasi Partiler özellikle seçim dönemlerinde baskı gruplarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun da en büyük nedenlerinden birisi, baskı gruplarının seçim kampanyaları için siyasi partilere maddi destek sağlamaları; bir diğeri ise baskı grupları üyelerinin genelde tanınmış, saygın kişileri de bünyesinde barındırması dolayısıyla siyasi partilerin bu statüden yararlanmak istemeleridir. Nitekim baskı grupları üyeleri de sonuçta birer seçmen olmakta ve oy kitleleri de partiler içi önem arz etmektedir.

2.3. Lobcilik (Lobbying) ve Dış Politika

Baskı ve çıkar grupları, ABD’de siyasi karar alma sürecinde etki gösterebilmek, yönlendirici olabilmek ve aynı zamanda da bu kararların kendi çıkarları doğrultusunda

²⁴⁴ Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde baskı gruplarının etki kazanmalarının nedenleri için bkz. Ekrem Erdinç Gülbaş, a.g.e., s. 97-103.

oluşturulması ve/veya uygulanması amacı ile lobicilik çerçevesinde faaliyetlere başvurmaktadırlar.

Tayyar Arı'nın tanımlaması ile lobicilik; “kararları etkilemek isteyen kişinin, hükümetteki veya karar alma sürecindeki kişileri, amaçları doğrultusunda etkilemek için kurduğu bir tür iletişim ve bilgi alışverişidir”²⁴⁵. Business Dictionary'nin tanımlaması çerçevesinde ise “Lobicilik, iş dünyasını ve devlet liderlerini mevzuat oluşturma veya belirli bir organizasyona yardımcı olacak bir faaliyet yürütme konusunda etkileme çabasıdır”²⁴⁶.

Sönmezoğlu, genel anlamda bir tanım ile lobiciliği, “yönetim organlarını etkilemeye çalışan baskı gruplarının bu amaca yönelik faaliyetleri” şeklinde tanımlamakta ve bu faaliyetlerin “bir ülkenin veya örgütün yasama ve/veya yürütme organı üyelerini ve/veya bu organlara bağlı olarak çalışan bürokratik kadroları doğrudan doğruya iknaya çalışmak, onlara kendi tezleri doğrultusunda bilgi ve doküman sağlamak, yasama organı ile ilgili seçimlerde onlara destek sözü vermek (veya aksi ile tehdit etmek) türünden yöntemler” olduğunu öne sürmektedir²⁴⁷.

Hrebenar, lobiciler ile kendi başına hareket eden bireylerin farkını belirterek lobiciliği belirli kişilerin siyasi karar süreçlerinde devreye girerek yetkiliye bilgi ve fikirlerin iletilme süreci olduğunu vurgulamaktadır²⁴⁸. Baskı grubu temsilcisi ile iktidarın karar alma organı arasındaki bu iletişim sürecinin herhangi bir yorum gerektirmeden yapılmasıdır. “Grubu lobicilik sürecinde temsil eden ve uygulamaları yürüten grup üyesi, grup çalışanı, grup lideri veya kiralanmış bir uzman” da lobici olarak adlandırılmaktadır²⁴⁹.

Literatürde lobicilik üzerine pek çok tanımlama söz konusu olmakla birlikte, üzerinde hemfikir olunan hususlardan birisi, lobi faaliyetlerinin siyasi karar alma süreci içerisinde karar ve/veya uygulama aşamalarında yönlendirici bir etkisinin söz konusu olduğudur. Bir diğeri ise lobicilerin çıkarları çerçevesinde bu tür faaliyetleri gerçekleştirmekte olduklarıdır. Nitekim bu çaba ekonomik bir kazanç ile birtakım menfaatler sağlamaya yönelik olabileceği gibi, aynı zamanda kamuoyunu bilgilendirilme amacı çerçevesinde de şekillenebilmektedir.

²⁴⁵ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 165.

²⁴⁶ Lobicilik tanımı üzerine bkz. Business Dictionary, <http://www.businessdictionary.com/definition/lobbying.html>

²⁴⁷ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 166-167.

²⁴⁸ Ronald J. Hrebenar, Matthew J. Burbank, Robert C. Benedict, *Political Parties, Interest Groups and Political Campaigns*, Colorado: Westview Press, 1999, s. 69.

²⁴⁹ Ronald J. Hrebenar, a.g.e., s. 69.

Rosel’a göre, siyasal sistemde halkın ve çıkar gruplarının taleplerini iletmesi gereken siyasi partiler, birtakım baskıcı etkenler dolayısıyla bunu yerine getirmekte başarısız kalmışlar, dolayısıyla da çıkar ve baskı grupları bu açığı kapatmak amacıyla daha etkin olmaya başlayarak lobi faaliyetlerine başlamışlardır²⁵⁰.

Baskı grupları ile lobilerin arasındaki fark noktasında Müjde Ker Dinçer’in “Lobicilik” isimli eserinde vurguladığı üzere baskı grupları ile lobilerin farkı şöyledir;

Baskı grupları belirli çıkarlar çerçevesinde ortak amaca yönelik olarak kurulmuş olup iktidarla ilişkileri çalışmalarının yalnızca bir kesitini oluşturmakta iken; lobiler, devleti idare edenler üzerinde türlü yollardan karar aldırma amacıyla faaliyet gösteren gruplar ya da kuruluşlardır²⁵¹.

Bu tanımlama çerçevesinde baskı gruplarının daha çok amaç odaklı, lobilerin ise daha çok yöntem ve yönlendirme (yasaların hazırlanması, değiştirilmesi vb. süreçlerde) odaklı girişimlerinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca baskı gruplarının amaçları çerçevesindeki girişimlerinde hükümet ile ilişkileri sınırlı bir düzeyde seyretmekteyken, lobilerin çıkarları ise karar vericiler ile sürekli bir iletişim halinde, onları kararların alınması ve uygulanması noktasında yönlendirici olabilecek kadar etkin konumda olmalarını gerektirmektedir²⁵².

Önceki dönemlerde lobi/lobici tanımlaması incelendiğinde, 1870 ve 1980’li yıllarda lobi kavramı, yasama üyelerine rüşvet verilmesi yolu ile onların etkilenmesi girişimi şeklinde nitelendirmiş ve bu tanımlama 19.yüzyıldada da lobi faaliyetlerinin yanlış yorumlanmasına sebep olmuştur²⁵³. Frank J. Farnel’in, 1994 tarihli “Lobicilik: Müdahale Stratejileri ve Teknikleri” isimli eserinde de vurguladığı üzere ise lobicilik genel kanaatin aksine “kuşkuolu bir faaliyet alanı” olmamakta ve çağdaş toplumun stratejisinde etkin bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁴

Zaman içinde lobilerin gösterdiği faaliyetlerin etkinliği kabul edilmiş ve her ne kadar lobicilik faaliyetlerinin siyasi sistem sürecinde dezavantaj sağladığını, belli bir kesimin çıkarlarını amaçlayan ya da rüşvet, tehdit şeklinde illegal yollar ile faaliyet gösterdikleri

²⁵⁰ Frank J. Farnel, a.g.e., s. 19-20.

²⁵¹ Müjde Ker Dinçer, *Lobicilik*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998, s. 45-47.

²⁵² Müjde Ker Dinçer, a.g.e., s. 46.

²⁵³ Seyfettin Aslan, “Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemlerinden Biri Olarak Lobicilik”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, Sayı: 23, s. 1.

²⁵⁴ Frank J. Farnel, *Lobbying: Strategies and Techniques of Intervention (Lobicilik: Müdahale Stratejileri ve Teknikleri)*, Les Editions D’organisation (The Publishing Organisation), Paris 1994, s. 19.

düşünülse de lobilerin avantajlarının da söz konusu olduğu üzerine birtakım tartışmalar söz konusu olmaktadır²⁵⁵.

Genel olarak değerlendirildiğinde, lobicilik faaliyetlerini dezavantaj sağladığı yönündeki noktalardan birisi, lobiciler sadece (özellikle gelir seviyesi yüksek) belli bir kesime fayda sağlamak amacı ile siyasi süreci yönlendirme amacı içerisinde olup siyasi eşitsizliği kamçılamalardır. Dolayısıyla da belli bir kesimin çıkarları doğrultusunda oluşturulan faaliyetler başka bir kesim için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bir diğeri, lobicilik faaliyetleri için harcanan miktarların bir ülkenin ekonomik gelişiminin önünde bir engel oluşturduğu kanaatidir. Lobicilerin kendi çıkarları çerçevesinde hükümeti yönlendirici ataklarının kendi aralarında bir rekabet ve çatışma ortamı doğuracağı ve devamında bu ortamın da sisteme olan yansımaları bir diğer eleştiri konusu olmaktadır. Ayrıca lobicilerin hem toplum hem de siyasi yapı açısından bölücü bir etkilerinin olduğu söz konusu olmakta bunun da nedeninin lobicilerin genelden daha çok özele indirgenen stratejilerinin olduğu düşünülmektedir. Lobicilerin dezavantaj sağladığı noktasında bir diğer tez ise, onların yönetim açısından toplumu olumsuz yönde etkileyerek yönetimi zorlaştırdıklarıdır. Bir başka ifade ile karar alıcıların politika önceliklerinde sapmalar yaratarak engelleyici olabilmekte ve politikaların işlenmesi sürecini sekteye uğratarak bir çıkarlar listesi oluşturmaları söz konusu olmaktadır²⁵⁶.

Tartışmanın diğer safını oluşturan, lobicilik faaliyetlerin avantaj sağladığı yönündeki noktalar açısından değerlendirildiğinde ise, lobiler özellikle demokrasinin etkin olduğu hükümet yapılarında hükümetler ile bireyler arasında olduğu gibi aynı zamanda hükümetler arasında da çatışmalar için sağlayacağı müzakere ortamı açısından olmazsa olmaz bir unsur olarak görülmektedir. Lobiler içerisinde yer alan bireylerin çoğunun alanında uzman, hukuku iyi bilen, sistemin işleyişine dair bilgili kimseler barındırdığı göz önüne alındığında sundukları veriler de karar alıcılar açısından faydalı olacaktır. Nitekim lobilerin elde ettikleri bilgileri, analizleri hükümete sunmaları birbirleriyle olan yarışlarında herhangi bir lobinin aşırı güçlenmesi şeklinde bir durumu ortadan kaldıracaktır. Ayrıca lobilerin kamuoyunu (hedef kitleleri) bilgilendirme fonksiyonları da onların sistem için avantaj sağladığı yönündeki bir diğer unsuru oluşturmaktadır. Ek olarak lobiciler, kamuoyunun genelini

²⁵⁵ Lobicilik faaliyetlerinin avantaj/dejavantaj sağladığı yönündeki tartışmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Seyfettin Aslan, a.g.e., s. 2-3; Charles S. Mach, *Lobbying and Government Relations*, Greenwood Press Inc, USA 1989; Andrew Heywood, a.g.e., s. 356; Ekrem Erdinç Gülbaş, a.g.e., s. 63-67.; Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 166; Frank J. Farnel, a.g.e., s. 25.

²⁵⁶ Andrew Heywood, a.g.e., s. 356.

alakadar eden bazı konularda, örneğin halk üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, yardım imkânlarının artırımı veya halkın sahip olduğu hakların yeni oluşturulacak olan yasalar çerçevesinde sınırlandırılması gibi hususlarda engelleyici etki gösterebilmektedirler²⁵⁷.

Lobiciler, çalışmalarını sadece yasama alanı üzerinde yoğunlaştırmamakla birlikte kültürel, toplumsal alanlarda da birtakım girişimler ile siyasal süreç üzerindeki etkilerini artırma amacı içerisinde olmaktadır. Dolayısıyla da tüm bu alanlarda etki gösterebilmek adına çıkarlarına ve amaçlarına yönelik daha çok yöntem odaklı hareket eden lobilerin kullandıkları birtakım yöntemler ve/veya teknikler söz konusu olmaktadır.

Yöntemler ve teknikler açısından en kuvvetlisine yönelik bir seçim, harcanması planlanan bütçe ve zaman, lobicilerin konuya hâkimiyetleri ve tecrübeleri, hedeflenen çıkarların destekçileri ya da karşıtlarının gücü, lobi gruplarının içerisinde yer alan bireylerin amaçlanan konu ile ilgili yaklaşımları doğrultusunda farklılık gösterebilmektedir²⁵⁸.

Literatürde lobicilik faaliyetlerine dair pek yöntem ve teknikler açısından pek çok sınıflandırma mümkün olmakla birlikte²⁵⁹ genel olarak değerlendirildiğinde; ilk olarak lobiciler, karar alıcılarla yakın ilişkiler kurabilmekte hatta yüz yüze iletişim imkânı yakalayarak doğrudan lobicilik olarak adlandırabileceğimiz bir yöntemi tercih edebilmektedirler. Nitekim baskı gruplarını lobicilerden ayıran en önemli noktalardan birisi de bunu elde edebilecek etkinlikte olmalarıdır. Bu yöntem ayrıca yüz yüze bir iletişimin sağlanması, ikna edebilme kabiliyeti açısından lobicilerin çıkarlarını elde etmeleri hususunda fayda sağlamaktadır. Doğrudan lobicilikte amaç karar alma sürecinde yer alan sorumlu ile direkt iletişim sağlanmasıdır. Yönetim kademelerinde yer alan bireyler ile mektuplaşmalar, telefon görüşmeleri, ziyaretler şekilde uygulanan iç (insider) lobicilik olarak da adlandırılan bu lobicilik yönteminde çok da etik olmayan karar alıcıların tehdit edilmesi şeklindeki girişimler de söz konusu olmaktadır. Ek olarak, bu girişimlerin dışında lobiciler, dolaylı bir lobicilik üzerine yönetim içerisinde yer alan bireyler ile dostluk kurmak,

²⁵⁷ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 197.

²⁵⁸ Müjde K. Dinçer, a.g.e., s. 75.

²⁵⁹ Lobi gruplarının etkinliklerini artırmak adına başvurdukları yöntemler ve/veya teknikler hakkında daha fazla bilgi için bkz. N. Nisa Bayramoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Lobi Faaliyetleri*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara 1985, s. 23; Kadir Canöz, "Tutum Oluşturma Etkinliği Olarak Lobicilik", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 21-29, s. 25; Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 166-170 ve ss.197-215; Mustafa E. Yılmaz, *Etkin Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Lobicilik ve Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Lobisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 18-49; Gülşah Beyaz, *ABD Siyasetinde Etnik Lobi Kuruluşlarının Rolü ve Karşılaştırmalı Türk Lobisi Örneği*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2011, s. 33-35.

onlarla olan rastlantıları arttırmak, kongre üyeleri ile iletişim kurmak ve komite içerisinde yer almak şeklinde farklı girişimler sürdürmeyi de tercih edebilmektedirler.

İkincisi ise doğrudan lobiciliğin tersi bir şekilde yüz yüze iletişimden daha çok karar alıcılarla görüşmek yerine özellikle dikkat çekmek amacı ile uygulanan gerek basın gerek halkla ilişkiler kampanyaları gibi yollarla kamuoyunun da sürece dâhil olduğu, ‘grass roots lobbying’ olarak da adlandırılan, halka dayalı bir lobicilik faaliyeti sürdürmeleri de söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda dolaylı lobicilik olarak da adlandırılan lobicilik uygulamasında asıl amaçlanan kamuoyundan belli bir kesimin dahi olsa dikkatini çekmeyi başarak ABD yasama organı üzerinde bir takım baskı mekanizmasının sağlanmasıdır. Grass roots lobiciliğinde uygulamadaki asıl hedef ‘doğallık’ olarak görülmekte, bir başka ifade ile büyük bir halk kitlesinin herhangi bir organize yapılanma şeklinde görünmeden doğal bir yolla kendiliğinden faaliyette bulunarak dolaylı yol olarak adlandırdığımız mektup yazımı, dilekçe gönderimi, telefon etme vb. yollar ile kongre üyelerine ulaşmalarıdır²⁶⁰. Ayrıca Amerika’da lobiciler, kendilerini ifade edebilme imkânı buldukları ve görüşlerini iletebildikleri, aynı zamanda medya tarafından de izlenen komite oturumları (hearings) ile kongre üyeleri üzerinde etki oluşturabilmek fırsatı yakalamakta fakat kongre üyelerinin yoğunlukları dolayısıyla katılımın güç olması neticesinde lobiciler oturumları pek tercih etmemektedirler²⁶¹.

Dolaylı bir diğer yol olarak lobiciler halkla ilişkiler (Public Relations-PR) kampanyaları ile halkın fikirlerini lobilerin fikirlerine paralel bir çizgiye oturarak yönlendirmeyi amaçlamaktadırlar. Ayrıca PR kampanyaları halka yönelik olsa da çoğu zaman halk desteğini arkasında görmek isteyen ve böylece kararlarında riskleri ortadan kaldırmayı hedefleyen karar vericiler üzerinde de etkili olabilmekte ve etki düzeyi de doğru zaman, yer, geniş bütçe, geniş üye potansiyeli vb. faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir²⁶².

Özellikle ABD’de seçim kampanyalarının oldukça maliyetli oldukları bilinmektedir. Bu sebeple de lobiciler başkan ve kongre aday seçimlerinde Siyasal Eylem Komiteleri (PAC) ile destekte bulunmaktadır. PAC’lar bir örgüt tarafından oluşturulabileceği gibi söz konusu bir örgüt ile iletişim halinde olmayan fakat ortak amaç, ideoloji çerçevesinde bir araya gelen partiler, lobiler, adaylar, baskı-çıkar grupları vb üye katılımları ile gönüllük esası

²⁶⁰ Tayyar Arı, a.g.e., 2015, s. 203.

²⁶¹ Tayyar Arı, a.g.e., 2015, s. 200-201.

²⁶² A.g.e., s. 205.

çerçevesinde de oluşum gösterip bağışta bulunmaktadırlar²⁶³. Bu bağışlar, çek ile ödendiği için kayda geçen herhangi bir yerde bağış tutarının toplanması olarak adlandırılan ‘fund raising’ şeklinde veya nakit para dolayısıyla kayda geçmeyen ‘soft money’ yöntemi ile ulaştırılabileceği gibi, bağış tutarının herhangi bir işin sonucunda veriliyor şeklinde gösterildiği honororia yöntemi ile ulaştırıla bilinmektedir²⁶⁴.

Bir diğer lobcilik yöntemi ise, “lobicilerin lobiciye lobi yapması” şeklinde tanımladığı aşamalı bir şekilde oluşum gösteren kolektif lobciliktir²⁶⁵. Bu lobcilik türünde öncelikle amaçlanan aynı çıkarlar çerçevesinde grupların birleşiminin sağlanması ve sonraki aşama olarak da diğer gruplar için çıkarların ortaklığının sağlanması veya desteklerinin alınması olmaktadır. Dolayısıyla bir nevi ittifak sürecinden geçilerek ortak çıkarlar sağlanarak uygulanan bu lobcilik yönteminde çıkarlara ulaşılması konusunda yaşanacak aksaklıklar oldukça güç olacaktır. Fakat iyi organize olmamış bir grup içerisinde zamanla kopukluklar, iş birliği sürecinde yaşanabilecek aksaklıklar da söz konusu olabilmekte ve dolayısıyla çıkarlara ulaşılmasında engel oluşturabilmektedir²⁶⁶.

Kararların alınması ve uygulanması aşamalarında lobicilerin yönlendirici olabilmeleri adına birtakım niteliklere²⁶⁷ sahip olmaları beklenmektedir. Genel bir değerlendirme ile birlikte Lobciler, öncelikle abartısız bir şekilde sadece doğruları söylemeli ve ikna potansiyeli arttırmalıdır. Konuya tam olarak hâkimiyetleri beklenmekte ve dolayısıyla bu iyi bir dinleyici olmaları aynı zamanda da hukuku iyi bilmelerini gerektirmektedir. Etkin bir iletişim becerisi (yazılı ve sözlü) de lobicide olması beklenen niteliklerdendir. Siyasi yapının işleyişine yönelik tecrübe sahibi olması da sistemin açıklarını saptamak veya ikna kabiliyeti açısından lobicilerin yönlendirme sürecine hız kazandıracaktır. Aynı zamanda lobicilerin girişken ve özgüvenli ve daha çok rasyonel olmaları beklenmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde kelime olarak lobi ilk defa 1839 yılında ‘lobby agent’ şeklinde kullanım kazanmıştır²⁶⁸. Dolayısıyla uzun yıllar ABD’de lobi etkisinden söz etmek mümkündür. Fakat önceki dönemlerdeki lobici ile günümüzdeki lobici anlayışı

²⁶³ A.g.e.,s. 216-217.

²⁶⁴ Başkan ve kongre üyelerinin seçim kampanyaları için parasal destek amaçlı yöntemler hakkında bkz. Tayyar Arı, a.g.e., 2015, s. 210.

²⁶⁵ Kadir Canöz, a.g.e., s. 26.

²⁶⁶ Mustafa Ertuğrul Yılmaz, a.g.e., s. 34.

²⁶⁷ Lobicilerin sahip olması beklenen ve başarıları etkileyen nitelikler için bkz. Frank J. Farnel, a.g.e., ss. 93-97; N. Nisa Bayramoğlu, a.g.e., s. 9; Mustafa Ertuğrul Yılmaz, a.g.e., ss. 15-20; Tayyar Arı, 2015, a.g.e. ss. 174-179; Seyfettin Aslan, a.g.e., s. 3-4.

²⁶⁸ Gülşah Beyaz, a.g.e., s. 39.

açısından farklı bakış açıları söz konusu olmuştur. Buna göre eski dönemlerde Lobici, “Çoğu zaman bazı yolsuz çıkarlar sağlamak amacıyla bir araya gelerek, parlamento koridorlarında, nüfuzlu çevrelerde, basında vb. yerlerde çıkarıcı bir siyaseti geçerli kılmaya çalışan kimselerin oluşturduğu topluluk”²⁶⁹ biçiminde tanımlanmış ve yolsuzluk, rüşvet gibi etik olmayan değerlerle eş tutulmuştur. Bentkowska, Demokratik ülkelerde lobiciliği, “görüşlerini özgürce ifade etme hakkı ve hükümetlerin kamu yararını temsil etme görevi” olarak tanımlamakta ve Amerika’da lobiciliğin bir meslek, esas demokrasi mekanizması unsurlarından birisini oluşturduğu vurgusunu yapmaktadır²⁷⁰.

18. yüzyıla kadar Amerika Birleşik Devletleri’nde lobicilik kimsenin mesleği olarak görülmeyp, oluşturulan özel kişi ve/veya kuruluşlar aracılığı ile yapılırken 19.yüzyıl sonlarında lobicilik faaliyetleri ilk kalıcı kuruluşlar halini almaya başlamaktadır²⁷¹. Söz konusu yıllarda Amerika’da lobicilik faaliyetleri günümüzdeki şeklinin tersine herhangi bir kayıt altında veya denetimde olmamakta, aynı zamanda federal yasalar ile de herhangi bir sınırlılığı söz konusu olmamakta, üstelik bazı federal eyaletlerce bir suç olarak görülmekteydi (Örneğin California, Alabama)²⁷².

Nitekim 1876 yılında lobicilerin faaliyetleri adına ilk adım olarak yasal bir düzenlemeye gidilmekte ve alınan karar ile de herhangi bir kişi ya da kurumu temsil eden lobiciler isimlerini temsilciler meclisine bildirmekle sorumlu tutulmuştur²⁷³.

Özellikle 1900’lerin başında ABD başkanları, lobicilik uygulamalarındaki siyaset yolsuzluğunu destekledikleri yönünde eleştirilerin odak noktası olmaktadır. Lobicilik ile bağlantılı pek çok rüşvet faaliyetlerinin gündeme gelmesi üzerine, kongre üyelerinin başkanın veya herhangi bir politika yapıcısının satın alınmasını engellemek adına ABD’de birtakım uygulamalara gidilmektedir. Nitekim bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri’nde lobicilik faaliyetleri Kongre tarafından oluşturulan aşağıdaki yasalarla düzenlenmekteydi²⁷⁴;

²⁶⁹ Seyfettin Aslan, a.g.e., s. 1.

²⁷⁰ Marta Bentkowska, “The Historical Outline and the Normative Regulation of Lobbying in the United States of America” içinde Bronislaw Sitek, Aleksandra Ukleja (Düz.) *National Security definition, character and Determinats Studies on the Quality quality of Secuirty*, Józefów (Polonya), 2012, ss. 571-587, s. 571.

²⁷¹ Marta Bentkowska, a.g.e., s. 572

²⁷² P. C. Christianson, C. Cure, J. C. Erockson, E. E. Poliakoff, *Lobbying, PACs and the Campaign Finance*, 50 state handbook, West Group, 1998, s. 486.

²⁷³ Marta Bentkowska, a.g.e., s. 573.

²⁷⁴ Tayyar Arı, a.g.e., 2015, s. 179-197; Marta Bentkowska, a.g.e., s. 575.

Tablo 2.3. ABD’de Lobicilik Üzerine Yasal Düzenlemeler

1928	İlk Tasarı Girişimi
1938	Yabancı Kuruluşların Tescil Yasası (Foreign Agents Registration Act)
1946	Federal Lobi Yasası (Federal Regulation of Lobbying Act)
1975	Yabancı Ajanların Tescil Yasası (Foreign Agents Registration Act)
1976	Lobi Faaliyetlerini Açıklama Yasası (Lobbying Disclosure Act)
1979	Amerikan Lobiciler Birliği (American Lobbying League)
1989	Etik Reform Yasası (Ethics Reform Act)
1995	Lobicilik Bilgilendirme Yasası (Lobbying Disclosure Act)
1998	Teknik Değişikler Yasası (Lobbying Disclosure Technical Amendments Act)
2007	Federal Fon Sorumluluk ve Şeffaflık Yasası (Federal Funding Accountability and Transparency Act)

Tablo 2.3’te de görüldüğü üzere ABD Lobicilik faaliyetlerin denetleme veya sınırlandırma adına birtakım yasaları uygulamaya koymaktadır. Lobicilik üzerine hazırlanan yasaların genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse; özellikle 1936 ve 1938 yılları arasında Almanların ABD’ye ticaret temsilcisi şeklinde kişiler göndermesi ve Nazilerin propagandalarındaki artış üzerine ABD, 1938 yılında Yabancı Kuruluşların Tescil Yasası (Foreign Agents Registration Act) ile kayıt (tescil) zorunluluğu getirerek yabancı hükümeti temsil edenleri Dışişleri Bakanlığına niyet mektubu verme sorumluluğu getirmiştir. Fakat bu yasa tam olarak etki gösterememiş ve geçen 8 sene sonrasında 1946’da Federal Lobi Yasası (Federal Regulation of Lobbying Act) oluşturulmuştur. Lobicilik faaliyetlerinin düzenlenmesi adına hazırlanan bu yasa ile aynı zamanda lobici de tanımlanmıştır. Buna göre lobici, “bir müşteri tarafından birden fazla lobicilik teması içeren servisler için mali veya diğer tazminatlar için istihdam edilen veya tutulan her birey” olarak ifade edilmiştir²⁷⁵. Lobi Yasası’nın en temel amacı lobicilerin kayıt altına alınmalarıdır. Böylece herhangi bir illegal girişimin (rüşvet, tehdit vb.) önüne geçilmesi ve kişi/kurumların tespiti amaçlanmıştır.

1950 yılına gelindiğinde ise Henry Truman öncülüğünde lobicilik faaliyetlerini denetleme üzerine komite kurulmuş, 200’ün üzerinde lobici grupların veya girişimlerin faaliyetleri incelemeye tabi tutulmuştur²⁷⁶. Hazırlanan yasaların tam anlamıyla etki gösterememeleri dolayısıyla 1961 yılında bir takım yenilik girişimleri söz konusu olmuştur.

²⁷⁵ Seyfettin Aslan, a.g.e., s. 5.

²⁷⁶ Müjde Ker Dinçer, a.g.e., s. 56.

Nitekim 1966'da hazırlanan bir karar ile yabancı asıllı kuruluşların kayıtlara geçirilerek politik çıkarlarını engelleyici bir amaç hedeflenmiştir²⁷⁷.

1975 yılında hazırlanan Yabancı Ajanların Tescil Yasası (Foreign Agents Registration Act) çerçevesinde 1946'da hazırlanan yasada da olduğu gibi tescil zorunluluğu getirmekte, ayrıca süre olarak yabancı lobicilik girişimlerini sınırlandırarak kurulduktan sonra 10 gün içerisinde lobicilerin finansal harcamalarında Adalet Bakanlığına rapor vermeleri zorunlu kılınmaktadır²⁷⁸. Bu yasa ile daha çok yabancı ülkeler adına hareket eden lobicilerin kimliklerinin tanımlanması amaçlanmıştır. Ardından bir yıl sonra 1976'da hazırlanan Lobi Faaliyetlerini Açıklama Yasası (Lobbying Disclosure Act) ile getirilen sicile kaydolma zorunluluğu ile özellikle karar alma sürecinde etki gösteren kurum ve kişiler ile lobicilerin arasındaki etik olmayan rüşvet girişimlerinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır²⁷⁹. Ardından 1979'da Amerikan Lobiciler Birliği (American Lobbying League) kurulmuştur.

1989'da ise Etik Reform Yasası (Ethics Reform Act) oluşturulmuştur. Bu çerçevede yasa, eski kongre üyelerinin lobicilik faaliyetlerini ve iletişim kurmalarını kongre ilkelerine göre herhangi bir meşru kurumun şimdiki kongre üyeleri ve çalışanlarıyla olan faaliyetlerini yasaklamıştır²⁸⁰.

Lobicilik Bilgilendirme Yasası (Lobbying Disclosure Act) ise 1995'te hazırlanmıştır. Bilgilendirme yasası ile lobicilik faaliyetleri için harcanan tutarların belirtilmesi, 4 ay yerine 6 ayda bir raporların sunulması, lobicilik adına ABD Adalet Bakanlığı bünyesinde kayıt ofislerinin kurulması kararlaştırılmıştır²⁸¹. Dolayısıyla bu yasa ile oluşturulan önceki yasa boşluklarının ortadan kaldırılması ve lobiciliğin denetlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca yasa lobicilerin sadece ABD'de yaşamaya yönelik değil aynı zamanda yürütmeye yönelik de faaliyet alanı olduğunu belirtip lobicilik ve lobi faaliyetleri gibi tanımlamaların ayırımında da bulunmuştur. Yasaya göre, lobici, "belli bir para ve maliyet karşılığı bir başkası adına yasama ve yürütme organları nezdinde birden fazla lobi temasında bulunan ve altı aylık sürede zamanının en az yüzde yirmisini söz konusu müşterinin işi için harcayan kişi" şeklinde tanımlanmıştır²⁸².

²⁷⁷ Norman J Ornstein, Shirley Elder, *Interest Groups, Lobbying and Policy Making*, Congressional Quarterly Press, Washington DC 1978, s.1 05

²⁷⁸ William V. Luneburg, Thomas M. Susman, *The Lobbying Manual, Third Edition: A Complete Guide To Federal Law Governing Lawyers And Lobbyists*, American Bar Association, 2006, s. 251.

²⁷⁹ Gülşah Beyaz, a.g.e., s. 42.

²⁸⁰ Marta Bentkowska, a.g.e., s. 581.

²⁸¹ Gülşah Beyaz, a.g.e., s. 43

²⁸² Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 185-186.

1998 yılında hazırlanan Teknik Değişikler Yasası (Lobbying Disclosure Technical Amendments Act) söz konusu bir bağlayıcı etkisi bulunmamasının yanında, Yasama organı olan Kongre'nin Lobicilik üzerine hazırlanan yasalar çerçevesinde yasaları da göz önünde bulundurarak birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmesini ve ek olarak bu düzenlemeler hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi amaçlanmıştır²⁸³.

2007'de oluşturulan Federal Fon Sorumluluğu ve Şeffaflık Yasası (Federal Funding Accountability and Transparency Act) isminden de anlaşılacağı üzere lobicilik faaliyetlerinin tam bir şeffaflık, açıklık çerçevesinde yürütülmesini ve aynı zamanda lobicilerin finansmanı açısından önceki uygulamalara ek temsilcilerin, senatörlerin ve personellerin hediye alıp vermeleri adına daha güçlü kısıtlamalar getirmeyi hedeflemektedir²⁸⁴. Ayrıca yasa 1946 yasasındaki şeklinde olduğu gibi lobicilerin kayıt ve rapor süreçlerini üç aylık periyodlar ile dört kez bildirmeleri usulünü getirmektedir²⁸⁵.

ABD'de demokratik yapının bir gerekliliği olarak görülen lobiciliğin ve lobicilerin karar alıcılar üzerinde etkileri göz önüne alındığında önceden düzenlenen pek çok yasa söz konusu olmaktadır. Günümüzde de bu yasaların hukuki boşluklarını gidermek, olumsuz girişimleri önleyebilmek veya faaliyetleri denetlemek adına yeni yasalara, uygulamalara gidilerek lobicilik faaliyetleri düzenlenmelidir.

Amerika'da özellikle 1970- 80 arası dönemde bağışlara yönelik kongre tarafından getirilen yasaklar, sınırlılıklar dolayısıyla pek çok ticari kuruluş faaliyetlerini baskı grupları çerçevesinde yürütme yoluna gitmişler ve bu ticari kuruluşlar ortak çıkarları doğrultusunda bir araya gelerek daha örgütlü organize olmuş lobi yapıları olarak politikalar üzerinde etki göstermeyi hedeflemişlerdir. Belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelen lobiler farklı şekillerde örgütlenme yapısı göstermişlerdir.

ABD'deki lobicilik uygulamalarının yaygın ve yasal olması dolayısıyla Arı, baskı gruplarının çeşitliliğini öne sürerken aslında Amerika'da daha örgütlü bir yapı halini kazanmış ve nitekim bir çeşit baskı grubu olan lobiler için de altı sınıflandırma öne sürmüştür. Bunlar; Ticari dernekler, Şirketler, Sendikalar, Meslek Grupları, Kitle Örgütleri, Medya Kuruluşları ve Derneklerdir²⁸⁶.

²⁸³ A.g.e., s. 187.

²⁸⁴ Marta Bentkowska, a.g.e., s. 582-583.

²⁸⁵ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 188.

²⁸⁶ Amerika'daki lobi sınıflandırmaları ve etkin lobi firmaları hakkında bilgi için bkz. Tayyar Arı, a.g.e., 2015, ss. 148-159 Ayrıca bkz. Cenap Çakmak, 2011, a.g.e., ss. 60-65.

Ticari Dernekler, diğer gruplara göre üyelerinin daha çok firmalardan meydana gelmesi dolayısıyla farklılaşmakta, firmaların çıkarlarının korunması adına yönetim kurulu başkanı yapı içerisinde bulunmakta ve Amerika’da etkin ticari dernekler olarak da petrol lobilerinden Amerikan Petrol Enstitüsü (American Petroleum Institute-API), Bağımsız Petrolcüler Derneği (Independent Petroleum Producer Assosiation-IPPA) ve Ulusal İmalatçılar Derneği (National Assosiation of Manufacturers-NAM) yer almaktadır²⁸⁷.

Şirketlerin bir diğer adıyla iş dünyasının siyaset arasında güçlü bir karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Nitekim lobiler kendi çıkarları doğrultusunda büyük yatırımlar yapmaktadırlar. Ayrıca şirketlerin çıkarları dış politik süreç ile paralel bir çizgi izlemektedir. Bir diğer ifade ile herhangi bir dış politik sorun ya da ekonomik bir daralma yatırımları bulunan şirketler için de zorlayıcı olacaktır. Bu sebeple de çoğunlukla şirketler, yasama ve yürütme yapılarında kendi çıkarlarını güçlü kılmak adına kendileri faaliyet göstermekte, Washington’da şube açmakta ya da temsil adına çeşitli şirketler ile çalışmalar yürütebilmektedirler. ABD’de faaliyetleri açısından göze çarpan pek çok şirketten bahsetmek mümkündür. Örnek vermek adına General Electric, General Motors, American Telephone and Telegram Company, Rochester Community Saving Bank, Citibank, Ford vb. şirketler.

İşçilerin hak ve çıkarlarının korunması amacı taşıyan Sendika kuruluşları, ABD’nin birçok farklı kültürden ve gelenekten oluşan karma yapısı dolayısıyla bir araya gelerek sayısal açıdan üstün konumda bulunamamakta, bu sebeple de ABD’de sendikalar zaman içerisinde etkinliğini kaybetmektedir. Federal düzeyde tek etkin kuruluş olan Amerikan İşçi Sendikası Federasyonu Sanayi Örgütleri (American Federation of Labor- Congress of Industrialization Organization AFL-CIO) bulunmaktadır²⁸⁸. Tahmini üye sayısı 70.000 bulunan ve sadece iç politikada değil aynı zamanda global düzeyde de kararların etki süreçlerinde belirleyici olan Amerikan Ticaret Odası (Chamber of Commerce of the United States) ABD’nin en büyük lobi yapan baskı gruplarından birisi olmaktadır²⁸⁹. Ayrıca American Muhafazakâr Birliği (American Conservation Union-ACU) ve Demokratik Eylem İçin Amerikalılar (American’s for Democratic Action-ADA) da diğer etkin lobi kuruluşlarıdır.

²⁸⁷ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 149.

²⁸⁸ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 152.

²⁸⁹ Ekrem Erdiç Gülbaş, a.g.e., s. 104.

Amerika’da meslek grupları sınıflandırmaları açısından ise etki gösterenler; Amerikan Çiftçi Dernekleri Federasyonu (American Farm Bureau Federation-AFBB), yaklaşık olarak üç yüz bin doktor üyesi bulunan Amerikan Tıpçılar Derneği (American Medical Asssosiation- AMA) ve Ulusal Konut Konferansı (National Housing Conference) olarak görülmektedir²⁹⁰.

Kitle örgütlerini diğer sınıflandırmalardan farklı kılan noktalardan birisi meslek kuruluşları gibi herhangi bir iş dolayısıyla üye kazanan değil, daha çok belli bir konuya işiktin ilgi veya ortak çıkarlara dayalı bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan örgütler olmalarıdır. Bir diğer farkı ise yasama ve yürütmede karar süreçlerinde etkin olabilmek adına pekçok yerde ofislerinin bulunmaması ve katılımın birtakım kısıtlamalar ile sınırlandırılmamış olmasıdır. Faaliyetleri bakımından Amerika’da en etkin kitle örgütü olarak 1871’de kurulmuş olan Ulusal Silah Derneği (National Rifle Association-NRA) karşımıza çıkmaktadır. NRA’nın en temeldeki amacı; silahların kullanımını yasaklayıcı ve sınırlandırıcı uygulamalara, kararlara karşı lobi faaliyetlerinin yürütülmesidir. Bu sebeple de bunun tam tersi amaçlar çerçevesinde faaliyet yürüten bir diğer ifade ile silahların yasaklanmasını ve aynı zamanda belli kanunlar kurallar ile sınırlandırılmasını amaçlayan Hangdun Control NRA’nın en güçlü rakibi olmaktadır²⁹¹.

Kitle örgütleri bakımından en etkin lobiler aslında daha çok dini örgütler olmaktadır. Nitekim dini örgütler açısından Yahudi lobilerinin özellikle Ortadoğu’ya yönelik politika karar süreçlerinde ABD’de oldukça etkili oldukları bilinmektedir. Ayrıca Hristiyan Koalisyonu (Christian Coalition), ABD Katolik Konferansı (US Catholic Conference) ve Ulusal Evancelikler Derneği (National Assosiation of Evangelicals) ABD’de etki gösteren ve lobi faaliyetleri sürdüren örgütlenmeler olarak karşımıza çıkmaktadır²⁹².

Amerika Birleşik Devletleri’nde 1998-2018 yılları arasındaki lobicilik harcamaları sektörel açıdan değerlendirildiğinde, OpenSecrets’in hazırladığı rapor çerçevesinde yer alan sıralama ile: (1) İlaç, sağlık ürünler, (2) Sigorta (3) Elektrik Hizmetleri (4) Ticari Dernekler (5) Petrol gazı yer almaktadır²⁹³.

Amerika’da 2001 ve 2017 yılları arasındaki lobi harcamaları ve lobici sayıları incelendiğinde yıllara göre toplam veriler aşağıdaki gibidir;

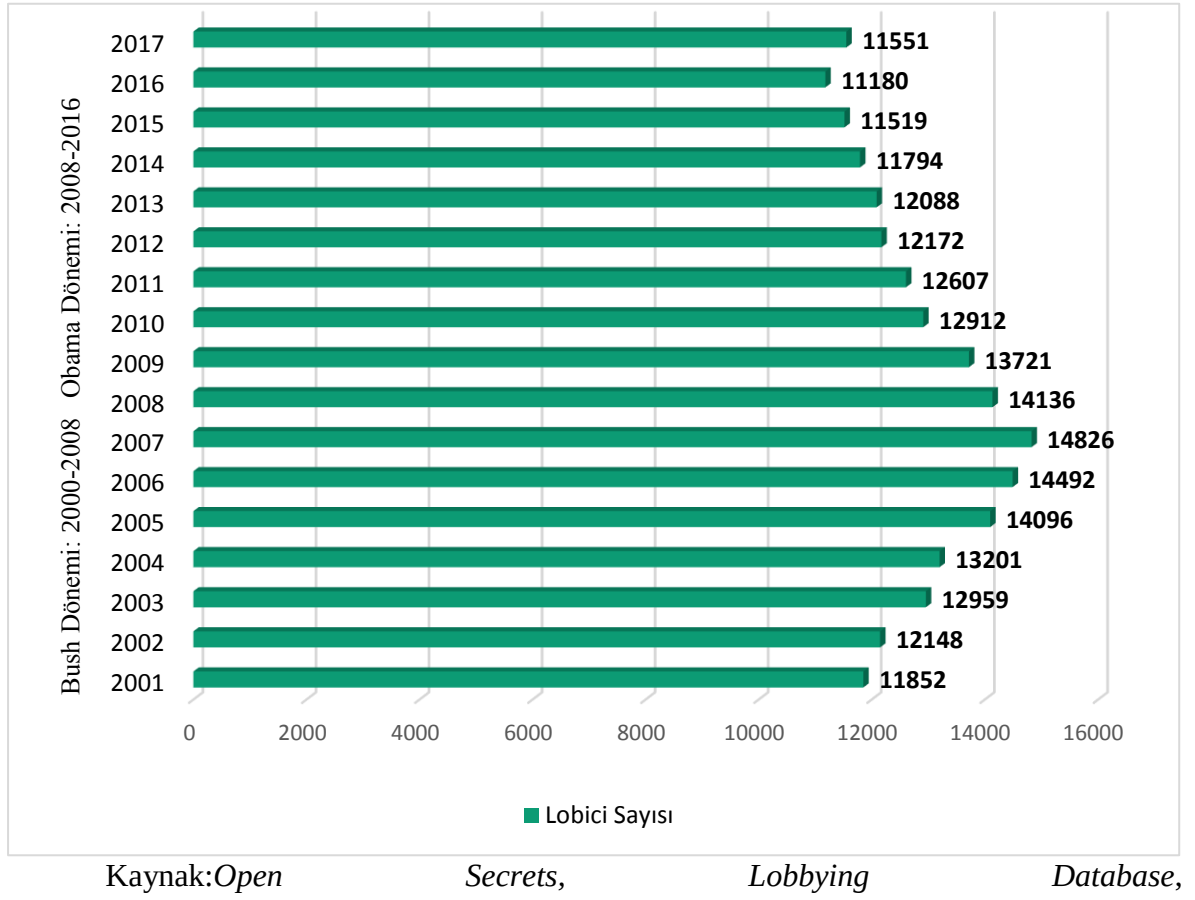
²⁹⁰ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 154.

²⁹¹ Tayyar Arı, 2015, a.g.e., s. 156.

²⁹² A.g.e., s. 157.

²⁹³Open Secrets, “Top Industries” (1998-2018)
<https://www.opensecrets.org/lobby/top.php?showYear=a&indexType=i>

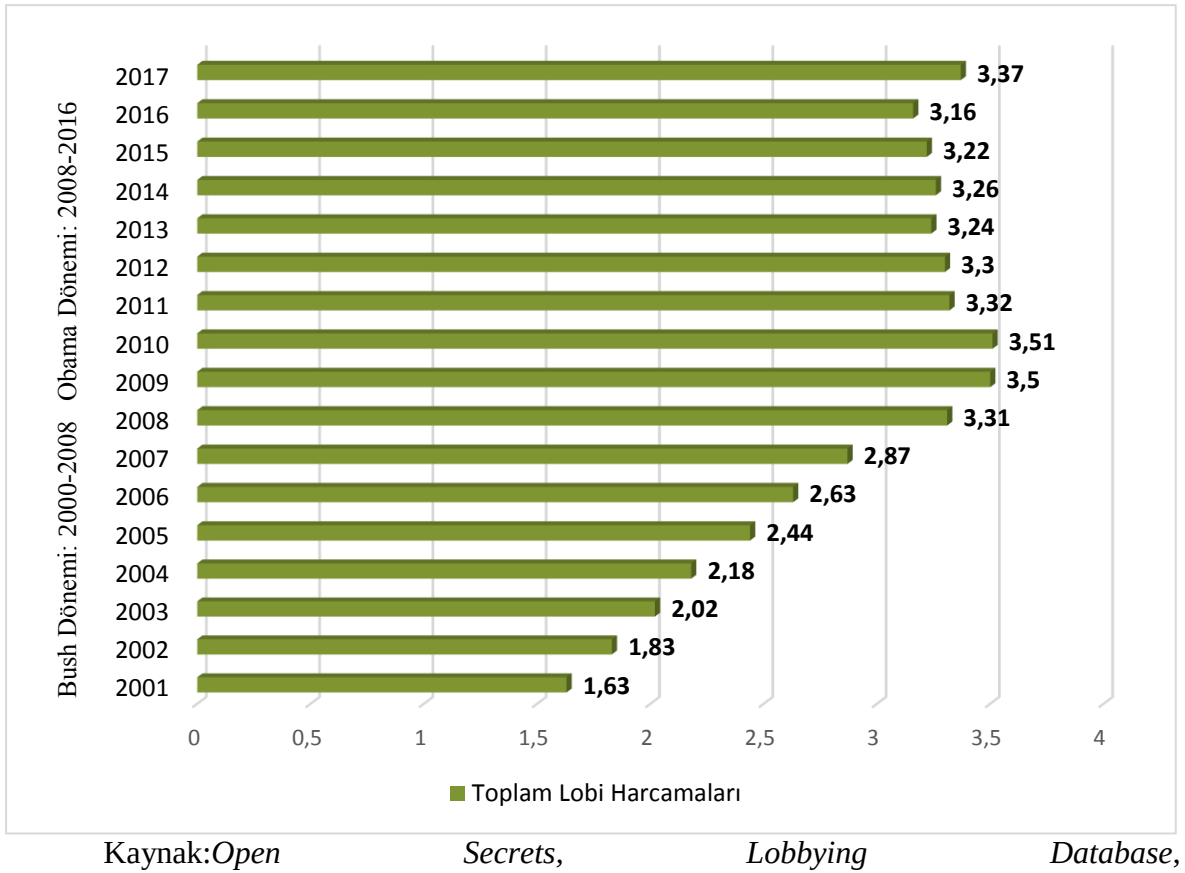
Şekil 2.2. George W. Bush (2000-2008) ve Barack Obama (2008-2016) dönemlerinde gerçekleştirilen yıllara göre toplam Lobici Sayıları

<https://www.opensecrets.org/lobby/index.php>²⁹⁴ (Erişim Tarihi: 11.02.2019).

²⁹⁴ Bu tablolarda yer alan yıllara ait rakamsal veriler Senato Kamu Kayıt Bürosu'ndan alınan verilere dayanarak Duyarlı Politika Merkezi tarafından yapılan hesaplardır (24.01.2018). (Erişim Tarihi: 23.01.2018)

Şekil 2.3. George W. Bush (2000-2008) ve Barack Obama (2008-2016) dönemlerinde gerçekleştirilen yıllara göre toplam Lobi Harcamaları (Milyar Dolar Cinsinden)

Şekil 2.2 görüldüğü üzere 2000-2017 yılları arasındaki toplam lobici sayıları incelendiğinde 2006,2007,2008 yıllarında ABD’de en fazla lobici sayısına ulaşıldığı görülmektedir. Aynı zamanda 2007 yılına kadar lobici sayılarında sürekli bir artışın söz konusu olup 2007 yılı sonrasında sayılarında sürekli bir düşüşün olduğu görülmektedir. Nitekim bu durumun nedenlerinden birisinin 2007 yılında oluşturulan Federal Fon Sorumluluk ve Şeffaflık Yasası’nın getirdiği birtakım kısıtlamalar olduğu söylenebilir. Ayrıca sayılardaki uzun süreli bir düşüşün ardından 2017 yılında tekrar lobici sayılarında artış da gözlemlenmektedir.

2000-2017 yılları arasında toplam lobi harcamaları değerlendirildiğinde Şekil 2.3’te görüldüğü üzere özellikle 2009 ve 2010 yıllarında 3,5 milyar\$ üzerinde bir harcama ile en yüksek harcamaların olduğu ve 2017 yılında da harcamaların 3,37 milyar\$ ile 2010 yılından

²⁹⁵ Bu tablolarda yer alan yıllara ait rakamsal veriler Senato Kamu Kayıt Bürosu’ndan alınan verilere dayanarak Duyarlı Politika Merkezi tarafından yapılan hesaplardır (24.01.2018). (Erişim Tarihi: 23.01.2018)

itibaren diğer yılların üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Aynı zamanda 2008 yılında da harcamalarda yaklaşık yarım milyar dolarlık yüksek bir artışın meydana geldiği değerlendirilmektedir.

Dış politika açısından baskı gruplarının aynı zamanda lobilerin etkileri değerlendirildiğinde, iç politikaya oranla daha az etkili oldukları görülmektedir. Bu duruma ilişkin birkaç neden üzerinde durmak gerekirse; öncelikle dış politikada ekonomik açıdan risk alanları iç politikaya kıyasla daha fazla olmakta; ikincisi, herhangi bir ülke ile ilişkilerde aktörleri sadece hükümetler olamayıp pek çok aktör de politika sürecine katılım sağlamakta; üçüncüsü, iç politika konuları daha çok hükümet sisteminin işleyişini iyi kavramak ve politika çıktılarında rol oynayan aktörlerin yapıları gibi özellikle belirli konularda bilgi birikimi gerektirirken dış politikadaki aktör ve sistem yapılarının farklılığı ve çokluğu nedeniyle söz konusu bir başarının sağlanması daha çok bilgi birikimi edinmeyi gerektirmekte; bir diğer nokta da, herhangi bir hükümet içerisindeki kamuoyu dış politika konularından daha çok iç politikanın girdileri ve çıktıları ile alakadar olmakta vb. pek çok nedenden dolayı lobiler iç politika ile ilgili konulara daha çok eğilmektedirler.

Daha önce de bahsedildiği üzere lobicilik yapanlar sadece bireyler ya da gruplar olmamakta aynı zamanda hükümetler de lobi faaliyetleri yürütmektedirler. Hükümetlerin bir kısmı, Amerika'dan hem siyasi hem ekonomik hem de askerî açıdan destek kazanma amacı içerisinde oldukları gibi bir kısmı da daha çok ekonomik çıkarlarını garantiye almak ve çıkar alanlarını genişletme amaçları çerçevesinde uygulamalarını sürdürmektedirler.

Uluslararası lobicilik faaliyetleri incelendiğinde, U.S News'ın içerisinde yer alan Opensecrets'te ortaya konulan rapor ile ABD politikaları üzerinde en çok etki gösterme amacı içerisinde olup yatırım yapan hükümetlerin sıralaması ve harcamaları (dolar cinsinden) belirtilmektedir. Rapora göre, 1 Ocak 2017'den günümüze lobicilik harcamaları toplamda 707.490.973 \$ olmakta ve en iyi on ülke sıralamasında 1. sırada Güney Kore, 2. sırada Japonya sırada yer alırken ABD'nin en önemli müttefiklerinden İsrail 6. sırada ve ABD'nin en büyük ekonomik rakibi kabul edilen Çin ise 7. Sırada yer almaktadır²⁹⁶.

Medya Kuruluşları ve Dernekler de lobi faaliyetleri açısından oldukça büyük etki göstermektedirler. Özellikle medya kuruluşları bir diğer ifade ile basın lobileri uyguladıkları birtakım yöntemler ve ekonomik imkânları dolayısıyla da oldukça etkin lobi faaliyetleri

²⁹⁶ U.S. News, "Countries and Influence Enter Through the Lobby", Paul Shinkman. "https://www.usnews.com/news/best-countries/articles/2018-08-17/biggest-spenders-of-foreign-lobbying-in-the-us-comes-from-americas-closest-allies içinde https://www.opensecrets.org/fara.

sürdürmektedirler. Bir diğer diğer başlık olan Medya ve Dış Politika bölümünde bu kuruluşların faaliyetleri ve ABD'nin hem iç hem de dış politika süreçlerindeki etkileri ayrıntıları ile ortaya konulacaktır. Yine de Amerika'da etkin basın lobileri adına birkaç örnek vermek gerekirse; Gannet Grubu, Tribune Co., Washington Post Şirketi, Us New and World Report, Capital Cities vb. kuruluşlar tv kanalları ve gazeteler ile politika süreçlerinde etkili olmaktadır.

2.4. Medya (Media) ve Dış Politika

“Medya, en temelde enformasyon göndermeye, almaya, depolamaya ve edinmeye yarayan araçtır”²⁹⁷. Medya, karar alma süreçlerinde hükümetlerin, karar alıcıların iç ve/veya dış politika tercihlerinin şekillenmesi ve uygulanması sürecinde kararlar üzerinde doğrudan ya da dolaylı olmak üzere etkiler göstermektedir. Medyanın oluşturduğu çıktılar olan haberlerden karar alıcı hükümetlerin ya da bireylerin direkt olarak etki altında bırakılmaları, medyanın politik gelişmelere etki gösterdiği doğrudan yolu ifade ederken; hedef olarak karar alıcıların değil de halkın seçilerek kamuoyunun etkilenmesi ve dolayısıyla da (özellikle demokratik ülkelerde) kamuoyunun karar alıcılar üzerinde kuracakları baskı ve etki süreci ise dolaylı yolu ifade etmektedir²⁹⁸.

Kamuoyu oluşturulması sürecinde özellikle demokratik ülkeler vurgulanmakta bunun da nedeni; bu tip liberal değerlere dayalı hükümet sistemlerinde bireylerin de düşünce ve ifade özgürlüklerinin olması ile beraber karar alıcıların seçimlerinde oylama usulü ile halkın da iç ve dış politika süreçlerinde bir aktör olarak etki göstermelerinin söz konusu olmasıdır. Daha önce de anlatıldığı üzere, kamuoyu oluşturma süreci baskı gruplarının da karar alıcılar üzerinde etki göstermek amacı ile kullandıkları yöntemlerden birisi olmaktadır. Nitekim demokratik ilkelerin göz ardı edildiği totaliter rejimlerde ise halkın karar süreçlerine etkileri oldukça sınırlı düzeyde kalmakta ve bu tür yönetimler kamuoyu oluşturulması şeklinde ideolojik araçlardan daha çok baskı, şiddet gibi unsurlarla politika süreçlerini sürdürmektedirler.

Özellikle globalleşme süreci le birlikte coğrafi sınırların etkisini yitirdiği, bireylerin teknolojik gelişmelerle beraber elde ettikleri bilgilerin sınırsızlığı, bir başka ülke sınırları içerisinde yaşayan bireyler ve onların hayatları, yaşamları, karşılaştıkları zorluklar, savaşları

²⁹⁷ Marshall T. Poe, *İletişim Tarihi: Konuşmanın Evriminden İnternete Medya ve Toplum*, İslık Yayınları, İstanbul 2015, s. 32.

²⁹⁸ Özlem İpek, “Dış Politikada Meydanın Rolü”, *Lectio Socialis*, Temmuz 2018, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 153-161, s. 159.

hakkında bilgi sahibi olabilmenin kolaylığı noktasında nitekim medyanın rolü yadsınmamaktadır. Medyanın sunduğu son dakika haberleri, internet haberciliği, uzun saatler boyunca haber yayınlayan medya kanalları bireylerin bilgi edinim sürelerini kısaltması bakımından oldukça büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla medyanın siyasal alandaki gelişmelerden bilgi akışı sağlamak, halk ve karar alıcılar arasındaki köprü vazifesi görerek iletişimi hızlandırmak, kamuoyu için bilginin edinim ve yayılımı açısından düzenleyici olmak, halkı birtakım gelişmeler üzerine bilgilendirmek ve bilinçlendirmek şeklinde görevleri mevcut olmaktadır²⁹⁹. Ayrıca medya, bireylerin yönelimlerinde etki göstererek kamuoyunun meydana gelmesi sürecinde katkı sağlamaktadır³⁰⁰. Medyanın bir diğer rolü ise hükümetlerin karşılıklı diplomatik mesajlarında köprü rolü üstlenmesi bir diğer ifade ile hükümetler arasındaki ilişkilerde bilgi aktarımı sağlamasıdır.

Genel olarak literatür incelendiğinde medyayı, Amerika’da yasama- yürütme- yargı güçlerinden sonra hem iç hem de dış politika karar alma sürecinde özellikle demokratik ülkelerde etki gösteren dördüncü güç unsuru olarak kabul eden ve görüşler mevcuttur³⁰¹. Fakat ABD siyasal yapısında medya etkisi dördüncü güç olarak kabul edilmemekle birlikte politika karar sürecinde medyanın hiçbir etkisinin bulunmadığını söylemek de güçtür. Bir başka ifade ile Amerikan medya yapısı içerisinde yer alan kurumlar ya da yetkililer olsun hiçbir aktörün resmi olarak politika yapım sürecinde etkin bir rolü bulunmamakta fakat medyanın bir takım güç unsurları ile karar alıcıları etkilediklerini ve böylece karar süreçlerinde etkileri bulunduğunu söylemek mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta medyanın, karar alıcılar veya vatandaşlar üzerinde herhangi bir düşünceyi veya yönelimi dikte ettikleri değil, bunu daha çok yönlendirici bir etki olarak gerçekleştirdikleridir. Bernard Cohen’in de ifade ettiği üzere “Medya ne düşüneceğimizi söylemede başarılı olmayabilir, fakat ne hakkında düşüneceğimizi söylemede son derecede başarılıdır”³⁰². Dolayısıyla medya araçları, gündeme taşıdığı konular aracılığıyla üzerinde tartışılması, düşünülmesi gereken konular üzerinde yönlendirici olabilmektedir. Medyanın,

²⁹⁹ Ece Karadoğan, “Medya ve Dış Politika”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1996, Sayı: 3, ss. 53-57, s. 54.

³⁰⁰ E. Özgür Gönenç, “Medyanın Toplum Üzerindeki Etkileri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2005, Sayı: 21, ss. 57-62, s. 60.

³⁰¹ Medyanın dördüncü güç unsuru olduğu yönündeki görüşler için bkz. Rabea Haas, “The Role of Media in Conflict and their Influence on Securitization” *The International Spectator*, 2009, ss. 77-92, s. 77; E. Özgür Gönenç, “Küresel Dünyanın Yeni Sömürü Silahı”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 2007, Sayı: 79, ss. 79-91, s. 82; Güleda Yücedoğan, “Medya-Kamuoyu İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1997, Cilt: 0, Sayı: 6, ss. 83-91, s. 83.

³⁰² Bernard C. Cohen, *The Press and Foreign Policy*, Princeton University Press, Princeton, 1963, s. 13.

yönlendirici olması bakımından vatandaşlar üzerinde algı yapısı ile oynamak, karar alıcılar üzerinde baskı noktaları oluşturmak şeklinde fonksiyonları mevcuttur³⁰³.

Medya içeriğine etki gösteren faktörler açısından Shoemaker ve Reese, bireysel düzey, medya rutini düzeyi, kurumsal düzey, medya dışı düzey, ideolojik düzey olmak üzere beş düzey öne sürmektedirler³⁰⁴. Buna göre; bireysel düzeyde kişilik özellikleri, inançlar, tutumlar vb. pek çok sübjektif unsur söz konusu olabilmekte iken medya rutini düzeyinde elde edilen bilgiler sonucunda oluşturulan haberlerin değerleri etki göstermektedir. Kurumsal düzeyde ise kuruluşların sahip oldukları ekonomik düzey ve bunun sınırlılıkları şeklinde faktörler etki göstermekte dolayısıyla bu düzeyde daha çok maddi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Dördüncü düzey olan medya dışı düzeyde de anlaşılacağı üzere medya dışındaki oluşumlar, kurumlar, yapılanmalar, kuruluşlar etki göstermektedir. Örneğin baskı gruplarının herhangi bir konu üzerinde yoğunlaşmaları veya herhangi bir lobicilik girişimi medya içeriğinde etkili olmaktadır. Diğer düzeyleri çevreleyen ve sonuncu düzey olarak ele alınan ideolojik düzeyde ise ideolojik etki ile hükümetler veya en etkin iktidar temsilcilerine fayda sağlamak amacı ile faaliyetler yürütülmektedir.

Medyanın dış politikaya etki süreçleri bakımından birtakım sınıflandırmalar söz konusu olmakla birlikte genel olarak üç tip medya modelinden bahsetmek mümkün olmakta: (1) Rızanın imalatı- propaganda etkisi, (2) CNN etkisi, (3) Gündem belirleme modeli etkisidir³⁰⁵.

Rızanın İmalatı- Propaganda Etkisi: Rızanın İmalatı kavramını ilk kez Walter Lippmann tarafından kullanılmakta ve Lippmann kavramı, kamuoyunun oluşturulması sürecinde ‘demokrasi için yeni devrim’ oluşturan faktör olarak belirtmektedir³⁰⁶. Lippmann, çalışmalarının başlangıç zamanlarında demokratik bir toplum yapısına sahip hükümetlerde halkın akılcılığına inanarak bilgilendirilmesinin, rızalarının kazanılmasının demokrasinin gerekliliği olarak kabul etmiş fakat çalışmalarının devamında toplumdaki bireylerin

³⁰³ Özlem İpek, a.g.e., s. 160.

³⁰⁴ Pamela Shoemaker ve Stephen D. Reese, “İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi” içinde Süleyman İrvan (Çev. ve Der.), *Medya, Kültür, Siyaset*, Alp Yayınevi, Ankara, 2002, ss. 127-178, s. 130.

³⁰⁵ Medya’nın politikaya etki modelleri ve diğer sınıflandırmalar (Medya- Politika Etkileşimi Modeli, Haber Dizinleme Hipotezi, Hızlandırıcı Etki, Mümkün Kılma Etkisi, Engelleyici Etki) hakkında daha fazla bilgi için bkz. Eda Bekçi, *Medya, Dış Politika İlişkisi ve Kamuoyu İlişkisi Üzerine Vaka Çalışması: Türkiye-İsrail Örneği*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2013, s. 13-21; Erdem Denk, “Medya ve Uluslararası Politika,” *Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi Tutanakları* (19-21 Nisan 2007), *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Bahar 2007, Cilt: 4, Sayı: 13, ss. 147-156, s. 147.

³⁰⁶ Meltem Güler, “Bir Manipülasyon Aracı Olarak Rızanın İmalatı”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2018, Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 75-101, s. 76.

akılcılığından şüphe duymaya başlamış, onların bilgi edinimlerinin yetersiz olduğuna kanaat getirerek asıl yönetimi elinde bulundurması gerekenlerin elit ve uzman kesimlerin olduğunu vurgulamış ve dolayısıyla da kamuoyu oluşturulmasının daha rasyonel olduğu kanısına varmıştır³⁰⁷.

Rızanın üretilmesi (imalatı); “demokrasi içerisinde geniş toplum kesimlerinin onayını almak için, zora ve şiddete başvurmadan, gerekirse gerçekleri profesyonelce çarpıtarak, çeşitli iletişim kanallarıyla ikna etme süreci” olarak tanımlanabilir³⁰⁸.

Edward S. Herman ve Noam Chomsky’nin 1998’de kaleme aldıkları, altı bölümden oluşan “Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media” (Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği) eserinin “Updating The Propaganda Model” adlı birinci bölümünde Lipmann’ın ‘Propaganda’ kavramsallaştırmasına da vurgu yapmakta, ayrıca ABD medyasına odaklanarak, medyanın çıkarlara dayalı bir faaliyet alanı oluşturarak, onu denetime alan ve aynı zamanda finansal kaynak sağlayan gruplara fayda sağlama amaçlı girişimlerinin olduğunu vurgulayarak grupların çıkarları doğrultusunda propaganda faaliyetleri yürüttüklerini öne sürmektedirler³⁰⁹. Herman ve Chomsky’e göre; medyanın gündem oluşturma fonksiyonu dolayısıyla bahsi geçen grupların birtakım avantajlar elde edebilmek için bazı konuların gündemde tutulmasına ihtiyaçları söz konusu olmakta ve medya da bu görevi üstlenmektedir³¹⁰. Ayrıca eser, demokratik ilkeleri benimseyen ve basın özgürlüğünün de olduğu Amerika’da aslında medyanın en birincil görevi olarak gerçekleri objektif bir dil ile anlatıp kamuoyunu bilgilendirmesi gerekirken, bunun aksine medyanın da birtakım yönlendirmelere açık ve çıkarları doğrultusunda hareket eden bir yapı özelliği sergileyerek kendisine kaynak sağlayan kuruluşların etkileri altında faaliyet gösterdiğini öne sürmektedir. Burada totaliter yönetimlerin aksine neden basın özgürlüğünün söz konusu olduğu hükümetlerde medya propaganda ihtiyacı duymaktadır sorusu sorulursa cevap büyük ölçüde ekonomik nedenler olacaktır. Bir başka ifade ile bir medya kuruluşunun devamlı yükseliş gösteren maliyeti ekonomik nedenler içinde sayılabilecek bir noktayı oluşturmakta ve medyanın propaganda işlevini destekleyici neden olmaktadır.

³⁰⁷ Lippmann’ın 1922’de yayınlanan *Public Opinion* eserinden özetleyen Meltem Güler, a.g.e., s. 76-77.

³⁰⁸ Ahmet Ayhan, *Propaganda Nedir? Propaganda ve Halkla İlişkiler Ekseninde ABD Dış Politikası*, Literatür Yayınevi, İstanbul 2007, s. 51.

³⁰⁹ Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Rızanın imalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği*, (Çev. E. Abadoğlu), BGST Yayınları, İstanbul 2012 (2. Basım), s. 15.

³¹⁰ Edward S. Herman ve Noam Chomsky, a.g.e., s. 15.

Herman ve Chomsky, eserde propaganda modelini açıklamakta ve bir haberin medyada yer alana kadar geçirdiği süreç içerisinde birtakım filtrelerden geçtiğini varsaymakta ve bunun sonucunda haber olma aşamasını tamamladığını öne sürerek bunların sonucunda propagandanın oluştuğunu ifade etmektedirler. Onlara göre ilk filtre, kitle medyasının sahip olduğu yapının büyüklüğü ve kazanç elde etme yönelimleri oluşturmakta, ikinci filtre, medya kuruluşlarının ekonomik kazanç elde etmelerini sağlayan reklamcılık oluşturmakta, üçüncü filtre, medyanın zaman zaman hükümet zaman zaman da çıkar amacı güden şirketlerden sağlanan onların desteklediği uzman görüşleri, dördüncüsü, medyanın kontrol ve denge noktalarını eşitleyen tepki üretimi, beşincisi, bir kontrol aracı olarak anti-komünizm olup bu filtrelerden birbirleri ile etkileşim halinde bulunmaktadır³¹¹.

CNN Etkisi; Medyanın en temeldeki amaçları arasında halkın bilgilendirilmesi olmaktadır. Nitekim medya kuruluşları bu amacı daha çok halkın dikkatini medya tarafından oluşturulan haberler ile kazanmaktadır.

Üzerinde anlaşılmış bir tanımı olmamakla beraber CNN etkisi olarak kavramsallaştırılan medya etki modeli, özellikle 1900'lı yıllarda yaşanan birtakım sorunlar, savaşlar, insanlık katliamları şeklindeki meydana gelen gelişmeler, global düzeyde etki gösteren önemli medya kuruluşu CNN tarafından tüm gerçekleriyle haberleştirilmiş ve bunun sonucunda da kavram literatürdeki yerini almıştır³¹². Burada etkinin CNN olarak anılmasının sebebi bahsi geçen dönemdeki gelişmelerin CNN tarafından ve çarpıcı resimlerle (örneğin kanlar içerisinde kalan ve hayatına son verilen çocuklar) haberleştirilmesidir. Dolayısıyla CNN etkisi şeklinde bir tanımlama da medyanın dış politika etkisi bakımından asıl anlatılmak istenen dünya çapında yayın yapan CNN vb. kuruluşlardır. Bu kuruluşlar en acı tabloları gözler önüne sermekte, halkı bilgilendirmekte, kamuoyu oluşturma sürecini hızlandırmakta ve bunun sonucunda da baskı kurarak hükümetleri karar almaya zorlamaktadırlar.

Jakobsen'e göre medya, kamuoyu oluşturma faaliyetleri içerisinde bulunarak halk üzerinde yönlendirici olmakta, kamuoyu baskı uygulamakta ve bunun sonucunda da hükümetler baskı içerisinde kalarak belli bir politikanın uygulanması ya da yürütülmesinde

³¹¹ A.g.e., ss.72-108.

³¹²Söz konusu gelişmeler; 1991'deki Kuzey Irak Savaşının meydana gelmesi,1993'te Somali'de iç savaşın başlaması ve sonrasında hükümetin devrilmesi, üçüncü gelişme ise 1994'te Saraybosna'nın bombalara maruz kalması sonucunda zor yaşam koşulları içerisinde kalmalarıdır. Bkz. Eda Bekçi, a.g.e., s. 17.

adım atma eğilimi duymakta hatta zorunda kalmaktadırlar³¹³. Ayrıca Jakobsen, medyanın uygulamaları sonucunda hükümetlerin yerine getirmek istemeyecekleri politik kararlarla insani müdahale uygulamalarına zorlanabileceklerini belirtmektedir³¹⁴.

Halkın, bir hükümetteki karar alıcıların stratejilerini desteklemesi ya da karşıt olduğu durumlar üzerine medyanın etkisiz olduğunu söylemek yanlış bir yorum olacaktır. Bir başka ifade ile medya, birtakım araçlar ile (örneğin güvenlik sorunsalı yaratmak) hükümet kararlarının halk tarafından kabul görmesini veya görmemesini sağlayabilmektedir. S. Kushner Gadarian'ın da vurguladığı üzere medya, halkın güvenlik ile ilgili sorunlarında tetikleyici bir rol üstlenerek onların tehdit algılarını kuvvetlendirmekte ve dolayısıyla da hükümetlerin dış politika kararları bu algı neticesinde dönüşüme uğramaktadır³¹⁵. Bu dönüşüme örnek olarak Garadian Amerika'nın özellikle 2001'de gerçekleşen saldırılar sonrasında medyanın rolüne, medya tarafından oluşturulan güvenlik algısına yani medya araçlarının halk üzerinde korku endişesi artırıcı etkisine dikkat çekerek (örneğin gerçekleşen saldırılar sonrasında ('teröre karşı savaş', 'şer eksenli ülkeleri', 'haydut devlet' vb. söylemler) daha çok korku içerisindeki bireylerin saldırgan politikaları destekleme eğilimi içerisinde oldukları üzerinde durmaktadır³¹⁶. Nitekim halk tarafından destek alarak karşıtlığı azaltan karar alıcılar da politikalarına hız kazandırma avantajı yakalayabileceklerdir.

Medya ve karar alıcılar arasında bir ilişki düzlemi öne süren CNN etki modelinin abartıldığını düşünen Livingston'a göre; medya halk aracılığıyla kamuoyu yaratarak hükümet üzerinde baskı mekanizması oluşturmamakta, daha çok çıkarlarını gözetten güçlü kesimlerce medya etkisi kullanılarak baskı uygulanma olduğunu öne sürmektedir³¹⁷. Ayrıca Livingston, medyanın oluşturduğu haberlerin aslında hükümetlerin politik çıktılarının birer yansıması olduğunu savunmakta dolayısıyla da karar sürecinde medya etkisinin abartıldığını vurgulamaktadır³¹⁸.

³¹³ Peter V. Jakobsen, "Focus on the CNN Effect Misses the Point: The Real Media Impact on Conflict Management is Invisible and Indirect", *Journal of Peace Research*, 2000, Cilt: 37, Sayı: 2, s. 131.

³¹⁴ Peter V. Jakobsen, a.g.e., s. 131.

³¹⁵ Shana K. Gadarian, "The Politics of Threat: How Terrorism News Shapes Foreign Policy", *The Journal of Politics*, 2010, Cilt: 72, Sayı: 2, ss. 469-483, s. 469.

³¹⁶ Shana K. Gadarian, a.g.e., s. 470.

³¹⁷ Steven Livingston, "Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention", Research Paper R-18, Amerika Birleşik Devletleri: The Joan Shorenstein Center Press-Politics President and Fellows of Harvard College, 1997 Haziran, s. 7-8.

³¹⁸ Steven Livingston, a.g.e., s. 7.

Gündem Belirleme Modeli; Model, medya-kamuoyu-siyasal gündem üçgeni çerçevesinde birbirleriyle olan ilişki süreçlerine açıklık getirmeye çalışmakta ve aralarındaki etki süreçlerini analiz etme amacı taşımaktadır³¹⁹.

Gündem Belirleme Modelinin en temeldeki varsayımını bireylerin bilgi edinimlerinin medyanın konuya gösterdiği önem neticesinde şekillendiği düşüncesi oluşturmakta ve yaşanan gelişmelerin objektifliği ile medya içeriğindeki görüşleri arasındaki ilişki düzeyini sorgulamakta, dolayısıyla bunun kaçınılmaz sonucu olarak model, medyanın bireylerin gerçekler hakkındaki düşüncelerinin hangi ölçüde ve ne şekilde değişime uğradığı, temellendiği noktalarını analiz etmeye çalışmaktadır³²⁰.

Gündem Belirleme Modelinde, medyanın seçtiği, gündemine aldığı sorunlar, gelişmeler ve bunları hangi noktalarda ve hangi derecede önemle vurguladıkları bireyler ve dolayısıyla hükümetler açısından büyük önem taşımaktadır. Bir başka ifade ile medya, oluşturduğu haber başlıklarında daha rasyonel etki yaratacak kelimeler seçebilmekte, bazı konular üzerinde kimi zaman sınırlı kimi zaman ise kuvvetli vurgular ile konuya dikkatleri çekebilmekte, belli kitleler için uyandırıcı etki gösterebilmekte ve böylece medya bu tür uygulamalar ile denetim stratejisi diyebileceğimiz bir yöntem uygulama imkânı yakalayabilmektedir³²¹.

Medyanın gündem belirleme üzerine etkisine vurgu yapan İrvan, ülkelere yönelik tutumlara ilişkin alt varsayımlar sunmakta, medya etkisini sadece medya-birey ilişkisi açısından değerlendirmemekte, hükümetler arasındaki tehdit algıları açısından medyanın önemini analiz ederek bir hükümetin bir diğeri tarafından tehdit oluşturduğuna yönelik algının medya tarafından oluşturulan haberlerin içeriklerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır.³²² İrvan'a göre; basında diğer ülkelere yönelik çıkarılan haberlerin olumlu ya da olumsuz olması, o ülkelerin dost ya da düşman şeklinde algılanmaları noktasında belirleyici olmakta ve dolayısıyla medya "dış politikada sadece kamu gündemini belirlemekle kalmaz aynı zamanda dış politik sorunlara ilişkin tutumları da etkiler"³²³.

³¹⁹ Banu Terkan, Basın ve Siyaset İlişkilerinin Gündem belirleme Modeli Çerçevesinde Bir Analizi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen Doktora Tezi özeti, 2007, ss. 561-584, s. 561.

³²⁰ Eda Bekçi, a.g.e., s. 21

³²¹ Özlem İpek, a.g.e., s. 159.

³²² Süleyman İrvan, Dış Politika ve Basın: Türk Basınındaki Dış Politika Haberlerinin Gündem Belirleme Yaklaşımı Açısından Çözümlemesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 225-227.

³²³ Süleyman İrvan, a.g.e., s. 227.

Medya-siyaset ilişkilerini inceleyen İnal ise, siyasal sistem ile medya arasında sıkı bir ilişki düzeyinden bahsederek ve sistemin medyaya bağımlılığını vurgulamakta ve medya olmadan siyasal sistemin eksik kalacağını öne sürmektedir³²⁴. Ek olarak, medya araçlarının gündeme getirdikleri gelişmeler ve haber değerleri neticesinde aslında medyanın da sistemin bir parçası olarak siyasetin ortasında yer aldığını ifade etmektedir³²⁵.

2.5. Savunma Sanayi (Defence Industry) ve Dış Politika

Savunma harcamalarının genel bir tanımını yapmak gerekirse; herhangi bir ülkenin en temeldeki amacı olan güvenliğin hem iç hem de dış politika sürecinde kazanımı amacıyla ülkenin milli gelirinden ayrılan pay olarak ifade edilebilir³²⁶.

Bir devletin savunma harcamaları hem iç hem de dışarıdan gelen ve/veya gelebilecek tehditlere karşı hükümetin milli gelirinden ayırdığı pay ile sağladığı güvenliğe yönelik harcamaları kapsamaktadır. Bir başka anlatımla, hükümetlerin savunma hizmetleri, ülkeye yönelik herhangi bir söz konusu saldırının caydırılması ve hükümete yönelik olası bir saldırının meydana gelmesi sonucu karşı koyulması olmak üzere iki farklı yönde gerçekleşmektedir³²⁷. Ayrıca, devletler için savunma sadece iç ve dış tehditler sonucu değil aynı zamanda ülkenin çıkarlarının muhafazası ve ülkenin hem jeopolitik hem de jeostratejik konumu dolayısıyla da gerçekleştirilmektedir.

Hükümetin sahip olduğu kaynakların dağılımı hususunda optimum kazanç sağlayabilmek ve aynı zamanda savunma harcamalarının hem güvenlik hem de strateji bakımından gereklilik doğurması arasında bir ikilem söz konusu olmakta dolayısıyla savunma harcamalarının gerekliliği tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bir başka anlatımla, devletler sahip oldukları sınırlı kaynakların kullanımının ne kadarının savunma için ayrılması gerektiği ve aynı zamanda diğer hizmetlerin de sınırlandırılması anlamına gelebilecek savunma için ayrılan payın tanzimi açısından tercihlerde bulunmak durumundadırlar. Savunma harcamaların gerekliliğini vurgulayan Özbaran'a göre; "Devletin savunma hizmetlerine yönelik harcamaları, egemenlik ve ulusal varlığın devamını

³²⁴ Ayşe İnal, "Medya, Dil ve İktidar Sorunu: İletişim Çalışmalarında Medya ve Siyaset İlişkisini Nasıl Tartışmalıyız", *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1999, Sayı: 3, ss. 13-36, s. 20.

³²⁵ Ayşe İnal, a.g.e., s. 21.

³²⁶ Erman Erbaykal, Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2007, s. 2.

³²⁷ Filiz Giray, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 181-199, s.183.

sağlayan harcamalardır ve çoğu kez ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden, ülke bütünlüğüne yönelik tehditlerin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları paydır”³²⁸.

Savunmaya ne kadar kaynak ayrılması gerektiği noktasında devletlerin bağlı bulundukları ve tercihlerini etkileyen birtakım faktörler söz konusudur. Bunlardan birkaçı; iktisadi açıdan yaşanan sınırlılıklar, hükümetin siyasal rejimi veya devlet yapısı, jeopolitik durumlar ve devletin tarihi dolayısıyla ülkenin içinde bulunduğu durum, içyapı içerisindeki bölgesel unsurlar ve bunların dışında ülkede risk altındaki nüfus toplamı, herhangi bir türden saldırı ihtimali ve milli gelir düzeyi ve onun dağılımı, nüfusun yaş profili ve kültürel farklara bağlı olabilecek olan istatistiksel hayat değeri gibi unsurlar diğer faktörler olarak düşünülebilir.³²⁹ Nitekim savunma için devlet tarafından belirlenen kaynağın maksimum düzeyde olması diğer hizmetlerde kesintiyi doğuracak ve dolayısıyla ekonomik büyüme önünde bir engel oluşturacak; kaynağın minimum düzeyde olması ise büyümenin istikrar ve düzeni açısından devletler için bir tehdit oluşturacaktır³³⁰.

Davutoğlu, 2001’de kaleme aldığı “Stratejik Derinlik” adlı kitabında bir hükümetin sahip olması gereken veya istenen gücü ve unsurlarını formulize etmekte aynı zamanda savunma için gerekli kapasiteler olan askeri, ekonomik ve teknolojik kapasiteleri güç unsuru içerisinde değerlendirmektedir. Buna göre;

$$GÜÇ = (SV+PV) \times (SZ \times SP \times SI)$$

$$GÜÇ = (\text{Sabit Veriler} + \text{Potansiyel Veriler}) \times (\text{Stratejik Zihniyet} \times \text{Stratejik Planlama} \times \text{Siyasi İrade})$$

Davutoğlu, sabit verileri hükümetlerin kısa veya uzun bir zaman diliminde değiştirmeleri söz konusu olmayan noktalar olarak değerlendirip çalışmasında coğrafyayı, tarihi, nüfusu, kültürü ele alınırken; kısa veya uzun bir zaman diliminde değiştirmeleri söz konusu olan potansiyel veriler açısından da ekonomik kapasite, teknolojik kapasite ve askeri kapasite noktalarını ele alarak bu sabit ve potansiyel verileri güç unsurlarının bileşenleri olarak incelemektedir³³¹. Ayrıca devletlerin istenilen gücü elde edebilmeleri ve sistem içerisindeki diğer devletlere oranla üstünlük yakalayabilmeleri, sahip oldukları bu verileri

³²⁸ M. Hakan Özbaran, “Türkiye’de Kamu Harcamalarının On Beş Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi” *Sayıştay Dergisi*, 2002, Sayı: 53, s. 127.

³²⁹ Filiz Giray, a.g.e., s. 187-188.

³³⁰ Saadet Değer ve Somnath Sen, “Military Expenditure and Developing Countries”, *Handbook of Defense Economics I*, Keith Hartley ve Todd Sandler (Düz.), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 1995, ss. 275-307, s. 297.

³³¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2013 (91. Basım), s. 17-34.

stratejik zihniyet, planlama ve siyasi irade ile harmanlamaları sonucunda gerçekleşebilecektir.

Ek olarak Davutoğlu, savunma sanayinin bir ülkenin önemli güç parametrelerinden biri olduğunu vurgulamakta ve savunma sanayinin güçlenmesi konusunda sabit verilerden çok potansiyel verilerin yapılanma sürecinde doğrudan etki gösterdiğini belirtmektedir³³². Bir başka anlatımla, sabit verilerden olan coğrafya veya tarih bir ülkenin güç parametrelerinde etkide bulunabilmekte -örneğin deniz bağlantısı olmayan ülkeler kara savunmasında güçlerini maksimize etmeyi tercih edebilmektedirler. Dolayısıyla sabit verilerin etkilerinin söz konusu olmadığını söylemek yanlış bir yorum olacaktır. Diğer taraftan potansiyel verilerden olan ekonomik, askeri, teknolojik kapasiteler ise bir ülkenin savunma sanayisinde daha doğrudan belirleyici olabilmektedir. Nitekim savunma sanayi en temelde güçlü bir ekonomiye sahip olmayı gerektirmektedir. Savunma için gerekli askeri materyaller üreten ülke için de satın alan ülke için de yüksek maliyetleri doğuracaktır.

Teknolojik gelişmelerin de etkisi ile savunma için gerekli silahlar³³³ günden güne değişim göstermekte ve bir ülkenin sahip olduğu silahlar bir diğer ülkenin edindiği üst düzey silahlar açısından geride kalabilmekte ve ülkeler silahlanma yarısı diyebileceğimiz bir süreç içerisinde kendilerini bulabilmektedirler. Böyle bir yarışın sebebi ise sahip olunan silahlar her ne kadar kullanım alanı bulsa da bulmasa da o silahların kazandırdığı tehdit algısı ile bir diğer ülke için savaş ya da çatışma gibi herhangi bir girişim adına caydırıcı etkisinin söz konusu olmasıdır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan analizler, gelişmiş ülkelerde savunma harcamaları seviyesinin ekonomik faktörlere bağlı olmadığını göstermiştir. Bunun sebebi, bu ülkelerin silah satın alan ülkeler olmayıp, daha çok savunma sanayilerini kurmuş, silah üreten ve satan ülkeler olmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, yapılan analizler gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının ortalama gelir seviyelerine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu ülkeler silah üreticisi konumunda olan diğer devletlere bağımlı durumdadırlar³³⁴.

³³² Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 37-41.

³³³ Çalışma içerisinde yer alan askeri harcamalar veya silah ticareti ile ilgili verilerde söz konusu harcamalar veya silahlar sadece tabancalar olmamakta bunun dışında hafif ateşli silahlardan tüfekler, makineli, uzun/kısa namlulu silahlar vb. olabileceği gibi uçaksavarlar, roketler, tanklar vb. ağır ateşli silahlar da bu tanım içerisinde girmektedir. Ek olarak, Asker harcamalar sadece silahlar için ödenen miktarları değil, aynı zamanda ücretler, maaşlar, araştırma-geliştirme vb. harcamaları da içermektedir.

³³⁴ Yiğit Saraçöz, Savunma Sanayinin Önemi ve Savunma Harcamalarının Ülke Ekonomisine Etkileri, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 15-16.

Dolayısıyla savunma harcamaları geliştirmekte olan ve gelişmiş ülkelerin savunma için ayırdıkları pay ve uygulamaları açısından farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkeler sadece güvenlik amacı doğrultusunda savunma harcamaları olan savunmaya yönelik kullanılan araç gereçlerin üretiminin sağlanması, satın alınımını, aynı zamanda savunmaya yönelik çeşitli araştırma-geliştirme metotlarının uygulanması, malzemelerin onarımı ve yenilenmesi süreçleri ve savunmaya yönelik hem askeri hem de idari personellerin maaşları gibi pek çok harcamaları gerçekleştirirken aynı zamanda kendi savunmalarından bağımsız diğer ülkelere savunma malzemelerinin transferleri ile de kazanç sağlama yönünde harcamalarını şekillendirmektedirler³³⁵.

Hükümetlerin savunma sanayisinde elde ettikleri gücün bir göstergesi olarak her ne kadar savunma harcamalardaki belirsizlikler söz konusu olup tam olarak harcamalarda net verilere ulaşmak mümkün olmasa da devletler gerçekleştikleri silah ihracatı ile güçlerini sergileme imkânı yakalayabilmektedirler. Nitekim ABD gerçekleştirdiği yüksek ve aynı zamanda diğer devletlere göre orantısız ihracat miktarları ile savunma sanayinde oldukça güçlü bir konumda olduğunu göstermektedir.

Washington Post'ta yer alan 2013 yılında hazırlanan bir rapora göre; 2011 yılında ABD 711milyar \$ savunma harcaması ile diğer 13 ülkenin (Çin, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Japonya, Hindistan, Suudi Arabistan, Almanya, Brezilya, İtalya, Güney Kore, Avusturalya, Kanada) toplam harcaması olan 695 milyar \$ harcamayı geride bırakarak dünya genelinde savunma harcamaları bakımından toplamda oldukça büyük bir paya sahip olmuştur³³⁶.

Business Insider'ın raporuna göre ise; 2015'te savunma harcaması ABD'nin 601milyar\$, Çin'in 216 milyar\$, Rusya'nın 84,5 milyar\$, Suudi Arabistan'ın 80,8 milyar\$, Fransa'nın 62,3 milyar\$, İngiltere'nin 60,5 milyar\$, Hindistan'ın ise harcaması 50 Milyar\$ şeklinde gerçekleşmiş ve ABD 2015 yılı sıralamasında da en yüksek harcama yapan ülke konumunu sürdürmüştür³³⁷.

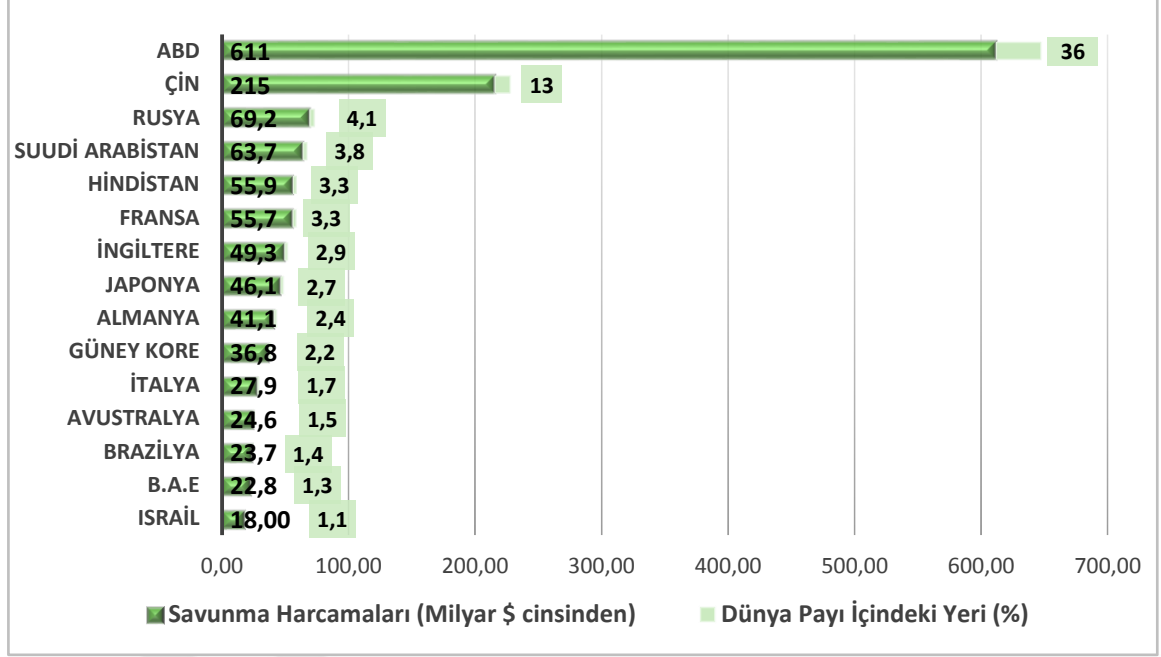
³³⁵ Deniz Şişman, "Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Haziran 2017, Cilt: 39, Sayı: 1, ss. 223-237, s. 224.

³³⁶ Washington Post "America's Staggering Defense Budget", Brad Plumer, Ocak 2013 https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/01/07/everything-chuck-hagel-needs-to-know-about-the-defense-budget-in-charts/?utm_term=.2e8eb401f84f

³³⁷ Business Insider, Gould Skye ve Bender Jeremy, "These charts show the immensity of the US' defense budget" (Video), 31 Ağustos 2015, <https://www.businessinsider.com/the-us-defense-budget-is-massive-2015-8>.

2016 yılında ülkelerin savunma harcamaları ve dünya payı içerisindeki yerlerini değerlendirdiğimizde STASİSTA raporuna göre;

Şekil 2.4. Dünyada Savunma Harcamaları (Milyar \$) ve Dünya Payı İçindeki Yeri (%)
(2016 ilk 15 ülke sıralaması)

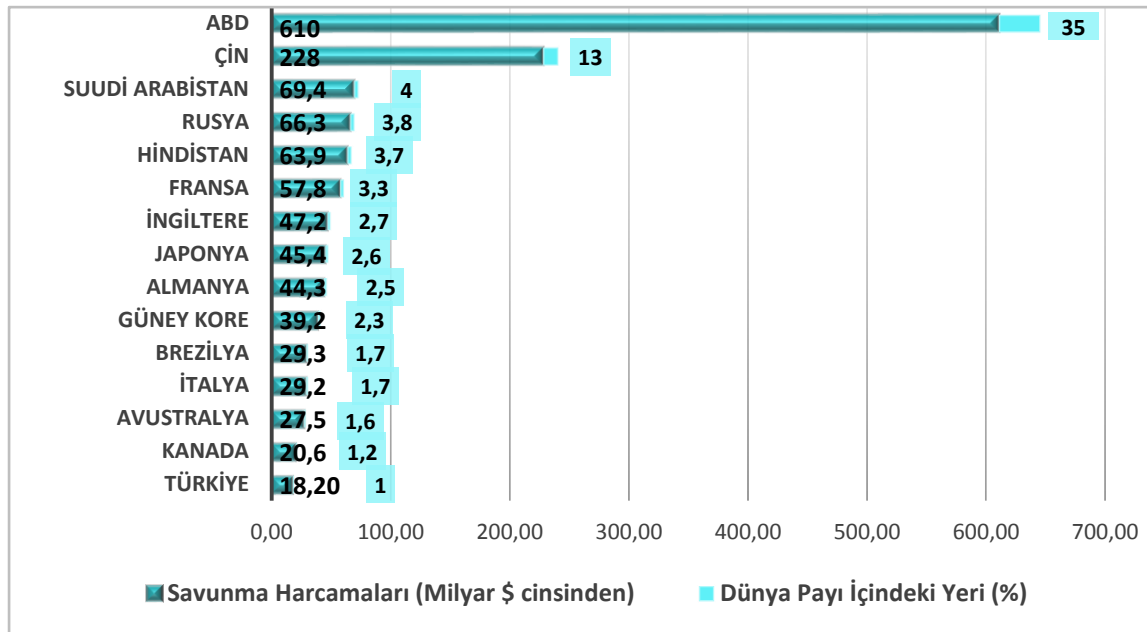

Kaynak: STASİSTA, 2016 military expenditure by country and share of global total.
“The Top 15 Countries for military Expenditure in 2016”
<https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2017/04/24/the-top-15-countries-for-military-expenditure-in-2016-infographic/#1d1f3dcf43f3> (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

Yukarıdaki Şekil 2.4’te de görüldüğü üzere; ilk 15 ülke sıralaması içerisinde 611 milyar \$ harcaması ve harcamalardaki %36’lık payı ile ilk sırada ABD ve 215 milyar \$ savunma harcaması ve %13’lük pay ile 2. sırada yer alırken, Rusya 69,2 milyar \$ harcama ile listenin üçüncü sırasında yer almakta ve sırasıyla Suudi Arabistan, Hindistan, Fransa, İngiltere, Japonya, Almanya, Güney Kore, İtalya, Avustralya, Brezilya, Birleşik Arap Emirlikleri (B.A.E), İsrail ilk 15 içerisinde yer almaktadır.

2017 yılında ülkelerin savunma harcamaları ve dünya payı içerisindeki yerlerini değerlendirdiğimizde ise Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI-Stockholm International Peace Research Institute) tarafından hazırlanan rapor çerçevesinde;

Şekil 2.5. Dünyada Savunma Harcamaları (Milyar \$) ve Dünya Payı İçindeki Yeri (%)
(2017 ilk 15 ülke sıralaması)

Kaynak: SIPRI Fact Sheet (2018), www.sipri.org/databases/milex (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

Şekil 2.5'te görüldüğü gibi en çok savunma harcamasını 2017 yılında da 610 milyar \$ harcama ile ABD yapmakta ve Çin bir önceki yılda da olduğu gibi 228 milyar \$ harcaması ile ikinci sırada yer alarak yerini korumaktadır. 2017 harcamaları ile üçüncü sırada ise 69,4 milyar \$ harcama ile Suudi Arabistan Rusya'nın savunma harcamalarından fazla harcama yaparak onu dördüncü sırada bırakmıştır. İlk 15 listesi içerisinde yer alan diğer ülkeler ise Hindistan, Fransa, İngiltere, Japonya, Almanya, Güney Kore, Brezilya, İtalya, Avustralya, Kanada ve 18,20 milyar \$ savunma harcaması ile Türkiye on beşinci sırada yer almaktadır.

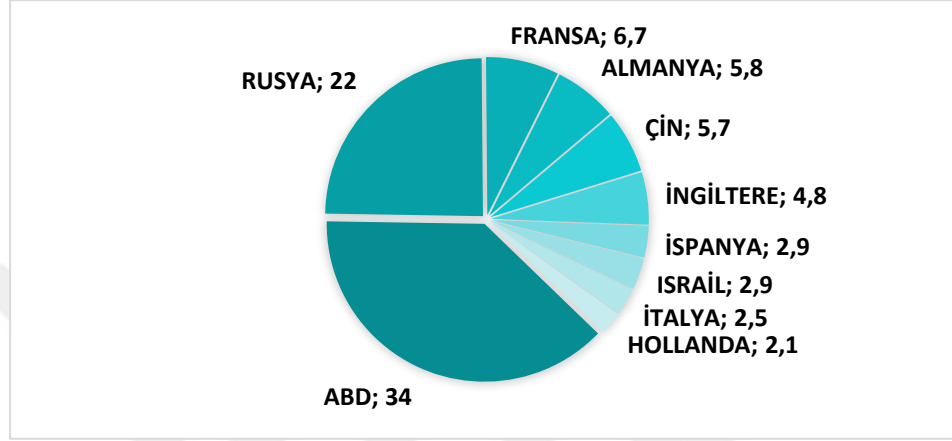
İlk On beş içerisinde yer alan ülkelerin savunma harcamalarının toplamı dünya harcamalarının büyük bir kısmını (yaklaşık %80) oluşturması bakımından oldukça önemlidir. SIPRI'nin hazırladığı 2017 raporuna göre; global askeri harcama 2017'de toplam 1,74 trilyon olmakta ve en büyük harcamayı yapan 10 ülke -ABD, Çin, Suudi Arabistan, Rusya, Hindistan, Fransa, İngiltere, Japonya, Almanya ve Güney Kore'- toplamın dörtte üçlük (%73) bir kısmını oluşturmaktadırlar.³³⁸

Aynı zamanda rapora göre; Amerika'nın 2017'deki askeri harcaması, en büyük ekonomik rakiplerinden biri olan Çin'in harcamalarının (228 milyar dolar) üç katı seviyeye

³³⁸ SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), "Biggest Military Spenders" <http://visuals.sipri.org/>

ulaşarak 610 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan harcamalarını arttırarak 69,4 milyar dolar ile üçüncü en yüksek askeri alanda harcama yapan ülke olurken; Rusya harcamalarını azaltarak 66,3 milyar dolar ile dördüncü sırada yer almaktadır.

Şekil 2.6. 2013-2017 yıllarındaki silah ihracatının global dağılımda aldıkları pay yüzdeleri (ilk 10 ülke)

Kaynak: SIPRI Fact Sheet, Mart 2018, *Global share of major arms exports by the 10 largest exporters, 2013–2017*

Genel olarak 2013-2017 yılları arasında silah ihracatı açısından listenin ilk onunda yer alan ülkeler değerlendirildiğinde, yukarıdaki Şekil 2.6’da görüldüğü üzere, dünyadaki ihracat payında %38 ile ilk sırada ABD yer alırken ikinci sırada %25 pay ile Rusya ve sırasıyla %6,7 Fransa, %5,8 Almanya, %5,7 Çin, %4,8 İngiltere, %2,9 İspanya, %2,9 İsrail, %2,5 İtalya, %2,1 ile Hollanda karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ABD ve Rusya’nın toplamda %56’lık bir ihracat payı söz konusu olup toplam ihracatın yarısından fazlasını gerçekleştirmektedirler.

2010 ve 2017 yılları arasında silah ihracatında maksimum harcamaları ile ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve Çin (sırasıyla) listenin ilk beşini oluşturmakta; yıllara göre toplam ihracat verileri aşağıdaki tablo 2.4’de gösterildiği gibidir;

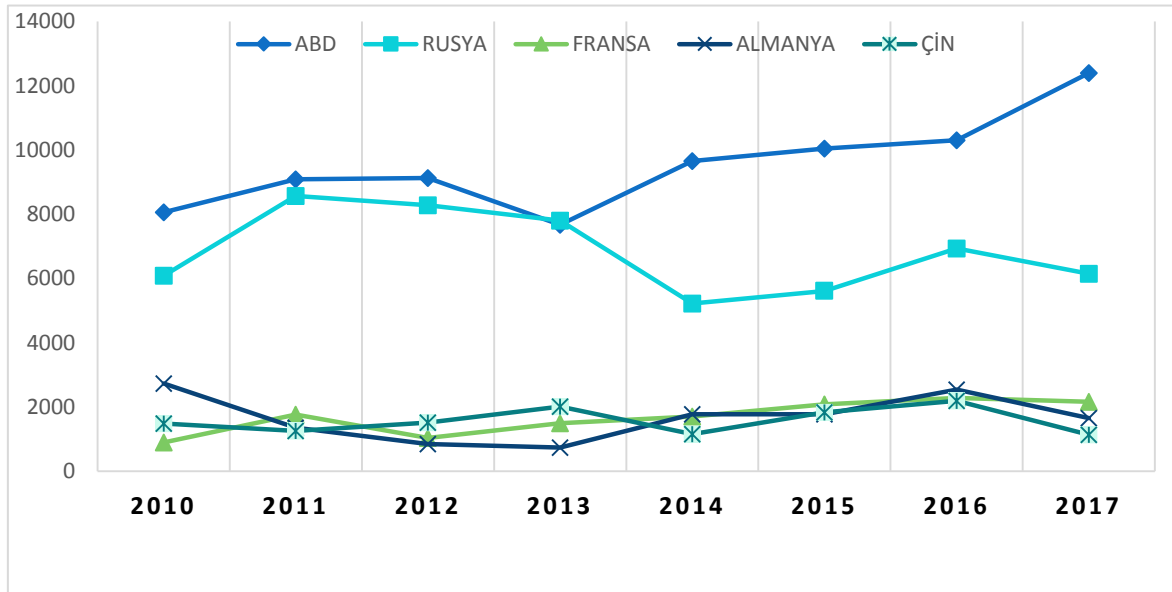
Tablo 2.4. Dünyadaki en büyük silah ihracatçılarından ilk beşinin 2010-2017 yıllarına ait ihracat verileri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2010-2017
ABD	8063	9087	9122	7660	9656	10048	10304	12394	76334
RUSYA	6091	8568	8283	7805	5224	5608	6937	6148	54664
FRANSA	897	1758	1035	1492	1697	2077	2278	2162	13396
ALMANYA	2725	1351	847	738	1774	1769	2535	1653	13392
ÇİN	1479	1253	1509	2006	1152	1832	2192	1131	12555

Kaynak: *SIPRI Arms Transfers Databases*, http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php “TIV (trend-indicator value) of arms exports from the top 50 largest exporters, 2010-2017 (En büyük 50 ihracatçıdan silah ihracatı, 2010-2017)” (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

Buna göre 2010 ve 2017 yılları arasındaki toplam ihracat miktarı harcamaları değerlendirildiğinde ABD 76334 milyon \$ olarak ilk sırada yer alırken, Rusya 54664 milyon \$ ile ikinci sırada, ilk iki ülkeye oranla görüldüğü üzere daha az miktarlarda harcamaları söz konusu olan Fransa 13396 milyon \$ ile üçüncü, Almanya 13392 milyon \$ dördüncü ve Çin toplamda 12555 milyon \$ silah ihracatı yaparak listenin beşinci sırasında yer almaktadır.

Şekil 2.7. Dünyadaki en büyük Silah İhracatçılarından ilk beşinin 2010-2017 yıllarına ait ihracat verilerinde artış/azalış

Kaynak:SIPRI

Arms

Transfers

Databases,

http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php “TIV (trend-indicator value) of arms exports from the top 50 largest exporters, 2010-2017 (En büyük 50 ihracatçıdan silah ihracatı, 2010-2017)” (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve Çin’in 2010-2017 yıllarında silah ihracatlarının artış/azalışları grafikleri değerlendirildiğinde bir önceki Tablo 2.4’teki verilerden yararlanılarak hazırlanan yukarıdaki grafikte özellikle göze çarpan, 2014 ve 2016 yıllarında Rusya ve Çin’in harcamalarında önemli bir azalış yaşadığı ve ABD’nin tersi bir şekilde silah ihracatında önemli bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu noktada ihracatta ABD’nin en çok Rusya’dan ve aynı yıllarda düşüş yaşayan Çin’den de ihracatta pay kazandığını söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

ABD, Fransa, Çin, Rusya, Almanya 2013-2017 yılları arasında en fazla silah ihracatı yapan ilk beş ülke olarak listedeki yerini almakta, aynı zamanda bu beş ülkenin ihracat miktarları toplam silah ihracatı hacminin %74 lük kısmını oluşturmaktadır³³⁹.

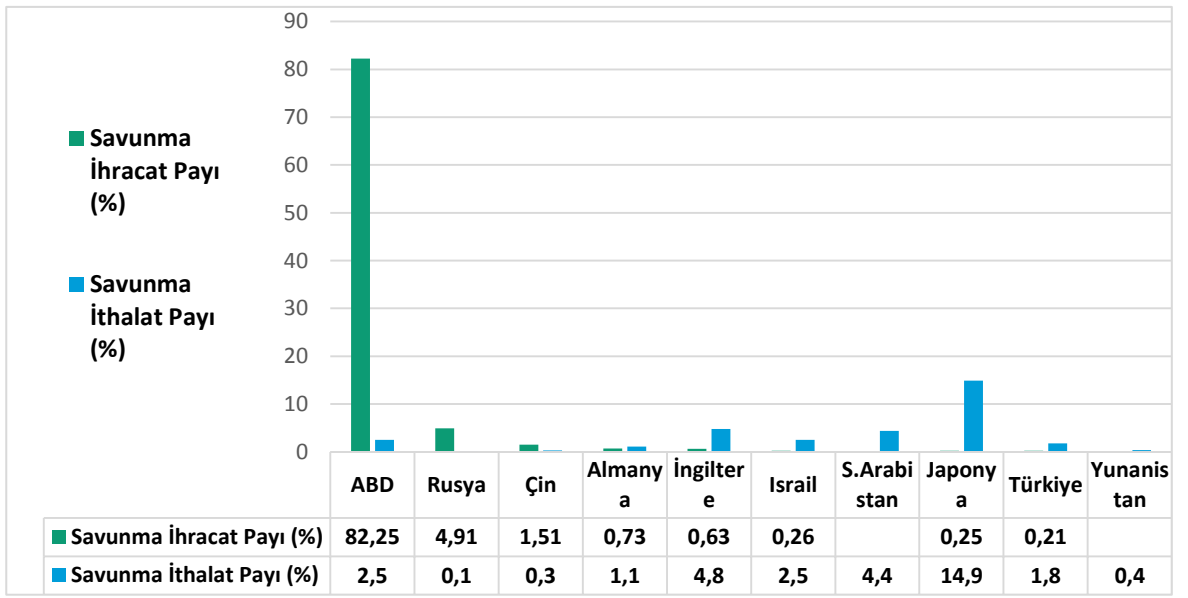
2013-2017 yılları arasında 2008-2012 yıllarına oranla ABD %25 artış gösterirken, 2013-2017 yılları arasında Fransa %27, en büyük ihracatçı ülkelerden biri olan Çin %38

³³⁹ SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), Fact Sheet, “Global share of major arms exports by the 10 largest exporters, 2013–2017”, Mart 2018.

artış; Rusya ve Almanya diğer ülkelere kıyasla 2013-2017 yılları arasında silah ihracatında sırasıyla %7,1 ve %14 düşüş göstermektedir.³⁴⁰

Dünyadaki silah ihracatındaki orantısızlık göz önüne alındığında ülkelerin toplam ithalat üzerindeki paylarının nispeten daha orantılı olduğunu söylenebilir. Toplam ihracatta özellikle 2017 yılı savunma harcamaları göz önüne alınıp ihracat ve ithalat payları değerlendirildiğinde şu şekildedir;

Şekil 2.8. 2017 Yılında Ülkelerin Toplam Silah İhracatında ve İthalatında Aldıkları Pay

Kaynak: World Military Expenditures and Arms Transfers

<https://www.state.gov/t/avc/rls/rpt/wmeat/c81153.htm> (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

Şekil 2.8'deki veriler değerlendirildiğinde savunma ihracatı payı açısından ABD orantısız bir şekilde güç yakalayarak ön plana çıkarken; toplam ithalat payları açısından %14,9 ile Japonya'nın en büyük payı elde etmekte olduğu görülmektedir.

Ayrıca 2017 toplam ithalat yüzdelerinde %4,8 ile İngiltere önemli bir paya sahip olmakta ve dikkati çeken bir diğer nokta ise %4,4 ile Suudi Arabistan'ın savunma ithalatı bakımından önem arz ederek %2,5 paya sahip iki ülke olan ABD ve İsrail'in üzerinde bir pay oranına sahip olmasıdır.

Savunma harcamalarındaki ihracat verileri değerlendirildiğinde uzun yıllar etkin güç konumunu sürdüren ABD savunma harcamalarına oldukça büyük bir pay ayırmakta ve savunma harcamaları içerisinde savunma bakanlığının tüm faaliyetleri, devletin savaş

³⁴⁰ SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), Fact Sheet, *Global share of major arms exports by the 10 largest exporters, 2013–2017*, Mart 2018.

harcamalarının tümü, silah harcamaları, uluslararası alanda gerçekleştirilen askeri harcamalar yer almaktadır.

Tablo 2.5. ABD’de 2015-2016-2018 yılları Toplam Bütçe Harcamaları ve Harcamaların Dağılım Yüzdelikleri (Oranları)

	2015		2016		2018	
SEKTÖRLER	Toplam Harcama (MİLYAR \$)	ORAN (%)	Toplam Harcama (MİLYAR \$)	ORAN (%)	Toplam Harcama (MİLYAR \$)	ORAN (%)
Military (Askeri)	598,5	54	625	54	679	59
Government (Yönetim)	72,9	6	66,2	6	68	6
Education (Eğitim)	70	6	74,1	6	61	5
Medicare & Healt (Sağlık)	66	6	60,6	5	53	5
Veteran Benefits (Gazi Yardımları)	65,3	6	70,5	6	79	7
Housing & Community (Konutlandırma, Kamu)	63,2	6	72,2	6	56	5
International Affairs (Uluslararası İlişkiler)	40,9	4	41,6	4	29	2
Energy & Environment (Enerji & Çevre)	39,1	3	41,6	4	28	2
Science (Bilim)	29,7	3	31	3	30	3
SocialSecurity & Unemployment & Labor (Sosyal Güvenlik & işsizlik & İşgücü)	29,1	1	31,4	3	24	2
Transportation (Ulaşım)	26,3	2	27,4	2	29	3
Food & Agriculture (Yiyecek & Tarım)	13,1	1	13,3	1	11	1
	1.11 TRİLYON \$		1.15 TRİLYON \$		1.15 TRİLYON \$	

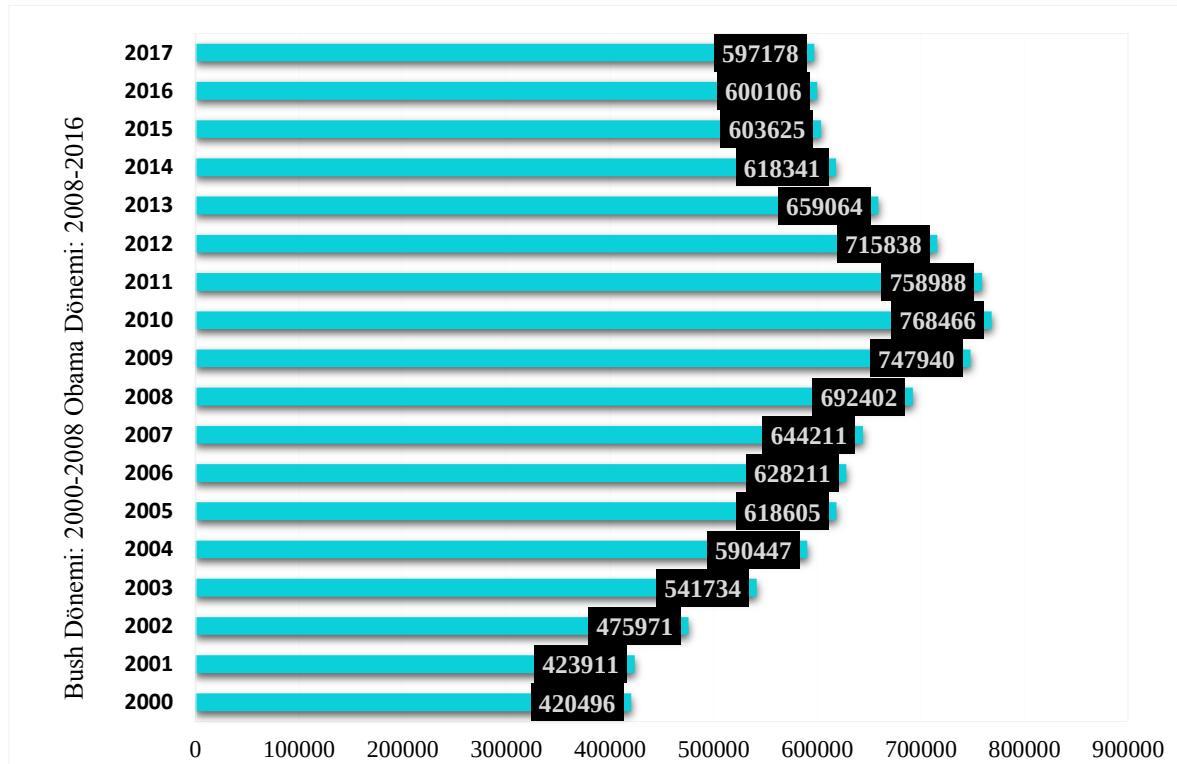
Kaynak: *The Office of Management and Budget- OMB, National Priorities Project Military Spending in the US*, <https://www.nationalpriorities.org/campaigns/military-spending-united-states/> (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere; ABD bütçesinde savunma harcamalarına 2015 ve 2016 yıllarında %54, 2018’de de %59’lük bir pay ayı ve harcamalarının yarısından fazlasını askeri (savunma) sektöründe gerçekleştirdiği görülmektedir. ABD’nin askeri harcamalarının toplamı 2015 yılında 598,5 milyar\$, 2016’da 625 milyar\$ ve 2018 yılında ise 679 milyar\$ şeklinde gerçekleşmekte olup ABD bütçesi için oldukça büyük öneme sahiptir. Nitekim devletlerin büyük oranlarda savunmaya öncelik vermeleri diğer alanlardaki girişimlerini de sınırlandırıcı bir etki gösterebilmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere,

ABD’de devlet harcamalarının yarısından fazlasının savunmaya ayrılması diğer alanlardaki payların %7’nin altında düşmesine neden olmakta ve dolayısıyla farklı alanlardaki yatırımları ve gelişimleri engelleyici bir faktörü oluşturabilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde genel olarak askeri harcamalar değerlendirildiğinde 2000 ve 2017 yılları arasındaki toplam harcama miktarları şu şekildedir;

Şekil 2.9. ABD’de Yapılan (2000-2017) Yılları Arasındaki Toplam Askeri Harcama Miktarları (milyon \$ cinsinden)

Kaynak: SIPRI, “Military Expenditure Database” <http://visuals.sipri.org/> (Erişim Tarihi: 12.02.2019).

Buna göre Şekil 2.9.’da gösterildiği üzere, özellikle 2009 yılında harcamalarda büyük bir artışa gidilip en yüksek harcamaların 2009, 2010, 2011 yıllarında gerçekleştirildiği görülmektedir. Aynı zamanda 2001 sonrası özellikle “terör saldırıları” sonrasında alınan kararlar ve uygulamalar neticesinde savunma harcamalarındaki sıçrama göze çarpmakta ve artışın 2002 yılında da devam etmekte olduğu değerlendirilmektedir.

Dünya genelinde devletler, savunma sanayi için gerekli olan silah ihracat ve ithalatını devlet eliyle değil özel şirketler aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Bu ihracat ve ithalat sürecinde etkileri söz konusu olan savunma şirketlerini inceleyecek olursak;

Tablo 2.6. Dünyadaki En Büyük Silah Şirketlerinin 2016-2017 Yıllarının Toplam Satışlarına Ait Veriler

	SAVUNMA ŞİRKETLERİ	ÜLKELER	2017	2016
1	Lockheed Martin Corp	ABD	44920	40630
2	Boeing	ABD	26930	29510
3	Raytheon	ABD	23870	22910
4	BAE Systems	İngiltere	22940	22790
5	Northrop Grumman	ABD	22370	21400
6	General Dynamics Corp	ABD	19460	19230
7	Airbus Group	Avrupa	11290	12520
8	Thales	Fransa	9000	8170
9	Leonardo	İtalya	8860	8500
10	Almaz-Antey	Rusya	8570	6110
11	United Technologies Corp	ABD	7780	6870
12	L-3 Communications	ABD	7750	7630
13	Hungtington Ingalls Industries	ABD	6470	6720
14	United Aircraft Corp.	Rusya	6440	5160
15	United Shipbuilding Corp.	Rusya	4980	4060
16	Pratt&Whitney (United Technologies Corp)	ABD	4780	4530
17	Honeywell International	ABD	4460	3480
18	Rolls- Royce	İngiltere	4420	4450
19	Leidos	ABD	4380	4300
20	Naval Groups	Fransa	4130	3480

Kaynak: STASISTA, “The World Biggest Arms Companies” ve SIPRI Arms Industry Databases (Top 100 for 2002-17) <https://www.sipri.org/databases/armsindustry> <https://www.statista.com/chart/12221/the-worlds-biggest-arms-companies/> (Erişim Tarihi: 10.02.2019).

Genel olarak değerlendirildiğinde, dünyanın en büyük 100 silah şirketinden 42 tanesinin yani yarısına yakınının ABD şirketi olduğu görülmektedir. 2016-2017 yıllarında dünyanın en büyük 100 savunma (silah) şirketi arasında ilk 20 firma içerisinde yer alan firmaların 11 tanesinin yani yarısından fazlasının ABD’ye ait olması, ABD’nin savunma ihracatındaki etkinliğini ortaya koymaktadır.

İngiltere ise savunma sanayi açısından her ne kadar ilk yirmi listesi içerisinde iki şirketi bünyesinde bulundurmakta olsa da ABD’den sonra ikinci ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toparlamak gerekirse, çalışmanın bu bölümünde savunma sanayiinin, medyanın, lobilerin, baskı-çıkar gruplarının, en az ABD başkanı ve kurumsal yapı içerisinde yer alan organlar kadar karar süreçlerinde etki gösterdikleri ve ABD dış politikasının temel parametrelerini oluşturdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise ABD dış politikasının temel parametrelerinin dönemsel olarak nasıl geliştiğı sorunun cevabı aranacak ve ABD tarihi kuruluşundan G.W. Bush başkanlığı dönemine kadar ABD tarihi ve özelde ABD başkanlarının kendi isimleri ile nitelendirilen dış politika hedeflerinin yansıtıldığı ABD doktrinleri incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Amerika Birleşik Devletleri, kuruluşundan günümüze liderlik misyonu çerçevesinde dış politika stratejilerine yön vermiş ve politikalarını bu doğrultuda yapılandırmıştır. Dış politika oluşum sürecinde en etkin aktör olarak ABD Başkanı karşımıza çıkmakta ve başkanların hazırladıkları hem bölgesel hem de global düzeyde farklı stratejilerini yansıtan kendi isimleriyle nitelendirilen ‘doktrinler’, özellikle ABD dış politika karar ve uygulamaları hakkında önemli ipuçlarını bünyesinde barındırması bakımından ABD tarihinin daha iyi kavranabilmesi için geniş bilgi birikimi sunmaktadırlar. Bu bağlamda öncelikle Amerika kıtasının keşfi ve Amerika Birleşik Devletleri’nin kuruluşundan 11 Eylül 2001 terör saldırılarına kadar olan dönem ABD Başkanları ve özellikle dış politika çıktılarını yansıtan doktrinleri çerçevesinde ABD tarihi incelenecek George W. Bush ve Barack Obama’nın başkanlık dönemleri ise çalışmanın dördüncü bölümünde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

3.1. Kıtanın Keşfi ve Amerika Birleşik Devletleri’nin Kuruluşu

Americo Vespucci’nin coğrafi keşifler zamanında yeni bir kıtanın keşfi ve kıtayı ‘Amerika’ isminde nitelendirmesi sonrasında, özellikle İngilizler tarafından Avrupa’nın çeşitli yerlerinden göçler koloniler halinde başlamış ve onların yine İngilizler tarafından seçilen valilerce yönetimi söz konusu olmuştur³⁴¹.

Avrupalılar sömürgeleşme dönemi olarak adlandırabileceğimiz 1770’li yılların sonunda, Amerika kıtasına çeşitli göçleri sağlayarak Aztekler, Mayalar gibi yerli halkların bulunduğu kıtada kendi çıkarları çerçevesinde varlıklarını ve etkilerini pekiştirerek asimilasyon politikaları uygulamış, aynı zamanda geniş Amerikan topraklarında (fakat ilk yerleşim yerleri açısından Amerika toprakları günümüzdeki konumuna ulaşabilmiş değildi) ekonomik çıkarları doğrultusunda özellikle Afrikalı ve Latin Amerikalı kölelerin ülkede

³⁴¹ Genel olarak literatür incelendiğinde kıtayı ilk keşfedenin kim olduğuna dair bir tartışma söz konusu olmaktadır. Buna göre, kıtaya ilk ayak basan ve kıtayı keşfedenin Kristof Colomb olduğu fakat kıtanın yeni bir kıta olduğunu keşfedememesi sebebiyle kıtayı ilk keşfedenin Amerigo Vespucci olduğu düşünülmektedir.

istihdamını sağlayarak gerekli iş gücü potansiyeli sonucunda tarım ve sanayide etki göstermeyi başarmışlardır³⁴².

1756-1763 yılları arasında İngiltere ile Fransa arasında ‘Yedi Yıl Savaşları’nı başlanmış ve savaşı her ne kadar İngiltere kazanmış olsa da büyük bir savaş borcu içerisine düşmesi üzerine İngiltere kolonileri vergiye bağlama, vergi artırımını yoluna gitmeyi kararlaştırmış fakat vergilerin Amerika kıtası üzerindeki daha sert uygulamalar ile gerçekleştirmesi üzerine koloniler ‘temsil olmadan vergilendirme olmaz’ (taxation without representation) şeklinde tepki göstermiş ve bunun sonucunda da 1776’da Thomas Jefferson’ın hazırladığı Bağımsızlık Bildirgesi (Haklar Bildirisi), Amerika’daki kolonilerin bağımsızlık savaşının başlangıcını oluşturmuştur³⁴³.

Kolonilerin İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi 1783’te Versay (Versailles; Paris) Antlaşması sonucunda kazanılmış, nitekim günümüzdeki ABD de bu bağımsızlık mücadelesinde yer alan on üç koloniden ve Avrupalı devletlerden elde edilen sömürgelerin genişlemesi ile oluşmuştur³⁴⁴. Bir başka anlatımla, “ABD’nin köklerinde, 15. yüzyılda İspanya ve Portekiz’in, 17. yüzyılda Hollanda, Fransa ve İngiltere’nin bu coğrafyayı sömürgeleştirmesi ve bu sömürgelerin 18. yüzyıldan itibaren bağımsızlıklarını kazanması yatmaktadır”³⁴⁵.

4 Temmuz 1776’da kabul edilen büyük çoğunluğu Thomas Jefferson tarafından oluşturulan bildirme, ilk kez insanların doğuştan sahip oldukları haklardan olan yaşama, hürriyet hakkı vb. hakları vurgulamakta ve demokrasinin temel ilkelerini belirtmekte, bu sebeple de demokrasi tarihi açısından önemli bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca 4 Temmuz halen ABD’de Bağımsızlık Günü olarak kutlanmaktadır.

Bağımsızlık Bildirgesi şeklinde yenilikçi ve demokratik bir girişimin neden Amerika kıtası üzerinde oluşum gösterdiğini birkaç noktada değerlendirmek gerekirse; (1) kolonilerin Avrupa’da bulunan din-siyaset ilişkisine dayanan, mutlakiyetçi bir yönetim yapısından coğrafi olarak uzakta kalmaları dolayısıyla tam olarak etki sağlanamaması, (2)Avrupa’daki sınırlı toprak yapısı dolayısıyla özellikle sınıf farklılıklarının ileri düzeyde olmasından ziyade Amerika’nın geniş topraklar sunarak ekonomik açıdan yakın sınıflar ile soylu sınıfının oluşumunun önüne geçilmesi (her ne kadar ilk yerleşimciler tüccarlık ile soylu

³⁴² Ramazan Gözen “Uluslararası Sistemde Amerika Birleşik Devletleri” içinde Ramazan Gözen ve Cenap Çakmak (Düz.), *Amerikan Dış Politikası*, Açıköğretim Yayınları, ss. 1-37, s. 7.

³⁴³ Ramazan Gözen, a.g.e., s. 7-8

³⁴⁴ Emre Sarı, *ABD Tarihi ve ABD Başkanları*, Net Medya Yayıncılık, Antalya 2016 (1.Baskı), s. 5.

³⁴⁵ Ramazan Gözen, a.g.e., s. 7.

statüsü izlenimi vermiş olsa da genel olarak tarıma dayalı bir eşit sınıf söz konusu), (3)kolonilerin özellikle özgürlük amacı ile Amerika gibi bilinmeyen bir kıtaya savaş, mahkûmiyet, siyasi baskılar şeklindeki göç etme nedenlerinden bir diğeri olan dini baskıların ve aynı zamanda aynı din etrafında birleşme amacı taşıyan toplulukların Avrupa'daki uygulamaların aksine Amerika kıtasında bulunmaması, bu türden yenilikçi bir girişimin özellikle Amerika'da oluşum göstererek etkili olmasını sağlayan bazı nedenleri oluşturmaktadır³⁴⁶.

Huntington'a göre; Amerika'da ulus yaratmak Avrupa'dakinden farklıydı, Avrupa'da politik liderler önce devleti kurar ve ardından yönetmeye kalkıştıkları halktan bir ulus yaratmaya çalışırlar; Amerika'da ise, tam tersi, geniş bir alana yayılmış elitlerin liderliğiyle, ortak deneyimler insanlar arasında ortak bir bilinç yarattı; uğrunda savaştıkları özgürlüğü kazanan bu insanlar, ardından en küçük merkezi politik kurumları oluşturdu³⁴⁷.

S. Huntington'a göre en ideal olan topraklar aslında tam olarak Amerika'da değil daha batıda yer almaktaydı ve bu sebeple de sınır batıdaki fırsatları yakalayabilmek adına o yöne doğru çekilmeliydi³⁴⁸.

Amerika her ne kadar yenilikçi adımlar atmış ve başarıya ulaşmış olsa da önünde birtakım engeller mevcuttu. Öncelikle koloniler savaşı kazanmış olsa da hâlâ karşılarındaki rakibi Britanya Krallığı olmakta ve Amerika henüz bir devlet yapısı kazanamamış aralarında kültür, inanç, gelenek vb. unsurların farklılaştığı on üç koloniyi bünyesinde barındıran bir federasyon yapısı sergilemekte, aynı zamanda bir devlet ekonomisinin varlığı kıtada henüz söz konusu olmamaktaydı³⁴⁹. Ancak zamanla koloniler söz konusu engelleri aşarak topraklar üzerinde varlıklarını sürdürüp, ortak pazarlar oluşturmuşlar ve her ne kadar farklılıklar söz konusu olsa da bütünleşmiş bir federasyon yapısını kazanmışlardır.

Devlet olma yolundaki söz konusu gelişmeleri kısa süre içerisinde tamamlayan Amerika'nın güç kazanmasında belki de en etkili olan faktörler arasında öncelikle tarihi bir geçmişleri olmaması dolayısıyla devleti bağlayıcı anlaşmaların aynı zamanda zorunlulukların da olmaması ve dış politika açısından hedeflerin önceden belirlenerek sınırlı

³⁴⁶ Âdem Oruç, a.g.e., s. 4.

³⁴⁷Samuel P. Huntington, “Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı”, (Çev. Aytül Özer), Global Yayın Ajansı, 2004, s. 113.

³⁴⁸ Samuel P. Huntington, a.g.e., s. 52.

³⁴⁹ Cenap Çakmak “Neden Dış Politika; Neden Amerikan Dış Politikası” içinde Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk (Düz.) *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, Nobel Yayıncılık, Ekim 2011 (1.Basım), ss. 1-15, s. 6.

çerçeveler içerisinde şekillenme durumunun söz konusu olmaması, Amerikalıların kısa sürede güç kazanmalarını etkileyen faktörler olarak değerlendirmek mümkündür³⁵⁰.

1776'da hazırlanan Bağımsızlık Bildirgesi'nden sonra Amerika halkını yani kolonileri bir arada tutacak ve kolonilerin dağılmalarının önüne geçilerek aralarındaki bağları kuvvetlendirmek adına yeni bir anayasa gerekli görülmüş ve ardından 1789'da dünya tarihinde ilk federal anayasa olarak tanımlanan ABD Anayasası kabul edilerek Amerika tarihinin ilk Başkanı George Washington, ilk Başkan Yardımcısı da John Adams olmuştur³⁵¹.

Amerika'nın anayasası hazırlandığı dönemlerde Fransız İhtilali sürecinin de etki göstermesine paralel olarak ABD hem iç hem de dış politika sürecinde Avrupa'da meydana gelen gelişmelerden etkilenmiştir.

George Washington (1789-1797) döneminde, İngiltere ile Fransa arasında yaşanan Napolyon Savaşları (1789-1814) sırasında politikasını tarafsızlık olarak şekillendirmiş fakat her iki ülke ile ekonomik çıkarları çerçevesinde pragmatist adımlar atmış, ilişkilerini etkinleştirmiş ve Avrupa'daki savaşların içerisinde yer almamanın Amerikan çıkarları için daha doğru bir karar olacağı dönemin karar alıcıları tarafından vurgulamıştır³⁵². Kısa bir zaman içerisinde de ABD'nin ekonomik gücü hızlı bir ivme ile artış göstermiş ve bunun en önemli nedenlerinden birisi de savaş dönemi boyunca ABD'nin ikili ilişkilerini artırarak çeşitli ürünlerin dışında denizcilikte gösterilen ilerleme ile birlikte savaş malzemeleri üzerine ithalat ve ihracatına hız kazandırması olmuştur.

Washington'dan sonra başkanlığa gelen *John Adams (1797-1801)* ve *Thomas Jefferson (1801-1809)* dönemlerinde ise pragmatist yalnızcılıktan ziyade ABD'nin çıkarları ekseninde geniş topraklar elde etme yönünde adımlar söz konusu olmuş, özellikle Jefferson döneminde ABD deniz gücünü ve alanını daha da genişletmiştir. Jefferson, ABD'nin 'Tanrı tarafından seçilmiş bir halk' olduğunu kabul etmekte ve topraklarının genişlemesinin gerektiğine inanmaktayken; kendisi ile benzer düşünceleri paylaşan Adams, özellikle Amerika'nın kuzeyinin de ABD'nin bir parçası olduğuna inanmakta ve dolayısıyla bu bölgeye hâkimiyetin kazanılmış bir hak olduğunu öne sürmektedir³⁵³. Daha da temelde yer alan bu düşünceler Manifest Destiny (literatürde Açık Yazgı veya Kutsal Misyon şeklinde

³⁵⁰ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 7.

³⁵¹ A.g.e., s. 9.

³⁵² A.g.e., s. 10.

³⁵³ Walter LaFeber, *The American Age: U.S. Foreign Policy at Home and Abroad 1750 to the Present*, New York, 1994, s. 45 ve ss. 76-81.

yer almakta) olarak adlandırılan siyasal felsefe ile etkisini göstermiş ve bu felsefeye göre; ABD'ye topraklarında yayılma hakkını tanıyan Tanrı olmakta ve bunun önüne geçilmesi için gerçekleştirilecek olan herhangi bir girişim ise Tanrıya karşı gelmek olarak görülmekte, ayrıca ABD dünyanın her yerine özgürlük götürecektir tek ülke olarak nitelendirilmekteydi³⁵⁴.

Nitekim bu düşünceler dış politika sürecinde de etki göstermiş ve ABD Anayasası'nın hazırlanmasında büyük katkıları olması sebebiyle 'Anayasanın Babası' olarak görülen *James Madison*'ın başkanlık döneminde (1809-1817), 1812 yılında ABD'nin kolonileri ele geçirmesi, donanmalar ile yaşanan sıkıntılar (İngiliz donanması Fransa'ya giden Amerikan gemilerine; Fransa donanması ise İngiltere'ye giden Amerikan gemilerine el koymuş) neticesinde ABD ile İngiltere arasında bir savaş gerçekleşmiş ve savaş Fransa ile savaş halinde bulunan İngiltere'nin barış anlaşmasını (Ghent Anlaşması) imzalamak durumunda kalması ile son bulmuştur³⁵⁵.

James Monroe dönem başkanlığında (1817-1825) ise ABD'nin güç kazanması için dış güçlerden bağımsız ve onların etkilerinden uzak bir politika gerekliliği vurgulanmaktaydı. Bunun için de izlenen yalnızcılık politikası (izolasyonist bir politikadan ziyade daha çok müdahalelerden kaçınan bir dış politika anlayışı) 1823 yılında ilan edilen 'Monroe Doktrini' çerçevesinde şekillenmiştir. Doktrinin esas amacı; Avrupalıları etkilerinden uzak bir Amerika olarak görülüp aynı zamanda diğer devletlerin kıta üzerindeki etkilerinin azaltılarak Amerika kıtası üzerinde tam bir egemenlik arzusu söz konusu olmuştur. Monroe Doktrinin içeriği ve dolayısıyla ABD dış politikasının dönem içerisindeki mesajı özetle; Amerikan kıtalarının Avrupa devletleri tarafından sömürge olarak algılanmaması ve bu sebeple kıtaların üzerinde söz konusu bir hâkimiyet ve kontrolün ABD'nin kendi güvenliğine bir tehdit olarak algılanacağıdır³⁵⁶.

Monroe Doktrini ile ABD, Amerika kıtasındaki Avrupa etkisini azaltmış ve yalnızcılık politikası dolayısıyla da savaşlardan ve kargaşadan uzak kalarak ekonomik gücünü pekiştirmiştir. Nitekim ABD, ilerleyen yıllarda özellikle 1800'lerin sonu ve 1900'lı yıllar arasında topraklarını genişleterek sanayileşme süreci ile birlikte de ekonomik açıdan oldukça güçlenmiş, bunun neticesinde de tarıma dayalı ekonomi çerçevesinde toprakların

³⁵⁴ Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", *Uluslararası İlişkiler*, 2008, Cilt: 5, Sayı: 19, s. 119-144, s. 123.

³⁵⁵ Emre Sarı, a.g.e., s. 9; Cenap Çakmak, a.g.e., s. 10.

³⁵⁶ Monroe Doktrinin 'den aktaran Büşra Öğütçü, "Monroe Doktrini ve ABD", *Politik Akademi*, Şubat 2013, <http://politikakademi.org/2013/02/monroe-doktrini-ve-abd/>.

işlenebilmesi için kıtaya köle işçiler getirilirken sanayileşmiş bazı bölgelerde köleliğin yasaklanması söz konusu olmuştur.

3.2. Amerikan İç Savaşı (1861-1865)

Çiftçi bir aile içerisinde yetişen, köleliği ortadan kaldıracağına dair söz veren *Abraham Lincoln*'un başkanlığa seçilmesi (1861-1865) ile birlikte toprakları için gerekli kölelerin özgürlüğüne kavuşmaları özellikle kıtanın güneyindeki on bir eyalet (South Caroline, Mississippi, Florida, Alabama, Teksas, Georgia, Louisiana sonradan Virginia, Arkansas, North Caroline, Tennessee) tarafından bağımsızlık ilanı şeklinde bir girişim ile sonuçlanmış ve Amerikan İç Savaşı (1861-1865) yaşanmıştır³⁵⁷. Bu on bir eyalet savaşta güney tarafını oluştururken savaş karşı taraf olan kuzeylilerin zaferi ile sonuçlanmış fakat büyük kayıplar verilmiş, savaş sonunda Lincoln ise güneyli bir suikastçi tarafından öldürülmüştür.

Dört yıl süren savaş sonucunda hem ekonomik hem de idari bakımdan oldukça büyük kayıplar veren ABD, iç savaş sonrasında büyük ekonomik gelişmeler göstermiş, sanayileşme sürecini hızlandırmış, askeri ve siyasi kapasitesini geliştirmiş ve özellikle Lincoln ile köleliğin kaldırılması global anlamda bir devrimin başlangıcını oluşturmuştur. ABD'nin 1865 sonrasında 1898'e kadar olan dönemi kapsayan aralıkta ihracatı oldukça büyük bir gelişme göstererek 281 milyondan dolardan 1,2 milyar dolara yükselmiştir³⁵⁸.

ABD, iç savaş sonrasındaki dönemde dış politikada, ekonomik ve askeri anlamda büyük güç kazanımları elde etmiştir. Özellikle 1865-1914 yılları arasındaki dönemde Amerika gerek askeri mücadeleler gerekse stratejik hamleler ile toprak kazanımlarına hız vererek etki alanlarını oldukça genişletmiştir. 1867 yılında Alaska ve Midway Island, 1875'te Somali'nin bir bölümü, 1860'ların sonlarına doğru Dominik Cumhuriyeti'ni ele geçirme girişimi vb. girişimler söz konusu olmuştur³⁵⁹. Dolayısıyla ABD'nin dış politika sürecinde uzun dönem etkili olan Monroe Doktrini dolayısıyla etkin olan yalnızcılık politikasının terk edilerek yayılmacı bir dış politika hedeflendiği görülmektedir. Amerika'nın böyle yayılmacı bir politika izlemesinin en önemli nedenlerinden birisinin bu tür girişimler veya askeri mücadelelerin 'hakkı olduğuna' inanmasıdır. Nitekim ABD'nin hem ekonomik hem de askeri güç kazanmasına paralel olarak etkinlik kazanan 'ilerici

³⁵⁷ Emre Sarı, a.g.e., s. 11.

³⁵⁸ LaFeber, a.g.e., s. 160.

³⁵⁹ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 12.

emperyalizm' (progressive imperialism) şeklinde tanımlanan düşünceye göre; ABD tanrının seçilmiş bir halkı olarak diğer kıtalara, devletlere karşı uygarlaştırıcı bir görev üstlenmeli ve bu kendisine tanınan bir hak olması dolayısıyla güçlenmesi, etki alanlarını genişletmesi onun en doğal hakkı olarak görülmektedir³⁶⁰.

1890'ların sonu ve 1900'lerin başında da ABD yayılmacı politikalarını sürdürmüştür. Venezüella da güç kazanımını elde edebilmek adına İngiltere ile aynı şekilde Küba'da güç elde etmek için İspanya ile mücadele içerisine girmiş, Filipinler'de yaşanan ayaklanma üzerine bölgede etkin rol oynamış, ekonomik çıkarlarını pekiştirmek adına Çin ile ticaretini geliştirmek için açık kapı politikası uygulamış, Hawaii'yi ele geçirmiştir³⁶¹. Özellikle 1898'de yaşanan ABD-İspanya Savaşı sonucunda Amerika'nın galibiyetinin söz konusu olması, onu Latin Amerika da önemli bir güç haline getirirken savaş aynı zamanda büyük güçler arasında yer almasını sağlaması bakımından dış politika açısından ABD tarihi için oldukça büyük önem arz etmektedir³⁶². Dolayısıyla ABD'nin söz konusu dönemde, sınırlarını genişlettiği ve hem askeri hem de ekonomik bakımdan güçlenerek etki alanını genişlettiği, aynı zamanda savaşlar sonucundaki önemli kazanımlardan biri olarak sistem yapısı içerisindeki büyük güçler içerisinde yer almaya başladığını söylemek mümkündür.

Amerika büyük güç olma potansiyelini fazlasıyla benimsemiş ve bunun gerekliliklerinden biri olarak ekonomisini ve sanayi yapısını da güçlendirmiştir. Nitekim sahip olduğu kaynaklar dolayısıyla da ABD'nin böyle bir statüden uzaklaşma isteği söz konusu olmamıştır. ABD sanayileşme sürecine hız kazandırmış olsa da ülkenin gereksiniminin üzerine bir sermaye fazlalığının ortaya çıkması söz konusu olmuş ve bundan dolayı pazar gereksinimi duyan ABD'de dönemde önemli bir pazar olarak görülen Çin üzerinde elde edilmeye çalışılan ekonomik etki sürecine katılmıştır³⁶³. Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde uluslararası ortamda devletlerarası güç mücadeleleri söz konusu olmuş ve ABD bu mücadele içerisinde olmama yolunda politikalar geliştirerek ekonomik gücünü arttırmıştır.

ABD'nin iç savaş sonrası güçlenen yayılmacı politikaları onu takip eden dönemlerde de söz konusu olmuş, *Theodore Roosevelt'in (1901-1909) başkanlığından Birinci Dünya Savaşı'na (World War I-1914)* kadar olan süreçte yayılmacı bir diğer ifade ile emperyalist

³⁶⁰ Gültekin Sümer, a.g.e., s. 124.

³⁶¹ Daniel S. Papp, Lock K. Johnson, John E. Endicott, *American Foreign Policy: History, Politics and Policy*, Pearson Longman, New York 2005, s. 119.

³⁶² Gültekin Sümer, a.g.e., s. 124.

³⁶³ Daniel S. Papp, a.g.e., s. 236.

politikaların hayata geçirildiği görülmektedir. Monroe'nin tersine saldırgan bir politika anlayışına sahip olan Roosevelt, askeri gücü ön planda tutup özellikle donanmayı iyileştirme yolunda adımlar atmıştır. Roosevelt, uluslararası hukukun faydalı olduğu düşüncesini reddetmekle birlikte, ona göre; milletlerin kendi güçleriyle koruyamadıkları şeyler, diğerleri tarafından korunamazdı³⁶⁴.

3.3. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası ABD Dış Politikası

Woodrow Wilson'un (1913-1921) başkanlığı sırasında, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine ABD, başta tarafsız kalmayı tercih etmiş, savaş kısa sürede yayılıp pek çok devletin dâhil olduğu bir konuma geldiğinde bile ABD, gelişmelerin dışında kalıp müdahil olmamayı tercih etmiştir. Fakat ABD'nin tarafsızlığını her ne kadar teoride söz konusu olsa da, savaşa taraf devletlerle yapılan ekonomik ve ticari ilişkilerde yaşanan artışlar ve ihracatın büyük bir miktarının silah malzemeleri ve askeri teçhizattan oluşuyor olması, bu tarafsızlığın pratikte söz konusu olmadığını göstermesi bakımından dikkat çekici olmaktadır. ABD'nin satışlarının büyük çoğunluğunun Almanya karşısında savaşta yer alan ülkeler olması da tarafsızlığın söz konusu olmadığını destekler niteliktedir. Nitekim Almanya'ya verilen kredi miktarı 27 milyon dolar ile sınırlı kalırken diğer cephede yer alan ülkelere sağlanan kredi miktarı 2,3 milyar doları bulmaktaydı³⁶⁵.

Tüm bu gelişmelerden rahatsız olan Almanya, ABD'nin ticaret gemilerinin diğer devletlere ulaşmasını engelleyebilmek adına 1917 yılındaki bir girişim ile yolcu gemisini batırıp 128 Amerikan vatandaşının hayatını kaybetmesine neden olmuş ve ardından Almanya'nın tarafsız ülkeleri de kapsayacak bir şekilde denizaltı savaşı ilan etmesinin üzerine Wilson yönetimi, Almanya'nın insanlığa karşı bir savaş ilan ettiğini öne sürerek karşı savaş ilanında bulunup her türlü diplomatik girişime son verme kararı almıştır³⁶⁶.

Yaşanan gelişmeler dolayısıyla savaş sırasında tarafsızlığını terk etmek durumunda kalan ve 1917 yılında itilaf devletlerinin yanında 1. Dünya Savaşına katılma kararı alan ABD Dönem Başkanı Wilson, savaşa girerken amaçlarının, “yeni ve daha adil bir uluslararası düzen kurmak” olduğunu açıklayarak, işgalci amaçlar taşımayan bir güvenlik stratejisi hedeflediklerini ifade etmiştir³⁶⁷.

³⁶⁴ Henry Kissenger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var Mı? (Does America Need A Foreign Policy?)*, (Çev. Tayfun Evyapan), METU Press, Ankara 2002 (1. Baskı), s. 219.

³⁶⁵ Daniel S. Papp, a.g.e., s. 125.

³⁶⁶ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 14.

³⁶⁷ Henry Kissenger, a.g.e., s. 222.

Wilson ile ABD, dış politika sürecinde farklı bir süreç izlemiştir. Dış politika süreci her ne kadar kendisinden önceki başkanlık görevini yerine getiren Roosevelt gibi daha saldırgan ve realist bir politika uygulaması gerektirse de Wilson, ters bir yönde politika uygulamaları sürdürmüş, idealist bir çizgide dış politika sürecine yön vermiştir.

Nitekim Wilson, 8 Ocak 1918 yılındaki bir konuşmasında “Wilson İlkeleri”³⁶⁸ olarak literatüre geçen 14 Madde (İlke) dile getirmiş ve 1. Dünya Savaşından sonra gerçekleşmesini temenni ettiği uluslararası düzeni bu maddeler ile vurgulayarak daha idealist önerilerde bulunmuştur. İlkelerin içeriklerini genel olarak değerlendirmek gerekirse; barış ortamının geliştirilmesi, bu ortamın sağlanabilmesi adına hükümetlerin uygulamaları gereken birtakım gereklilikleri öne sürmekte, özellikle anlaşmalarda açıklık ilkesinin gözetilerek uluslararası sistemde şeffaflığı vurgulamakta, savaş ortamının terk edilerek yeni bir düzenin barışçıl esaslara dayalı bir şekilde kurulmasını ve uluslararası örgütlerin de aktif olarak rol aldığı serbest bir uluslararası düzenin ve ticaretin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda hareket eden Wilson, Millet Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük etmiştir.

Aynı zamanda Wilson, savaş sonrasında Almanya’nın büyük bedeller ödemesini ve Osmanlı’dan ayrılan bazı Ortadoğu ülkelerinde manda rejimleri kurulmasından ziyade Almanya’nın barışçıl bir anlayış çerçevesinde cezalandırılmasının aksine sistem içerisindeki entegrasyon sürecinin hızlandırılmasını ve Ortadoğu ülkelerinin de self- determinasyon hakkı kazanmaları gerektiğini vurgulamakta fakat bu düşünceler hem Avrupalılar tarafından kabul görmemesi hem de ABD’nin çıkarlarına da ters düşmesi ve onun emperyalist politikalarını sınırlandırabileceği düşüncesi ile Kongre tarafından da reddedilmekteydi³⁶⁹.

3.4. İki Savaş Arası Dönemde (1914-1945) ABD Dış Politikası

ABD’nin politika çıktılarını genel olarak değerlendirdiğimizde, bir şekilde tarafsızlık aynı zamanda yalnızlık politikasını sürdürmekte olduğu, Avrupa’da meydana gelen çatışmalara taraf olmaktan kaçındığı fakat özellikle komünizmin etki alanını genişletme endişesi neticesinde Rusya’daki yönetim yapısına son vermek amacı ile bölgeye askerler gönderdiği görülmektedir. Aynı zamanda da Monroe Doktrini çerçevesinde 1. Dünya Savaşı

³⁶⁸Wilson İlkeleri (prensipleri) olarak literatüre geçen 14 Madde için bkz. <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/wilson-ilkeleri-231>. Ayrıca Wilson’un hazırladığı maddelerin Bolşevik dönem lideri Lenin tarafından kaleme alınan *Barış Kararnamesi*’ne bir cevap olduğu yönünde tartışmalar da söz konusudur.

³⁶⁹ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 15.

sırasında global düzeyde bir barışın ancak silahsızlanma ile sağlanacağı bir dış politika anlayışına sahip ABD, silahsızlanma yolundaki girişimleri destekleyerek 1928 Briand-Kellogg Pakti'nin kurulmasında rol almış ve Washington Deniz Silahsızlanma Konferansı'na katılmıştır³⁷⁰. Ek olarak, bahsi geçen dönem aralığında pek çok ülke 1. Dünya savaşının yol açtığı ekonomik yıkım ile meşgul ve ABD'ye borçlu iken diğer devletlerin bu ekonomik çöküşlerinden faydalanmak isteyen ABD, Avrupa'daki güç boşluklarını iyi değerlendirerek bir taraftan işgallere devam edip etki alanlarını ve kuvvetini arttırırken diğer taraftan dünya ticaretindeki payını genişleterek dış ticaret hacmini yükseltmiş fakat 1929'da Ekonomik Burhan'ın³⁷¹ meydana gelmesi üzerine ABD'nin ekonomik üstünlüğü büyük darbe almıştır. Nitekim dünya ekonomik dengelerini sarsan buhran, milliyetçilik hareketlerinin artmasına hız kazandırarak silahlanma yarışlarını kuvvetlendirmiş ve ikinci dünya savaşına giden süreci hızlandırmıştır.

1933'te başkanlığa gelen ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar görevini sürdüren *Franklin D. Roosevelt (1933-1945)* ise Yeni Düzen (New Deal) politikaları çerçevesinde hükümetin ekonomik krizin üstesinden gelmesi sürecinde mali ve sosyal sigorta sisteminde pek çok yeniliğin gerçekleşmesinde rol oynamıştır³⁷².

İki dünya savaşı arasında ABD'nin tarafsızlık politikası devam ederken Almanya, İtalya ve Japonya saldırgan, yayılmacı politikalarını sürdürmekteydi. Savaş ortamından çıkarlar elde ederek ekonomisini güçlendirmeye çalışan ABD, her ne kadar savaşa dâhil olmamış olarak gözükse de savaşa taraf ülkelere silah ve para yardımlarında bulunmaktaydı.

3.5. İkinci Dünya Savaşı (1939) ve Sonrası ABD Dış Politikası

Uluslararası sistem içerisinde yer alan devletler güç dengelerinde daha üstün konumlar elde etmek amacı ile saldırgan ve yayılmacı politikalarına hız kazandırmaları dolayısıyla özellikle 1939 yılında Almanya'nın Polonya'yı işgal altına alması ile başlayan İkinci Dünya Savaşı ABD'nin de ister istemez çatışmalara dâhil olması sonucunu doğurmuştur. Nitekim ABD, Japonya ile ticari ilişkilerini durdurma kararı ile birlikte petrol

³⁷⁰ Gültekin Sümer, a.g.e., s. 127.

³⁷¹ 1929 Ekonomik Buhran'ın oluşum sebepleri, dünya ekonomik ve aynı zamanda siyasi güç dengesindeki değişimler hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbrahim Bakırtaş ve Ali Tekinşen, "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, ss. 83-100; Abdulkadir Buluş ve Esra Kabaklarlı, "1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010, Cilt: 10, Sayı: 19, ss. 1-22,

³⁷² Emre Sarı, a.g.e., s. 13.

ambargosu uygulamış ve bunun üzerine Japonya, 1941 yılında ABD'nin Hawaii Pearl Harbor da bulunan filolarına saldırı gerçekleştirmiş ve ardından Almanya'nın da ABD'ye karşı savaş ilanında bulunması ile ABD, İkinci Dünya Savaşı içerisindeki yerini almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli taraflarından birisi de nitekim farklı ideolojilere, ekonomik ve kültürel yapıya sahip, çıkarları dolayısıyla çatışmalar yaşayan, birbirine rakip ve uzun yıllar yayılmacı politikaları söz konusu olan ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin ortak bir ittifakın tarafını oluşturmaları ve savaş boyunca ABD'nin hem maddi açıdan hem de özellikle silah açısından Rusya'ya yardımcı olmasıdır. Birbirine böylesine rakip devletlerin ittifak oluşumlarındaki en temel neden ise şüphesiz ki Nazi Almanya'sının yayılmacı politikalarının başında yer alan Hitler'dir. Ancak söz konusu ittifak 1944 yılında yönetimde yer alan Mussolini'nin yerine kimin geçeceği endişesi neticesinde ABD ve İngiltere'nin Sovyetleri saf dışı bırakarak ülkeyi işgali ile sarsıntıya uğramıştır³⁷³.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Monroe Doktrini ve yalnızcılık politikasının terk edilmesi gerekliliği tartışılmaktaydı³⁷⁴. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de savaş boyunca artık üstün silah teknolojilerinin söz konusu olması, ABD'nin atom bombasını kullandığında -her ne kadar savaş boyunca önemli müttefiklerinden biri olsa da- Sovyetlerin böyle bir üstün teknolojiye sahip olmaları neticesinde ABD'nin eski dönemlere nazaran daha etkili bir savunmaya ihtiyaç duyması gerekliliğidir. Bir başka ifade ile ABD sonraki dönemler için sadece yalnızcılık politikası çerçevesinde ülkenin güvenliğinin sağlanamayacağını anlamış bulunmaktaydı. Dahası pek çok yerde kurulacak üsler ile Sovyetlerin çevrelenmeliydi.

Roosevelt'ten sonra 1945'te başkanlık görevini üstlenen *Harry S. Truman* (1945-1953) ise aynı yılın ağustosunda Japonya'nın iki kenti olan Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atom bombası atılması kararını onaylamasının ardından büyük ölümlere yol açan saldırı sonrasında Japonya'nın teslimiyeti ile İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir³⁷⁵. Nükleer bomba saldırısı ile ABD sadece Japonya'ya karşı bir saldırısı düzenlememiş aynı zamanda sahip olduğu güç potansiyelini sergileme, caydırıcı bir etki kazanımının yanında güçlü rakiplerine de mesaj verme imkânı yakalamıştır.

³⁷³ Behlül Özkan, "Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası", *Stratejik Araştırmalar Dergisi (SAD)*, Ocak 2011, Cilt: 9, Sayı: 11, ss. 51-91, s. 60-61.

³⁷⁴ Emre Sarı, a.g.e., s. 14.

³⁷⁵ A.g.e., s. 14.

İkinci Dünya Savaşı'nın da bitmesinin ardından Almanya, Japonya, İngiltere ve pek çok ülke savaştan büyük kayıplar vererek çıkmış, ekonomileri darmadağın olmuş ve savaşlarda pek çok bireyin hayatını da yitirmesi devletleri oldukça güçsüz konuma getirmiştir. Sovyetler savaş sonrasında hâkimiyet açısından bütün Doğu Avrupa'yı kontrol edebilecek bir potansiyele sahip olsa da savaştan ekonomisi oldukça büyük yaralar almıştır. Oysaki ABD savaşlar her ne kadar yorsa da gerçekleşen iki dünya savaşı boyunca diğer devletlere önemli miktarlarda silah ve askeri teçhizatlarının satımını gerçekleştirmiş ve talep fazlalığı neticesinde ekonomisine güç katmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik olarak kazanç sağlayan ve ekonomisini güçlendiren tek ülke ABD gözükürken; aynı zamanda ABD savaşın sonunu getiren atom bombası girişimi ile de askerî açıdan gücünü gösterme imkânı yakalamış, savaştan güç elde ederek çıkan diğer ülke ise Sovyetler olmuştur.

3.6. Soğuk Savaş (Cold War) 1947-1991 Yıllarında ABD Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşından iki yıl sonra başlayan Soğuk Savaş sonrası uluslararası ortamın karmaşasından ve güç boşluklarından yararlanmak isteyen Sovyetlerin etki alanlarını genişletme hedefine yönelik girişimleri söz konusu olmuş, bazı ülkelerin üzerinde -Örneğin Türkiye, Yunanistan- baskı mekanizmalarını devreye sokmuştur. Bunun üzerine ABD Sovyetlerin ve dolayısıyla komünizmin yayılmasından endişe duyarak SSCB tarafından üzerinde baskı kurulan devletlerin desteklenmesi gerektiğine inanmıştır. Dünya Savaşları sonrasında Sovyetlerin ideolojik yayılma hedefleri neticesinde ABD dış politika temelden bir değiştirme ile anti-komünist bir ideolojiye geçiş yapmıştır³⁷⁶. Sovyetlerin girişimleri üzerine ABD dünya savaşları sonrası özellikle Sovyetleri çevreleme (containment) adına askeri harcamalarını ve potansiyelini arttırmıştır³⁷⁷.

Truman döneminde uygulanan çevreleme politikası, Sovyetlerin etki alanlarını genişletmesinin engellenebilmesi adına birtakım önlemlerden meydana gelirken politika NATO, (North Atlantic Treaty Organization; Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), SEATO South East Asia Treaty Organization; Güney-Doğu Asya Antlaşma Teşkilatı) CENTO (Central Treaty Organization; Merkezi Antlaşma Teşkilatı) gibi kuruluşların, Bağdat Paketi'nin oluşmasının, Marshall Planı (Yardımları) vb. hem ekonomik hem de askeri temele

³⁷⁶ Gültekin Sümer, a.g.e., s. 130.

³⁷⁷ A.g.e., s.130.

dayalı uygulamaların oluşumunu sağlamıştır³⁷⁸. ABD bu tür örgütlerin kuruluşlarında rol alarak üye devletler üzerinde Sovyetlerin etkisini azaltabilmek adına, devletlerin topraklarına silahlar (uçaklar, gemiler, tanklar vb.) yerleştirmek suretiyle çeşitli tedbirler almıştır.

Sovyetlerin çevresindeki ülkeleri özellikle askerî açıdan güçlendirebilmek ve en temeldeki amaçları komünizmin yayılmasını engellemek ve Amerika'nın Batıdaki etkisini gösterebilmek olan 1947 tarihinde ilan edilen Truman Doktrini, aslında ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'ın güvenlik açısından desteklenmesi sözüdür³⁷⁹. Nitekim "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası" ya da "Public Law 80-75"³⁸⁰ olarak yasalaşan doktrin çerçevesinde Truman'a, Türkiye ve Yunanistan'a gerekli ekonomik ve askeri yardımların sağlanabilmesi amacıyla iki ülkeye askeri uzmanların sevkini gerçekleştirilmesi ve bu yardımlar için bütçeden 400 milyon \$ kullanılması yetkisi tanınmış fakat söz konusu yardımlar 337 milyon \$ (268 milyon doları Yunanistan'a 69 milyon doları Türkiye'ye) ile sınırlı kalmış, ülkelere yapılan yardımların yaklaşık yarısı Yunanistan'da askeri (savunma) hedefler için kullanılırken; Türkiye'deki yardım amaçlı harcamaların neredeyse tamamını askeri hedefler için doğrultusundaki harcamalar oluşturmuştur³⁸¹.

Truman, konuşmasında ABD'nin 'dünyadaki ulusların kurtarıcısı ve destekçisi' olduklarını belirterek amacının otoriter rejimlerle üzerlerinde baskı kurulması hedeflenen özgür bireylerin korunması olduğunu vurgulamıştır³⁸².

Bu doktrin çerçevesinde ABD'nin yardımlarının söz konusu olduğu iki ülke Türkiye ve Yunanistan jeostratejik açıdan Sovyetler için önem arz etmesi dolayısıyla ABD tarafından hem askeri hem de ekonomik açıdan desteklenmiştir. Yardımların temel amacı; savaş sonrasında parçalanma süreci içerisine giren büyük devletlerin sömürgeleri ve büyük kayıplar vererek ekonomik olarak çöküş noktasına gelmiş gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını hızlandırma şeklindeki destek ile aslında denetim altına alınmalarının sağlanmasıdır³⁸³.

³⁷⁸ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 18.

³⁷⁹ Mustafa Zengin, Truman Doktrinin ve Soğuk Savaşın DP Dönemi Dış Politikasına ABD Bazlı Karar Alma Noktasında Etkisi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 29.

³⁸⁰ Kongre tarafından kabul edilen yasanın orijinal metni için bkz. https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/documents/index.php?documentid=5-2&pagenumber=1

³⁸¹ Mahmut Akkor, "İkinci Dünya Savaşının Sonu ve Truman Doktrininin Ortaya Çıkışı", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Güz 2017, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 1-17, s. 9-12.

³⁸² Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, (Çev. Birtane Karanakçı), 2015 (12. Baskı) İstanbul, s. 436.

³⁸³ Mahmut Akkor, a.g.e., s. 4.

Senatör Vandenberg' a göre; “Yunanistan ve Türkiye'nin özgürlüğü korunmalı, bu sadece onların değil aynı zamanda ABD'nin güvenliğinin sağlanması ve barışın korunması içindir”³⁸⁴.

Truman'ın başkanlık döneminde Ticaret Bakanı vazifesini üstlenen ve H. Wallace'ın başkana ilettiği mektubunda da ifade ettiği üzere; ABD'nin askeri harcamalar için ayırdığı paydaki artış, atom bombası denemelerinin sürmesi ve askeri üs elde etme yolundaki yeni girişimler, Sovyetler için gerçekleşmesi beklenen bir savaş algısı yaratmış ve ABD'nin böyle bir algı ile gerginlik yaratmaktan ziyade Doğu Avrupa'da söz konusu Sovyet etkisinin yok edilmesinin imkânsızlığını vurgulamıştır³⁸⁵.

1950 yılında Truman yönetimi tarafından kabul edilen NSC-68 yani Ulusal Güvenlik Konseyi'nin (National Security Council) 68 nolu belgesi ise, Sümer'in ifadesi ile “ABD'nin anti-komünizme karşı sonuna kadar mücadele etmesini savunan bir Soğuk Savaş manifestosudur”³⁸⁶. Bir başka anlatımla, ABD'nin SSCB'nin hedeflediği yayılma alanlarındaki devletleri askerî açıdan güçlendirerek onların topraklarında silah, tank, uçak, gemi vb. askeri malzemelerin bulundurulması ve modernizasyonu Sovyetler tarafından açık bir savaş şeklinde algılanmıştır. Nitekim Truman döneminde yürütülen diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, yardımlar, kredi imkânlarının sağlanması gibi açık ya da askeri operasyonlar, iç işlerine müdahale şeklindeki gizli operasyonlar Soğuk Savaş'ın kaçınılmaz bir hal almasına neden olmuştur³⁸⁷.

1950'li yıllarda Sovyet etkisi artarken bu durumdan rahatsız olan ABD, Sovyet tehdidinin yanında bir de komünizmden destek alan özellikle Ortadoğu'da yükselen Arap Milliyetçiliği ile karşı karşıya kalmıştır. Güç boşlukları değerlendirme peşinde olan Rusya'nın Mısır'a ulaşma çabaları ile 1956'da yaşanan Süveyş Krizi sonrası bölgede artan Sovyet etkisinden endişe duyan ABD başkanı *Duright D. Eisenhower (1953-1961)* 1957 yılının ilk ayında doktrin ilan etmiştir³⁸⁸. Eisenhower Doktrininin asıl amacı, komünizm ile mücadelede Ortadoğu ülkelerine hem ekonomik hem de askeri yardımda bulunabilmek, gerektiğinde ülkelerin iç politikalarına müdahalede bulunabilmek ve ülkelerin talepleri

³⁸⁴ Senatör Vandenberg'ten aktaran Levent Kalyon, a.g.e., s. 10-11.

³⁸⁵ Henry Wallace'ın 1946 yılında ABD dönem başkanı Truman'a ilettiği ve kamuoyuna da açıklanan “Rusya ile Barışa Giden Yol” isimli mektup için bkz. H. Wallace, “A The Path to Peace With Russia”, New Republic, 115: 401-406.

³⁸⁶ Gültekin Sümer, a.g.e., s. 130.

³⁸⁷ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 18-19.

³⁸⁸ Cansel Poyraz, Irak'ın İşgalinin ABD Dış Politika Doktrinleri Çerçevesinde Oryantalist Açıdan Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 62.

üzerine komünist bir ülkeden gelebilecek saldırı söz konusu olduğunda ABD silahlı kuvvetlerinin devreye girmesinin sağlanmasıdır³⁸⁹. Bir başka ifade ile Truman döneminde gündeme gelen SSCB'nin Avrupa'da yayılımını engellemeyi hedefleyen çevreleme politikası, Ortadoğu bölgesine Eisenhower Doktrini ile genişleme imkânı bulmakta ve bölgede komünizmin yayılmasına karşı askeri konuşlandırma da dâhil bir dış politika uygulaması görülmekteydi³⁹⁰. Eisenhower'a göre; komünist ideallerin yayılması Ortadoğu ülkeleri için hem özgürlüğün bir düşmanı olarak trajedi olacak hem de bölgede ekonomik hayatı boğulma noktasına getirecektir³⁹¹.

ABD ve Sovyetlerin karşı karşıya gelmesi bakımından önem arz eden Eisenhower doktrininin birkaç noktada önemli sonuçlarına değinmek gerekirse; doktrin öncelikle, Soğuk Savaş'ın tekrar hız kazanmasındaki itici gücü oluşturmuş, bir diğer sonucu ise Ortadoğu bölgesinde İngiltere ve Fransa için politika uygulamalarının ve yine Ortadoğu bölgesi üzerinde ABD'nin söz konusu girişimlerinin önündeki engelleri ortadan kaldırmıştır³⁹².

ABD ile Sovyetler arasında yaşanan Soğuk Savaş, 1950 yılının ortalarına doğru alanını genişleterek Avrupa dışında kalan ülkeleri de etkisi altına almaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın en büyük sonuçlarından olan ABD-Sovyetler arasındaki silahlanma yarışı ve bu yarışın nükleer silahlar ve uzun menzilli etkin füzeler ile devam ediyor olması savaşa taraf iki ülke için anti-komünizmin ve aynı zamanda anti-amerikanizmin oluşumunu hızlandırmıştır. Gelişmeler dolayısıyla ABD, 1950-1960 yılları arasında özellikle anti-komünizmin pekiştirilmesi adına faaliyetlerde bulunmuş ve bunu daha çok bölgesel düzeyde iş birlikleri aracılığıyla sağlamaya çalışmıştır. Nitekim bu faaliyetler, 1947'de Rio Paketi'nin, 1949'da NATO'nun, 1954'te SEATO'nun, 1955'te Bağdat Paketi'nin ve pek çok ikili antlaşmaların (Japonya, Tayvan, Kore) gerçekleşmesi şeklinde hem siyasi hem de ekonomik girişimleri (iş birliklerini) hızlandırdığı gibi IMF (International Monetary Fund; Uluslararası Para Fonu) ve GATT (General Agreement on Tariffs and Trade; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması) gibi ekonomi temelli global düzeyde bir finansal

³⁸⁹ Dilara Oruç, ABD'nin Ortadoğu Politikasında İki Doktrin: Eisenhower ve Carter Doktrinleri, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmış Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 23.

³⁹⁰ Zeynep E. Koç, Presidential Doctrines and Foreign Affairs Magazine: the Articulation of Anti-communist Discourse in Foreign Policy Opinion of the American Elite from Kennan to Kissinger, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 74.

³⁹¹ Zeynep E. Koç, a.g.e., s. 73.

³⁹² Hikmet Erol, "Geçmişten Günümüze ABD'nin Ortadoğu Politikası", *TUİÇ Akademi*, Ağustos 2010, s.8. <http://www.tuicakademi.org/gecmisten-gunumuze-abdnin-ortadogu-politikasi/> (Erişim Tarihi: 12.03.2018)

sistem oluşumlarını da hızlandırmıştır³⁹³. ABD böylece NATO ile askerî açıdan Avrupa ülkelerinin kendisine bağılıklarını sağlarken; IMF ve GATT ve çeşitli yardımlar ile de ekonomik açıdan bu bağılılığı arttırmaktaydı.

Güvenlik endişesi ile dış politikada artan silahlanma yarışı bir dönem ABD ve Sovyetleri karşı karşıya getirmiştir. Özellikle 1960 yılında yaşanan U-2 Krizi ve 1962'deki Küba Krizi en güçlü iki rakibin birbirlerine duydukları güvensizliği pekiştirmesi bakımından oldukça önemlidir. U-2 Krizi olarak adlandırılan kriz, Pakistan'ın Sovyet topraklarına giriş yapan bir Amerikan keşif uçağının (Sovyet uçak savarlarının menzillerinin üzerinde fark edilmeden uçabilen) Sovyetler tarafından düşürülmesi ile başlamış, NASA tarafından uçağın meteorolojik bir araştırma yapmakta iken Türkiye hava sahasında düştüğü açıklanmıştır³⁹⁴. Fakat Sovyetlerin, pilotun sağ olduğunu ABD'den saklamaları ve pilotun asıl görevinin Sovyetlere ait radar istasyonları ile roket üslerinin keşfi ve rotasının da aslında Pakistan'dan Norveç'e kadar olduğunu öğrenmeleri ile büyük bir güven krizi yaşanmasının ardından, Eisenhower açıklamasında uçakların sadece ABD güvenliği için olduğunu fakat bundan sonra askıya alındıklarını bildirmesi ile kriz son bulmuştur³⁹⁵. Uçağın kendi sahasına düşmesi ile de sorumlu tutulan Türkiye'ye ise Sovyetlerce baskılar söz konusu olmuş fakat durumdan habersiz olan Türkiye bir açıklamada bulunmayıp olaydan sorumlu olan ABD'den açıklama beklemiştir. Yaşanan kriz ile Sovyetlerin eğer söz konusu uçak düşürülme onun bir keşif uçağı olduğunun ne zaman bilineceği sorunu ikili arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmiş nitekim duyulan güvensizlik Küba krizini tetiklemiştir.

ABD başkanı *John F. Kennedy* (1961-1963) döneminde, 1962 yılında Küba'ya Sovyetler tarafından nükleer füzelerin konumlandırılmasını engellemek amacıyla başlayan Küba Krizi'nin asıl çıkış noktası, aslında 1951 yılında ABD'nin kendi güvenliği ve Sovyetlerden gelebilecek olası bir saldırıya karşı Türkiye'ye yerleştirmiş olduğu Jüpiter Füzeridir³⁹⁶. Türkiye topraklarının ABD tarafından kullanımı ise 1952 yılına NATO'ya üyeliği kabul edilen Türkiye'nin aynı zamanda 1954 yılında ABD ile Askerî Tesisler Anlaşması (Military Facilities Agreement)" imzalaması sonucu Amerika'ya Türkiye

³⁹³ Murat Toman ve Halil Akman, "Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Aralık 2014, Cilt: 7, Sayı: 20, ss. 285-331, s. 309-310.

³⁹⁴ Krizler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Burak Balcı, "Küba Füze Krizi ve U-2 Krizi ve Soğuk Savaş Etkileri", Uludağ Üniversitesi, Academia, Haziran 2014, s. 5.

³⁹⁵ Burak Balcı, a.g.e., s. 5-6.

³⁹⁶ Burak Balcı, a.g.e., s. 10.

topraklarında üs kurma hakkının tanınmış olmasıdır³⁹⁷. Nitekim aynı yıl Türkiye’de İncirlik Üssü kurulmuştur. Ayrıca Türkiye’nin NATO’ya üyeliğinin altında yatan asıl nedenin, ABD tarafından topraklarının kullanılması amacının söz konusu olduğu anlaşılmıştır.

Füzelerin kendi topraklarının hemen güneyinde yer alan Türkiye topraklarında konuşlandırılmasından rahatsızlık duyan Sovyetler, ABD ile anlaşma yoluna giderek kendilerinin Küba’daki faaliyetlerini durdurduklarında ABD’nin bölgeyi işgal etmemesi için teminat istemişler ve Kenndy, bunu kabul etmiş fakat aynı zamanda Türkiye’ye füzelerin 6 ay sonra söküleceği ve bunun gizli tutulması kaydı ile mümkün olacağını belirtmiştir³⁹⁸.

Genel olarak yaşanan iki krizi değerlendirmek gerekirse; krizler, ilk olarak Soğuk Savaş döneminde iki süper güç olan ABD ve Sovyetleri yaşanan güvenlik krizleri dolayısıyla sahip oldukları silah potansiyelleri açısından uluslararası güç dengeleri bakımından ne kadar etkin olduklarını ortaya çıkarmış. İkinci olarak krizler, iki süper gücün bir şekilde krizlerin atlatılarak Soğuk Savaş döneminde anlaşmaya vardıkları bir yumuşama (detanta) döneminin oluşmasını sağlamıştır. Üçüncüsü ise krizler iki devlet arasında silahsızlanma veya silahların azaltılması sürecini başlatmaları açısından oldukça önemlidir. Bu anlaşmalardan en etkilileri ise 1968 yılında imzalanan NPT (Treaty on the Non-Prolifiration of Nuclear Weapons; Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması) ve 1972 ile 1979 yıllarında sona eren SALT I- II (Strategic Arms Limitation Treaty Talks; Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri) dir.

1960’lı yıllarda ABD Sovyetler ile yaşanan krizlerin ötesinde diğer taraftan daha çok bağımsızlıklarını yeni yeni kazanmaya başlayan üçüncü dünya ülkeleri hedefli politikalar geliştirmiş ve komünizm ile mücadele çerçevesinde Küba’ya ek olarak Kongo, İran, Guatemala ve Vietnam ile savaşmıştır³⁹⁹.

ABD’nin Çin ile karşı karşıya geldiği Vietnam Savaşı (1963-1973), ABD’nin destek verdiği Güney Vietnam’ın ele geçirilmesinin önlenmesi ve korunması amacıyla komünizmin etkin olduğu, Çin tarafından desteklenen Kuzey Vietnam’dan duyulan endişe üzerine asker gönderilmesi ile başlamış, savaş daha çok Çinliler ile gerçekleştirilmiş ve Başkan Kennedy’nin öldürülmesi sonucunda bir sonraki Başkan *Lyndon B. Johnson* (1963-1969) döneminde de savaş devam etmiştir⁴⁰⁰. Fakat savaşın uzun sürmesi dolayısıyla ABD

³⁹⁷ Levent Kalyon, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Ocak 2010, Cilt: 6, Sayı: 11, ss. 7-26, s. 17

³⁹⁸ Burak Balcı, a.g.e., s. 11.

³⁹⁹ M. Roman ve H. Akman, a.g.e., s. 311.

⁴⁰⁰ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 19.

yayılmacı politikaları sürdürdüğü gerekçesi ile eleştirilmiş ve bu durum bir taraftan anti-amerikanizmin artmasına neden olurken diğer taraftan anti-komünizmin azalması sonucunu doğurmuştur.

Başkan Johnson Döneminde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise, “Johnson Mektubu” olarak literatüre geçen Türkiye dönem başkanı İsmet İnönü ile olan mektuplaşmalara dayalı diplomatik krizdir. 1964 yılında gerçekleşen Kıbrıs Krizi neticesinde Johnson ile aralarında geçen diplomatik nezaket kurallarından uzak, aşağılayıcı ve tehdit içerikli mektuplaşmalar sonucunda henüz yeterli gücü toplayamayan Türkiye’nin Kıbrıs Müdahalesini gerçekleştirmesi için adeta itici bir güç etkisi göstermiştir. Mektubun içeriği ile Türkiye’de söz konusu bir müdahalenin gerçekleştirilmesinin sonuçları, ABD’nin onayının gerekliliği ve imzalanan antlaşmaların bağlayıcılığı, SSCB müdahalesine yol açabileceği ve NATO’nun desteği noktalarında tartışmalar söz konusu olmuştur⁴⁰¹.

Ekonomik açıdan genel olarak değerlendirdiğimizde, ABD için 60’lı yılların ekonomide düşüş yaşanan yıllar olduğu görülmektedir. Bunun nedenlerinden birisi de Japonya ve AB ülkelerinin ekonomilerinde iyileşme süreci içerisinde olmalarıdır. 70’li yılları değerlendirdiğimizde ise ABD ekonomisinin daha da daralma yaşadığı görülmektedir. Özellikle Cumhuriyetçi *Ricard Milhous Nixon’un (1969-1974)* ABD başkanlığı döneminde, 1973-74 yıllarında yaşanan Petrol Krizi Amerikan ekonomisini daha da güç bir konuma getirmiştir. Kriz, 1973 yılında Araplar ile İsrail arasında çıkan savaşa müteakip, İsrail’in durdurulması adına onu destekleyen ABD ve diğer ülkelere OPEC (Organisation for Petroleum Exporting Countries; Petrol İhraç Eden Ülkeler) tarafından petrol fiyatlarının arttırılması ve ambargo uygulanması sonucunda yaşanmış olup dünya ekonomisinde pastanın büyük bir dilimine sahip olan ve aynı zamanda G-7 içerisinde yer alan ABD, payını diğer G-7 ülkeleri (İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, İtalya, Kanada) ile paylaşmak durumunda kalmıştır⁴⁰². Ek olarak, Petrol krizleri Ortadoğu bölgesinin Amerika tarafından daha da dikkat çekici hale gelip dış politika hedeflerinin odağına yerleşmesi bakımından önemlidir.

Başkan Nixon’un ABD’nin dış politika hedeflerini yansıttığı 1969 yılında oluşturulan Nixon Doktrini’nde öncelikle, ülkenin önemli prestij kaybına neden olan ve söz

⁴⁰¹ Johnson Mektubu krizinin Türkiye iç politikasında yarattığı tartışma noktaları için bkz. Aynur Tokmaktepe, *The Effects of Johnson Letter on Turkish-American Relations and Turkish Foreign Policy During the Period of 1960-1980 Relative Autohonomy and the Process of Identification Priorities*, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 80-81.

⁴⁰² Cenap Çakmak, a.g.e., s. 20.

konusu müdahalelerin uzun sürmesi dolayısıyla emperyalizm politikasının uygulandığını düşündürmesi ile anti-amerikanizmin pekişmesinde rol oynayan devam etmekte olan Vietnam Savaşı'nın sona erdirilmesi hedefi söz konusuydu. İkinci olarak doktrinde, Vietnam Savaşı'nda ABD'nin daha çok karşı karşıya kaldığı Çin ile ilişkilerin tekrar gözden geçirilerek olumlu bir çizgi izlemesi hedeflenmektedir. Doktrinde dış politika hedefleri açısından üçüncü unsur ise U-2 ve Küba Krizleri sonrasında Sovyetler ile yaşanan yumuşama dönemine geri dönülmesidir.

Nixon'a göre, Vietnam savaşındaki sert eleştiriler ve verilen zayıflar da gösteriyordu ki dünya çapındaki bir komünizm tehdidine karşı yapılacak bir politika uygulamasının Sovyetler ile yumuşama döneminin devamlılığı sağlanarak barışçıl çözüm yolları ile mümkün olmakta, ayrıca bu ideolojik savaş sadece ABD için söz konusu olmadığından Amerika'nın bu savaştaki katılımı azaltılmalıydı⁴⁰³. Nitekim barışçıl çözüm yolları arayışı Moskova ile gerçekleştirilen zirve görüşmelerinde özellikle silahsızlanma ve güven pekiştirmeye yönelik olan SALT ve ABM (Anti-Ballistic Missile Treaty; Anti-Balistik Füze Antlaşması) ile pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Yaşanan Krizler ve savaşlar dolayısıyla büyük ekonomik kayıplar veren ABD Nixon Doktrininde ayrıca belirtildiği üzere, ABD'nin artık diğer ülkelerin artık askeri ve ekonomik açıdan savunulamayacağını, fakat söz konusu bir askeri müdahalenin ABD'nin desteklediği ülkelere desteğini almayan ülkeler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda ise ABD'nin yardımlarını esirgemeyip sessizliğini bozacağı bildirilmiştir⁴⁰⁴.

1972 yılında yaşanan Watergate Skandalı⁴⁰⁵ (Watergate Scandal) sonucunda görevinden istifa etmek durumunda kalan Başkan Nixon, üzerinde oluşturulan baskılara dayanamayıp Amerikan başkanlık tarihinde başkanlıktan istifa eden ilk ve son kişi olarak tarihe geçmiş, dönemin başkan yardımcısı Ford bir süre başkanlık görevini yürüttükten sonra demokrat *Jimmy Carter*'ın (1977-1981) ABD başkanlığı görevi başlamıştır.

⁴⁰³ Zeynep E. Koç, a.g.e., s. 99-100.

⁴⁰⁴ Cansel Poyraz, a.g.e., s. 64.

⁴⁰⁵ Başlangıçta sıradan bir hırsızlık olayı olarak görülen ve ismini olayın geliştiği binadan alan Watergate Skandalı (Watergate Scandal), aslında amacı sadece hırsız olmayan beş kişinin 1992 yılında ABD Ana muhalefet Binası yani Demokrat Partinin merkezine girmesi ile başlamış fakat incelemeler ve alınan ifadeler neticesinde Cumhuriyetçi Parti yanlısı olduğu anlaşılan bu kişilerin binaya gizli belgeleri fotoğraflamak ve dinleme cihazları yerleştirmek üzere girişimde bulunduklarını belirmeleri neticesinde dönem Başkanı Nixon bu hadisenin üzerini örtmeye çalışması tepkileri daha da arttırmış, nitekim skandal 9 Ağustos 1974'te ABD'nin 37. Başkanı olan Richard Milhous Nixon'un istifası ile sonuçlanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Tarihi Olaylar, "Watergate Skandalı", <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/watergate-skandalı-1417>. (Eriim Tarihi: 16.03.2019).

Carter, başkanlığının ilk yıllarında ılımlı bir dış politika çerçevesinde Wilson idealizmini temel alan yaklaşım göstermiştir. Fakat özellikle 1979 yılında yaşanan üç önemli gelişme neticesinde Carter, idealist dış politika anlayışını sorgular bir duruma gelmiş ve yaşanan gelişmeler özellikle Ortadoğu bölgesi için yeni bir dış politika anlayışının gerekliliğini gözler önüne sermiştir⁴⁰⁶.

1979 yılındaki gelişmeleri değerlendirecek olursak ilk olarak, uzun yıllar devam etmekte olan Arap İsrail Savaşının sona ermesi için ABD'nin de desteklediği Camp David Antlaşması imzalanmış fakat hemen sonrasında İran'ın İslam devriminden etkilenerek iktidarın devrilmesi üzerine ABD'nin desteklediği yönetim yerine ABD'yi 'büyük şeytan' olarak nitelendiren Humeyni rejimi gelmiş böylece ABD Suudi Arabistan'dan sonra Ortadoğu'daki en önemli müttefikini kaybetmiştir⁴⁰⁷. 1979'da yaşanan İslam devriminden sonra, yeni İran'daki yeni rejimin ABD diplomatlarını rehin alması üzerine ikinci bir kriz söz konusu olmuş, Amerika operasyon düzenlese de makul bir sonuç alamamış ve diplomatlar bir yıldan fazla rehin altında tutulduktan sonra serbest bırakılmışlardır⁴⁰⁸.

1979'da Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali ise Carter yönetiminde karşılaşılan üçüncü gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Carter Doktrininde de belirtildiği üzere, ABD dış politikasında Ortadoğu için Basra körfezi hayati önem taşımakta ve körfezde Sovyetlerin etkinlik kazanması ABD'nin ulusal çıkarlarının önündeki büyük bir engel oluşturması dolayısıyla kabul edilemez. Ayrıca Doktrine göre; bölgedeki körfez petrollerinin üzerinde kurulacak herhangi bir üstünlük çabası da ABD'nin çıkarlarına yönelik bir girişim olarak değerlendirilip her türlü askeri güç kullanılacaktır⁴⁰⁹. Dolayısıyla Nixon döneminde dış politika amaçlarından biri olan Sovyetlerle yumuşama politikasına dönüşün bir sonraki Başkan Carter tarafından reddedilerek ABD dış politikada daha çok Sovyetleri çevreleme politikasının hedef alındığını söyleyebiliriz.

Carter doktrininde de öne sürüldüğü üzere, ABD'nin yeni bir Ortadoğu politikasının en temel hedefi olarak; sistem içerisindeki diğer güçlerin Ortadoğu bölgesinde gerçekleştireceği tüm faaliyetlerin ABD'nin ulusal güvenliğinin, toprak bütünlüğünün,

⁴⁰⁶ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 20.

⁴⁰⁷ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 21; Cansel Poyraz, a.g.e., s. 65.

⁴⁰⁸ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 21

⁴⁰⁹ Cansel Poyraz, a.g.e., s. 65.

ekonomik çıkarlarının önündeki bir tehdit unsuru şeklinde kabul edilerek bu faaliyetleri engellemek adına gerekirse askeri güç unsurlarına da başvurulacağı ifade edilmektedir⁴¹⁰.

Nitekim yaşanan gelişmeler dolayısıyla Carter yönetimi politika stratejisinde değişikliğe giderek idealizmi terk edip ABD'nin hayati çıkarları endeksli daha realist bir çizgiye yönelmiştir. Bu sebeple de Carter yönetiminin sonraki yıllarında daha saldırgan ve güç odaklı politikaların söz konusu olduğu bir anlayış çerçevesinde bütçedeki savunma harcamalarının payı arttırılarak askerî açıdan güçlenmeye gidilmiştir⁴¹¹.

1981'de başkanlığa gelen cumhuriyetçi *Ronald Reagan (1981-1989)* ile ABD dış politika sürecinde yalnızcılık politikasından uzak daha realist bir politika anlayışı ile savunma harcamalarında büyük bir artışa gitmiş aynı zamanda askeri alandaki faaliyetlerine de hız kazandırmıştır. Bu çerçevede ABD'nin füze sistemlerinde ve nükleer silahlarında reformlara gidilerek bütçedeki en büyük pay savunma için harcanmıştır. Askeri ekipmanların yenilenmesi dışında ABD askeri müdahalelerine de hız kazandırmış ve bu çerçevede Reagan, Libya'ya hava saldırısı düzenlenmiş, Grenada işgal altına alınmış, Lübnan'a deniz saldırısı gerçekleştirilmiş, Irak-İran Savaşında Irak desteklenmiştir⁴¹².

Carter döneminin sonlarında hedef alınan Sovyetleri çevreleme stratejisi Reagan döneminde teorikten daha çok pratikte söz konusu olmuştur. Reagan, 1983 yılında gerçekleştirdiği bir konuşmasında anti- komünist bir söylem ile Sovyetleri 'şeytani bir imparatorluk' şeklinde nitelendirmiştir⁴¹³. Böylece eski dönem başkanlarının Sovyetlerle ilişkilerde yumuşama stratejisinin üstü tamamen çizilmiş ve yerine anti-komünist politikalar ile Sovyetlerin ciddi anlamda çöküşü Reagan'ın başkanlık döneminde hız kazanmıştır.

Muhafazakâr Reagan'ın konuşmasında Sovyetlere ait nitelendirmede dini unsurların kullanılmış olması bakımından dikkat çekicidir. Nitekim ABD'de din ve siyaset ilişkisinin birbirleri ile aralarında kuvvetli bir bağ söz konusu olması dolayısıyla ABD'nin yaklaşık üçte birini oluşturan evanjelistlerin ve aynı zamanda kilisenin dış politika karar alma süreçlerindeki etkilerini de göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır⁴¹⁴. Nitekim Soğuk Savaş boyunca ABD ve Sovyetler arasındaki ilişkilerin belirleyici unsurlarından biri olan Sovyetlerin 'tanrısız tiranlık' şeklinde tanımlandığı ciddi dini söylemlere dayalı evanjelist

⁴¹⁰ Joseph Kastiner, "The United States and the Gulf States: Alliance in Need", *Middle East Review of International Affairs*, Aralık 1999, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 55.

⁴¹¹ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 22.

⁴¹² A.g.e., s. 22.

⁴¹³ Murat Toman ve Halil Akman, a.g.e., s. 312-313.

⁴¹⁴ Behlül Özkan, a.g.e., s. 73.

çizgileri taşıyan bu din-siyaset etkisi Reagan tarafından da dış politika sürecinde göz önüne alınmıştır⁴¹⁵. ABD başkanı, Ulusal Evanjelistler Birliği (American Evangelistic Association)'nin toplantısında gerçekleştirdiği bir konuşmasında Sovyetleri 'şer imparatorluğu' şeklinde nitelendirerek özellikle nükleer caydırıcılığa karşı olanların tanrısal hakikatleri göz ardı ettiklerini belirterek "özgür batı dünyasının lideri olarak şer imparatorluğuna karşı ABD'nin eninde sonunda zafer kazanacağını" belirtmiştir⁴¹⁶.

Silahlanma hızını arttıran ABD yani Reagan hükümeti karşısında Sovyetler güvenlik kaygısı ile silahlarını arttırmak durumuna kalmış, nitekim Afganistan işgali ile meşgul olan ve ekonomisini zorlayan bu yarış sonunda Sovyetlerin savunma için harcadıkları miktar GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla)'nın %17'lere yükselmesine neden olarak çöküşü hızlandırmıştır. 1985'te yönetime gelen Sovyet lideri Gorbaçov (Gorbachev) her ne kadar ekonominin seyrini değiştirebilmek adına reformlar gerçekleştirse de Sovyetlerin dış borçları giderek artmaktaydı. Ayrıca savunmada silahların yenilenmesi için gerekli bütçenin, bir devletin savunmasından daha çok temel ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılması gereken paydan karşılanıyor olması, bir başka ifade ile 'ekmeğe harcanması gereken paranın silaha harcanması' Sovyetleri 80'li yılların sonunda güç durumda bırakmıştır⁴¹⁷.

Sovyetlerin çöküş sürecinin neden Reagan Döneminde gerçekleştiğini özet şeklinde değerlendirecek olursak; 1980lerin sonlarında ekonomisi kötü bir çizgide seyreden Sovyetlerin, Afganistan ile mücadele sürecinde çok fazla yıprandığı, savunma için gerekli bütçeye sahip değilken rakibi ABD'nin silahlanma yarışı çağrısına kayıtsız kalmak durumunda olması (her ne kadar savunma payını %17'ye yükseltmiş olsa da ABD karşısında yetersiz kalmıştır), içyapısında da pek çok krizi bünyesinde barındırıyor olması, dış borçlarının artış göstermesi Sovyetleri geri dönülemez bir noktaya getirerek çöküşünü hızlandıran nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı zamanda ABD dönem lideri Reagan ile Sovyet lideri Gorbaçov, 90lı yılların sonunda görüşmelerini arttırıp zirve toplantıları ile iletişimi sürdürürken silah yarışı yerini zamanla iki liderin de üzerinde anlaştığı silahsızlanma anlaşmalarına bırakmıştır. Anlaşmaların içerisinde yer alan taraf devletlerin nükleer silahlarının (menzili 500 ile 5 bin 500 kilometre arasında olan orta menzilli tüm nükleer ve konvansiyonel balistik füzeler)

⁴¹⁵ Filiz Çoban Oran, "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 2019-2037, s. 2027.

⁴¹⁶ Filiz Çoban Oran, a.g.e., s. 2027.

⁴¹⁷ Murat Toman ve Halil Akman, a.g.e., s. 313.

tamamen ortadan kaldırılmasını düzenleyen anlaşma olması bakımından 1987’de imzalanıp 1988’de yürürlüğe giren INF (Intermediate-range Nuclear Forces Treaty; Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması) önem arz etmektedir⁴¹⁸.

1961’de inşa edilen ve 1990 yılında Soğuk savaşın simgesi haline gelen Berlin’i doğu-batı olmak üzere ikiye ayıran Berlin Duvarının yıkılmasıyla birlikte savaş sona ermiş, komünist rejimler yıkıma uğramıştır. Ardından yaşanan gelişmeler dolayısıyla son dönemlerini hem siyasi hem de ekonomik açıdan darda geçiren Sovyetler Birliği 1991’de dağılmış ve savaş boyunca etkin olan çift kutuplu sistem yapısı sona ermiş, jeopolitik denge değişmiş ve ABD uluslararası sistem içerisindeki tek üstün güç konumuna yükselmiştir.

3.7. Soğuk Savaş Sonrası ABD Dış Politikası

Soğuk Savaş boyunca iki süper gücün stratejik mücadelelerinin söz konusu olması savaşın bitiminde Ortadoğu için ‘soğuk savaşın başlangıcını’ oluşturmuştur. Bir başka ifadeyle ABD ve Sovyetlerin çıkarları dolayısıyla bölge ülkeleri ile kurdukları ilişkiler bölgenin iç dinamiklerini sarsıntıya uğratmıştır.

Soğuk Savaş Sonrası genel olarak Ortadoğu’da yaşanan gelişmeleri incelediğimizde; Arap- İsrail Çatışması, İran’da yaşanan devrim süreci, yükselen Arap milliyetçiliği, Irak’ın Kuveyt’in işgali ile başlayan 1990 Körfez Krizi şeklindeki gelişmeler bölgedeki gerginliğin somut örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır⁴¹⁹. Nitekim Soğuk Savaş sonrasında tek güç olarak kalan ABD için hem bölgesel hem de global anlamda etkinliğini öne sürebilmesi, bölgenin sahip olduğu zengin yer altı kaynakları ile ekonomisini ve hegemonyasını güçlendirmesi için fırsatlar sunan Ortadoğu’da yeni bir düzen yaratılmalıydı.

ABD dönem başkanı *George Herbert Walker Bush* (1989-1993), 1992 yılında gerçekleştirdiği bir konuşmasında, uluslararası sistem içerisinde artık Amerika’nın tek güç olduğunu ve yeni düzen için kurucu ulus olarak dünyanın ABD’ye güvendiğini belirtmiştir⁴²⁰.

Soğuk savaş sonrası sistem içerisindeki tek üstün güç olan ABD’nin sistemin işleyişine yönelik belirsizlik ortamından ziyade daha etkin ve kalıcı politika uygulamaları

⁴¹⁸ BBC News, “INF: ABD’nin 1987’de SSCB ile imzaladığı ve askıya aldığı nükleer anlaşma”, 1 Şubat 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47088757> (Erişim Tarihi: 18.03.2019)

⁴¹⁹ Meliha B. Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 69-81, s. 70.

⁴²⁰ George H. W. Bush’un konuşmasından aktaran; İskender Karakaya, “Soğuk Savaş Sonrası ABD Dış Politikası: Süreklilik ve Değişim Bağlamında ABD’nin Küreselleşme, İş birliği, Güvenlik Politikalarının Değerlendirilmesi”, *21.Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, Sayı: 11, ss. 441-464, s. 442-443.

beklenmekteydi. Savaş boyunca öncelikli amacı Sovyetleri ‘çevreleme’ politikası olan ABD’nin savaş sonrası hedefi ‘genişleme ve uluslararası sistemin koruculuğu’ şeklinde değişime uğramış ve bu hedef ‘Yeni Dünya Düzeni’ (New World Order) anlayışı ile temellenmiştir. George H. W. Bush tarafından ortaya atılan ‘yenidünya düzeni’ söylemi esasında üç hedefe dayanmaktaydı; Birincisi, askeri güç kullanımı kabul edilemezdi, ikincisi herhangi bir askeri güç kullanımı sadece ABD tarafından değil topluluk yoluyla reddedilmeliydi, sonuncusu ise bu hedefe ulaşmak için büyük ve güçlü bir iş birliğine ihtiyaç vardı⁴²¹. ABD’nin her ne kadar tek güç olarak lanse edilip özgür ve güçlü bir ülke olduğu vurgulansa da ilk kez 1991 Ulusal Güvenlik Strateji belgesi içerisinde ABD’nin uluslararası sorunların çözümünde iş birliğine ihtiyaç duyduğu ve bunun müttefikler ile paylaşımının gerekliliği ifade edilmektedir⁴²².

Soğuk savaş sonrası ABD’nin özellikle Ortadoğu bölgesi üzerindeki etkisi hem ekonomik hem de askeri açıdan artış göstermiştir. Nitekim bu artış sürecinde özellikle Sovyetlerin dağılması ve Irak’ın Kuveyt’i işgali ile başlayan Körfez Krizi etkili olmuş, bu gelişmeler sonucunda da ABD, bölge üzerindeki üslerini arttırıp bölge ülkeleriyle (Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman) çeşitli antlaşmalar çerçevesinde Ortadoğu’daki askeri gücünü pekiştirmiştir⁴²³.

Körfez Savaşı neticesinde yedi ülkenin katılımı ile ABD önderliğinde, Irak’a kitle imha silahları barındırdığı gerekçesi ile (nitekim silahların varlığına dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır) Çöl Fırtınası Operasyonu (Operation Desert Storm) düzenlemiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine Bush, operasyonun sadece bir meydan okuma amacı ile sınırlı olmadığını, Soğuk Savaş sonrası dönem için hukuk üstünlüğünün esas alındığı yenidünya sistemi yönünde atılan bir adım olduğunu belirtmiştir⁴²⁴.

ABD’nin öncelikli hedeflerini askeri, ekonomik, siyasi ve diğerleri olmak üzere dört alana ayıran 1991 “Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi”⁴²⁵, askeri açıdan, ulusal güvenliği tehlikeye sokacak her türlü saldırının caydırılması, silahların kontrol altında tutulabilmesi ve Sovyetlerin çöküşü ile silahsızlanma girişimlerine hız verilirken yeni düşmanların ABD

⁴²¹ Eric A. Miller and Steve A. Yetiv, “The New World Order in Theory and Practice: The Bush Administration's Worldview in Transition”, *Presidential Studies Quarterly*, 2001, Cilt: 31, Sayı: 1, ss. 56-68, s. 61.

⁴²² The White House, “The National Security Strategy of the United States of America”, Ağustos 1991, <http://nssarchive.us/NSSR/1991.pdf>

⁴²³ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol, Hegemonya*, Alfa Yayınevi, Bursa 2004 (1.Basım), s. 263.

⁴²⁴ Eric A. Miller and Steve A. Yetiv, a.g.e., s. 59-61.

⁴²⁵ The White House, “National Strategy of the United States”, Ağustos 1991.

çıkarlarını sarsıntıya uğratabileceği endişesi ile birlikte özellikle saldırgan girişimleri söz konusu olabilecek ülkelerin eline silahların geçmemesi şeklinde önceliklere yer verilirken ekonomik açıdan, ulusal ekonominin güç kazanması çerçevesinde uluslararası alandaki pazarlara ve kaynaklara ulaşılması, serbest ticaretin sağlanması hedefleri yer almaktadır⁴²⁶. Ayrıca strateji belgesinde siyasal açıdan, NATO'nun dönüşüm sürecine uğrayarak uluslararası sorunların çözümünde aktif olarak rol alması ve insan haklarının koruyuculuğu görevini üstlenmesi hedefler arasında yer alırken diğer alanlar olarak ifade edilen hedefler olarak terörizm ve kaçakçılıkla mücadele belirtilmiştir⁴²⁷.

Uluslararası sistemin işleyişi açısından tek üstün güç olarak sistem içerisinde yer alan ABD sistemin şekillenmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Soğuk savaşın sona ermesi Sovyetler gibi bir tehdidi ortadan kaldırıp ABD için yeni fırsatlar sunmakla beraber sistemde bulunan belirsizlik ABD'yi kaçınılmaz olarak ülke savunması için daha temkinli davranmaya yönlendirmiştir. ABD'nin toprakların güvenliğinin sağlanması, demokrasinin üstünlüğü, insan haklarına saygı ve ekonomik çıkarlar çerçevesinde dış politika öncelikleri karar ve uygulamaları sistem belirleyici etkisi üzerinde yönlendirici olmuş ve bu sebeple ABD, çıkarlarını korumak ve güvenliğini sağlamak adına bir takım müdahalelerde bulunmuştur⁴²⁸. Irak müdahalesinden sonra Somali, Bosna-Hersek, Haiti, Kosova ve Afganistan da dâhil uluslararası sorunlar içerisinde yer almıştır. Ek olarak, ABD uluslararası alanda güvenliğin sağlanması adına Rusya ile silahsızlanmaya yönelik 1990 yılında CFE (Avrupa'da Konvansiyonel Silahların İndirimi antlaşması), 1991 yılında START I (Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması) ardından 2 yıl sonra STARTII imzalanmıştır⁴²⁹.

George H. W. Bush döneminde 'yeni dünya düzeni' çerçevesinde uygulanan politikaların beklenen hedefleri gerçekleştirmede yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Nitekim bunun en büyük nedenini de ABD'nin kendi jeostratejik ve ekonomik çıkarları çerçevesinde hareket etmesi oluşturmaktadır. Uluslararası sorunların (bazılarının) çözümünde aktif rol alırken ABD'nin politika uygulamaları karşılaşılan sonuçlar açısından değerlendirildiğinde başarı yakalayamamıştır. Öncelikle ABD'nin Körfez savaşı sonrasında 1991'de Irak'a

⁴²⁶ Çağrı Erhan, "ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2001, Cilt: 56, Sayı: 4, ss. 77-93, s. 82; İskender Karakaya, a.g.e., s. 3.

⁴²⁷ İskender Karakaya, a.g.e., s. 3.

⁴²⁸ Gül T. Dağcı ve Hilal Zorba, "ABD'nin Askeri ve İnsani Müdahale Siyasetini Etkileyen Dinamikler: Bosna-Hersek ve Kosova Örneği", *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2016, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 46-69, s. 46.

⁴²⁹ Cenap Çakmak, a.g.e., s.25.

müdahalede bulunmasının ardından uygulanan ambargolar neticesinde Irak lideri Saddam'ın daha sonraki yıllarda da iktidar sürecini sürdürmesi ABD'nin özellikle Ortadoğu bölgesindeki hedeflerini sarsıntıya uğrattırken bölgeye yönelik ikinci bir gelişme ise Arap-İsrail Çatışmaları sonrasında sıkıntıların çözümüne yönelik yol kat edilememiş olmasıdır.

George H. W. Bush ile ABD dış politikasında 'genişleme ve uluslararası sistemin koruculuğu' nu pekiştiren yeni dünya düzeni politikası, kendisinden sonra başkanlık görevini yerine getirecek olan *Bill Clinton (1993-2001)* politikaları için adeta bir temel oluşturmuş ve politika anlayışı süreklilik göstermekle beraber 'genişleme angajman ve uluslararası iş birliğini artırma' şeklinde güç kazanmıştır.

Başkanlığının ilk dönemindeki bir konuşmasında Clinton dış politikanın "stratejik doktrinden ziyade kriz yönetiminin ürünü"⁴³⁰ olduğunu vurgulayarak kendisine miras olarak bırakılan sorunlara dikkat çekmekte fakat daha çok ABD ekonomisine dikkat çekmektedir. Bu sebeple de başkanlığının birinci döneminde daha çok uluslararası ekonomik işbirlikleri çerçevesinde ABD ekonomisini geliştirme yolunda daha ılımlı dış politika izlemiştir. Ek olarak, Clinton politika önceliği açısından "Amerikan askeri ve güvenlik yeteneklerini güncelleme ve yeniden yapılandırma, ekonominin uluslararası meselelerdeki rolünü artırma ve yurtdışında demokrasiyi teşvik etme"⁴³¹ şeklinde üç hedefi vurgulamıştır.

Clinton 1994 yılında kongreye verdiği bir mesajında "Ekonomik rekabet gücümüzü dış politikamızın kalbine koyduk"⁴³² şeklinde bir ifadesi dış politika sürecinde Clinton'ın özellikle ekonomik alanda güçlenmeye verdiği önemi ortaya çıkarmakta ayrıca dış politika uygulamalarının iç politikayla özdeşleştirildiği görülmektedir. Nitekim Clinton ABD ekonomisini güçlendirmek adına önemli faaliyetlerde bulunmuş, bir önceki başkan döneminde girişimleri söz konusu olan NAFTA (North American Free Trade Agreement; Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması) 1993 yılında yürürlüğe girmiş, 1994 yılında ABD'nin Clinton döneminde üç ekonomik girişimi olan DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü)'nün kuruluşu, APEC (Asia- Pacific Economic Cooperation; Asya- Pasifik ekonomik İşbirliği)'e katılım FTAA (Free Trade Area of the Americas; Amerikalılar Serbest Ticaret Anlaşması) dönemdeki ekonomik kuruluşların oluşumlarına ve katılımlarına verilen destek ABD'yi dış politika sürecinde daha aktif bir hale getirmiştir⁴³³. Ayrıca Japonya ve Güney Kore ile

⁴³⁰ Brinkley Douglas, "Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine", *Foreign Policy*, 1997, ss. 110-127, s. 113-114.

⁴³¹ Brinkley Douglas, a.g.e., s. 120.

⁴³² A.g.e., s. 116-117.

⁴³³ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 25.

yapılan ticari anlaşmalarla global bir ekonomik süreç yaşanmıştır. Fakat pek çok uluslararası ilişkiler uzmanı Clinton'un dış politika ile iç politikayı özdeşleştirerek uyguladığı ticaret politikalarının dış politika anlayışı çerçevesinde değerlendirilebileceği noktasında eleştirel bir yaklaşımla yaklaşmakta ve uzmanlara göre “dış ekonomi politikası, bir ulusal güvenlik politikası ve bir dış politika değildir”⁴³⁴.

Clinton'ın ‘genişleme ve angajman’ stratejisinin bir ayağını her ne karar ekonomik girişimler oluşturuyor olsa da diğer taraftan başkanlığının ikinci döneminde dış politikada özellikle Ortadoğu’da uyguladığı politikalar da iş birliği çerçevesinde ılımlı politikalar ile söz konusu olmuştur. Ortadoğu’daki en etkin politikalarından biri olan ‘Irak ve İran’a yönelik ‘çifte çevreleme’ (Dual Containment) politikası olmuştur. Bu politika uygulaması söz konusu iki ülkeye askeri güç kullanımından ziyade daha çok ambargo uygulanması, baskı kurulması vb. diplomatik yöntemlerle uygulama bulmuştur⁴³⁵. Çifte çevreleme politikası Kepsutlu’ya göre; söz konusu iki ülkenin ekonomik ve siyasi açıdan sınırlandırılmasının haricinde ülkelerin nükleer silah potansiyelini ve onları geliştirebilme yeteneklerini barındırdığı yönünde algı yaratarak Washington yönetiminin bölgedeki petrol üretiminde kontrol oluşturabilme amacı taşımaktadır⁴³⁶.

Clinton, George H. Bush’un politika anlayışı olan ‘uluslararası sistemin koruyuculuğu’ ekseninde bir dış politikadan ziyade, özellikle başkanlığının ikinci döneminde daha çok ekonominin gelişmesi yolunda barışçıl ve uluslararası sistemin sağlam temellere dayandırılması yönünde politikalar izlemiştir⁴³⁷. Ayrıca Clinton dış politika uygulamaları açısından olası bir müdahale için sınırlandırmaya gitmektedir. Clinton’a göre deniz aşırı gerçekleşecek bir müdahale için en temelde yatan nedenler açısından; (1) insan haklarına yönelik bir ihlalin varlığının olması, (2) daha çok ekonomik potansiyel açısından yeterliliğin söz konusu olduğu, ABD’nin müdahale için askerî açıdan yeterli bulunması gerekliliği, (3) daha sonuç odaklı bir bakış açısı ile müdahale sonucunda ciddi bir değişimin söz konusu olması şeklinde müdahale için gereken üç tür sınırlandırma öne sürmektedir⁴³⁸.

Clinton başkanlığında hazırlanan 1996 “Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi”, genel olarak değerlendirildiğinde kendisinden beş yıl önce hazırlanan strateji belgesinden içerik

⁴³⁴ Brinkley Douglas, a.g.e., s. 113.

⁴³⁵ Cenap Çakmak, a.g.e., s. 26.

⁴³⁶ Benan Kepsutlu, *Amerika’nın Ortadoğu Politikası: 90’lardan Bugüne, Başkandan Başkana Ortadoğu Politikası*, İstanbul 2016, İnkılap Kitapevi, s. 185.

⁴³⁷ Buket Önal, *Amerikan Dış Politika Oluşum Sürecinde Başkanın Rolü ve Türkiye ABD İlişkilerinde Clinton Faktörü*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2010, s. 83.

⁴³⁸ Buket Önal, a.g.e., s. 75.

olarak büyük farklar içermemekle birlikte, ABD'nin esas politika hedefleri açısından özet olarak şu noktalar sayılabilir; (1) ABD'nin silahlı kuvvetlerinin hazır bulundurulması, (2) liberalizmin esaslarından olan 'demokrasinin' ülke dışında da teşvikinin sağlanması veya pekiştirilmesi, (3) ABD'nin iktisadi açıdan canlanma sürecine hız kazandırmak ve bunun istikrarının sağlanması, (4) ABD'nin 'dünya liderliğinin' eskisinden daha çok gerekli görüldüğü vurgulanmaktadır⁴³⁹.

Ek olarak strateji belgesinde, olası müdahaleler için öncelikle diplomatik yolların tüketilmesi, fakat yetersiz kaldığı durumlarda kuvvet kullanımının gerekli görüldüğü ifade edilmekte ve sorunların çözümünde Clinton döneminde öncelikle daha çok global düzeyde iş birlikleri ve sistem içerisindeki diğer devletlerin destekleri doğrultusunda müdahale girişimlerinin söz konusu olduğu görülmektedir.

ABD, özellikle 1991 yılından 2000 yılına kadar askeri müdahalelerinin büyük bir kısmını BM (Birleşmiş Milletler) ve AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) merkezli gerçekleştirmiş, 1993 yılında Somali'ye adım atmış, 1994 Haiti karantinaya alınmış, 1991'den itibaren Irak'a (silah potansiyeli dolayısıyla radar istasyonlar bombalanmış), 1993-1995 Bosna'ya, 1996'da Ruanda ve Zaire'ye BM bünyesinde gerçekleştirilen müdahalelere katılmış, 1996'da Überya'ya, 1997'de Arnavutluk'a, 1997'de Kongo ve Gabon'a, 1998 Sudan ve Afganistan'a, 1999 Sırbistan'a operasyonlarını sürdürmüştür⁴⁴⁰. ABD'nin doğrudan askeri müdahalesi şeklinde gerçekleşen operasyonlar ise, (1) demokrasinin tekrar kurulması adına 1994 yılında Haiti'ye, (2) ABD elçiliklerinin bombalanması sebebiyle 1998 yılında Sudan ve Afganistan'a, (3) 1999'da Yugoslavya'ya düzenlediği operasyondur⁴⁴¹. Fakat ABD'nin çoğu operasyonlarında daha çok uluslararası düzeyde çok sayıda devletin katılımının söz konusu olduğu uluslararası kuruluşların desteğinin aranması ile Clinton, politikalarında zaman zaman çekimser, kararsız olduğu ya da aşırıya kaçtığı yönünde ve dış politika sürecinde yeterli dengenin kurulamadığı noktalarında özellikle cumhuriyetçiler tarafından eleştiriler almıştır⁴⁴².

1997 yılında hazırlanan "Yeni Bir Yüzyıl İçin Ulusal Güvenlik Stratejisi" ise ulusal güvenliği tehdit eden sebepleri sınıflandırılması bakımından önemlidir. Buna göre; belgenin "Bölgesel ve Devlet Merkezli Tehditler" kısmında nükleer, biyolojik, kimyasal silahlara

⁴³⁹ The White House, "A National Security of Engagement and Enlargement", Şubat 1996, <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1996.pdf?ver=2014-06-25-121234-233>

⁴⁴⁰ Çağrı Erhan, a.g.e., s. 88; Brinkley Douglas, a.g.e., s. 113.

⁴⁴¹ Çağrı Erhan, a.g.e., s. 88

⁴⁴² Brinkley Douglas, a.g.e., s. 113.

sahip devletlerin potansiyellerini güçlendirdikleri, nitekim bu gelişmelerin de ABD'nin yaşamsal çıkarları açısından darbe vurucu nitelikte olduğu; “Bölgesel ve Devlet Merkezli Olmayan Tehditler” kısmında terörizm, uluslararası örgütlü suçlar, silah kaçakçılığı vb. suçların ABD'nin çıkarlarını zorda bıraktığı; “Kitle İmha Silahlarından Kaynaklanan Tehditler” kısmında ise geniş kitleler için öldürücü nitelikteki çeşitli silahlara sahip ülkelerin global güvenlik açısından büyük bir sorun olduğu vurgulanmakla birlikte bunların önüne geçebilmek için uluslararası işbirliğinin gerekliliğini belirtmektedir⁴⁴³.

“Yeni Bir Yüzyıl İçin Ulusal Güvenlik Stratejisi”, 1998 yılında hazırlanan belge ABD'nin çıkarlarını daha da detaylandıran bir çerçeve sunmaktadır. Belge içerisindeki “Yaşamsal Çıkarlar” başlığında ABD'nin ülke güvenliğinin ve çıkarlarının herhangi bir tehdit edici unsur ile karşı karşıya kaldığı durumlarda söz konusu tehditler karşısında ABD'nin gerekirse tek başına tehditleri ortadan kaldıracakları belirtilirken, “Önemli Ulusal Çıkarlar” başlığı içerisinde ise ABD'nin varlığına doğrudan sürekli bir tehdidin varlığı söz konusu olmasa da uluslararası yapı için güvenlik sorunsalının süreklilik gösterdiği vurgulanmakta; “İnsani ve Diğer Çıkarlar” başlığında ise gerektiğinde sadece ABD'nin ulusal değerleri adına faaliyete geçebileceği belirtilmektedir⁴⁴⁴.

1999 “Yeni Bir Yüzyıl İçin Ulusal Güvenlik Strateji” belgesi genel olarak değerlendirildiğinde dikkat çeken noktalar açısından belgede, globalleşme sürecine değinilerek globalleşmenin olumlu etkileri açısından ekonomik bütünleşmeye ve uluslararası işbirliğine hız kazandırdığı belirtilirken aynı zamanda olumsuz etkileri açısından da sürecin farklı risk alanlarını da taşıyarak uluslararası suçların (terörizmi kitle imha silahları vb.) yayılmasından duyulan endişeye dikkat çekilmekte, ayrıca ‘düşman devletler’ ve sahip oldukları silah potansiyellerinin varlığı vurgulanmaktadır⁴⁴⁵.

Bill Clinton döneminde 1995, 1996, 1997, 1998, 1999 ve 2000 yıllarında hazırlanan Ulusal Güvenlik Strateji belgelerini⁴⁴⁶ genel olarak değerlendirmek gerekirse; belgelerde ekonomik açıdan, ABD'nin liderliğinin söz konusu olduğu global anlamda ekonomik bir gelişim ve Amerika'nın ekonomik (ve pazar alanları) açıdan güçlendirilmesi üzerinde

⁴⁴³The White House, “A National Security for A New Century”, Mayıs 1997, <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1997.pdf?ver=2014-06-25-121242-623>

⁴⁴⁴The White House, “A National Security for A New Century”, Ekim 1998, <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1998.pdf?ver=2014-06-25-121250-857>

⁴⁴⁵The White House, “A National Security for A New Century Aralık 1999”, <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1999.pdf?ver=2014-06-25-121300-170>

⁴⁴⁶ Benan Kepsutlu, a.g.e., ss. 178-192

durulurken; askeri ve daha çok güvenlik (savunma) açısından ise özellikle nükleer ve çeşitli yapıda silahlanmada yüksek potansiyele sahip devletlerden gelebilecek tehdit endişelerine yer verilirken (hatta 1999 strateji belgesinde ‘ulusal füze savunma sistemleri’ başlığı bulunmaktadır) bazı ülkeler ‘serseri devletler’ tanımlaması içerisinde yer almakta ve daha çok Ortadoğu bölgesi odaklı güvenlik politikalarına yer verildiği görülmektedir.

Özetle, ABD’nin kuruluşundan bu yana başkanların politika önceliklerinin ülkenin güvenliği ve gücün maksimizasyonu etrafında şekillendiği değerlendirilmektedir. Ek olarak, ABD başkanlarının kendi isimleri ile nitelendirilen dış politika hedeflerinin yansıtıldığı ABD doktrinlerinde Ortadoğu bölgesinin sıkça dış politikanın odak noktasında yer aldığı görülmektedir.

Çalışmanın bir sonraki bölümü olan dördüncü bölümünde ise 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında başkanlığa gelen George Washington Bush (2001-2009) ve sonrasında başkanlık görevini devralan Barack Obama’nın (2009-2017) dünya görüşleri, dış politika hedefleri, uygulamaları ve özelde Ortadoğu politikaları analiz edilecek Ortadoğu’nun dünya aynı zamanda ABD politikalarındaki yeri incelenecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BUSH ve OBAMA DÖNEMLERİNDE ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI

4.1. Dünya Politikalarında Ortadoğu’nun Önemi

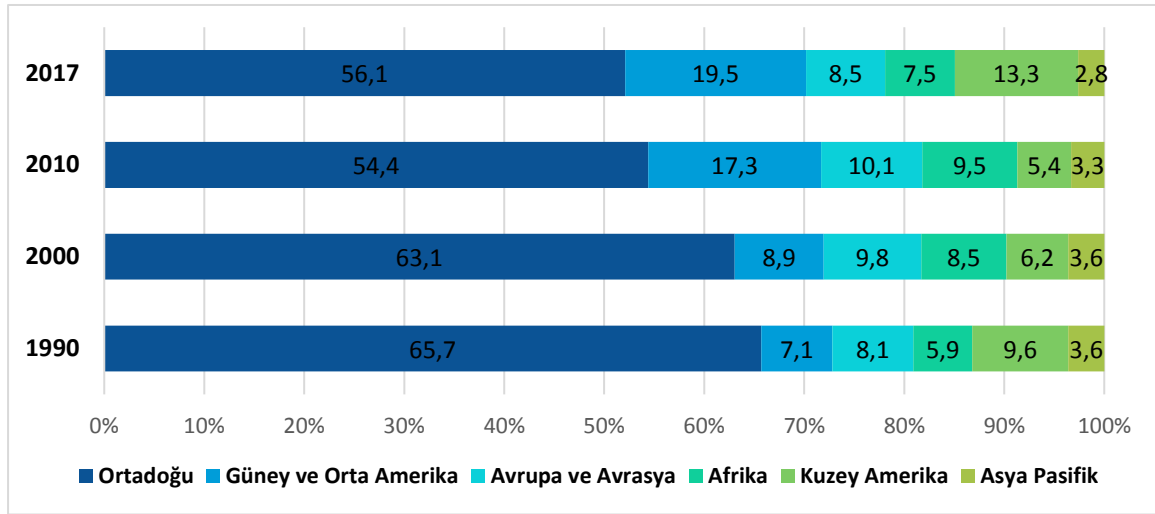
Artan globalleşme süreciyle birlikte yüksek hızda gelişen teknolojik çağ enerjiye olan ihtiyacı maksimum seviyeye taşıyarak enerji kaynaklarına olan talebi arttırmaktadır. Nitekim hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin gelişimlerini sürdürmeleri noktasından en önemli kaynaklardan birisi olarak enerji kaynakları karşımıza çıkmaktadır. Dünya çapında gerçekleşen enerji tüketimlerinde en büyük payları ise yenilenemeyen enerji kaynakları kategorisinde yer alan petrol, doğalgaz, nükleer enerji ve kömür gibi bir gün tükeneyeceği öngörülen kaynaklar almaktadır. Sahip olduğu yenilenemeyen kaynak potansiyeli bakımından ise Ortadoğu bölgesi büyük önem taşımakta, bölgenin enerji kaynakları açısından gerek petrol ve doğalgaz yatakları gerekse nükleer alanda gelişme sağlamak niyetinde olan devletler için uranyum yatakları vb. kaynaklar enerjiye duyulan talep noktasında bölgeye büyük ilgi uyandırmaktadır.

Kaynaklar açısından yeterli potansiyele sahip olmanın yanı sıra kaynakların niteliği, kapasitesinin yüksek ve maliyetinin düşük miktarlarda gerçekleşiyor olması⁴⁴⁷, kaynakların taşınabilirliği ve kesintisiz akışının sağlanması ve benzeri unsurlar da global güçlerin bölgelere olan ilgisini arttırmaktadır. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere Ortadoğu’nun jeostratejik konumun etkisi ve bu enerji ticaretinde gerekli unsurları barındırıyor olması bölgeyi daha da önemli kılmaktadır.

Öncelikle bölgenin önemi açısından yenilenemeyen kaynaklardan biri olan petrole odaklanarak Ortadoğu’nun sahip olduğu kanıtlanmış petrol rezervlerinin dünya çapındaki toplam rezervleri üzerine değerlendirmede bulunmak gerekirse;

⁴⁴⁷ Tamer Kerimoğlu, a.g.e., s. 19

Şekil 4.1. Kanıtlanmış Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı: 1990, 2000, 2010 ve 2017

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy⁴⁴⁸

On yıllık periyotlar hâlinde 1990, 2000 ve 2010 yılları ve 2017 yılına ait bölgelere göre petrol rezervlerinin dağılım yüzdelerini incelendiğinde yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere; tüm petrol rezervlerinde %50'nin üzerinde paya sahip tek bölge olarak Ortadoğu bölgesi (daha çok Körfez Ülkeleri) karşımıza çıkmaktadır. Dünyadaki ham petrol rezervleri açısından Ortadoğu ülkelerinden en fazla petrol rezervine sahip ülke olarak ilk sırada %26'lık bir pay ile Suudi Arabistan yer alırken ikinci sırada ise bölge ülkelerinden bir diğeri olan Irak toplam rezervlerden %15'lik bir payı bulundurarak ikinci sırada yer almaktadır⁴⁴⁹. 1990 yılında toplam rezerv bakımından %65,7'ye sahip olan Ortadoğu 2000 yılında %63,1, 2010 yılında %54,4 paya sahip olmakta, 2017 yılında ise toplam payının %56,1 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bölgenin petrol rezervlerinin yıllar içinde düşüş gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Amerika'nın sahip olduğu petrol rezervlerini incelediğimizde ise toplamda (Kuzey, Güney ve Orta Amerika) 1990 yılında %16,7 olduğu görülmekle birlikte rezervler, 2000 yılında %15,1 ve 2010 yılında ise %22,7 olmaktadır. 2017 yılında ABD'nin toplam petrol rezervindeki payı ise %32,8 olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllar arasında kıyaslamaya

⁴⁴⁸ 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ait kanıtlanmış petrol rezervlerinin dağılımı için bkz. BP Statistical Review of World Energy June 2011, s.7, <http://large.stanford.edu/courses/2011/ph240/goldenstein1/docs/bp2011.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

2017 yılına ait veriler için bkz. BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 12-13 <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

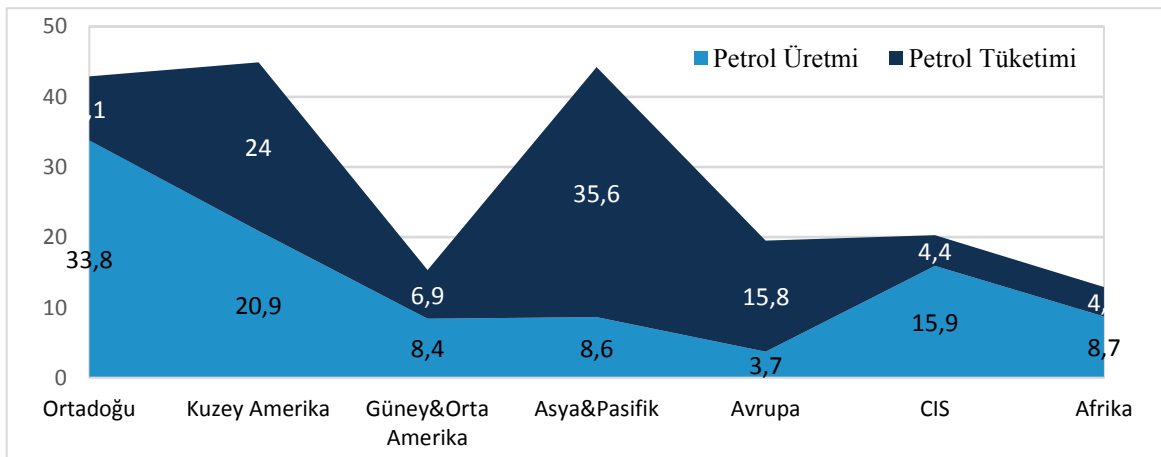
⁴⁴⁹ Beşir Elmas, Ortadoğu'daki Enerji Kaynaklarının Önemi ve Türkiye Üzerinden Taşınması İle Türkiye'nin Kazandığı Jeopolitik Konum, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.68.

gidildiğinde ABD'nin Ortadoğu'nun aksine yıllar içerisinde petrol rezervlerini arttırdığı görülmektedir. Nitekim ABD'nin sahip olduğu petrol rezervleri de en az Ortadoğu bölgesi kadar önem taşımaktadır.

Bölgeler açısından Avrupa ve Avrasya bölgesinin sahip olduğu petrol rezervlerinin toplamdaki payı 1990 yılında %81, 2000 yılında %9,8, 2010 yılında %10,1 ve 2017 yılında ise toplamda %8,5 olmaktadır. Rezervlerin paylarında yıllar içerisinde artış ve azalışlar söz konusu olup söz konusu bölgelerin toplam paydan %9,1 ortalama rezerve sahip oldukları görülmektedir. Afrika bölgesi ise 1990 yılında petrol rezervlerinde %5,9'luk ortalama sahipken yıllar içerisinde bu oran artış göstermiş ve 2000 yılında %8,5, 2010 yılında %9,5'e ulaşmıştır. Özellikle 2017 yılında rezervlerde artış söz konusu olup toplamda %13,3 olarak gerçekleşmiştir. Petrol rezervleri açısından asgari düzeyde kaynağa sahip olan Asya Pasifik bölgesinin yıllara göre rezerv payları ise; 1990 ve 2000 yılında %3,6, 2010 yılında 3,3'e düşüş gösterirken 2017 yılında %4,8'e yükselmiştir.

2017 yılı özelinde petrol rezervleri incelendiğinde Ortadoğu bölgesinin dünyadaki toplam rezervlerin %56,1'ine sahip olduğu görülmektedir. Dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin dağılımında diğer bölgeleri incelediğimizde ise; Güney ve Orta Amerika toplamda %19,5'lik bir paya sahip iken kuzey Amerika %13,3'lük bir paya sahip olmaktadır. Petrol rezervlerinde bölgeler açısından asgari düzeyde kaynağa sahip bölge ise %2,8 ile Asya Pasifik olmaktadır. Dolayısıyla da kaynak bakımından yeterli potansiyele sahip olamayan özellikle -Asya Pasifik ülkeleri- gelişimlerini sürdürebilmek adına petrol zengini bölgelerden petrol ithalatı gerçekleştireceklerdir.

Şekil 4.2. Dünya Çapında Toplam Petrol Üretim ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılım
Yüzdelikleri: 2017 Yılı (milyon ton cinsinden)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 16-17.

Genel olarak 2017 yılı petrol üretim ve tüketim dengesini değerlendirdiğimizde petrol tüketiminin üretimin çok üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Üretim-tüketim dengesi açısından en büyük fark ise Ortadoğu ve Asya Pasifik bölgelerinde yaşanmaktadır. Nitekim Ortadoğu bölgesinin üretimi tüketiminin üzerinde iken tersi bir şekilde Asya Pasifik ülkelerinin tüketimleri üretimlerinin kat ve kat üzerinde gerçekleşmektedir.

Dünya çapında gerçekleştirilen 2017 yılı toplam petrol üretimini inceleyecek olursak bölgelere göre dağılımlarda üretimde en büyük pay %33,8 ile Ortadoğu olmaktadır. Kuzey Amerika tüm üretiminde %20,9'luk pay ile ikinci en büyük bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağılımdaki en büyük paya sahip üçüncü ise Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT-CIS) ülkeleri %15,9'luk pay ile üretimde yerini almaktadır. Diğer bölgelerin petrol üretimindeki dağılımları ise şu şekildedir; Güney ve Orta Amerika %8,4, Asya Pasifik %8,6, Avrupa %3,7 ve Afrika %8,7'dir.

Petrol üretiminde genel olarak bölgelerden ziyade özelde 2017 yılında ilk on içerisinde yer alan ülkeler sıralamasını ve yüzdelerine değerlendirecek olursak sıralama şu şekildedir⁴⁵⁰; 2017 yılı toplam petrol üretiminde ilk sırada yer alan ülke %13 ile ABD olmaktadır. İkinci ülke ise %12,8'lük pay ile Suudi Arabistan olurken listenin ilk üçünde yer alan diğer ülke ise %12,6 ile Rusya üretim sıralamasındaki yerini almaktadır. İlk on içerisinde yer alan diğer ülkeler ve yüzdeleri ise sırasıyla şu şekildedir; %5,4 ile Kanada, %5,3 ile İran ilk beş içerisinde yer alan ülkeler olmakta, diğerleri %5,3 ile İran, %4,4 ile BAE ve Çin, %3,3 'lük pay ile Kuveyt ve Brezilya petrol üretiminde lider ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya çapındaki toplam petrol tüketimleri bakımından bölgelerin dağılımlarını incelemek gerekirse; 2017 yılı toplam petrol tüketimleri açısından en fazla tüketimi gerçekleştiren bölge olarak %35,6 ile Asya pasifik bölgesi karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 2017 verilerine göre Asya pasifik ülkelerinin petrol tüketimlerinin üretimlerinin çok üstünde gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir.

Dünya çapındaki petrol tüketimlerinde en büyük paya sahip ikinci bölge ise %24 ile Kuzey Amerika olmaktadır. Avrupa'nın ise 15,8'lik bir pay ile petrol tüketiminde etkin üçüncü bölge olduğu görülmektedir. 2017 yılı toplam petrol tüketimlerinde diğer bölgeler ve pay yüzdeleri ise şu şekildedir; Orta ve Güney Amerika %6,9'luk paya sahip olmakta,

⁴⁵⁰ BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 16

üretimde lider bölge Ortadoğu tüketimde %9,1'lik bir paya sahip, CIS %4,4 ve Afrika'nın %4,2 oranında tüketim payı söz konusudur.

Dünya çapında 2017 yılı toplam petrol tüketimini verilerine göre ilk on ülke içerisinde yer alan ülkeleri incelediğimizde⁴⁵¹; Toplam petrol tüketimleri açısından birinci sırada yer alan ülke olarak %19,8 ile ABD karşımıza çıkmaktadır. Tüketimlerde ikinci sırada ise %13,2 ile ABD'nin en büyük ekonomik rakiplerinden biri olan Çin yer almaktadır. İlk üç içerisinde yer alan ülke ise %4,8 tüketim oranı ile Hindistan olmaktadır. İlk beş içerisinde yer alan ülkeler sırasıyla %4,1 ile Japonya ve %3,7 ile Suudi Arabistan'dır. Sıralama içerisinde yer alan diğer ülkelerin ise %3,3 ile Rusya, %2,9 ile Brezilya, %2,8 ile Güney Kore, %2,6 ile Almanya olduğu değerlendirilmekte ve ilk on içerisinde yer alan sonuncu ülke ise %2,3'lük pay ile Kanada olmaktadır.

Enerji ihtiyaçlarının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin talepleri doğrultusunda giderek artan bir çizgi izlemesi ve petrolün yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde yer almaması dolayısıyla petrol üretici ülkelerdeki özellikle de Ortadoğu'daki kaynaklar gelişim süreçlerine hız kazandırmak isteyen tüm dünya devletleri için önemli bir hal almıştır. Petrol üretim ve tüketim dengesi göz önüne alındığında tüketimin üretimin kat ve kat üzerinde gerçekleşiyor olması devletleri kalkınma ve gelişme süreçlerini hızlandırabilmek adına petrol dışında farklı kaynak arayışlarına itmekte nitekim petrolden sonra en büyük talebi doğalgaz görmektedir. Bir diğer anlatımla, zaman içerisinde enerji talebinde gerçekleşen artış kaynakların da tüketimini hızlandırmış dolayısıyla alternatif kaynaklara duyulan ihtiyaç ve talep de artış göstermiştir. Bu sebeple üretim-tüketim dengeleri değerlendirildiğinde tüketimin fazlalığı nedeniyle petrole duyulan talep kadar doğalgaza olan talebin de artış göstereceğini söylemek mümkündür. Nitekim araştırmalara göre; 2010 yılı verileri göz önüne alındığında, enerjiye duyulan talep karşısında petrolden sonra ikinci sırada yer alan doğalgazın 2035 yılına gelindiğinde petrol talebini geçmesi beklenmektedir.⁴⁵² Ek olarak, günümüzde teknolojik alanda yaşanan gelişmeler neticesinde ABD'nin dünya çapında birincil enerji kaynağı olarak görülen petrol yerine sıvılaştırılmış doğalgaz ile çalışan araçlar üretmeye başlaması bu yöndeki düşünceleri destekler niteliğe sahip olmakta ve sıvılaştırılmış doğalgaz taşımacılığının artacağı yönündeki beklentileri güçlendirmektedir⁴⁵³.

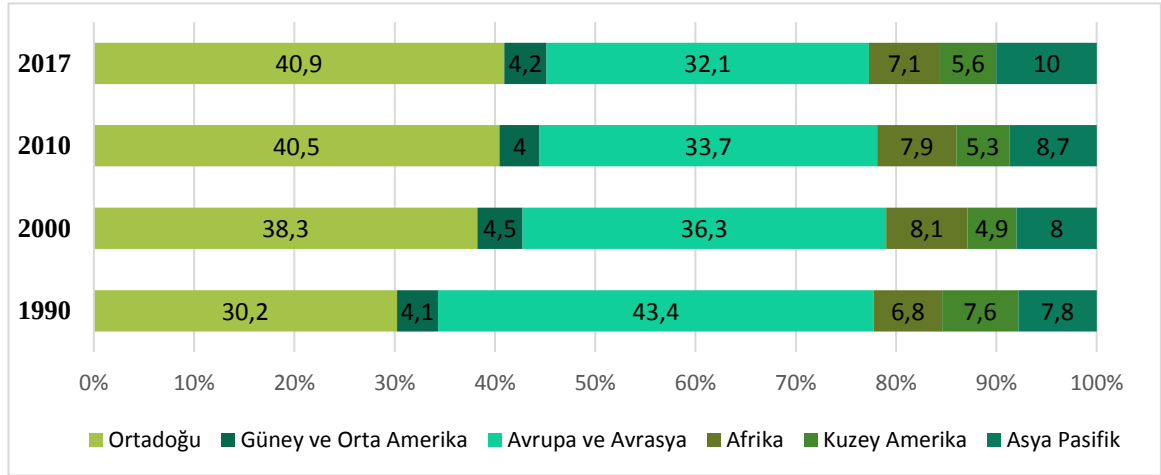
⁴⁵¹ BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 17.

⁴⁵² Hüseyin Altay ve Ulaş Nugay, a.g.e., s. 13.

⁴⁵³ A.g.e., s. 16.

Enerji kaynakları açısından ilerleyen zamanlarda petrolün ikamesi ve hatta onun yerine geçebilecek niteliğine yükseliş göstereceği öngörülen doğalgazın dünya çapındaki yataklarını bölgeler bazında incelemek olursak;

Şekil 4.3. Kanıtlanmış Doğalgaz Yataklarının Bölgesel Dağılımı: 1990, 2000, 2001 ve 2017

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018⁴⁵⁴

Dünya çapındaki toplam doğalgaz yatakları incelendiğinde en yüksek yataklara sahip bölgelerin Ortadoğu, Avrupa ve Avrasya olduğunu ifade etmek mümkündür. Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu petrol rezervleri haricinde doğalgaz yatakları bakımından da oldukça zengin olduğu görülmektedir. Buna göre 1990 yılında bölgenin dünya doğalgaz yataklarında sahip olduğu pay 1990 yılında %30,2 olmakta 2000 yılında payı 38,3'e yükselmektedir. 2010 yılında bölgenin global doğalgaz yataklarındaki toplam payı %40,5 ve 2017 yılında %40,9'dur. Buradan Ortadoğu bölgesinde 1990'dan bu yana doğalgaz rezervlerinde artışın meydana geldiği değerlendirilmektedir.

Doğalgaz rezervleri açısından bir diğer bölge olarak karşımıza Avrupa ve Avrasya bölgeleri çıkmaktadır. Bölgelerin özellikle 1990 yılında sahip olduğu dünya çapındaki toplam doğalgaz yataklarındaki payı %43,4 olarak görülmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda yataklarda azalışlar söz konusu olup bölgelerin doğalgaz yatakları 2000 yılında %36,3 paya sahip olurken, 2010 yılında 33,7 ve 2017 yılındaki rezerv payı ise %32,1'e

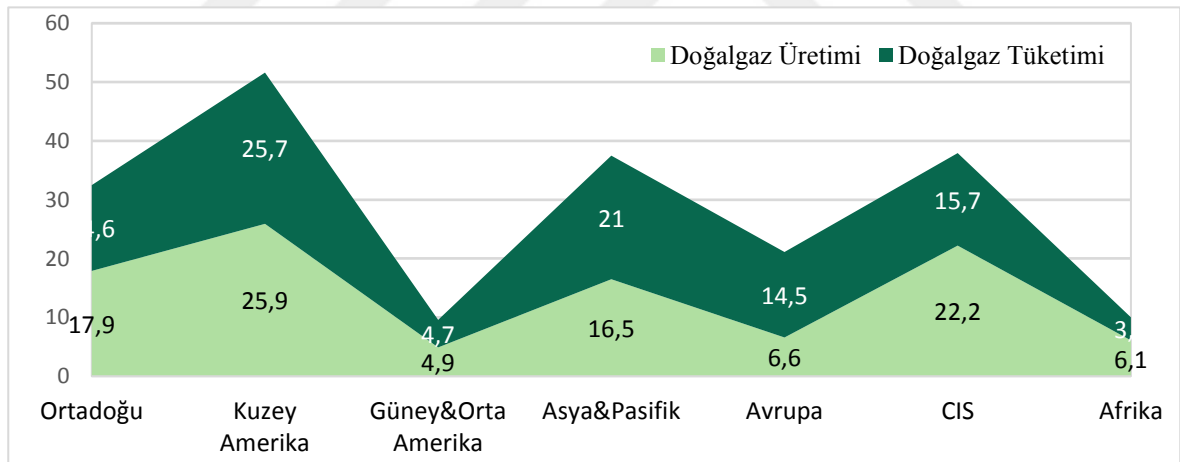
⁴⁵⁴ 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ait kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin dağılımı için bkz. BP Statistical Review of World Energy June 2011, s. 21. 2017 yılına ait doğalgaz rezerv verileri için bkz. BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 27.

gerilemiştir. Dolayısıyla 1990'dan bu yana %30 üzerinde olduğu ve doğalgaz yataklarının yaklaşık üçte birinin Avrupa ve Avrasya ülkelerinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Amerika'nın toplamdaki doğalgaz yataklarını (Kuzey, Güney ve Orta Amerika) değerlendirdiğimizde toplam payın 1990 yılında %10,7, 2000 yılında %9,4, 2010 yılında %9,3 ve 2017 yılındaki toplam payının %9,8 olduğu görülmektedir. Nitekim buradan ABD'nin ortalama %9,8 olan doğalgaz yataklarının petrol rezervleri kadar fazla olmadığı görülmektedir.

Asya Pasifik ülkelerinin dünya çapındaki doğalgaz yataklarındaki payının %10'un altında olduğunu değerlendirmekle birlikte 1990'dan günümüze yataklarda artış söz konusudur. Buna göre yataklar 1990 yılında %7,8, 2000 yılında %8 2010 yılında %8,7 ve 2017 yılında %10'a ulaşmaktadır. Afrika bölgesinde ise doğalgaz yatakları asgari düzeylerde olup %9'un altındadır. 1990 yılından 2017 yılına kadar toplam payları sırasıyla şu şekildedir; %6,8 %8,1 %7,9 ve %7,1.

Şekil 4.4. Dünya Çapında Toplam Doğalgaz Üretim ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılım Yüzdelikleri: 2017 Yılı (milyar metreküp cinsinden)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 28-29.

2017 yılı verileri çerçevesinde dünya çapında toplam doğalgaz üretim tüketim dengesini değerlendirdiğimizde petrolde yaşanan dengedeki uyumsuzluğun doğalgazda da söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bir diğer ifade ile bir bölgeler üretiminin üzerinde tüketim gerçekleştirmektedirler. Ancak bölgeler arasında üretim tüketim sürecinin petrole nazaran nispeten daha orantılı olduğunu söyleyebilir. Zira petrol tüketiminde lider ülkelerin üretimlerinin oldukça az olduğu (örnek vermek gerekirse Asya Pasifik Ülkeleri) göz önüne alındığında doğalgazda bu şekilde bir ters orantı söz konusu olmamaktadır.

Doğalgaz üretiminde bölgeler açısından değerlendirmede bulunduğumuzda yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere 2017 yılı verileri çerçevesinde en fazla doğalgaz üretiminin Kuzey Amerika bölgesinde gerçekleştirildiği görülmekte ve dünya çapındaki üretimdeki payı %25,9 olmaktadır. Bir diğer ifade ile yıl içindeki toplam üretimin dörtte birinin K. Amerika bölgesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Aynı zamanda bölgenin tüketimdeki payı da %25,7 olarak gerçekleşmekte bu sebeple tüketimde de en aktif bölge olarak K. Amerika karşımıza çıkmaktadır. Üretimde aktif ikinci bölge ise CIS (BDT) olmakta ve toplamdaki payları üretimde %22,2 oranında gerçekleşmektedir. Bölge ülkelerinin tüketimdeki payları ise %15,7 olmaktadır.

Güney ve Orta Amerika'da üretimin oranı %4,9 olarak karşımıza çıkmakta ve tüketim oranı yıl içinde %4,7'lik bir paya sahiptir. Ortadoğu bölgesinde doğalgaz üretimi %17,9 olmakta tüketimdeki toplam payı ise %14,6'dır. Ancak Doğalgaz rezervleri açısından rezervlerin yarısından fazlasına yani yaklaşık %60'ına sadece dört ülke olan İran Katar Rusya ve Türkmenistan'ın sahip olduğunu göz önüne aldığımızda bu ülkelerin ikisinin Ortadoğu ülkesi olması bakımından bölge önem taşımaktadır⁴⁵⁵.

Genel olarak değerlendirildiğinde bahsi geçen bölgelerde üretimin tüketimin üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak Asya Pasifik ve Avrupa bölgelerinde bu durum söz konusu olmamakla birlikte, tüketim üretimin üzerinde gerçekleşmektedir. Şöyle ki Avrupa'daki doğalgaz üretiminin toplam payı %6,6 ise tüketim oranı %21 olmakta; Asya Pasifik bölgesinde ise %6,6 olan üretim payı tüketimin neredeyse yarısına kadarını oluşturmakta ve tüketim payı %14,5 olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Asya Pasifik ülkelerinin petrolde de olduğu gibi doğalgazda da tüketimlerinin üretimlerinin kat ve kat üzerinde gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir.

Doğalgaz üretiminde genel olarak bölgelerden ziyade özelde 2017 yılı toplam veriler çerçevesinde ilk on içerisinde yer alan ülkeler sıralamasını ve yüzdelerlerini değerlendirecek olursak sıralama şu şekildedir⁴⁵⁶; ABD yıl içerisinde üretilen doğalgaz miktarının %20'sini gerçekleştirerek ilk sırada yer almakta iken ikinci sırada Rusya %17,3 oranında üretim gerçekleştirerek ikinci olmaktadır. Üçüncü sırada %6,1 ile İran bulunurken Katar ve Kanada %4,8'lik üretim payı ile dördüncü sırayı almaktadırlar. Üretimde lider diğer ülkeler ve

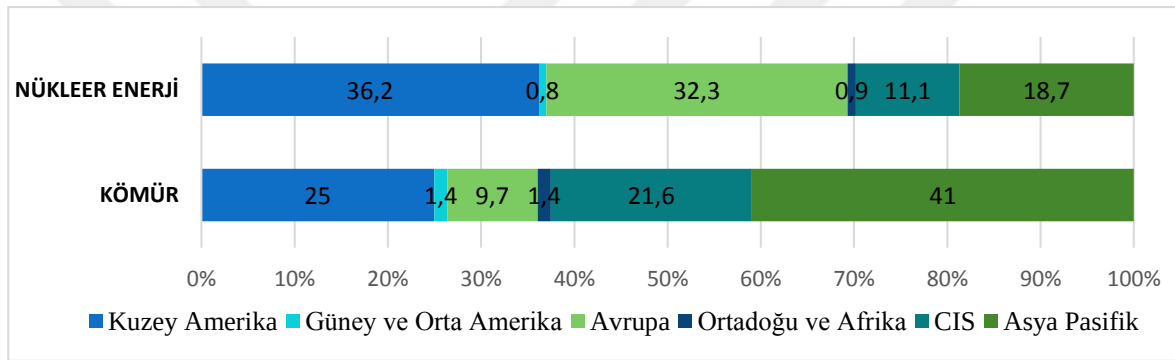
⁴⁵⁵ Halil İbrahim Yılmaz, "Ortadoğu'nun Jeo-ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri", *TESAM Akademi Dergisi*, Ocak 2016, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 99-128, s. 109.

⁴⁵⁶ BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 28

üretim payları ise sırasıyla; Çin %4,1 Norveç %3,3 Avustralya %3,1 Suudi Arabistan %3 Cezayir %2,5'tir.

Doğalgaz tüketiminde 2017 yılı harcama yüzdelikleri bakımından ilk on içerisinde yer alan ülkeler sıralaması ve yüzdelikleri ise⁴⁵⁷; İlk sırada üretimde de birinci sırada yer alan ABD %20,1'lik pay ile birinci olmakta ve yine Rusya'nın %11,6'lık tüketim payı ile ikinci olmaktadır. 2017 yılı doğalgaz tüketiminde üçüncü ülke ise Çin %6,6'lık paya sahip olmaktadır. Dördüncü ülke %5,8 pay ile İran olmakta, Japonya ve Kanada %3,2 ile beşinci sırada yerini almaktadır. Tüketimde lider diğer ülkeler ve tüketim payları ise sırasıyla; Suudi Arabistan %3 Almanya %2,5 Meksika %2,4 İngiltere %2,1'dir.

Şekil 4.5. Nükleer Enerji ve Kömür Yataklarının Bölgesel Dağılımı: 2017 Yılı

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 36-41.

Enerji kaynaklarından nükleer enerji ve kömür yataklarının bölgeler bazında dağılımının gösterildiği yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere; 2017 yılı verileri çerçevesinde en fazla kömür yataklarına sahip bölgenin %41 ile Asya Pasifik olduğu görülmektedir. Nitekim bölgenin petrol ve doğalgaz açısından asgari düzeyde kaynağa sahip olduğu düşünüldüğünde alternatif kaynak olarak petrol bölgeye güç kazandırmaktadır. İkinci bölge ise toplam kömür yataklarındaki global paydan %25'i elinde bulunduran Kuzey Amerika olmaktadır. BDT Ülkeleri (CIS) ise %21,6 pay ile maximum kömür yataklarına sahip üçüncü bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Ortadoğu bölgesinin ve aynı zamanda Güney ve Orta Amerika'nın kömür yataklarının oldukça az olduğu görülmekte iki bölgenin payı ise %1,4 olmaktadır.

Nükleer olarak kullanım bulan radyoaktif atom çekirdeğinin parçalanması neticesinde açığa çıkan ve en çok da asgari miktarlarla yüksek kapasitede enerji sağlayan ancak yüksek maliyet ve üst düzey bir teknoloji altyapısı gerektiren Nükleer Enerji⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ BP Statistical Review of World Energy 2018, s. 29.

⁴⁵⁸ Beşir Elmas, a.g.e., s. 44.

kaynakları incelendiğinde; zengin kaynak potansiyeli açısından bölgeler arasında kömürde de olduğu gibi ilk sırayı %36,2 ile Kuzey Amerika almakta olduğu görülmektedir. İkinci bölge olarak karşımıza %32,3 pay ile Avrupa çıkmaktadır. Bu sebeple nükleer enerji kaynaklarının yarısından fazlasının bu iki bölgede bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Özellikle nükleer alanda gelişmeler hedefleyen ülkelerin nükleer silahların üretimi için nükleer enerjinin açığa çıkmasında temel hammaddelerinden biri olan uranyuma ihtiyaçları olduğu göz önüne alındığında geniş uranyum yataklarına sahip ülkelerin önemli bir güç unsurunu ellerinde bulundurmakta oldukları da değerlendirilmektedir. Ancak çıkarılması ve nükleer silah anlamında kullanım için zenginleştirilmesi gereken bu kaynak üstün teknolojik altyapı gerektirmekte ve çok miktarda zenginleştirilen uranyum uluslararası sistem içerisinde bir tehdit unsuru oluşturmaktadır⁴⁵⁹.

Nükleer Enerjide BDT Ülkelerinin toplamdaki payı %11,1 olmakta dolayısıyla 2017 yılı sonunda bölge ülkelerinin toplamdaki pay ise dördüncü bölge olduğu görülmektedir. Ortadoğu ve Afrika'nın ise nükleer enerji kaynaklarındaki payının %0,9 olduğu görülmektedir. Ortadoğu bölgesinde ise bu paydaki en büyük kaynağa sahip ülke Afganistan olmakta ve özellikle zengin uranyum yatakları ile bu kaynakların nükleer alanda kullanılması bölgede çıkarları söz konusu olan global güçler için tehdit unsuru içermektedir⁴⁶⁰.

Günümüzde enerjiye duyulan sürekli artan talep dolayısıyla en önemli yenilenemeyen enerji kaynaklardan olan petrol rezervleri, doğalgaz, kömür ve uranyum yataklarının vb. kaynakların bölgesel dağılımlarını ve aynı zamanda tüketim ve üretim dengelerini bölgeler çerçevesinde değerlendirdiğimizde; Ortadoğu'nun sahip olduğu kaynak potansiyelleri açısından (özellikle petrol ve doğalgaz) kaynakların dünya üzerindeki dengesiz dağılımları da göz önüne alındığında bu kaynaklara ihtiyaç duyan ülkeler için Ortadoğu önemli bir gücü bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca kaynaklarından sadece petrol rezervleri ve doğalgaz yataklarını incelediğimizde; ABD'nin de en az Ortadoğu kadar

⁴⁵⁹ Nitekim İran'ın çok fazla uranyum zenginleştirdiği iddiası dolayısıyla ABD ile İran arasında yaşanan 2003 yılındaki İran Nükleer Krizi global bir sorun halini almıştır. Ancak bu noktada ABD için sorunun sadece İran'ın nükleer silah üretimi kapasitesini geliştirmesi (görünen) değil de ABD'nin bölgedeki müttefiklerinin (özellikle İsrail ve Suudi Arabistan) güvenliği noktasında yaşanan sorun ve bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları dolayısıyla krizin tirmandığını ifade etmek mümkündür.

⁴⁶⁰ ABD Başkanı G. W. Bush döneminde yaşanan 11 Eylül 2001 terör saldırıları neticesinde terörle mücadele kapsamında 'şer eksenli' ülkeleri içerisinde (zengin enerji kaynaklarına sahip) İran ve Afganistan'ın yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda ABD tarafından iki ülkeye de gerçekleştirilen operasyonların asıl sebebinin 'terör mü?' olduğu noktasında bir soru işareti belirtmek daha rasyonel bir sonuca ulaşma noktasında faydalı olacaktır.

kaynaklarının güçlü potansiyele olduğu görülmekle birlikte ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarını sadece kaynak açısından değerlendirmenin rasyonel bir sonuca ulaşma noktasında yetersiz kalacağını ifade etmek mümkündür. Ek Olarak, Uluslararası Enerji Ajansı'nın bir raporuna göre; ABD'nin 2023 yılında kadar en büyük petrol üreticisi olması ve petrol ve doğalgazda kendi kendine yetebileceği öngörülmektedir⁴⁶¹. Bir diğer araştırmaya göre ise; 2035 yılından sonra enerjiye duyduğu ihtiyacının tamamını kendi kaynaklarından temin edebilecek bir duruma gelecektir⁴⁶². Ancak bu kaynakların yenilenemeyen kaynaklar kategorisinde yer aldığı bir diğer ifade ile tükenme ihtimallerinin söz konusu olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda nitekim ABD'nin kendi kaynaklarının uzun yıllar devamını sağlayabilmek adına alternatif bölgelere ve özellikle Ortadoğu'ya yöneldiğini ve bölgenin ABD çıkarları adına hayati önem taşıdığını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla ABD'nin Ortadoğu'daki en büyük stratejik hedeflerden birisi olarak bölgenin sahip olduğu zengin kaynaklar dolayısıyla bölge üzerinde kendisine rakip herhangi bir gücün gelişim göstermesine müsaade etmemek olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak, enerjiye olan söz konusu talebin giderek artış göstermesi bu kaynaklara gelişmelerini sürdürebilmeleri adına ihtiyaç duyan global güçlerin, kaynaklara sahip ülkelere duyulan ilgisini arttırmaya devam edecek ve global güçler kaynakların kesintisiz bir şekilde kendilerine ulaşmalarını sağlayabilmek adına ülkeler üzerindeki değişim ve dönüşüm süreçlerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme eğiliminde olacaklardır.

Bu noktaya kadar dünya çapında önemli enerji kaynaklarından olan petrol, doğalgaz, nükleer enerji ve kömür yatakları gerek bölgesel dağılımları gerekse üretim-tüketim dengeleri açısından kaynaklar incelenmiştir. Ek olarak global güçlerin gelişim süreçleri adına gerekli olan bu kaynakların global dağılımlarının farklılık gösterdiği ve ülkelerin üretimleri ile doğru orantılı bir şekilde enerji tüketimi gerçekleştirmedikleri görülmektedir. Nitekim kaynakların dengesiz dağılımı sebebiyle de özellikle büyük güçlerin kaynak tedariki için yüksek potansiyele sahip bölgelere yönelmesi doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmakta ve kaynakların kesintisiz bir şekilde kendilerine ulaşmasını sağlamak öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bu hedef çerçevesinde de devletler zengin kaynaklara sahip

⁴⁶¹ABD Enerji öngörülleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. <https://www.instituteeforenergyresearch.org/fossil-fuels/gas-and-oil/united-states-worlds-largest-producer-oil-2023/>; <https://www.energyindepth.org/bp-economists-us-will-be-energy-self-sufficient-by-2023/> (Erişim Tarihi: 30.04.2019)

⁴⁶² Halil İbrahim Yılmaz, a.g.e., s. 119.

bölgeler üzerindeki güç dengelerini kendi lehine çevirme yönünde dış politika stratejilerine hız kazandırmaktadırlar. Büyük güçler içerisinde yer alan ABD için de önem arz eden bu bölgelerin kaynaklarının kontrolü ve kaynakların kendisine ulaşımını sağlayan yolların güvenliği öncelikli dış politika hedefleri arasında yer almakta ve bu bölgelerden biri olan Ortadoğu ABD için hayati önem taşımaktadır. Kanaatimce tam da bu noktada şu soruyu sormakta fayda vardır: Peki ya Ortadoğu'yu ABD için önemli kılan tek husus bölgenin sahip olduğu kaynaklar mıdır? Bu soruya cevap adına ABD için bölgenin önemini birkaç noktada incelemek faydalı olacaktır.

Öncelikle, Ortadoğu denilince genel olarak aklımıza petrol rezervleri gelmekle birlikte kaynaklar göz önüne alındığında kendi topraklarında da büyük rezervlere ve üretim kapasitesine sahip olan ABD'nin diğer ülkeler (özellikle Asya pasifik ülkeleri) kadar Ortadoğu petrolüne bağımlı olmadığı görülmektedir. Nitekim Çin, Japonya, Hindistan gibi gelişmiş ülkeler kaynaklarındaki yetersizlik dolayısıyla petrol üretiminin gerçekleştiği ülkelere daha fazla bağımlı durumda olmaktadır. Dolayısıyla ABD için Ortadoğu kaynaklarına bağımlılık düzeyi farklı bir düzeyde seyretmektedir. Ancak petrol, doğalgaz vb. kaynakların yenilenebilir kaynaklar içerisinde yer almaması ve zaman içerisinde rezervlerin artış ya da azalış göstereceği değerlendirildiğinde ABD'nin kaynakları sonsuz olmayıp bir şekilde ülkenin gelişim süreci için gerekli olan kaynaklara ulaşımı da mümkün kılmak gerekmektedir.

İkinci olarak, Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu kaynak potansiyelleri haricinde ABD için bölgeyi önemli kılan en önemli hususlardan birisi olarak karşımıza 'petro-dolar' çıkmaktadır⁴⁶³. Bir diğer ifade ile bölge ülkelerinin petrol ihracatından elde ettikleri dolarlar ABD için oldukça büyük önem taşımaktadır. Çünkü petrol ithalatını bölgeden gerçekleştiren ABD bölge ülkelerine dolar vermektedir. Dolayısıyla ABD kendisi için gerekli kaynakları yine kendi bastığı dolarlar ile sağlamaktadır. Doların dünya çapında kullanım alanının genişlemesi ve global bir hal kazanması ise ABD'nin gerekli mal ve hizmeti ülkesine kazandırması için sadece dolar basması yani karşılığında herhangi bir hizmet süreci içerisine girmemesi demektir⁴⁶⁴. Dünya ticaretinin büyük bir bölümünün dolar üzerinden gerçekleşiyor olduğu düşünüldüğünde bu ticari süreçte sadece dolar basması gereken ABD, elbette böyle bir gücü elinden bırakmak istemeyecektir.

⁴⁶³ Halil İbrahim Yılmaz, a.g.e., s. 119.

⁴⁶⁴ Tayyar Arı, 2014, a.g.e., s. 383.

Rusya ve Avrupa Birliği ülkelerinin petrol ticaretini Euro üzerinden gerçekleştirmekte oldukları bilinmekle birlikte ticari ilişkilerin sadece Euro ile gerçekleştirilme olasılığı göz önüne alındığında bu durum ABD ekonomisi için oldukça sarsıcı olacak ve ABD bu süreçte diğer ülkelere mal ve hizmet götürmek durumunda kalacaktır. Ayrıca böylesi bir gelişme ABD ekonomisinde daralma hatta kriz olasılığını da beraberinde taşımaktadır. Bu sebeple de ABD, dünya ticaretinde büyük bir paya sahip petrol ticaretlerinde özellikle en önemli kaynakları topraklarında barındıran Ortadoğu -özelde körfez ülkeleri- ile yakından ilgilenmekte ve bölgedeki güç dengelerindeki herhangi bir değişim ABD için petrolün dolayısıyla doların dünyada rezerv para olmasında devamlılık açısından hayati önem taşımaktadır.

Üçüncü olarak, her ne kadar Ortadoğu ülkelerinde petrol şirketlerinin yönetimlerinin bölge ülkeleri üzerinde olduğu düşünülse de petrole sahip olmaktan ziyade onun çıkarılması, taşınması ve pazarlanması süreçleri zorlu olup bu süreç belli bir seviyede altyapı gerektirmekte ve bu faaliyetler daha çok yabancı şirketler tarafından gerçekleştirmektedirler. Bu şirketlerin büyük birçoğu ise Amerikan şirketleridir. Bölgeye büyük yatırımları söz konusu olan bu şirketlerin devamlılığı da ABD için özellikle ekonomik açıdan büyük önem arz etmektedir. Nitekim ABD'nin karşı karşıya kaldığı pek çok ekonomik kriz devleti maddi açıdan oldukça zora sokmakta ayrıca ABD Başkanlarının kararları neticesinde saldırgan politikalar çerçevesinde gerçekleştirilen operasyonlar da ABD ekonomisi için büyük külfet oluşturmaktadır. Dolayısıyla bölgedeki Amerikan şirketlerinin varlığı ABD ekonomisi için oldukça önemlidir⁴⁶⁵.

Ortadoğu ülkelerinin daha çok yönetim yapılarına bağlı gelişen bir diğer nokta ise Ortadoğu ülkelerinde yönetimin ve gücün genelde belli bir kesimin elinde bulunması ve zenginliğin sadece bir kesim için söz konusu olması dolayısıyla yönetimi elinde bulunduran iktidar ülkenin gelişi ya da kalkınmasından ziyade kazanımlarını arttırmak adına petrol ticaretinden kazanılan dolarları ABD bankalarında değerlendirme yoluna gitmesidir⁴⁶⁶. Böylece ABD, doların kendisine geri dönmesini ve kendisinde kalmasını sağlayabilmekte, doların sarmal akışı ile de fazla dolar basımının önüne geçerek kendi piyasası için gerekli altyapıyı oluşturabilmektedir. Doların böylesi sürekli bir akış içerisinde global bir hal kazanması ise para birimine duyulan güveni pekiştirerek sadece petrol ticareti sürecinde

⁴⁶⁵ Halil İbrahim Yılmaz, a.g.e., s. 119.

⁴⁶⁶ A.g.e., s. 119.

değil pek çok ticari yatırımlarda ve diğer ülkelerin dolara olan talebi arttıracaktır. Dolayısıyla ABD ‘dünyanın merkez bankası’ niteliği kazanarak ekonomik gücünü pekiştirebilecektir.

Ortadoğu’yu ABD için önemli kılan bir diğer nokta Ortadoğu’daki petrol aracılığıyla ekonomik rakipleri kontrol altında tutmayı hedeflemesidir. Dünya üzerinde kaynakların dengesiz dağılımı göz önüne alındığında her ülke aynı seviyede kaynağa sahip olamamakta dolayısıyla gelişiminin sürdürülebilirliği noktasında kendisine kaynak temini sağlaması gerekmektedir. Enerji Kaynakları açısından en çok kaynak alımında bulunan bölgelerden birisi de Asya Pasifik olmakta ve bölgede yer alan Çin, Japonya, Hindistan gibi ABD’nin önemli ekonomik rakipleri olan ülkeler petrol ticaretinde potansiyel alıcılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Onlara ihracat gerçekleştiren petrol zengini bölgeler üzerindeki hâkimiyet de dolaylı olarak alıcı ülkeler üzerinde sınırlandırıcı bir etki yaratabilecek ve onların denetimlerini sağlayabilecektir. Nitekim ABD’nin bölgede müttefik edinme çabasının ve İsrail’in desteklenmesinin ve devamlılığının hedeflenmesinin altında yatan en büyük neden de bu olmaktadır. Ayrıca ABD bölgede güç kazanmak isteyen Rusya’yı da kontrol altına alabilmek ve Amerikan karşıtlığının önüne geçebilmek amacıyla da bölge üzerindeki varlığını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Sadece rezervlere sahip olmakla bitmeyen petrol akışında da nitekim akışın sorunsuz ve devamlı ulaşımı ve bu ticaret yollarının kontrolü de ABD için rakipleri kontrol adına büyük önem taşımaktadır.

ABD için Ortadoğu’yu önemli kılan bir diğer neden ise çalışmanın temelinin de dayandırıldığı silah ticareti sürecidir. Daha önce de belirtildiği üzere, Ortadoğu ülkelerinin yönetim yapılarında belli bir ailenin gücü elinde bulunduruyor olması ve ülkelerin özellikle kaynaklardan elde edilen gelirleri refah ve kalkınmadan ziyade daha çok kendi çıkarları adına değerlendirmeleri bu ülkelerin gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer almasına neden olmaktadır. Dolayısıyla talepleri yerine getirilmeyen halk ve genel olarak derin sosyal sınıf farklılıklarının söz konusu olduğu bölge ülkelerinde siyasi yapı oldukça dalgalı bir yapı izlemektedir. Aynı zamanda büyük güçler çıkarları çerçevesinde zaman zaman iktidarı zaman zaman da ülkeler içerisinde yer alan radikal örgütlenmeleri desteklemektedir. Bu sebeple bölge ülkeleri içerisinde güvenlik zarureti yaşanmakta ve bu durum gerek örgüt yapılanmalarını gerekse iktidar yanlılarını silahlanma süreci içerisine sürüklemekte ve en büyük silah tedarikçilerinden biri olan ABD’nin kapısını çalmaktadırlar. ABD’nin satışı gerçekleştirdiği silah ödemelerinin yine dolar üzerinden gerçekleştirdikleri düşünüldüğünde Ortadoğu ülkeleri dolar tedarik etmek durumunda kalacaklar nitekim bu durum da ABD’ye mal ve hizmet götürmeleri ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla ABD bir taraftan silah satışı

gerçekleştirip ticari süreçten gelirler elde ederek doların kendisine tekrar geri dönmesi ile ekonomisini güçlendirmekte iken diğer taraftan kendi bastığı dolar karşılığında ülkesine mal ve hizmetin devamlılığını sağlamaktadır⁴⁶⁷.

Özetle bölgedeki söz konusu çatışmaların devamlılığı ABD çıkarlarına hizmet etmekte ve Ortadoğu bölgesi ABD için kaynaklardan ziyade farklı alanlarda da hayati önem taşımaktadır. Bölgede tüm stratejik çıkarları çerçevesinde faaliyetlerini sürdüren ABD uygulamalarını bazen yumuşak güç (soft power) bazen de sert güç (hard power) unsurlarını kullanarak gerçekleştirmektedir. ABD her ne kadar bölge ülkelerine demokrasi, insan hakları ve hukuk üstünlüğü vb. liberal değerlerin vurgusunu yaparak yumuşak güç unsurlarıyla gitse de onun için hayati önem taşıyan ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda realist bir çerçevede güç ve güvenlik odaklı politikalarını bölge ülkeleri üzerinde sürdürdüğü görülmektedir. Nitekim ABD'nin özellikle Ortadoğu bölge ülkelerini işaret ettiği terörle mücadele, kitle imha silahlarının yok edilmesi şeklindeki girişimlerinin altında yatan en önemli nedenin ise ekonomik çıkarlar olduğunu söylemek mümkündür.

Bölgedeki gerginliğin devamlılığını hedefleyen ABD ve genel olarak Ortadoğu ülkelerinin durumları değerlendirildiğinde ise bölgede adeta insan kıyımları yaşanmakta ve liberal değerlerden eser kalmamakta olduğu görülmektedir. Bölge ülkelerinin güvenliklerini sağlama adına silahlanma yoluna gitmeleri ise bölgedeki diğer ülkelerin silahlanma girişimlerini arttırırken yine büyük silah tedarikçilerini güçlendirmekte ve daha çok silah daha çok kaosu ve istikrarsızlığı beraberinde getirmektedir. Nitekim bu çatışma ortamlarından en çok zarar gören bölge halkı olmakta uluslararası hukukun etkisiz kaldığı global bir insanlık sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu insanlık sorunlarının çözümü için uzun yıllar çalışmalar söz konusu olmuş ancak gerek ülkelerin çıkarları ve beklentileri dolayısıyla çekimser kalmaları gerekse bu sorunların ülkelerin iç sorunları olarak algılanması neticesinde özellikle silah ticareti sürecine yönelik kalıcı çözümler sağlanamamıştır. Ancak bu yolda atılan en önemli adımlardan birisi 24 Aralık 2014 yılında yürürlüğe giren Silah Ticareti Anlaşması (Arms Trade Treaty; ATT)⁴⁶⁸ olmuştur.

⁴⁶⁷ Tayyar Arı, 2014, a.g.e., s. 383.

⁴⁶⁸ Silah Ticareti Anlaşması Orijinal metni için bkz. https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/04/20130410%2012-01%20PM/Ch_XXVI_08.pdf. ABD 25 Eylül 2013; Türkiye 2 Temmuz 2013 tarihinde anlaşmaya onay vermiştir. Anlaşmaya taraf diğer devletler ve katılım tarihleri için bkz. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtidsg_no=XXVI-8&chapter=26&clang=_en (Erişim Tarihi: 04.04.2018).

Birleşmiş Milletler tarafından insanlar için en temel haklardan olan yaşama hakkına silahların verdiği zararlar neticesinde konvansiyonel silah ticaretini/transferlerini düzenlemek adına oluşturulan ATT kendisine taraf devletler için ilk maddesinde de belirtildiği üzere üç temel amaç getirmekte ve iradelerini sınırlamaktadır. “Birincisi, bölgesel ve uluslararası barışa, güvenliğe ve istikrara katkı sağlamak; ikincisi, insanlığın acılarını azaltmak; üçüncüsü, konvansiyonel silahların uluslararası ticaretinde iş birliğini, saydamlığı ve devletlerin hareketlerinden sorumluluğunu düzenlemektir”⁴⁶⁹.

2014 yılında yürürlüğe giren Silah Ticareti Anlaşması’na kadar olan dönemde silahsızlanma çerçevesindeki gelişmelerden genel olarak bahsedecek olursak; Soğuk Savaş döneminde silahların yasaklanmasına yönelik uluslararası hukuk alanında gelişmeler olmakla birlikte bu gelişmeler daha çok biyolojik ve kimyasal silahlara yönelik olup konvansiyonel silahlar açısından ilerleme kaydedilememiştir⁴⁷⁰. Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yılları olan 1900’lerin başında ise geleneksel silahların yaygınlaşmasının engellenmesi çerçevesinde etkin (1993-97 yılları arasında) silah tedarikçilerden BMGK daimî beş üyesi ve Almanya yol gösterici birtakım ilkeler oluşturmuşlardır⁴⁷¹. 1991 yılında ise silah ticaretinde alıcı ve satıcı devletlerin belirsiz olduğu yapıya daha da saydamlık kazandırma çerçevesinde “BM Geleneksel Silahlar Kaydı” (United Nations Register of Conventional Arms) kabul edilmiştir. 2001 yılında BM çerçevesinde ilk ilerleme açısından küçük ve hafif silahlarda yasadışı ticaretin önlenmesi, mücadele ve yok edilmesi yönünde karar alınırken 2006 yılında silahların yayılımını vermiş olduğu endişe neticesinde devletler anlaşma (United Nations Conference on the Illicit Traffic in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects) ile silahların güvenliğe, kalkınma sürecine zarar verdiğini ve suç ve teröre yol açtığına ayrıca ithalatı, ihracatı ve transferlerinde uzlaşmış bir uluslararası standartların eksikliği noktaları üzerinde uzlaşmışlardır⁴⁷². Nitekim Silah Ticareti Anlaşması’na kadar olan zaman diliminde uluslararası alanda silah ticaretine yönelik uyulanımı adına ortak kararların ve devletlerin onaylarının alınması BM için çok da kolay bir süreç olmamıştır. 2012 yılında BM silah ticareti taslak metni üzerine dört hafta boyunca toplantılar düzenlemiş, oluşturulan metin neredeyse evrensel düzeyde kabul görürken İran, Kore

⁴⁶⁹ Said Vakkas Gözlüöl, “Birleşmiş Milletler Uluslararası Silah Ticareti Antlaşması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, Cilt: 10, Sayı: 23, s. 313-333, s. 321.

⁴⁷⁰ Peter Woolcott, “The Arms Trade Treaty”, United Nations Audiovisual Library of International Law, 2014, s. 1, <http://legal.un.org/avl/ha/att/att.html>. (Erişim Tarihi: 04.04.2018).

⁴⁷¹ Peter Woolcott, a.g.e., s. 1.

⁴⁷² A.g.e., s. 2.

Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti tarafından kabul edilmemiştir⁴⁷³.

Nitekim konvansiyonel silahların uluslararası alanda transferinin uluslararası hukuka uygun şekilde gerçekleştirilmesi, BM'nin çabalarının bir sonucu olan ATT ile mümkün hale gelmekte ve temelde silah ticaretine yönelik ilkeleri ve rejimleri ortaya koymakta olan ATT'nin yargısal bir mekanizma ile bağlayıcı yaptırımları söz konusu olmamaktadır⁴⁷⁴. Anlaşmanın ne derecede etki göstereceği ise temelde nasıl uygulandığı çerçevesinde değerlendirilecek ancak güvenlik açısından başarının elde edilmesi ise silah transferleri sürecinde yer alan tüm devletlerin katılımları neticesinde mümkün olacaktır⁴⁷⁵.

Global düzeyde gerçekleşen silah ticaretinin hukuk dışı bir uygulama alanı bulması ise hem ulusal hem de uluslararası sistem içerisinde güvenlik endişesini beraberinde getirmekte ve günümüzde de devam etmekte olan silahlı çatışmaların daha da derinlik kazanmasına neden olurken önüne geçilemez insanlık kırımlarını da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple de silah ticaretinin hukuksal bir çerçevede ilerleme göstermesini sağlamak adına düzenlemeler gerçekleştirmek, bu düzenlemelere katılım sağlamak ve önlemler almak oldukça hayati önem taşımaktadır.

4.2. George Walker Bush Dönemi ABD Dış Politikasında Ortadoğu (2000-2008)

2000 ve 2004 yıllarında gerçekleştirilen ABD başkanlık seçimlerini kazanarak Cumhuriyetçi Parti'den göreve gelen George W. Bush iki dönem başkanlık yaparak 2001-2009 yılları arasında ABD'nin 43. Başkanı olarak görevini sürdürmüştür. Nitekim G. W. Bush'un başkanlığı döneminde 11 Eylül 2001 yılında ABD'ye yönelik El-kaide tarafından saldırılar gerçekleştirilmiştir. Washington tarafından terörist eylem olarak nitelendirilen ABD tarihinde gerçekleşen en büyük saldırı niteliği taşıyan girişimler dönem Başkanı Bush'un iç politika meselelerinden ziyade "terörizmle mücadele" kapsamında dış politika sürecine ağırlık vermesine neden olmuştur.

4.2.1. 11 Eylül 2001 Saldırıları ve "Uluslararası Terörizm"

Dünya Ticaret Merkezi ve ABD Savunma Bakanlığı bir diğer adı ile Pentagon'a gerçekleştirilen saldırılar ABD dış politikası için adeta dönüm noktası niteliği

⁴⁷³ A.g.e., s. 3-4.

⁴⁷⁴ Said Vakkas Gözlügöl, a.g.e., s. 328.

⁴⁷⁵ Peter Woolcott, a.g.e., s. 6.

kazandırmıştır. 2500'ün üzerinde kişinin yaşamını yitirmesine neden olan saldırılar ile ABD, tarihi boyunca tek bir gündeki en büyük kaybını vermiştir⁴⁷⁶. Savaş hukuku prensiplerinden yoksun, hiçbir hukuki dayanağı bulunmayan, en önemlisi de binlerce masum insanın yaşamını yitirmesine neden olan saldırılar büyük bir korku ve kaosu doğururken aynı zamanda milliyetçi ve vatansever duyguların bir refleksle daha da güçlenmesi şeklinde kendini göstermiştir⁴⁷⁷.

ABD'nin aynı zamanda ekonomik ve askeri kimlikleri olan bu yapılara düzenlenen terörist girişimler olarak nitelendirilen saldırılar, ABD'yi kendi ulusal güvenliğini sorgulamak durumunda bırakmış ve Başkan G. W. Bush'un dış politika anlayışında daha saldırgan bir tutum içerisine girmesine zemin hazırlamıştır. Saldırıların neticesinde El-kaide lideri Usame Bin Ladin'in yaptığı açıklamaya ise şu şekildedir; "ABD liderliğindeki Batı uygarlığına ait değerler yok edilmiş; özgürlük, insan hakları ve insanlık adına ortaya konan korkunç girişimler yerle bir olmuştur"⁴⁷⁸. Dolayısıyla Ladin'in bu ifadesinden saldırıların daha çok ABD'nin global düzeydeki gücünü gösteren sembollere yönelik olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

G. W. Bush saldırıdan yaklaşık on gün sonra yaptığı konuşmada⁴⁷⁹ ülkesine yönelik gerçekleşen bu saldırıların özgürlük düşmanları olarak nitelendirdiği terörist gruplarca sadece ülkesine değil dünya (insanlık) adına gerçekleştirildiğini öne sürmektedir. Bush'a göre; El-kaidenin "amacı para kazanmak değil; amacı dünyayı yeniden oluşturmak ve her yerdeki insanlara radikal inançlarını empoze etmektir." Moens'e göre ise, 2001 yılında El-kaide tarafından gerçekleştirilen saldırılarda örgüt lideri Ladin tarafından tek hedeflenen "mümkün olduğunca çok Amerikalıyı öldürmek ve sonunda onları Ortadoğu'nun dışına sürmektir."⁴⁸⁰

G. W. Bush'un "teröre karşı savaş" (war against terrorism) ilan ettiği bu konuşmasında "ya bizimlesiniz ya da teröristlerle!" (either you are with us, or you are with the terrorists!) ifadesi bulunmakta dolayısıyla kesin bir tavır ve devletlerin bir tarafta yer

⁴⁷⁶ Fraser Cameron, *US Foreign Policy After the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?*, Routledge, 2005, s. 137.

⁴⁷⁷ Fraser Cameron, a.g.e., s. 138.

⁴⁷⁸ Usame Bin Ladin'in açıklamasından alıntı yapan Helin Sarı Ertem, *Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.250.

⁴⁷⁹ George W. Bush'un 20 Eylül 2001 tarihinde ABD Kongresinde gerçekleştirdiği konuşma metni için bkz. <https://americanrhetoric.com/speeches/gwbush911jointsessionspeech.htm> (erişim tarihi: 14.05.2019)

⁴⁸⁰ Alexander Moens, *The Foreign Policy of George W. Bush: Values, Strategy, and Loyalty*, Aldershot, Burlington: Ashgate, 2004, s.1 23.

almalarına dair seçimde bulunmaları gerekliliği belirtilmektedir. Cameron’a göre; 2001 saldırıları neticesinde hem ülkesinden hem de global alanda destek bekleyen Bush’un beklediği bu desteği kazanması, Soğuk Savaş sonrası dönemdeki ABD başkanlarının söz konusu bir güvenlik tehdidi karşısındaki askeri ve/veya insani müdahaleler açısından destek almasına kıyasla çok daha kolay olmuştur⁴⁸¹. Nitekim saldırılar neticesinde özellikle artan milliyetçi refleksin terörle mücadele kapsamında Bush yönetiminin dış politika uygulamalara zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Ek olarak Bush’un konuşmasında yer alan “Bugünden itibaren, teröristleri barındırmaya da onlara destek vermeye devam eden herhangi bir ulus Birleşik Devletler tarafından düşmanca bir rejim olarak kabul edilecektir” şeklindeki ifadesi de ABD’nin teröre karşı sert tutumunu gözler önüne sermektedir. Bu güçlü ve meydan okuyan ifadelerin temelinde ABD’nin askeri gücüne olan güveni kadar halkın onayını ve desteğini arkasına almış bir başkanın psikolojik gücünün de etkisi olduğunu ifade etmek mümkündür.

G. W. Bush’un başkanlık dönemi boyunca dış politika karar ve uygulamalarında oldukça etki gösteren Cumhuriyetçi Parti içerisinde yer alan Yeni Muhafazakârlar (Neo-conservatives) üzerinde durmak kanaatimce dönemin dış politikasını daha iyi kavrayabilmek adına faydalı olacaktır. Ancak burada dış politika çıktılarında yönlendirici olmaları bakımından yeni muhafazakârların sadece Bush yönetimi içinde yer almaları değil daha çok 2001 saldırıları sonrasında yaşanan güvenlik boşluğu ve zarureti neticesinde yeni muhafazakâr yaklaşımların ön plana çıktığı değerlendirilmelidir. Yeni muhafazakârların öncelikli amaçları arasında ABD’nin güvenliği ve çıkarlarının korunması bulunmaktadır. Dış politika anlayışlarının merkezinde ise ABD hegemonyasının devamlılığının sağlanması güçlendirilmesi ve bu gücün demokrasinin global boyuta ulaşması amacı çerçevesinde kullanım bulması yer almaktadır⁴⁸². Dolayısıyla saldırılar neticesinde ABD’nin tam da ülkenin hem ekonomik hem askeri kabiliyetini ve mevcut potansiyelini sorguladığı dönemde Bush’un politika çıktılarını değerlendirdiğimizde özellikle 2001 saldırıları sonrası demokrasinin yayılması misyonuna dair uygulamalar yeni muhafazakârlar düşüncelerin güç kazandığını ve onların çabaları neticesinde bu tür politikaların uygulama bulduğu düşünülmektedir.

⁴⁸¹ Fraser Cameron, a.g.e., s. 110.

⁴⁸² Gökhan Telatar, “Yeni Muhafazakârlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt: 67, Sayı: 3, ss. 159-187, s. 160.

Türkmen yeni muhafazakâr yaklaşımının temelinde yer alan beş ilkeyi vurgulamaktadır. Ona göre bu ilkeler; refah devleti anlayışını temel almak, serbest pazar anlayışının getirdiği kaynakların dağılımı ile bireylerin özgürlükleri arasında ilişki kurarak katkısı olduğunun öne sürülmesi, manevi değerlere saygı göstermek (örnek vermek gerekirse dini gelenekler), kaynakların dağılımı konusunda eşitliliğin gerekliliğine karşı olmak, Amerikan değer ve kültürüne sıcak bakılmayan ülke ve/veya bölgelerde Amerika tarafından yerleştirilmeye çalışılan demokrasi temelinin uzun vadeli ömrünün olmayacağına inanmaktır⁴⁸³.

Yeni muhafazakârlar anlayış demokrasi kavramının global alanda kullanım bulabilmesi amacıyla askeri güç unsurları da dâhil olmak üzere tüm yollara başvurulması gerektiğini önermektedir⁴⁸⁴. Yeni muhafazakâra göre devletin demokratikleşme süreçleri ABD'nin çıkarları noktasında hayati önem taşıyorsa tüm zorluklara rağmen bu sürecin devamlılığı sağlanmalı ancak bu süreç devletlerin manevi değerlerini zarara uğratmadan gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar⁴⁸⁵. 2001 terör saldırılarında etkin olan 'radikal İslam' ise yeni muhafazakâr anlayışa göre tıpkı ABD'nin soğuk savaş dönemi boyunca karşı karşıya kaldığı kominizim gibi ideolojik çerçevede baskıyı yasal kılmak için adalet ve eşitlik kavramlarını öne sürmektedir⁴⁸⁶. Ek olarak yeni muhafazakârlar 2001 saldırıları neticesinde odaklarına aldıkları Ortadoğu bölgesinde sorunun kaynağına yönelik saptama çerçevesinde yaşam koşullarından ziyade bölgenin kültürünün terörist girişimlere teşvik ettiğini iddia etmektedirler⁴⁸⁷. Havers ve Wexlera ise, Yeni Muhafazakârların 'ben ve öteki' ayrımlaştırmasına dikkat çekerek aynı zamanda yaklaşımın temelinde "halkın her zaman savaştacak bir düşmana ihtiyaç duyduğunu ve bu sebeple kendi kültür ve yönetim şekillerinin değerini anlayacakları" düşüncesi çerçevesinde dış politika süreçlerinde yönlendirici olduklarını öne sürmektedir⁴⁸⁸.

Ertem'e göre; yeni muhafazakarlar, ABD'nin güvenliği hususunda her ne kadar diplomasi süreci reddedilmese de tehditlere yönelik gerektiğinde sert cevaplar verilmesi

⁴⁸³ Füsün Türkmen, "ABD'nin Dış Politikası: Devamlılık ve Değişim" *Doğu Batı Dergisi*, 2005, Cilt: 8, Sayı: 32, ss. 157-181, s. 171.

⁴⁸⁴ Gökhan Telatar, a.g.e., s. 160.

⁴⁸⁵ Piki Ish-Shalom, "The Civilization of Clashes": Misapplying the Democratic Peace in the Middle East", *Political Science Quarterly*, 2007/2008, Cilt: 122, Sayı: 4, ss. 533-554, s. 547.

⁴⁸⁶ Gökhan Telatar, a.g.e., s. 174.

⁴⁸⁷ A.g.e., s. 174.

⁴⁸⁸ Yeni muhafazakârların ortaya çıkışından 2000 yılına kadar olan dönemi ve gelecekteki etkinliğine dair saptamalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Grant Havers and Mark Wexler, "Is U.S. Neoconservatism Dead?", *The Quarterly Journal of Ideology*, 2001, Cilt: 24, Sayı: 3, ss. 1-9, s. 4.

gerektiğini düşünmekle birlikte onların “hayırsever global hegemonluk” (benevolent global hegemony) şeklinde nitelendirdiği misyon çerçevesinde dünyanın kendi kaderine terk edilmesi yerine müdahalenin gerekliliğini vurgulamaktadırlar⁴⁸⁹.

Genel olarak literatürde yeni muhafazakârlar yaklaşımın idealizm-realizm-liberalizm anlayışlarını bünyesinde barındırdığı değerlendirilmektedir. Buna göre yeni muhafazakârlar güvenliği temele alarak ancak silahlanma ve savaşlarla bunun sağlanabileceğini düşündükleri noktasında realizm, dünyayı değiştirme misyonu dolayısıyla idealizm ve ancak demokrasiye sahip ülkelerde güvenliğin söz konusu olabileceğini düşünüp bunun da ABD’nin güvenliğini sağlayacağını öne sürerek liberal değerlerden olan demokrasi ve özgürlüğü vurguladıkları noktalarda liberalizm yaklaşımlarını sergilemekte olduklarını söylemek mümkündür⁴⁹⁰.

Nitekim 2001 saldırılarından sorumlu olan terör örgütü grupların Ortadoğu bölgesinde mevzilendiklerini düşünen Bush yönetimi ve aynı zamanda yeni muhafazakârlar, terörle mücadele kapsamında dış politika sürecinde önceden uygulanan yaptırımlar ve politika uygulamalarından ziyade bundan sonra daha sert adımların atılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu sebeple de terörle mücadelenin ilk adımı olarak 2001 saldırılarında kısa bir süre sonra gerçekleştirilen Afganistan operasyonu başlatılmıştır.

4.2.2. Afganistan İşgali (7 Ekim 2001)

2001 terör saldırılarından bir ay sonra Afganistan’a “Kalıcı (Sürekli) Özgürlük Operasyonu” (Operation Enduring Freedom) adı altında terör saldırılarından sorumlu tutulan Ladin önderliğinde El-kaide ve onu barındırdığı iddia edilen Taliban rejimini tamamen ortadan kaldırma hedefi çerçevesinde operasyon başlatılmıştır. Böyle bir girişim gerekçesi ise Birleşmiş Milletler Anlaşmasının 51. Maddesinde yer alan meşru müdafaa hakkına dayanılarak⁴⁹¹ aynı zamanda da NATO’nun birlik ülkeler anlaşmasının 5. Maddesi sebebiyle “saldırıların tüm NATO’ya üye devletler adına gerçekleştirilmiş olduğunun” kabulü olmuş⁴⁹², uluslararası terörizmle mücadele kapsamında operasyon düzenlenen ilk ülke ise böylece Afganistan olmuştur.

⁴⁸⁹ Helin Sarı Ertem, a.g.e., s. 249-233.

⁴⁹⁰ Yeni muhafazakâr anlayışın uluslararası ilişkilerdeki teorilerinden bazıları ile benzerlik gösterdiği noktalar açısından bkz. Helin Sarı Ertem, a.g.e., s.225; Onur Gürel, “Neo-con Yaklaşımın George W. Bush Dönemindeki Etkisi ve Donald J. Trump Dönemi Olası Beklentiler”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2018, ss. 145-167.

⁴⁹¹ İrem Bilensoy, s. 64.

⁴⁹² Onur Gürel, a.g.e., s. 153.

Ancak Afganistan'a yönelik operasyon girişimi uluslararası hukuk açısından incelendiğinde hukuk normlarını ile bağdaşmadığı görülmektedir. Şöyle ki BM'nin 51. Maddesi gereğince öne sürülen meşru müdafaa noktasında ilk olarak bir silahlı saldırı durumunun vuku bulmuş olması gerekmekte ve bir diğer açıdan BMGK kararı neticesinde söz konusu girişimleri sergileyen saldırgan hükümete karşı zorlamaya yönelik önlemlerin uygulanması gerekmekte, aynı zamanda NATO'nun da kuvvet kullanımı çerçevesinde bir yetki bildirimi durumu da söz konusu değildir⁴⁹³. Dolayısıyla bu hususlar göz önüne alındığında Bush'un Afganistan'a gerçekleştirdiği saldırının uluslararası hukuk kuralları açısından uygun olmadığı görülmekte ve en önemlisi ise ABD'nin daha çok kendi çıkarları neticesinde bireysel kararını aynı zamanda girişimini yansıtan bu gelişmenin bu türden saldırı yollarının önünü açtığı, eylemlerine meşruluk kazandırmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ayrıca buradan ABD'nin kurumsal yapısı açısından değerlendirildiğinde daha önce de belirtildiği üzere her ne kadar 'güçler ayrımı ilkesi' ve aynı zamanda 'kontrol ve denge mekanizması' politika süreçleri bakımından söz konusu olsa da yürütmenin başı olan ABD Başkanının dış politika çıktılarındaki ağırlığı görülmektedir. Ek olarak dış politika sürecinde ve uygulamalarında başkanların kişiliklerini, inançlarını, deneyimlerini, tehdit algıları vb. kişisel özelliklerini de bünyesinde barındırdığı unutulmamalıdır.

Alexander Moens, devlet başkanının kişiliğinin, tarzının ve bir başkanın başkanlığının esaslarını ve dış politikasını anlamadaki en önemli faktör olduğunu vurgulayarak yazdığı "The Foreign Policy of George W. Bush: Values, Strategy, and Loyalty" isimli eserinde bir devletin kurumsal yapısından ziyade karar vericilerin kişiliklerinin de dış politikayı anlamak adına göz önüne alınması gerektiğini öne sürmektedir. Bush'un karakter özellikleri açısından özellikle üç noktanın önemi üzerinde duran Moens'e göre; ilki, Bush derinden gelen kişisel sorumluluk ve insan özgürlüğü gibi birtakım esas değerler tarafından yönlendirilmekte; ikincisi Bush'un zamanlama ve fırsat duygularının son derece stratejik; üçüncüsü ise tercihleri konusunda iyi bilinen bağlılığıdır⁴⁹⁴. Ek olarak, Moens'e göre Bush'un genel olarak politika çıktıları değerlendirildiğinde kararları üzerindeki yeni muhafazakâr ve idealist anlayış en büyük etkiyi göstermektedir⁴⁹⁵. 2001 saldırıları neticesinde daha çok Washington yönetimini iç

⁴⁹³ Ülkü Halatçı, "11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonunun Bir Değerlendirmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2006, Cilt: 2, Sayı: 7, s. 80-98, s. 86.

⁴⁹⁴ Alexander Moens, a.g.e., s. 2.

⁴⁹⁵ A.g.e., s. 35.

politika sürecini analiz eden Moens, gerçekleştirilen saldırıların savaş şeklinde nitelendirilmesinin nedeni olarak Bush'un kişiliğine vurgu yapmakta ve ona göre başkanın saldırılar neticesinde hissettiği yoğun duygular bu kelimeyi kullanmasına sebebiyet vermiştir⁴⁹⁶.

ABD kurumsal yapılanması içerisinde dış politika kararları üzerinde en etkin olan ABD başkanlarının kişiliklerine ilişkin bir başka çalışma ortaya koyan Thomas Barnett "Great Powers, Amerika and the World After Bush" isimli kitabında G. W. Bush'un başkanlığı boyunca gerçekleştirdiği politika kararları ve uygulamaları açısından değerlendirmede bulunarak kitabın ilk bölümü olan "the seven deadly sins of Bush-cheney" kısmında Bush'un yedi noktada günah (hata) işlediğini öne sürmektedir. Bunlar sırasıyla; "heves, üstünlüğün peşinde koşma; öfke, düşmanları şeytanlaştırma, hırs, askeri güce yoğunlaşma; gurur, savaş sonrası başarısızlıkların bertaraf edilebileceğine olan inanç; haset, İran'a karşı yanıltıcı yaklaşımlar gütmek; uyuşukluk, stratejik şartları yanlış okumak, (böylece) Irak'ta başarısızlığa giden yolu açmak; oburluk, Bush iktidarının askeri hedeflerinin ve yanlış politikalarının bir sonraki başkanın başına dert açacak olmasıdır."⁴⁹⁷

Nitekim dış politika sürecinde pek çok unsurun etki gösterdiği kararlar ve uygulamalar noktasında saldırılardan sorumlu tutulan "İslami terör" örgütleri ve terörle mücadele Bush'un politikalarında özellikle Ortadoğu'yu odak noktası alması sonucunu doğurmuştur. Uluslararası terörizmle mücadele kapsamında operasyonun sadece Afganistan ile sınırlı kalmayacağının vurgusu da çok geçmeden gelmiş ve Bush Eylül 2002 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde (National Security Strategy of the United State of Amerika) "Barışı teröristlerden ve zorbalardan gelen tehditlere karşı savunacağız" ifadesinde bulunarak politikalarının devamlılığını hedeflediğini göstermiştir⁴⁹⁸. G. W. Bush belgede aynı zamanda "önleyici (preventive)" ve "önlem alıcı (pre-emptive)" saldırı kavramlarına yer vermiş ve bu düşüncelerini dış politikanın odak noktasına yerleştirmiştir⁴⁹⁹. Buna göre Bush güvenlik amaçlı politikalarını kavramsallaştırdığı bu kavramlar neticesinde ABD'nin çıkarlarını korumak adına söz konusu bir tehdidin kendisine ulaşmadan ortadan

⁴⁹⁶ A.g.e., s. 129.

⁴⁹⁷ Thomas P. M. Barnett, *Great Powers, Amerika and the World After Bush*, GP Putnam's Sons (Penguin Books): USA, 2009.

⁴⁹⁸ The White House, "The National Security Strategy of the United States of America", 17 Kasım 2002, <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf> (Erişim tarihi: 08.05.2019)

⁴⁹⁹ Muhittin Ataman ve Özkan Gökçen, "Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı Yayılmacılık Denemesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2012, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 199-229, s. 201; Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 208.

kaldırılacağına ve aynı zamanda bunun için uluslararası toplumun desteği adına uğraş vereceğini fakat gerekli gördüğü durumlarda ise güvenliğini sağlamak adına tek başına da harekete geçebileceğini strateji belgesinde vurgulamaktadır⁵⁰⁰.

Gaddis, uluslararası hukuk açısından değerlendirmede bulunarak önleyici/ön alıcı saldırı hususunda söz konusu tehlikenin netlik ve aciliyet kazanacağına dair inanç konusunda tehlikeyi ortadan kaldırmak adına zaten ülkenin ön alıcı saldırıda bulunmasının yasal olduğunu vurgulamaktadır⁵⁰¹. Uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirildiğinde Gaddis'in vurguladığı meşru müdafaa elbette ki mümkün ve yasaldir. Ancak yasallık noktasında söz konusu bir tehdidin varlığının gerekliliği unutulmamalıdır.

Bush, Ocak 2002 yılındaki “Ulusa Sesleniş” konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore olmak üzere dört ülkeyi terörizme katkıda bulundukları ve saldırgan bir şekilde silahlanma girişimlerini geliştirip hız kazandırdıklarını öne sürerek onları “şer eksenini (axis of evil)” ülkeleri kategorisine almıştır⁵⁰². Nitekim terörle mücadele kapsamında başlatılan Afganistan operasyonu ile ABD yönetimi için bölgedeki silahlanma dinamiklerini artırdığı öne sürülen ve bölgede demokratikleşme sürecini zor sokan ve Şer eksenini ülkelerinden biri olarak kabul edilen İran'ın hemen doğusunda üs kurma ve aynı zamanda Avrasya'da ekonomik ve askeri rakipleri olan Çin, Hindistan ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu sınırlandırmış olmaktadır⁵⁰³. Afganistan'dan sonra Bush'un politikalarında terörle mücadele kapsamında bir sonraki durağın adresi ise Irak olmuştur.

4.2.3. Irak İşgali (20 Mart 2003)

G. W. Bush, 2001 saldırılarından sorumlu olan terör örgütü el-Kaide ile Irak'ın ilişkisi olduğunu aynı zamanda kitle imha silahları ile uluslararası güvenlik için tehdit oluşturduğu ve BM kararlarına uymadığını öne sürerek 20 Mart 2003 yılında Irak'a Özgürlük Operasyonu (Operation Iraqi Freedom) düzenlemiştir⁵⁰⁴. Aynı zamanda yeni muhafazakârların ABD'nin güvenliği için bölgede demokrasinin yayılması gerekliliğine dair görüşü dolayısıyla da otoriter Irak lideri Saddam hükümeti devrilmeli ve Irak demokratikleşme süreci içerisine girmelidir. Demokratikleşme süreci önünde ülkede büyük

⁵⁰⁰ The White House, “The National Security Strategy of the United States of America”, 2002, s. 6.

⁵⁰¹ John Lewis Gaddis, a.g.e, s. 4.

⁵⁰² Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 69-81, s. 76.

⁵⁰³ Mehmet Gülsatar, ABD Dış Politikasının Ortadoğu'ya Etkileri, Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İstanbul 2006, s. 59.

⁵⁰⁴ Tayyar Arı, 2014, a.g.e, s. 474; Muhittin Ataman ve Özkan Gökçen, a.g.e., s. 217.

bir engel olarak görülen Saddam hükümetinin devrilmesi ise ABD açısından Irak'ın demokratikleşmesi sürecini başlatacak ve bu süreç ardından bölgedeki diğer ülkeleri de etkisi altına alarak demokratikleşme dönüşümünün başlangıcını oluşturacak nitekim bu gelişmeler de bölgede ABD'nin zaman içerisinde güç kaybeden itibarının artmasını sağlayacak ve bölgedeki gücünü global düzeyde gösterme imkânı yakalayacaktı ve böylece bir diğer taraftan da terörizmin kaynağının zayıflatılması hedeflenmiştir⁵⁰⁵. Ancak bu hedefler çerçevesinde Irak'a operasyon düzenleyen Bush için operasyonlar Afganistan işgali kadar kolay gerçekleştirememiştir. Nitekim Afganistan işgali sırasında uluslararası terörizm vurgusu ile hem kendi vatandaşlarını hem de global düzeyde diğer devletlerin de onayını alan Bush'un Irak girişimi saldırgan bir girişim olarak değerlendirilmiştir.

Bush'un bu girişiminin ABD çıkarları etrafında şekillenen ve onun saldırgan politikalarını yansıttığı düşüncesinin temelindeki nedenler ise; özellikle Irak işgali sonrasında gerçekleşen araştırmalar neticesinde Irak'ın uluslararası güvenliği tehlikeye düşürecek düzeyde kitle imha silahlarına rastlanmadığı ve Irak hükümetinin terör örgütü el-kaide ile bağlantılarının saptanmamış olmasıdır⁵⁰⁶. Dolayısıyla uluslararası alanda destek almasının önündeki en büyük engel Bush yönetiminin işgal nedenlerinin hukuki normlara dayanmaması nedeniyle inandırıcı olmamasından kaynaklanmış ve Irak'a operasyon ABD yönetimi için her açıdan yıpratıcı bir sonuç doğurmuştur. Operasyondan tek elde edilen başarı Saddam rejiminin yıkılması olmakla birlikte operasyon ABD için hem maddi hem de manevi açıdan yıkım getirmiştir. Şöyle ki savaşta pek çok Amerikan ve Irak askerinin (ki aynı zamanda sivillerin) hayatını kaybetmesi, operasyonun hukuki dayanaklardan yoksun olması ABD'nin saldırgan politikalarını uygulamakta olduğunu düşüncelerini beraberinde getirmiş ve hükümetin prestij kaybına neden olmuş, bölgedeki Amerikan karıştlığını arttırmış, ayrıca ABD vatandaşları da Bush yönetimine ağır eleştiriler getirmişlerdir.

Diğer taraftan savaş için bütçeden harcanan büyük miktarlar ABD'nin ekonomisi için üstesinden zor gelinecek bir krizin tetikleyicisi olmuştur. Irak açısından savaşın sonuçları ise bir savaşın getireceği hem ekonomik hem askeri yıkımların yanı sıra büyük bir kargaşayı beraberinde getirerek ülke radikal grupların merkezi haline gelmiş ve "Irak'ta kimlikler

⁵⁰⁵ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 77; İskender Karakaya, "Soğuk Savaş Sonrası ABD Dış Politikası: Süreklilik ve Değişim Bağlamında ABD'nin Küreselleşme, İş birliği, Güvenlik Politikalarının Değerlendirilmesi", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2015, Sayı: 11, ss. 441-463, s. 451.

⁵⁰⁶ Tayyar Arı, 2014, a.g.e., s. 475.

üzerine inşa edilen yeni siyasi yapı siyasi istikrarsızlık yaratmış, mezhepsel ve etnik düşmanlıkları körüklemiş, ülke Sünni ve Şii mezhep çatışmalarına sahne olmuştur”⁵⁰⁷.

Öne sürülen işgal nedenlerinin aksine Bush’un hem Afganistan hem de Irak gibi jeopolitik ve jeo-ekonomik önem arz eden Ortadoğu ülkelerine yönelik saldırılarının altında çok daha farklı sebepler olduğu açıktır. Nitekim bunların başında da ABD için hayati önem taşıyan petrolün geldiği söylemek yanlış olmayacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere Ortadoğu bölgesi toplam petrol rezervlerinin yarısından fazlasını bünyesinde bulundurmakta ve sadece 2017 yılındaki kanıtlanmış toplam petrol rezervlerindeki payı yüzde 56,1 oranında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ABD’nin çıkarları için petrolün yarısından fazlasının bulunduğu Ortadoğu özellikle körfez ülkeleri üzerinde kendi çıkarları çerçevesinde politikalarını sürdürmekte olduğunu ve bölgedeki güç dengelerini kendi lehine çevirme odaklı politikalar sergilediği görülmektedir. Nitekim petrol odaklı politika uygulamalarından biri olan Irak işgali Bush yönetimi beklentilerinin tersi bir şekilde gelişme göstermiş ve bölgedeki kargaşa ülkedeki petrolün dünya piyasasına girişi önünde engel oluşturmuştur. Bölgedeki petrolün kontrolünün aynı zamanda enerji kaynaklarına ihtiyaçları söz konusu olan önemli rakiplerini (örnek vermek gerekirse Çin) de kontrol etme imkânı sağlayacağını bilen ABD maddi ve manevi kayıpların yanında bölgede Amerikan karıştlığının yükselmesi de Bush yönetiminin Ortadoğu politikalarının neden-sonuç ilişkisi bağlamında rasyonalitesinin sorgulanması sonucunu beraberinde getirmiştir.

4.2.4 Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ve Türkiye

G.W. Bush ‘un ikinci başkanlık dönemi girişimlerinden biri olarak, terör sorunun kökten çözümü için İslam kökenli hükümetlere karşı onların siyasi, ekonomik, sosyal koşullarının dönüşüm süreci içerisine girmesini hedefleyen ve aynı zamanda askeri müdahalelerin önünün açıldığı Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) çalışmaları Haziran 2004 yılında başlatılmıştır⁵⁰⁸. İlerleyen zamanlarda “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi” adını alan proje temelde; özellikle 2001 saldırıları sonrasında geliştirilen terörle mücadele kapsamında pek çok bölgeyi içine alan “İslam coğrafyası için dönüşüm stratejisi”dir⁵⁰⁹. BOP kapsamında yer alan ülkeler incelendiğinde çoğunun ABD için önem

⁵⁰⁷ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 77-78.

⁵⁰⁸ Helin Sarı Ertem, a.g.e., s. 272; Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 208.

⁵⁰⁹ Murat Köylü, “Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye”, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2015, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 85-100, s. 91.

arz eden enerji kaynaklarını barındıran ya da enerji nakil yolları üzerinde bulunan ülkeler olması ise dikkat çekici bir noktayı oluşturmaktadır⁵¹⁰.

Çoğunlukla gelişmişlik seviyesi bakımından gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan ülkeleri bir diğer ifade ile İslam coğrafyasını proje kapsamına alan bu stratejik girişim, Bush tarafından ekonomik ve sosyal açıdan demokrasinin getirdiği değerler ile bu devletleri bütünleştirme, aynı zamanda demokrasi özgürlük gibi ideallerle birlikte global terörü önleme amacı taşımaktadır⁵¹¹. Proje kapsamında ilk başta Türkiye’de yer almaktaydı, ancak daha sonraki zamanlarda Türkiye (adeta) hedef olmaktan çıkarılarak kendisine “demokratik ve ılımlı İslam ülkesi” olduğu savıyla “model ülke” tanımlaması getirilmiştir⁵¹². Bu gelişmenin sebepleri olarak da Türkiye’nin NATO üyesi olması, AB adaylığı yolunda gelişme gösterme girişimleri ve demokratik ülke imajının değerlendirilmeye alındığını söylemek mümkündür⁵¹³.

Türkiye açısından projeyi değerlendirdiğimizde ise öncelikle Türkiye’nin gerek jeostratejik konumu gerekse bölge ülkeleri ile olan tarih ve din unsurlarının getirdiği ortaklıklar ve aynı zamanda bölge ülkeleri ile ekonomik, kültürel vb. ticari süreç içerisinde olması hususları göz önüne alındığında neden “model ülke” olarak seçildiğini kavramak çok da güç olmayacaktır. Ancak proje kapsamında Türkiye’ye tanınan bu kimliğin Türkiye açısından çıkmazlar oluşturduğunu da söylemek mümkündür. Bu çıkmazlardan ilki proje kapsamında kendisine ekonomik yardım ve yatırımların gerçekleştirildiği Türkiye için bu durum uzun vadede ABD’ye olan bağımlılığını arttırması noktasında sorun oluşturmaktadır. Bir diğer neden ise bölge ülkeleri ile bağları söz konusu olan Türkiye için temeldeki stratejisi komşular ile sıfır sorun iken bir zaman sonra özellikle ABD’nin bölgedeki temsilciliğini üstlenen bir devlet statüsü şeklinde değişim göstermesi bölge ülkeleri ile olan ilişkilerini sarsıntıya uğratmaktadır.

Ancak 2003 yılında ABD’nin kendi çıkarları doğrultusunda saldırgan politikalar sergilemekte olduğunu düşünen ekonomik rakiplerinden Rusya, Çin ve sadık müttefiki olan Türkiye işgal için ABD’nin Türkiye topraklarını kullanımını öngören karara karşı çıkmış ve

⁵¹⁰ Altuğ Günay, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2004, Cilt:4, Sayı:1, ss. 156-164, s. 159.

⁵¹¹ Murat Köylü, a.g.e, s. 96.

⁵¹² Altuğ Günay, a.g.e, s. 162.

⁵¹³ A.g.e, s. 161.

bu tavrın süreklilik göstermesi de Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında ABD'nin ekseninden çıkmaya çalıştığını göstermektedir⁵¹⁴.

Özetle, 2004 yılında Bush tarafından vurgulanan BOP projesinin temel hedeflerinin ve bu hedefler çerçevesinde uygulanan politikaların örneğin maddi özellikle de silah açısından sağlanan desteklerin bölgelerde beklenenin aksine demokrasi sürecinin yayılmasının yanı sıra iç çatışmaları dolayısıyla da terörizmi desteklediği ve bu sebeple de projenin ölü sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkündür.

Bush döneminin ikinci döneminde dış politika stratejilerindeki değişimi ortaya koyan bir diğer gelişme ise 2006 yılında hazırlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi (The National Security Strategy of the United States of America) olmuştur. Belgede global terörle mücadele kapsamında önleyici/ön alıcı saldırı fikrinin desteklenmesi sürdürülürken global bir barış ortamı sağlanması hususunda belgede “şer ülkeleri” ifadesi geçmekle birlikte temel tehdit unsurlarının totaliter rejimler ve İslami terörizm olduğu vurgulanmıştır.⁵¹⁵

2006 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde, ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinin iki sütun üzerine kurulduğu ifade edilmektedir. Bunlardan ilki özgür hükümetlerin vatandaşları için faydalı üretimler gerçekleştirecek ve halkına baskı yapmayarak diğer uluslara karşı barışçıl politikalar sergileyerek barış ortamı sağlayacak olmaları dolayısıyla otoriter yönetimlerin sona erilmesi, demokrasinin yayılım kazanmasının sağlanmasıdır⁵¹⁶. İkincisi, dönemin global sorunlarından olan yaygın hastalıklar, kitle imha silahlarının yayılması, terör vb. sorunlarla mücadele için etkili çokuluslu çabaların esas olduğudur⁵¹⁷.

Dolayısıyla 2006 Strateji belgesinde çokuluslu çaba, işbirliği vurgusu yapıldığı görülmektedir. Nitekim 2006 belgesinin 2002 strateji belgesinden en büyük farkı ise 2002 strateji belgesinde Bush'un kendi güvenliğini korumak adına gerekirse tek başına savaş ilan ederek savunma içerisine gireceğini vurguladığı tek taraflılık anlayışının tersine terörizmle mücadele kapsamında global iş birliği çağrısı yapmasıdır⁵¹⁸.

2006'daki Ulusal Güvenlik Stratejisi, Hlavsová'a göre; Afganistan ve Irak'ın işgallerinin demokratikleştirici etkilerini öven benzer bir husus üzerinde devam etmiş; aynı zamanda, kamuoyuna Ortadoğu'da, Suriye'de ve İran'da “dünyadaki teröristleri yurtdışına

⁵¹⁴ Ataman ve Gökçen, a.g.e., s.218.

⁵¹⁵ İrem Bilensoy, “George W. Bush ve Barack Obama Dönemlerinde Terörizme Karşı Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması”, *Lectio Socialis*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 51,73, s. 63

⁵¹⁶ The White House, “The National Security Strategy of the United States of America”, Mart 2006, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>.

⁵¹⁷ “The National Security Strategy of the United States of America”, 2006.

⁵¹⁸ “The National Security Strategy of the United States of America”, 2006.

yerleştirmeye ve terörist faaliyetlere sponsor olmaya devam eden” Amerikan dünya görüşlerine uymayan devletlerin bulunduğunu hatırlatmıştır⁵¹⁹.

4.2.5 İsrail’in Güvenliği

G. W. Bush’un Ortadoğu politikalarında daha çok Afganistan ve Irak’ın ağırlık kazandığı görülmekle birlikte Ortadoğu’daki stratejik ortağı İsrail’in güvenliğinin sağlanması hususuna Bush döneminde de önem verildiği görülmektedir. Ancak Bush’un İsrail’in Arap ülkeleri ile ilişkilerine kendisinden önce başkanlık görevini üstlenen Clinton kadar ağırlık vermediğini de söylemem mümkündür. Bu durumun nedeni ise Arap-İsrail geçimsizliğinin Bush tarafından bölgede ciddi bir çizgide seyreden güvenlik sorunu teşkil etmemesini düşünmesinden kaynaklanmaktadır⁵²⁰. Ortadoğu’nun İsrail-Filistin anlaşmazlığı sorunun da Bush, 2002 yılındaki bir konuşmasında anlaşmazlığın çözümünün gerekliliğini vurgulayarak anlaşmazlığa çözüm çerçevesinde ABD, Rusya, AB ve BM tarafından hazırlanacak olan bir “yol haritası” sunma yönünde girişim göstermiş ancak sorun çözümsüz kalmıştır⁵²¹. Daha sonra Bush’un 2003 yılında gerçekleştirdiği Irak’a operasyon girişimi ise anlaşmazlık için arabuluculuk rolü üstlenen güçler arasında farklı görüşler söz konusu olmuş ve Bush Filistin liderini dışarıda bırakan bir çözüm önerisi getirmesi kendisinin arabulucu rolünü sorgulanmasına neden olmuştur.

İsrail- Suriye ilişkilerinde ise Bush, Suriye’yi her ne kadar “şer eksenli” devletleri kategorisi içerisine almasa da “haydut devlet” olarak nitelendirmiş ve bunun nedeni ise İsrail’in aleyhine girişimleri söz konusu olan terörist örgütlerden Hamas ve Hizbullah’ın ve aynı zamanda Irak’ta yer alan direnişçilerin Suriye tarafından desteklendiğinin öne sürülmesidir⁵²². Bu sebepler ile ABD’nin Bush döneminde Suriye’ye yönelik politikası daha çok ötekileştirici söylemlere dayalı, sert güç unsurlarının ağırlık kazandığı baskıların ve yaptırımların söz konusu olduğu bir çerçevede gelişim göstermiştir.

Suriye hükümeti başkanı Esat, her ne kadar Suriye’yi batıya yönlendirme amacı politikalar hedeflese de Suriye ile İsrail arasındaki barış sürecinde yaşanan başarısızlıklar, Suriye’nin Irak ile gerçekleştirdiği petrol anlaşmaları ABD-Suriye ilişkilerinde gerilimi

⁵¹⁹ Aneta Hlavsová, “Involved in the Middle East: George W Bush Versus Barack Obama”, *Central European Journal of International and Security Studies (CEJISS)*, Haziran 2017, Cilt: 11, Sayı: 2.

⁵²⁰ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 76.

⁵²¹ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 219.

⁵²² Sena Kısacık, “ABD’nin Suriye Politikasını Anlamak”, *Uluslararası Politika Akademisi*, Ekim 2012, <http://politikaakademisi.org/2012/10/16/abd-nin-suriye-politikasini-anlamak/> (Erişim tarihi: 17.05.2019); Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 76.

arttırırken ABD'nin Irak işgalinin Suriye tarafından karşı çıkılması ikilinin ilişkilerinde krize neden olmuştur⁵²³. Ek olarak politikalarını sertleştiren Bush yönetimi Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesi yönünde baskılarını arttırmıştır⁵²⁴.

ABD'nin söz konusu yaptırımları için Suriyeli analistler, ABD'nin Suriye'nin uluslararası düzeyde yaptırımların söz konusu olmaması ve hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde farklı ittifak yapıları içerisinde bulunması dolayısıyla ABD'nin askeri güç kullanımının Suriye için kolay başvurulabilir bir yöntem olmadığını öne sürmektedirler⁵²⁵. İkinci bir bakış açısı ile bölgedeki terörün önüne geçebilmek, Arap-İsrail çatışmalarına çözüm ve düzen noktalarında “bir zamanlar bölgesel istikrarsızlık ve terör kaynağı olan Lübnan'ın pasifleştirilmesi, İsrail'e (güvenliğine) zarar veren Hizbullah'ı sınırlandırma yeteneği, Arap-İsrail barış çözümü için Washington çıkarlarına hizmet etmesi” Suriye ile iş birliğini ABD için önemli kılacaktır⁵²⁶.

İsrail-Suriye arasındaki temel sorun ise Golan Tepeleri sorunu olmuş ancak Bush İsrail-Filistin anlaşmazlığında üstlendiği arabulucu kimliğini uygulamaktan ziyade İsrail destekli politika girişimlerde bulunmuştur. Söyle ki 2004 yılında hazırlanan “Suriye Mesuliyet Yasası (Syria Accountability Act)” çerçevesinde Bush yönetimi diplomatik yaptırımlarını sürdürmüş fakat bu girişimler Suriye'nin “demokrasinin yayılması misyonu” çerçevesinde ABD girişimlerinde sıranın kendisine geldiği endişesini beraberinde getirmiş⁵²⁷ ve terör örgütleri ile iletişimini arttırması şeklinde ABD yönetiminin Ortadoğu politikaları için negatif sonuçlar doğurmuştur.

Bush'un aslında genel olarak ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik ortağı olan İsrail ve onun güvenliği hususundaki hassasiyetini daha iyi kavrayabilmek adına kanaatimce hem stratejik hem de dini açıdan birkaç noktaya değinmekte fayda vardır. Bunlardan ilki daha çok stratejik bir çerçevede gelişme gösteren ABD iç ve dış politika süreçlerinde etkileri fazlasıyla görülen Yahudi lobileridir. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere ABD dış politika parametrelerinden biri olan lobi etkisi neticesinde lobilerin özellikle ekonomik açıdan ABD başkanlarına seçim öncesi dönemlerde sağladıkları ekonomik destek sağladıkları bilinmekte ve bu sebeple başkanlar lobilerin tepkilerini almaktan

⁵²³ Raymond Hinnebusch, a.g.e., s. 375.

⁵²⁴ Suriye-Irak-ABD üçgeninde Bush yönetiminin politika stratejileri hakkında çalışma için bkz. Raymond Hinnebusch, “Defying the Hegemon: Syria and the Iraq War” , *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 2008, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 375-389, s. 384.

⁵²⁵ Raymond Hinnebusch, a.g.e., s. 382.

⁵²⁶ A.g.e., s. 383.

⁵²⁷ Sena Kısacık, a.g.e.

çekinmektedirler. Nitekim ABD’de iktidarda uzun yıllar sadece iki parti olan Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti olduğu göz önüne alındığında partilerin başkanlık elde edebilmek adına kıyasıya rekabete girdikleri seçimlerde gerekli olan fonlarda lobilerin payı büyüktür. Ayrıca lobicilerin ABD siyasal sistem yapısı ve işleyişine hâkim, donanımlı kişiler oldukları ve kararların kendilerine fayda sağlayacak şekilde gelişme göstermesini amaçladıkları da değerlendirildiğinde başkanların politika çıktılarında yönlendirici etkilerinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. ABD içerisinde neredeyse tüm eyaletlerde geniş örgütlenme yapıları, diğer lobilerin desteklerini elde edebilmesi, kaynaklarının genişliği nedeniyle Yahudi lobileri ise ABD’de en güçlü yabancı lobi oluşumu olarak karşımıza çıkmakta ve iç ve dış politika sürecinde etkileri yadsınamayacak düzeydedir⁵²⁸. Nitekim J. Mearsheimer ve S. Walt’ta lobiler ile dış politika arasındaki etkileşimi ve bağımlılıkları ortaya koyduğu “The Israeli Lobby and US Foreign Policy” isimli makalesinde İsrail’e verilen desteklerin nedenlerini incelemiş ve özellikle 2001 sonrasında başkanların politika çıktılarının İsrail çıkarlarına paralel gitmekte olduğunu öne sürmektedir⁵²⁹. Ayrıca yazarlara göre ABD’nin İsrail lobisine olan bağımlılığı onun daha da saldırgan politikalara yönelmesine sebep olmakta ve bu desteğe ciddi eleştiriler getirerek “güçlü devletler, hatalı politikaları bir süre boyunca koruyabilir, ancak gerçeklik sonsuza dek göz ardı edilemez” ifadesi ile lobilerin yol açtığı olumsuz etkileri gizlemenin giderek zorlaştığını ve bu sebeple de lobilerin etkilerinin ABD çıkarları noktasında tekrar tartışılması gerektiğini öne sürmektedirler⁵³⁰.

ABD dış politika çıktılarında kurumsal yapılar kadar başkanların deneyimleri, tecrübeleri, gelenekleri, inançları da politika yapım sürecinden bağımsız olmamaktadır. Bu çerçevede ABD’nin (aynı zamanda Bush’un dış politika stratejilerinde) İsrail’in güvenliği hususundaki hassasiyeti açısından bir diğer nokta olan dini veya siyasal felsefi faktör olarak ABD kimliğinde yer alan Hristiyan Protestanlığın bir kolu olan Evanjelizm karşımıza çıkmaktadır. ABD-İsrail ilişkilerinde Evanjelizmin etkisini inceleyen bir çalışma olan “Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri” isimli makalede Oran , “Yeni muhafazakâr sağın askeri ütopyacılığı ve Evanjelizmin tehlikeli karışımından oluşan bir Amerikan özgürleştirme teolojisinin dış

⁵²⁸ Muhittin Ataman ve Özkan Gökçen, a.g.e., s. 223.

⁵²⁹ J. J. Mearsheimer ve S. M. Walt, “The Israeli Lobby and US Foreign Policy” *Middle East Policy*, Cilt: 13, Sayı: 3, ss. 29-87.

⁵³⁰ J. J. Mearsheimer ve S. M. Walt, a.g.e., ss. 29-87.

politikanın temel dayanağını oluşturduğunu” ifade etmektedir⁵³¹. Oran, Evanjelistler dolayısıyla Amerikan dış politikasında İsrail hassasiyeti noktasında üç esas dini unsur öne sürmektedir⁵³². Bunlardan ilki jeostratejik konum açısından Filistin topraklarının Hristiyanlık dininin oluşum ve yayılım gösterdiği topraklara eş tutulmasıdır. İkinci unsur, evanjelist anlayışa göre İsrail’in seçilmiş halk olduğu ve bu sebeple de İsa’nın dirilişi ve insanlık tarihinin oluşumu adına bu ulusun önemine dikkat çekilmesidir. Üçüncü unsur ise Tanrı tarafından kurtuluşun İsrail ulusundan geleceğine dair inanış çerçevesinde sadece İsrail ırkının değil onları destekleyenler için de bu kutsal misyonun tanındığına dair duyulan inançtır. Bahsi geçen bu üç dini unsur göz önüne alındığında İsrail devletinin kuruluşu ve yürüttüğü politikadaki Amerikan desteğinin altında yatan ‘dini’ nedenlerden biri olarak evanjelizmin etkilerinden bahsetmemiz mümkündür. Nitekim dış politika yapım sürecinde en etkin aktörler olan ABD başkanlarının politika çıktılarında ve ifadelerinde İsrail’e verilen desteklerin etkilerini görmek mümkündür. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell’ın 2001 saldırıları sonrasında terörle mücadele kapsamında yürüttüğü politika girişimlerinden biri olan Irak işgali sonrası “İsrail’in bir düşmanını daha ortadan kaldırdık”⁵³³ şeklindeki ifadesi de ABD’nin İsrail ile ilişkilerindeki esas nedenleri anlamak adına dini faktörlerin göz önüne alınmasını gerektirmektedir.

Toparlamak gerekirse, Bush dönemi ABD dış politikasının temelde birkaç hedef çerçevesinde politikalarına ağırlık verdiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki yeni muhafazakârlar ve aynı zamanda Evanjelistler için İsrail’in güvenliği olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD yönetimi gerek geleneksel inanışlarından gelen dini misyonlar gerekse ekonomik çıkarlara dayalı rasyonel kazançlar çerçevesinde Ortadoğu bölgesinde özellikle İsrail’in bölgesel komşuları ile olan ilişkilerinde her ne kadar zaman zaman ara bulucu rolü üstlense de İsrail taraflı bir politika sergilemekte olduğu görülmektedir.

Dış politika hedefleri açısından ikinci nokta ise ABD’nin 2001 saldırıları sırasında politikalarına meşruiyet kazandırma amaçlı ‘demokrasinin yayılması’ söylemine dayalı yayılmacı ve hegemon olma odaklı politikalarına karşı temel direnişin Arap Müslüman kesimden geldiğine inanması dolayısıyla Bush döneminde saldırgan politikalarına artış gösterdiği görülmektedir.

⁵³¹ Evanjelizmin ABD dış politikaları üzerindeki etkilerine dair detaylı bir çalışma için bkz. Filiz Çoban Oran, a.g.e., s. 2034.

⁵³² Filiz Çoban Oran, a.g.e., s. 2035-2036.

⁵³³ Powell’dan alıntı yapan Ataman, a.g.e., s.416.

Üçüncü nokta ise dini ve felsefi nedenlerden ziyade ABD'nin ekonomik çıkarları için hayati önem taşıyan enerji kaynaklarından petrol ve yolları dış politikanın şekillenmesindeki itici gücü oluşturmaktadır. Nitekim Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu enerji kaynakları ekonomik gelişmelerinin devamlılığını amaçlayan global güçler ve rakiplerinin kontrolü açısından önem arz etmiş, bu nedenle de ABD başkanların gerek siyasal düşüncelerini yansıttıkları doktrinlerinde gerekse politika çıktılarında 'Ortadoğu' her zaman yerini almıştır.

G. W. Bush'un dış politika uygulamalarının sonuçları ve dünya güvenliğine etkileri açısından ise Efegil altı madde öne sürmektedir⁵³⁴. Bunlardan birincisi, Bush'un özellikle Ortadoğu'da demokrasinin yayılması çerçevesindeki müdahalelerindeki tutarsızlık global rakipleri için ABD'nin dünya hâkimiyeti mi amaçladığı noktasında şüphe uyandırmakta ve bu durum global güçler arasındaki rekabeti pekiştirmektedir. Bir diğer anlatımla Bush yönetiminin Ortadoğu'daki (ve Orta Asya'daki) demokrasi halkasını genişlettiğini öne sürerken aynı zamanda bu bölgelerdeki otoriter yönetimleri desteklemesi şeklindeki tutarsız politikalar ABD'nin rakipleri için hegemonya endişesini beraberinde getirmektedir.

İkincisi, daha çok yeni muhafazakâr anlayış ile şekillenen demokratik ülkelerinin yaygınlaşmasının ABD'nin güvenliğini arttıracığı yönünde bir uygulama ile demokratikleşme süreci ile insanların özgürleştirilmesi hedefli ABD politikaları otoriter rejimlerin söz konusu olduğu hükümetlerde tarih vatandaşlık bilincinin eksik, basın-yayının sınırlandırıldığı, STK'ların etkisizleştirildiği, ifade özgürlüğünün sınırlandırıldığı ve demokrasinin daha çok radikal gruplar ile sağlandığı, yolsuzluk adam kayırma, liyakatsiz sistem anlayışı, partilerin etnik kökene sahip ve her parti için farklı çıkar beklentilerinin söz konusu olduğu yapılarda demokrasi iç savaş şeklinde bir oluşum riski doğurabilecektir.

İsrail-Filistin gerginliğine dayalı üçüncü nokta ise Arap halkının bölgedeki söz konusu terör kaynağı olarak İsrail'in eylemlerini göstermekte ve ABD'nin İsrail'in üzerinde baskı kurması ile birlikte Bush'un öne sürdüğü demokratikleşme girişimlerinin tutarlılık kazanacağını, işte o zaman İslami grupların çatışma nedenlerinin ortadan kalkacağını öne sürmektedirler⁵³⁵. Ancak daha önce de anlatıldığı üzere ABD'nin İsrail hassasiyeti göz

⁵³⁴ Bush'un dış politika uygulamalarının altı maddede sınıflandırılan sonuçları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ertan Efegil, "Bush Dönemi ve Dünya Güvenliğine Etkileri" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 2008, Cilt: 5, Sayı: 8, ss. 103-122, ss. 113-119.

⁵³⁵ Ertan Efegil, a.g.e., s. 116.

önüne alındığında çatışmaların sona erip ABD'nin bölgedeki terörizmin asıl nedeni olarak İsrail'i görmesinin güç olduğunu söylemek mümkündür.

Dördüncüsü, Bush'un bölgedeki terörle mücadele kapsamındaki söz konusu operasyonlarının dayanaklarındaki yetersiz ve hukuksal zemine tam olarak oturtulmamış, ağır insan hakları ihlallerinin söz konusu olduğu girişimler olması gerek bölgesel gerek global alanda Amerikan karşıtlığını tetiklemekte ve attırmaktadır.

Bush'un dış politika uygulamalarının sonuçları açısından beşincisi ise bölgedeki terörle mücadele girişimlerinde uygulanan askeri yöntemlerin bir terörü ortadan kaldıracığı yönündeki yetersizliğidir. Öncelikle terörün ortaya çıkış ve güçleniş sebepleri araştırılmalı bölgenin sahip olduğu kimlik de göz önünde bulundurularak terörü besleyen yüksek işsizlik, ülkelerdeki gelir dağılımı eşitsizliği, derin yoksulluk, yeterli eğitim eksikliği vb. pek çok unsurun da mücadele kapsamında değerlendirilmeye alınması gerekmektedir.

Sonuncusu ise terörle mücadele kapsamında gerçekleştirilen operasyonlar sonrasında Amerikan yönetiminin söz konusu bölgedeki mevcut sorunların ortadan kaldırılması ve yenilenmesi konusundaki yapısal reform girişimlerinde eksikliklerin olmasıdır. Nitekim bölgenin eğitim, sağlık, ekonomik, güvenlik ve pek çok alanda savaşın da getirmiş olduğu yıkım sonucunda iyileşme süreci içerisine girmesi gerekmekte ancak Bush politikaları sonrasında bu gelişmelerin aksine operasyonlar sonrasında ortaya çıkan güç boşlukları ile radikal grupların silahlanma eğilimlerini hızlandırdıkları ve bir devlet için en temel olgu olan güvenliğin sağlanamadığı görülmektedir.

Özetle, Gaddis'in de öne sürdüğü üzere başkanlığının iki döneminde de Bush'un dış politika uygulamalarında en temeldeki stratejisi 2001 saldırılarından sonra uluslararası sistemde artan güvenlik bunalımında güvenliğin tesisini yeniden sağlamak olarak karşımıza çıkmakta ve nitekim stratejisi kendisinden sonrakileri başkanlık dönemlerinde de uzun süre etkisini göstermeye devam edecektir⁵³⁶.

4.3. Barack Obama Dönemi ABD Dış Politikasında Ortadoğu (2008-2016)

2008 ve 2012 yıllarında gerçekleştirilen seçimlerde Demokrat Parti'den aday olan Barack Obama iki dönemde de seçimleri kazanarak ABD'nin 44. Devlet başkanı olarak göreve gelmiş ve böylece ABD tarihinde ilk kez Afrika kökenli siyahi bir başkan

⁵³⁶ John Lewis Gaddis, a.g.e., s. 2.

Washington yönetimindeki yerini almıştır⁵³⁷. Aynı zamanda Müslüman kökenli bir aileden gelen ABD başkanı, başkanlığa gelirken yaptığı bir açıklamada görevinin kendi halkına ve aynı zamanda müslümalara birbirleriyle düşman olmadıklarını bildirmek olduğunu belirtmiştir⁵³⁸.

Dolayısıyla, Bush döneminde 2001 saldırılardan sorumlu tutulan terör örgütleri sonucu terörle mücadelede İslam dünyasını hedef alan yaklaşım yerine Obama'nın terör örgütleri ile Müslümanları bir tutmayarak iki taraf içinde yanlış anlaşılmanın önüne geçmeyi hedeflediği görülmektedir.

Görevi Bush'tan devralan Obama aynı zamanda sorunlarla dolu bir dış politika mirasını da üzerine almak durumunda kalmıştır. Nitekim dış politika sürecinde Başkan Bush döneminden kalan Afganistan ve Irak sorunları devam ederken savaşların maliyetinin yol açtığı zayıflık ABD ekonomisini güç duruma sürüklemiş, 2008 Krizi'nin (Mortgage)⁵³⁹ yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Obama başkanlığının ilk yıllarında hem iç hem de dış politikada kendisini bekleyen sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda Bush döneminde yaşanan 2001 saldırı neticesinde yürütülen “terörle mücadele ve demokrasinin yayılması” stratejileri başarılı sonuçlara ulaşmamış olması Obama döneminde beklentileri arttırmıştır. El-kaide ile mücadelede yeterli gelişme kat edilememiş, örgüt lideri Ladin aramalara rağmen ele geçirilememiş, Afganistan'da Taliban rejimi gücünü maksimize etme fırsatı yakalamış, Irak'ta tam anlamıyla istikrar yakalanamamış ve ulus inşası süreci sekteye uğramıştır⁵⁴⁰.

Başkanlık seçimlerde daha çok “değişim, umut” sloganları ile politika sürecine yön veren Obama'nın Bush'un sert söylem ve uygulamalılarından ziyade dala ılımlı söylemler ile işbirliği çerçevesinde dış politika stratejisi geliştirdiği görülmektedir. Bush döneminde politik çıktıların sebep olduğu özellikle demokrasinin askeri güç unsurları ile sağlanması girişimleri, ABD'nin uluslararası alanda düşüş yaşayan prestiji ve aynı zamanda ekonomiyi yükseltmek Obama yönetiminin öncelikli politikası haline gelmiştir.

⁵³⁷Adam Nagourney, The New York Times, “Obama Wins Elections”, 4 Kasım 2008, <https://www.nytimes.com/2008/11/05/us/politics/05campaign.html> (Erişim Tarihi: 20.05.2019).

⁵³⁸Macon Phillips, “President to Muslim World: Americans are not your enemy”, 27 Ocak 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2009/01/27/president-muslim-world-americans-are-not-your-enemy> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

⁵³⁹2008 Krizi nedenleri ve geliş hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kimberly Amedeo, The Balance, “2008 Financial Crisis”, 11 Mayıs 2019 <https://www.thebalance.com/2008-financial-crisis-3305679>; Kimberly Amedeo, “The Great Ression of '08 Explained with Dates”, 25 Şubat 2019, <https://www.thebalance.com/the-great-recession-of-2008-explanation-with-dates-4056832>. (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

⁵⁴⁰Gökhan Telatar, “Barack Obama'nın Dış Politikada Demokrasinin Yayılması Misyonu”, *Alternatif Politika*, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 54-83, s. 57.

Obama başkanlığının ilk yıllarında yaşanan prestij kaybı ve artan anti-amerikanizm dolayısıyla uluslararası alanda Rusya ile ilişkilerde yol alma, Çin'i ziyaret gibi ikili görüşmeleri arttırma yoluna giderek global alanda güven pekiştirme yönünde adımlar atmıştır⁵⁴¹. Aynı zamanda Obama döneminde Amerikan liderliğini pekiştirmek için Ortadoğu'ya odaklanarak Irak savaşının bitmesi gerektiğini, güvenlik açısından nükleer silahların yayılımının engellenmesi, terörizm konusunda mücadele çerçevesinde işbirliği sürecine dayalı faaliyetler ile demokratik toplumların desteklenmesi gerektiği noktaları üzerinde durulmuştur⁵⁴².

Literatürde Obama'nın bir stratejisi olup olmadığı yönünde tartışmalar söz konusu olup taraflardan birisinin savlarına göre Obama tanımlanabilir bir stratejisinin olmaması sebebiyle genel bir stratejisi varlığını reddederken; bir diğer taraf her ne kadar görünürde tutarlı bir politika söz konusu olmasa da aslında görünenin tersine Obama'nın politikalarında belli başlı önceliklerin yer alması sebebiyle strateji varlığını iddia etmektedir⁵⁴³. Aynı zamanda Obama'nın politikalarının Bush politikalarına benzerlikleri ve farklılıkları konusunda da "Bush'un politikalarının devamı mı?" olduğu yönünde tartışmalar söz konusu olmaktadır⁵⁴⁴.

Toparlamak gerekirse, genel olarak Obama'nın dış politika stratejilerini yansıttığı belli (tanımlanmış) bir doktrini olmamakla birlikte ABD başkanlarının belirli aralıklarla yayımladıkları Ulusal Güvenlik Stratejileri belgeleri dış politika süreçleri adına önemli ipuçları sağlamaktadır. Nitekim 2010 yılında hazırlanan ve beş bölümden oluşan Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri Obama stratejilerine dair çerçeve niteliğindedir. Raporun ilk bölümünde ulusal güvenliğin sağlanması yönünde güvenlik konuları yer almakta, üçüncü bölümündeki "Advance Peace, Security, and Opportunity in the Greater Middle East" başlığı altında Washington yönetiminin Ortadoğu bölgesinde önemli çıkarları olduğunu vurgulanmakta ve müttefiki İsrail'in güvenliğine duyulan sarsılmaz bağlılık, Filistin halkının devlet olma konusundaki potansiyeli, Irak'ın birlik ve güvenlik süreci ile yeniden

⁵⁴¹ Gökhan Telatar, a.g.e., s. 59.

⁵⁴² Barack Obama, "Renewing American Leadership ", *Foreign Affairs*, 2007, Cilt: 86, Sayı: 4, <http://www.attiaspace.com/Assignments/obama.pdf> (Erişim Tarihi 22.05.2019).

⁵⁴³ Tartışmalar için bkz. Hasan B. Yalçın, "Obama Stratejisi ve Ortadoğu", *Akademik ORTA DOĞU*, 2015, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 55-74. ss. 57-61; Daniel W. Drezner, "Does Obama Have a Grand Strategy?" *Foreign Affairs* 90, Temmuz/Ağustos 2011, Sayı: 4, ss. 57-68.

⁵⁴⁴ Bush ve Obama'nın Ulusal Güvenlik Stratejilerinin benzerlik ve farklılıklarına dair değerlendirme için bkz. Peter Feaver, "Obama's National Security Strategy: real change or just 'Bush Lite?'" 27 Mayıs 2010 <https://foreignpolicy.com/2010/05/27/obamas-national-security-strategy-real-change-or-just-bush-lite/> (Erişim Tarihi 22.05.2019)

uluslararası sistemde entegrasyonunun desteklenmesi, İran'ın nükleer arayışı ve silahların yayılımının engellenmesi terörle mücadele, işbirliği, enerjiye erişimin sağlanması ve Ortadoğu'nun global pazarlara entegrasyonunun sağlanması noktaları üzerinde durulmaktadır⁵⁴⁵.

Ek olarak Strateji belgesinde, demokrasinin yayılması misyonu çerçevesinde ise Bush'un politikaları şeklinde askeri güç yoluyla söz konusu bir ülkeye sistemi empoze etme şeklinde değil; barış unsurları çerçevesinde, hukuka uygun askeri güç unsurlarına ve baskı yoluna başvurmadan bu yöndeki hareketlerin destekleneceği vurgusu yapılmaktadır⁵⁴⁶. Amerika'nın güvenliği için demokrasinin yayılmasının desteklenmesi gerektiği düşüncesine göre demokratik rejime sahip olmayan ülkelerin demokratikleşme süreçleri desteklenirken anayasa, hukuk üstünlüğünün korunması ve insan haklarına saygının gözetildiği bir denge içerisinde ve farklılıklardan güç alınarak demokrasinin pekiştirilmesi gerektiği belgede vurgulanmaktadır⁵⁴⁷.

Genel olarak strateji belgesi değerlendirildiğinde; her zamanki gibi öncelikli hedefler arasında ABD'nin güvenliği olmakla birlikte, güvenliğini tehdit eden Ortadoğu bölgesine yönelik hedefler ortaya konulmakta ancak bunun denge içerisinde yürütülmesi gerektiği öne sürülmekte, terörizmle mücadelede işbirliği söyleminin ağırlık kazandığı görülmektedir. Nitekim Obama'nın başkanlığının ilk dönemlerindeki ekonomik durum göz önüne alındığında tek-taraflı politika uygulamasından ziyade çok-taraflı politika anlayışının benimsenmesi daha rasyonel bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha öncede belirtildiği üzere, Bush döneminde gerçekleştirilen birtakım operasyonlarda yeterli sonuçlar elde edilememiş, Washington yönetimi hem savaşın getirdiği maliyet açısından maddi hem de artan Amerikan karışılığı ile global prestij kaybı ile manevi açıdan yıpranma süreci içerisine girmiştir. Dolayısıyla Obama'nın dış politikada öncelikli hedefleri de prestijin geri kazanımı ve terörle mücadelede güç kazanımı olarak ortaya çıkmıştır.

4.3.1. Afganistan'ın Durumu ve El-Kaide Lideri Ladin'in Öldürülmesi

Uluslararası terörle mücadelenin Bush politikalarında ilk sırada yer alan Afganistan sorunun tam olarak çözülmemesi, bir diğer ifade ile 2001 saldırılarından sorumlu tutulan

⁵⁴⁵The White House, "National Security Strategy", May 2010, s. 24, <http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf> (Erişim Tarihi 22.05.2019).

⁵⁴⁶ "National Security Strategy", May 2010, s. 36-38.

⁵⁴⁷ "National Security Strategy", Mayıs 2010, s. 36-37.

terör örgütü olarak nitelendirilen El-kaide lideri Usame Bin Ladin'in yakalanamaması ve terörün etkinliğini arttırması üzerine Obama, başkanlığının ilk aylarında dış politika sürecinde Afganistan'daki gelişmelere odaklanmıştır. Obama ilk zamanlarda bölgede bulunan ABD birliklerinin ülkeden çekilip yönetim kontrolünün yerel güçlere devrini hedeflemiştir⁵⁴⁸. Ancak Bush operasyonları sonucunda direnişlerini arttıran Taliban yönetimi karşısında Obama yönetimi birliklerinin sayısını azaltmaktan ziyade arttırma yoluna gitmek durumunda kalmıştır⁵⁴⁹. Obama'nın başkanlık döneminin hemen öncesinde Afganistan'a yönelik düşünceleri ise 2001 yılında gerçekleştirilen terör saldırılarından öncelikle Afganistan'ın rol oynadığı ve saldırılardan sorumlu El-kaidenin veya diğer terör örgütlerinin benzer bir saldırı ihtimali üzerine, olanaklar ellerinden alınıp bu ihtimaller ortadan kalkana kadar ABD birliklerinin bölgede devamlılığı hedeflenmiştir⁵⁵⁰.

Obama, Şubat'ta açıkladığı bir kararda ülkeye Kasım 2009'a kadar 20.000 asker ve ardından artan güvenlik sorunları neticesinde 30.000 asker daha göndererek Eylül 2010'a kadar 98.000'e çıkarılmasını kabul etmiştir⁵⁵¹. Obama'nın, özellikle Afganistan'ın Pakistan sınırına yakın güney bölgesine terör örgütlerine katılımların önüne geçebilmek adına bölgedeki asker birliklerini sayısını arttırdığı görülmektedir. Obama yönetimi ABD askerlerinin bölgeden çekilmesinin yönetimi Taliban'a bırakmak şeklinde bir girişim olacağını ve sonucunda Afganistan'ın ülkedeki Amerikan karşıtı terör örgütleri için güvenli bir hal kazanacağı hatta ilerleyen zamanlarda daha geniş saldırı ihtimalini beraberinde getireceği ve bu gelişmelerin ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehdit edici bir noktaya gelebileceğini savunmaktadırlar⁵⁵².

Afganistan'a ek asker birliklerinin gönderilmesi nedenleri ise "Karzai hükûmetini desteklemek, El-Kaide ile Taliban'ın Afganistan'daki varlıklarını genişletme girişimlerine

⁵⁴⁸ Çağatay Özdemir, *Amerikan Grand Stratejisi: Obama'nın Ortadoğu Mirası*, SETA Kitapları 40, İstanbul 2018 (1.Baskı), s. 75.

⁵⁴⁹ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 231.

⁵⁵⁰ Stegan Halper, "President Obama at mid-term", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Ocak 2011, Cilt: 87, Sayı: 1, ss. 1-11, s. 8.

⁵⁵¹ Amy Belasco, "The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11", Congressional Research Service (CRS), 29 Mart 2011, s. 11. <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL33110.pdf> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

⁵⁵² M. Turgut Demirtepe ve İbrahim Erdoğan, "Obama'nın Afganistan Stratejisi: Değişim ve Süreklilik", *Security Strategies*, 2013, Cilt: 9, Sayı: 17, ss. 49-83, s. 58-59.

engel olmak, Taliban içerisinde ılımlıların desteğini alırken, sertlik yanlılarını yenilgiye uğratmak ve halk arasında bir düzen tesis etmek” olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁵³.

Terörle mücadelede yerel güçlerin de dâhil edilmesi gerektiğini ve Afganistan’da başarılı adımlar atabilmek için Afganistan kadar Pakistan’ın da katılımının gerekli olduğunu düşünen Obama,⁵⁵⁴ ABD’nin savaş boyunca yürütülen operasyonlar için harcanan miktarları ve krizin de getirdiği yükü göz önünde bulundurarak mücadeleyi insansız hava araçlarını (İHA) aracılığıyla sürdürmüş ve zaman içerisinde de sayılarını arttırmıştır. Ancak sivil halktan ölümlerin gerçekleşmesi ve bölge ülkelerinde sınır ihlallerinin söz konusu olması ABD’ye tepkileri beraberinde getirmiştir.

Ek olarak, Obama yönetiminin mücadelede işbirliği ve uluslararası çaba arayışı içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple Obama Afganistan’a askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuş, yerel teşkilatı güçlendirme yolunda adımlar atmış, terörü bir şekilde besleyen altyapı sorunlarının çözümü noktalarında destekleyici olmuş ve bu girişimlerin yansırı bölgesel açıdan güvenliği sağlama hedefli Pakistan, İran, Rusya ve Orta Asya ülkelerine de işbirliği çağrısında bulunmuştur⁵⁵⁵.

Nitekim uzun süren operasyonlar sonucunda 2001 saldırılarının sorumlusu El-kaide terör örgütü lideri Ladin yakalanmış ve öldürülmüştür⁵⁵⁶. Obama’nı ilk döneminde terörle mücadele kapsamında büyük bir adım olan Ladin’in ölümü ABD halkının ve uluslararası alanda prestijini güçlendirmiştir. Obama Ladin’in ölümü sırasında yaptığı konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir:

Yirmi yıldan fazla bir süredir, Bin Ladin El Kaide'nin lideri ve sembolü olmuştur. Bin Ladin'in ölümü, ülkemizin El Kaide'yi yenme çabalarında bugüne kadarki en önemli başarıya işaret ediyor. Fakat onun ölümü, çabamızın sonunu göstermez. Hiç şüphe yok ki El Kaide'nin bize karşı saldırıları sürdürmeye devam edeceği kesin. Yurt içinde ve dışında uyanık kalacağız ve yapmalıyız⁵⁵⁷.

⁵⁵³ Navin A. Bapat, “A Game Theoretic Analysis of the Afghan Surge”, *Foreign Policy Analysis*, 2010, Cilt: 6 Sayı: 3, ss. 217-236, s. 217’den alıntı yapan M. Turgut Demirtepe ve İbrahim Erdoğan, a.g.e., s. 60.

⁵⁵⁴ Bena Kepsutlu, a.g.e., s. 232.

⁵⁵⁵ M. Turgut Demirtepe ve İbrahim Erdoğan, a.g.e., s. 62.

⁵⁵⁶ Nicholas Schmidle, “Getting Bin Laden: What happened that night in Abbottabad”, *The New Yorker*, 1 Ağustos 2011, <https://www.newyorker.com/magazine/2011/08/08/getting-bin-laden>. (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

⁵⁵⁷ Peter Baker vd., “Bin Ladin Is Dead, Obama Says”, 1 Mayıs 2011, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2011/05/02/world/asia/osama-bin-laden-is-killed.html> (Erişim Tarihi: 23.05.2019)

Dolayısıyla Obama'nın açıklamalarından terörle mücadelede her ne kadar örgüt lideri Ladin öldürülse de devam edeceği ortaya çıkmaktadır. ABD yönetiminin her ne kadar yerel güçlerin desteğinin gerektiğini öne sürmesi söz konusu olsa da Pakistan'daki kurumların Ladin ile iletişim halinde olabileceği sebebiyle operasyonları Pakistan'dan gizli tutması Pakistan-ABD ilişkilerinde güven duygusunun sorgulanmasına neden olmuştur⁵⁵⁸. ABD'nin böyle bir strateji içerisinde olmasının nedenleri dört kategoride inceleyen Kepsutlu'ya göre; (1) Taliban'ın İslamîyet görüşü ile ortaya çıkması dolayısıyla Pakistan'daki dinci gruplar tarafından destek gördüğü iddialarına dayalı ideolojiden kaynaklanan nedenler; (2) Pakistan İstihbarat Örgütünün radikal İslami gruplar ile iletişiminin söz konusu olmasına yönelik İstihbarat örgütü kaynaklı nedenler; (3) Pakistan'daki medreselerde şiddete yönlendirilen, terörizm çizgisine eğilim gösteren eğitim sisteminden kaynaklı nedenler; (4) köktenci grupların yapılarından kaynaklanan nedenlerdir⁵⁵⁹. Nitekim CIA tarafından yürütülen Ladin'in yakalanmasına yönelik Bin Ladin'in, Pakistan'ın Abodabad şehrinde olduğu ortaya çıkması⁵⁶⁰ Pakistan ile ilişkilerde pek çok soru işaretini beraberinde getirmiştir.

Ladin'in yakalanması üzerine 2011'in sonlarına gelindiğinde Afganistan halkının artık kendi güvenliğinden sorumlu olacağını açıklayan Obama, Mayıs 2011'de bölgedeki 100.000 olan ABD birlik sayısının Eylül 2012'de 60.000'e düşürüleceğini açıklamıştır⁵⁶¹. 2011'deki geri çekilmenin başlayacağını belirten başkan yardımcısı Joe Biden "Öncelikli hedefimiz El Kaide'ye karşı kayda değer bir ilerleme, El Kaide'deki liderliğin önemli isimlerini alıyoruz ve biz, acı verici bir şekilde yavaş ve zor olan süreçte Afgan kuvvetlerini kendi isyancılarıyla başa çıkabilecekleri bir pozisyona getirmek için eğitiyoruz."⁵⁶²

2013 yılında Obama Afganistan'daki asker birliklerinin sayısının ve Afganistan ile olan savaşın yılsonunda sona ereceğini ve bir yıl içinde 65.000'den 30.000'e düşürüleceğini açıklamıştır⁵⁶³. ABD'nin Aralık 2014'te yürüttüğü mücadelenin sona ermesinin ardından ise

⁵⁵⁸ Armağan Kuloğlu, "El-kaide Lideri Bin Ladin Operasyonu ve Sonuçları", Ortadoğu Analiz, Haziran 2011, Cilt: 3, Sayı: 30, ss. 74-81, s. 77-78.

⁵⁵⁹ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 232-233.

⁵⁶⁰ Armağan Kuloğlu, a.g.e., s. 76.

⁵⁶¹ Moshe Schwartz ve Joyprada Swain, "Department of Defense Contractors in Afghanistan and Iraq: Background and Analysis", *Congressional Research Service (CRS)*, 13 Mayıs 2011, s. 11.

⁵⁶² Joshua Miller, "Vice President Joe Biden: July 2011 Might Mean Just 'a Few Thousand' Troops Returning", ABC News, 18 Temmuz 2010, <https://abcnews.go.com/ThisWeek/vice-president-joe-biden-july-2011-thousand-troops/story?id=11190721>

⁵⁶³ Amy Belasco, "The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11", s. 11.

2016 yılına kadar asker sayısının 4.900'e ve Ocak 2017 yılında ise "elçilik varlığına kadar sayının düşeceğini bildirmiştir"⁵⁶⁴.

Nitekim Washington yönetimi, Ladin'in yakalanması ile terör sorununu ortadan kalmayacağını aksine bu gelişmelerin terörist eylemler için itici gücü oluşturarak radikalleşme süreçlerini de ardından getireceği bilinmekteydi. Bu nedenle Obama yönetimi daha sonraki terörle mücadele stratejilerinde "Taliban güçleri arasından "ılımlıları ABD saflarına çekebilmeyi, radikalleri marjinalize edebilmeyi, böylece düşmanı bölüp en nihayetinde direniş hareketini çözmeyi hedeflemiştir."⁵⁶⁵

Obama yönetimi, sürmekte olan terör saldırıları neticesinde stratejisini terör örgütlerini lider kadroları ile yıkıma uğratmak, örgütlerin faaliyetlileri için gerekli olan altyapı açısından örgüte katılımları ve nakit akışını kesintiye uğratarak yerel unsurların kontrol edebileceği noktaya kadar geriletilmeleri hedefleri çerçevesinde şekillendirmiştir⁵⁶⁶. Özetle, terörle mücadelede kimin yakalandığından ziyade Amerika'nın inşa süreç ve dinamikler dikkate alınmalı, bu sebeple de Pakistan ile işbirliği arttırılmalı, Afganistan'ın güvenlik güçlerinin kapasitesi arttırılmalı, Taliban kontrolü altında bulunan bölgelerin hâkimiyeti sağlanmalı, böylece terörle mücadelede uzun vadede sürdürülebilir daha az maliyet gerektiren sonuçlara ulaşılabilecektir⁵⁶⁷.

2016 yılında ise Afganistan'daki gelişmelerin güvensizlik ekseninde sürmekte olduğunu düşünen Obama Taliban'ın aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürmekte olduğunu öne sürerek Afganistan'da 5.500 askerin kalması gerektiği yönündeki stratejisini değiştirerek bu sayının 8.400'e çıkartmaya kadar verdiğini açıklamıştır⁵⁶⁸. Ayrıca Ladin'in ölümü örgüt içerisinde farklı hedefler ve stratejiler peşinde olan liderleri cesaretlendirerek örgütün bölünmesi ve IŞİD El-Nusra gibi farklı örgütler adı altında birleşme göstermesine neden olmuştur⁵⁶⁹. Günümüzde ise farklı örgütlenmeler adı altında birleşen terör örgütlerinin halen bölgede faaliyetlerini sürdürmekte olduğu görülmektedir.

⁵⁶⁴ Amy Belasco, "The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11", s. 11.

⁵⁶⁵ M. Turgut Demirtepe ve İbrahim Erdoğan, a.g.e., s. 71.

⁵⁶⁶ Richard L. Armitage ve Samuel R. Berger, "U.S. Strategy for Pakistan and Afghanistan", *Council on Foreign Relations*, Independent Task Force Report No. 65, Kasım 2010, <https://www.cfr.org/report/us-strategy-pakistan-and-afghanistan>, s.40. (Erişim Tarihi: 23.05.2019)

⁵⁶⁷ Richard L. Armitage ve Samuel R. Berger, a.g.e., s. 65-66.

⁵⁶⁸ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 81.

⁵⁶⁹ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 236.

4.3.2. Irak'tan Çekilme Süreci

Obama'nın dış politika stratejilerinin sonuçları değerlendirildiğinde en somut örneğin Irak'tan çekilme süreci olduğu görülmektedir. Bush döneminde ülkeyi kitle imha silahlarından arındırmak, ülkeye demokrasi getirmek dolayısıyla baskıcı rejimleri yani Saddam hükümetini devirmek hedefleri çerçevesinde başlatılan Irak operasyonu, Washington yönetimi için büyük maliyete neden olurken Obama yönetiminin seçim kampanyalarında Irak'tan çekilme süreci sıklıkla yer almıştır. Nitekim çekilme sürecinin temelindeki nedenin daha çok ekonomik açıdan yani askeri maliyetleri azaltmak amaçlı olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bush döneminde başlatılan ABD'nin Irak müdahalesinin sebepleri, sonuçları ve Irak'ın içerisinde bulunduğu konjonktür açısından genel bir değerlendirmede bulunduğumuzda öncelikle ülkede mezhepler arası çatışmaların bir diğer ifade ile nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Şiiler (yaklaşık olarak yüzde 60-62 arası olduğu tahmin edilmekte) ve Sünniler (yaklaşık yüzde 32-35) arasında çatışmaların sürmekte olduğu görülmektedir⁵⁷⁰. Nitekim çatışların artış göstererek iç savaş halini almasının nedenlerinden birisi de Irak hükümet lideri Saddam Hüseyin'in Aralık 2006 yılında yakalanıp asılması sonucu ülkede oluşan otorite boşluğunu olduğunu söylemek mümkündür. Irak'taki sorunların nedenleri açısından sadece mezhepsel değil aynı zamanda etnik açıdan da ülkedeki Şiiler ve Kürtler arasında ittifakında sarsıntıya uğraması sorunları arttırmıştır⁵⁷¹. Özellikle 2010 yılında gerçekleştirilen Irak seçimlerinde en fazla oyu alan Allawi'a yani Şii hükümeti olmasına rağmen hükümetin kurulamayıp Maliki'nin bir takım siyasi etik olmayan girişimleri ile ve Kürtlerle anlaşma sağlaması üzerine hükümeti kurması ve sonrasında da Sünniler üzerinde baskıların arttırılması Sünni-Şii gerginliğini daha da maksimize etmiştir⁵⁷². Irak hükümetinin siyasi yapısını göz önüne aldığımızda ise zaten siyasetin dini yani mezhepsel faktörler neticesinde kuruluyor olması yönetime dair ittifak çatışmalarında halkın doğrudan iç savaş içerisine girmesi sonucunu yaratması oldukça düşünülebilir.

Monfreda, Irak Savaşı'nın sonuçları açısından savaşın Ortadoğu'ya etkilerini beş maddede sınıflandırmıştır. Bunlardan ilki ABD'nin kendi kontrolünde olmasını istediği Şii Maliki hükümetinin başkanlığa gelmesinde oynadığı rol sonucunda her ne kadar ülke büyük

⁵⁷⁰ Meliha Benli Altunışık, "Irak'taki Gelişmeler", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, 3 Ocak 2013, <https://orsam.org.tr/tr/irak-taki-gelismeler/> (Erişim Tarihi: 24.05.2019).

⁵⁷¹ Meliha Benli Altunışık, 2013, a.g.e.

⁵⁷² A.g.e.

bir kaostan içerisine düşüp mezhep çatışmaları artış gösterse de bu gelişme Şiiilerin herhangi bir Arap ülkesinde iktidara gelebilmeleri iddia etmelerini sağlamıştır⁵⁷³. İkincisi, Saddam'ın ölümü, hükümetin çöküşü ve Şii hükümetinin yönetime gelmesi "Sünnilerin koruyucusu olarak gösterilen El-Kaide'nin" Sünniler tarafından desteklenmesine ve güç kazanmasına neden oldu ve örgüt Irak'ın kuzeybatısında yayılcı girişimlerini arttırdı⁵⁷⁴. Her ne kadar El-kaide örgütü aşırılık yanlısı, acımasız faaliyetleri sonucunda Sünniler örgüte bağlılıklarını azaltmak istedilerse de Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) ayakta kalmayı başardı ve operasyonlarında gerek hükümet gerek Şiiiler hedefler arasında yer aldı. Üçüncüsü, aralarında Irak-İran savaşı sonucunda düşmanlıkları devam eden iki ülkenin Saddam hükümetinin devrilmesinden sonra Şiiilerin hükümette yer alması, Şiiilerin yönetimde olduğu İran'la yakınlaşmalar yaşandı. Dördüncüsü, Irak savaşının sonucu bakımından en büyük kazancı elde eden Iraklı Kürtler oldu ve kuzeydeki Kürt varlığı (KRG- Kürt Bölge Hükümeti) petrol zengini bölgenin kontrolünü elde etme fırsatı yakaladı. Irak savaşının ABD için önemini ortaya koyan beşinci madde ise savaşın sonunda "Arap diktatörlüğünün ABD dostu demokratik hükümet ile değiştirilebildiğinin görülmesi" olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁷⁵.

Obama başkanlığının ilk yıllarında Irak'ta artan Amerikan karşıtı gösterilerin şiddetini ve alanını arttırması üzerine Obama terörle mücadele kapsamında başlatılan "savaş misyonunun" terk edilmesi gerektiği ve artık "destek misyonuna" geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır⁵⁷⁶.

2010 Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde "Complete a Responsible Transition as We End the War in Iraq" alt başlığında vurguladığı gibi savaşın sonlandırılırken güvenilir/sağlam bir geçişin tamamlanması gerektiğinin altı çizilmiştir⁵⁷⁷. Çekilme sonrasında Irak halkının kendi kaderini ve kontrolünü yeniden kazanması için yardımcı olunacağı vurgusu yapan Obama, savaşın başarılı bir şekilde sonlandırılması hususunda hem kendilerinin hem de bölgenin güvenliğinden sorumlu olduklarını, karşılıklı saygıya ve çıkara dayanan kalıcı bir ilişki süreci içerisine girileceğini belirtmiştir⁵⁷⁸. Ek olarak Obama strateji belgesinde şunları dile getirmektedir;

⁵⁷³ Primoz Manfreda, "Impacts of the Iraq War on the Middle East", ThoughtCo., 4 Şubat 2019, <https://www.thoughtco.com/iraq-war-effect-on-middle-east-2353056> (Erişim Tarihi:24.05.2019)

⁵⁷⁴ Primoz Manfreda, a.g.e.

⁵⁷⁵ A.g.e.

⁵⁷⁶ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 84.

⁵⁷⁷ "National Security Strategy", May 2010, s. 25.

⁵⁷⁸ "National Security Strategy", May 2010, s. 25

ABD, Irak toprakları veya kaynakları konusunda hiçbir iddiada bulunmayacak ve Irak'ın demokratik olarak seçilmiş hükümetine olan bağlılığımızı koruyacağız. Bu çabalar, Irak ile dünya arasında yeni ticaret ve ticaret bağları kuracak, Irak'ın uluslar topluluğundaki haklı yerini almasını sağlayacak ve bölgenin barışı ve güvenliğine katkıda bulunacaktır.

Strateji Belgesinde hedeflerin gerçekleştirilmesi çerçevesinde ise üç temel bileşenden oluşan bir strateji izleneceği belirtilmekte ve bunlar geçiş güvenliği, sivil destek, bölgesel diplomasi ve kalkınma olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁷⁹. Buna göre geçiş güvenliği noktasında Irak güçlerinin terörle mücadele kapsamında stratejilerin yürütüleceği, eğitime ve askeri açıdan desteklenmeye devam edileceği ve 2011 sonunda ABD'nin Irak'tan çıkacağı belirtilmektedir. Sivil destek noktasında ise savaş sürecinde ülkeden ayrılmak durumunda kalan halkın ülkedeki entegrasyonunu tekrar sağlamak ve Irak halkına yardım amaçlı demokratik kurumların geliştirilmeye devam edeceği, siyasi, diplomatik çabaların sürdürüleceği ve diplomatik işbirliği, bilim, sağlık, eğitim ve ekonomi konularında da işbirliği içerisinde olunacağı ifade edilmektedir. Bölgesel Diplomasi ve Kalkınma noktasında hem Irak hem de bölgede kalıcı güvenlik amacıyla ilişkilerin sürdürüleceği üzerine durulmakta ve “Amerika Birleşik Devletleri, ülkedeki ve bölgedeki stratejik çıkarlarımızla orantılı olarak güçlü bir sivil varlığı sürdürmeye devam edecektir” ifadesi yer almaktadır.

Status for Forces Agreement (Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması) çerçevesinde çekilme sürecinin planlandığı anlaşmaya göre ABD birlikleri Irak şehrinden 2009 yılının ikinci yarısından sonra çekilmeleri gerekmekte ve Irak'tan tamamen çekilecekleri tarih ise 2011 yılının sonuna kadar olacağı kararlaştırılmıştır⁵⁸⁰. Ancak söz konusu çekilme ABD yönetiminin ülkeden tamamen çekilmesi olarak değerlendirilmemeli, çekilme sürecinden sonra ABD'ye ait büyük bir diplomatik varlığın devamlılığının olacağı nitekim asker birliklerinin ve üslerin ülkede olmayacağı ifade edilmektedir⁵⁸¹.

ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ülkede daha büyük istikrarsızlığa neden olacağını öne süren C. Layne'a göre; mezhep çatışmalarının da etkisi ile şiddet çatışmaları daha da kötü bir hale gidebilir ve Ortadoğu'ya yayılarak bölge daha da kanlı dengesiz bir yapıya

⁵⁷⁹ “National Security Strategy”, May 2010, s. 25

⁵⁸⁰ Micah Zenko, “Iraq U.S. Military Withdrawal”, *Council of Foreign Relations*, 28 Temmuz 2011, <https://www.cfr.org/blog/iraq-us-military-withdrawal> (Erişim Tarihi: 24.05.2019)

⁵⁸¹ Ufuk Ulutaş ve Furkan Torlak, “Çekilme Sonrası Irak'ta Düzen Arayışı”, *SETA Analiz*, Aralık 2011, Cilt: 0, Sayı: 49, s. 20-21.

dönüşebilir⁵⁸². Ayrıca yazara göre Iraktan ABD'nin çekilmesi sırasında ülke rekabet kapasitesine sahip bölge ülkeleri (Türkiye, İran, Suudi Arabistan) tarafından müdahale etmeye daha cazip gelebilir ancak ülkeler Irak devletinin dağıldığını görmek istedikleri konusunda ortak çıkarları paylaşmaktadırlar⁵⁸³. Ek Olarak Layne, Irakta yaşanan çatışmalara komşu ülkelerinin de müdahil olmaları noktasında ise Washington yönetiminin bu gelişme karşısında söz konusu ülkelere askeri, ekonomik ve siyasi alanlardaki baskı ile karşılık vererek önleyeceğini öne sürmektedir⁵⁸⁴.

Savaş sonrası dönem için ABD beş alana odaklanmalıdır. İlk olarak, ABD her ne kadar zorunda olmasa da Iraktaki liderleri uzlaştırma ve çatışmadan uzaklaştırma yönünde aktif politika izlemelidir. İkincisi, “ABD'nin, özellikle Maliki başbakan olduğu sürece, Suriye ve İran üzerindeki Irak'la biraz gerginlik ve ayrılık yönetmesi gerekecek”⁵⁸⁵. Üçüncüsü, ABD savaş sırasında harcanan maliyeti gözden geçirmelidir. Dördüncüsü, ABD yönetimi Suudi Arabistan ile Irak'ın bağlarının yeniden inşası noktasında teşvik edici olmalı. Sonuncusu, iki ülke arasındaki ilişkide “Amerika Birleşik Devletleri ile Irak Cumhuriyeti arasında Dostluk ve İşbirliği İlişkisi Stratejik Çerçeve Anlaşması” (Strategic Framework Agreement for a Relationship of Friendship and Cooperation between the United States of America and the Republic of Iraq) uzun vadeli işbirliği için iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Ek olarak, Obama yönetimi için Irak gerek bölgedeki yönlendirilebilir zayıf hükümet gerek iç politika sürecinde yaşanan gerginlikler, ülkedeki terörist grupların etkileri ve jeostratejik konumu dolayısıyla İran ve Suriye'ye sınırı olması açısından ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki politikaları için kritik bir öneme sahiptir⁵⁸⁶.

Genel olarak değerlendirildiğinde, ABD'nin Irak politikaların ülkede stratejik bir boşluğun oluşmasına neden olduğunu görülmektedir. Ayrıca ABD'nin Iraktan çekilme süreci pozitif etkiler doğurabileceği gibi aynı zamanda negatif etkileri de beraberinde getirebilecektir. Öncelikle çekilme ABD'nin Iraktaki savaş maliyetinin düşmesini sağlayabilecek ve böylece ekonomisini güçlendirebilecek hem de Obama'nın başkanlık seçimlerinde de dile getirdiği çekilme taahhüdü yerine getirilerek hem ABD içerisinde hem de global alanda saygınlığı pekişecektir. Diğer taraftan ABD'nin Iraktan çekilme süreci

⁵⁸² Cristopher Layne, “America's Middle East Grand Strategy after Iraq: The Moment for Offshore Balancing Has Arrived”, *Review of International Studies*, Ocak 2009, Cilt: 35, Sayı: 1, ss. 5-25, s. 21.

⁵⁸³ Cristopher Layne, a.g.e., s. 21.

⁵⁸⁴ A.g.e., s. 21.

⁵⁸⁵ Andrew Parasiliti, “Leaving Iraq”, *Journal Survival* (Global Politics and Strategy), Ocak 2012, Cilt: 54, Sayı: 1, ss. 127-133, s. 130-132.

⁵⁸⁶ Andrew Parasiliti, a.g.e., s. 132.

Irak'ın içerisinde bulunduğu otorite boşluğu, mezhep çatışmaları ülkede güç kazanan terör örgütlerinin faaliyetlerini arttırması ihtimalini de beraberinde taşıyarak ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarlarına zarar verebilecektir.

Sonuç olarak, ABD'nin demokratik ülke misyonu çerçevesindeki Afganistan sonrasında ikinci sırada yer alan Irak müdahalesi ile ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli unsuru oluşturan güçler dengesi kurulması hedefinin Washington yönetiminin yanlış politikalar sonucunda bölgede ABD çıkarlarının tehlikeye düşürüldüğü ve ülkenin terör örgütlerinin yuvası haline aldığı daha büyük bir problemi de beraberinde getirdiği görülmektedir⁵⁸⁷. Nitekim halen sürmekte olan terör sorunu neticesinde Washington yönetiminin politikalarının başarıya ulaşamadığını ifade etmek mümkündür. Irak'ın işgalinin altından yıllar geçmiş olsa da ülkeden tam anlamıyla istikrarlı bir yönetim yapısı ve devletin ülkenin tamamında denetime sahip olmadığı görülmektedir. Ortaya çıkan otorite boşluğu neticesinde ise terör örgütleri nüfuz alanlarını arttırmaktadır. Ülkenin ne kuzeyi ne güneyi ne de batısı ne de doğusu bir bütünlük göstermemekle birlikte ülkedeki hiçbir gurubun bir diğer guruba güveni de söz konusu değildir⁵⁸⁸. Bu bağlamda ABD'nin de ülkeden çekilme süreci içerisine girmesiyle ülkedeki anarşik yapı güçlenerek devamlılığını sürdürmektedir. Özetle, “ABD'nin, bölgede varlığının yokluğuna eşitlendiği büyük bir stratejik derinlik yaratmış, bu derinlik üzerinden bölgenin kaderini ilgilendiren bütün sorunlarda de facto başat aktöre dönüşmüştür”⁵⁸⁹.

4.3.3. İran İlişkilerinde Nükleer Alandaki Gelişmeler

Devletlerin nükleer silah alandaki girişimlerinin sebeplerini inceleyen Sagan, “Why Do States Build Nuclear Weapons?” isimli çalışmasında bu konuya üç açıdan açıklama getirmiştir⁵⁹⁰. Bunlardan ilki olan güvenlik modeline (the security model) göre; hükümetler ülkelerinin güvenlikleri noktasında duydukları dışarıdan gelebilecek tehdit endişesi neticesinde silah üretme girişimlerini arttırma eğiliminde olacaklardır. Hükümetin kendi içindeki siyasi yapısına dayalı olan iç politika modeline (the domestic politics model) göre; hükmet içerisindeki kişi ve/veya kurumların çıkarlarının sağlanması amacıyla nükleer

⁵⁸⁷ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 236-237.

⁵⁸⁸ Bilgay Duman, “ABD Iraktan Çekilirken Geride Kalanlar”, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, 1 Eylül 2010, <https://orsam.org.tr/tr/abd-irak-tan-cekilirken-geride-kalanlar/> (Erişim Tarihi: 25.05.2019)

⁵⁸⁹ Ufuk Ulutaş ve Furkan Torlak, a.g.e., s. 20.

⁵⁹⁰ Scoot D. Sagan, “Why Do States Build Nuclear Weapons?”, *International Security*, Kış 1996-7, Cilt: 21, Sayı: 3, ss. 54-86, s. 55.

silahlanma girişimleri söz konusu olabilmektedir. Bir diğer neden olan, kimlik algısı eksenine şekillenen norm modeline (the norms model) göre ise hükümetler bu tür etkin silahlara sahip olmayı ulusal kimlikleri ile özdeşleştirip silahların getireceği prestij sebebiyle nükleer silah alandaki girişimlerini arttıracaklardır.

Nükleer alandaki silahlanma girişimi ile uluslararası alanda dikkatleri üzerine çeken ülkelerden biri olan İran'ın 1960'lara kadar dayanan nükleer silahlanma girişimlerini daha iyi kavrayabilmek adına girişim nedenlerini daha çok tarihsel perspektifte açıklamak faydalı olacaktır. Efegil, İran'ın nükleer alandaki silahlanma girişimleri nedenlerini özellikle ulusal güvenlik sorunu açısından dört noktada incelemektedir⁵⁹¹. Bu nedenlerden ilki geçmişte İran'ın karşı karşıya kaldığı savaşlardan biri olan Irak-İran savaşında global güçler tarafından Irak'a verilen hem mali hem de askeri destek, savaş sırasında İran'a karşı kullanılan silahların biyolojik ve kimyasal silahlar olmaları İran'ın ulusal güvenliği açısından kendisini güvensizlik içerisinde hissetmesine neden olmaktadır. İkincisi, Pakistan'ın Afganistan'da bulunan terör örgütü Taliban'a olan desteği, terör örgütünün eylemlerinde yer alan İranlıların öldürülmesine yönelik girişimler ve Afganistan hükümetinin Şiilere yönelik politikalarının sertliği İran'ın güvenlik ile ilgili endişelerini tetiklemektedir. Üçüncü neden, daha önce de belirtildiği üzere, 2001 saldırılarından sonra Bush'un 'şer eksen' ülkeleri kategorisi içerisinde İran'ın da yer alıyor olması ve ABD'nin demokrasinin yayılması misyonu neticesinde demokratik olmayan rejimlere dönük dönüştürücü politika stratejisi bir diğer ulusal güvensizlik sorununu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü neden olarak, "İsrail rejimine düşman, ABD bölge vekili" İsrail'in sahip olduğu nükleer kapasitenin bölgede bulunan İran için güvenliği yönünde tehdit oluşturması İran'ın nükleer alandaki girişimlerinin temelinde yatan nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran'ın nükleer alandaki gelişmelerinin uluslararası alanda dikkatleri 2002 yılında nükleer silah yapımı için gerekli olan yüksek miktarlarda uranyum zenginleştirme faaliyetlerini gerçekleştirdiğinin duyulması ve bu gelişmelerin Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)'ndan gizli bir şekilde yürütüldüğünün ortaya çıkması ile İran ve nükleer kapasitesi uluslararası gündemin merkezine oturmuştur⁵⁹².

⁵⁹¹ Ertan Efegil, ABD ile İran Arasındaki Nükleer Krize Genel Bir Bakış: Farklı Algılamalar Üzerine İnşa Edilmiş Uluslararası Güvenlik Sorunu, Academia, <https://www.academia.edu/9930898/iran>, s. 14.

⁵⁹² Talha Köse, "İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları", *SETA Yayınları III*, Ağustos 2018, s. 15.

2003 yılında ise İran gerçekleştirdiği faaliyetlerin yani uranyum zenginleştirme girişimlerinin barışçıl amaçlar içerisinde yürütüldüğünü ve UAEA'ya tesislerini açabileceğinin ve talepler karşısında faaliyetlerini durdurabileceğinin bildirmiştir⁵⁹³. Ek olarak İran, uluslararası hukukun ihlal edilmediğini, nükleer silah sanayisini geliştirme hakkına sahip olduğunu ve Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'na (NPT) taraf devletler şeklinde süreci izlediğini öne sürmekle beraber kendisine uygulanan ambargolar neticesinde enerji kaynaklarının zaman içerisinde tükendiğini ve bu nedenle de nükleer alandaki enerjiye duyduğu için çalışmalarını sürdürdüğünü ifade etmiştir⁵⁹⁴.

İran'ın silahlanma faaliyetleri için öne sürdüğü nedenler her ne kadar daha çok ekonomi odaklı olsa da bu nedenlere ek olarak stratejik nedenlerin de olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenler arasından en fazla öne çıkanlar; bölgede stratejik açıdan kendi kendine yetebileceği bir donanım sahibi olmak, bölge ülkelerine karşı güçlü konumda olma isteği, özellikle petrolün dağılımı açısından fazla miktarda petrolü bulunduran Basra Körfezinin ABD için önemi neticesinde ona meydan okuyabilmek, ABD'nin bölgedeki müttefiki İsrail ile gücü dengeleyebilmek ve silahların caydırıcı etkisinden yararlanmak olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁹⁵. ABD yönetimi için Ortadoğu bölgesi özelde de Basra Körfezi, enerji kaynaklarının (daha önce de belirtildiği gibi böyle geniş petrol rezervlerine sahip) kontrolünün sağlanması, bölge üzerinde güçlenebilecek herhangi bir diğer devletin güç maksimizasyonuna engel olmak ve en çok da ekonomik çıkarlar dolayısıyla bölgedeki terörist faaliyetlerinin önüne geçmek şeklinde stratejik öneme sahiptir⁵⁹⁶.

ABD yönetimi, İran ile gerçekleştirilecek bir operasyonun bölgedeki Amerikan karışıklığını arttıracaklarını, aynı zamanda sahip olduğu nükleer silah potansiyeli ile bölgede silahlanma yarışına neden olabileceğini, terör örgütleri ile yakın ilişkiler kuran Iraklı Şiiler ile doğrudan iletişim kurarak petrol sevkiyatını sekteye uğratabileceğinin, bölgedeki müttefik İsrail için güvensizlik yaratacaklarını ve İran'ın terörist gruplara nükleer teknoloji transferi sağlayacağından endişe duymaktadır⁵⁹⁷.

⁵⁹³ Murat Jane, "İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Ekim 2017, (İran Özel Sayısı), Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 264-314, s. 274.

⁵⁹⁴ Cenap Çakmak, "ABD ve Nükleer İran Krizi: Sorun ne ve Nereye Gidiyor?", *(TASAM) Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 1 Ocak 2007, s. 104.

⁵⁹⁵ Cenap Çakmak, a.g.e, s. 106.

⁵⁹⁶ Christopher Hemmer, "Responding to a Nuclear Iran", *Parameters*, Güz 2007, s. 42-53.

⁵⁹⁷ Mohamed A. El-Khawas, China and the United States: Different Interests and Priorities, *Mediterranean Quarterly*, Aralık 2007, Cilt: 18, Sayı: 1, ss. 28-51; Nihat Ali Özcan ve Özgür Özdamar, "Iran's Nuclear Program and the Future of U.S.-Iranian Relations", *Middle East Policy*, 2009, Cilt: 16, Sayı: 1, ss. 121-133, s. 125.

Genel olarak Obama dönemine kadar olan süreçte; İran'ın UAEA'dan gizli bir şekilde nükleer faaliyetlerini sürdürmekte olduğu görülmektedir. Nitekim 2005 yılında batı karşıtı olan Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İran, nükleer faaliyetlerine daha da hız kazandırmış ve sorun kriz halini almıştır⁵⁹⁸. Bunun üzerine BMGK İran'dan faaliyetlerini durdurmasını istemiş ve bazı yaptırımlarda bulunacağını açıklamıştır⁵⁹⁹. Ancak konseyin yaptırımlarına rağmen İran'ın girişimlerini sürdürmesi ABD-Irak ilişkilerini de oldukça gergin bir hale sokmuş ve Bush yönetiminde Irak, yaptırımlar sertleştirilerek petrol ambargosu ve İran merkez bankasındaki varlıkların dondurulmasına dair karar alınmıştır⁶⁰⁰.

2006 yılında P5+1 (ABD, Rusya, Çin, Fransa, İngiltere + Almanya) görüşmeleri gerçekleştirilmiş ancak Bush yönetimi İran ile görüşmeyi reddetmiş ve görüşmelerden sonuç alınamamıştır⁶⁰¹. Bush'un tavrını bir hata olarak nitelendiren Obama yönetimi ise sorunun diplomatik yollarla çözülmesinden yana olduğunu vurgulamıştır. Ek olarak Bush yönetiminin İran'a yönelik gerçekleştirdiği sert güç unsurlarına ve askeri güce dayalı politika anlayışını doğru bulmadığını diplomatik, ekonomik girişimlerin ikili ilişkilerde söz konusu olacağını belirtmiştir⁶⁰².

2009 yılında başkanlığa gelen Obama önceki dönemlerdeki İran'a yönelik politikalarını tamamen değiştirmiş ve İran'a yaptırımlar uygulanması çerçevesinde Rusya ve Çin'in de desteği ile BMGK'nin İran'a yaptırımların söz konusu olduğu 1929 sayılı karar alınmıştır⁶⁰³. 2010 yılında ise Obama yönetimi, İran'a programın katı sınırlarını kabul etmeye ikna etmek için geniş çaplı bir uluslararası ekonomik baskı kampanyası yürütmüştür⁶⁰⁴. Ek olarak, 2010 Ulusal Güvenli Strateji Belgesinde İran'a yönelik şu ifadeler yer almaktadır;

Onlarca yıldır İran İslam Cumhuriyeti bölge ve Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenliğini tehlikeye attı ve uluslararası sorumluluklarını yerine getiremedi. Yasadışı nükleer programına ek olarak, terörizmi desteklemeye, İsraillilerle Filistinliler arasındaki barışı baltalamaya ve halkını evrensel haklarından mahrum etmeye devam ediyor (...) İranlı

⁵⁹⁸ Murat Jane, a.g.e., s. 276-277.

⁵⁹⁹ Tim Guldemann, "The Iranian Nuclear Impasse", *Survival*, Cilt: 49, Sayı: 3, Güz 2007, s. 169-178.

⁶⁰⁰ Meliha Benli Altunışık, a.g.e., s. 245.

⁶⁰¹ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 172.

⁶⁰² Julian Borger, "Barack Obama: administration Willing to talk to Iran Without Preconditions", (21 Ocak 2009), *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2009/jan/21/barack-obama-iran-negotiations> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

⁶⁰³ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 174.

⁶⁰⁴ Paul K. Kerr ve Kenneth Katzman, "Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options", *Congressional Research Service (CRS)*, 30 Nisan 2019, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL32048.pdf> (Erişim Tarihi: 25.05.2019)

liderlerin almaya hazır olması koşuluyla, İran'a daha iyi bir gelecek için bir yol sunabilir. Ancak bu daha iyi yol İran'ın liderlerinin gidişatını değiştirmesi, uluslararası toplumun güvenini yeniden kazanması ve yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda sağlanabilir. Amerika Birleşik Devletleri, İran'ın uluslararası sorumluluklarını yerine getirdiği, uluslar topluluğunda haklı yerini aldığı ve halkının hak ettiği siyasi ve ekonomik fırsatlardan yararlandığı bir gelecek arıyor. Ancak İran Hükümeti uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddetmeye devam ederse, daha fazla tecrit ile karşı karşıya kalacaktır⁶⁰⁵.

Strateji belgesinde de vurgulandığı gibi uluslararası toplumun güvenini yeniden kazanması ve yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda İran'a yönelik yaptırımların kaldırılacağı ve bunun tersi şekilde faaliyetlere devam ettiği sürece uluslararası alanda daha fazla soyutlama ile karşı karşıya kalacağı ifade edilmedi.

Obama yönetimi, İran ile yaşanan nükleer silahlanma krizi hususunda yaptırımlarını görüşmeler aracılığıyla devam ettirmiş ancak bu durum özellikle Cumhuriyetçiler tarafından sonuca ulaşma bakımından yetersiz olmakla eleştirilmiştir. Nükleer çalışmalarını sürdürmeye devam İran'ın 2011 yılındaki iki gelişme olan Arap isyanlarının başlaması ve ABD'nin Iraktan çekilmesi ile faaliyetlerinin paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Obama yönetimi uluslararası alanda süren yaptırımlara ve kararlara rağmen İran'ın çalışmalarını sürdürmesi üzerine petrol ihracatını zora sokacak önemler ve İran merkez bankası ile faaliyet gösterecek yabancı bankalar için caydırıcı yasalar çıkarılması kararını almıştır⁶⁰⁶. 2013 yılında Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi ile müzakere ortamı sürdürülmüş ancak aynı zamanda ABD yaptırımları süreklilik göstermiştir.

2015 yılında ise İran'a yaptırımların sona ermesi için Ortak Kapsamlı Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action; JCPOA) uygulanması kararı alınmıştır. Eylem planı çerçevesinde ABD, Avrupa Birliği (AB) ve BM'nin İran üzerindeki yaptırımlarının geniş bir şekilde kaldırılması karşılığında İran'ın nükleer faaliyetlerinin tamamen barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlamaya çalışan bir takım kısıtlamalar getirilmiştir⁶⁰⁷. İran için uluslararası baskılardan sora büyük bir rahatlama sağlayan planından geride kalanlar ise “ABD'nin İran'la ticaretinin genel olarak yasaklanması ve ABD'nin İran'ın bölgesel yönetimlere ve

⁶⁰⁵ “National Security Strategy”, May 2010, s. 26.

⁶⁰⁶ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 175.

⁶⁰⁷ Kenneth Katzman, “Iran Nuclear Agreement and U.S. Exit”, *Congressional Research Service (CRS)*, 20 Temmuz 2018, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R43333/94> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

silahlı kuvvetlere verdiği desteği, insan hakları ihlallerini, füze ve gelişmiş konvansiyonel silah kabiliyetlerini kazanma çabalarını yasaklamaları” olmuştur⁶⁰⁸.

Aslında İran’ın zaman zaman güvenlik kaygıları nedeniyle silahlarını arttırdığı ve baskılar neticesinde azalttığı göz önüne alındığında nükleer silah kapasitesi hususunda ikilemde kaldığını söylemek mümkündür. Bir diğer anlatımla, nükleer silahların caydırıcı etkisi bakımından İran’ın silahlanma girişimlerini arttırdığı düşünülürse eğer ki bu caydırıcı gücü istiyorsa aynı zamanda bunu uluslararası ortamda ilan etmelidir. Ancak böyle bir girişim ise zaten uzun yıllar uluslararası baskı ve ambargolarla karşı karşıya kalan İran için tekrar bu sürecin başlama olasılığını da beraberinde getirecektir. Bu ikilem dolayısıyla Eisenstadt, üç seçenek öne sürmektedir. Bunlardan ilki nükleer silah alanındaki kapasitesini artırırken sessizliğini korumak; ikincisi silahsızlanma anlaşmasından çekilmek ve sonrasında silah potansiyelini açığa çıkarmak; üçüncü seçenek ise sahip olduğu nükleer silahların kapasiteleri hususunda basın-yayın organlarının kullanılarak (planlı şekilde) uluslararası ortamda endişe yaratmaktır⁶⁰⁹.

Sonuç olarak, Obama yönetimi sert güç unsurlarına başvurup herhangi bir askeri müdahalede bulunmaksızın İran’ın nükleer alandaki çalışmalarının durma noktasına gelmesi şeklinde büyük bir başarı elde etmiştir. Ancak Obama yönetiminin İran politikalarına yönelik iki eleştiri söz konusudur; ilki Obama’nın politikaları sonucu bölgede güvensizliği pekiştirerek silahlanma yarışını arttırdığı öne sürülmekte ve bir diğeri ise ABD kurumsal sistem yapısı dolayısıyla anlaşma onaylarının Senato’ya sunulması gerekmekte iken İran ile imzalanan nükleer anlaşmanın onaya sunulmadığı üzerinedir⁶¹⁰.

ABD diplomatik ve ekonomik dış politika uygulamaları ve aynı zamanda kendisine uluslararası destek sağlayarak gerçekleştirdiği yaptırımlar dolayısıyla tepki/baskı almaktan kurtulmuştur. Ancak Obama yönetimin sert güç unsurlarına başvurmaksızın gerçekleştirdiği diplomasi ağırlıklı politikaları ve İran gerçekleştirilen anlaşma (JCPOA) ile Washington yönetimi bölgedeki müttefikleri Suudi Arabistan ve İsrail ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Suudi Arabistan 2015’deki anlaşma çerçevesinde uluslararası baskılardan kurtulan İran’ın bölgede güçlenerek hem Irak hem de Yemen’de bulunan Şiiilere verdiği

⁶⁰⁸ Kennneth Katzman, “Iran Sanctions”, *Congressional Research Service (CRS)*, 22 Nisan 2019, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf> (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

⁶⁰⁹ Michael Eisenstadt, “The Armed Forces of the Islamic Republic of Iran: An Assessment,” *Middle East Review of International Affairs*, Mart 2001, Cilt: 5, Sayı: 1.

⁶¹⁰ Obama’nın İran politikasına yönelik eleştiri noktaları için bkz. Çağatay Özdemir, a.g.e, ss. 179-181.

desteği arttırma yoluna gideceği ve mezhepsel çatışmaların bölgede artacağını öne sürerek İran'a güç kullanmayı reddeden Obama yönetimini eleştirmiş ve ilişkiler gerginleşmiştir⁶¹¹. ABD'nin Ortadoğu'daki bir diğer müttefiki olan İsrail ile ilişkilerde gerginleşme sürecinde İran'ın rolü ise bir sonraki başlık içerisinde ele alınacaktır.

4.3.4. İsrail ile İlişkiler

Washington yönetiminin Ortadoğu bölgesindeki en önemli müttefiki olan İsrail ile ilişkilerin özellikle Obama döneminde oldukça kırılgan bir yapı içerisine girdiği ve ilişkilerin hassaslaştığını zaman zaman da iki devlet başkanları arasında fikir ayrılıkları görüldüğünü söylemek mümkündür. Ancak buradan ilişkilerin kopma noktasına geldiği sonucu çıkarılmamalı, zira devlet başkanları konuşmalarında sık sık aralarındaki sorunların halledilebilecek sorunlar oldukları vurgusunun bulunduğu görülmektedir.

Genel olarak ikili arasındaki sorunlar değerlendirdiğinde daha çok fikir ayrılıkları yaşadıkları ve Netanyahu yönetiminin askeri çözüm yolları ile sert güç unsurlarını çözüm sürecinde tercih etmekten yana tavır sergilerken Obama yönetiminin öncelikli olarak diplomatik çözüm yolları ile tercihini yumuşak güç unsurları çerçevesinde şekillendirdiği değerlendirilmektedir⁶¹².

ABD ve İsrail arasında yaşanan sorunlar açısından ilk olarak daha önce de anlatıldığı üzere, 2015 yılında İran'ın nükleer faaliyetleri sonucunda uygulanan uluslararası baskının anlaşma çerçevesinde azaltılması yönündeki girişimin İsrail yönetimi tarafından hata olarak görülmesi üzerine ilişkilerin gerginleşmesidir. Hatta İsrail lideri İran' hükümetini kastederek, "Bugün dünya çok tehlikeli bir yere dönüştü. Çünkü dünyanın en tehlikeli rejimi, dünyanın en tehlikeli silahına sahip olmaya daha yakın hale geldi" değerlendirmesini yapmıştır⁶¹³. İsrail hükümeti İran'ın nükleer silah üretimini engellemek amacı ile gerçekleştirilen anlaşmanın aslında tersi bir şekilde üretiminin garanti altına alındığını düşünmektedir. İran'ın üretimini arttırması neticesinde savaş niyetinde olmadığını vurgulayan Netanyahu, Washington Hükümeti'nin böyle bir anlaşmaya taraf olmak yerine daha söz konusu ülkeye daha fazla yaptırım ve uluslararası alanda baskı oluşturulması gerektiğini ifade etmektedir⁶¹⁴.

⁶¹¹ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 250.

⁶¹² A.g.e., s. 251.

⁶¹³ Yıldırım Turan, "İsrail" içinde Kemal İnat, Muhittin Ataman (Düz.), *Ortadoğu Yıllığı 2013*, Açılım Kitap 2014, ss. 116-128, s. 124.

⁶¹⁴ Abdüssamet Pulat, "İsrail" içinde Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Düz.), *Ortadoğu Yıllığı 2015*, Açılım Kitap 2016, ss. 122-142, s. 130.

İran’a yönelik daha ağır yaptırımları gerekli gören ve bu sebeple de ABD iç politika sürecinde politika kararlarının şekillenmesinde büyük bir etkileri söz konusu olan İsrail lobileri aynı zamanda da Cumhuriyetçiler Obama yönetiminin bu kararına tepki vermişlerdir. Ayrıca daha önce de anlatıldığı üzere, ABD siyasi yapısı içerisinde ve dış politika karar sürecinde etki gösteren ABD içerisindeki en büyük lobi olan İsrail lobisinin Obama yönetimine İran konusunda baskıları da söz konusu olmuş ancak Obama sorunun uluslararası kurumlar ve diplomasi çerçevesinde çözülmesinden yana tavır sergilemiştir.

İsrail açısından nükleer silahlar gibi yıkım gücü fazlasıyla yüksek silahların kendisinin de bulunduğu bölge içerisinde artma ihtimali hükümeti güvenlik endişe içerisinde bırakmıştır. Bölgede güçlenen bir İran tehdidi karşısında anlaşmalarda sürekli İran aleyhine oy kullanan İsrail uluslararası alanda yalnızlaşma korkusu içerisine girmiştir. Ek olarak Ortadoğu bölgesinde Obama yönetiminin Suudi Arabistan ve Türkiye ile yakınlaşma içerisine girmesi, İran’la da anlaşma sonrasında ilişkilerin ılımlı hale gelmesi ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik politikalarında İsrail’in özel konumunu kaybetmesi şeklinde endişe duymasına sebebiyet vermiştir⁶¹⁵.

İki hükümet arasında yaşanan bir diğer gerginlik konusu ise “Protokol krizi”dir. Temsilciler meclisinin Cumhuriyetçi başkanı tarafından Beyaz Saray’a herhangi bir şekilde danışmadan İsrail devlet başkanının davet edilmesi krize yol açmış ve Obama İsrail’de yakın dönemde gerçekleşecek olan seçimler üzerinde etki göstermemek adına Netanyahu ile görüşmenin gerçekleşmeyeceğini bildirmiştir⁶¹⁶. Bölgede güçlenen bir İran’ın varlığından duyduğu endişe dolayısıyla silahlara sahip olmamasının kendi vazifesi olduğunu vurgulayarak “bunun için davet edildiğim yere gideceğim” ifadesinde bulunmuştur⁶¹⁷.

Obama döneminde ve İsrail hükümeti ile yaşanan üçüncü gerilim konusu ise Filistin konusundaki fikir ayrılıklarıdır. Fikir çatışmalarının odağında yer alan konular ise yerleşim yerleri sorunu, Kudüs’ün statüsü ve mülteciler sorunudur.

İsrail Filistin meselesi “Batı Şeria’daki Yahudi yerleşimlerinin sökülmesi ve Kudüs’ün çevresindeki yerleşimlerin güçlendirilmesi” şeklinde İsrail’in tek taraflı bir şekilde plan ortaya koyması sorunu farklı bir boyuta taşıyarak ABD ile ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur⁶¹⁸. Barış sürecinden kısa bir süre sonra yeni yerleşim

⁶¹⁵ Yıldırım Turan, a.g.e, s. 124.

⁶¹⁶ Abdüssamet Pulat, a.g.e., s. 128-129.

⁶¹⁷ A.g.e., s. 129.

⁶¹⁸ Ali Balcı, “Yahudi Yerleşimleri ve Filistin Sorunu”, *Ortadoğu Analiz*, Şubat 2010, Cilt: 2, Sayı: 14, s. 55.

stratejileri ortaya koyan İsrail yerleşim politikası ekseninde Gazze şeridini devre dışı bırakarak Batı Şeria'ya odaklanmıştır⁶¹⁹.

AB tarafında hazırlanan rapora göre; “amacı Batı Kudüs'teki yerleşimlerle Doğu Kudüs arasında mekânsal bir yakınlık yaratmak, Doğu Kudüs'ü ve yerleşimlerini Batı Şeria'dan koparmak” olan İsrail hükümetinin bu stratejik, yayılmacı hedefi İsrail- Filistin anlaşmazlığının temelini oluşturmakta ve aynı zamanda olası bir barış için en büyük engellerden birini teşkil etmektedir⁶²⁰. Obama yönetimi, İsrail-Filistin arasındaki barışın sağlanmasını Ortadoğu'daki çıkarları için kritik bir önemi olduğunu vurgulamış ve sorunun çözümü noktasında daha çok siyasi bir şekilde çözüm çabası içerisinde olmuştur⁶²¹. Ek olarak Obama, bölgedeki diplomatik girişimlerini etkisiz hale getirebilecek güvenlik ve toprak odaklı Netanyahu politikalarının müzakere edilmeyeceğini vurgulamıştır⁶²².

İsrail'in yerleşimci politikalarını sürdürmesi ve geri adım atmaması üzerine İsrail Filistin barışı noktasında yerleşilmelerinin son bulması gerektiğini düşünen Obama, İsrail'e baskılarını arttırmıştır. Washington yönetiminden yerleşimlerin meşru olmaması sebebiyle son bulmaları gerektiği ifade edilmesine rağmen İsrail'in yeni konutlar inşa edileceği açıklaması ABD tarafından tepki ile karşılanırsa da İsrail'in politikalarını sürdürme niyetinin gösterse olduğu değerlendirmesini yapmak mümkündür. Aynı zamanda AB ve uluslararası kurumların baskılarına rağmen İsrail hükümetinin “durdurmak yerine dondurmak kavramını kullanması ve politikalarına bu şekilde devam etmesi de Filistin ile söz konusu bir barışı mümkün kılamamaktadır⁶²³.

İsrail'in hukuki dayanağı olmayan yerleşimlerinin ortaya çıkardığı bir diğer sorun da mültecilerin durumlarıdır. İsrail hükümeti BM'nin mültecilerin geri dönüşüne dair konuları içeren 194, 2452 ve 3089 sayılı kararlarına uymamakla birlikte Filistinli mültecilerin topraklarına dönüş yapmalarını engellemekte ve İsrail'in elde ettiği toprakların da Yahudi devleti şeklinde anılması yönündeki taleplerini dile getirmektedir⁶²⁴.

2014 yılında ise şiddetini arttıran Netanyahu, Gazze'ye yönelik “koruyucu hat” olarak nitelendirdiği büyük bir saldırı girişiminde bulunmuş ve pek çok sivil halkın da

⁶¹⁹ Ali Balcı, a.g.e., s. 56.

⁶²⁰ A.g.e., s. 55.

⁶²¹ Fawaz A. Gerges, *Obama and the Middle East*, 2012 New York: St. Martin's Press, s. 141.

⁶²² Fawaz A. Gerges, a.g.e., s. 144.

⁶²³ Ali Balcı, a.g.e., s. 57.

⁶²⁴ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 258.

ölümüne neden olmuştur. Ancak söz konusu girişim Obama yönetimi tarafından meşru müdafaa olarak tanımlanmış ve haklı bir girişim şeklinde değerlendirilmiştir⁶²⁵.

Genel olarak Filistin-İsrail sorununu değerlendirdiğimizde Obama döneminde sorunun biraz daha göz ardı edildiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim barış için İsrail'in yerleşimci politikalarına son vermesi gerekmekte iken bunu sürdüren İsrail hükümetine karşı Obama yönetiminin politika uygulamalarının belirli yaptırımlardan çok diyalog sürecini sürdürmesi sorunun çözümsüzlüğündeki temel etkenlerden biri olarak görülmektedir. Nitekim İsrail'e yönelik politikaların sınırlı bırakılmalarının nedenleri açısından Obama'nın sorunun çözümü için aktif bir politikadan ziyade BM gibi uluslararası düzeyde çözülmesini hedeflediğini ve böylece söz konusu maliyetlerden kaçındığını ifade etmek mümkündür.

ABD ve İsrail yönetimlerinin obama döneminde yaşadıkları dördüncü sorun ise “Pollard Olayı” olarak karşımıza çıkmaktadır. 2013 yılının sonlarına doğru yaşanan ABD İstihbaratını dinlendiğine dair iddialar gündeme gelmiş ve bu durum Washington yönetiminin müttefikleri ile ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır⁶²⁶. ABD İstihbarat biriminde çalışan Jonathan Pollard İsrail'e bilgi aktardığı öne sürülerek 1985 yılında tutuklanması kararı alınmış ancak sağlık durumu nedeniyle Obama döneminde İsrail hükümeti tarafından tahliyesini istemiştir⁶²⁷. Pollard olayı iki ülkenin arasındaki ilişkinin uluslararası ortamda her ne kadar müttefik olsalar da kendi çıkarları için müttefikliğin dışında girişimlerde de bulunabileceklerini göstermiş ve özellikle ikili arasındaki güven noktasında oldukça zedeleyici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

Obama başkanlık döneminin ilk yıllarında yaşanan literatüre “Mavi Marmara Olayı” olarak geçen İsrail'i uluslararası gündeme taşıyan bir diğer gelişme ise, Mayıs 2010'da Gazze'ye insani yardım ulaştırmayı hedefleyen barış konvoyu gemilerinden biri Mavi Marmara'ya İsrail hükümeti tarafından ateş açılması ve dokuz kişinin hayatını kaybettiği gelişmedir.⁶²⁸. İsrail'in böyle bir girişiminin altında yatan nedenler ise Gazze'ye yardım götüren gemilerde silah ve nakit bulunup bulunmadığını kontrol etmek, bölgede güçlü

⁶²⁵ Kılıç Buğra Kanat, “Netanyahu'nun Ziyareti Gölgesinde ABD-İsrail İlişkileri”, *SETA Perspektif*, 2015, s. 5-6.

⁶²⁶ Yıldırım Turan, a.g.e., s. 124.

⁶²⁷ Pollard Olayı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Çağla Gül Yesevi, “İsrail ve ABD'nin Askeri ve İstihbar ittifakının Değerlendirilmesi ve Pollard Olayı”, 24 Kasım 2015, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/İsrail-ve-abdnin-askeri-ve-istihbari-ittifakinin-degerlendirilmesi-ve-pollard-olayi>; Doğan Uluç, “Amerika Casus Pollard'ı Af Edebilecek Mi?”, *Hürriyet*, 27 Şubat 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/amerika-casus-pollardi-af-edebilecek-mi-22693028> (Erişim Tarihi: 26.05.2019)

⁶²⁸ BBC News, “Yardım gemisine kanlı İsrail saldırısı: 9 ölü”, 31 Mayıs 2010, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100531_gaza_update (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

konumda olan Hamas'ı Gazze'ye yardımların ulaşmasını engelleyerek baskı altına almaktır⁶²⁹.

Saldırıyı hukuki açıdan değerlendirildiğinde uluslararası sularda özellikle yardım malzemeleri taşıyan filolara yönelik İsrail'in saldırısının hiçbir hukuki gerekçesinin bulunmadığını ifade etmek mümkündür⁶³⁰. Söz konusu saldırının nedenlerinin hiçbir hukuki zemine dayanmaması, gemiler içerisindeki yardım gönüllülerin hayatlarını kaybetmesi iki ülke arasındaki ilişkiyi kopma noktasına getirmiştir. Bunun üzerine bölgedeki iki müttefiki arasında oluşan gerginlik sürecinde ABD yönetimi yani Obama'nın arabuluculuğu ile İsrail Mart 2013'te Türkiye'den özür dilemiş ve ilişkiler normalleşme süreci içerisine girmeye başlamıştır⁶³¹. Ancak Türkiye'nin İsrail hükümeti ile ilişkilerinde normalleşme sürecinin devamı için ise üç talebi söz konusu olmuştur. Bunlar; "İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi, öldürülen Türklerin ailelerine tazminat ödenmesi ve Gazze'ye uygulanan ambargonun kaldırılmasıdır."⁶³²

Zaman içerisinde ABD'nin arabuluculuğu ve İsrail'in özrü üzerine iki ülke yetkilileri olan Netanyahu ve Erdoğan müzakerelere başlamış fakat 2014 yılında İsrail'in Gazze'ye düzenlediği "Koruyucu Hat Operasyonu'nun" ardından Türkiye görüşmeleri bitirdiğini açıklamıştır⁶³³.

Toparlamak gerekirse, ABD İsrail arasındaki ilişkilerin Obama döneminde daha önce hiç olmadığı kadar gerginleşme içerisine girdiğini söylemek mümkündür. Sorunların en temelinde fikir ayrılıkları olmakla beraber İsrail'in çıkar hedefli sürdürdüğü yayılcı ve saldırgan politika karşısında Obama yönetiminin yaptırımlardan kaçınarak sorunu uluslararası kurumlar aracılığıyla çözme eğilimde olduğu görülmektedir. Ek olarak bölgede yaşanan dalgalanma süreçleri sebebiyle Obama yönetiminin Filistin konusunda yeterli olmadığını bu nedenle de İsrail-Filistin barışı arka planda kalmıştır⁶³⁴. Obama döneminde İsrail'in saldırgan politika dolayısıyla uluslararası alanda tepkileri kendisine çekmesi ve ABD'nin müttefiki İsrail'i destekleme çabaları iki hükümet arasındaki ilişkilerin zaman

⁶²⁹ BBC News, "Mavi Marmara: Why did Israel stop the Gaza flotilla?" 27 Haziran 2016, <https://www.bbc.com/news/10203726> (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

⁶³⁰ Olayın hukuki durumu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Hamdi Topal, "İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı", *Public and Private International Law Bulletin*, 2012, Cilt: 32, Sayı: 1, ss. 103-154.

⁶³¹ Yıldırım Turan, a.g.e., s. 121.

⁶³² Eldar Hasanov, "Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri", *ORMER Perspektif Serileri*, Kasım 2014, Sayı: 6, s. 1.

⁶³³ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 259.

⁶³⁴ Fawaz A. Gerges, a.g.e., s. 156.

zaman gerginleşmesine neden olmuştur. Fakat İsrail'in yayılmacı stratejileri karşısında Obama yönetiminin herhangi bir baskı uygulamadığı göz önüne alındığında bölgedeki en önemli müttefikine olan desteğinin devam edeceğini söylemek mümkündür. Her ne kadar ilişkiler hiç olmadığı kadar Obama döneminde sıkıntılı bir süreç içerisine girse de ABD'nin bölgedeki çıkarları dolayısıyla İsrail'i desteklemeye devam edeceği açıktır.

4.3.5. Arap Baharı (İsyanları) Gelişmeleri

“Arap Baharı”⁶³⁵ adını alan Ortadoğu ülkelerinin demokrasi, özgürlük istemlerine dayalı halk hareketleri her bir Ortadoğu ülkesinde farklı şekillerde sonuçlar doğurmuş ve bölgede meydana gelen güç boşluğu global güçlerin Ortadoğu politikalarını tekrar gözden geçirmelerini gerekli kılmıştır. Nitekim Washington yönetiminde de her ne kadar başkanlar değişse de temelde aynı çıkarlar etrafında şekillenen Ortadoğu politikaları, özellikle bölgede geçiş sürecinin 2010 yılının sonlarına doğru başlangıç eğilimi göstermesi dolayısıyla Başkan Obama döneminde dış politikanın merkezinde yer almıştır.

Bölgede gerçekleşen hak hareketleri bazı ülkelerde yönetimin değişikliği şeklinde sonuçlar verirken bazılarında ise hareketler, içerisinde pek çok aktörün söz konusu olduğu adeta bir kaos içerisinde iç savaş halini almıştır. Meltz, Arap baharı sürecinden geçen ülkelerdeki dönüşüm süreçlerini dört kategoride ele almıştır. Bunlardan birincisi, protestoların rejim değişikliğine neden olduğu ülkeler; liderlerin sınırlı siyasi düzenlemeler yaptığı ülkeler; protestolara şiddetli baskılar nedeniyle muhalifler ve dış müdahalelerin yol açtığı uzun zamanlı çatışma yaşayan ülkeler; neredeyse hiçbir itirazda bulunmayıp rejim değişikliğinin söz konusu olmadığı ülkelerdir.⁶³⁶

ABD yönetimi Arap ülkelerinin bu geçiş süreçlerinde kimi zaman aktif kimi zaman da bölgedeki çatışmalara, değişen konjonktürlere ve ağır insan hakları ihlallerine adeta seyirci kalmıştır. İsyanlar sırasında Obama yönetiminin ise Ortadoğu bölgesindeki güç değişimlerinin kendi kontrolünde olmasını ve çıkarlarına paralel ilerleme göstermesini hedeflediğini ifade etmek mümkündür. Bir diğer anlatımla, isyanların seyrinin belirlenmesinde büyük etkileri söz konusu olan global güçlerden ABD'nin bölgedeki öncelikli hedefi ise bölgedeki dengelerin kendi çıkarları etrafında nasıl şekilleneceği olmuştur. Bu hedef doğrultusunda da Obama yönetiminin bölgede farklı stratejik

⁶³⁵ Çalışmada, sürece dair pek çok tanımlama ile birlikte daha yaygın kullanımları olduğu düşünüldüğü için “Arap Baharı” ve “Arap İsyanları” tanımlamaları tercih edilmiştir.

⁶³⁶ Danielle Meltz, “Civil Society in the Arap Spring: Tunisia, Egypt and Libya” University of Colorado, Boulder CU Scholar (Undergraduate Honors Theses), Bahar 2016, s. 3.

manevralarının olduğu görülmektedir. Bu sebeple de Obama yönetiminin bölgeye yönelik stratejileri ayrı ayrı ülkeler bazında ele alınacak, ülkelerde meydana gelen değişimlerle beraber Obama'nın stratejik adımları değerlendirilecektir;

4.3.5.1. *Tunus (Aralık 2010)*

2010 yılının son ayında Tunuslu bir seyyar satıcının kendisi yakmasıyla başlayan Arap isyanları, yönetimde bulunan Bin Ali'nin Suudi Arabistan'a kaçtıktan sonra istifası ile sonuçlanmıştır⁶³⁷. Böyle bir girişimin altında yatan nedenlerin ise ülkede bulunan işsizlik, yoksulluk, adam kayırma, rüşvet, demokrasi eksikliği, liyakatsiz sistem, baskıcı politikalar vb. pek çok unsurdan bahsetmek mümkün olmakla birlikte bardağı taşıran son damlanın ise halkın içerisine girdiği ekonomik darboğaz olduğunu söylemek mümkündür. Protestolar karşısında ise yönetimin tepkisi iki şekilde gerçekleşmiştir; birincisi⁶³⁸, polisin uyguladığı şiddet protestoların fiziksel olarak bastırılmasını sağlamaktaydı; ikincisi, hükümet protestocuların taleplerini ve vaat edilen reformları yerine getirmede yarı gönülsüzdü.

Ülkede yönetimin sona ermesi açısından en önemli unsurlardan bir tanesi ordunun isyan sürecinde protestocuların yanında yer almasıdır. Aynı zamanda Tunus ordusunun diğer ordulara kıyasla sayı bakımından az olmalarına rağmen elde edilen başarının sebebi daha etkin, ustaca hareket etmeleri ve bir takım yan politika hedeflerinden uzak durarak odaklanma eğiliminde olmamalarıdır⁶³⁹.

Obama yönetimi, öncelikle ülkedeki protestoların başlangıcında yönetimde yer alan otoriter, baskın liderler ile ülkede demokrasinin yayılmasının sağlanması noktasında ikilem içerisinde kalmıştır⁶⁴⁰. Daha sonra gelişmeler neticesinde öncelikli amacı terörle mücadele olduğu için mevcut hükümet yönetimleri ile ilişkilerini sürdürmüş ancak hükümet liderinin ülkeden kaçışı sonrasında ise politikalarında değişikliğe giderek ülkenin demokrasi taleplerine destek verme süreci içerisine girmiştir⁶⁴¹. Obama'nın bu stratejisinin altındaki hedefin ise daha önce de anlatıldığı üzere Irak ve Afganistan operasyonlarının ABD ekonomisine getirdiği maliyet dolayısıyla isyanlar sürecinde de söz konusu maliyetten kaçınmak olduğunu söylemek mümkündür.

⁶³⁷ Imad El-Anis ve Ashraf Hamed, "From Spring to Summer? Revolutionary Change in Tunisia, Egypt and Libya", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2013, ss. 75-102, s. 83-84.

⁶³⁸ Imad El-Anis ve Ashraf Hamed, a.g.e., s. 84.

⁶³⁹ Michele Penner Angrist, "Morning in Tunisia: The Frustrations of the Arab World Boil Over" içinde "The New Arab Revolt" *Foreign Affairs* (Council on Foreign Relations), 16 Ocak 2011.

⁶⁴⁰ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 99

⁶⁴¹ A.g.e., s. 102-103.

Tunus lideri Bin Ali'nin istifası sonrasında ise Obama, ülkedeki halk hareketlerinin kendi çıkarları doğrultusunda şekillenmesi ve yönetimde istikrarın sağlanması amacı içerisinde olmuştur. Çünkü yönetimde söz konusu bir boşluk terör örgütlerinin güç kazanmasına sebebiyet verebilecektir. Angrist'e göre de ABD, ülkedeki baskın yönetimler sonrasında meydana gelebilecek istikrarsız yapının önlenmesi için alternatif yapıları (örneğin siyasi partiler) desteklemelidir.⁶⁴² Bu çerçevede Obama, ülkedeki siyasi partilerin gelişim gösterip yönetimin istikrar kazanması amacıyla yardım programları başlatmış ve bu doğrultuda Tunus'a isyanların başlamasından 2014 yılına kadar toplamda 570 milyon doların üzerinde harcamalar gerçekleştirilmiştir⁶⁴³.

Özetle, Arap isyanları neticesinde Obama'nın Tunus'a dönük politikasının temelinde ekonomik çıkarların korunması ve ülkede güç boşluğu nedeniyle güç maksimizasyonu amacı içerisinde olan terör örgütlerinin önüne geçmek olduğu görülmektedir.

4.3.5.2. *Mısır (Ocak 2011)*

Tunus'tan kısa bir süre sonra isyanlar toplumsal eşitsizliğin söz konusu olduğu yönetim yapısına sahip bir diğer ülke olan Mısır'da isyanların oluşumunda tetikleyici, rol oynamıştır. Uzun yıllar yönetimi elinde bulunduran Mısır lideri Hüsnü Mübarek, kesim fark etmeksizin büyük halk katılımının söz konusu olduğu hükümet karşıtı gösterileri sonucunda istifa etmek durumunda kalmış ve bu girişim '25 Ocak Devrimi' olarak literatürdeki yerini almıştır⁶⁴⁴. Yaklaşık 30 yıldır yönetimi elinde bulunduran Mübarek, Şubat 2011'de istifasını verdiği zaman şu konuşmayı yapmıştır; "Bu değerli ulus benim yaşadığım, uğruna savaştığım, topraklarını, egemenliğini ve çıkarlarını savunduğum yerdir. Bu topraklarda öleceğim. Tarih, başkalarını olduğu gibi beni de yargılayacaktır."⁶⁴⁵

Ardından Mısır'da seçim yapılmış ve Kasım 2011'de Müslüman Kardeşler Hareketi seçimleri kazanmakla birlikte Haziran 2012'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Muhammed Mursi cumhurbaşkanı olmuştur⁶⁴⁶. Ancak yaklaşık bir yıl iktidar kalan Mursi'ye Sisi öncülüğünde darbe gerçekleştirilmiştir.

⁶⁴² Michele Penner Angrist, a.g.e. s. 80

⁶⁴³ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 104.

⁶⁴⁴ İsmail Numan Telci, "Mısır", içinde Kemal İnat vd. (Düz.), *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Açılım Kitap 2012, ss. 216-255, s. 217.

⁶⁴⁵ BBC News, "Portre: Hüsnü Mübarek", 4 Şubat 2011, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/02/110204_profile_mobarak (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

⁶⁴⁶ Stratejik Ortak, "Arap Baharı Sonrası Arap Ülkelerinin Bugünkü Durumu", 19 Aralık 2015, <https://www.stratejikortak.com/2015/12/arap-bahar-sonrasndaki-arap-ulkelerinin.html> (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

Obama yönetimi ise Mısır'da yaşanan protestolara başladığı zamandan itibaren karşı olduğunu belirterek Mısır'ın bölgede önemli bir müttefiki olduğunu ayrıca Mısır yönetiminden de aşırı güç kullanımından kaçınması gerektiğini vurgulamıştır⁶⁴⁷. Nitekim Obama'nın bu ifadelerinin sadece sözde kaldığını söylemek mümkündür. Zira Mısır yönetiminin ülkedeki gerekçesiz tutuklamaları, insan hakları ihlalleri ve sıkıyönetim uyulmalarında Obama sessizliğini koruyarak mevcut hükümeti desteklemiştir. Demokrasi ve insan haklarına vurgu yapan değişim sloganları ile seçim sürecinde ABD içerisinde öne çıkan Obama'nın bu türden uygulamaları göz ardı etmesinin nedeni ise mevcut hükümetin devamlılığı ile öncelikli hedefi olan terörle mücadele sürecinin yürütülmesidir. Ancak tersi bir şekilde Obama döneminde gerçekleştirilen Mısır'a ekonomik yardımların yarı yarıya düştüğü görülmektedir. Şöyle ki Bush yönetiminde 415 milyon dolar olarak gerçekleştirilen yardımlar Obama döneminde 200 milyon dolara düşüş göstermiştir⁶⁴⁸. İsyan sürecinde global güçler müdahale olmama politikalarını sürdürürken Obama dönemi de benzer bir şekilde herhangi bir askeri yaptırım içerisinde olmamış ve Mısır'a yönelik askeri ve maddi desteğini sürdürmüştür⁶⁴⁹.

Obama yönetiminin Mısır politikalarında tıpkı Tunus'ta olduğu gibi ikilem yaşamakta olduğunu ifade edebilir. Daha çok idealizm ve realizm ekseninde şekillenen ikilemde Obama, bir taraftan ülkede meydana gelen isyan sürecinde demokrasi vurgusu yaparak demokrasiden uzak politikalara teşvikte bulunup ordunun yönetime el koyması gerekliliğini vurgulamış diğer taraftan da Mübarek'i stratejik çıkarları çerçevesinde yönlendirme çabası içerisinde olmuştur⁶⁵⁰.

Obama yönetimi için, Mübarek'in liderliğini sürdürdüğü dönemde Süveyş kanalının açık tutulması, ülke içerisinde yer alan İslamcı grupların ve oluşumları engelleyici politika girişimleri ve aynı zamanda İsrail ile ilişkilerde barış sürecinin korunması hususları ABD'nin ülkedeki çıkarları doğrultusunda hayati önem taşımıştır⁶⁵¹. Dolayısıyla Mübarek hükümetinin yıkılması ABD'nin bölgedeki önemli müttefiklerinden birini kaybetmesine ve bölgedeki çıkarları ile güvenliği için risk unsurlarını da beraberinde getirmiştir.

⁶⁴⁷ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 260-261.

⁶⁴⁸ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 110.

⁶⁴⁹ Soner Karagül, "Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım 2017, Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 263-297, s. 285.

⁶⁵⁰ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 261; Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 112.

⁶⁵¹ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 112.

Mübarek sonrasında cumhurbaşkanlığına gelen ancak kısa süre iktidarda kalıp darbe sonucu indirilen İslami özellikleri barındıran Mursi yönetiminin başa gelmesi ise ABD çıkarlarını tehlikeye sokmuş ve ülkedeki İslamcıların Washington yönetiminin politikalarının tersi bir şekilde yol almaları ülkeyi ABD'nin kontrol açısından etki gösteremediği bağımsız bir Mısır'a dönüştürmüştür⁶⁵². Nitekim Mursi yönetimi de Sisi tarafından gerçekleştiren darbe sonucunda liderliği sona ermiş ancak Obama bu gelişmelere karşı pasif bir politika izlemiştir. Bölgede İslam'ın güçlenmesi, terörün güç kazanmasını ve kendi politikalarının devamlılığı isteyen Obama yönetiminin sessizliğinin sebebi ise süreci darbe olarak nitelendirmesi sonucu uygulamak durumunda kacağı askeri yardımların durdurulması şeklinde sınırlandırıcı politikalar⁶⁵³.

Özetle, Obama yönetiminin Mısır politikalarında hükümetin devamlılığı ile değişim hedefleyen protestocuların desteklenmesi noktasında ikilem yaşamakta olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca Obama'nın özellikle Mübarek döneminde ülkedeki çıkarlarını sürdürerek iktidar tarafında olduğu düşünülse de daha çok gücü elinde bulunduran ordunun yanında olduğunu ifade etmek mümkündür. Mısır'daki isyanlarda Obama'nın çekimser kalmasının temelinde ise ülkedeki durumların herhangi bir müdahale -örnek vermek gerekirse ekonomik ambargo uygulanması, ekonomik yardımların ya da silah satışlarının kısıtlanmasını ve hatta durdurulmasını- gerektirecek müdahalelerden kaçınmaktır. Dolayısıyla Obama'nın Mısır'a yönelik stratejilerinin daha çok ekonomik kazanımlar ekseninde şekillendiğini söyleyebiliriz.

4.3.5.3. Ürdün (Ocak 2011)

Arap baharı sürecini Ürdün, diğer ülkelere nazaran nispeten daha farklı, sürecin şiddete dayandırılmadığı sınırlı bir şekilde atlatmıştır⁶⁵⁴. Şiddetin ağırlık kazanmasının en önemli nedenleri ise gerçekleştirilen protestoların barışçıl amaç çerçevesinde şekillenmiş olması ve ülkedeki yerel güçlerin orantısız güç kullanımlarının söz konusu olmamasıdır⁶⁵⁵. Diğer ülkelerden farklı olarak Ürdün'deki gösterilerin hedefinde ülkenin lideri Kral Abdullah yerine Başbakanın hedef alındığı görülmektedir. Protestoların hedefinde lider olmadığı için, halk kralla müzakere süreci içerisinde yönetimde değişim sürecinin mümkün olabileceğini

⁶⁵² Fawaz A. Gerges, a.g.e., s. 191-192.

⁶⁵³ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 115.

⁶⁵⁴ Nuri Yeşilyurt, "Jordan and the Arab Spring: Challenges and Opportunities", *Perceptions*, Kış 2014, Cilt: 19, Sayı: 4, ss. 169-194, s. 171.

⁶⁵⁵ Zafer Akbaş, "Ürdün", Kemal İnat vd. (Düz.), *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Açılım Kitap 2012, ss.303-322, s.305.

düşünmekte ve bu düşünce de şiddetin düzeyini etkilemektedir⁶⁵⁶. Ek olarak, Ürdün’de gerçekleştirilen protestolara her kesimden (örnek vermek gerekirse aşiret liderleri, İslamcı kesim, sol parti üyeleri vs.) katılım söz konusu olmuş ve protestocular gerçek reform hedefi üzerinde hemfikir olmuşlardır⁶⁵⁷.

Ülkede Arap isyanlarının başlangıcından yaklaşık bir yıl sonra ülkedeki problemler daha da derinleşmeye başlamıştır. Sosyal sorunlar, işsizlik, yolsuzluk girişimleri gibi adalet sistemindeki sorunlar artış gösterirken enerji alanında yaşanan aksaklıklar ile sosyal ve ekonomik açıdan ülkedeki Iraklı sığınmacıların haricinde ülkeye Suriyeliler tarafından yaşanan yoğun göç de Ürdün’ü zor koşullarda bırakmıştır⁶⁵⁸.

Ürdün Başbakanı’nın istifa talebi üzerine Kral kendisini görevden almış ancak bu girişim ülkede yaşanan ekonomik sorunların çözümü noktasında yeterli olmamıştır. Obama yönetimi ise ülkedeki değişim talepleri karşısında Kral’a destek vererek yönetimin istikrarını amaçlamıştır⁶⁵⁹. Obama’nın bu stratejisinin temelinde ise Ürdün’ün coğrafi açıdan ABD için jeopolitik öneminin bulunması ve ülkenin “İran, Suriye ve İsrail Filistin sorunlarında kritik rolünün bulunması” yer almaktadır⁶⁶⁰. Ek olarak Obama, Ürdün kralı ile görüşmelerini arttırmış ve ülkeye siyasi ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur⁶⁶¹. Buna göre ülkeye ayrılan Ekonomik Destek Fonu 2011 yılından 2014 yılına kadar artış göstermiş ve fon miktarları sırasıyla 362 milyon \$, 460 milyon, 564,4 milyon \$ ve 2014 yılında 700 milyon ABD doları şeklinde gerçekleştirilmiştir⁶⁶². Ek olarak, Obama yönetimi, Ürdün’e 2013 ve 2014 yıllarında toplam 2.25 milyar \$ tutarında kredi teminatı verilmesi yönünde karar almıştır⁶⁶³. Ayrıca, Haziran 2013’te Obama yönetimi, Ürdün ordusuna destek amaçlı Ürdün’de “Patriot füze bataryası ve ilgili destek sistemleri ile F-16 avcı uçağı ve çeşitli komuta kontrol personeli” bırakmıştır⁶⁶⁴.

⁶⁵⁶ Hassan A. Barari ve Chirstina A. Satkowski, “The Arab Spring: The Case of Jordan”, *Ortadoğu Etütleri*, Ocak 2012, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 41-57, s. 50.

⁶⁵⁷ Hassan A. Barari ve Chirstina A. Satkowski, a.g.e., s. 43.

⁶⁵⁸ Zafer Akbaş, “Ürdün”, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Düz.), *Ortadoğu Yıllığı 2012*, Açılım Kitap 2014, ss. 255-277, s. 270.

⁶⁵⁹ İsmail Numan, “Ürdün’ün Gel(e)meyen Baharı: Arap Uyanışı ve Ürdün”, *Ortadoğu Analiz*, 2013, Cilt: 5, Sayı: 50, s. 68.

⁶⁶⁰ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 154.

⁶⁶¹ A.g.e., s. 156.

⁶⁶² Jeremy M. Sharp, “Jordan: Background and U.S. Relations”, Congressional Report Service (CRS), 8 Mayıs 2014, s. 15, <http://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33546.pdf>, p. 15 (Erişim Tarihi: 29.05.2019).

⁶⁶³ Jeremy M. Sharp, “Jordan: Background and U.S. Relations”, s. 15-16.

⁶⁶⁴ A.g.e, s. 4.

Özetle, Obama'nın Arap baharı sürecinde Ürdün Kralı'nın yanında yer aldığı, yönetimin protestolara karşı asgari düzeyde şiddet kullanması ile de ABD yönetimi açısından herhangi bir diplomatik kısıtlama gerektirmemesi sebebiyle iki ülke arasındaki ilişkide yoğun iletişim olduğu görülmektedir. Ayrıca isyanlar boyunca statükonun devamlılığını hedefleyen ve bu sebeple de Kralı destekleyen ABD yönetiminin ülkeye yardımlarını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

4.3.5.4. *Libya (Şubat 2011)*

Şubat 2011'de ülkeye sığınan Arap isyanları, 42 yıldır iktidarı elinde bulunduran Muammer Kaddafi rejimine karşı protestolar ile başlamıştır. Ancak Kaddafi'nin protestolara olan tutumlarında zamanla şiddetin arttırılması ülkede iç savaşı tetiklemiş ve BMGK'nin Mart 2011'de uluslararası müdahaleye yönelik girişime neden olmuştur⁶⁶⁵. Bu çerçevede BMGK Washington yönetiminin önerisi ile birlikte uçuşa yasak bölge ilanı ve Kaddafi'ye yönelik hava saldırıları kararı alınmıştır⁶⁶⁶. Ancak bu noktada alınan kararların Obama yönetimi için yeterli düzeyde olduğunu ifade etmek pek de mümkün değildir. Çünkü karar hava sahasında bir sınırlandırma getirme ancak Kaddafi operasyonlarını daha çok karadan yürütmekte, bu sebeple de Obama'ya göre Kaddafi'ye yönelik uluslararası baskının ve yaptırımların arttırılması gerekmektedir⁶⁶⁷. Dolayısıyla buradan Obama'nın ülkeye yönelik stratejisinin ilk dönemlerde doğrudan bir müdahaleden ziyade uluslararası kamuoyu ve kurumlar aracılığıyla baskı oluşturulması yoluyla Kaddafi'nin eylemlerinin sınırlandırılmasının amaçlandığı görülmektedir.

Ancak Kaddafi yönetiminin faaliyetlerinin şiddetini attırması ve ağır insan hakları ihlalleri gerçekleştirmesi üzerine Obama Libya'ya dönük politikasında daha aktif ve sert söylemler içerisinde olmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından “teröristlerin güvenlik/sığınak bölgesi” (terrorist safe haven) olarak nitelendirilen Libya⁶⁶⁸, özelde Kaddafi yönetimi Washington hükümeti tarafından Kaddafi'nin iktidardan çekilmesi aksi takdirde ülkeye tavırların sertleşeceği bildirimde bulunmuş, ardından ülkedeki büyükelçilik kapatılarak ABD vatandaşları ülkeden tahliye edilmiştir⁶⁶⁹.

⁶⁶⁵ Soner Karagül, a.g.e., s. 279; Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 120.

⁶⁶⁶ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 120.

⁶⁶⁷ A.g.e., s. 122.

⁶⁶⁸ Cristopher M. Blanchard, “Libya: Transition and U.S. Policy”, *Congressional Research Service (CRS)*, Haziran 2014, s. 1, https://www.everycrsreport.com/files/20140611_RL33142_3ce86e80ba98709665e37ea22891f0ee74d17e36.pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2019).

⁶⁶⁹ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 124

Mart 2011’de batılı güçler ülkedeki terörün uluslararası sistemi tehdit ettiği ve Kaddafi’nin terör örgütlerini desteklediği gerekçesi ile operasyon kararı aldılar. NATO önderliğinde uygulanan “Şafak Yolculuğu Operasyonu” şeklinde nitelendirilen hem karadan hem de denizden uygulanan harekâtın görünen neden ise Kaddafi’nin ülkede pek çok sivilin ölümüne yol açtığı saldırılardır⁶⁷⁰. NATO operasyonlarında Obama yönetimi ise saldırıları insansız hava araçları ile sürdürmüş ve herhangi bir doğrudan askeri müdahaleden kaçınmıştır. Bu sınırlı müdahalenin temel nedenin ise Obama’nın direkt bir müdahalenin getireceği maliyetten kaçınarak sorunun çözüm maliyetini NATO ile bölüşmek şeklinde stratejik bir girişim olduğunu ifade etmek mümkündür. Ayrıca Obama, Libya’ya yönelik operasyonun aciliyetinin gerekliliği konusunda “Bir gün daha beklersek, neredeyse Charlotte’ın büyüklüğündeki bir şehir olan Bingazi’nin, bölgeyi saran ve dünyanın vicdanını lekeleyen bir katliam yaşayabileceğini biliyorduk” şeklinde ifadede bulunmuştur⁶⁷¹.

Ülkedeki NATO operasyonu sonrasında güç kazanan muhalif gruplar, ABD’nin de desteğini alarak “Ulusal Geçiş Konseyi” adı altında birleşmişler ve daha önceki dönemlerde Adalet Bakanlığı görevini üstlenmiş olan M. A. Jalil konseyin başkanlığına getirilmiştir⁶⁷².

2011 yılının ortalarında Uluslararası Ceza Mahkemesi Kaddafi yönetiminin planlı bir şekilde saldırı politikası yürütme olduğu ve pek çok sivilin hedef alınmış olması gerekçesine dayanarak Kaddafi’yi tutuklamıştır⁶⁷³. Kaddafi’ye yönelik uygulanan operasyonlar sonucunda eski sistem sona ererken “yerini çok başlı istikrarsız ve güvensiz bir ortama bıraktı”⁶⁷⁴. Kuperman’a göre sona eren Kaddafi rejimi sonrasında ülke istikrarlı güvenlik kazanımından ziyade ülkede artış gösteren terörizm ve şiddet ile mücadele etme süreci içerisine girmiştir⁶⁷⁵.

Ülke, içerisinde bulunan bölücü birbirine rakip grupların kendi ekonomik siyasi kazanımları neticesinde çatışmalarına sahne olmuştur. Blanchard’ a göre Arap baharı sürecinde Libya’nın yüz yüze geldiği sorunlar genel olarak;

Bazı ulusal idari otoritelerin âdemi merkezîyetçi hale getirilmesi, rekabetin mali öncelikleri, yerel ve ulusal güvenlik sağlanması, Kaddafi dönemi görevlilerinin siyasi

⁶⁷⁰ Cantürk Caner, “Devrimler, Kase ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz”, *Uluslararası Afro-avasya Araştırmaları Dergisi*, 2018, Cilt: 2, Sayı: 6, ss. 45-70, s. 65.

⁶⁷¹ Alan J. Kuperman, “Obama’s Libya Decade: How a Weel-Meaning Intervention Ended in Failure”, *Foreign Affairs*, 2015, Cilt: 94, Sayı: 2, s. 1.

⁶⁷² Cantürk Caner, a.g.e., s. 65.

⁶⁷³ Muzaffer Ercan Yılmaz, “After Qaddafi: Building Peace in Libya”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2013, Cilt: 27, Sayı: 2, ss. 5-17, s. 6.

⁶⁷⁴ Soner Karagül, a.g.e., s. 279.

⁶⁷⁵ Alan J. Kuperman, a.g.e., s. 2.

geleceği, İslam'ın siyasi ve sosyal yaşamdaki uygun rolü ve Libya topraklarının teröristler, silah kaçakçıları ve suçlular tarafından devam etmekte olan suistimalleriyle ilgili kaygılar⁶⁷⁶.

Mortel'a göre Obama'nın Libya'ya yönelik müdahalede “acil üç konuya” dikkat çekmiştir. Bunlar; insani yıkımın önüne geçmeye dair ahlaki sorumluluk; ülkenin Amerikan müttefikleri ve dolayısıyla Amerika'nın kendisi için taşıdığı güvenlik riskleri; Amerika'nın “değer alanlarında” egemenliğine/üstünlüğüne yönelik tehdit⁶⁷⁷.

Ek olarak Obama yönetimi, Arap baharının başlangıcından 2013 yılına kadar Libya'da sivil toplum gruplarının faaliyetlerini desteklemek ve seçim organlarına yardım sağlamak amacıyla ABD Geçiş Girişimleri Ofisi (Office of Transition Initiatives) ile yeniden programlanan fonlar aracılığıyla finanse edilen programlarda 25 milyon doların üzerinde para tespit edilmiştir⁶⁷⁸.

Özetle, Obama yönetiminin Libya'ya yönelik stratejilerinde isyanların başlangıcının ilk dönemlerinde sessizliğini koruduğu ancak Kaddafi rejiminin politikalarını sertleştirilmesi ve terörist gruplara olan yardımlarını sürdürmesi üzerine strateji değişikliğine girerek daha sert söylemler içeren daha çok uluslararası kurumlar dolayısıyla aktif bir politika izlediğini söyleyebiliriz. Ancak Libya'ya yönelik doğrudan bir askeri müdahaleden kaçınılmış, insansız hava araçları kullanılmış ve ülkedeki operasyonlar için ABD ekonomisinden karşılanacak olan maliyetin asgari düzeyde kalmasını sağlamıştır.

4.3.5.5. Yemen (Ocak 2011)

Ocak 2011'de Yemen'de başlayan protestolar ve zaman zaman yaşanan çatışmalar neticesinde 33 yıldır ülkeyi yöneten Ali Abdullah Salih'in görevi bıraktığını açıklaması ile ülkedeki Arap baharı süreci yeni bir boyut kazanmıştır⁶⁷⁹. Kasım 2011'de görevini bırakan Salih yerine göreve yardımcısı Mansur Hadi gelmiş ve uzun yıllar sürmekte olan iktidarın sona ermesi üzerine ülkedeki değişime dair beklentiler artmıştır. Ancak Salih'in ayrılışından sonra Körfez işbirliği Konseyi (KİK) ile başlayan değişim süreci sırasında ülkede pek çok sorun devam etmekte; aşiretler ve hükümet güçleri arasında yaşanan gerginlikler, El-kaidenin ülkede belli kesimlerin yönetimini ele geçirmesi, Güneylilerin bağımsızlık istemi, Husiler-Selefiler arasındaki çatışmalar sürmekteydi⁶⁸⁰. Şubat 2012'de Suudi Arabistan

⁶⁷⁶ Cristopher M. Blanchard, “Libya: Transition and U.S. Policy”, özet bölümünden.

⁶⁷⁷ Jorien van de Mortel, “Framing U.S. Policy on Libya and Syria A Comparative Analysis on the Frames of Two Similar Conflicts”, *Research Seminar III-A for TCS*, Şubat 2014, s. 9.

⁶⁷⁸ Cristopher M. Blanchard, “Libya: Transition and U.S. Policy”, s. 14.

⁶⁷⁹ Soner Karagül, a.g.e., s. 279.

⁶⁸⁰ Veysel Kurt, “Devrimden Askeri Müdahaleye Yemen” *SETA Analiz*, Aralık 2015, Sayı: 144, s. 8.

öncülüğünde KİK ile Salih yönetimi ile imzalanan anlaşma çerçevesinde seçimlerin yenilenmesi ve Mansur Hadi'nin yönetimin başına geçmesi kararlaştırıldı ve Salih görevi bırakmak durumunda kaldı⁶⁸¹. Yönetim değişikliği hususunda Obama'nın Salih yönetimini yetersiz bulması sebebiyle Hadi yönetiminin gelişi ABD çıkarları için daha uygun olmuş, ilişkiler artmış hatta Hadi yönetiminde Yemen hava üssünde ABD'ye ait uçakların bulunmasına onay verilmiştir⁶⁸². Ek olarak ABD yönetimi, Yemen'deki etkin terör varlığı ile mücadelede Hadi gibi istekli bir terörizm ortağının yokluğunda bölgedeki El-kaide ile mücadelede yeterli istihbarat sağlanamayacağını düşünmektedirler⁶⁸³.

Arap baharının ilk yıllarında ülkedeki El-Kaide'nin güçlü konumu üzerine terörle mücadele kapsamında Suudi Arabistan'ın ülkeye operasyon gerçekleştirmesi ülkeyi daha da zora sokmuş Obama yönetimi ise gelişmeler karşısında sessizliğini korumuştur⁶⁸⁴. Sessizliğin en büyük nedenin ise bölgedeki önemli müttefiklerinden biri olan Suudi Arabistan'a, ülkede uyguladığı politikalar açısından Yemen üzerinden destek vermek olduğunu ifade etmek mümkündür.

Zenko'ya göre Suudi Arabistan'ın müdahalesinden ABD yönetiminin kazanımları şu şekildedir; ülkede güvenliğin pekiştirilerek müttefikliğin devamlılığını sağlamak, terör örgütü El-kaidenin yayılım alanını sınırlandırmak, ülkede bulunan Yemenli sivillerin muhafazasının sağlanması ve Yemen'e yakın konumdaki ülkelerin çıkarlarını korumak, İran hükümetinin körfezdeki ilerleyişini sınırlandırmaktır⁶⁸⁵.

Ek olarak Obama, ülkedeki güçlü konumda olan terör örgütlerinden El-Kaide ve IŞİD ile mücadele kapsamında insansız hava araçları ile operasyon başlatmış ancak bu girişimi terörle mücadele kapsamında yetersiz görülmüş fakat Obama stratejisinde değişikliğe gitmemiştir⁶⁸⁶.

Yemen'de ülke bölünmeye doğru giderken ülke bütünlüğünü ve istikrarını bozmak yönünde girişimleri söz konusu olan gruplar 2014 yılında ABD önderliğinde BMGK tarafından mücadele amacıyla karar alınması sağlanmıştır⁶⁸⁷. İran'ın bölgedeki Husiler

⁶⁸¹ Veysel Kurt, a.g.e., s. 9.

⁶⁸² Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 163.

⁶⁸³ Jeremy M. Sharp, "Yemen: Civil War and Regional Intervention", *Congressional Research Service* (CRS), 16 Haziran 2015, s. 3.

⁶⁸⁴ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 161-162.

⁶⁸⁵ Micah Zenko, "Make No Mistake the United States Is at War in Yemen" *Foreign Policy* 30 Mart 2015 <https://foreignpolicy.com/2015/03/30/make-no-mistake-the-united-states-is-at-war-in-yemen-saudi-arabia-iran/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2019).

⁶⁸⁶ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 164.

⁶⁸⁷ A.g.e., s. 165-166.

üzerinde otorite kurmayı sağlayarak bölücü politikaları güçlendirdiğini düşünen Obama, KİK'in gerçekleştireceği askeri harekâtlarda ülkede otorite boşluğunun önüne geçebilmek ve aynı zamanda terörün yayılımını engelleyebilmek adına lojistik ve istihbarat desteği sağlayacağını açıklamıştır⁶⁸⁸.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı raporda, 2014 yılında 221,4 milyon dolar üzerinde Yemen'e yardımda bulunulduğunu, ek olarak söz konusu yardımların 2013 yılında 316,23 milyon dolar ve 2012 yılında ise 353 milyon doların üzerinde gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.⁶⁸⁹

Özetle, Arap isyanları sonrasında Obama'nın Yemen'e yönelik politikalarında terörle mücadele kapsamında insansız hava araçlarının kullanımının gerçekleştirildiği böylece mücadele maliyetinin önüne geçildiği görülmektedir. Ayrıca ülkede olası bir otorite boşluğunun önüne geçebilmek adına yönetimin istikrarından yana olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca Yemen'de Husileri kışkırttığını ve yönetimi istikrarsızlaştırdığını düşündüğü İran'ın bölgede güç kazanmasını önlemek amacıyla yönetimden yana olmuştur. Salih yönetiminden sonra Hadi'nin yönetime gelmesi ise ABD için terörle mücadele ve bölgedeki çıkarları açısından faydalı bir gelişme olarak görülmüştür. Ayrıca Obama'nın Suudi Arabistan'ın Yemen'e yönelik operasyonunda da S. Arabistan'ın yanında yer alarak sessizliğini koruduğu görülmektedir.

4.3.5.6. Bahreyn (Şubat 2011)

Arap Baharı süreci etkisi altında kalan ülkelerde yaşanan yönetimlerin değişikliği Bahreyn'de uzun yıllar Sünni yönetime muhalif olan Şii grupların yönetimin değişikliğine dair beklentilerini ve yönetime baskılarını artmıştır. Şiilerin Şubat 2011'de Kral Hamad'dan ekonomik ve siyasi talepleri doğrultusunda yoğunlaşan baskıları neticesinde Kral Şii mahallelere operasyonlar gerçekleştirmiş ve çatışmalar artmıştır⁶⁹⁰.

Bahreyn'de Şiiler tarafından kralın istifasının istenmesi ve gerginliklerin daha artması üzerine Bahreyn yönetimi, KİK üyelerinden destek talebinde bulunmuş ve Suudi

⁶⁸⁸ A.g.e., s. 167-168.

⁶⁸⁹ Jeremy M. Sharp, "Yemen: Civil War and Regional Intervention", özet bölümünden.

⁶⁹⁰ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 144-145.

Arabistan⁶⁹¹ ve Birleşik Arap Emirlikleri çatışmalara müdahale etmek üzere ülkeye askerilerini göndermişlerdir⁶⁹². Ancak müdahaleler sonrasında pek çok Şii'ye yönelik gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri Şii-Sünni gerginliğini daha da arttırmıştır.

Ülkede gerçekleşen protestolarda Kral'ın hedef alınması ve yeni bir rejimin ise ABD yönetimi için risk olarak görülmektedir. Nitekim ABD için Bahreyn bölgedeki jeostratejik konumu, ülkede ABD'nin beşinci filosunun bulunuyor olması, bu aynı zamanda binlerce asker ve ağır silahların bulunuyor olması demek ve ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı deniz kuvvetleri merkez komutanlığının (NAVCENT) ülkede bulunuyor olması dolayısıyla Bahreyn'de yönetime dair istikrarın bozulması ABD'yi pek çok açıdan zor durumda bırakabilecektir⁶⁹³. Ek olarak Bahreyn, stratejik bir bölge olmasının dışında “İran'ın siyasi etkisinden ve olası saldırılarından korunması gereken bir enerji bölgesi” olması açısından da ABD için önemlidir⁶⁹⁴. Bu sebepler ile Obama, Kralın yönetiminin devamlılığı istemekte ve ülkedeki protestolara karşı Kralın gösterdiği sert müdahalelere rağmen herhangi bir yaptırım kararı almayarak ona destek olduğunu ifade etmek mümkündür.

Suudi Arabistan'ın ülkedeki müdahalesinde ise Obama Suudi Arabistan'dan yana tavır almış ve Arabistan ile yaşanacak olası bir gerilimin önüne geçmeye çalışmıştır⁶⁹⁵. Nitekim Suudi Arabistan ile hassas dengenin temelinde ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarından petrolün devamlılığının önemi ve aynı zamanda Suudi Arabistan'ın Körfez bölgesindeki güvenlik politikalarıyla en çok da El-Kaide'ye karşı oynadığı merkezi rol bölgedeki ABD çıkarları hususunda önemli görülmektedir⁶⁹⁶. Ek olarak Anderson'a göre; Bahreyn'deki çatışmaların istikrarlı bir çözümünün mümkün hale gelmesi için gerçek anlamda ulusal müzakere süreci içerisine girilmeli fakat bu şekilde bir ilerlemenin önündeki engellerden birisi de Suudi Arabistan ve politikalarıdır⁶⁹⁷.

⁶⁹¹ Suudi Arabistan bölgedeki önemli güçlerin (örneğin Mısır, Irak, Suriye) yönetim yapılarında meydana gelen güç boşluklarından yararlanıp aktif bir politika stratejisi benimseyerek Bahreyn ve Yemen'e operasyonlar gerçekleştirmiş ve aynı zamanda silah ticaretine hız ve çeşitlilik (ABD dışında başka ülkelerden alım gerçekleştirmiş) kazandırarak bölgede lider olma hedefli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Necmettin Acar, “Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2018, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 139-171.

⁶⁹² Veysel Ayhan, “Bahreyn'de Arap Kışı: Şiiilerin Demokrasi Mücadelesi”, *Mülkiye Dergisi*, 2011, Cilt: 35, Sayı: 172: ss. 119-136, s. 131.

⁶⁹³ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 145.

⁶⁹⁴ Stratejik Ortak, “Arap Baharı Sonrası Arap Ülkelerinin Bugünkü Durumu”, 19 Aralık 2015, <https://www.stratejikortak.com/2015/12/arap-bahar-sonrasindaki-arap-ulkelerinin.html> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

⁶⁹⁵ Lars Erslev Andersen, “Bahrain and the Global Balance of Power After the Arab Spring”, *Danish Institute for International Studies DIIS Working Paper*, 2012, Sayı: 10, s. 11.

⁶⁹⁶ Lars Erslev Andersen, a.g.e., s. 11.

⁶⁹⁷ A.g.e., s.12.

Her ne kadar Obama yönetimi terörle mücadele kapsamında yardımlara ve silah satışlarına devam etmiş olsa da, bazıları bekletilmekte veya çatışmalar başlamadan önce beklenenden düşük miktarlarda gerçekleştirdiği görülmektedir⁶⁹⁸. Örnek vermek gerekirse ülkede ayaklanmalar başlamadan önce 2012 yılı için askeri yardım planı 25 milyon dolar iken sadece 10 milyon dolar askeri finansman sağlanmış, 2013 yılında 12,575 milyon dolar ve 2014'te 10 milyon dolar şeklinde gerçekleşirken 2015 yılında askeri finansman 7.5 milyon dolara gerilemiştir.⁶⁹⁹

Obama'nın Bahreyn stratejisine yönelik eleştiriler söz konusu olmuş ve genel olarak; Obama'nın sorunlar çerçevesinde arka planda kalmayı tercih ettiğini yansıtan politikalarının ülkede mezhepsel gerginliklerin tırmanışa geçerek terörün lehine bir gidişat oluşturduğu ve dolayısıyla IŞİD El-kaide gibi aşırılık yanlısı grupların ülkedeki çatışma durumundan faydalandıklarını öne sürmektedirler⁷⁰⁰. Özetle Özdemir'in de öne sürdüğü üzere "Washington için insan hakları, siyasi reformlar ve demokrasi teşviki gibi değerler yerine stratejik kazançlar önce gelmiştir"⁷⁰¹.

Toparlamak gerekirse, Obama yönetiminin Arap baharı gelişmeleri neticesinde Bahreyn'e yönelik politikalarında bölgedeki stratejik çıkarları dolayısıyla Kral'ın istikrarından yana tavır aldığı görülmektedir. Bu sebeple de Kralın Şii'lere yönelik insan hakları ihlallerine göz yumarak, iktidarının devamlılığından yana tavır almış ve sessizliğini korumuştur. Suudi Arabistan'ın ülke üzerinde güç pekiştirme girimlerinde ise yine ekonomik kazançlar üzerine kar-zarar dengeleri açısından Suudi Arabistan'dan yana tavır almakta olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak Obama'nın bölgedeki en büyük endişelerinden biri olan terörün yayılması açısından ülkedeki çatışma ortamına yönelik çekimser bir politika stratejisi içinde olmasının sonuçları açısından terörün yayılması için daha elverişli bir ortam oluşturulduğu yönünde eleştiriler de bulunmaktadır. Ek olarak herhangi bir müdahaleden kaçınılarak ABD ekonomisine herhangi bir yük getirilmediği ve ulus çıkarlarının korunduğu görülmektedir.

⁶⁹⁸ Kenneth Katzman, "Bahrain: Reform, Security, and U.S. Policy", *Congressional Research Service (CRS)*, 11 Haziran 2014, s. 16.

⁶⁹⁹ Kenneth Katzman, "Bahrain: Reform, Security, and U.S. Policy", s. 16.

⁷⁰⁰ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 151.

⁷⁰¹ A.g.e., s. 151.

4.3.5.7. Suriye (Mart 2011)

Ortadoğu bölgesindeki ülkeleri kısa bir zaman içerisinde etkisi altına alan Arap baharı Suriye’de de etki göstermeye başlamış ve iktidara yönelik yoğun protestolar gerçekleştirilmiştir. 2011 yılının mart ayında demokrasi istemi çerçevesinde protestocular ülkenin cumhurbaşkanı Başer Esat’ın istifasını ve böylece otoriter rejimin sonunu istemiş ve bunun üzerine Esad yönetimi protestocuları öldürerek sert bir karşılık vermiştir⁷⁰². Böylece 2011 yılında başlayan ayaklanmalar kısa bir zaman sonra iç savaş halini almış ve günümüzde halen Suriye bu derin sorun ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Suriye’deki hükümet güçleri ile protestocular arasında yaşanan çatışmalarda Obama ilk dönemlerde sessizliğini korumuştur. Bu durumun sebepleri açısından sıcak askeri bir çatışmadan kaçınma ve Arap baharının sonuçlarından biri olarak ülkedeki iktidarların değişim süreci içerisine girmesinin çıkarlarına zarar verebileceğini düşünen ABD’nin temkinli ve çekimser yaklaşımının sonucu olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak Esad’ın protestolara karşı tutumunu daha da sertleştirmesi üzerine Obama yönetimi, Suriye yönetiminin değişmesi yani Esad’ın görevi bırakması gerektiğini vurgulamak durumunda kalmıştır. Nitekim 2011 yılının ağustos ayında Obama, Suriye’ye yönelik şu açıklamayı yapmıştır:

Suriye’nin geleceği Suriye halkı tarafından belirlenmelidir. Ancak Beşar Esad halkın önünde büyük bir engeldir. Bir yandan reform yapacağını söyleyip öte yandan kendi insanlarını haplere atmakta, onlara işkence yapmakta ve onları öldürmektedir. Defalarca ya reformları yapmasını ya da halkın önünden çekilmesini söyledik. Ama Beşar Esad bizi dinlemedi. Artık kenara çekilme vakti gelmiştir⁷⁰³.

Obama, Esad yönetiminin ağır insan hakları ihlalleri karşısında uluslararası bir baskı ile karşı karşıya kalmamak adına yönetimi istifaya çağırıp Suriye’de demokrasi sürecinin destekçisi gözükse de açıklamalar dışında sorunun çözümüne yönelik herhangi bir somut adımın atılmadığı görülmektedir. Ancak Obama yine de Suriye’de Esad’ın istifa etmesi gerekliliğini ve ülkede kimyasal silahlara başvurulması halinde ABD yönetiminin güç kullanımını devreye sokabileceğini belirtmiştir⁷⁰⁴.

⁷⁰² Primoz Manfreda, “10 Factors That Led to the Syrian Uprising”, ThoughtCo., 7 Ocak 2019 <https://www.thoughtco.com/top-10-reasons-for-the-uprising-in-syria-2353571> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

⁷⁰³ Jeremy M. Sharp ve Christopher M. Blanchard, “Unrest Syria and Us Sactions Against the Asad Regime”, *Congressional Research Service (CRS)*, 2011, s. 5.

⁷⁰⁴ Paul Williams, “President Obama’s Approach to the Middle East and North Africa: Strategic Absence”, *Case Western International Journal of Law*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 82-101, s. 92-93; Kimyasal silahların kullanımının ABD yönetimi için endişe nedenleri açısından birkaç noktadan bahsetmek gerekirse; *Kimyasal*

Ancak Sarenon'un öne sürdüğü üzere Suriye'deki yönetimin değişikliği hususunda Esad gitse bile iç savaş devam edecektir çünkü iç savaş ülkenin tamamına yayılmış durumda ve çatışmanın tarafları olan grupların farklı hedeflere sahip olmaları durumun devamlılığına neden olmaktadır⁷⁰⁵.

Ülkede şiddetin artması üzerine Kasım 2011'de Arap Birliği üyeliği askıya alınan Suriye'deki sorunların çözümü için sorun BM'ye taşınmış ve hazırlanan raporda Esad'ın Cumhurbaşkanlığı görevini yardımcısına devretmesi, yönetimin istikrarlı işleyişi çerçevesinde geçici bir ulusal birlik hükümetinin oluşturulması, ülkede demokrasi oluşumu için diyalog ortamının oluşturularak erken seçim yoluna gidilmesi konuları yer almış ancak Suriye'ye silah gönderimine dair herhangi bir kısıtlama yer almamıştır⁷⁰⁷. Şubat ayında görüşmeler sürmüş fakat BMGK daimi üyelerinden Rusya ve Çin BM tarafından hazırlanan raporda Suriye'deki gelişmelerin tek sorumlusu olarak Esad'ın öne sürülmesi ve aynı zamanda raporun ülkedeki örgütsel yapıda, silah donanımına sahip muhalif gruplara dair bir tedbir içermemesi gerekçeleri ile kararı veto etmişlerdir⁷⁰⁸. Nitekim Obama yönetiminin ülkedeki iç savaşın kendi çıkarlarına paralel ilerleme göstermesi hedefiyle silahlandığı grupların başarı kazamamasında, ABD'nin en büyük ekonomik rakiplerinden Rusya ve Çin'in Suriye yani Esad Hükümetine olan desteklerinin etkili olduğunu ifade edebilir⁷⁰⁹.

Obama yönetimi Suriye'ye yönelik politikalarında genelde ülkedeki sorunlarda arka planda kalarak gerek Arap Birliği gerekse BM nezdinde sorunun uluslararası kurumlar aracılığıyla çözüm hedeflerken aynı zamanda müzakere süreçleri için eski BM Genel sekreteri Annan'ı görevlendirmiş ve Annan barış ortamının sağlanması çerçevesinde altı maddelik bir plan hazırlamış, aynı zamanda da Suriye rejimini destekleyen ülkelerden Rusya Çin ve İran'a ziyaretlerde bulunmuştur⁷¹⁰.

silah kullanımının kabul edilemezliği; kullanılan silahlardan bağımsız olarak, sivil nüfusun özellikle çok sayıda hedeflenmesi; Kimyasal silahların Amerika Birleşik Devletleri'ne düşman olanlar gibi diğer taraflara yayılma potansiyeli; ve Suriye'deki kimyasal silahların kontrolünün kaybı ve / veya komşu ülkelerdeki kullanımları ve bölgedeki ABD menfaatleri de dâhil olmak üzere, artan veya genişleyen şiddetin potansiyel etkileri bkz. Christopher M. Blanchard ve Jeremy M. Sharp, "Possible U.S. Intervention in Syria: Issues for Congress", Congressional Research Service (CRS), 12 Eylül 2013, s. 12.

⁷⁰⁵ David S. Sarenson, "Dilemmas for US Strategy in Syria", *Parameters*, Sonbahar 2013, Cilt: 43, Sayı: 3, s. 6.

⁷⁰⁶ Nebi Miş, "Suriye", s. 221.

⁷⁰⁷ A.g.e., s. 222.

⁷⁰⁸ Nebi Miş, "Suriye", s. 222.

⁷⁰⁹ Murat Köylü, "Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)*, 2018, Sayı: 11, ss. 70-86, s. 73.

⁷¹⁰ Planın maddeleri için bkz. Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 265; Nebi Miş, "Suriye", s. 224.

2013 yılının ortalarında Esad kimyasal silah kullanarak pek çok sivilin hayatını kaybetmesine neden olan saldırıda bulunmuştur. Esad'ın bu girişimi neticesinde Obama, kullanılan silahlara yönelik hedefinin "Esad'ın kimyasal silah kullanmasını engellemek, rejiminin onları kullanma yeteneğini düşürmek ve dünyaya kullanımlarını tolere edemeyeceğimizi açıklığa kavuşturmak" olduğunu ifade etmiştir.⁷¹¹ Ancak bu saldırı neticesinde ABD'nin aynı zamanda uluslararası toplumun sadece bu silahların imhasına yönelik sürece odaklanmaları Esad için zaman kazandırıldığı yönünde endişe yaratmıştır⁷¹².

Ülkedeki çatışma ortamından yaralanan terör örgütleri ise ülkede 2014 yılının başlarında güç kazanmaya başlamış, terör örgütlerinden IŞİD, Doğu Suriye'ye girmiş ve Rakka ele geçirilmiştir. Gelişmeler üzerine Obama yönetimi terör örgütlerini özellikle IŞİD'i hedef alarak ülkedeki belirli grupları destekleme amacıyla Doğal Kararlılık Hareketi (Operation Inherent Resolve) isimli hava operasyonu başlatılması kararı almıştır⁷¹³. Operasyonları sadece havadan yürütmeyi hedefleyen Obama'nın karadan herhangi bir müdahalesi olmamıştır. Bir diğer taraftan ABD başkanının ülkedeki terör örgütleri ile mücadele Suriyeli muhaliflere, PKK ve PYD'ye verdiği desteği (daha çok para, askeri materyaller ve eğitimler şeklinde) söz konusu olmuş ancak zamanla ABD'nin sağladığı desteklerin endişe duyduğu grupların eline geçmesi Suriye için yıkıcı etkiler doğurmuştur. Ek olarak, ülkedeki grupların kendi çıkarları etrafında şekillenen sürekli çatışma hâli IŞİD'in bölgede günden güne güç kazanmasını kolaylaştırmış, eş zamanlı olarak Irak'ta da nüfuzunu arttırması üzerine Obama yönetimi önlem çerçevesinde NATO ülkelerine birlik çağrısı yaparak 2014'ün son aylarında IŞİD hedeflerine yönelik operasyonlar gerçekleştirmiştir⁷¹⁴.

2015 yılında ise Suriye, Rusya'nın müdahalesi ile karşı karşıya kalmış, Rusya'nın ülkede terörle mücadeleye yönelik gerçekleştirdiği hava operasyonlarında ülkedeki muhalif güçler etkinlik kaybetmesi ise Esad hükümetini daha da güçlü konuma getirmiştir⁷¹⁵. Rusya'nın müdahalesini Obama açısından değerlendirdiğimizde ise ülkede herhangi bir müdahaleden kaçınan ve ülkenin yan iç savaşın kendi çıkarları ekseninde ve kontrolünde yol almasını isteyen Obama'nın bu girişime çok da sıcak bakmadığını söyleyebiliriz.

⁷¹¹ "The Obama administration on Syria, 2009-2017" Ballotpedia, https://ballotpedia.org/The_Obama_administration_on_Syria,_2009-2017

⁷¹² Muhammed Fatih Özkan, a.g.e., s. 20.

⁷¹³ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 138.

⁷¹⁴ Muhammed Fatih Özkan, a.g.e., s. 21-22.

⁷¹⁵ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 130.

2016 yılında Esad'ın Fosfor bombası ile gerçekleştirdiği saldırı ve Halep'i ele geçirmesi üzerine ise Obama yönetiminin iç savaşın ne şekilde gelişim gösterdiğinden ziyade ülkedeki terörizm sorununu dış politikada odak noktasına yerleştirdiği görülmektedir⁷¹⁶.

Genel olarak değerlendirdiğimizde Suriye, Obama için özellikle Doğu Akdeniz bölgesindeki çıkarları (en çok da bölgenin sahip olduğu petrol rezervleri) dolayısıyla stratejik bir öneme sahip olmaktadır⁷¹⁷. Ayrıca bölgede Arap baharının getireceği hükümet değişikliği konusundaki belirsizlik dolayısıyla Obama'nın rejim değişikliğinden ziyade asıl hedefinin “krizin yönetilmesi ve bölgesel etkilerinin sınırlandırılması” olduğu görülmektedir⁷¹⁸. Ek olarak Kepsutlu'nun ifadesi ile “Obama, Esad'sız bir Suriye gerektiğini dile getirirse de Esad'sız bir Suriye'nin kendi aleyhine sonuçlar doğuracağına farkındadır”⁷¹⁹.

Sonuç olarak, Suriye'de uzun yıllar yaşanan iç savaş sonucunda milyonlarca sivilin hayatı son bulmuş, ülkedeki Esad yönetimi ile farklı stratejik çıkarlara sahip muhalif grupların arasında yaşanan çatışmalarda global aktörlerin de ülkeye yönelik politikaları ülkeyi daha da içinden çıkılması zor bir süreç ile karşı karşıya bırakmıştır. Ek olarak ülkede hayatını kaybeden milyonlarca insan kadar vatandaşın da mülteci konuma düşmesi derin bir mülteci krizine neden olmuştur. 2011 yılının mart ayından 2017 yılının başına kadarki zaman diliminde çatışmalarda toplamda 22 milyondan fazla kişi mülteci konumuna gelirken 6,3 milyonun üzerinde Suriyeli yerinden edilmiş ve insani yardıma ihtiyaç duyan 13,5 milyondan fazla Suriyeli bulunmaktadır⁷²⁰. ABD Başkan'ı Obama ise Suriye'ye yardımlar için 2017 yılında fondan 238,5 milyon dolar değerinde talepte bulunmuştur⁷²¹.

Özet olarak, Arap baharı sürecinde Obama'nın Suriye'ye yaklaşımları açısından ülkede artan protestolar karşısında Esad yönetiminin orantısız güç kullanımı karşısında sessizliğini koruduğunu ancak gerçekleştirilen eylemlerin şiddetini artırması üzerine Obama'nın Esad yönetimime istifa çağrısı yaptığı görülmektedir. Ancak bunun sadece söylem üzerinde kalarak herhangi bir yaptırımla karşılık bulmadığını da söylemek mümkündür. Obama Suriye'deki sorunlar karşısında müdahalesiz bir strateji geliştirmiş ve ülkedeki sorunun çözümüne dair Arap Birliği, BM çerçevesinde sonuçlar beklemiştir.

⁷¹⁶ A.g.e., s. 142.

⁷¹⁷ David S. Sarensen, a.g.e., s. 5.

⁷¹⁸ Muhammet Fatih Özkan, a.g.e. s. 16.

⁷¹⁹ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 268.

⁷²⁰ Carla E. Humud vd. “Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response”, Congressional Research Service (CRS), 6 Ocak 2017, özet bölümünden.

⁷²¹ Carla E. Humud vd., “Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response”, s. 18.

Suriye’de bölge dışı aktörlerin de (Rusya, Çin) etki göstermesi ABD politikalarının devamlılığını sekteye uğratmıştır. Obama yönetimi tarafından bölgedeki terörle mücadele kapsamında ülkedeki bazı muhalif yerel örgütleri desteklenmiş ancak bu eğitim, maddi açıdan silah ve teçhizat yardımlarının diğer saldırgan amaçlı terör örgütlerini eline geçmesi Suriye’deki sorunların daha da çıkmaza girmesi konusunda büyük rol oynamış ülke adeta kaos içerisinde kalmış ve günümüzde halen sürmekte olan iç savaş ve çatışmalar uygulanan politikaların başarısızlığını ortaya koymaktadır.

Toparlamak gerekirse, Arap Baharı sürecinde yönetime Demokrat partiden gelen liberal değerlere vurgu yapan Obama’nın Ortadoğu’daki ağır insanlık ihlalleri karşısında zaman zaman sessizliğini koruduğu ve müdahalesiz bir strateji hedeflediği görülmektedir. Nitekim bu durumun sebepleri açısından ABD vatandaşlarının herhangi bir savaşa, çatışmaya sıcak bakmamaları, olası bir operasyon sonucunda oluşabilecek maliyetlerin ABD ekonomisi için zorlayıcı olacağı (daha önce de belirtildiği üzere Irak ve Afganistan maliyetlerinin ülkede ekonomik krize neden olduğu hatırlanmalı) şeklindeki düşünceler öncelikli olarak yer almaktadır. Ek olarak, Obama’nın sorunların çözümünü daha çok uluslararası kurumlar aracılığıyla gerçekleştirerek hem manevi açıdan bir imaj kaybı hem de maddi açıdan ekonomik bir kayıp yaşanmaması şeklinde “arkadan yönetme ve bekle gör” stratejisi odaklı dış politika süreci izlediği görülmektedir. Bu nedenle Obama’nın her ne kadar liberal değerlerden demokrasi ve insan haklarına vurgu yaparak değişim vaadinde bulunmuş olsa da Ortadoğu politikalarında daha çok realist ve pragmatist bir çizgiye paralel dış politika süreci yürüttüğünü ifade etmek mümkündür.

4.3.6. Yükselen Tehdit: Terörle Mücadele

2001 saldırıları neticesinde ABD dış politika odağına yerleşen “terörle mücadele” Bush döneminde olduğu kadar Obama döneminde en önemli dış politika sorunlarından biri haline gelmiş ve terörle mücadele çerçevesinde çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Bush yönetimi sert, saldırgan, tek-taraflı realist çizgide bir mücadele içerisine girerken Obama yönetiminin daha rasyonel, çok taraflı, işbirliği esaslarına dayalı bir strateji izlediğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Obama “değişim, dönüşüm” stratejileri ile yönetime gelmiş ve Bush’un politikalarına kıyasla yeni bir süreç içerisine girilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bush yönetiminde "teröre karşı global savaş" söylemi yerine, Obama döneminde El Kaide ve IŞID gibi uluslararası faaliyet gösteren terör örgütleriyle mücadele etmek için etkin bir ABD stratejisi olarak "şiddetli aşırı milliyetçiliğe karşı mücadele" olarak bilinen bir

kampanya dış politikadaki yerini almıştır⁷²². Bush yönetimi ile zayıflayan Amerikan hegemonyası ve zedelenen imajı neticesinde Obama daha rasyonel politikalarla kayıpları geri getirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede Obama yönetimi El-kaide lideri Ladin'in ele geçirilmesine yönelik çaba sarf etti, Afganistan'a asker göndererek Taliban üzerinde baskının arttırılmasına yönelik girişimde bulundu ve El-kaidenin özellikle Pakistan'daki örgütlenmeleri hedef noktası haline getirildi⁷²³. Ek olarak Obama, Bush yönetiminde gözaltı merkezinde (Guantanamo) terörist guruplara gerçekleştirilen işkence ve diğer yöntemlerin yasaklanarak daha hukuki bir süreç izlenmesi yönünde girişimlerde bulunarak uluslararası alanda tepki ve baskı oluşturabilecek faaliyetlerden kaçınmış, terörle mücadelede global rıza kazanımını hedeflemiştir⁷²⁴.

Terörle mücadele kapsamında Obama'nın politika uygulamalarını genel olarak değerlendirdiğimizde; alan ve kapasite bakımından geniş doğrudan askeri, karadan operasyonlardan ziyade kapasite açısından daha dar ve özellikle insansız hava araçlarının kullanım bulduğu daha sınırlı operasyonlar şeklinde uygulama bulduğu görülmektedir. Bir diğer anlatımla, terörle mücadelede kapsamında terör örgütlerinin hava saldırılarının söz konusu olduğu operasyonlar çerçevesinde doğrudan imhasının tercih edildiği görülmektedir⁷²⁵. Stern'e göre; "Obama'nın yaptığı değişikliklerden bazıları çoğunlukla retoriktir veya gerçekten somut bir harekettten ziyade üzerinde durulan bir noktadaki değişimi yansıtır."⁷²⁶

Ek olarak Stern'e göre; Amerikan halkı, Obama'nın başkanlığa gelmeden önceki dönemlerde kendilerini öncekinden daha fazla terörizmle boğuşan bir dünyada yaşıyor bir diğer anlatımla terörizm sorunu ile daha fazla mücadele içerisinde hissetmekteydiler⁷²⁷. Ancak Obama yönetiminin dış politika stratejileri de terörizm sorununun çözümünü sağlayamamıştır. Nitekim Ortadoğu'nun devletleşme (demokratikleşme) sürecindeki başarısızlığı, bölge ülkelerinde sürmekte olan iç savaş, mezhepsel çatışmalar, İslamcı terörizmin bölgede alanını genişletmesi, "kendi kendini ilan eden İslam Devleti (İŞİD)'in" bölgede hâkimiyet kurma, şiddet yanlısı ele geçirme girişimleri, önemli finansal kaynaklara

⁷²² Jessica Stern, "Obama and the Terrorism: Like it or Not, War Goes On", 2015, Foreign Affairs, Cilt: 94, Sayı: 5, s. 63.

⁷²³ Gökhan Telatar, "Barack Obama, the War on Terrorism and the US Hegemony", *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, Yıl 2014, Cilt: 13, Sayı: 4, ss. 41-58, s. 53.

⁷²⁴ Gökhan Telatar, a.g.e., s. 53.

⁷²⁵ Jessica Stern, a.g.e., s. 62.

⁷²⁶ A.g.e., s. 63.

⁷²⁷ A.g.e., s. 62.

ve stratejik hamlelere sahip olması sebebiyle ABD'nin yüz yüze geldiği terör örgütlerinden farklılaşması şeklindeki gelişmeler terör sorununun daha da derinleşmesine neden olmuştur⁷²⁸.

Özdemir, terörle mücadele hususunda Obama yönetiminin üç stratejik yaklaşım çerçevesinde politikalarına yön verdiğini değerlendirmektedir. Bunlardan birincisi terör örgütlerinin imhası için insansız hava araçlarını kullanımının tercih edilmesi olmakta ancak operasyonların anlık karar sonucu ve sivillerin ölümlerine yol açtığı gerekçesiyle yönetim eleştirilmektedir⁷²⁹. İkincisi, terörle mücadele çerçevesinde yerel örgütlere, güçlere hem askeri (silah, eğitim) hem de maddi açıdan destek sağlanması olmakta, ancak ABD yönetimi tarafından destek sağlanan grupların amaç ve kimliklerinin belirsizliği sorunları beraberinde getirmektedir⁷³⁰. Üçüncüsü ise elektronik gözetim yani Obama yönetiminin hükümete ait gizli bilgilerin terör örgütleri tarafından ele geçirileceği endişesi ile iletişim araçlarının denetime alınmasıdır⁷³¹.

2011 yılında ABD yönetimi Ulusal Terörle Mücadele Stratejisi Belgesi (National Strategy for Counterterrorism) yayımlamıştır. Strateji belgesinde terörle mücadele hususunda bir eylem planı ortaya konulmakla birlikte temel amacın El Kaide'yi ve bağlı şirketlerini ve taraftarlarını ABD ve müttefiklerinin çıkarlarının güvenliğini sağlamak amacıyla dağıtmak, bozmak ve alt etmek olduğu ifade edilmektedir.⁷³² Ek olarak, belgenin içerisinde yer alan “Odaklanma ve Dikkat Gerektiren Diğer Terörist Endişeler” başlığı altında terörle mücadelede El-kaide öncelik olmasına rağmen, ABD'nin stratejik çıkarlarına, kurumlarına ve müttefiklerinin güvenliğine yönelik tehdit eden diğer terör örgütleri olarak Hizbullah, HAMAS, Kolombiya Devrim Silahlı Kuvvetleri (FARC) yer almaktadır⁷³³. Ayrıca Obama, terörle mücadelede çözüme ulaşma noktasında müttefiklerle birlikte çalışmanın yanında bu tür grupların niyet ve kabiliyetlerinin de kavranması yönünde kararlı olduğunu vurgulamaktadır⁷³⁴.

2014 yılının Eylül ayında Obama, terör örgütleri (ISIL yani IŞİD) ile mücadele stratejisini ortaya koymakla birlikte iki noktaya dikkat çekmiştir: “ISIL İslami değildir. Hiçbir din masumların öldürülmesini emretmez. ISIL'in kurbanlarının büyük çoğunluğu

⁷²⁸ Jessica Stern, a.g.e., s. 62-63.

⁷²⁹ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 190; Jessica Stern, a.g.e., s. 65.

⁷³⁰ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 191.

⁷³¹ A.g.e., s. 191-192.

⁷³² The White House, “National Strategy for Counterterrorism”, Haziran 2011.

⁷³³ “National Strategy for Counterterrorism”, 2011, s. 18.

⁷³⁴ A.g.e., s. 18.

Müslümandı ve ISIL kesinlikle bir devlet değildir.”⁷³⁵. Ek olarak, Obama açıklamasında kapsamlı ve sürekli bir strateji çerçevesinde örgütün zayıflatılması ve yok edilmesi için yapılması gerekli olan faaliyetleri dört maddede ele almıştır. Bunlar; (1) terör örgütlerine karşı sistemli bir hava operasyonu düzenlenmesi; (2) terör örgütleriyle mücadele halinde olan yerel güçlerin veya grupların desteklerinin artırılması; (3) terörle mücadelede ABD yeteneklerinin yanında ortaklarla birlikte çalışarak savunmanın güçlendirilmesi, fonların azaltılması vb. güç kaybı sağlatılması; (4) örgütler tarafından yerinden edilmiş, göçmen statüsüne düşen sivillere insani yardım sağlanmasıdır⁷³⁶.

Obama 2016 yılındaki bir başka konuşmasında da İslam dinini ve IŞİD’in inanç ve değerler farkını vurgulayarak aynı zamanda Müslümanların da ölümüne yol açan terör örgütü IŞİD ile mücadelenin dış politika önceliğinde yer aldığını ve önemli bir şey olmadığını belirtmiştir⁷³⁷.

2015 Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi’nin dört bölümünden biri olan “Güvenlik” içerisinde terörizm sorununda ABD yönetiminin gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmekte olduğu stratejik adımlar “Terörizmin Kalıcı Tehdidiyle Mücadele” başlığı içerisinde yer almakta ve Obama yönetiminin terörle mücadelede hem ulusal hem de uluslararası işbirliği vurgusu dikkat çekmektedir. Obama, terör sorununun ve gruplarının ayrı bir ülke ya da bölge ile sınırı olmadığını vurgulayarak mücadele için yapılması gerekenleri ve gerçekleştirilen faaliyetleri strateji belgesinde belirtmekte işbirliği çerçevesinde çalışılması gerekliliğini vurgulamaktadır⁷³⁸.

Obama, 2015 strateji belgesinde aynı zamanda Bush döneminde teröristlere yönelik uygulanan girişimlerin uluslararası hukuk kurallarına ayrılığını nedeniyle onaylamadığını vurgulamakta ancak hiçbir şekilde başvurulmayacağını da iddia etmemekte ve şu sözleri söylemektedir: “(...)yasa koyma yoluyla teröristleri alıkoyma, sorgulama ve kovuşturma çabasıyız. Ancak, devam eden, yakın bir tehdit olduğunda ve tehdidi bozmak için

⁷³⁵ The White House, “Statement by the President on ISIL”, 10 Eylül 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1> (Erişim Tarihi: 03.04.2019)

⁷³⁶ The White House, “Statement by the President on ISIL”.

⁷³⁷ The White House, “President Obama: “My Top Priority Is to Defeat ISIL”, 23 Mart 2016, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2016/03/23/president-obama-my-top-priority-defeat-isil> (Erişim Tarihi: 03.04.2019).

⁷³⁸ Yapılması gereken faaliyetler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. The White House, National Security Strategy, 2015, s. 9-10.

yakalama veya diğer eylemler uygun olmadığında, belirleyici önlem almaktan çekinmeyiz.”⁷³⁹

Sonuç olarak, özellikle 2014 yılından itibaren ciddi düzeyde güç kazanan terör örgütleri ile mücadele ABD yönetiminin Obama döneminde geniş askeri operasyonlardan ziyade insansız hava araçları ile kısmi operasyonlarının ve terörist gruplara karşı başka terörist grupların desteklenmesine yönelik stratejik adımların terör soruna çözüm getiremediğini söylemek mümkündür. Obama yönetiminin maliyeti azaltma ve sorunların çözümü noktasında bölgesel devletlerin ve global kurumların sonucunda terörle mücadelede ABD yönetiminin operasyonlarda harcanan maliyetleri azaltarak ekonomisini güçlendirdiği açıktır ancak diğer taraftan Obama yönetiminin arka planda kalma stratejisinin Ortadoğu’daki sorunları çözmede yetersiz kaldığı görülmektedir. Nitekim El-kaide lideri yıllar sonra yakalandı ve liderin ölümü üzerine örgütün faaliyetlerini devamlılık gösterdi. Terör örgütleri tamamen etkisiz hale getirilemedi. Terör örgütleri daha da güçlenerek nüfuz alanlarını geliştirdi. Mücadele kapsamında bazı terör örgütlerine verilen destekler saldırgan politikalar besleyen diğer terör örgütlerinin eline geçti. ABD yönetimi tarafından verilen bu destekler neticesinde ABD’nin Ortadoğu’daki önemli müttefikleri (örneğin Türkiye) ile ilişkiler bozulma sürecine girdi. Ortadoğu’da vaat edilen demokratik toplumlar hususunda çıkarlar nedeniyle zaman zaman otoriter liderlere verilen destekler sonucu ülkelerdeki çatışmalar daha da derinlik kazanarak iç savaş halini aldı. Özellikle Suriye’de iç savaş kontrolü oldukça güç bir hal aldı ve El-Kaide ülkede etki alanını genişletti⁷⁴⁰. Irak’ta Obama’nın askerilerini çekme süreci ülkede otorite boşluğu yaratarak terör örgütlerinin daha da güçlenmesine neden oldu ve IŞİD büyük bir tehdit halini aldı⁷⁴¹. Dolayısıyla Obama’nın terörle mücadele yönelik politikalarının tam bir başarı yakaladığını söylemek oldukça güç olmakla birlikte diğer taraftan maliyeti düşürerek çıkarlarını koruduğu görülmektedir. Özetle ABD yönetiminin Ortadoğu’daki statüsü ve çıkarları ciddi düzeyde tehlike altına girmekte ve bölgede kısa vadede çözümüm mümkün görülmeyen ciddi sorunlar söz konusudur. Nitekim uygulanan politikalar dolayısıyla ABD’nin zedelenen imajı, kriz içerisine giren ekonomisini ve operasyonlarla yıpratılan Ortadoğu’yu G.W. Bush’tan miras alan Obama’nın politika stratejilerinin Ortadoğu’da çözüm bekleyen sonuçları ise bir sonraki ABD başkanı Trump’a miras kalmıştır.

⁷³⁹ “National Security Strategy”, Şubat 2015, s. 9.

⁷⁴⁰ Gökhan Telatar, a.g.e., s. 54-55.

⁷⁴¹ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 194.

Çalışmanın analiz bölümü olan bir sonraki bölümünde öncelikle silahlanma kavramı üzerinde durulacak ve güven-güvensizlik ekseninde kavram literatürde yer alan çalışmalar aracılığıyla analiz edilecektir. Ardından silah ticaretinin hem alıcı hem de tedarikçi ülkeler için ekonomik, stratejik ve aynı zamanda ideolojik hedeflerini incelencektir. Sonrasında global silah ticaretine Soğuk Savaş'tan günümüze kadar olan dönemde genel bir bakış sunulması hedeflenmektedir. Çalışmanın son bölümünde ek olarak, Ortadoğu'nun dünya ve özelde ABD politikalarında silahlanma ve silah ticareti açısından önemi irdelenmekle birlikte bölgede silahlanma ile çatışma arasında bir ilişkinin söz konusu olup olmadığı analiz edilecektir. Tüm analizler sonucunda da ABD'nin Ortadoğu politikalarında silahlanma ve silah ticaretinin rolü irdelenerek ABD başkanlarından G W. Bush ve B. Obama dönemlerinde dış politika çıktılarının karşılaştırmalı analizi ortaya konacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARINDA SİLAHLANMA ve SİLAH TİCARETİ

5.1. Silahlanma Kavramı

Modern anlamda silahlanma kavramı özellikle 1900’lu yılların başında uluslararası ilişkilerin temel çalışmalarından biri olarak önem kazanmıştır. Silah teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve devletlerin savunma sanayilerine güç kazandırma çerçevesindeki silahlanma faaliyetlerine yönelik tespitlerin eski dönemlere nazaran daha kolay ulaşılır olması kavramın değer kazanmasını sağlamıştır⁷⁴². 20. Yüzyılda ise yaşanan global teknolojik gelişmelerle birlikte milyonlarca insanın hayatına son veren kanlı dünya savaşları, ekonomik krizler ve pek çok yıkıcı etkiye sahip önemli gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olarak tarihe geçmiş ve bu gelişmeler uluslararası gündemde silahlanmayı daha da ön plana çıkarmıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde uluslararası sistem yapısı içerisinde meydana gelen değişim ve dönüşümler güvenlik kavramının da dönüşüm içerisine girmesine neden olmuştur.

20. Yüzyılın sonlarında Soğuk Savaş’ın sona ermesi, savaş boyunca söz konusu olan ABD ve SSCB eksenli çift kutuplu yapıyı sona erdirerek çok kutuplu bir aktör yapılanması sonucunu doğurmuştur. John J. Mearsheimer, 1990 “Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War” isimli çalışmasında sistemdeki güç dengesi açısından Soğuk Savaş boyunca özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra mevcut çift kutuplu yapının sistemde istikrar oluşumunu desteklediğini ancak bu yapının ortadan kalkarak çok kutuplu bir yapı oluşumunun sistemde istikrarsızlık yarattığını vurgulamaktadır⁷⁴³. Savaş boyunca çift eksenli devam eden simetrik tehdit algılamaları savaş sonunda sistem yapısının dönüşüm içerisine girmesi neticesinde sistemde pek çok aktörün söz konusu olduğu asimetrik bir hal almıştır. Bir başka ifade ile sistem yapısının değişime uğraması ve teknolojik gelişmelerle birlikte ve geleneksel türde savaş algısı da değişime uğramış ve asimetrik savaş⁷⁴⁴ şeklini

⁷⁴² Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 71.

⁷⁴³ John J. Mearsheimer, “Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, *International Security*, Summer 1990, Cilt: 15, Sayı: 11, ss. 5-56, s. 6-7.

⁷⁴⁴ Soğuk Savaş sonrasında savaşlar, devletlerin açık bir şekilde topyekûn bir savaş ilanı etmeleri veya bir devletin tamamen ortadan kalkması sürecini değişime uğratarak onların daha belirsiz, stratejilerinin daha da karmaşık bir hal aldığı ve karşı taraf için saldırının nereden ve hangi kuvvette geleceğini kestiremeyecekleri bir hal almıştır. Savaşların zaman içerisinde değişen yapısı ve asimetrik savaş hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tamer Akkan ve Ahmet Küçükşahin, “Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit Asimetrik Tehdit”,

olarak tehlikenin tam olarak nereden ve hangi şiddette geleceği tahminleri daha da zorlar bir hale getirmiştir. Bu durumun 21. Yüzyılda da etkisini sürdürmekte olduğu görülmekle birlikte özellikle nükleer silahlar gibi yıkım gücü fazlasıyla yüksek silahlar, savaşların boyutunu ve riskini inanılmaz düzeyde arttırmıştır. Barry Buzan'ın da ifade ettiği gibi “tarihte ilk kez insanoğlu, türlerin intiharı için kapasite sahibi olmuştur”⁷⁴⁵.

Savaşın boyutlarının ve karakterinin dönüşüm geçirdiği noktasında William S. Lind ve diğer yazarların, 1989 yılında kaleme aldığı “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation” eserinde savaşlarda sınıflandırmaya giderek savaşlar Birincil, İkincil, Üçüncül, Dördüncül Savaşlar olarak nitelendirmekte ve yazarlara göre Soğuk Savaş sonrası dönemdeki savaşlar “dördüncü nesil savaşlar” içerisinde yer almaktadır⁷⁴⁶. Ek olarak yazarlar, bu kategorideki savaşlarda savaşan-savaşmayan ayrımının netliğini yitirdiğini öne sürmekle birlikte devletlerin egemenliğini yitirmesi dolayısıyla savaşların asimetrik savaş, terörizm şeklinde belirsizlik çerçevesinde dönüşüm geçirdiğini öne sürmektedirler⁷⁴⁷. Savaşların dönüşüme uğradığı düşüncesini destekleyen Marry Kaldor ise “New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era” çalışmasında yeni ve eski savaş ayrımında bulunmuştur. Ona göre; savaşlar şiddetini arttırmış, etnik içerikli çatışmalar ve organize suçlar çoğalmış, büyük insan hakları ihlalleri oluşum göstermiş ve devlet dışında pek çok aktörün (örnek vermek gerekirse terörist gruplar) savaş içerisinde yerini aldığı hatta tarafını oluşturduğu yeni savaş denilen şiddet türü oluşum göstermiştir⁷⁴⁸. Ek olarak, Kaldor’a göre aktörler açısından sadece devlet merkezli bakış açısı günümüzdeki savaşları anlamlandırma noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple günümüz savaşlarını tam olarak kavrayabilmek adına pek çok bakış açısının harmanlanması gerekmektedir.

Literatürde silahlanma üzerine pek çok tanım olmakla birlikte silahlanmayı (armamanet) özet olarak; “Bir ülkenin silahlarının sayısındaki ve etkinliğindeki artış”⁷⁴⁹

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2007, Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 41-66; Haldun Yalçınkaya, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, İmge Kitabevi, İstanbul 2008.

⁷⁴⁵ Barry Buzan, “Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations”, *Journal of Peace Research*, Cilt: 21, Sayı: 2, Special Issue on Alternative Defense, 1984, ss. 109-125, s. 112.

⁷⁴⁶ William S. Lind vd., “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, October 1989, *Marine Corps Gazette*, ss. 22-26, s. 23.

⁷⁴⁷ William S. Lind vd., a.g.e., s. 24-26.

⁷⁴⁸ Marry Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, 1999, Stanford: Stanford University Press.

⁷⁴⁹ Collins Dictionary, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/armament>. “Silahsızlanma (disarmament)” kavramı için ayrıca bkz. Melissa Gillis, *Disarmament: A Basic Guide*, UNODA (United Nations Office for Disarmament Affairs), New York 2017(4. Baskı); Silahsızlanma üzerine

şeklinde tanımlamak mümkündür. Ancak silahlanma üzerine bazı noktalardan kaçınmak gerekmektedir. Bunlardan ilki herhangi bir şekilde kabul görmüş silahlanma tanımı sözkonusu olmamakla birlikte tanım incelenen olay ve analiz düzeyi bakımından farklılık gösterebilecek ve sınırlı bir tanım da sosyal bilimlerde varsayımlar üzerinde sınırlayıcı olabilecektir. İkinci nokta, silahlanmanın sonucu bakımından tam olarak ne barış yani ittifak ne de savaş yani bir saldırıdan direkt bahsetmek mümkün değildir. Bir başka ifade ile silahlanmanın her zaman tam bir savaş sebebi ya da ittifak sebebi olamayacağını göz ardı etmemek gerekmektedir⁷⁵⁰. Nitekim olası bir savaş ya da ittifak sadece silahlanma üzerine kurulu olmayacak ve pek çok nedeni içinde barındıracaktır. Üçüncü nokta ise silahlanma-silahsızlanma açısından uç noktalara gidilmemesi, rasyonel olunması gerektiğidir. Yani ne pluralist teoriler kadar silahların yok edilmesinin dünya barışını sağlamada yeterli olacağına ve silahların tamamen arındırılabilceği noktasına gidilmeli ne de silahlanmanın devletin güvenliği açısından olmazsa olmaz olarak gören ve bunu ulusal güçlenme olarak değerlendiren realist bir çizgide ilerlenmelidir⁷⁵¹.

Silahlanmaya yönelik net bir tanıma ulaşabilmek ve silahlanma yönündeki girişimleri tam olarak kavrayabilmek adına silahlanma süreci güvenlik-güvensizlik eksenlerinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda silahlanmanın olası sonuçlarından güç kazanımı ve caydırıcı etki göstererek güvenlik sağlayan yönü ile bir silahlanma yarışına yol açması veya savaş olasılığını güçlendirmesi bakımından güvensizliğe neden olan sonuçlarının da göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde aktör olarak ister birey-birey ister devlet-devlet ya da birey-devlet arasında olsun en temeldeki sorun güvensizliktir. Dolayısıyla güven kavramı sadece devletlerarası ilişkilerde değil diğer aktörler arasındaki ilişkilerde belirleyici olmaktadır.

Soğuk Savaş dönemi öncesi devlet merkezli etkin teorilerden biri olan realizmde de ifade ettiği üzere ‘sistemin anarşik yapısı’, bir diğer ifade ile sistemde devletlerin karşı karşıya kalabileceği tehditlerin yönünün ve şiddetinin belirsizliği, devletleri güvenlik endişesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Sistemin herhangi bir üst otoriteden yoksun anarşik yapısı göz önüne alındığında devletlerin ve bireylerin güvensizlik duygusu içerisinde olmaları çok da şaşırtıcı olmamaktadır. Realizmin öncülerinden olan Kenneth Waltz, 1959

uluslararası düzenlemeler için bkz. UNODA (United Nations Office for Disarmament Affairs), “Disarmament Treaties Database”, <http://disarmament.un.org/treaties/> (Erişim Tarihi: 20.06.2019).

⁷⁵⁰ Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 81.

⁷⁵¹ A.g.e., s.81.

yılında “Man, the State and War” kitabında neo-realizmin yaklaşımları ortaya koymuştur⁷⁵². Ona göre, sistem içerisindeki aktörlerin çatışmalarının en temelinde yatan unsur insanın doğasından kaynaklı değil daha çok anarşik sistemin söz konusu olmasından dolayıdır⁷⁵³. Hedley Bull ise, 1977 “The Anarchical Society: A Study of Order in World” isimli çalışmasında sistemin anarşik yapısının temelinde söz konusu bir üst otorite karşısında kendi çıkarlarını gözetken ve otoritenin varlığını göz ardı eden devletlerin olduğunu vurgulamakta ancak sistem yapısının kaos içerisinde olmadığına altını çizmektedir⁷⁵⁴. Nitekim realistlerin öne sürdüğü üzere anarşik yapı sistemi içerisinde, insan doğası gereği hayatta kalma dürtüsü tıpkı bireylerde olduğu gibi devletler için de oldukça önemlidir. Bu nedenle de güvensizlik hissine karşı en temel tepki olarak güç kazanımı yolunu hem bireyler hem de devletler tercih etmektedirler.

Devletlerin de tıpkı ilkel topluluklar gibi güç olgusu üzerinde yoğunlaşmalarının elbette farklı sebepleri olabilmektedir. Bir başka anlatımla devletler, güvenlik perspektifli bir yaklaşım olan realist teoride de bahsedildiği üzere, hayatta kalma amacı ile gücü ve dolayısıyla silahlanmayı, kuvvet artırımını tercih edebilmekte veya devletlerin gücü tercih etmelerinin nedeni güç artırımını içerisinde olup onun caydırıcı gücünden faydalanmak da olabilmektedir. Devletlerin sahip olduğu güç kapasitesi (burada kast edilen sahip olduğu silahların sayısı, niteliği ve devletin askeri kapasitesi) uluslararası açıdan onun statükosunun belirlenmesinde belirleyici bir etken olmakta ve üstün bir kapasiteye sahip devlete karşı sistem içerisindeki diğer devletler daha temkinli ve tedirgin yaklaşabilmektedirler. Bir başka anlatımla, silahlanma, devletlerarasında barış dönemleri göz önüne alındığında, siyasi anlamda bir düzen ve güç dengesi oluşumunu destekleyici bir rol oynayabilmekte ve hatta düşmanca stratejiler söz konusu olduğunda dahi ilişkilerin istikrar kazanmasında önemli bir etken olabilmektedir⁷⁵⁵. Bu yönüyle de silahlanma güvenliği sağlamada bir unsur olarak yapıcı olmakta fakat bu kapasitenin diğer devletlere nazaran zayıf ve etkisiz geldiği devletler açısından silahlanma girişimleri, bir tehdit unsuru olarak algılanıp dolaylı bir savaşa yol açabilme potansiyeli açısından yıkıcı bir rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla silahlanmanın, hem yapıcı yem de yıkıcı bir etki yaratabilen çift yönlü bir girişim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Silahlanmanın çift yönlü yapısına odaklanan yazarlardan David Kinsella ve

⁷⁵² Kenneth Waltz, 1959, a.g.e., s. 188.

⁷⁵³ A.g.e., s. 188.

⁷⁵⁴ Hedley Bull, *The Anarchical Society. A Study of Order in World*, New York: Columbia University Press, 1977.

⁷⁵⁵ Barry Buzan, a.g.e., s. 117.

Herbert K. Tilemma, bir devletin sahip olduğu savunma içerikli silah potansiyelinin rakip devletler için minimumda tehdit içerdiğini, olası bir saldırı ihtimalinin az olduğunu hatta caydırıcı olabileceğini; diğer taraftan ise devletin sahip olduğu saldırı silahlarının rakip devletler için kışkırtıcı olabileceğini hatta silahlandırmayı hızlandırarak devletlerarasında çatışma haline gelmesinin yüksek bir olasılık taşıdığını ileri sürmektedir⁷⁵⁶.

Soğuk Savaş dönemi silahlanma girişimlerinin temelini ortaya koyan John Herz ise 1950 yılında “Idealist Internationalism and the Security Dilemma” adlı çalışmasında ‘güvenlik ikilemi’ (security dilemma) kavramsallaştırmasını literatüre kazandırmıştır. Güvenlik ikilemi modeline göre; devletin savunma niyetiyle uygulamaya koyduğu girişimler diğer devlet tarafından saldırgan nitelikli olarak algılanıp onun da silahlanması durumu beraberinde getirmekte ve ikilem yaratmaktadır⁷⁵⁷. Devletlerin güvenliklerini sağlamak adına silahlanma süreçlerinde karşı karşıya kaldıkları ikilem noktasında Robert Jervis, 1978 yılındaki “Cooperation under the Security Dilemma” isimli çalışmasında güvenlik ikilemini ‘mahkûmun ikilemi’ (prisoner’s dilemma) ve ‘güvence oyunu’ (assurance game) ile analiz etmiştir. Güven-güvensizlik ikilemi üzerine kurulu mahkûmun ikilemi modelinde güven adına en büyük sorun iki tarafın da birbirleri ile haberleşme süreçleri içerisine girememeleridir. Bu oyuna göre; iki mahkûmun iş birliği sürecine mi yoksa kendi çıkarları adına itirafçı olacakları mı tartışılmakta ve olası senaryolar çerçevesinde kaç yıl ceza alacakları değişiklik göstermekte, iş birliği sürecinde ceza minimuma inmektedir⁷⁵⁸. Nitekim karşıdakinin niyetinin tam olarak bilinmezliği sorunsalı bireylerde olduğu gibi devletlerde de kendi çıkarları doğrultusunda iş birliğinden kaçınmaları sonucunu doğurabilecektir. Her ne kadar iş birliği çerçevesinde asgari düzeyde kayıp (oyun modelinde ceza) söz konusu olsa da devletler güven sorunu neticesinde güven kazanımı ve büyük kayıplar vermemek adına daha maliyetli bir süreç olarak silahlanmaya yönelebileceklerdir.

Ken Booth ve Nicholas J. Wheeler, “The Security Dilemma: Fear, Cooperation, and Trust in World Politics” çalışmasında güvenlik ikilemini korku, iş birliği, güven eksenlerinde incelemektedir⁷⁵⁹. Booth ve Wheeler’a göre güvenlik ikileminde üç tür

⁷⁵⁶ David Kinsella ve Herbert K. Tilemma, “Arms and Agression in the Middle East: Overt Military Intervention, 1948-1991”, *The Journal of Conflict Resolution*, 1995, Cilt 39, No 2, s.308-309.

⁷⁵⁷ John Herz, “Idealist Internationalism and the Security Dilemma”, *World Politics*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1950, s. 157-180, s. 157.

⁷⁵⁸ Mahkûmun İkilemi oyun modeli hakkında daha fazla bilgi için bkz. Robert Jervis, “Cooperation under the Security Dilemma,” *World Politics*, 1978, Cilt: 30, Sayı: 2, ss. 167-214, s. 171.

⁷⁵⁹ Booth, Ken ve Nicholas J. Wheeler, *The Security Dilemma: Fear, Cooperation, and Trust in World Politics*, Hampshire, Palgrave and Macmillan, 2008.

güvensizlik söz konusudur; (1) Saldırgan realist bir bakış açısına sahip korku-merkezli varsayıma göre; sistemin anarşik yapısında güvenlik minimum düzeydedir ve aktörler hayatta kalmak adına bir diğer aktörden gelen güvensizlik sorunu ile karşı karşıya kaldığında karşı tarafın niyetleri için en kötüsünü düşünüp bu çerçevede hareket etmelidir⁷⁶⁰. (2) Daha idealist İngiliz Okulu bir bakış açısı ile güvenlik ikilemi bunalımının iş birliği ile önüne geçebileceğini ve bunun aktörler arasında ortak çıkarların, değerlerin ve prensiplerin oluşturulmasının etkisine bağlı olduğu düzen-merkezli varsayımdır⁷⁶¹. (3) Güven-merkezli mantık, politikaların tekrara kaçmasını desteklememekte ve yenilerinin üretilmesi sürecini desteklemekle birlikte güvenliğin kavramına ve ulaşılabilirliğine dair global bir yaklaşımla yeniden ele alınmasını desteklemektedir⁷⁶².

Güvenlik ikileminde barış ve iş birliğinin zorluğunu ve engellerini ortaya koyan Herbert Butterfield ise 1951 yılında kaleme aldığı “History and Human Relations” isimli eserinde hiçbir liderin diğer liderlerin aklında ne olduğunu asla bilemeyeceğini iddia eden bir ikilem üzerinde durmuş, örnek olarak bir kişinin düşmanı ile aynı hücreye konulmasında karşı karşıya kaldığı ikilem analiz edilmiştir⁷⁶³. Sonuç olarak ise kişilerin (dolayısıyla devletlerin) olabilecek en kötü durumu (worst case) göz önünde bulundurmaları gerektiği düşüncesine varmıştır.

Sistem içerisindeki aktörler arasında güven-güvensizlik noktasında olası sonuçlardan biri olan savaş ve silahlanma ilişkisi açısından ‘silahlanma yarışı’ kavramı da literatürde çokça tartışılmıştır. Lewis F. Richardson, “Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of War” eserinde silahlanmanın güvensizliğe neden olduğu vurgusunu yaparak savaşların sebeplerini matematiksel açıdan ele almaktadır. Richardson, silahlanmanın ticarete oranla daha fazla maliyet içermesi sonucu silahlanmanın bir yarış halini alarak sonucunda devletler arasında savaş durumunu doğuracağını öne sürmektedir⁷⁶⁴. Richardson’ın öne sürdüğü ‘silahlanma yarışı’ (arms races) modelinde devletleri silahlanmaya iten üç neden öne sürmektedir.⁷⁶⁵ Richardson öncelikle şu soruyu sormakta; “Neden bu kadar çok ülke silahlanma konusunda isteksiz olduğu halde otomatik bir şekilde sürekli olarak sanki bunu yapmak zorundalarmış gibi silahlanmalarını arttırıyorlar?” Cevap

⁷⁶⁰ Booth, Ken ve Nicholas J. Wheeler, a.g.e., s. 11-12 ve s. 37.

⁷⁶¹ A.g.e., s. 14-15 ve s. 34.

⁷⁶² A.g.e., s. 16.

⁷⁶³ Herbert Butterfield, *History and Human Relations*, London, UK: Collins, 1951.

⁷⁶⁴ Michael D. McGinnes, ss. 443-367.

⁷⁶⁵ Richardson, *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of War*, 1960, Pittsburgh, Boxwood Press, s. 12.

olarak silahlanma yarışında; (1) her bir devletin sistem içerisindeki bir diğer devlet tarafından silahların kazanımında mücadele etmesi gerektiğinin kavranması gerekmektedir. Bir diğer anlatımla, devlet bir diğer devletin silahlanması sürecinde kayıtsız kalmayarak mücadele etmelidir. (2) Dış tehditlere yönelik bu tepki, ekonomik araştırmanın askeri üretime yönlendirmesinin getirdiği maliyetler ile yükümlüdür. (3) Her devlet diğer devletlerin silah önceliğinden dolayı tehdit edilmiş hisseder, çünkü her biri bu durumdan şikâyet eder, bu şikâyetler iki tarafı da savaşa gitme konusunda haklı olduğunu düşündürecek kadar ciddi şikâyetlerdir.

Michael D. McGinnes, 1991 yılındaki “Richardson, Rationality and Restrictive Models of Arms Races” çalışmasında Richardson’un silahlanma yarışı modelinin iç politika ve karar alma süreçlerine asgari düzeyde yer verdiği için modelin silahlanma yarışı sürdüren temel dinamiklerini anlamak adına modellemeye yeni bir yaklaşımın gerektiğini öne sürmektedir⁷⁶⁶. Ek olarak özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında silahlanma dinamiklerini analiz eden Richardson, silahlanma girişimlerinde kar-maliyet dengesini gözeterek maliyetin daha fazla olması durumunda devletlerarası silahlanma yarışlarının bir şekilde hız kazanarak savaşı kaçınılmaz kılacağını düşünmektedir⁷⁶⁷. Charles H. Anderton, “Arms Race Modelling: Problems and Prospects”, Richardson tipi modelleme ve genel olarak silah yarışı modellerinde yeterli düzeyde ele alınmamış metodolojik problemlerin olduğunu düşünmekte ve silahlanma yarışında karşılaşılan problemleri ve bu silah yarışı modelleme girişiminin nereye gitmesi gerektiğini analiz etmektedir.⁷⁶⁸

“The Arms Race Phenomenon” eserinde silahlanma yarışı sonucu kaçınılmaz olan savaş durumunu yönetimin zayıf ve güçlü olduğu devletler ayrımı ile ele alan Gray’e göre; zayıf yönetim içerisinde oluşum gösteren gruplar ve onların silahlanma süreçleri diğerlerini de teşvik edecek ve bu durum sonucunda olası bir iç savaşın meydana gelme ihtimalini artıracaklarını öngörmektedir⁷⁶⁹. Colin S. Gray, silahlanma yarışından bahsedebilmek adına dört şartın gerekliliğinden bahsetmiştir. Bunlardan ilki; bir diğerini düşman olarak gören iki veya daha fazla taraf (aktör), ikincisi, askeri örgütlenmenin olası bir savaş hali için hazır bulunması gerekliliği, üçüncüsü, taraflar nitelik (doktrin, savaş düzeni, örgütlenme) ve

⁷⁶⁶ Michael D. McGinnes, “Richardson, Rationality and Restrictive Models of Arms Races”, *The Journal of Conflict Resolution* (1986-1998), September 1991, Cilt: 35, Sayı: 3, ss. 443-473, s. 443.

⁷⁶⁷ Richardson’ın silahlanma yarışı modeli hakkında daha fazla bilgi için bkz. McGinnes, a.g.e.

⁷⁶⁸ Charles H. Anderton, “Arms Race Modelling: Problems and Prospects”, *The Journal of Conflict Resolution*, Haziran 1989, Cilt: 33, Sayı: 2, ss. 346-367.

⁷⁶⁹ Colin S. Gray, “The Arms Race Phenomenon”, *World Politics*, Ekim 1971, Cilt: 24, Sayı: 1, ss. 39-79.

nicelik (asker, silahlar) bakımından mücadele içinde olmalı, sonuncusu ise taraflar askeri kapasitelerini hızlıca artırım yoluna gitmelidirler⁷⁷⁰. Ayrıca Gray'e göre silahlanma yarışında devletin esas olarak dikkat etmesi gereken nokta; ulusal güvenlik arayışı içerisinde bulunan bir devletin silahsız bir tarafsızlık seçeneğini bir kenara bırakarak ya destekleyici ittifaklar peşinde olması gerektiği ya da esas olarak kendi topraklarında silahlanmaya çalışması gerektiğidir⁷⁷¹. Dolayısıyla Colin, silahlanmanın güvenlik oluşturuıcı etkisi söz konusu olan caydırıcılıktan ziyade olası bir savaş hali için hazır bulunmanın gerektiği bakımından silahlanmayı desteklemektedir.

Michael P. Colaresi ve William R. Thompson "Alliances, Arms Buildups and Recurrent Conflict: Testing a Steps-to-War Model" çalışmasında yazarlar, ittifakları ve silah yarışlarının savaşın sebepleri açısından genel olarak literatürde çok çalışılan kavramlardan olduğunu vurgulamakla birlikte bu çalışmada Vasquez'in uluslararası ilişkileri etkileşim süreci içerisinde düzenleyen savaş adımları teorisini incelemektedir⁷⁷². Ancak Colarasi ve Thompson sekizin üzerinde olan Paul D. Senese and John A. Vasquez'in "The Steps to War: An Empirical Study" eserinde sırladıkları savaş adımları teorisinin kısaltılmış bir versiyonunu sunmaktadır. Yazarlar, temelde toprak uyuşmazlığı ve rekabetinin savaşa neden olduğunu öne sürmekle birlikte iç politikada soruna yaklaşımda sert ve değişmez bir bilişsel tutumla tekrarlanan bir çatışma halinin silah yarışıyla savaşa dönüşebileceğini öne sürmektedirler⁷⁷³.

Barry Buzan 1984 yılında yazdığı "Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations" isimli çalışmasında barış, güç ve güvenlik kavramlarını uluslararası bir otoritenin olmaması dolayısıyla anarşik sistem yapısı adına 'anarşi' ve devletlerin rekabetçi askeri kapasite arayışları adına 'silahlanma yarışı' çerçevesinde bu üç kavramla ilişkisini analiz etmiştir. Buzan'a göre; uluslararası ilişkilerde en temeldeki sorun güvensizliktir ve silahlanma ihtiyacı devletlerin birbirlerine güvenlik konusunda şüphe ile yaklaşmalarından; anarşi dolayısıyla silahlanma yarışı ise devletlerin aralarındaki silah birikim süreçlerinin vermiş olduğu rekabetten kaynaklanmaktadır⁷⁷⁴.

⁷⁷⁰ Colin S. Gray, a.g.e., s. 41.

⁷⁷¹ A.g.e., s. 41.

⁷⁷² Michael P. Colaresi and William R. Thompson "Alliances, Arms Buildups and Recurrent Conflict: Testing a Steps-to-War Model" *The Journal of Politics*, Mayıs 2005, Cilt: 67, Sayı: 2, ss. 345-364, s. 345.

⁷⁷³ Savaş adımları teorisini kısa versiyon için bkz. Michael P. Colaresi and William R. Thompson, a.g.e., s. 350.

⁷⁷⁴ Barry Buzan, a.g.e., ss. 111-114.

Buzan, realist bir bakış açısıyla silahlanma yarışlarının sistemin anarşik yapısı ve üst otoritenin olmaması dolayısıyla oluşum gösterdiğini ve teknolojik gelişmelerle talep artışı yaşayan silahlanmanın güvenlik kavramının pozitif ya da negatif yönde bir diğer ifade ile güven-güvensizlik yönünde değişim göstermesinde etkin rol oynadığını vurgulamaktadır⁷⁷⁵. Ona göre; silahlanmada en büyük tetikleyici unsur bilgi düzeyindeki ilerlemeler olmakta ve silahlanma yarışlarında özellikle bilgi düzeyi göz önünde bulundurulması gereken noktalardandır. Yeni ve daha etkin silah üretimi süreci anarşinin silahlanma yarışı üzerindeki etkisine güç kazandırmakta ve bu gelişmeler devletlerarasındaki güven belirsizliğini arttırırken aynı zamanda onları sürekli olarak savunma sanayilerini teknolojik açıdan güncelleme baskısı altında bırakmaktadır⁷⁷⁶.

Muhammet A. Bas ve Andrew J. Coe, “Arms Diffusion and War”, adlı çalışmada yeni askeri teknolojilerin yayılması ile savaşın ortaya çıkışı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bas ve Coe’e göre; yeni bir teknoloji, güç dengesini değiştirebilir ve bir tarafın diğer tarafın güç kazanımına yönelik önleyici çabası ileriye dönük savaşa neden olabilmektedir⁷⁷⁷. Ek olarak, yazarlara göre, taraflardan biri bu potansiyele sahipse savaş muhtemel olduğu gibi iki taraf da buna sahip değilse diğerinin potansiyeli elde etme olasılığının vermiş olduğu korku yine savaşı olası kılacaktır⁷⁷⁸.

Güvenlik açısından silahlanmayı güvensizlik aynı zamanda savaş nedeni olarak gören pasifizm ‘peace movement’ (barış hareketi)⁷⁷⁹ ise, silahlanmanın barışı sağlamada bir engel oluşturduğunu öne sürmektedirler. Dolayısıyla güvenlik perspektifi, güç odaklı perspektifin güç kazanımı süreci olarak gördüğü silahlanma sürecinin aslında devletlerin kendilerine kötülük ettikleri gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Onlara göre, devletlerin silahlanma girişimleri onların güvenliğini sağlayamayacağı gibi diğer devletler için tehdit içerikli bir girişim şeklinde algılanması sonucunu doğuracak ve dolayısıyla da diğer devletlerin silahlanmasına neden olacak ve bu durum da nitekim silahlanma konusunda bir yarış meydana getirecek hatta ve hatta savaflara da neden olabilecektir⁷⁸⁰. Bu sebeple de

⁷⁷⁵ A.g.e., s. 114.

⁷⁷⁶ A.g.e., s. 115-116.

⁷⁷⁷ Muhammet A. Bas and Andrew J. Coe, “Arms Diffusion and War”, *Journal of Conflict Resolution*, 2012, Cilt: 54, Sayı: 4, ss. 651-674, s. 651.

⁷⁷⁸ Muhammet A. Bas and Andrew J. Coe, a.g.e., s. 651.

⁷⁷⁹ Pasifizm kavramı ilk olarak 1901’de kullanılmıştır. Barış Hareketi (peace movement) olarak da bilinen pasifistlerin en temeldeki anlayışları ulaşılacak sonuç ne olursa olsun savaşa girmemeyi ve ona karşı olmayı desteklemektedir. Fakat kendi içinde düşünce bakımından ayrılan pasifizm türlerinden pragmatik pasifizm, savaşa her ne kadar karşı çıksa da meşru müdafaa için güç kullanımını desteklemektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 73.

⁷⁸⁰ Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 74.

pasifistler, silahlanma yolu ile güvenliğini sağlamaktansa tam tersi olan silahsızlanma ile güvenlik kazanımını daha akılcı bir yaklaşım olarak görmektedirler⁷⁸¹. Ayrıca pasifistler, uluslararası barışı elde edebilmek için devletlerin savaşa dair gerekli ekipmanların yokluğu ile yüz yüze gelmeleri sonucunda bu barışa ulaşılacağını vurgulamaktadırlar. Hatta pasifistler silahlanma sürecinde tetikleyici ve/veya destekleyici aktörler olarak her ne kadar güvenlik durumu söz konusu olmasa da kendi çıkarları için hareket eden silah üreticilerini ve sorumsuz politikacıları göstermektedir⁷⁸².

Pasifist teorisyenlerden David Cortright'ın "Peace: A History of Movements and Ideas" isimli çalışmasında da yer verdiği ifadelerine göre; devamlı bir savaş ekonomisi devletin bütçesinden önemli bir payı savunmaya, silah teknolojisine ayırmasını gerekli kılmakta ve bu durum diğer alanlarda (örnek vermek gerekirse sosyal, teknolojik vb.) kaynakların sınırlı tutulmasına neden olmaktadır⁷⁸³. Cortright'a göre; pasifistlerin en temeldeki hedefi silahsızlanma olmakta ve barış perspektifine göre silahsızlanma süreci devletleri olası bir savaşa sürüklenme noktasında destekleyici etki göstermektedir⁷⁸⁴. Bir diğer anlatımla silahlanmaya yönelik girişimler güvenlik bunalımlarını beraberinde getirerek ve savaş ihtimalini kuvvetlendirecek etki gösterecektir.

Barış perspektifli yaklaşımın silahsızlanma girişimleri adına evrensel çözüm önerileri karşısında Buzan, uluslararası sistemin anarşik yapıya sahip olması dolayısıyla silahlanma yarışına evrensel bir çözümü mümkün görmemektedir⁷⁸⁵. Ona göre; devletlerin çıkarları, güvenlik endişeleri söz konusu olduğunda böyle evrensel bir politikanın benimsenmesi oldukça güçtür. Siyasi sorunlarla baş edilmesi noktasında devletler daha çok bu sorunların çözümüne dair bir istek içerisinde olmalı ve karşılıklı güven açısından silahların kontrolünün sağlanmasında etkin olmalıdırlar⁷⁸⁶.

Silahlanmayı güvenlik için gerekli bir kıstas olarak gören güç perspektifli yaklaşımlar, devletlerin en temelde güvenliklerini sağlama ve hayatta kalmaları adına silahlanmaları gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca devletler güvenliklerini korumak durumunda olup hiçbir zaman karşılarındakilere tam anlamıyla güven duymaları söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla hem askeri hem de ekonomik bakımdan güç potansiyellerini

⁷⁸¹ A.g.e., s. 74.

⁷⁸² Tayyar Arı, 2009, a.g.e., s. 585.

⁷⁸³ David Cortright, *Peace: A History of Movements and Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 93-94.

⁷⁸⁴ David Cortright, a.g.e., s. 95.

⁷⁸⁵ Barry Buzan, a.g.e., s. 116.

⁷⁸⁶ A.g.e., s. 123.

arttırmaları gerekmektedir. Bu çerçevede gücü merkeze alan teorisyenler, savaş korkusuna nazaran daha çok yenilme korkusunun üstün geldiğini, rekabeti teşvik ederek bunun sonucunda silahlanmanın dengesinin değişime uğradığını düşünmektedirler⁷⁸⁷. Güvenlik açısından devletler, askerî açıdan güçlenmek ve teknoloji bakımından kapasitesini arttırmak dışında diğer devletlerden gelebilecek olası saldırı ihtimallerinin de azalması için etkin olmalıdır. Burada kast edilen silahlanma yoluna asla gidilmemesi değil, devletlerin rasyonel bir politika izlenmesi yani eğer böyle bir politika izlenecekse sistem içerisindeki güç dengelerinde sarsıntılar yaratmayarak diğer devletleri kışkırtmamak ve bir silahlanma yarışı başlatmamak adına kapasitesinin diğerleri için bir tehdit seviyesi çizgisini aşmayarak bunun bir saldırı olarak algılanmasından kaçınması gerektiğidir.

Kenneth Waltz, 1979 yılında yayımladığı “Theory of International Politics” adlı eserinde sistem yapısını analiz ederek uluslararası sistemde söz konusu bir güvenlik-güvensizlik durumunun devletler üzerinde de direkt etki göstereceğini öne sürmektedir⁷⁸⁸. Waltz’a göre, anarşik sistem yapısı içerisinde devletlerin çatışmalarını sınırlandıracak olan ‘güç dengesi’ nin (balance of power) değişim sürecinden duyulan endişedir⁷⁸⁹. Waltz ‘a göre devletler güç maksimizasyonunu hedeflemekten ziyade ilişkilerinde gücü dengelemeye yönelik faaliyetler içerisindeyler⁷⁹⁰. Herz’e göre ise; güç dengesi sisteminde esas olan devletlerin kapasite artırımlarının önüne geçilerek devletlerin güvenlikleri adına yapının istikrar göstermesini sağlamaktır⁷⁹¹. Ek olarak Waltz, uluslararası sistemde devletlerin ‘self-help’ kendi başının çaresine bakma bir diğer ifade ile kendi mevcut güç potansiyeline güvenmesi ilkesini öne sürmüştür.⁷⁹² Buna göre devletler anarşik sistem yapısı içerisinde güvenliklerini sağlama noktasında kendi kaynaklarını geliştirmeli bunların en başında da güçlü bir savunma yapısı gelmektedir. Ayrıca Waltz’ın 1959 yılında neo-realizmin yaklaşımları ortaya koyduğu “Man, the State and War” isimli bir diğer eserinde ise, sistem içerisindeki aktörlerin çatışmalarının en temelinde yatan unsurun insanın doğasından kaynaklı olmadığını, çatışmaların daha çok anarşik sistem yapısı dolayısıyla gelişim gösterdiğini öne sürmektedir⁷⁹³. Dolayısıyla Waltz’ın devletlerarası ilişkilerde sistem yapısı dolayısıyla güvenlikten daha çok güvensizlik perspektifi çerçevesinde bir yaklaşım öne

⁷⁸⁷ A.g.e., s. 122.

⁷⁸⁸ Kenneth Waltz, *Man, The State and War*, New York: Columbia University Press, 1959, s. 41.

⁷⁸⁹ Kenneth Waltz, 1979, a.g.e., s. 117.

⁷⁹⁰ A.g.e., s. 127.

⁷⁹¹ John Herz, 1950, a.g.e., s. 157.

⁷⁹² Kenneth Waltz, 1979, a.g.e., s. 111.

⁷⁹³ A.g.e., s. 188.

sürdüğünü ve güç dengesindeki olası bir değişimden duyulan endişe sebebiyle devletlerin güç açısından kendi kaynaklarını ve kapasitesini arttırması gerektiğini söylemek mümkündür.

“The Tragedy of Great Power Politics” isimli çalışmasında sistem içerisinde devletlerin varlıklarını sürdürebilmelerinin tek çıkar yolunun diğer devletler üzerinde bir güç potansiyeline sahip olmak gerektiğini öne süren John Mearsheimer ise sistem içerisindeki büyük güçlerin temelde dört amacı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu amaçlardan ilki devletlerin bölgelerinde üstün güç konumunu elde etmeleri, ikincisi etkin ordular için gerekli maddi altyapıyı elinde bulundurmaları, üçüncü amaç, kara ordusu açısından üstün konumda olmak ve sonuncusu ise nükleer güç sahibi olmaktır⁷⁹⁴. Ek olarak Mearsheimer’a göre, büyük güçler sıcak çatışmalar ile ekonomik güç kaybı yaşamaktan ziyade ‘dışarıdan dengeleme’ (offshore balancing) yoluna giderek kaybı minimuma indirme yolunu seçerler⁷⁹⁵. Bu dengelemeyi daha çok olası bir güç kaybı neticesinde sistemde başka bir üstün gücün ortaya çıkmasının önüne geçebilmek amacıyla gerçekleştirirler.

Güç dengesi açısından daha çok matematiksel bir bakış açısı sunan Robert Gilpin 1983 “War and Change in the Policy” eserinde uluslararası sistemde değişimlerin kaçınılmaz olup savaşların bu değişimi oluşturacağını öne sürmektedir⁷⁹⁶. Ancak Ona göre, bu değişim süreci devletlerin kazanç-maliyet dengelerini gözden geçirmeleri üzerine kazancın olası bir savaşın getireceği maliyetin üstünde olması neticesinde gelişme gösterecek ancak tersi bir sonuç ile devletler değişimi gerekli görmeyecek ve bu da sistemin istikrarını ortaya koyacaktır⁷⁹⁷. Gilpin’e göre sistem içerisinde söz konusu bir değişimini teşvik için iki nokta bulunmakta; bunlardan birincisi bazı alanlardaki gelişmeler (örneğin teknolojik), ikincisi ise sistem içerisindeki güç dengelerindeki hareketlilik⁷⁹⁸. Diğer bir anlatımla, örneğin teknolojik alanda birtakım gelişmeler farklı alanlardaki -mesela petrole duyulan- ihtiyacı artıracak ve kazanç-maliyet dengesinde ileriye dönük kazanç beklentisi değişimi tetikleyebilecektir. İkinci noktada ise devletlerin güç dengelerindeki değişim sonucunda güç kazanımı elde eden devlet kendi çıkarları doğrultusunda bir savaş

⁷⁹⁴ John Mearsheimer, a.g.e., s.1 38.

⁷⁹⁵ John Mearsheimer, 2001, s. 148.

⁷⁹⁶ Robert Gilpin, *War and Change in the Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

⁷⁹⁷ Robert Gilpin, a.g.e., s. 11.

⁷⁹⁸ A.g.e., s. 12.

başlatabilir. Nitekim bu savaş gücü elinde bulunduran devletlerin yararına bir şekilde uluslararası sistemi dönüşüme uğratacaktır⁷⁹⁹.

Uluslararası sistemdeki değişim ve dönüşüm göz önüne alındığında aktörler elbette bu sürecin kendi çıkarları doğrultusunda oluşum göstermesini isteyecek ve bu sebeple de güç kazanımı amaçlayan aktörler sistemde silahlanmanın (olası sonuçlarından) gerek güvenlik sağlayıcı yönü ve caydırıcı etkisi gerekse güvensizliğe neden olan çatışmaları güçlendireceği yönüyle de olsa savunmalarına ve bu sebeple de silahlanma sürelerine hız kazandıracaklardır. Ancak uluslararası sistemde her bir aktörün (devletin) aynı gelişmişlik seviyesine sahip olmadıkları göz önüne alındığında zorlu, maliyetli ve üstün bir teknoloji gerektiren silahlanma girişimleri adına aktörlerin önüne hem stratejik hem de ekonomik hedeflerin analiz edilmesini gerektiren iki seçenek karşımıza çıkmaktadır. Bu seçeneklerden ilki devletlerin silah üretim yoluna giderek silahlara sahip olması iken bir diğeri silah tedarik yöntemini tercih etmeleridir.

Silah sahibi olma açısından değerlendirildiğinde; devletler tarafından en temel yol olarak görülen silahların ülke içindeki üretiminin sağlanmasıdır. Fakat öncelikle silah üretiminin fazla maliyet gerektirmesi devletler için zorlayıcı olmakta devlet bütçesinden bu üretim süreci için sağlanan miktarlar da devletin diğer alanlarda tasarrufa gitmesine neden olabilmektedir. İkinci bir nokta olarak, silah teknolojilerinde artan sürekli değişimler sonucunda bir devletin elinde bulunan askeri teçhizatlar eski dönemlere kıyasla daha kısa bir süre zarfında eski olarak nitelendirebileceğimiz bir model olarak kalmakta ve devletlerin güvenlik kaygıları nedeniyle silahlarında modernizasyona gitme süreçleri maddi açıdan devletleri yıpratma noktasına getirebilmektedir. Bir başka ifade ile teknolojiye yaşanan sürekli ilerlemeler devletlerin sahip oldukları silah kapasitesinin ve niteliğinin her zaman gelişmesini söz konusu olan bir hale getirmiştir. Ancak devletler gerek ekonomik sınırlılıklar gerekse teknolojinin gün ve gün artan gelişimi neticesinde silahlarının kapasitelerinin geride kalmasını kabul ederek üretim sürecinde devamlılığı tercih edebilmektedirler. Devletlerin bu şekilde üretimde devamlılığa gitmelerinin altında yatan en büyük nedenler olarak daha çok özgürlüklerinde herhangi bir kısıtlayıcı aktörün varlığının söz konusu olmasına imkân vermemek, olası bir ambargo uygulanması ile karşılaşmamak, silah parçalarında kısıtlamaların yaşanmaması vb. uygulamalar ile karşı karşıya kalmamak adına üretime devam etmekte olduklarını ifade etmek mümkündür. İkincisi ise yeterli

⁷⁹⁹ A.g.e., s. 12.

teknolojik kapasiteye sahip olamayan, üretim için gerekli harcama miktarını ayıramayan devletlerin daha az maliyetli olduğunu düşündükleri diğer ülkelerden silah temin etme yolunu tercih etmeleridir⁸⁰⁰.

Paul W. Thurner ve diğer yazarlar, “Network Interdependencies and the Evolution of the International Arms Trade”, isimli çalışmada uluslararası silah ticaretinin gelişim sürecini analiz etmekte ve yazara göre, kendi silah donanımlarını üretebilen devletlerin sayısının asgari düzeyde olması dolayısıyla çoğu ülkenin silah ithalatına güvendiklerini ifade etmektedir⁸⁰¹. Thurner özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde geleneksel silah transferleri ağı odaklı bir çalışma ortaya koymakta ve 2001 sonrası güvenlik konusunun nasıl ekonomiden daha önemli noktaya geldiğini incelemektedir. Paul Levine ve Ron Smith ise “Arms Export Controls and Proliferation” çalışmasında silah ihracatı sürecini analiz ederek ihracatın kontrolüne ve artışına, ayrıca bir ülkenin karşılaştığı dinamikler açısından silah üretimine yatırım yapıp yapmayacağına yönelik inceleme yapmaktadır. Ek olarak, silah ihracatının çeşitli düzenleyici rejimler ile kontrol edilebilmesinin mümkün olduğunu ve bu girişimlerin bölgesel silah yarışlarını dengeleyerek gerilimleri azaltabileceğini öne sürmektedirler. Ancak Levine ve Smith’e göre; silah ticaretinde alıcı ülkelerin kendi silah üretim sistemlerine sahip olduklarında ancak alıcılar konvansiyonel veya konvansiyonel olmayan silahlar üretme yeteneğini geliştirdiğinde, silah ihracatı kontrolleri çoğalma teşvikini artırabilecektir⁸⁰².

Silahlar, ilk çağlarda olduğu gibi günümüzde de bireylerin ve devletlerin hayatta kalmaları, güç elde etmeleri, iç-dış politik nedenler, güvenlik kaygısı ve güvensizlik endişesi gibi pek çok tehdit ve aynı zamanda hedef açısından önemli araçlar olarak görülmektedir. Zaman içerisinde yaşanan gelişmeler ve uluslararası ilişkilerin değişen gündemi neticesinde devletlerin sahip oldukları bu araçlar yetersiz gelmeye başlamakta ve silahlar devletler için güvenlik endişesi oluşturmaktadır. Bu endişe dolayısıyla da üretim gücü bakımından yeterli potansiyele ve kaynağa sahip devletler silahlanma süreçlerine hız kazandırırken yeterli potansiyele sahip olamayan bir başka ifade ile teknolojik altyapı ve kaynak açısından gerekli

⁸⁰⁰ Cristopher S. Parker, “New Weapons for Old Problems: Conventional Proliferation and Military Effectiveness in Developing States”, *International Security*, 1999, Cilt: 3, Sayı: 4, ss. 119-147, s. 123.

⁸⁰¹ Paul W. Thurner vd., “Network Interdependencies and the Evolution of the International Arms Trade”, *Journal of Conflict Resolution*, October 2018, Cilt: 20, Sayı: 10, ss. 1-29.

⁸⁰² Paul Levine and Ron Smith, “Arms Export Controls and Proliferation”, *Journal of Conflict Resolution*, Aralık 2000, Cilt: 44, Sayı: 6, ss. 885-895, s. 885.

imkânlara sahip olamayan devletler de endişe çerçevesinde makul bir çıkar yol olarak çift taraflı bir süreç olan Silah ticaretine yöneleceklerdir.

Silah ticaretinde öncelikle bilinmesi gereken bir alıcı ülke ve bir satıcı ülkenin bulunduğu iki taraflı bir sürecin söz konusu olduğudur. Nitekim alıcı ve satıcı devletlerin hedefleri farklılık gösterebilmektedir. Fakat silahlar söz konusu olunca hedefler normal bir ticari ilişkinin temelini oluşturan ekonomik kazancın elde edilmesi dışında farklı unsurları da beraberinde getirmekte ve ekonomik hedeflere ek olarak siyasi ve stratejik hedefler de silah ticareti sürecinde ön plana çıkmaktadır⁸⁰³. Bir başka ifade ile sıradan bir ticari ilişkide satıcı için maximum ve alıcı için minimum fiyat beklentisi söz konusu olup ticari anlaşma ekonomik kazanca dayanmakta iken silah ticaretinde alıcının maximum fiyat talebi bile satıcı ülkenin bir takım stratejik veya siyasi amaçları doğrultusunda gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla alıcı ile satıcı ülke arasındaki herhangi bir çıkar çatışması silah ticareti sürecini sekteye uğratabilmektedir.

Silah ticaret sürecinde alıcı ve satıcı devletlerin ekonomik, siyasi ve stratejik amaçları ve beklentilerinden bazılarını genel olarak değerlendirmek gerekirse⁸⁰⁴;

Satıcı devletlerin amaçları ve beklentilerini inceleyecek olursak;

Silah ticaretinin en temeldeki ekonomik hedeflerinden biri olarak satıcı devletlerin kendi ülkelerine döviz girişi artırımını hızlandırmak olduğu görülmektedir. Ayrıca, devletler gerçekleştirilen satışlarla beraber gelen miktarın, silah üretim süreci için gerekli maliyet miktarında azaltıcı etki göstermesini sağlamayı hedeflemektedirler.

Ekonomik açıdan ayrıca yeni istihdam olanakları sunacak olan savunma sanayiinin aktif hale getirilerek iş olanaklarını arttırması -aynı zamanda diğer yan alanlarda da iş imkânları yaratacaktır örneğin yedek parça üretimi- dolayısıyla işsizlik seviyesinde düşüşü sağlamak ve savunma açısından gücün pekiştirilmesi silah ticaretinin bir diğer amacı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Silahların yanında ek olarak onların modernizasyonunun sağlanması, parça destekleri ve silahların ne şekilde kullanılması gerektiğine dair bilgilendirme çalışmaları da satıcı devlet için ekonomik kazanç sağlayan diğer faktörler olarak karşımıza çıkmakta ve

⁸⁰³ Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 112.

⁸⁰⁴ Alıcı ve satıcı ülkelerin beklenti ve hedefleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., ss. 112-119; Geoffery Kemp, "The International Arms Trade: Supplier, Recipient and Arms Control Perspectives", *Political Quarterly*, Kasım 1971, Cilt: 42, Sayı: 4, ss. 376-388, ss. 379-384.

devletlerin bu ekonomik kazanca dayalı sürecin devamlılığının kazanılması için çaba sarf etmektedirler.

Siyasi açıdan değerlendirdiğimizde ise öncelikle satıcı devletler güvenliklerinin sağlanması veya bir bölge üzerindeki nüfuz etkisini pekiştirmek adına ticari sürecin devamını hedeflemektedirler. Özellikle savunma sanayi için gerekli alt yapı ve kaynaklardan yoksun fakat bir o kadar da güvenlik endişesi içerisinde bulunan devletler satıcı ülkeler için en kuvvetli alıcı potansiyeli taşımaları bakımından önemlidirler.

Satıcı devletler bazen bir bölge üzerinde güç alanı oluşturmayı hedeflemekte bazen de satışlar sadece söz konusu bir bölge üzerinde varlık gösterme amaçlı ya da devletin kendi çıkarıyla paralel bir çizgide güç dengesinin oluşturulması ve/veya korunması çerçevesinde gerçekleşebilmektedir.

Silah ticareti her ne kadar ticari bir süreç olarak algılsa da siyasi açıdan değerlendirildiğinde söz konusu bir satış alıcı ülke ile satıcı ülke arasında bir müttefiklik ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bir diğer anlatımla, söz konusu bir ticari ilişki satıcı ülkenin alıcı ülkenin güvenliğinin sağlanması ve uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklı belirsiz güvenlik tehditleri adına da destekleyicisi olduğunu göstermesi bakımından herhangi bir ticaret algısından farklılık göstermektedir.

Ayrıca müttefik ülkelerle gerçekleştirilen silah ticareti neticesinde söz konusu desteğe karşılık olarak devletin kendi topraklarını bir nevi satıcı ülkenin kullanımına sunması -örneğin üsler kurma- durumu da satıcı devletler için güvenliklerinin sağlanması veya olası bir saldırı (savaş) hali için avantaj sağlamaktadır.

Aynı zamanda, silah satışları ile müttefiklerini destekleme imkânı yakalayan satıcı devletler, söz konusu ülkelere kendi ordusunu yönlendirme zorunluluğundan kurtulmaktadırlar (Nixon doktrini çerçevesinde gelişen doğrudan savunmadan ziyade askeri/savunma yardımlarının sağlanmasındaki en temel amaç da nitekim bu çerçevede şekillenmiştir).

Stratejik açıdan değerlendirildiğinde bir başka amaç olarak silah ticareti, satıcı devletlere söz konusu silahların reklamlarının yapılması ve silahların kullanımının uygulama alanı bulması bakımından önemlidir. Bir başka ifade ile satıcı devletler silahların alıcı devletler tarafından kullanımı durumunda silahlarını gerçek ortamda test edebilme ve kapasitelerini görme imkânı yakalayabilmektedirler.

Alıcı devletlerin amaçları ve beklentileri incelediğimizde ise aslında genel olarak bakıldığında alıcı devletlerin amaçları ve beklentileri satıcı devletlerinki ile benzerlik

göstermektedir. Nitekim silah ticaretindeki en temel neden olan ‘güvenlik ve güç kazanımı’ alıcı devletler için de söz konusu olmakla birlikte gerek ekonomik gerekse stratejik ve siyasi hedefler açısından ticaretin iki tarafı olan devletlerin hedefleri özdeş kabul edilebilmektedir. Ancak amaç ve beklentileri alıcı devletler özelinde inceleyecek olursak;

Ekonomik açıdan silah ticaretini değerlendirdiğimizde özellikle alıcı devletlerin yeterli teknolojiye ve kaynağa sahip olmadıkları durumlarda güvenliklerini sağlamak adına silah ticaretine yöneldikleri görülmektedir. Bir başka anlatımla, devletler üretim için gerekli altyapıyı ve aynı zamanda silahların modernizasyonunu sağlamak, parçaların temin edilmesi adına bütçelerinden büyük pay ayırmalarını gerektirecek ve sürekli maliyet doğuracak silah üretiminden ziyade daha maliyetsiz olarak gördükleri silah ticareti ile güvenliklerini sağlamayı amaçlamaktadırlar.

Stratejik açıdan değerlendirildiğinde ise alıcı devletlerin silahlanma girişimlerindeki en temel amaçlarından biri olarak silahların caydırıcı gücünden faydalanılarak, sahip olunan silah potansiyelinin özellikle rakip devletler için olası bir savaş durumunda engelleyici olması önem arz etmektedir. Rakip devletlerden gelebilecek söz konusu bir saldırı atağı ile yüz yüze kalınması durumunda alıcı devletler en azından savunma alt yapısında yeterli düzeyde olmayı hedeflemektedirler⁸⁰⁵.

Silah ticareti, satıcı ülkeler için her ne kadar sıradan bir ticaret ilişkisinin ötesinde siyasi anlamda da farklı algıları beraberinde getirip hassas bir ilişkiye dayanıyorsa bu durum aynı zamanda alıcı ülke açısından da aynı hassasiyetin gösterilmesini mümkün kılmaktadır. Bir başka anlatım ile herhangi bir satıcı ülkeden fazla miktarlarda silahların temini bir müttefiklik algısı yaratacak ve güvenliğe dair şüpheleri de beraberinde getirecektir. Nitekim bu durumun en önemli sebebi silah ticareti sürecinin bir defalık uygulama olmasından ziyade süreklilik gösteren karşılıklı bağımlılık ilkesine dayalı bir ilişki süreci olmasıdır.

Devletlerin silah üretimine gitmelerindeki en temel sebeplerden biri olan ‘özgürlük’ nitekim silah ticareti sürecinde sınırlandırıcı olabilmektedir. Alıcı ülkenin savunma sanayiinin güçlendirilmesi adına temin ettiği silahlar, satıcı ülke ile yaşanacak söz konusu bir çıkar çatışması neticesinde birtakım sınırlamalar ile karşı karşıya kalabilecek ve kaynağa yönelik bu kesinti ya da aksaklıklar -örnek vermek gerekirse ambargo uygulanması, modernizasyonun geciktirilmesi, gerekli parçaların satışının yapılmaması- alıcı devleti güç durumunda bırakabilecektir. Ülkenin özgürlüğü bakımından silah ticaretinin büyüklüğü de

⁸⁰⁵ Herbert K. Tillema, a.g.e., s. 308.

alıcı devletin söz konusu baskılara karşı tutumu ile paralellik gösterecek, özgürlüğünü kısıtlayıcı rol oynayacaktır.

Özgürlük açısından değerlendirildiğinde silahların temini dışında bir diğer kısıtlayıcı nokta ise silahların kullanım alanına ilişkin olup satıcı devletin söz konusu bir devlete karşı alıcı devletin müdahalesini kısıtladığı durumdur.

Özetle, silah ticareti süreci sıradan bir ticari ilişkinin olmasından öte ekonomik, siyasi ve stratejik birtakım unsurları da bünyesinde taşımakta bu sebeple de hem alıcı hem de satıcı devletlerin göz önünde bulundurmasını gereken faktörlerin varlığını ve kar-zarar durumlarının gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca karşılıklı bağımlılığın önüne geçilebilmesi, aksaklıkların giderilebilmesi ve güvenliğin pekiştirilmesi adına hem alıcı hem de satıcı devletler ticari ilişkilerde çeşitlilik yoluna gitmelidirler.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya çapında gerçekleştirilen silah ticareti sürecine genel bir bakış ortaya konularak ABD'nin bu ticari süreçteki yeri incelenecek, ABD Dış politika parametrelerinden biri olan silahlanma ve silah ticari sürecinde büyük potansiyele sahip etkin bölgeler arasında yer alan Ortadoğu'nun silahlanma ve silah ticareti açısından önemi ortaya konularak bölgenin sahip olduğu kaynaklar ve bölgedeki çatışma-silahlanma dinamikleri arasındaki ilişki analiz edilecek ve ardından ABD dış politikasında en temel karar alıcılar olan ABD başkanlarından George W. Bush ve Barack Obama dönemlerinin genel politikaları ortaya konularak Başkanların Ortadoğu politikalarında silahlanma ve silah ticaretinin yeri incelenecektir.

5.2. Dünya Çapında Silah Ticaretlerine Genel Bir Bakış

Dünya genelinde silah ticareti açısından genel bir değerlendirmede bulunmak gerekirse silah ticaretinin artan globalleşme sürecine paralel olarak artış gösterdiği değerlendirilmektedir. Nitekim bu durumun en önemli sebeplerinden birisi olarak silahların modernizasyon süreçleriyle beraber artan maliyetleri söz konusu iken bir diğer neden olarak sistem yapısı içerisindeki güç dengelerindeki değişim dolayısıyla devletlerin realist teorisyenlerin de öne sürdüğü üzere sistemin anarşik yapısı sebebiyle kendilerine gelebilecek olan herhangi bir saldırı ihtimalinin önceki dönemlere nazaran daha da belirsizlik kazanması sonucu olarak artan güvenlik endişesi karşımıza çıkmaktadır.

İkinci dünya savaşından 1950'lerin ortalarına kadar geçen on yıllık dönemde silah ticaretinde toplam silah satışlarının yarısından fazlasının İngiltere tarafından gerçekleştirildiği, toplam satışlarda ilk üç içerisinde yer alan diğer ülkelerin ABD ve Fransa

olduğu görülmekte ve üç ülke silah ticaretinde toplam satışların %84'ünü gerçekleştirmektedirler⁸⁰⁶.

1960'lı yılların başından Soğuk Savaş'ın sonuna kadar geçen zamanda ticarete etkili iki ülke olarak ise ABD ve SSCB karşımıza çıkmaktadır. 1970'li yıllarda ise özellikle Ortadoğu bölgesine yoğun bir ticaretin söz konusu olduğu görülmekte silah transferlerinde en çok da ABD ve SSCB etkili olmaktadır. Ortadoğu bölgesine gerçekleştirilen silah transfer anlaşmalarının tüm anlaşmaların yaklaşık olarak yarısına yakınına oluşturmaları dikkat çekicidir. Gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen tüm silah transferlerinde Ortadoğu 1970'te %43,4'luk bir paya sahip olmuş ve diğer yıllarda artış göstererek 1980'de %44,2 1983 yılında da %56'lık bir pay ile yüksek miktarlarda silah alımında bulunmuştur⁸⁰⁷. Nitekim bölgede yaşanan çatışmalar ve yüksek güvenlik kaygıları bu alımları güçlendirmiş ve tedarikçilerin (satıcıların) ilgisini bölgeye yönlendirmiştir.

1990'lu yılların başında ise Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi neticesinde biten Soğuk Savaş sonrasında çift kutuplu sistem yapısı sona ererken güvenlik kavramı bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Ortaya çıkan yeni konjonktür yeni güvenlik tanımlarını ve endişelerini -örnek vermek gerekirse terörizm, bölgesel çatışmalar- beraberinde getirmiş, devletler silahlanma girişimlerini soğuk savaş sonrasında da sürdürmüşlerdir.

Özellikle Soğuk Savaş boyunca uluslararası sistem içerisindeki iki üstün güç konumundaki ABD ve SSCB arasında artan silahlanma yarışı uluslararası sistem içerisindeki devletlerin de güvenlik endişelerini güçlendirmiş artan silahlanma girişimlerinde ise 90'ların başında hem ekonomik hem de siyasal açıdan çöküş sürecinde olan Sovyetlerin silah ticaretindeki yerini ABD almıştır.

Çalışmanın bu başlığı altında dünya çapında gerçekleşen silah ticareti sürecinde özellikle Soğuk Savaş sonrası döneme odaklanılarak alıcı ve satıcı (tedarikçi) ülkeler arasında meydana gelen silah transfer anlaşmaları “1986-1993 Yılları Arasında Silah Ticareti”, “1992-1999 Yılları Arasında Silah Ticareti”, “Bush Dönemi: 2000-2008 Yılları Arasında Silah Ticareti” ve “Obama Dönemi: 2008-2016 Yılları Arasında Silah Ticareti” olmak üzere dört başlık altında incelenecektir.

⁸⁰⁶ Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., ss. 120-121.

⁸⁰⁷ Ron Smith vd., “The Economics of Exporting Arms”, *Journal of Peace Research*, Eylül 1985, Cilt: 22, Sayı: 3, ss. 239-247, s. 241.

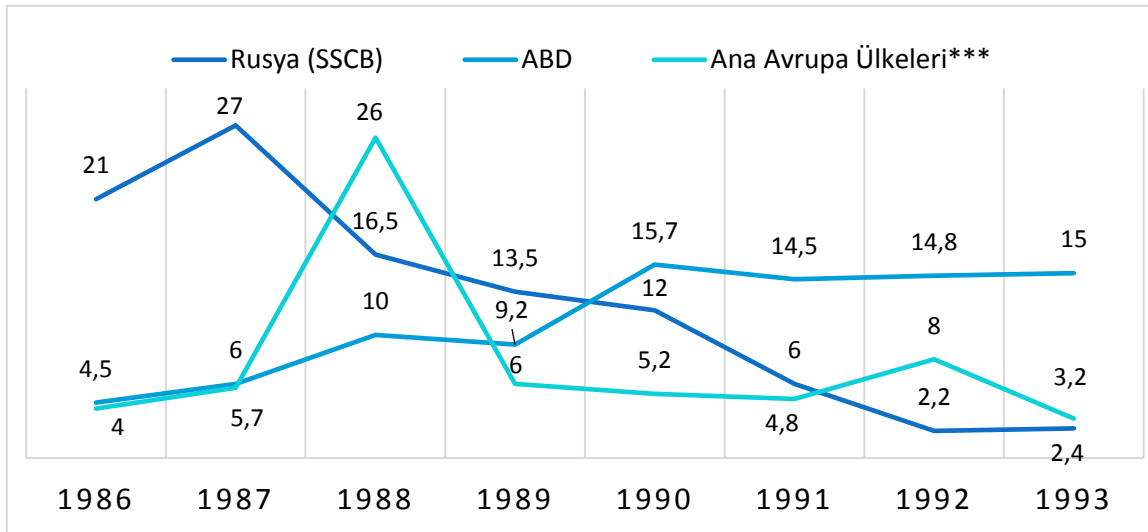
Ek olarak, söz konusu transfer anlaşmalarının her zaman kesin bir uygulama içerisine girmedeği, dolayısıyla transfer anlaşmaları ile teslimat değerlerinin farklılık göstereceği göz önünde bulundurulmalı ve söz konusu satışların sadece silahları içermediği, bu transfer anlaşmalarının içerisinde yedek parçaların temini, silahların kullanımına dair eğitimler, silahların modernizasyonu vb. destek teçhizat ve hizmetlerinin de anlaşmalar içerisinde yer aldığı değerlendirilmelidir.

Global silah ticareti verileri için özellikle Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute; SIPRI) ve ABD Kongre Araştırma Servisi'ne (Congressional Research Service; CRS) ait raporlardan faydalanılmıştır. Ayrıca çalışma içerisinde yer alan 'Dolar (\$)' verileri 'Amerikan Doları' cinsinden ifade edilmekte olup ABD verileri dışındaki diğer veriler genellikle en yakın milyon dolara yuvarlanarak verilmektedir. Ek olarak, 'Gelişmiş Ülkeler' kategorisinde ABD, Kanada, Avrupa, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ülkeleri yer alırken bu ülkelerin dışında yer alan ülkeler 'Gelişmekte Olan Ülkeler' kategorisinde incelenecektir. Çalışmada yer alan "Ana Avrupa Ülkeleri (A. A. Ülkeleri)" kategorisinde Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya yer almakta bu dört ülke dışındaki Avrupa ülkeleri ise "Diğer Avrupa Ülkeleri (D. A. Ülkeleri)" şeklinde nitelendirilmektedir.

5.2.1. 1986-1993 Yılları Arasında Silah Ticareti

Silah ticaretinde Soğuk Savaşın bitişinin hemen önceki ve sonrası olan 1986'dan 1993 yılına kadarki dönem aralığında yıllara göre gelişmekte olan ülkeler ile toplam silah ticareti anlaşmalarında lider ülkeleri inceleyecek olursak;

Şekil 5.1. Gelişmekte Olan Ülkeler ile Yapılan 1986- 1993 Yılları Arasındaki Silah Ticareti Anlaşmaları (1993 yılı ABD doları cinsinden- milyar \$)

Kaynak: Richard F. Grimmentt, "Conventional Arms Transfers to the Third World, 1986-1993", *Congressional Research Service*, 29 July 1994, s. 20 <https://fas.org/sgp/crs/weapons/transfers86-93.pdf> (Erişim Tarihi: 27.03.2019).

1986 yılından 1993'e kadar gelişmekte olan ülkeler ile tedarikçi ülkeler arasında gerçekleşen silah ticaret anlaşmalarında göze çarpan en önemli noktalardan birisi olarak, Rusya'nın 1987'de büyük miktarlarda silah ticaretini gerçekleştirdiği fakat 1987'den itibaren gelişmekte olan ülkelerle silah ticaretinde büyük ve sürekli bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Nitekim bu durumun en büyük sebeplerinden birisi SSCB'nin dağılma süreci içerisine girmesi neticesinde hem siyasal sistem yapısı hem de ekonomik açıdan kayıplar yaşaması ve 1991'de doğu bloğunun dağılması sonucunda çift kutuplu yapının sona ermesidir. ABD ise tersi bir şekilde bahsi geçen dönemlerde ticaret miktarını arttırmıştır. Özellikle 1990 yılı ve sonrasında ticaret miktarında önemli bir yükseliş yaşadığı görülmektedir. Bir başka ifade ile ABD, özellikle 1990'ların başında Sovyetlerin yıkılması ile sonuçlanan Soğuk Savaşın ve çift kutuplu yapının sona ermesi neticesinde uluslararası sistemdeki tek güç olduğunu ekonomik açıdan silah ticareti ile de gözler önüne sermektedir. 1986-1993 yıllarında tedarikçi ülkelerin yıllara göre dünya çapındaki toplam silah transfer anlaşma miktarlarını incelediğimizde;

Tablo 5.1. Tedarikçi Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Dünya Çapındaki Silah Transfer Anlaşma Miktarları: 1986-1993 (1993 yılı sabit ABD doları cinsinden-Milyon\$)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1986-1993
ABD	7,944	9,087	13,744	11,744	21,006	19,653	23,466	22,253	128,898
Rusya	26,462	30,750	24,755	17,952	13,121	6,356	1,837	2,800	124,033
Fransa	2,394	4,428	2,511	5,096	3,781	3,663	4,389	1,100	27,362
İngiltere	2,016	2,091	25,712	2,085	2,335	1,077	2,654	2,300	40,270
Çin	2,268	5,781	2,990	1,853	2,558	539	306	400	16,694
Almanya	1,890	2,337	1,555	7,297	1,668	1,400	2,041	800	18,988
İtalya	882	246	359	579	445	539	715	100	3,864
A.. Ülkeleri	13,231	10,824	4,903	5,559	2,002	1,831	1,633	600	40,584
Diğerleri	3,780	4,551	4,664	3,822	2,780	2,154	1,837	1,500	25,089
TOPLAM	60,867	70,096	81,192	55,988	49,695	37,212	38,879	31,853	425,783

Kaynak: Richard F. Grimmentt, "Conventional Arms Transfers to the Third World, 1986-1993", s. 84.

1986-1993 yılları arasındaki silah transfer anlaşmalarının toplamda 425,783 milyon \$ olduğu görülmektedir. Toplam içerisinde tedarikçilerin paylarını incelediğimizde ise ABD ve Rusya'nın gerçekleştirdiği silah transfer anlaşma toplamalarının neredeyse toplamın yarısı kadar olduğu görülmektedir. Bahsi geçen dönemde ABD toplamda alıcı ülkelerle 128,898 milyon \$ değerinde silah transfer anlaşması imzalarken soğuk savaş dönemi boyunca tek rakibi olan Rusya (SSCB) ise 124,033 milyon \$ transfer anlaşması gerçekleştirmiştir. Fakat zamanla Rusya transfer anlaşmalarında düşüş yaşarken ABD artış yakalamıştır. İngiltere ise toplamda 40.270 milyon \$ transfer anlaşması dönem aralığında etkin bir diğer tedarikçi ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yıllara göre toplamda silah transfer anlaşma değerlerine göz attığımızda ise 1986-1993 yılları arasında en fazla tedarikin 1988 yılında 81,192 milyon \$ olarak gerçekleştiği görülmektedir. Yine 1987 yılında 70,096 milyon \$ değerinde silah transfer anlaşması gerçekleştirilmiştir. Bu iki yıldaki toplam silah transferlerindeki en büyük potansiyel alıcıların Ortadoğu ülkeleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

ABD'nin bölgedeki en önemlisi pazarı Suudi Arabistan olmakla birlikte özellikle 1979 yılında gerçekleşen İran devrimi ve 1980 yılında Irak'ın İran'a saldırısı ile başlayan ve sekiz yıl sürecek olan İran-Irak Savaşı iki ülkenin de savunma sanayilerini hızlandırmalarına

ve büyük miktarlarda silah alımlarına neden olmuştur. “İrangate” skandalı olarak bilinen ABD’nin Başkan Reagan döneminde İran’a gerçekleştirdiği silah satışları ve bu satışların ABD tarafından gizli bir şekilde İsrail üzerinden gerçekleştirilmesi uluslararası alanda dikkatleri Reagan üzerine çekmiştir. Reagan ise bu gelişmenin sebepleri olarak İran ve Irak arasında sürmekte olan savaşın sona ermesini ve İran ile ABD arasındaki ilişkilerde iyileşme sağlamak olduğunu öne sürmüştür⁸⁰⁸.

Arı’ya göre Irak lider Saddam’ın, coğrafi ve nüfus açısından kendisinin yaklaşık üç katı bir potansiyele sahip İran’a yönelik bir işgal kararı almasının altında yatan asıl neden savaştan galip çıkacağı hem savunma hem de ekonomik açıdan destekleneceğine duyduğu inanç olmaktaydı⁸⁰⁹. Nitekim 1972 yılında SSCB ile dostluk anlaşması imzalayan Irak’ın savunma harcamalarındaki artışı incelediğimizde 1970-72 yıllarında ortalama 838 milyon \$ olan savunma harcamaları 1974-1980 yılları arasında ortalama 2,1 milyar \$ olan olarak gerçekleşmiş ve sadece 1980 yılındaki savunma harcaması 2,440 milyar \$ olmaktadır⁸¹⁰. Irak’ın savunma harcamalarındaki en büyük silah tedarikçisi ise SSCB olmuştur.

1970-79 yılları arasında ABD’nin İran’a silah satışları dönemin ilk yılları olan 1970-71 yıllarında 300-500 milyon \$ şeklinde gerçekleşen silah satışları 1977 yılında 5,5 milyar \$’ın üzerinde gerçekleşmiştir⁸¹¹. Dolayısıyla Ortadoğu’daki çıkarları neticesinde ABD’nin Irak’ı silahlandıran SSCB karşısında İran’a silah satışlarına hız kazandırdığını söylemek mümkündür.

1986-1989 ve 1990-1993 yılları arasında bir ayrıma gittiğimiz zaman ise 1900’lerde ABD’nin ticaretini arttırması ile ters orantılı bir şekilde diğer tedarikçilerin geriledikleri görülmektedir. Buna göre dünya ticaretinde Soğuk Savaş’tan büyük kayıplarla çıkan Rusya %75,9’luk bir düşüş yaşarken İngiltere %73,8 Çin %70,5 Almanya %54,8’lik bir düşüş yaşamıştır⁸¹².

1993 yılı özelinde dünya transfer anlaşmalarını değerlendirdiğimizde ise; ABD %69,86 yani 22,3 milyar \$ ile birinci sırada yer alırken Rusya %8,79 ve 2,8 milyar\$ ile ikinci sırada, listenin üçüncü sırasında ise %7,22 ve 2,3 milyar\$ ile İngiltere yer almaktadır⁸¹³. Ek olarak, ABD, Rusya ve İngiltere’nin gerçekleştirdiği silah transferleri 1993 yılındaki tüm

⁸⁰⁸ Tayyar Arı, 2014, a.g.e., s. 441.

⁸⁰⁹ A.g.e., s. 439.

⁸¹⁰ Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 356.

⁸¹¹ A.g.e., s. 358.

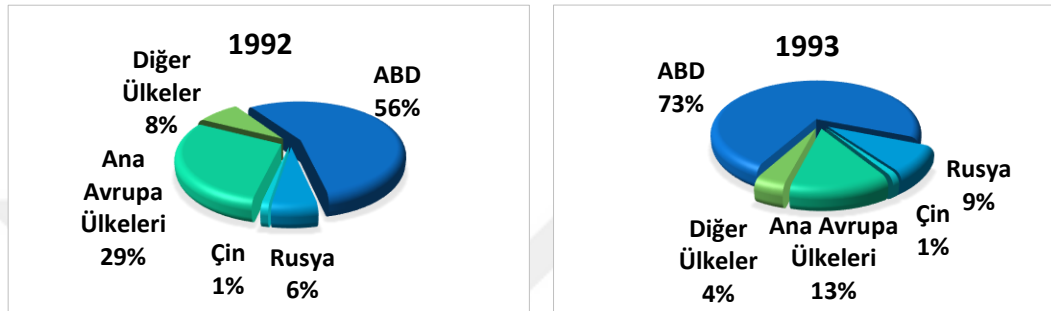
⁸¹² Richard F. Grimentt, “Conventional Arms Transfers to the Third World, 1986-1993”, *Congressional Research Service (CRS)*, 29 Temmuz 1994, özet bölümünden.

⁸¹³ Richard F. Grimentt, a.g.e., özet bölümünden.

transferlerin %85,9'unu (27,4 milyar\$) oluşturması tedarikçiler arasında üç ülkenin etkinliği bakımından oldukça önemlidir.

Toplam silah transfer anlaşmaları açısından gelişmekte olan ülkelere yönelik silah tedarikçilerinin 1992 ve 1993 yıllarındaki toplam pay dağılımlarını karşılaştırıldığında ise;

Şekil 5.2. Gelişmekte Olan Ülkeler ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkeleri Değer Yüzdelerinin Dağılımı: 1992 ve 1993 Yılları

Kaynak: Richard F. "Grimmentt, *Conventional Arms Transfers to the Third World, 1986-1993*", s. 19.

Yukarıdaki şekilde belirtildiği üzere iki yılda da ABD'nin payı toplam payının yarından fazla olması gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen silah transferlerinde tedarikçi ülkeler açısından önemini ortaya çıkarmaktadır. Buna göre ABD 1992 yılında %56 ve 1993 yılında payını %17 arttırarak %73'lük bir paya sahip olmuştur.

Soğuk savaş dönemi boyunca en önemli tedarikçilerden biri olan SSCB (Rusya)'nin ise özellikle dağılma süreci sonrası ilk yılları olan 1992 ve 1993 yıllarında silah transferlerindeki toplam payının %10'un altında olduğu görülmektedir. Bahsi geçen iki yılda gelişmekte olan ülkelere silah transfer anlaşmalarında ortalama %7,5 oranında toplamdaki payı göz önüne alındığında tedarik açısından önemli bir düşüş yaşadığı görülmektedir.

Çin ise iki yılda da asgari düzeyde olan %1'lik payını korumaktadır. Ana Avrupa ülkeleri kategorisinde yer alan Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'nın gelişmekte olan ülkelere yönelik gerçekleştirdikleri toplam transfer anlaşma paylarını incelediğimizde 1993 yılında bir önceki yıla göre payını %16 oranında arttırarak %29'a ulaştığı görülmektedir.

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası ortamın genel görünümünü ve silah ticaretinin tarafını oluşturan alıcı ülkelerin silahlanma girişimlerine neden olan faktörlerden birkaçını genel olarak inceleyecek olursak⁸¹⁴;

⁸¹⁴ Serdar Erdurmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Silahlanma*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 7-8.

Sovyetler Birliği dağılmış, Birliğin içerisinde yer alan ülkeler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan bu devletler politika hedeflerini batıya ynlendirmişler ve oluşumların içerisinde yer almayı amaçlamışlardır. Orta Asya ve Güney Kafkasya’da yer alan bu ülkelerin Rusya’ya duydukları güvensizlik silahlanma yolunda adım atmanın ve savunma açısından güçlenmenin gerekliliğini ortaya koymuştur. Fakat Sovyetler döneminden kalma askeri teçhizatların modernizasyonunu hedefleyen devletlerin teknolojik bakımdan alt yapı yetersizlikleri ve aynı zamanda ekonomik düzeydeki yetersizlikleri silah ticaretine katılımlarını engelleyici faktörler olmuş, katılımları zaman almıştır. Ayrıca Sovyetlerin dağılması ile çift kutuplu yapı sona ererken uluslararası sistemdeki g dengesindeki değişimler neticesinde tehdit algısı çok boyutlu bir hal alarak yeni oluşumları beraberinde getirmiştir. rnek vermek gerekirse uluslararası terörizm sorunudur.

Özellikle terörle mücadele kapsamında ABD’nin girişimleri ve tehdit algılarında dünya devletleri üzerinde yönlendirici birtakım söylemlerin (rneğin Irak, İran, Suriye ve Kuzey Kore’nin ‘şer eksenı’ ülkeleri olarak nitelendirilmesi) uluslararası ortamda özellikle medya etkisi ile pekiştirilerek tehdit unsuru olarak yansıtılması özellikle Ortadoğu devletlerinin silahlanma girişimlerinin hızlanmasında rol oynamıştır.

İsrail ve İran’ın Ortadoğu bölgesinde nükleer silahlar anlamında uluslararası sistemi tehdit eder bir hale gelmesi sonucunda artan güvensizlik endişesi sistem içerisindeki diğer devletlerin silahlanma girişimlerine hız kazandırmıştır. Bir diğer ifade ile iki Ortadoğu ülkesinin sahip olduğu nükleer güç potansiyeli bölgedeki diğer devletlerin de g odaklı (hem saldırı g potansiyeli hem de caydırıcılık etkisi bakımından) silahlanma isteklerini arttırmıştır.

1980’lerin ikinci yarısından 90’ların başına kadar olan dönem aralığında silah ticaretinde satıcı ülkelerin genel olarak bölgelere yönelik toplam silah sözleşme değerlerini ve toplam teslimat değerlerinin incelendiği tabloda;

Tablo 5.2. Tedarikçilerin Bölgelere Göre Toplam Silah Sözleşme Değerlerinin
Yüzdelikleri: 1986-1993 Yılları

	Asya		Ortadoğu		Latin Amerika		Afrika	
	1986-89	1990-93	1986-89	1990-93	1986-89	1990-93	1986-89	1990-93
ABD	18,88	34,93	16,92	68,00	10,19	27,63	2,10	6,68
Rusya	60,23	29,99	22,01	8,41	63,71	46,05	73,92	29,47
Fransa	1,70	15,96	7,79	5,28	6,91	4,39	2,66	4,91
İngiltere	3,16	6,77	23,59	4,12	1,54	6,58	2,00	0,00
Çin	4,86	4,35	9,14	2,64	0,00	0,00	3,33	4,91
Almanya	3,89	1,94	0,45	3,13	2,30	0,00	0,00	0,00
İtalya	0,49	0,24	0,45	0,66	3,07	4,39	1,33	4,91
D.A. Ülkeleri	5,10	3,14	12,76	3,46	4,61	4,39	4,66	14,73
Diğerleri	1,70	2,66	6,89	4,29	7,68	6,58	9,99	34,38
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Richard F. "Grimmentt, Conventional Arms Transfers to the Third World, 1986-1993", s. 54.

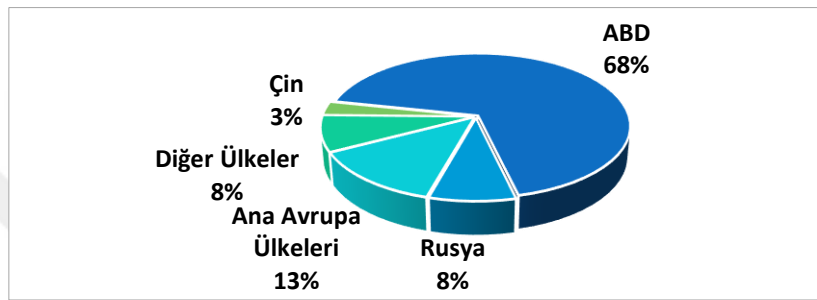
1986-1993 yılları arasındaki toplam silah sözleşme değerleri bakımından özellikle 1990-1993 yılları arasında ABD'nin Ortadoğu'ya %68'lik değerdeki anlaşma miktarı dikkat çekmektedir. Hâlbuki 1986-1989 yılları arasındaki anlaşma miktarları ortalama %16,92 olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla soğuk savaşın bitişinin hemen önceki ve sonraki yıllarını karşılaştırdığımızda ABD'nin silah satışlarında en büyük alıcı bölgenin Ortadoğu olduğu görülmektedir.

Rusya'nın Ortadoğu bölge ülkeleri ile imzaladığı toplam silah transfer anlaşmalarındaki oran ise sırasıyla %22,01 ve %8,41 ile sınırlı kalmıştır. Rusya'nın 1986-1989 yılları arasında Asya ülkelerine yönelik olan anlaşması ise %60,3 değerinde olup Rusya'nın bu dönem aralığında Ortadoğu'dan daha çok Asya'da etkin tedarikçilerden olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Rusya'nın aynı yıl aralığında Latin Amerika ülkeleri ile %63,71 Afrika ülkeleri ile %73,92 oranındaki yüksek değerlerde söz konusu sözleşmelere imza atması göz önünde bulundurulması gereken diğer noktaları oluşturmaktadır.

Ortadoğu bölgesi ile silah transferlerinde söz konusu yıl aralığında etkin tedarikçi ülkelerden bir diğer ülke olarak İngiltere karşımıza çıkmaktadır. 1986-89 yılları arasında toplam silah sözleşmelerinin %23,59'luk kısmını Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştiren İngiltere 90 sonrası dönemde %4,12 oranında transfer sözleşmesi gerçekleştirmiştir.

Genel olarak 1986 yılından 1993 yılına kadar sadece Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirilen anlaşmalarda tedarikçilerin paylarını incelediğimizde ise;

Şekil 5.3. Ortadoğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Pay Dağılımları: 1986-1993 Yılları

Kaynak: Richard F. Grimmentt, "Conventional Arms Transfers to the Third World, 1986-1993", s. 23.

Ortadoğu ile transfer anlaşmalarında 1986'dan 1993 yılına kadar tedarikçiler arasında anlaşma değerlerinin toplam yüzdeliklerine göre ilk sırada %68'lik büyük bir pay oranı ile ABD'nin olduğunu söylemek mümkündür. Bölgede tedarikçiler açısından ikinci sırada yer alan Ana Avrupa ülkelerinin toplamda %13'lük bir paya sahip olması ABD'yi bölgede büyük farkla lider tedarikçi konumuna getirmektedir. Bölge ülkeleri ile transferlerde dönem aralığında daha çok Asya ve Latin Amerika ülkelerinde alıcılara sahip olan Rusya ise %8'lik bir pay yakalamaktadır. Çin'in ise özellikle Ortadoğu'da yaşanan çatışma tarafları ile (Irak İran savaşında hem İran hem de Irak'a Silah satışları söz konusu) transfer anlaşmaları gerçekleştirerek bölge ülkeleri ile tedarikçiler arasında gerçekleştirilen anlaşmalarda %3 oranında payı söz konusudur.

1986 yılından 1993 yılına kadar gelişmekte olan ülkeler ile tedarikçi (satıcı) ülkeler arasındaki ticaret sürecinde tüm silah transferi anlaşmalarında yıllara göre lider alıcı ülkelerin anlaşma değerlerini ve liderlik sıralamasını inceleyecek olursak;

Tablo 5.3. Tedarikçilerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Gerçekleştirdikleri Silah Transfer Anlaşmalarındaki Lider Alıcılar ve Anlaşma Değerleri: 1986-1993

Sıralama	Lider Alıcılar	Anlaşma Değerleri*
(1986-1989)		
1	Suudi Arabistan	32,600
2	Irak	16,300
3	İran	8,800
4	Afganistan	8,400
5	Hindistan	8,400
6	Angola (Afrika)	7,100
7	Vietnam	6,700
8	Küba	6,200
9	Mısır	6,200
10	Suriye	5.800
(1990-1993)		
1	Suudi Arabistan	35,100
2	Tayvan	13,800
3	Kuveyt	5,700
4	İran	5,700
5	Afganistan	5,200
6	Güney Kore	5,100
7	Mısır	4,600
8	Çin	3,100
9	Hindistan	2,500
10	Malezya	2,400
(1986-1993)		
1	Suudi Arabistan	67,700
2	Irak	17,600
3	Tayvan	16,000
4	İran	14,500
5	Afganistan	13,600
6	Hindistan	10,900
7	Mısır	10,800
8	Küba	8,300
9	Vietnam	8,000
10	Angola	8,000

Kaynak: Richard F. Grimmentt, "Conventional Arms Transfers to the Third World, 1986-1993", s. 58.

Genel olarak 1986-1993 yıllarını kapsayan sekiz yıllık dönemde ABD'nin bölgedeki önemli müttefiklerinden biri olan Suudi Arabistan'ın tedarikçi ülkelerle yüksek miktarlarda silah anlaşmaları imzaladığı görülmektedir. 1986-1989 yılları arasında 32,600 milyon \$ silah tedarikçileri ile anlaşma imzalayan Suudi Arabistan neredeyse kendisinden sonra gelen diğer üç ülkenin toplam değeri kadar (33,500 milyon \$) bir silah anlaşması ile listenin ilk sırasında yer almaktadır. Özellikle bu yıllarda Ortadoğu ülkelerinin silah ticaretinde etkin alıcılar oldukları görülmektedir. Listenin ikinci ve üçüncü sırasında diğer Ortadoğu ülkelerinden

olan Irak ile 16,300 milyon \$, İran ile 8,800 milyon \$ sözleşme değerleri belirlenmiştir. Nitekim bu silah anlaşmalarının artış göstermesinin en önemli nedeni İran ve Irak arasında yaşanan ve sekiz yıl kadar uzun bir süre sürmesi sebebiyle iki devleti özellikle savunma sanayi için büyük yatırımlar yapmak durumunda bırakan ekonomik açıdan yıpratıcı savaş sürecidir. Tedarikçi ülkeler açısından ise İran daha ABD ile transfer anlaşmaları imzalarken Irak daha çok Rusya ile savunmasını güçlendirmiş bir diğer tedarikçi ülke ise iki ülke ile de anlaşma imzalayan Çin olmuştur.

Ortadoğu ülkelerinin savunma sanayilerinde ciddi düzeyde artış eğilimleri göstermelerine Irak-İran savaşları dışındaki bir diğer gelişme ise 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali olmuştur. Nitekim böyle bir girişimin en önemli sebebi de Kuveyt'in sahip olduğu petrol kaynakları ile bölgede üstün güç konumuna yükselmektir. Bu hedef çerçevesinde İran'la olan savaşın 1988 yılındaki bitişinin ardından Irak'ın silahlanma girişimlerini azaltması beklenirken bu süreci güç kazanımı amacıyla sürdürdüğü ve silahlanma girişimlerini de tek başına yeterli bulmayarak aynı zamanda silah bağımlılığından da kurtulmak amacıyla yerli üretim sürecine hız kazandırdığı görülmektedir⁸¹⁵. Ayrıca Irak, 70li yıllar ve 80li yılların başında büyük tedarikçi ülke olarak tercih ettiği SSCB ile anlaşmaktan ziyade 80li yılların sonunda ve 90lı yıllarda daha çok batılı devletler ile silah transferi anlaşmaları gerçekleştirmiştir.

1990-1993 yılları arasında, bir önceki dönemde de olduğu gibi listenin ilk sırasında Suudi Arabistan yer almakta ve tedarikçilerle 35,100 milyon \$ sözleşme gerçekleştirmektedir. Listenin ikinci sırasında ise 13,800 değerinde sözleşme bedeli ile Tayvan yer alırken 5,700 milyon \$'lık ticaret sözleşme değeri ile Kuveyt ve İran'ın yer aldığı görülmektedir.

1986-1993 yılları arasındaki sekiz yıllık dönemi incelediğimizde, listenin ilk sırasında Suudi Arabistan toplam 67,7 milyar \$ (1986-89 arasında 32,6 milyar \$ ve 1990-93 arasında 35,1 milyar \$) bedeli ile yer almaktadır. 1986'dan 1993 yılına kadar gelişmekte olan ülkelerle imzalanan silah transfer anlaşmalarının toplamda 266,5 milyar \$ olduğunu göz önüne aldığımızda Suudi Arabistan'ın tek başına bu toplamın dörtte birinin üzerinde anlaşma gerçekleştirdiği görülmektedir⁸¹⁶.

Sözleşme değerleri toplamı bakımından Suudi Arabistan ile aralarında büyük bir farkın söz konusu olduğu sıralamada ikinci ülke konumundaki İran ile tedarikçiler arasında

⁸¹⁵ Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 392-393.

⁸¹⁶ Richard F. Grimmentt, a.g.e., s. 34.

17,600 milyon \$ değerinde anlaşma yapıldığı görülmektedir. Sıralamada üçüncü ülke ise 16,000 milyon \$ ile Tayvan olmuştur.

1980’li yıllarda Çin yönetim sisteminde “tek ülke iki sistem” anlayışının Tayvan tarafından kabul görmemesi sebebiyle 1900lerin başında Tayvan bağımsızlık istemlerini kuvvetlendirmiştir⁸¹⁷. Bu istemlerin Çin’in ‘tek Çin’ politikasına ters düşmesi neticesinde Çin ve Tayvan krizin eşiğine gelmiş ve Çin Tayvan boğazının bir kısmına füzeler yerleştirmiştir⁸¹⁸. ABD ise Doğu Asya’daki en önemli müttefiklerinden biri olan Tayvan’a özellikle bölgede yükselen Çin tehdidi sebebiyle yüksek miktarlarda silah ve askeri ekipman satışları gerçekleştirmiştir.

1986-1993 yılları arasında gerçekleşen toplamda 16,000 milyon dolarlık silah transferlerindeki en büyük pay özellikle 1992 yılında Tayvan’ın ABD’den yüksek düzeyde savaş uçakları alımı olmaktadır. Nitekim ABD, bölgede toplam satışlarından %34,9’luk bir pay ile tedarikçiler arasında ilk sırada yer almıştır (ikinci sırada %30 ile Rusya bulunmakta)⁸¹⁹. Ek olarak, Tayvan’ın yüksek düzeyde silah alımı ise ABD’nin en önemli iki müttefiki olan Suudi Arabistan’ın ve Mısır’ın 1900’lerin ilk yıllarında paylarında sırasıyla %7,7 ve %25,8 düşüşüne sebep olmuştur⁸²⁰. Bahsi geçen dönemde silah transfer anlaşmalarındaki lider alıcılar sıralamasında yer alan diğer ülkeler ise sırasıyla İran, Afganistan, Hindistan, Mısır, Küba, Vietnam, Angola olarak karşımıza çıkmaktadır.

Silah teslimat değerleri açısından 1986 yılından 1993 yılına kadar olan dönemi 90’lı yılların hemen öncesi ve ilk yılları şeklinde bir ayrıma gittiğimizde 90’lı yılların ilk yıllarında gelişmekte olan ülkelerin silah alımlarında önemli düşüşler söz konusu olmaktadır. Silah teslimat değerlerini mevcut dolar cinsinden değerlendirdiğimizde bazı alıcılara ait düşüş oranları ve miktarları şu şekildedir; Angola % 90,3 (7,2 milyar dolardan 700 milyon dolara); Irak % 85,4 (19,8 milyar dolardan 2,9 milyar dolara); Vietnam,% 80,1 (6,7 milyar dolardan 1,3 milyar dolara); Hindistan, % 77,2 (13,6 milyar dolardan 3,1 dolara); Küba% 66,7 (6,3 milyar dolardan 2,1 milyar dolara); Suriye % 59,3 (5,4 milyar dolardan 2,2

⁸¹⁷ Emine Akçadağ Alagöz, “Çin ile Amerika Arasında Var Olmaya Çalışan Bir Ada: Tayvan”, , *BİLGESAM (Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 25 Mart 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/864/-cin-ile-amerika-arasinda-var-olmaya-calisan-bir-ada--tayvan/#.XL2JQOgzZPZ> (Erişim Tarihi 22.04.2019)

⁸¹⁸ Nitekim yükselen kriz 1995 yılında Tayvan Boğazı Krizine neden olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Emine Akçadağ Alagöz, a.g.e.

⁸¹⁹ Richard F. Grimmentt, a.g.e., s. 10.

⁸²⁰ A.g.e., s. 11.

milyar dolara); Afganistan'dan% 40.7 (9,1 milyar dolardan 5,4 milyar dolara); İran% 38.4 (8.6 milyar dolardan 5.3 dolara) düşüş göstermiştir⁸²¹.

5.2.2. 1992-1999 Yılları Arasında Silah Ticareti

Dünyadaki tüm uluslararası silah transferlerinin toplamı bakımından Soğuk Savaş sonrası ilk yıllardan olan 1992 yılından 1999 yılına kadarki dönem için genel bir değerlendirme ile 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen toplam harcama miktarının 150,4 milyar \$ olduğu görülmekte fakat sonraki dönem aralığı olan 1995-1999 yıllarında toplam dünya çapındaki değer bakımından %23,3'lük bir düşüş yaşandığı, yaklaşık 115,3 milyar \$ şeklinde gerçekleştiği görülmüştür⁸²².

1992-1999 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler ile gerçekleştirilen silah transferlerinin dünya çapındaki değeri %68,3'ünü oluşturmakta iken bu oranın 1996-1999 yılları arasında %66,4'e düştüğü, 1999 yılında ise tekrar artış göstererek %68 şeklinde transfer anlaşmalarının gerçekleştiği ayrıca 1996 yılından itibaren gelişmekte olan ülkeler ile gerçekleştirilen transfer anlaşmalarında yaklaşık değeri 20,6 milyar \$ olan en yüksek toplamın yakalandığı değerlendirilmektedir⁸²³.

1992 yılından 1999 yılına kadar tedarikçi ülkelerin gelişmekte olan ülkeler ile silah ticareti sürecinde dünya çapındaki silah transfer anlaşma miktarlarını inceleyecek olursak;

⁸²¹ A.g.e., s. 46.

⁸²² Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999", özet bölümünde

⁸²³ Richard F. Grimmett, a.g.e., özet bölümünden.

Tablo 5.4. Tedarikçi Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Dünya Çapındaki Silah Transfer Anlaşma Miktarları: 1992-1999 (1999 kuru-milyon dolar cinsinden)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1992-9
ABD	24,241	24,568	14,282	9,712	11,910	7,703	10,302	11,768	114,486
Rusya	2,114	2,739	4,466	8,210	5,038	3,673	2,569	4,800	33,609
Fransa	10,568	5,707	9,713	2,846	2,787	5,247	3,392	900	41,160
İngiltere	2,114	3,196	782	876	4,609	1,049	2,055	800	15,481
Çin	587	571	670	219	1,072	1,364	925	1,900	7,308
Almanya	1,527	1,484	1,340	547	107	630	5,139	4,000	14,773
İtalya	587	457	223	1,314	429	315	925	600	4,839
Diğer Avrupa Ülkeleri	1,996	1,027	2,679	3,175	4,073	2,099	1,747	4,600	21,397
Diğer Ülkeler	1,409	1,256	893	2,299	3,216	1,469	1,233	900	12,675
TOPLAM	45,143	41,004	35,047	29,198	33,242	23,548	28,288	30,268	265,738

Kaynak: Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999", Congressional Research Service, 18 August 2000, <https://fas.org/sgp/crs/weapons/transfers92-99.pdf>, s. 72. (Erişim Tarihi: 28.03.2019)

1992 yılından 1999 yılına kadar tedarikçi ülkeler ile alıcı ülkeler arasında gerçekleştirilen silah transfer anlaşmalarının toplam değeri 265, 738 milyon \$ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen dönem aralığında en fazla transferlerin gerçekleştirildiği yıllar ise 1992 ve 1993 yılı olup anlaşma toplamaları sırasıyla 45,143 milyon \$ ve 41,004 milyon \$ olmaktadır.

1992-1999 yılları arasındaki toplam transferler açısından ülkeleri değerlendirdiğimizde ise toplamın neredeyse yarısına yakın bir transfer anlaşma bedeli olan 114, 486 milyon \$ ile ABD tedarikçiler arasında öne çıkmaktadır. Nitekim bu toplamda ABD'nin özellikle 1992 yılında gerçekleştirdiği 24,241 milyon dolar değerindeki anlaşma ile 1993 yılındaki 24,568 milyon dolarlık transfer anlaşmalarının payı büyüktür.

Tedarikçi ülkeler bakımından İkinci sırada ise 41, 160 milyon \$ şeklinde gerçekleştirdiği anlaşma miktarı ile Fransa yer almaktadır. Dolayısıyla ikinci ülkenin de

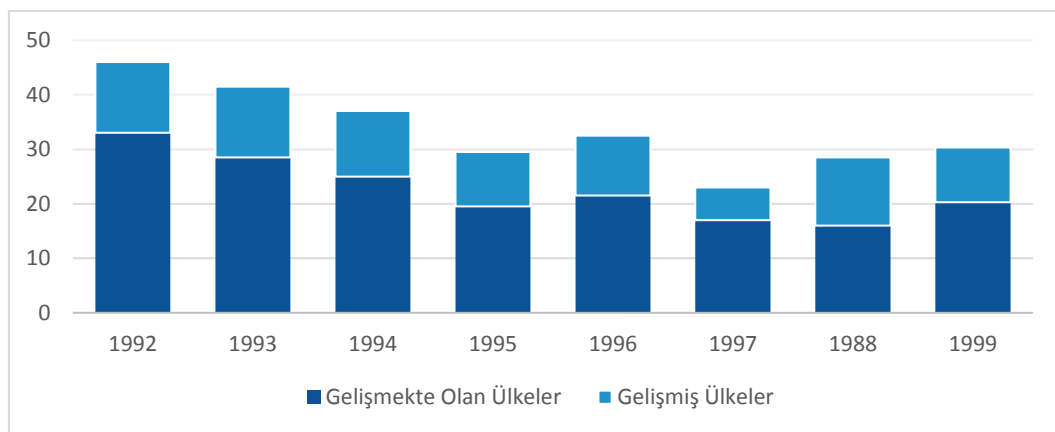
yaklaşık üç katı bir seviyede transfer anlaşması imzalayan ABD'nin soğuk savaşın ilk yıllarında silah ticareti açısından oldukça büyük pazarlar elde ettiği ve çift kutuplu sistem yapısından tek güç olarak çıktığını söylemek mümkündür. Soğuk savaş boyunca çift kutulu yapının diğer kanadı olan SSCB (Rusya) ise söz konusu dönem aralığında 33,609 milyon \$ transfer anlaşması gerçekleştirerek üçüncü sırada yer almaktadır.

1992-95 ve 1996-99 dönemlerinde en etkin tedarikçilerin ABD, Fransa ve Rusya olduğu görülmektedir. 1999 yılında ise etkin tedarikçilerde Fransa'nın yerini 4,000 milyon \$ değerinde gerçekleştirdiği silah transfer anlaşmaları ile Almanya almaktadır.

1996-1999 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerle gerçekleştirilen toplam transferler bakımından ABD 25,7 milyar \$ yani %33,6'lık bir oran ile birinci, 14 milyar \$ anlaşma yani %18,7'lik bir pay ile Rusya bahsi geçen yıllar arasında ikinci ülke olarak yer alırken Fransa 9 milyar \$ ile %11,7'lik bir paya sahip üçüncü ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Özelde 1999 yılını göz önüne aldığımızda ise tedarikçi ülkelerin gelişmekte olan ülkelere silah teslimatlarında ABD 11,4 milyar \$ ve %50,1 oranı ile birinci, 3,9 milyar \$ ve %17,2 ile İngiltere, sıralamada üçüncü ülke ise 2,2 milyar \$ ile Fransa olmaktadır⁸²⁴.

Genel olarak silah transferlerinde 1992-1999 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirdikleri silah transfer anlaşmalarının miktarlarında bir karşılaştırmaya gidildiğinde;

Şekil 5.4. Dünya Çapında 1992-1999 Yılları Arasındaki Toplam Silah Transfer Anlaşma Miktarları: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması (milyar \$ cinsinden)

Kaynak: Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999", s. 16.

⁸²⁴ Richard F. Grimmett, a.g.e., özet bölümünden.

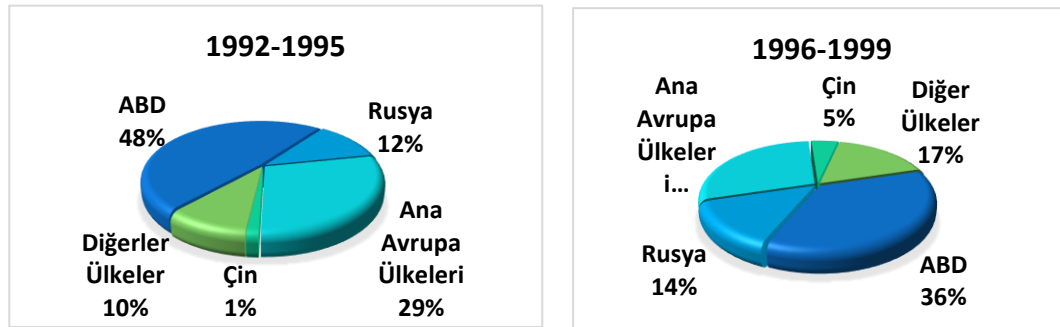
1992-1999 yılları arasında silah transfer anlaşmalarında gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında sınıflandırmaya gidildiğinde genel olarak, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin yıllara göre toplamda yaklaşık üçte biri kadar anlaşma gerçekleştirdikleri değerlendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin silah ticaretine yönelmelerindeki en temel sebeplerden birisi ise nitekim soğuk savaş yıllarında çift kutuplu yapının sona ererek yeni sistem içerisinde çok kutuplu bir yapının söz konusu olması neticesinde devletlerin kendilerine yönelebilecek tehditlerin yönünü ve şiddetini tam olarak saptayamamalarından dolayı güvenliklerinden duydukları endişe olmaktadır. Ayrıca devletler silahlanarak savunma sanayilerini güçlendirdikleri ve olası bir savaş hali için hazır bulunmaları mümkün olduğu gibi bununla birlikte silahların caydırıcı gücünden de faydalanabilmektedirler. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin gerek güvenlik kaygısı gerekse üstün güç konumuna yükselebilmek adına önceden olduğu gibi gelecekte de gelişmiş ülkeler için silah ticareti sürecinde ‘Pazar’ olacaklarını söylemek yanlış bir yorum olmayacaktır. Ek olarak 1900’lerin başında silah ticareti sürecinde alıcı ülkeler arasında özellikle Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri tedarikçi ülkeler için büyük pazar alanını oluşturmaktadırlar.

Şekilde görüldüğü üzere 1992 ve 1993 yıllarında söz konusu dönem aralığında maximum transfer anlaşma miktarları söz konusu olup hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin 1992 yılında toplamda yaklaşık 46 milyar dolar ve 1993 yılında ise yaklaşık 41,5 milyar dolarlık anlaşmalar gerçekleştirdikleri görülmektedir. 90’ların başında yüksek miktarlarda gerçekleşen silah transfer anlaşmalarının 90’ların sonuna doğru düşme eğilimleri söz konusu olup 1999 yılında ise transfer anlaşmalarının toplamda 30,3 milyar dolar değerinde gerçekleştiği görülmektedir. 1992-1995 yılları arasındaki bu üç yılda silah transfer anlaşma değerleri toplamda 150,4 milyon \$ olup bu rakam 1995-1999 yılları arasındaki diğer üç yılda toplam 115,3 milyon \$ olarak gerçekleşmiş dolayısıyla bir sonraki dönemde %23,3’lük bir düşüş söz konusu olmuştur⁸²⁵.

Silah ticaretinde tedarikçi ülkelerin gelişmekte olan ülkelere toplamda gerçekleştirdikleri silah transfer anlaşmalarında satış açısından dünya çapındaki pay dağılımlarının incelendiği aşağıdaki şekilde 1992-1995 ve 1996-1999 yılları karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Buna göre;

⁸²⁵ Richard F. Grimmett, a.g.e., s. 3.

Şekil 5.5. Dünya Genelindeki Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Değer Yüzdelерinin Dağılımı: 1992-1995 ve 1996-1999 Yılları

Kaynak: Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999", s. 17.

1992-1995 yılları arasında ABD geliştirmekte olan ülkeler ile gerçekleştirilen silah ticaret anlaşmalarında tedarikçi ülkeler arasında anlaşmaların yaklaşık yarısını gerçekleştirerek %48'lik bir paya sahip olmuştur. Aynı yıl aralığında Ana Avrupa kategorisinde yer alan dört ülke Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya ise toplamda %29'lük bir pay elde etmişlerdir. Rusya'nın ise 1992-95 yılları arasında toplamda %12 pay ile ABD'nin neredeyse dörtte biri kadar silah transfer anlaşmasına imza attığı görülmektedir. Çin %1'lik küçük bir paya sahip olmakta diğer ülkeler ise tüm dağılımdaki paydan %10'luk bir dilim elde etmektedirler.

Bir sonraki dönem aralığı olan 1996-1999 yılları arasında ABD, bir önceki dönemde olduğu gibi %36'lık pay ile yine dağılımdaki en büyük paya sahip olurken %12 düşüş yaşadığı görülmektedir. Dönem aralığında diğer ülkelerin payı ise %17'ye yükselmektedir. Bir sonraki dönemde önemli bir yükseliş gösteren diğer ülke ise payını %5'e yükselten Çin olmakta ve tedarikçi ülkeler açısından değerlendirildiğinde önemli bir çıkış yakalayarak dikkatleri üzerine çekmektedir. Rusya ise %12'lik bir pay artışı ile ticaret anlaşmalarının toplamına göre payını %14'e yükseltmiştir. Bu yükselişteki en büyük pay ise Rusya'nın Asya ülkeleri ile gerçekleştirdiği silah anlaşmalarıdır.

Tedarikçi ülkelerin geliştirmekte olan ülkeler ile gerçekleştirdikleri silah sözleşme değerlerini bölgeler bazında inceleyecek olursak;

Tablo 5.5. Tedarikçilerin Bölgelere Göre Toplam Silah Sözleşme Değerlerinin
Yüzdelikleri: 1992-1999

	Asya		Ortadoğu		Latin Amerika		Afrika	
	1992-5	1996-9	1992-5	1996-9	1992-5	1996-9	1992-5	1996-9
ABD	30,55	23,88	51,99	49,32	30,34	27,44	3,76	1,19
Rusya	22,26	36,98	4,57	6,99	10,88	6,80	26,25	10,68
Fransa	20,38	3,95	30,97	20,39	6,53	9,07	2,75	1,34
İngiltere	6,7	9,34	4,99	3,79	8,71	0,00	0,00	8,01
Çin	3,22	7,54	1,04	4,95	0,00	0,00	4,37	13,35
Almanya	2,95	5,75	0,21	0,29	6,53	0,00	0,00	26,71
İtalya	2,15	1,80	1,45	0,29	15,24	2,7	0,00	4,01
D.A. Ülkeleri	6,44	5,03	3,74	10,19	15,24	38,55	21,87	25,37
Diğerleri	5,36	5,75	1,04	3,79	28,30	15,87	35,00	9,37
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999", s. 44.

1992-1995 ve 1996-1999 şeklinde sınıflandırma ile tedarikçilerin bölgelere yönelik gerçekleştirdikleri toplam silah anlaşma değerleri genel olarak incelendiğinde bölgelere göre yüzdeliklerin verildiği yukarıdaki tabloya göre; ABD'nin diğer ülkelere oranla bölgelerle yapılan anlaşma değerlerinin yüzdelik bakımından fazla olduğu görülmektedir. Nitekim bölge açısından değerlendirdiğimizde 1992-1999 yılları arasındaki toplam değer bakımından ABD'nin Ortadoğu özelinde gerçekleştirdiği anlaşma değerleri 1992-95 yılları arasında %51,99 ve 1996-99 yılları arasında toplamda %49,32 olmakta ve ortalama %50,65 olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ABD'nin toplam silah sözleşmelerinin yarısından fazlasını Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirdiği değerlendirilmektedir. Ortadoğu ülkelerin silah ticareti sürecine hız kazandırmalarının sebebi ise bölge ülkelerin içerisinde bulunduğu çatışma ortamı olmakta özellikle 1990 yılında gelişen Körfez Krizi silahlara olan talebi arttırmıştır.

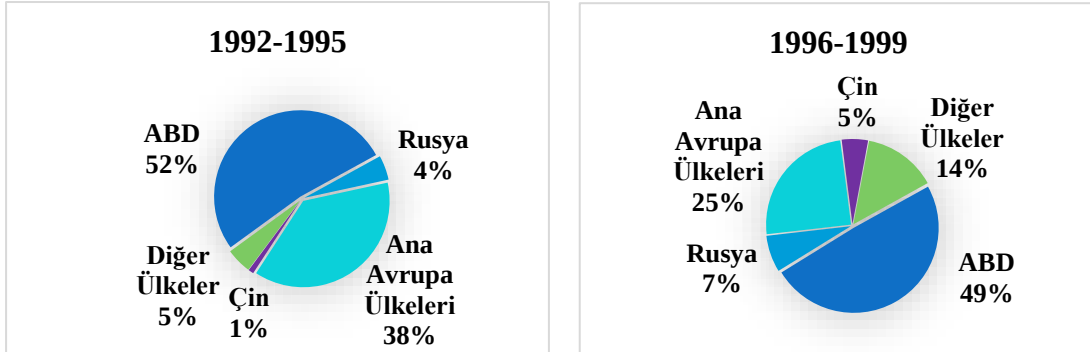
1992-99 yılları arasında silah transfer anlaşmalarında Ortadoğu bölgesi dışında ABD'nin etkin tedarikçi rolünü üstlendiği bir diğer bölge ise Asya olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre ABD Asya ülkeleri ile gerçekleştirilen silah transfer anlaşmalarında 1992-95 yılları arasında %30,55 oranında bir pay elde ederken bu oran bir sonraki dönem olan 1996-99 aralığında toplamda %23,88'e düşüş göstermiştir. 1992-1999 yılları aralığında ise ABD'nin Asya ülkeleri ile anlaşma yüzdesi ortalama %27,21 olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla 90'ların ilk yıllarında ABD'nin transfer anlaşmalarında en büyük payın ilk olarak %50,65 ile Ortadoğu ülkelerinin bir sonraki bölgenin ise %27,21 ile Asya olduğu görülmektedir. ABD'nin toplamda gerçekleştirdiği transfer anlaşmalarında Latin Amerika ülkelerinin payı ise 1992-95 aralığında %30,34 olmakta ve bir sonraki dönem olan 1996-99 yılları arasında toplamda %27,44'e düşmektedir. Bir diğer ifade ile ortalama %28,89 olarak gerçekleşmekte dolayısıyla Ortadoğu ve Asya'dan sonra gelmektedir.

1990'ların ilk yıllarında etkin tedarikçilerden bir diğeri olan Rusya'nın ise Ortadoğu'dan daha çok Asya bölgesine odaklandığı görülmektedir. Rusya'nın gerçekleştirdiği toplam transfer anlaşmalarında Asya ülkeleri ile gerçekleştirilen transfer yüzdesi 1992-95 yılları arasında %22,26 olarak gerçekleşmekte ve bu oran 1996-99 yılları arasında %36,98'e yükselmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın Asya ülkeleri ile transfer anlaşmalarını 1992-99 yılları arasında ortalama %29,62 olduğu görülmektedir. Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirdiği transfer anlaşma oranı ise %5,78 (1992-95 yıllarında %4,57 1996-99 aralığında ise toplamda %6,99) ile sınırlı kalmaktadır.

Fransa'nın Ortadoğu bölgesine yönelik anlaşma değerleri ise 1992-95 yılları arasında 30,97 ve 1996-99 yılları arasında 20,39 olmakla birlikte ortalaması ise %25,68 olarak karşımıza çıkmakta ve dolayısıyla bölgenin tedarikçi ülkelerden biri olan Fransa'nın da ilgisini çektiği görülmektedir. Fransa'nın toplam transfer anlaşmalarında Asya'nın payı ise ortalama %12,17 (1992-95 yıllarında %20,38 ve 1996-99 aralığında toplamda %3,95) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Silah ticaretinde tedarikçi ülkelerin alıcı Ortadoğu ülkeleri özelinde 1992-1999 yılları arasında toplam transfer anlaşmalarındaki pay dağılımlarının incelendiği aşağıdaki şekillere göre;

Şekil 5.6. Ortadoğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Pay Dağılımları: 1992-1995 ve 1996-1999

Kaynak: Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999", s. 23.

Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirilen transfer anlaşmalarındaki tedarikçi ülkelerinin pay dağılımlarının incelediğimizde yukarıda da görüldüğü üzere; 1992-1995 yılları arasında ABD %52'lik bir paya sahip olmakta ve bölgede en etkin tedarikçi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu oran 1996-1999 arasında ise %3'lük bir düşüş ile %49'a gerilemiştir. Genel olarak değerlendirdiğimizde ise 1992-1999 yılları arasında ABD'nin ortalama %50,5 ile tedarikçi ülkelerin Ortadoğu'ya yönelik gerçekleştirdikleri toplam silah transfer anlaşmalarının yarısını gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

1992-95 yılları arasında Ortadoğu ülkeleri transfer anlaşmalarında Ana Avrupa ülkelerinin payının %38 olarak karşımıza çıkmaktadır. Ana Avrupa ülkeleri içerisinde en büyük pay ise Fransa'ya ait olmaktadır. 90ların ilk yıllarında Rusya ise %4 oranında transfer anlaşmalarına imza atarken Çin Ortadoğu bölgesinde %1 pay kazanmaktadır.

1996-1999 dönem aralığında ise ilk dönemde %52'lik bir paya sahip olan ABD'nin bir sonraki dönemde %49 olduğu görülmektedir. Ana Avrupa ülkelerinin de bir sonraki dönemde düşüş yaşayarak %25'lik bir paya sahip olduğu incelenmektedir. 90'ların sonlarında bölge ülkeleri ile silah transfer anlaşmalarını arttıran ülkelere birisi olarak %3'lük bir pay artışı ile %7'lik pay ile Rusya karşımıza çıkmaktadır. Transfer anlaşmaları arttıran bir diğer ülke ise Çin olmakta ve %1'lik payını %5'e yükseltmektedir. Bu yükseliş günümüzde önemli tedarikçi ülkelerden olan Çin'in tedarikçi ülkeler arasında güç kazanması açısından oldukça önemli olmaktadır. Diğer ülkelerin 1996-99 yılları arasındaki payları ise %14 olarak görülmektedir.

1992 yılından 1999 yılına kadar gelişmekte olan ülkeler ile tedarikçi (satıcı) ülkeler arasındaki ticaret sürecinde tüm silah transferi anlaşmalarında yıllara göre lider alıcı ülkelerin anlaşma değerlerini ve liderlik sıralamasını inceleyecek olursak;

Tablo 5.6. Tedarikçilerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Gerçekleştirdikleri Silah Transfer Anlaşmalarındaki Lider Alıcılar ve Anlaşma Değerleri: 1992-1999

Sıralama	Lider Alıcılar	Anlaşma Değerleri
(1992-1995)		
1	Suudi Arabistan	21,800
2	Tayvan	13,300
3	BAE	7,300
4	Çin	7,000
5	Kuveyt	6,100
6	İsrail	3,300
7	Mısır	3,100
8	Malezya	3,000
9	Pakistan	2,800
10	Güney Kore	2,700
(1996-1999)		
1	BAE	7,700
2	Hindistan	7,300
3	Suudi Arabistan	7,100
4	Mısır	6,700
5	İsrail	4,500
6	Çin	3,900
7	Güney Afrika	3,400
8	Güney Kore	2,700
9	Tayvan	2,100
10	Pakistan	2,100
(1992-1999)		
1	Suudi Arabistan	28,900
2	Tayvan	15,400
3	BAE	15,000
4	Çin	10,900
5	Mısır	9,800
6	Hindistan	8,600
7	İsrail	7,800
8	Kuveyt	7,200
9	Malezya	4,900
10	Pakistan	4,900

Kaynak: Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999", s. 48.

Transfer Anlaşma değerleri açısından 1992-1995 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler arasında lider ülkeler sıralamasını incelediğimizde ilk on içerisinde yer alan ülkelere beş tanesinin Ortadoğu ülkesi olduğu görülmektedir. Nitekim 90'ların ilk yıllarında Ortadoğu ülkelerinin silah ticaretinde alıcı lider ülkeler olmasının nedenlerinden birisi olarak Irak'ın en temelde petrol kaynaklarına erişmek ve Arap dünyasında lider konuma yükselmek hedefleri ile 1990 yılında gerçekleştirdiği Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşı karşımıza çıkmaktadır.

Körfez savaşının esas nedeni Irak lideri Saddam'a göre Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin üretimlerinde maksimizasyona giderek Irak yönetimini yaklaşık 14 milyar dolarlık zarar içerisine sürüklemeleridir⁸²⁶. Ancak Kuveyt'in sahip olduğu petrol rezervleri göz önüne alındığında bu sebebin daha çok Irak'ın çıkarları çerçevesinde şekillenen bir bahane olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Arap dünyasında liderlik statüsüne erişmek isteyen Irak yönetimi için kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Ayrıca sekiz yıl süren İran-Irak savaşı sonucunda ekonomik açıdan da büyük kayıplar veren ve büyük borçlar içerisine giren Irak yönetiminin çare arayışı içerisi de savaşın bir diğer nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Saddam'ın Kuveyt'i işgal ettiğini açıklaması üzerine ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) hem Irak hem de Kuveyt'e ekonomik yaptırım ve silah ambargosu uygulanması yönünde ekonomik ve siyasi açıdan sınırlandırıcı karar almış ve Türkiye'de bu karara Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapattığını belirterek destek vermiştir⁸²⁷. Ek olarak BMGK aynı yıl Kuveyt'ten çekilmezse Irak'a karşı güç kullanımı uygulanacağını belirtmiş ve ABD Irak'a karşı koalisyon güçlerine katılıp bu karara uymayan ve Sovyetlerden destek göreceğini zanneden Irak'a savaş ilan ederek hava "Çöl Fırtınası Operasyonu" ve kara harekâtı düzenleme kararı almıştır⁸²⁸. ABD'nin hem havadan hem de karadan saldırılarına yeterli düzeyde karşılık veremeyen Saddam'ın Kuveyt'ten çekildiğini ilan etmesi üzerine savaş sona ermiştir. Maliyet açısından değerlendirdiğimizde ise savaş Irak için yaklaşık 200 milyar dolara Kuveyt için ise 100 milyon doların üzerinde bir fatura çıkarmaktadır⁸²⁹. Dolayısıyla Irak'ın İran ile savaşında Irak'ı büyük borç içerisine sokan

⁸²⁶ Tayyar Arı, 2014, a.g.e., s. 468.

⁸²⁷ A.g.e., s. 469.

⁸²⁸ A.g.e., s. 470.

⁸²⁹ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 67.

savaş neticesinde faturalarını ödemek amacıyla Kuveyt'e yönelik saldırı Irak yönetimi için özellikle ekonomik açıdan oldukça yıkıcı bir etki göstermiştir.

Ancak Irak için uluslararası alanda tek sorun Kuveyt'i işgal etmesi sonucu yaşanan körfez dengelerindeki değişimin büyük güçlerin çıkarlarını etkilemesi değildi. Aynı zamanda Irak'ın sahip olduğu kitle imha silahları ve yenilerinin üretilmesi olasılığı uluslararası sistem için bir tehdit oluşturmakta ve bunun önüne geçilmeliydi⁸³⁰. Bu çerçevede Irak'ın nükleer silahlar da dahil olmak üzere kimyasal ve biyolojik silahlarını imha etmesi gerekmekte ve denetim süreci de Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu (UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ile sağlanacaktı ancak Irak yönetiminin özel komisyon ile iş birliği sürecinden kaçınması ABD'nin Ortadoğu politikalarında Irak'ın çevrelenmesi adına önemli bir fırsat sunmaktaydı⁸³¹.

1990'ların başında Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler ışığında silah transfer anlaşmalarını değerlendirdiğimizde 1992-95 yılları arasında alıcı ülkeler listesinin ilk sırasında 21,800 milyon \$ değerindeki anlaşma miktarı ile Suudi Arabistan yer almaktadır. Nitekim ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan Suudi Arabistan'ın silah ticaretine ağırlık vermesindeki en büyük neden bölge ülkelerinin sahip oldukları para ve kaynakların bir devletin güvenliğini sağlamada ne derece yeterli olduğu noktasında güvenlik artımı amacıyla devletlerin silahlanma yoluna gitmeleridir. Bir diğer neden ise ABD'nin bölgedeki hayati çıkarlarının en temelinde yatan petrolün güvenliğinin sağlanması adına özellikle bölgede bulunan önemli müttefiklerinden Suudi Arabistan ve İsrail'i silahlandırma yoluna giderek ABD'nin çıkarlarına ters düşebilecek güç dengelerinde olası bir değişikliğin önüne geçebilmektir. Suudi Arabistan'ın 1996-99 yılları arasında imzaladığı silah transfer anlaşması miktarı ise toplamda 7,100 milyon \$ olmakta ve listenin üçüncü sırasına gerilemektedir. 1992 yılından 1999 yılına kadar olan süreçte ise Suudi Arabistan toplamda 28,900 milyon \$ değerinde tedarikçi ülkeler ile anlaşmalar imzalayarak büyük bir fark ile lider alıcı ülkeler sıralamasında ilk sırada yer almaktadır.

1992'den 1995'e kadar transfer anlaşmalarında ikinci sırada yer alan ülke ise 1986-1993 yılları arasında gerçekleştirdiği anlaşmalar ile lider alıcılar listesinin üçüncü sırasında yer alan Tayvan, 13,300 milyon \$ değerindeki anlaşmalara imza atarak ikinci sırada yer almaktadır. Sonraki dönem olan 1996-99 yılları arasında ise 2,100 milyon \$ ile listenin

⁸³⁰ Çağdaş Duman, "I. Körfez Savaşı", *TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)*, 7 Nisan 2017, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi (Erişim Tarihi: 22.04.2019).

⁸³¹ Çağdaş Duman, a.g.e.; Tayyar Arı, a.g.e., 2014, s. 470.

dokuzuncu sırasına düşmektedir. Genel olarak 1992'den 1999 yılına kadar imzaladığı transfer anlaşma bedellerine göre ise Tayvan toplamda 15,400 milyon \$ ile alıcı ülkeler listesinde ikinci sırada yer almakta olduğu görülmektedir.

1992-95 yılları arasında listenin üçüncü sırasında ise 7,300 milyon \$ ile bir diğer Ortadoğu ülkesi olan BAE'nin yer almakta olduğu görülmektedir. Bir sonraki dönemde ise toplamda 7,700 milyon \$ değerindeki silah transferlerine imza atan BAE listenin ilk sırasında yer almaktadır. 1992 yılından 1999 yılına kadar toplamdaki anlaşmalar bakımından ise toplamda 15,000 milyon \$ ile BAE üçüncü sırada bulunmaktadır.

1992'den 1995 yılına kadarki dönem aralığında dikkatleri çeken bir diğer ülke ise listenin ikinci sırasında 7,3 milyar \$ ile yer alan Hindistan olmaktadır. Nitekim 90'ların sonunda silah alımlarına hız kazandıran Hindistan'ın ezeli rakibi olan ve listenin ilk onu içerisinde yer alan Pakistan olduğunu söylemek mümkündür. İki ülke 1999'da karşılıklı nükleer denemeler gerçekleştirmiş ve hem uluslararası sistemi hem de bölgede çıkarları söz konusu olan ABD ve Rusya için bu denemeler güç dengeleri adına büyük bir sorun oluşturmaktadır. Tarihi açıdan ele alındığında iki ülkenin açısından en büyük sorun Keşmir sorunu olmakta ve bu sorun sebebi ile iki devlet üç kez (1947-48, 1965 ve 1971) savaşmış, ek olarak 1998 yılında tekrar ilişkiler gerilmiş ve olası bir savaş uluslararası arabulucu girişimler neticesinde engellenmiştir⁸³². 1992-99 yılları arasında ise Hindistan 8,600 milyon \$ ile listenin altıncı sırasında yer almaktadır. Ezeli rakibi Pakistan ise 1992-1999 yılları arasında 4,900 milyon \$ ile alıcılar listesinin onuncu sırasında bulunmakta; ilk dönemde 2,800 milyon \$ ile dokuzuncu ve bir sonraki dönemde 2,100 milyon \$ ile onuncu sırada bulunmaktadır.

Tedarikçiler açısından 1992-1999 yıllarını değerlendirdiğimizde ise ABD, Ortadoğu bölgesinde en etkin tedarikçi olarak karşımıza çıkmakta ve ikinci sırası ise Fransa bulunmaktadır. 90ların sonunda gelişmekte olan ülkeler ile gerçekleştirilen silah transfer anlaşmalarında piyasa hakimiyeti ABD, Rusya ve Fransa'nın elinde bulunmaktaydı. 1996-1999 arasında gelişmekte olan ülkelerle yapılan tüm transfer anlaşmalarının %33,6'sı gerçekleştiren ABD bu transfer anlaşmalarından 25,7 milyar \$ kazanç elde ederek tedarikçiler arasında birinci sırada yer alırken, ikinci lider tedarikçi olan Rusya ise 14,3 milyar \$ kazanç ve %18,7'lik paya sahip olmakta; üçüncü lider tedarikçi Fransa anlaşmaların

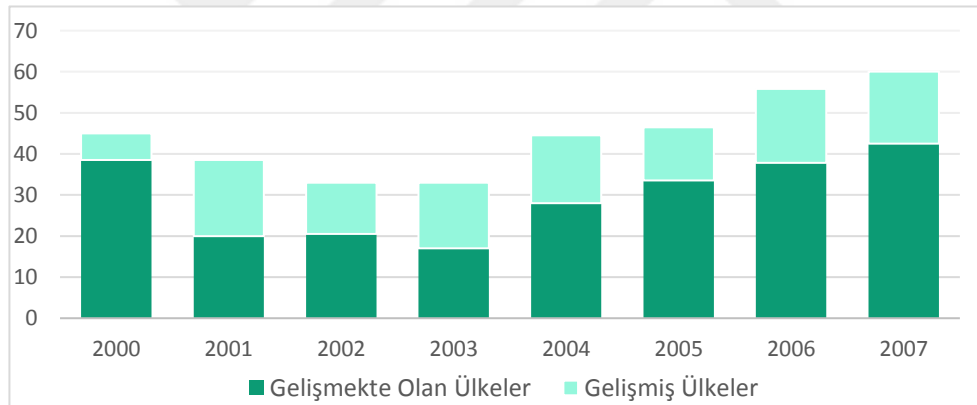
⁸³² Abbas Karaağaçlı, "Pakistan-Hindistan İlişkileri ve Keşmir Meselesi" *BİLGESAM (Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi)*, 10 Aralık 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/80/-pakistan-hindistan-iliskileri-ve-kesmir-meselesi/#.XL4LVugzZPY> (Erişim Tarihi: 22.04.2019).

%11,7'sini gerçekleştirerek 9 milyar\$ kazanç elde etmiştir⁸³³. 1996-1999 aralığında ise özellikle 1994 yılında Rusya'nın Çin ve Hindistan ile gerçekleştirdiği uçak satışına dair anlaşmalar tedarikçi ülkeler arasında ikinci sırada yer almasını sağlamıştır⁸³⁴.

5.2.3. Bush Dönemi: 2000-2008 Yılları Arasında Silah Ticareti

21. yüzyıl başlarında uluslararası sistem içerisinde birtakım bölgesel çatışmalar ve savaşlar süreklilik gösterirken ortaya çıkan yeni gelişmeler de sistem dengeleri üzerinde etki gösterici faktörleri oluşturmuş, özellikle 2001 yılında ABD'ye gerçekleştirilen terör saldırıları neticesinde oluşan güvenlik zayıyatı savunma sanayinin güçlendirilmesi ve modernizasyonun gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Nitekim gelişmeler silah ticareti sürecinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için itici gücü oluşturmuş ve devletler güvenliklerini sağlama adına silahlanma girişimlerine hız kazandırmışlardır.

Şekil 5.7. Dünya Çapında 2000-2007 Yılları Arasındaki Toplam Silah Transfer Anlaşma Miktarları; Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması (milyar \$ cinsinden)

Kaynak: Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007", October 23, 2008, Congressional Research Service, s. 24. <https://fas.org/sgp/crs/weapons/RL34723.pdf> (Erişim tarihi: 01.04.2019)

Genel olarak değerlendirdiğimizde, 2000-2007 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerle yapılan silah transfer anlaşmalarının değeri, dünya çapındaki tüm anlaşmaların %66,6'sını oluşturmakta, 2004-2007 arasında bu oran %67,7 ve 2007 özelinde ise söz konusu ülkelerle anlaşma eğer yüzdesi %70,5 olarak karşımıza çıkmaktadır. 2006 yılında gelişmekte olan ülkelere yapılan tüm silah transfer anlaşmalarının değeri 38,1 milyar \$ iken bu değer 2017 yılında artış göstererek toplamda 42,3 milyar \$ şeklinde

⁸³³ Richard F. Grimmett, a.g.e., özet bölümünden.

⁸³⁴ A.g.e., 7-8.

gerçekleşmiştir⁸³⁵.2007 yılında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerle gerçekleştirilen toplam silah transferleri ise yaklaşık 60 milyar \$ olmaktadır ve 2000 yılından itibaren en yüksek rakama ulaşmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler ile gerçekleştirilen silah transfer anlaşmalarının 2000-2003 yılları arasındaki toplam değeri yaklaşık olarak 147,6 milyar \$ olmakta ve bir sonraki dönem aralığı olan 2004-2007 yılında ise %29,2'lik bir yükseliş ile yaklaşık 208,3 milyar \$ olarak gerçekleşmektedir⁸³⁶.

Transfer anlaşmalarında 2000 yılından 2007 yılına kadar tedarikçiler açısından gelişmekte olan ülkelerle gerçekleştirilen anlaşmaları incelediğimizde; 2000-2003 arası dönemde yaklaşık 46,4 milyar \$ ve %48,3 pay ile birinci sırada ABD'nin yer aldığı görülmekle birlikte ikinci sırayı yaklaşık 25,6 milyar ve %26,6 pay ile Rusya almakta, üçüncü tedarikçi ülke olarak yaklaşık 5 milyar \$ transfer anlaşması ve %5,2'lik pay ile Fransa karşımıza çıkmaktadır⁸³⁷. 2004-2007 aralığında yer alan yıllarda gerçekleşen transfer anlaşma toplamalarına göre etkin tedarikçiler ise; yaklaşık 39,3 milyar \$ (%27,9) ile Rusya birinci olmakta; ikinci tedarikçi ülke olarak yaklaşık 34,7 milyar \$ (%52,5) ile ABD karşımıza çıkmakta ve İngiltere yaklaşık 21,3 milyar \$ değerinde anlaşma gerçekleştirerek üçüncü sıradaki yerini almaktadır⁸³⁸.

2000 ve 2007 yılları arasında dünya çapında gerçekleştirilen silah transfer anlaşmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı anlaşma miktarlarının gösterildiği şekilde görüldüğü üzere 2003 yılından sonra özellikle gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirdikleri anlaşma miktarında sürekli bir yükselişin olduğu görülmektedir. Nitekim yükselişin sebepleri olarak 2001 saldırıları sonrası bölgede oluşan güvenlik kaygısı neticesinde ülkelerin savunma sanayilerine güç kazandırmak istemesi veya sonraki dönemlerde ekonomik gücünü pekiştirme imkânı yakalayan gelişmekte olan ülkelerin güç kazanımı çerçevesinde silahlarında modernizasyon süreçlerine hız kazandırdıklarını ifade edebiliriz.

2000 yılından 2007 yılına kadar olan süreçte gelişmekte olan ülkelere tedarikçi ülkeler tarafından gerçekleştirilen silah transfer anlaşma miktarları incelendiğinde;

⁸³⁵ A.g.e., giriş bölümünde.

⁸³⁶ A.g.e., s. 4.

⁸³⁷ A.g.e., s. 7.

⁸³⁸ A.g.e., s. 6-7.

Tablo 5.7. Tedarikçi Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Dünya Çapında Silah Transfer Anlaşma Miktarları: 2000-2007 (2007 sabit ABD doları cinsinden- milyon \$)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2000-2007
ABD	21,273	13,479	14,936	16,260	13,759	13,564	16,703	24,860	134,835
Rusya	8,157	6,495	6,671	5,287	8,189	7,704	14,647	10,400	67,549
Fransa	4,505	5,196	805	3,150	3,166	8,865	4,609	1,800	32,096
İngiltere	730	709	805	675	6,551	2,955	4,200	9,800	26,425
Çin	730	1,299	460	675	983	3,166	1,434	3,800	12,547
Almanya	1,461	2,362	1,150	1,687	1,856	1,794	2,049	1,500	13,859
İtalya	243	1,299	460	675	655	1,583	1,229	900	7,045
D.A. Ülkeleri	4,991	3,188	5,060	2,362	6,223	6,755	6,043	4,400	39,024
Diğer Ülkeler	2,922	3,070	2,530	1,800	3,385	2,322	3,995	2,500	22,523
TOPLAM	45,013	37,097	32,878	32,570	44,767	48,709	54,908	59,960	355,903
Dolar*	0.8214	0.8468	0.8695	0.889	0.9159	0.9475	0.9763	1	

Yıllara göre dolar enflasyon endeksi tablo üzerinde gösterildiği şekilde olup 2007 yılında dolar 1,00 olarak ele alınmıştır.

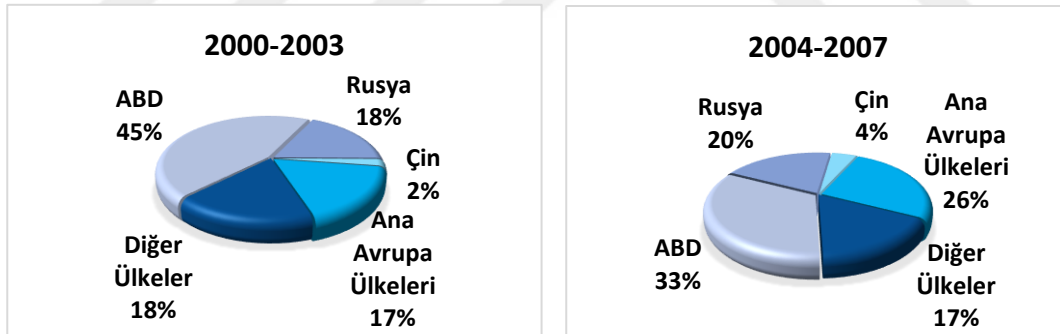
Kaynak: *Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007", s. 64.*

Dünya çapında tedarikçi ülkeler ile alıcı ülkeler arasında gerçekleşen silah transfer anlaşmalarında 2000-2007 yılları arasında her yılın toplam anlaşma değerlerinin belirtildiği yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere sekiz yıl içerisinde toplamda 355,903 milyon \$ değerinde anlaşmalar gerçekleştirilmiştir. Bu toplamdaki en büyük pay ise 134,835 milyon \$ transfer anlaşması imzalayan ABD'nin olmaktadır. İkinci tedarikçi ülke olarak toplamda 67,549 milyon \$ değerinde anlaşma gerçekleştiren Rusya karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ABD'nin tedarikçiler arasında ikinci sırada yer alan Rusya'nın neredeyse iki katı kadar gelişmekte olan ülkeler ile silah transfer anlaşması gerçekleştirdiği görülmektedir. Daha çok 2000-2003 yılları arasında gerçekleştirdiği transfer anlaşmaları ile Fransa 2000 yılından 2007 yılına kadar toplamda 32,096 milyon \$ anlaşma ile sekiz yıllık toplam pay açısından etkin tedarikçilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Transfer anlaşmalarına daha çok 2004-2007 yılları arasında ağırlık veren İngiltere'nin ise toplamda 26,425 milyon \$ ile söz konusu dönem aralığında bir diğer etkin tedarikçi olduğu değerlendirilmektedir.

Toplamda gerçekleştirilen transfer anlaşma miktarlarının yıllara göre analizi yaptığımızda ise; özellikle 2004-2007 yılları arasında bir artış olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. 2000 yılından 2007 yılına kadar en fazla silah transferinin gerçekleştirildiği yıllar ise 2007 ve 2006 yılları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla alıcı devletlerin gerek yeni silahlar elde etmek gerekse onların bakım onarım süreçlerini de içinde barındıran silah transfer anlaşmalarında zamanla yükselişe gittiklerini ifade etmek mümkündür. Özellikle 2007 yılında toplamda 59,960 milyon \$ olarak gerçekleşen transfer anlaşmalarında ABD'nin 24,860 milyon \$ değerinde anlaşma gerçekleştirerek 2007 yılındaki toplamın yarısına yakını tek başına ABD'nin gerçekleştirmekte olduğu görülmektedir. Tedarikçiler arasında en büyük rakibi ise aynı yıl gelişmekte olan ülkelerle toplamda yaklaşık 10,400 milyon \$ değerinde anlaşma gerçekleştirmiştir.

2000 yılından 2007 yılına kadar olan yılları 2000-2003 yılları arası ve 2004-2007 yılları arası olmak üzere iki dönem halinde silah transfer anlaşmalarında tedarikçi ülkelerin pay dağılımlarını incelediğimizde;

Şekil 5.8. Dünya Genelindeki Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Değer Yüzdelерinin Dağılımı: 2000-2003 ve 2004-2007

Kaynak: Richard F. Grimmett, *Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007*, s. 25.

Silah transfer anlaşmalarında tedarikçilerin payları açısından 2000-2003 ve 2004-2007 yılları şeklinde sınıflandırmaya gidildiğinde ABD'nin toplamdaki payının sırasıyla %45 ve %33 olduğu, bir sonraki dönemde gelişmekte olan ülkelere toplam transfer anlaşmalarında %11'lik pay kaybı yaşamakta olduğu görülmektedir. 2000-2007 yılları arasında etkin bir diğer tedarikçi ülke olan Rusya ise ilk dönemdeki payı %18 olmakta ve bir sonraki dönemde payını %20'ye yükseltmiştir. ABD ve Rusya'nın silah transfer anlaşmalarında toplam paylarını değerlendirdiğimizde ise ilk dönem %63 olarak karşımıza çıkmakta ve diğer dönemde ise toplamda %53 olmaktadır. Dolayısıyla iki önemli

tedarikçinin iki dönemde de toplam transfer anlaşmalarını yarısından fazlasını gerçekleştirdiği görülmektedir. Tedarikçiler için büyük alıcı bölgeler ise daha çok Ortadoğu ve Asya ülkeleri olmaktadır.

Çin bir önceki döneme kıyasla %2’lik bir pay kazancı sağlayarak ilk dönemde %2 olan toplam transfer anlaşmalarındaki payını %4’e ulaştırmıştır. Ana Avrupa ülkelerinin dünya çapındaki transfer anlaşmalarındaki payının ise %17’den %26’ya yükselttiği görülmektedir. Nitekim bu ülkeler kategorisinde yer alan özellikle Fransa ve İngiltere’nin gerçekleştirdiği transfer anlaşmaları bu yükselişte büyük rol oynamaktadır.

Tedarikçilerin 2000 yılından 2007 yılına kadar olan dönemde bölgelere göre toplam sözleşme değerlerini iki dönem şeklinde incelediğimizde;

Tablo 5.8. Tedarikçilerin Bölgelere Göre Toplam Silah Sözleşme Değerlerinin Yüzdelikleri: 2000-2007

	Asya		Ortadoğu		Latin Amerika		Afrika	
	2000-3	2004-7	2000-3	2004-7	2000-3	2004-7	2000-3	2004-7
ABD	19,83	19,26	73,56	32,76	41,20	14,58	2,62	4,24
Rusya	49,75	39,94	9,31	20,78	10,38	32,03	25,04	11,40
Fransa	7,68	7,99	3,61	5,71	0,00	2,67	2,78	20,52
İngiltere	1,14	4,17	1,50	27,91	0,00	6,23	0,00	0,00
Çin	3,70	10,42	2,10	2,85	3,46	1,78	16,69	27,36
Almanya	3,13	3,13	0,30	2,38	0,00	9,79	0,00	0,00
İtalya	0,57	2,08	0,30	1,59	6,92	0,89	5,56	6,84
D.A. Ülkeleri	5,97	6,77	5,41	4,12	6,92	24,92	27,82	18,24
Diğer Ülkeler	8,24	10,24	3,91	1,90	31,13	7,12	19,48	11,40
A.A. Ülkeleri	12,51	17,36	5,71	37,59	6,92	19,58	8,35	27,36
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: *Richard F. Grimmett, “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007”, s. 39.*

2000-2003 ve 2004-2007 yıllarının tedarikçilerce gerçekleştirilen bölgelere göre toplam silah sözleşme değerlerinde öncelikle ABD’nin oranları diğer tedarikçilere oranla yüksek olması bakımından dikkat çekicidir. 2000-2003 yılları arasında ABD tüm sözleşme değerleri toplamında Ortadoğu bölgesi özelinde %73,56’lık bir pay yakalarken bu oran

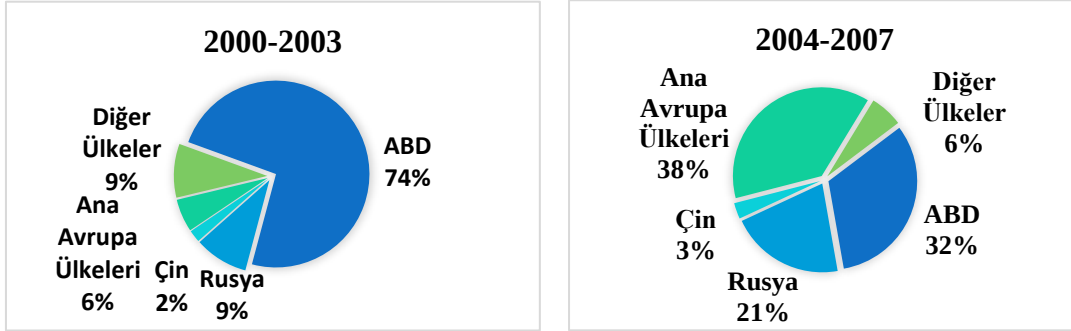
2004-2007 yılları arasında %32,76 oranında gerçekleşmiştir. Nitekim ABD'nin 2000-2007 yılları arasında gerçekleştirdiği silah transferlerinde sadece Ortadoğu bölgesinde ortalama %53,16 yakalamış olduğunu söylemek mümkündür. Rusya ise ilk dönemde %9,31 oranında transfer anlaşmalarını Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirirken bu oran bir sonraki dönemde %20,78'e kadar yükselmiştir. Dolayısıyla Ortadoğu bölgesinin Rusya için ikinci dönemde daha geniş bir pazar alanı sunduğu söylenebilir. Bölgede etkin bir diğer tedarikçi ise özellikle 2004-2007 yıllarında transfer anlaşması payını arttıran İngiltere olmakta ve bu yıllar içerisinde toplam %27,91'lik bir oranda anlaşmalarını Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirmektedir.

2000-2007 yılları arasında silah transfer anlaşmalarında tedarikçi ülkelerin yöneldiği bir diğer bölge olarak Asya karşımıza çıkmaktadır. Buna göre ABD bölge ülkeleri ile anlaşmalarda 2000-2003 yılları arasında toplamda %19,83 ve 2004-2007 yılları arası yıllarda ise %19,26 oranında transfer anlaşması gerçekleştirmiştir. Söz konusu yıl aralığında bölge üzerinde etkin tedarikçi ülke ise Rusya olmaktadır. Nitekim Rusya'nın tüm silah transfer anlaşmalarında Asya ülkelerinin yeri ilk dönemde %49,75 ve ikinci dönemde ise %39,94 olarak gerçekleşmiş ve %44,79 ortalama yakalamıştır. Dolayısıyla bölge ülkeleri ile ABD'nin iki katından fazla transfer anlaşması gerçekleştirmiş olduğu görülmektedir.

Tedarikçi ülkelerden özellikle ABD ve Rusya'nın odaklandığı bir diğer bölge ise gelişmekte olan Latin Amerika olmaktadır. ABD 2000-2003 yılları arasında gerçekleştirdiği transfer anlaşmalarının toplamda %41,20'lik kısmını gelişmekte olan Latin Amerika ülkeleri ile gerçekleştirmekte ve 2004-2007 yılları arası yıllarında bu oran %14,58'e gerilemektedir. ABD'nin ilk dönemde gerçekleştirdiği bu oran bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği anlaşmaların tüm transfer anlaşmalarının yaklaşık yarısına yakınına oluşturmaları bakımından önemlidir. Rusya ise ilk dönemde Latin Amerika ülkelere %10,38 pay ayırırken bu oran ikinci dönemde %32,03'e yükselmiştir. Buradan Latin Amerika ülkelerin tedarikçi ülke açısından 2000-2003 yılları arasında ABD'ye yönelirken 2004-2007 yılları arasında daha çok Rusya'ya yöneldiklerini söylemek mümkündür.

Silah ticaretinde tedarikçi ülkelerin alıcı Ortadoğu ülkeleri özelinde 2000-2007 yılları arasında toplam transfer anlaşmalarındaki pay dağılımlarının incelendiği aşağıdaki şekle göre;

Şekil 5.9. Ortadoğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Pay Dağılımları: 2000-2003 ve 2004-2007

Kaynak: Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007", s. 29.

Tedarikçi ülkelerin Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirdiği silah transfer anlaşmalarında tedarikçilerin paylarının gösterildiği yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere; 2000-2003 yılları arasında ABD toplam silah transferlerindeki %74'luk kısmı Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla Ortadoğu bölge ülkeleri ile gerçekleştirilen toplam transfer anlaşmalarının neredeyse dörtte üçünün sadece ABD ile gerçekleştirildiği çıkarımını yapmak mümkündür. ABD'nin bir sonraki dönem olan 2004-2007 yıllarında ise bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği payı %32'ye düşüş göstermekte. Nitekim bu paydaki düşüşte Rusya'nın ve Ana Avrupa ülkelerinin toplam transfer anlaşmalarında bölgeye yönelik artışının söz konusu olması önemlidir. ABD'nin 2000-2007 yılları arasındaki ortalamasının ise %53 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirilen silah transferlerinde etkin tedarikçilerden Rusya'nın ise toplamda gerçekleştirdiği anlaşmalarda bölgenin payı ilk dönemde %9 ile sınırlı kalmakta bir sonraki dönemde ise %12'lik bir artış ile %21'e yükselmekte olduğu görülmektedir. Ortadoğu ülkelerinin gerçekleştirdiği transfer anlaşmalarında Çin'in payı ise ilk dönemde %2 ve sonraki dönemde ise %3'e yükseldiği değerlendirilmektedir.

Bölge ülkeleri ile transfer anlaşmalarındaki payını bir sonraki dönem olan 2004-2007 yılları arası en fazla arttıran ülkeler ise Ana Avrupa ülkeleri olmaktadır. Buna göre Ana Avrupa ülkeleri ilk dönemde %6'lık bir paya sahipken bu oran %32 oranında büyük bir artış göstererek %38 olarak gerçekleşmekte olduğu görülmektedir.

2000-2007 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler ile tedarikçi ülkeler arasındaki ticaret sürecinde tüm silah transferi anlaşmalarında yıllara göre lider alıcı ülkelerin anlaşma değerlerini ve liderlik sıralamalarını inceleyecek olursak;

Tablo 5.9. Tedarikçilerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Gerçekleştirdikleri Silah Transfer Anlaşmalarındaki Lider Alıcılar ve Anlaşma Değerleri: 2000-2007

Sıralama	Alıcı Ülkeler	Anlaşma Değerleri
(2000-2003)		
1	Çin	10,300
2	BAE	9,300
3	Hindistan	7,700
4	Mısır	6,800
5	İsrail	5,100
6	Güney Kore	4,700
7	Suudi Arabistan	3,200
8	Malezya	3,100
9	Singapur	2,300
10	Kuveyt	2,200
(2004-2007)		
1	Hindistan	24,200
2	Suudi Arabistan	23,200
3	Pakistan	12,100
4	Çin	5,900
5	Mısır	5,500
6	Suriye	5,400
7	BAE	5,000
8	Venezüella	4,700
9	İsrail	4,400
10	Güney Kore	4,200
(2000-2007)		
1	Hindistan	31,900
2	Suudi Arabistan	26,400
3	Çin	16,000
4	BAE	14,300
5	Pakistan	13,700
6	Mısır	12,300
7	İsrail	9,500
8	Güney Kore	8,900
9	Suriye	6,100
10	Venezüella	4,900

Kaynak: Richard F. Grimmer, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007", s. 43.

2000-2003 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşen silah transfer anlaşmalarında yer alan lider ülkeler sıralamasında ilk sırada 10,3 milyar \$ ile Çin yer almaktadır. Listenin ikinci sırasında ise 9,3 milyar \$ değerinde gerçekleştirdiği silah transfer anlaşmaları ile BAE yer almaktadır. Nitekim bu toplam transfer değerindeki en büyük pay BAE'nin ABD ile 6,432 milyar \$ değerinde 2000 yılı yılında gerçekleştirdiği F-

16 uçakların satışına dair anlaşmadır⁸³⁹. Lider alıcılar sıralamasında üçüncü sırada 7,7 milyar \$ değerinde transfer anlaşmalarına imza atan Hindistan'ın olduğu görülmektedir.

2004-2007 yılları arasında ise lider ülkeler sıralamasında ilk sırada Hindistan'ın 24,200 milyon \$ ile yer aldığı görülmekte iken toplamda kendisine yakın transfer anlaşmaları ile ikinci sırada ise gerçekleştirdiği transfer anlaşmaları ile toplamda 23,300 milyon \$ değerinde anlaşmaya imza atan ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan Suudi Arabistan'ın olduğu görülmektedir.

Hindistan ve Suudi Arabistan'ın yaklaşık yarısı kadar değerdeki anlaşmaya 2004-2007 yılları arasında imza atarak üçüncü sırada yer alan ülke ise Pakistan olmakta ve 12,100 milyon \$ değerinde gerçekleştirdiği transfer anlaşmaları lider alıcılar sıralamanın ilk üçünde yer almaktadır. Nitekim geçmişten günümüze ezeli düşmanlıkları söz konusu olan Pakistan ve Hindistan arasında yaşanan sınır sorunları, çatışmalar en temelde Keşmir Sorunu iki ülkenin silah transfer anlaşmalarına hız kazandırmasında rol oynadığını söylemek mümkündür. Bir diğer Asya Pasifik ülkesi olan Çin ise bölgede hâkimiyetini artırmak amacıyla silah transferleri sürecine hız kazandırmaktadır. Hem güvenlik hem de güç odaklı bu realist stratejiler de 2000'li yılların ilk yıllarında Asya ülkelerinin silah ticareti sürecinde önemli alıcılar olarak ilk sıralarda yer almaları sonucunu doğurmuştur.

SIPRI Silah ve Askeri Harcama Programı araştırmacılarından Siemon T. Wezeman'ın ifadesine göre; "Bir tarafta Hindistan ile diğer tarafta Pakistan ve Çin arasındaki gerginlikler, Hindistan'ın kendisinin üretmediği büyük silahlara olan talebini körüklüyor. Buna karşılık Çin, kendi silahlarını üretme yeteneğini arttırıyor ve silah tedarikiyle Pakistan, Bangladeş ve Myanmar ile ilişkilerini güçlendirmeye devam ediyor"⁸⁴⁰.

Genel olarak 2000-2007 yılları arasında gerçekleşen transfer anlaşmalarının toplamında ülkelerin anlaşma değerlerini ve sıralamasını incelediğimizde; ilk sırada 31,9 milyar \$ ile Hindistan yer almaktadır. Anlaşma değerleri bakımından ikinci sırada ise 26,4 milyar \$ ile Suudi Arabistan ve üçüncü sırada ise 16 milyar \$ ile Çin yer almaktadır. Listede yer alan diğer ülkeler sırasıyla BAE, Pakistan, Mısır, İsrail, Güney Kore, Suriye ve Venezüella'dır.

⁸³⁹ Richard F. Grimmett, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007", s. 43.

⁸⁴⁰ SIPRI, "Asia and the Middle East Lead Rising Trend in Arms Imports, US Exports Grow Significantly, says SIPRI", 12 March 2018, <https://www.sipri.org/news/press-release/2018/asia-and-middle-east-lead-rising-trend-arms-imports-us-exports-grow-significantly-says-sipri> (Erişim Tarihi: 24.04.2019)

2004-2007 yılları arasında gelişmekte olan tüm ülkelere gerçekleştirilen transfer anlaşmalarının %52,5'ini yani yarısından fazlasını gerçekleştiren iki ülke olan ABD ve Rusya tedarikçiler arasındaki güçlerini ortaya koymaktadırlar. Buna göre global anlamda transfer anlaşmalarının %27,9'u yani yaklaşık 39,3 milyar \$ değerindeki anlaşmalar ABD tarafından gerçekleştirilirken ve bir diğer etkin tedarikçi ülke Rusya ise anlaşmaların %24,6'sını yani yaklaşık 34,7 milyar \$ değerinde anlaşma gerçekleştirmiştir. 2007 yılı özelinde gelişmekte olan ülkeler ile gerçekleştirilen silah transfer anlaşmalarında ABD tüm anlaşmaların %28,8'ini gerçekleştirerek birinci sırada yer almakta iken İngiltere %23,2 (9,8 milyar \$) oranı ile ikinci, Rusya %23 (9,7 milyar \$) ortalama yakalayarak üçüncü ülke konumuna yükselmiştir⁸⁴¹.

Gelişmekte olan ülkelere silah teslimat değerlerini sadece 2007 yılı çerçevesinde değerlendirdiğimizde toplamdaki tüm teslimatlardan 7,6 milyar \$ ve %44,2'lik bir paya sahip olan ABD ilk sırada yer alırken Rusya toplamda 4,6 milyar \$ ve %26,7'lik pay ile silah teslimatlarında ikinci ülke olmuştur. 2007 yılında tedarikçiler dışında alıcı ülkeleri değerlendirdiğimizde ise lider alıcılar arasında birinci Sırada Suudi Arabistan'ın 10,6 milyar \$ ile sıralamada yer aldığı görülürken ikinci ülke olarak 5 milyar \$ ile Hindistan yer almakta ve sınır komşusu Pakistan ise 4,2 milyar \$ ile üçüncü ülke olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁴².

5.2.4. Obama Dönemi: 2008-2016 Yılları Arasındaki Silah Ticareti

2008 yılından 2015 yılına kadarki yılları iki dönem yani 2008-2011 ve 2012-2015 şeklinde sınıflandırdığımızda; 2008-2011 yılları arasında dünya çapındaki toplam silah transferlerinin %80,39'u gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilmiş olup bu oran 2012-2015 yılında toplamda %80,92'ye ulaşmakta, sadece 2015 yılı özelindeki gelişmekte olan ülkelerle anlaşma değer yüzdesi ise %81,70'e yükseliş göstermektedir⁸⁴³. Bu sebeple silah ticareti sürecinde 2008-2015 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin payının oldukça yüksek olduğunu ve ortalama %80,65 oranında gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

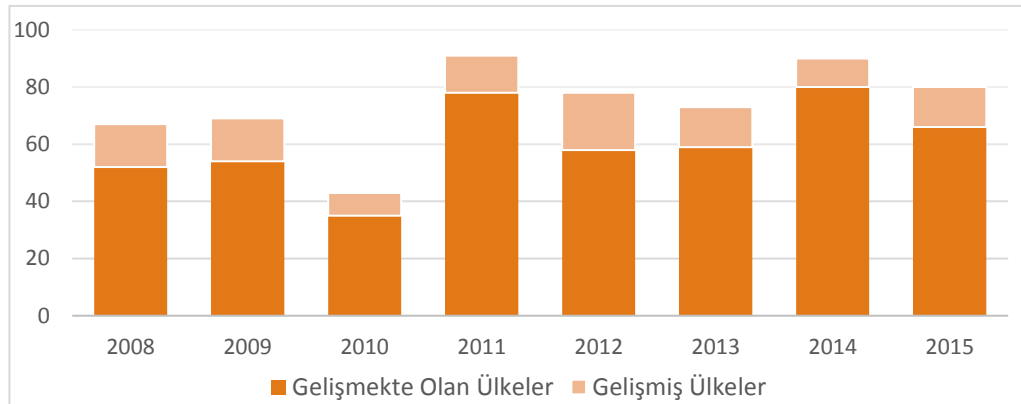
2008-2015 yılları arasında gerçekleşen transfer anlaşmalarının yıllara göre toplamalarını gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde bir karşılaştırma çerçevesinde incelendiği aşağıdaki şekle göre;

⁸⁴¹ Richard F. Grimmer, a.g.e., giriş bölümünden.

⁸⁴² A.g.e., giriş bölümünden.

⁸⁴³ Catherine A. Theohary, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015", December 19 2016, *Congressional Research Service*, s. 20. <https://fas.org/sgp/crs/weapons/R44716.pdf>, giriş bölümünden. (Erişim Tarihi: 04.04.2019)

Şekil5.10. Dünya Çapında 2008-2015 Yılları Arasındaki Toplam Silah Transfer Anlaşmaları: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması (milyar \$ cinsinden)

Kaynak: Catherine A. Theohary, “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015”, s. 20.

2008-2015 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirdikleri transfer anlaşma bedellerinin gelişmiş ülkelerin kat ve kat üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle 2010 yılında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin anlaşmak miktarlarında önemli bir düşüş olduğu ve 2011 yılında ise gelişmekte olan ülkelerin transfer anlaşmalarında oldukça büyük bir artışın gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Nitekim 2010 yılındaki düşüşle beraber bir sonraki yılındaki büyük yükselişin sebepleri olarak uluslararası sistemdeki güç dengelerinde yaşanan dönüşümler ve çatışmalar etkili olup bu düşüş ve artış sürecinde özellikle Aralık 2010 yılında başlayan ve Ortadoğu ülkelerini kısa sürede etkisi altına alarak bölge ülkeleri için adeta domino etkisi gösteren ‘Arap Baharı’ (Arab Spring)⁸⁴⁴ sürecinin olduğunu söylemek mümkündür.

Genel olarak Arap Baharı sürecinin nedenlerini ve sonuçlarını incelemek gerekirse⁸⁴⁵; daha çok halk hareketleri ve demokratikleşme süreci şeklinde uygulama bulan sürecin ortaya çıkmasında gerek ekonomik gerekse siyasi ve kültürel açıdan pek çok neden söz konusu olmaktadır. Öncelikle en temelde Arap ülkelerinde ifade özgürlüğünün

⁸⁴⁴ “Arap Devrimi, Arap Uyanışı, Arap İsyanı, Wikileaks Devrimi” şeklinde farklı tanımlamalar ile de literatürde yer almaktadır. “Arap Baharı, Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı son dönemde meydana gelen farklı ölçeklerdeki halk hareketlerini ifade etmek ve süreci bir demokratikleşme dalgası olarak olumlu manada tanımlamak amacıyla kullanılan anonim bir kavramdır” tanım için bkz. Gürkan Doğan ve Bülent Durgun, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, Cilt: 1, Sayı: 15, ss. 61-90, s. 62.

⁸⁴⁵ Arap Baharı’nın nedenleri ve sonuçları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Murat Tetek, “Arap Baharı ve Sonuçları”, *TUİÇ Akademi*, 28 Kasım 2012, <http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-nedenleri/> (Erişim Tarihi: 24.04.2019); Davut Buzkıran ve Hüseyin Kutbay, “Arap Baharı’nın Türkiye’ye olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2013, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 147-162, s. 149-150.

bulunmaması, yönetimin belirli bir kesimin elinde olması, derin sınıf farklılıkları, işsizlik, yüksek enflasyon, yozlaşma ve rüşvete dayalı siyasi yapı, siyasi yapı içerisinde alınan kararların daha çok baskıcı yöntemler ve sindirici politikalar çerçevesinde ele alınması, hükümet yapılarının halkın beklentileri karşılama yetersiz kalması, iktidar tarafından temel hak ve özgürlüklerin göz ardı edilmesi ve bu liberal değerlerin uluslararası hukuktan ziyade daha çok İslami hukuk çerçevesinde uygulama alanı bulması, sosyal medya aracılığıyla liberal yönetimlere ve demokratik yaşam koşullarına duyulan özlem, uzun yıllar devamlılığını sürdüren iktidar yapıları ve genelde bir aileye dayandırılması, bölgede jeoekonomik ve jeostratejik açıdan çıkarları söz konusu olan global güçlerin bazı yönetimleri desteklemesi Arap baharı sürecini oluşturan ve sürecin devamlılığını sağlayan nedenlerden bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenler çerçevesinde de ilk olarak Tunus'ta başlayan özgürlük hareketleri kısa sürece diğer Ortadoğu ülkelerini de etkilemiş ve bazı yönetimlerde halk birtakım haklar elde ederken, bazı yönetimler el değiştirmiş ve bazılarında ise bu özgürlük, demokrasi ve insan hakları istemine ve refah arzusuna dayalı talepler iç savaşın çıkması şeklinde sonuç bulmuştur. Nitekim özellikle gelişmekte olan Ortadoğu ülkelerinin Arap baharı süreci ile iç siyasi yapıları üzerinde etki gösteren değişim ve dönüşüm süreçleri, silah tedarikçileri açısından bölge ülkelerinin potansiyel alıcılar konumunu güçlendirmiş ve bölge adeta tedarikçilerin ana hedefi haline gelmiştir.

Aralık 2010'da başlayan Arap Baharı süreci neticesinde 2011 yılında gelişmekte olan ülkelerin yaklaşık 78 milyar \$ değerinde transfer anlaşmaları imzaladıkları görülmekte ve bu toplamda en büyük pay Ortadoğu ülkelerine ait olmaktadır. Bir sonraki yıl olan 2012'de ise toplam transfer anlaşmalarında bir azalış söz konusu olup yaklaşık 58 milyar \$ olarak gerçekleştiği görülmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirdikleri toplam transfer anlaşmaları açısından dikkat çeken bir diğer yıl olarak toplamda yaklaşık 90 milyar \$ değerindeki anlaşma miktarları ve bu toplamda gelişmekte olan ülkelerinin payının ise yaklaşık olarak 80 milyar \$'a yükseliş göstermesidir. Nitekim bu artışın sebepleri açısından öncelikle Arap Baharının zaman içerisinde alanını genişletmesi sonucunda ülkelerde meydana gelen çatışmalar hatta iç savaşlar ve siyasi sistemde yönetimin el değiştirmesi şeklinde değişen konjonktürler olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim Arap baharı sürecinin Ortadoğu ülkelerinin her birine yansımaları farklı şekillerde vuku bulmuştur. Mısır ve Tunus'ta yönetimin başındaki iktidar sahipleri istifaya giderken Suudi Arabistan ve Bahreyn kısa süre içerisinde ayaklanma girişimlerini engellemeyi başarmış ancak süreç Yemen, Libya ve Suriye gibi ülkelerde iç savaş şeklinde derin bir krize sebebiyet

vermiştir⁸⁴⁶. Ek olarak Irak'ta iç savaş süreci yaşanmış ve bir diğer Ortadoğu ülkesi olan Mısırda ise 2013 yılında askeri darbe gerçekleşmiştir.

2014 yılındaki transferindeki artışta yaşanan bir diğer gelişme olarak Ortadoğu ülkeleri özelinde değerlendirildiğinde 2011 yılında ABD'nin Irak'tan çekilmesi üzerine güç boşluklarından yararlanma hedefli girişimleri söz konusu olan terör örgütlerinin etki alanlarını arttırma yönündeki işgalci girişimleri ve özellikle IŞİD (Irak Şam İslam Devleti)'in 2014 yılının ortalarında Musul'u işgal ile başlayan yıkıcı girişimleridir. Dolayısıyla özellikle Ortadoğu'da meydana gelen çatışmaların hem bölge ülkeleri için hem de global anlamda bir tehdit unsuru oluşturarak silahlanma ve silah ticareti sürecini arttırdığını söylemek mümkündür.

Ortadoğu'daki değişen güç dengelerinde ABD'nin bölge üzerindeki politikalarının da değerlendirilmesi daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak adına faydalı olacaktır. Nitekim ABD başkanları gerek petrol gerek bölgedeki müttefiklerin korunması ve güç dengesinin kendi lehine devamlılığını sağlamak adına zaman zaman otoriter iktidar yapılarını desteklerken zaman zaman da özgürlük, bağımsızlık istemleri içerisindeki halka ve muhalif oluşumlara destek vermiş ayrıca gerektiğinde terör yapılanmalarını desteklemiştir. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları özellikle Bush ve Obama dönemleri çalışmanın sonraki başlıklarında daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Tedarikçi ülkeler ve gelişmekte olan alıcı ülkeler arasında gerçekleşen silah transfer anlaşma miktarlarını incelediğimizde;

⁸⁴⁶ Benan Kepsutlu, a.g.e., s. 92-93.

Tablo 5.10. Tedarikçi Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Dünya Çapındaki Silah Transfer Anlaşma Miktarları: 2008-2015 (2015 yılı sabit ABD doları cinsinden)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2008-2015
ABD	39,507	22,708	20,982	69,099	25,030	26,729	36,744	40,157	280,956
Rusya	6,323	16,932	8,922	7,467	20,359	11,144	11,393	11,100	93,640
Fransa	7,453	11,028	2,176	5,013	3,358	5,159	5,798	15,300	55,286
İngiltere	226	1,671	1,741	747	5,982	4,024	509	700	15,599
Çin	2,484	3,453	2,176	3,413	3,673	4,437	3,357	6,000	28,994
Almanya	4,404	5,904	218	213	5,352	9,493	712	900	27,196
İtalya	4,517	1,894	1,741	1,707	1,994	1,302	1,628	1,00	15,511
D.A.Ülkeleri	5,759	7,686	5,005	4,053	9,025	5,366	25,753	3,100	55,557
Diğer Ülkeler	3,726	6,015	2,611	3,733	6,926	5,159	4,679	1,600	34,451
TOPLAM	74,398	77,292	45,572	95,445	81,699	72,545	90,553	79,857	607,189
Dolar	0.8856	0.8977	0.9191	0.9375	0.9529	0.9691	0.9831	1	

Kaynak: Catherine A. Theohary, “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015”, s. 57.

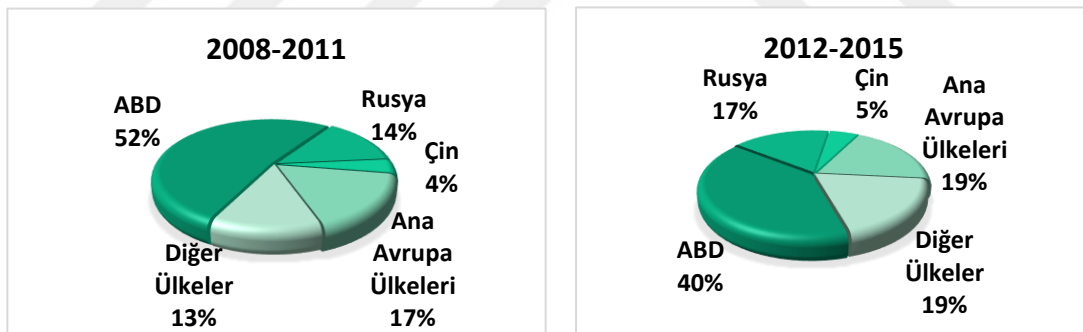
2008 yılından 2015 yılına kadar dünya çapında tedarikçilerin gerçekleştirdikleri transfer anlaşma toplamı 607,189 milyon \$ olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu toplam içerisinde en büyük payın ABD’ye ait olduğu görülmekte ve ABD geliştirmekte olan ülkelerle sekiz yıl toplamında 280,956 milyon \$ değerinde transfer anlaşması gerçekleştirmektedir. ABD’nin özellikle 2011 yılında yaklaşık 69,099 milyon \$ değerinde anlaşma imzalaması diğer yıllar göz önüne alındığında oldukça dikkat çekicidir. ABD’nin söz konusu dönem aralığında yüksek düzeyde anlaşma gerçekleştirdiği bir diğer yıl ise 2015 yılı olmakta ve toplamda 40,157 milyon \$ olduğu görülmektedir.

Tedarikçiler arasında etkin diğer ülke ise Rusya olmaktadır. Rusya’nın 2008-2015 yılları arasında gerçekleştirdiği toplamda yaklaşık 93,640 milyon \$ ile ABD’nin neredeyse üçte biri kadar anlaşma gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu da ABD’nin tedarikçiler arasındaki gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Rusya’nın sekiz yıllık dönem içerisinde en fazla anlaşma gerçekleştirdiği yıl ise 2012 yılı olarak karşımıza çıkmakta ve toplamdaki değeri 20,359 milyon \$ olmaktadır. Dolayısıyla Rusya sadece 2012 yılında

toplamın neredeyse dörtte biri kadar transfer anlaşması gerçekleştirmiştir. Etkin tedarikçiler açısından üçüncü ülkenin ise Fransa olduğu görülmekte ve toplamda 55,256 milyon \$ anlaşmaya imza atmaktadır. Özellikle 2015 yılında gerçekleştirdiği 15,300 milyon \$'lık transfer anlaşmalarının Fransa'nın 2008-2015 yılları arasında ilk üç tedarikçi içerisinde yer almasını sağladığını söylemek mümkündür. Gelişmekte olan ülkeler ile gerçekleştirilen anlaşmalarda etkin diğer tedarikçi ülkeler ise sırasıyla toplamda 28,994 milyon \$ ile Çin, 27,196 milyon \$ ile Almanya, 15,599 ile İngiltere ve 15,711 ile İtalya olarak karşımıza çıkmaktadır.

2008 yılından 2015 yılına kadar dünya çapında tedarikçilerin gerçekleştirdikleri transfer anlaşma toplamı olan 607,189 milyon \$'ı yıllar açısından değerlendirdiğimizde; en fazla transfer anlaşmasının 2011 yılında gerçekleştirildiği değerlendirilmekte ve toplamda 95,445 milyon \$ olmaktadır. Bir diğer yıl ise toplamda 90,553 milyon \$ ile 2014 yılıdır. Söz konusu yıl aralığında en az transfer anlaşmaları ise 2010 yılında olmakta ve toplamda 45,572 milyon \$ olarak gerçekleşmektedir.

Şekil 5.11. Dünya Genelindeki Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Değer Yüzdelерinin Dağılımı; 2008-2011 ve 2012-2015

Kaynak: Catherine A. Theohary, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015", s. 21.

Dünya genelinde 2008-2015 yılları arasında gerçekleştirilen silah transfer anlaşmalarında tedarikçi (satıcı) ülkelerin toplamdaki dağılımlarının iki dönem şeklinde incelendiği yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere; 2008-2011 arası dönemde ABD %52'lik bir paya sahip iken bu oran 2012-2015 yılları arasında %40'a düşerek %12'lik bir düşüş göstermiştir. 2008-2015 yıllarının ortalaması alındığında ise silah transfer anlaşmalarında ABD'nin %46'lık bir paya sahip olduğu görülmektedir.

2008 yılından 2015 yılına kadar tedarikçi ülkelerden bir diğeri olan Rusya ise 2008-2011 yılları arasında %14 olarak gerçekleştirdiği transfer anlaşma payını bir sonraki

dönemde %17'ye yükseltmiştir. Çin'in ise 2008-2011 yılları arasındaki dönemde toplamda %4'lük payının %5'e ilerlediği görülmektedir. Bir diğer ifade ile 2008-2015 yılları arasında Rusya %15,5 ve Çin %4,5'luk ortalama yakalamışlardır.

2008-2011 yılları arasında özellikle Ana Avrupa Ülkeleri'nin alıcı ülkeler ile gerçekleştirilen transfer anlaşmalarında en etkin tedarikçilerden olan Rusya'dan fazla olduğu görülmektedir. Buna göre ilk dönemde dünya çapındaki transfer anlaşmalarında %17'lik paya sahip olan Ana Avrupa Ülkeleri'nin bir sonraki dönemdeki payları %19'a yükseliş göstermiştir. Dolayısıyla 2008-2015 yılları arasında Ana Avrupa ülkelerinin payı ortalama %34 olduğu değerlendirilmektedir.

Tedarikçi ülkelerin gelişmekte olan ülkeler ile gerçekleştirdikleri 2008 yılından 2015 yılına kadar olan transfer anlaşmalarının toplam değerlerini bölgeler açısından incelediğimizde;

Tablo 5.11. Tedarikçilerin Bölgelere Göre Toplam Silah Transfer Anlaşma Değerlerinin Yüzdelikleri: 2008-2015

	Asya		Ortadoğu		Latin Amerika		Afrika	
	2008-11	2012-15	2008-11	2012-15	2008-11	2012-15	2008-11	2012-15
ABD	27,27	36,53	75,08	35,00	9,17	15,81	32,77	18,81
Rusya	26,23	24,53	5,47	17,87	34,73	6,66	15,43	16,80
Fransa	9,84	8,45	5,38	13,26	33,96	3,03	4,41	2,80
İngiltere	2,30	1,80	0,96	5,64	1,14	1,21	0,00	0,00
Çin	8,03	9,84	2,43	2,18	3,05	16,35	18,73	36,40
Almanya	2,95	5,27	2,78	5,57	1,14	2,42	1,10	0,00
İtalya	1,97	1,39	2,34	1,79	3,43	1,82	1,10	2,80
D.A. Ülkeleri	9,51	6,10	4,52	15,05	7,25	41,79	15,43	14,00
Diğer Ülkeler	11,64	6,10	1,04	3,65	6,11	10,90	11,02	8,40
A.A. Ülkeleri	17,05	16,91	11,46	26,02	39,69	8,48	6,61	5,60
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Catherine A. Theohary, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015", s. 33.

2008-2011 ve 2012-2015 yılları arasında tedarikçilerin bölgeler bazında silah sözleşme değerlerine göz gezdirdiğimizde tedarikçilerin özellikle Asya ve Ortadoğu bölgelerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Ortadoğu bölgesi ülkeleri ile ABD, 2008-2015 yılları arasında %75 oranında sözleşmeye imza atarken bir sonraki dönemde bu oran %35 oranında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ABD'nin dünya çapındaki toplam silah anlaşmalarında 2008-2015 yılları arasında Ortadoğu bölgesinin payının %55 olduğunu söylemek mümkündür. ABD'nin Asya bölgesinde ise 2008-2015 yılları arasında %27,27 ve 2012-2015 yılları arasında ise toplamda %36,53 olmak üzere 2008-2015 yılları arasında bölge ülkeleri ile ortalama %31,9 oranında silah sözleşmeleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Afrika bölge ülkeleri ile gerçekleştirilen transfer anlaşmalarında ABD'nin payı ise ilk dönemde %32,77 olmakta ve bir sonraki dönemde ise azalış göstererek %18,81 oranında gerçekleşmektedir.

Rusya'nın Ortadoğu bölgesindeki 2008-2015 yılları arasında gerçekleştirilen transfer anlaşmalarındaki payı ise 2008-2011 yıllarında %5,47, 2012-2015 yılları arasında ise %17,87 olmakta dolayısıyla bölge ülkeleri ile toplam anlaşma yüzdesi ise ortalama %25,38 olarak karşımıza çıkmaktadır. Asya ülkelerinde Rusya'nın payı ise diğer bölgelere oranda daha yüksek bir çizgi izlemekte bu sebeple de 2008-2015 yılları arasında Asya'nın Rusya için silah ticaretinde aktif bir pazar alanı olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim 2008-2011 yıllarında Rusya'nın Asya'daki payı %26,23 bir sonraki dönemde ise %24,53 olmaktadır. ABD'nin bölgedeki ortalamasının %31,9 olduğu göz önüne alındığında %25,38 ortalama ile Rusya'nın bölgede etkin ikinci tedarikçi olduğu görülmektedir.

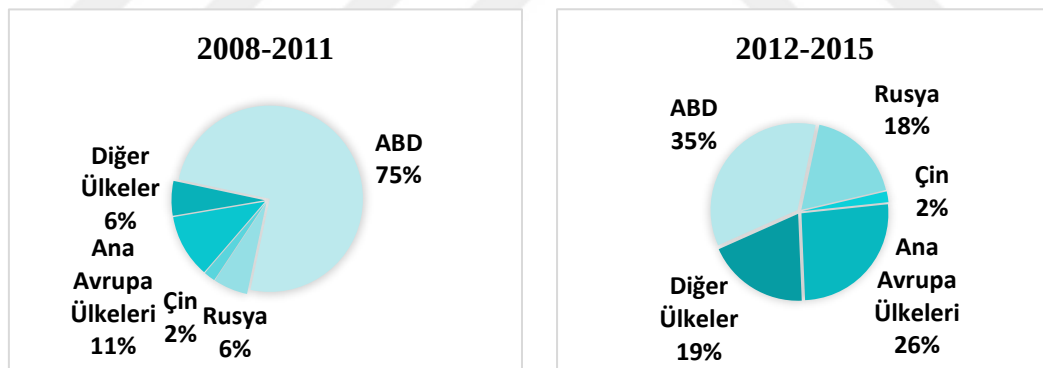
Rusya'nın Asya'dan sonra odaklandığı diğer bölge ise Latin Amerika olmakta ilk dönemde bölgede %34,73 pay ile bölge üzerindeki etkisini göstermekte ancak bir sonraki dönemde bu oran %6,66'ya düşüş göstermektedir. Nitekim Rusya'nın ikinci dönemde pay kaybının nedeni olarak bölgede %16,35 paya sahip olduğu görülen Çin'in ve %41,79 pay ile Diğer Avrupa Ülkeleri'nin (Ana Avrupa Ülkeleri dışındaki) etkileri olduğu görülmektedir. Latin Amerika'da özellikle 2012-2015 yılları arasında %41,79 ile neredeyse transfer anlaşmalarının yarısını bölgede gerçekleştiren Diğer Avrupa ülkelerinin aktif olduğu değerlendirilmektedir. Ek olarak, Ana Avrupa Ülkeleri kategorisinde yer alan Fransa'nın 2008-2011 yılları arasında Latin Amerika'daki payının %33,96 olmakta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Bölge ülkeleri ilk dönemde tedarikçi ülkeler açısından daha çok Rusya ve Fransa'ya yönelmiş, sonraki dönemde ise ABD, Çin ve Diğer Avrupa Ülkelerinin etkilerini arttırmaları söz konusu olmuştur.

Transfer anlaşmalarında Afrika bölgesinde etkin tedarikçileri incelediğimizde ise en etkin tedarikçinin Çin olduğu görülmektedir. Buna göre Çin bölgede 2008-2011 yılları arasında toplam %18,73 pay yakalarken 2012-2015 yılları arasında bu oran neredeyse iki katı yükseliş göstererek %36,40 olarak gerçekleşmiştir. Bir başka ifade ile Çin'in 2008-2015 yılları arasında %27,56 ortalama yakaladığı görülmektedir. Bölgede ikinci tedarikçi ise ABD olmakta ve 2008-2011 arasında toplamdaki payı %32,77 ve bir sonraki dönemde ise %18,81 şeklinde gerçekleşmektedir. Bölgede yakaladığı %25,79'luk ortalama pay ile ABD'nin Çin'in gerisinde kaldığı görülmektedir.

Bölgeler açısından 2013-2017 yılları arasında gerçekleştiren silah ticareti sürecinde en etkin ithalatçı bölge olarak toplamda %42 paya sahip Asya Pasifik bölgesi olmakta; ikinci sırada %32 ile Ortadoğu yer almakta ve Avrupa %11, Afrika %7,2, Amerika %7,1'lik bir ithalat payı elde etmektedir⁸⁴⁷.

2008 yılından 2015 yılına kadar toplamda gerçekleştirilen transfer anlaşmalarında Ortadoğu özelinde tedarikçi ülkelerin paylarını inceleyecek olursak;

Şekil 5.12. Ortadoğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Silah Transfer Anlaşmalarında Tedarikçi Ülkelerin Pay Dağılımları: 2008-2011 ve 2012-2015

Kaynak: Catherine A. Theohary, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015", s. 24.

Ortadoğu bölgesi üzerinde tedarikçilerin paylarını 2008-2011 ve 2012-2015 yılları olmak üzere iki dönem halinde değerlendirdiğimiz zaman ABD'nin ilk dönemde %75 oranında gerçekleştirdiği anlaşmaların diğer dönemde %35'e düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla 2008-2011 yılları arasında Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirilen transfer anlaşmalarının dörtte üçünün sadece ABD ile gerçekleştirildiği görülmektedir.

⁸⁴⁷ SIPRI, Fact Sheet, "Trends in International Arms Transfers, 2017", March 2018, <https://www.sipri.org/publications/2018/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2017> (Erişim Tarihi: 24.04.2019)

Rusya 2008-2011 aralığında toplamda %6'lık paya sahip olmakta; 2012-2015 aralığında ise bu payını %12'lik bir artışla %18'e yükseltmektedir. Ortadoğu ülkelerinin gerçekleştirdikleri toplam transfer anlaşmalarında Çin'in payı ise iki dönemde de %2 ile sınırlı kalmaktadır.

Ana Avrupa Ülkeleri kategorisinde yer alan dört ülke Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ise toplamda gerçekleştirdiği transfer anlaşmalarında ilk dönemde %11'lik payını 2012-2015 yıllarında ortalama %26 olarak yükseltmiştir. Dolayısıyla özellikle 2012-2015 yılları arasında Ortadoğu ülkelerinin Ana Avrupa ülkelerine yönelerek bu ülkelerin paylarında %15 artış sağladıkları söylemek mümkündür. Diğer ülkelerin toplam payları ise 2008-2011 yılları arasında %6 ve bir sonraki dönem olan 2012-2015 yılları arasında ise %19 olmaktadır.

2008-2015 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler ile tedarikçi ülkeler arasındaki ticaret sürecinde tüm silah transfer anlaşmalarında yıllara göre lider alıcı ülkelerin anlaşma değerlerini ve liderlik sıralamalarını inceleyecek olursak;

Tablo 5.12. Tedarikçilerin Gelişmekte Olan Ülkelerle Gerçekleştirdikleri Silah Transfer Anlaşmalarındaki Lider Alıcılar ve Anlaşma Değerleri: 2008-2015

Sıralama	Lider Alıcılar	Anlaşma Değerleri
(2008-2012)		
1	Suudi Arabistan	52,500
2	Hindistan	21,300
3	BAE	17,600
4	Brezilya	9,400
5	Venezüella	9,000
6	Mısır	8,000
7	Tayvan	5,500
8	Güney Kore	5,200
9	Irak	5,200
10	İsrail	5,100
(2012-2015)		
1	Suudi Arabistan	41,000
2	Irak	23,900
3	Katar	22,900
4	Mısır	21,500
5	Güney Kore	15,200
6	Cezayir	13,800
7	Hindistan	12,900
8	İsrail	9,200
9	BAE	8,100
10	Umman	7,200
(2008-2015)		
1	Suudi Arabistan	93,500
2	Hindistan	34,000
3	Mısır	30,100
4	Irak	29,100
5	BAE	25,700
6	Katar	23,900
7	Güney Kore	20,400
8	Cezayir	17,800
9	Brezilya	16,500
10ç	İsrail	14,300

Kaynak: Catherine A. Theohary, “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015”, s. 37.

2008-2012 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler ile gerçekleştirilen anlaşma değerleri incelendiğinde değerler bakımından 52.500 milyon \$ ile Suudi Arabistan ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 21,300 milyon \$ anlaşma bedeli ile Hindistan yer alırken B.A.E 17,600 milyon \$ ile listenin ilk üçündeki yerini almaktadır. Listede kendisinden sonra gelen

üç ülkenin toplam değerinin yani 48,300 milyon \$'ın üzerinde anlaşma değeri imzalayan Suudi Arabistan alıcı ülkeler arasında büyük farkla liderlik kazanmaktadır.

2012-2015 yılları incelendiğinde ise bir önceki dönemde olduğu gibi ilk sırada Suudi Arabistan yer alarak toplamda imzaladığı anlaşma değerinin 41,000 milyon \$ olduğu görülmektedir. Söz konusu yıl aralığında listedeki ikinci ülke ise 23,900 milyon \$ ile İran ve üçüncü ülke ise 22,900 milyon \$ değerindeki anlaşma ile Katar olmaktadır. Dolayısıyla 2012-2015 yılları içerisinde toplamda gerçekleştirilen transfer anlaşmalarında alıcı ülkelerin ilk üçünün Ortadoğu ülkesi olduğu görülmektedir. Nitekim daha önce de bahsedildiği üzere Arap baharı süreci ile gelen güç dengelerindeki değişim süreçleri, Ortadoğu'da terör örgütlerinin etkinlik kazanımları ve büyük güçleri bölgedeki çıkarları neticesinde bölge ülkeleri gerek güvenliklerini sağlamak gerekse bölgede güç kazanımı amaçları ile silahlanma süreçlerine hız kazandırmışlar ve savunma sanayilerini güçlendirme yoluna gitmişlerdir.

Genel olarak 2008-2015 yıllarını değerlendirdiğimizde anlaşma değerleri toplamı bakımından Suudi Arabistan 93,500 milyon \$ ile listenin ikinci sırasında yer alan ülkenin neredeyse üç katı kadar değerdeki silah transfer anlaşmasına imza atarak ilk sırada yer almaktadır. Listenin ikinci sırasında 34,000 milyon \$ ile Hindistan yer almaktadır. Hindistan ile ezeli rakibi Pakistan ile sürmekte olan çatışmalara ve krizlere rağmen, Pakistan'ın silah ithalatının 2008-2012 ile 2013-2017 arasında %36 oranında düşüş göstermesi söz konusu olmuştur⁸⁴⁸. Nitekim bu düşüş ile Pakistan'ın 2008-2015 yılları arasında alıcı lider ülkelerin ilk onunda yer almadığı görülmekte ancak rakibi Hindistan'ın ise transfer anlaşmalarına ağırlık vererek ikinci sıraya yükseldiği görülmektedir.

2008-2015 yılları arasında alıcı lider ülkelerin Üçüncü sırada 30,100 milyon \$ ile Mısır yer almaktadır. Anlaşma değerleri bakımından listenin ilk onunda yer alan diğer ülkeler ise sırasıyla Irak, BAE, Katar, Güney Kore, Cezayir, Brezilya, İsrail olmaktadır. 2008 yılından 2015 yılına kadar gerçekleştirilen transfer anlaşmalarında ilk on içerisinde yer alan ülkeleri incelediğimizde yedi ülkenin Ortadoğu ülkesi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerle transfer anlaşmaları gerçekleştiren tedarikçi ülkeler için Ortadoğu bölgesi yüksek alıcı potansiyeli ile ilgiyi üzerine çekmektedir.

2013-2017 yılları arasında dünyanın en büyük ikinci ithalatçısı olan Suudi Arabistan, 2008-2012 yılları ile karşılaştırıldığında silah ithalatını %225'e yükseltirken en büyük

⁸⁴⁸ SIPRI, "Asia and the Middle East Lead Rising Trend in Arms Imports, US Exports Grow Significantly, says SIPRI".

üçüncü ithalatçı ülke Mısır'ın ithalatı %215 yükseliş göstermiştir⁸⁴⁹. 2013-2017 yılları arasında en etkin silah ithalatçısı ülkeler olan Hindistan, Suudi Arabistan, Mısır, BAE, Çin dünya çapındaki tüm silah ithalatında %35'lik bir paya sahip olmaktadır⁸⁵⁰.

2015 yılında gerçekleştirilen tüm silah transfer anlaşmalarının değeri 79,9 milyar \$ olarak gerçekleşmiş ve bunun 65,2 milyar \$'lık kısmı gelişmekte olan ülkelerle gerçekleştirilen anlaşma değerleridir. 2015 yılında gelişmekte olan ülkelerle transfer anlaşmalarında ABD 26,7 milyar \$ (%41) ile birinci sırada yer alırken 15,2 milyar \$ (%23,3) ile Fransa ikinci ülke olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler arasında sadece 2015 yılında lider alıcı olarak silah transfer anlaşmalarında birinci sırada 17,5 milyar\$ ile Katar birinci olmakta, ikinci ülke olarak karşımıza 11,9 milyar \$ ile Mısır ve 8,6 milyar \$ ile Suudi Arabistan üçüncü sırada yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkelere silah teslimatlarında sadece 2015 yılı göz önüne alındığında ABD teslimatların 11,9 milyar \$'ını (%35,42) gerçekleştirerek lider ülke olurken teslimatlarda Rusya ve Fransa 6,2 milyar \$ (%18,45) ile ikinci olmuştur⁸⁵¹.

2015 yılında dünya çapında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerle gerçekleştirilmiş olan silah transferi anlaşmalarında toplamda 40,2 milyar \$ (%50,29) değerinde anlaşma ile ABD birinci, 15,3 milyar \$ (%19,16) ile Fransa ikinci, 11,1 milyar \$ ile Rusya üçüncü ve 6 milyar \$ ile Çin dördüncü ülke olmuştur⁸⁵². 2013-2017 yılları arasında En büyük 5 ihracatçı ülke olan ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve Çin'in gerçekleştirdikleri silah ihracatındaki payları tüm silahların ihracatının %74'üdür⁸⁵³.

Uluslararası düzeyde gerçekleşen silah ticareti süreci 2013 yılından günümüze kadar büyüme eğilimini sürdürmektedir. 2013- 2017 yılları arası dönem ile 2008-2012 yılları karşılaştırıldığında uluslararası düzeyde silah transfer hacminin %10 daha yüksek olduğu görülmektedir⁸⁵⁴.

2014 yılından 2018 yılına kadar gerçekleştirilen silah transfer anlaşmaları 2009-2013 arası dönem ile karşılaştırıldığında %7,8 büyüme göstermekte; 2004-2008 arası dönem ile

⁸⁴⁹ SIPRI, "Asia and the Middle East Lead Rising Trend in Arms Imports, US Exports Grow Significantly, says SIPRI".

⁸⁵⁰ SIPRI, Fact Sheet, "Trends in International Arms Transfers, 2017".

⁸⁵¹ Catherine A. Theohary, "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015", giriş bölümünden.

⁸⁵² Catherine A. Theohary, a.g.e., giriş bölümünden.

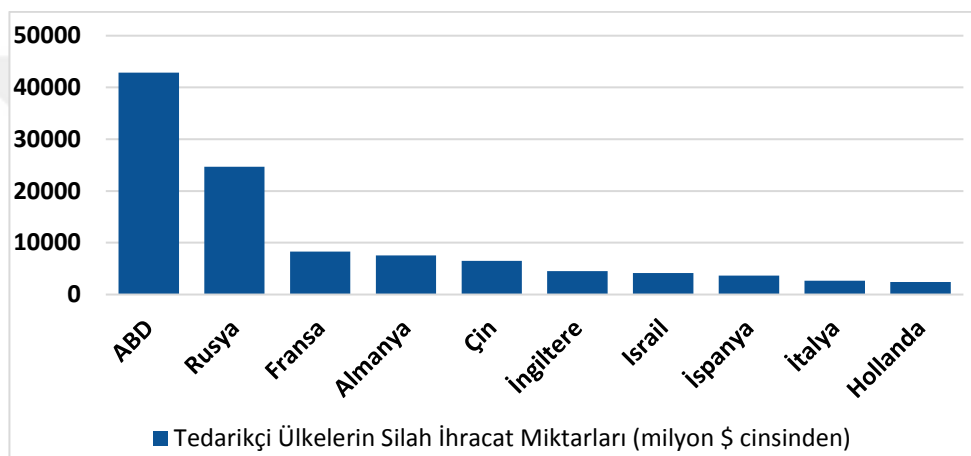
⁸⁵³ SIPRI, "Asia and the Middle East lead rising trend in arms imports, US exports grow significantly, says SIPRI".

⁸⁵⁴ SIPRI, Fact Sheet, "Trends in International Arms Transfers, 2017".

karşılaştırıldığında ise %23 olarak ticaret hacminin genişlediği değerlendirilmektedir⁸⁵⁵. 2014-2018 yılları arasında global silah ticaretinde toplamda %75'ini gerçekleştiren en etkin beş ihracatçı ülke ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve Çin olmakta; silah ticareti sürecinde en etkin beş ithalatçı ülke olan Suudi Arabistan, Hindistan, Mısır, Avustralya, Cezayir ise dünya çapındaki toplam silah ithalatının %35'ini gerçekleştirmektedirler⁸⁵⁶.

Dünya çapında hem tedarikçi hem de alıcı ülkeler arasında gerçekleşen silah ticareti sürecini 2015 yılından 2018 yılına kadar geçen süre zarfında genel olarak değerlendirmek gerekirse etkin tedarikçi ülkelerin toplam silah ihracat miktarları şu şekilde gerçekleşmiştir;

Şekil 5.13. Tedarikçi Ülkelerin Silah İhracat Miktarları: 2015-2018

Kaynak: SIPRI Arms Transfers Database, “TIV of arms exports from the top 10 largest exporters, 2015-2018”.

2015-2018 yılları arasında gerçekleştirilen toplam silah ihracatları bakımından tedarikçi ülkeler arasında ABD 42879 milyon \$ değerinde ihracat gerçekleştirerek söz konusu yıllar aralığında en fazla ihracat gerçekleştiren lider tedarikçi olmuştur. İkinci ülke olarak gerçekleştirdiği 24677 milyon \$ değerindeki silah ihracat ile Rusya olmaktadır. Dolayısıyla ABD'nin silah ihracatında ikinci ülke konumunda olan Rusya'nın neredeyse iki katı ihracat gerçekleştirerek liderliğini pekiştirdiğini söylemek mümkündür.

İlk üç tedarikçi ülke içerisinde yer alan diğer ülke ise Fransa olarak karşımıza çıkmakta ve 8305 milyon \$ değerince ihracat ile Rusya'nın neredeyse üçte biri kadar ihracat gerçekleştirmekte olduğu görülmektedir. İlk beş içerisinde yer alan diğer üç ülke ise sırasıyla

⁸⁵⁵SIPRI Fact Sheet, “Trends in International Arms Transfers, 2018”, March 2019, <https://www.sipri.org/publications/2019/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2018>, (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

⁸⁵⁶ SIPRI Fact Sheet, “Trends in International Arms Transfers, 2018”.

toplamda 8305 milyon \$ ihracat değeri ile Fransa, 7534 milyon \$ ihracat değeri ile Almanya ve 6472 milyon \$ ile Çin olmaktadır. 2015-2018 yılları arasında gerçekleştirdikleri toplam silah ihracatları ile lider tedarikçi olan ülkelerin ilk on listesi içerisindeki sıralamaları ve ihracat miktarları ise sırasıyla şu şekildedir; İngiltere 4521 milyon \$, İsrail 4123 milyon \$, İspanya 3642 milyon \$, İtalya 2696 ve ilk on içerisine giren son tedarikçi ülke olan Hollanda alıcı ülkelere 2433 milyon \$ değerinde ihracat gerçekleştirerek listedeki yerini almıştır.

2015-2018 yılları arasında silah transfer anlaşmalarında en etkin tedarikçi ülkelerin 2009-2013 ve 2014-2018 yılları olmak üzere iki dönem şeklinde incelendiği global silah ihracatındaki payları ve silah ihracat hacmindeki değişimler şu şekilde meydana gelmiştir;

Tablo 5.13. En Büyük 10 Silah İhracatçı Ülkenin Toplam İhracattaki Payları: 2009-2013 ve 2014-2018

	İHRACATÇI ÜLKELER	İhracat (%) 2009-2013	İhracat (%) 2014-2018	İki Dönemdeki Değişim (%)
1	ABD	30	36	29
2	Rusya	27	21	-17
3	Fransa	5.1	6.8	43
4	Almanya	6.1	6.4	13
5	Çin	5.5	5.2	2.7
6	İngiltere	4.3	4.2	5.9
7	İspanya	2.9	3.2	20
8	İsrail	2.1	3.1	60
9	İtalya	2.7	2.3	-6.7
10	Hollanda	1.9	2.1	16

Kaynak: SIPRI Fact Sheet, “Trends in International Arms Transfers, 2018”, March 2019, <https://www.sipri.org/publications/2019/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2018> (Erişim Tarihi: 26.04.2019)

İhracatçı ülkeler listesinde ilk sırada yer alan ABD 2009-2013 yıllarında global silah ihracatında toplamda %30 olan payını 2014-2018 yılları arasında %36’ya yükseltmiş, silah ihracat hacmi %29 artış göstermiştir. Rusya’nın ise ilk dönemde %27 olan ihracat payı %21’e azalmış, silah ihracat hacmi ise %17 azalış göstermiştir. Buradan ABD ve Rusya olmak üzere sadece iki tedarikçi ülkenin global silah ihracatındaki toplam faylarının neredeyse yarısını gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ancak ABD’nin ikinci dönemde ihracat hacminde artış Rusya’nın ihracat hacmindeki azalışın göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

2015-2018 yılları arasında ilk üç ihracatçı ülke içerisinde yer alan Fransa ise ilk dönemde %5,1’lik ihracat payını %6,8’e yükseltmiş ve silah ihracat hacmi %43 oranında büyük bir artış göstermiştir. İlk on ülke listesindeki ilk beş içerisinde yer alan diğer ülkelerin

global silah ihracatında iki dönemdeki payları ve silah ihracat hacmindeki değişimleri sırasıyla şöyledir; Almanya %6,1'den %6,4'e yükseliş ve %13 artış; Çin %5,5'ten %5,2'ye düşüş yaşamıştır. Listede yer alan diğer ülkeler olan İngiltere, İspanya İsrail, İtalya ve Hollanda'ya ait veriler ise yukarıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tedarikçi ülkelerin 2015-2018 yılları arasında ve toplamda gerçekleştirdikleri ihracat miktarlarını daha detaylı bir çerçevede her yıl için tedarikçi ülkelerin toplam ihracatları açısından inceleyecek olursak;

Tablo 5.14. 2015-2018 Yılları Arasındaki En Yüksek İhracatı Gerçekleştiren Tedarikçi Ülkeler (milyon \$ cinsinden)

	TEDARİKÇİLER	2015	2016	2017	2018	2015-2018
1	ABD	9931	9955	12485	10508	42879
2	Rusya	5842	6685	5741	6409	24677
3	Fransa	2017	2218	2302	1768	8305
4	Almanya	1759	2518	1980	1277	7534
5	Çin	1845	2360	1227	1040	6472
6	İngiltere	1179	1367	1235	741	4521
7	İsrail	721	1441	1254	707	4123
8	İspanya	1163	471	820	1188	3642
9	İtalya	664	619	802	611	2696
10	Hollanda	461	471	1132	369	2433
	Diğerleri	2936	3405	2846	2969	12156
	TOPLAM	28516	3151	31824	27587	119438

Kaynak: SIPRI Arms Transfers Database, "TIV of arms exports from the top 10 largest exporters, 2015-2018", http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

2015 ile 2018 yılları arasında tedarikçi ülkeler tarafından gerçekleştirilen silah ihracatı toplamda 119438 milyon \$ olarak gerçekleşmekte olduğu görülmektedir. Ayrıca ilk on ülkenin toplam ihracat miktarları, diğer ülkelerin toplamda 12156 milyon \$ olan ihracatları söz önüne alındığında toplamda 107282 milyon \$ olarak karşımıza çıkmakta ve bu ihracat miktarı ilk on tedarikçi ülkenin etkisini gözler önüne sermektedir.

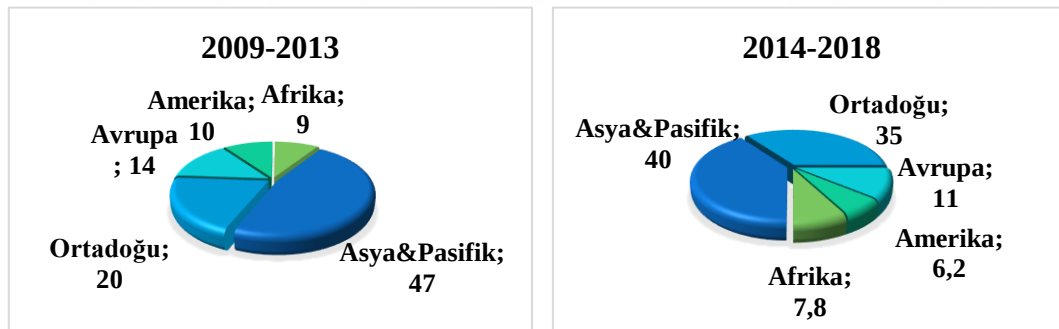
Nitekim toplam üzerinde en büyük paya sahip tedarikçi ülkenin 42879 milyon \$ miktarında ihracat ile ABD olduğu görülmekte ve ABD'nin en büyük ihracatı ise 2017 yılında 12485 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. İhracatta en büyük paya sahip ABD'nin diğer yıllardaki ihracat miktarları ise şu şekildedir; 2015 yılında toplamda 9931 milyon \$, 2016 yılında 9955 milyon \$ ve 2018 yılında 10508 milyon \$ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplamdaki pay açısından ikinci ülke olarak toplam 24677 milyar \$ ihracat gerçekleştiren Rusya olmakta ve en büyük ihracatını 2016 yılında 6685 olarak gerçekleştirmektedir. Üçüncü sırada yer alan Fransa toplamda Rusya'nın neredeyse üçte biri kadar bir ihracat gerçekleştirerek toplamda 8,305 milyar \$ ile ilk üç tedarikçi den biri olarak listedeki yerini almıştır.

2015 yılından 2018 yılına kadar ilk on içerisinde yer alan tedarikçi ülkelerden diğerlerine ait toplam ihracat verileri sırasıyla şu şekildedir; Almanya 7534 milyon \$ ile dördüncü, Çin 6472 milyon \$ ile beşinci, İngiltere 4521 milyon \$ ile altıncı, İspanya 3642 milyon \$ ile yedinci, İtalya 2696 milyon \$ ile dokuzuncu ve Hollanda alıcı ülkeler ile gerçekleştirdiği toplamda 2433 milyon \$ ile onuncu ana tedarikçi olmaktadır. Diğer ülkelerin 2015-2018 yılları arasında gerçekleştirdikleri ihracat toplamı ise 12156 milyon \$ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alıcı ve satıcı ülkelerin söz konusu olduğu silah ticareti sürecinde global olarak silah ithal eden ülkeler bölgeler açısından ele alındığında 2009 yılından 2018 yılına kadar dünya çapındaki silah ithalatında sahip oldukları paylar aşağıdaki şekilde gösterildiği gibidir.

Şekil 5.14. Dünya Çapındaki Silah Ticaretinde Bölgelere Göre İthalat Yüzdelikleri: 2009-2013 ve 2014-2018

Kaynak: SIPRI Fact Sheet, "Trends in International Arms Transfers, 2018", March 2019.

2009-2013 ve 2014-2018 şeklinde iki dönemde karşılaştırmalı olarak ele alınan dünya çapında gerçekleştirilen silah ticaretinde alıcı bölgeler incelendiğinde iki dönem de de en büyük paya sahip bölge olarak Asya Pasifi bölgesi karşımıza çıkmaktadır. Asya Pasifik ülkelerinin 2009-2013 yılları arasındaki global silah ticaretindeki payı %47 olmakta ve bu oran %7'lik bir düşüş ile 2014-2018 yılları arasında %40'a gerilemiştir.

Silah ithalatında etkin ikinci bölge ise 2009-2013 arasında %20 paya sahipken 2014-2018 yılları arasında %15'lik artış ile payını %35'e yükselten Ortadoğu bölgesi olmaktadır. 2009 yılından 2018 yılına kadarki dönemde ana ithalatçı bölgeler olan Asya Pasifik ve

Ortadoğu'nun toplamdaki payları değerlendirildiğinde ise 2009-2013 arasında %57 pay ile toplam ithalatın yarısından fazlasını; bir sonraki dönemde ise %75'e yükselterek toplam ithalatın dörtte üçüncü iki bölge ülkelerinin gerçekleştirdikleri görülmektedir. Üçüncü ana ithalatçı bölge ise 2009-2013 yılları arasında %14 ve 2014-2018 yılları arasında %3'lük bir pay düşüşü %11 paya sahip olan Avrupa olmaktadır. Amerika ise global silah ithalatında ilk dönemde %10; ikinci dönemde %6,2'lik pay elde etmektedir. Bir diğer bölge Afrika ise ilk dönemde %9; ikinci dönemde %7,8'lik bir paya sahip olmaktadır.

Tablo 5.15. En Büyük 10 İhracatçı Ülke ve Ana Alıcı Ülkeler: 2014-2018

İhracatçı Ülkeler		Ana Alıcı Ülkeler					
		1. Ülke	Payı (%)	2. Ülke	Payı (%)	3. Ülke	Payı (%)
1	ABD	Suudi Arabistan	22	Avustralya	7.7	BAE	6.7
2	Rusya	Hindistan	27	Çin	14	Cezayir	14
3	Fransa	Mısır	28	Hindistan	9.8	S. Arabistan	7.4
4	Almanya	Güney Kore	19	Yunanistan	10	İsrail	8.3
5	Çin	Pakistan	37	Bangladeş	16	Cezayir	11
6	İngiltere	Suudi Arabistan	44	Umman	15	Endonezya	11
7	İspanya	Avustralya	42	Türkiye	13	S. Arabistan	8.3
8	İsrail	Hindistan	46	Azerbaycan	17	Vietnam	8.5
9	İtalya	Türkiye	15	Cezayir	9.1	İsrail	7.6
10	Hollanda	Ürdün	15	Endonezya	15	ABD	11

Kaynak: SIPRI Fact Sheet, "Trends in International Arms Transfers, 2018", March 2019.

2014 yılından 2018 yılına kadar silah ticaretinde lider tedarikçilerin alıcı ülkeler ile gerçekleştirdikleri silah ihracatında ilk üç ithalatçı ülke sıralaması ve paylarının incelendiği yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere; lider ihracatçı ABD'nin söz konusu dönem aralığında %22'lik pay ile birinci ithalatçı ülke S. Arabistan olurken ikinci ülke %7,7 ile Avustralya ve üçüncü ülke %6,7 ile BAE olmaktadır.

Ana tedarikçilerden olan Rusya'dan 2014-2018 yılları arasında silah ithal eden ülkelerin başında ise %27'lik pay ile Hindistan olmaktadır. İkinci ülke %14 ile Çin ve üçüncü ülke olarak %14 ile Cezayir ithalatçı ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Lider üçüncü tedarikçi olan Fransa'nın ise silah ihracatının %28'lik payını Mısır almaktadır. Rusya'nın ana alıcısı olan Hindistan ise Fransa'da ikinci sırada yer almakta ve %9,8'lik bir

paya sahip olmaktadır. Amerika'nın ana tedarikçisi Suudi Arabistan ise %7,4'lük payı ile Fransa'nın silah satışlarında üçüncü ithalatçı ülkesi olduğu görülmektedir.

Almanya'nın ana ihracatçıları birinci Güney Kore %19, ikinci Yunanistan %10, üçüncü ülke ise %8,3 ile İsrail'dir. Çin'in ihracatında birinci ülke Pakistan %37, ikincisi Bangladeş %16, üçüncüsü %11 ile Cezayir olmaktadır. İngiltere'nin ihracatında birinci sırada ise S. Arabistan'ın %44'lük pay ile tüm silah ihracatının neredeyse yarısına yakınına sahip olmaktadır. İngiltere'nin ikinci sırasında Umman %15 ve üçüncü sırada ise Endonezya %11'lik pay ile yerini almaktadır.

Listenin ilk onunda yer alan diğer silah tedarikçilerinin ana ihracatçıları ve payları ise sırasıyla şu şekildedir; İspanya'nın ihracatında Avustralya, Türkiye, S. Arabistan (%43, %13, %8,3); İsrail'in ihracatında Hindistan, Azerbaycan, Vietnam (%46, %17, %8,5); İtalya'nın ihracatında Türkiye, Cezayir, İsrail (%15, %9,1, %7,6) ve Hollanda'nın ihracatında ise Ürdün, Endonezya, ABD (%15, %15, %11) 2014-2018 yılları arasında ilk üç ana ithalatçı ülke olarak yer almaktadır.

Silah ticaretinde alıcı ülkeler pek çok nedenden dolayı silahlanma girişimlerine hız kazandırarak savunma sanayilerine bütçelerinden büyük paylar ayırabilmektedirler. Alıcı ve satıcı devletler için kazançlar sağlayan silah ticaretinde alıcı ülkelerin ana tedarikçilerinin de göz önüne alınması ticari süreci daha iyi kavrayabilmek adına faydalı olacaktır.

Tablo 5.16. En Büyük 10 Silah İthalatçısı ve Ana Tedarikçileri: 2014-2018

Alıcı Ülkeler		Tedarikçi Ülkeler					
		1.Ülke	Payı (%)	2.Ülke	Payı (%)	3.Ülke	Payı (%)
1	Suudi Arabistan	ABD	68	İngiltere	16	Fransa	4.3
2	Hindistan	Rusya	58	İsrail	15	ABD	12
3	Mısır	Fransa	37	Rusya	30	ABD	19
4	Avustralya	ABD	60	İspanya	29	Fransa	5.0
5	Cezayir	Rusya	66	Çin	13	Almanya	10
6	Çin	Rusya	70	Fransa	10	Ukrayna	8.6
7	BAE	ABD	64	Fransa	10	Türkiye	7.8
8	Irak	ABD	47	Rusya	33	Güney Kore	8.0
9	Güney Kore	ABD	51	Almanya	39	İngiltere	3.0
10	Vietnam	Rusya	78	İsrail	9.1	Belarus	4.1

Kaynak: SIPRI Fact Sheet, "Trends in International Arms Transfers, 2018", March 2019.

Bu sebeple son yıllara özellikle 2014-2018 yılları arasındaki silah ithalatçılarına odaklandığımızda; söz konusu dönem aralığında toplam silah ithalat miktarı ile ilk on listesinin birinci sırasında uzun yıllar büyük silah transfer anlaşmalarına imza atan Ortadoğu ülkelerinden Suudi Arabistan karşımıza çıkmaktadır. Suudi Arabistan'ın silah tedarikinde birinci ülke ise %68 pay ile ABD olmaktadır. Dolayısıyla ülkenin ithal ettiği silahların yarısından fazlasının ABD tarafından karşılandığı görülmektedir. Suudi Arabistan'ın silah temininde ikinci ülke %16 pay ile İngiltere ve üçüncü ülke %4,3 ile Fransa olmaktadır.

SputnikNews'te yer alan bir habere göre; Suudi Arabistan ABD'den 100 milyar dolarlık silah anlaşması talep etmiştir⁸⁵⁷. Aynı zamanda Suudi Arabistan'ın Rusya ile 3,5 milyar dolarlık silah anlaşması gerçekleştirdiği bilinmektedir⁸⁵⁸. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın tedarikçi ülke olarak sadece ABD'ye yönelmeyip tedarikçilerde çeşitliliğe gitme eğiliminin söz konusu olduğu görülmektedir.

Silah ithalatında ikinci sırada yer alan Hindistan'ın ise tedarikçi ülke olarak %58 payı bulunması bakımından Rusya'ya yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim Pakistan ile geçmişten gelen ve belli zamanlarda kriz noktalarına varan çatışmalar Hindistan'ın silah alımlarını hızlandıran temel nedenlerden biri olmaktadır. Ülkenin tedarikçileri arasında ikinci sırası ise %15 ile İsrail alırken üçüncü sırada %12 paya sahip ABD bulunmaktadır.

2014-2018 yılları arasında üçüncü ana tedarikçi ülke olan Mısır ise ithalat sürecinde birinci sırada Fransa'ya yer vererek %37'pay ayırmaktadır. İkinci tedarikçi ülke olarak Rusya'ya yönelip toplam ithalatının %30'unu gerçekleştirirken üçüncü ülke olarak %19'luk pay ile ABD'ye yönelmekte olduğu görülmektedir.

Alıcı ülkeler arasında dördüncü sırada yer alan Mısır diğer ülkelere farklı olarak birinci ülke için ABD ve Rusya'ya yönelmekten ziyade Fransa'ya yönelerek %37 pay kazandırdığı görülmektedir. Nitekim Rusya %30 ile ikinci ve ABD %19 pay ile Mısır'ın ithalatında üçüncü ülke olarak yerini almıştır. Beşinci ülke Avustralya'nın ise ithalatının yarısının üzerinde (%60) bir paya sahip olan birinci ülke olarak ABD ile gerçekleştirmiş ve ikinci ülke İspanya ile %29, üçüncü ülke Fransa ile %5 oranında silah ithalatında pay kazandırmıştır.

⁸⁵⁷ Sputnik News, "ABD, Suudi Arabistan'a 100 milyar dolarlık silah satıyor", 13 Mayıs 2017, <https://tr.sputniknews.com/abd/201705131028452275-abd-suudi-arabistan-100milyar-dolar-silah-satisi/> (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

⁸⁵⁸ Sputnik News, "Rusya ile Suudi Arabistan'dan 3.5 milyar dolarlık silah anlaşması", 13 Temmuz 2017, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201707121029252400-rusya-suudi-arabistan-milyar-dolarlik-silah-anlasmasi/> (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

Listenin ilk onunda yer alan diğer silah itlahatçılarının ana tedarikçileri ve payları ise sırasıyla şu şekildedir; Cezayir'in ilk sırasında Rusya, ikinci sırada Çin ve üçüncü sırada Almanya (%66, %13, %10); Çin'in Rusya, Fransa, Ukrayna (%70, %10, %8,6); BAE'nin ABD, Fransa, Türkiye (%64, %10, %7,8); Irak'ın ABD, Rusya, Güney Kore (%47, %33, %8); Güney Kore'nin ABD, Almanya, İngiltere (%51, %39, %3); Vietnam'ın silah ticaretinde yöneldiği tedarikçi ülkeler olarak Rusya, İsrail, Belarus'a (%78, %9,1 %4,1) yöneldiği değerlendirilmektedir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde 2014-2018 yılları arasında alıcı ülkeler açısından tedarikçi ülke olarak ilk sırada ABD ve Rusya'nın yer almakta (Mısır hariç) olduğu ve %50 üzerinde payları ile silah ticareti sürecinde en etkin tedarikçi iki ülke olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

İlk on içerisinde yer alan beş ülkenin Ortadoğu ülkesi olduğu değerlendirildiğinde bölgenin tedarikçiler için büyük ilgi odağı olduğu görülmektedir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bir açıklamasına göre Obama döneminde 2016'nın son iki ayında ABD Körfez ülkeleri ile (Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve BAE) 40,8 milyar dolarlık silah satışı onaylandığı açıklanmıştır. Buna Katar ile en yüksek anlaşma gerçekleştirilerek 21 milyar 881 milyon dolar değerinde, Kuveyt ile 11 milyar 837 milyon dolar değerinde; Suudi Arabistan ile 3 milyar 500 milyon dolar; Birleşik Arap Emirlikleri ile 3 milyar 510 milyon değerinde ve ayrıca 2 milyar dolar civarında askeri teçhizat ve silah satışı gerçekleştirilmiştir⁸⁵⁹.

ABD Kongresine yapılan askeri anlaşma bildirimlerinden elde edilen verilere göre ise; 2017 yılının ocak ayından kasım ayına kadarki on aylık dönemde Başkan Trump yönetiminde ise ABD, yaklaşık 49 milyar dolar değerindeki askeri silah, mühimmat ve malzemeyi birçok farklı ülkeye satarak son yılların en yüksek satış miktarlarından birini gerçekleştirmiştir⁸⁶⁰.

Özet olarak, soğuk savaş sonrası dönemde silah ticareti sürecinde tedarikçi ülkelerin gerek ekonomik gerekse stratejik amaçlar doğrultusunda ticari süreçlerinin seyrini ve kuvvetini belirledikleri görülmektedir. Ancak standart bir ticari süreçten öte silah ticareti

⁸⁵⁹ Sputnik News, "ABD'den Körfez ülkelerine 40 milyar dolarlık silah satışı", 3 Ocak 2017, <https://tr.sputniknews.com/abd/201701031026600180-abd-korfez-ulkeleri-silah-satisi/> (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

⁸⁶⁰ Sputnik News, "Trump'tan 10 ayda 49 milyar dolarlık silah satışı", 28 Kasım 2017, <https://tr.sputniknews.com/abd/201711281031187299-trumpan-49-milyar-dolarlik-silah-satisi/> (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

sürecinde sadece büyük kazanımların söz konusu olmayıp yalnızca ekonomik çıkarlar etrafında şekillenmediği, alıcı ve satıcı ülkelerin daha çok stratejik kazanımlar çerçevesinde hareket ettikleri değerlendirilmektedir. Alıcı devletler için silah ticareti sürecine gelişmekte olan ülkeler için daha çok güvenlik kazanımı hedefiyle ağırlık verildiği, aynı zamanda gelişmiş ülkeler için de söz konusu olan güvenlik kazanımı dışında silahların caydırıcı etkisinden yararlanma ve silahların modernizasyonu hedeflerinin silah ticareti sürecine hız kazandırdığı görülmektedir.

Özellikle güvenlik ve silahlanma ilişkisi açısından süreci değerlendirdiğimizde uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı tehdit algılarının yönünde ve kuvvetinde yaşanan belirsizlik devletleri daha çok güvenlik kaygısı içerisinde bırakmakta ve soğuk savaş sonrası iki kutuplu yapının sona ermesi dolayısıyla çok kutuplu bir yapıya evrilen uluslararası sistem ve sistem içerisindeki güç dengelerindeki sürekli değişim dolayısıyla artan çatışmalar devletlerin silahlanma süreçlerine hız kazandırmaktadır. Bu sebeple de Soğuk savaş sonrası dönemde özellikle çatışmaların süreklilik gösterdiği bölgeler (en çok da Ortadoğu ve Asya Pasifik Bölgeleri) tedarikçi için adeta bir pazar alanı oluşturmakta ve her silahlanma girişimi gerek bölge ülkeleri gerekse global alanda güvenlik kaygılarını artırmakta dolayısıyla daha çok silahlanma sonucunu doğurmaktadır. Nitekim bu silahlanma sarmalında ise en büyük kazancı şüphesiz ki lider tedarikçi ülkeler elde etmektedirler.

5.3. Ortadoğu'nun Silahlanma ve Silah Ticareti Açısından Önemi

Ortadoğu bölgesi gerek jeostratejik gerekse jeoekonomik ve jeokültürel potansiyeli açısından geçmişten bu yana global güçlerin güç mücadelelerine tanıklık etmiştir. Nitekim bölgenin önemli su yollarını bünyesinde barındırması, önemli transit geçiş yollarına sahip olması, coğrafi konumu dolayısıyla neredeyse dünya ana karasının merkezinde yer alması, üç kutsal din olarak kabul edilen dinlerin merkezine ve tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapması, özellikle bölgenin sahip olduğu yer altı kaynakları, bu kaynakların geçiş yolları üzerinde bulunması, bir başka ifade ile “Rusya ile sıcak denizleri, Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu’nu birbirine bağlayan, aynı zamanda Avrupa ile Asya arasındaki bütün ticarî ve kültürel bağlantıların yapıldığı”⁸⁶¹ bir bölge niteliğinde olması ve pek çok neden Ortadoğu bölgesinin önemini artırmakta, dolayısıyla da bölge büyük güçlerin göz ardı edemeyeceği bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır.

⁸⁶¹ Hamit Çelik, Ortadoğu’da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 18.

Coğrafi açıdan değerlendirildiğinde literatürde üzerinde anlaşılmış, net bir tanım olmamakla birlikte ‘Orta Doğu’ kavramı farklı şekillerde tanımlanmakta ve tanımlar daha çok siyasi bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram ilk kez Afred Thayer Mahan tarafından National Review Dergisi içerisinde yer alan “The Persian Gulf and Internaitonal Relations” makalesinde 1900’lerin başında Arabistan-Hindistan arasındaki alanı tanımlanması şeklinde kullanım bulmuştur⁸⁶².

T. Arı, dar ve geniş olmak üzere iki tanım öne sürmekle beraber daha yaygın kullanımının söz konusu olduğu dar tanımlama ile Ortadoğu’yu “Batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran’ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezine ve güneyde ise Aden körfezi ve Yemen’i içine alan bölge” olarak tanımlamaktadır⁸⁶³. Dolayısıyla bölge ülkeleri çerçevesinde bu tanımlama ile bölgenin jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bağlantı noktalarını, su yollarını bünyesinde barındırdığı söylenebilir. Nitekim Akdeniz, Karadeniz, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Hint Okyanusu, Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı, Dicle, Fırat, Nil nehirleri Ortadoğu bölgesinde bulunmaktadır.

Türkiye’nin dış politika stratejisinde kullanabileceği jeopolitik etki alanlarını üç sınıflandırmaya (Yakın kara, deniz, kıta havzaları) ayıran A. Davutoğlu ise yakın kara havzası tanımlaması içerisinde yer alan Ortadoğu’yu “Hint yarımadasının batısından başlayan Güney-Batı Asya’nın Kuzey Afrika ile keşişim alanı” şeklinde tanımlamaktadır⁸⁶⁴.

Genel olarak tarihsel açıdan incelediğimizde, Ortadoğu bölgesi uzun yıllar gerek jeoekonomik gerek jeostratejik olması dolayısıyla bölge pek çok global gücün egemenlik yarışlarına ev sahipliği yapmıştır. Bölge ülkelerinin birçoğu (Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin) zamanında Osmanlı devletinde bulunmuş fakat Osmanlının çöküş süreciyle birlikte yayılmacı politikalarına hız kazandıran İngiltere ve Fransa bölge ülkeleri üzerindeki hâkimiyeti ele geçirmişler. İkinci Dünya Savaşı sırasında bölge ülkelerinden Suriye ve

⁸⁶² Mehmet Bülent Uludağ, *Dünya Siyasi Tarihi*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2011, s. 251; Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 130.

⁸⁶³ Geniş anlamda Ortadoğu ise: “Batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali Etiyopya, Sudan ve Mısırdan başlayarak doğuda Umman Körfezine kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, B.A.E, Umman’ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran Afganistan Pakistan’ın da dâhil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan’dan Yemen’e uzayan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin’in yer aldığı bir coğrafya” şeklinde tanımlanmıştır. Nitekim Amerika’nın Büyük Orta Doğu Projesi de bu çerçevededir. Tanımlar için bkz. Tayyar Arı, 2014, a.g.e., s. 19.

⁸⁶⁴ Üç politik yetki alanları ise şu şekilde ifade edilmektedir; (1) Yakın Kara Havzası: Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar, (2) Yakın Deniz Havzası: Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıl Deniz, Körfez, Hazar Denizi, (3) Yakın Kıta Havzası: Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya’dır. Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 119.

Lübnan Fransa kontrolünde iken Irak, Ürdün, Filistin İngiliz kontrolünde kalmış olmakla birlikte savaş sonrası bu ülkeler bağımsızlık yolunda ilk adımlarını atmışlardır. Fakat ülkelerin bağımsızlık süreçleri her ne kadar kaynaklar üzerinde yetkileri söz konusu olsa da gerek ekonomik (ticari) gerekse siyasal yapı eksikliklerinden dolayı pratikten çok teoride kalmış batıya bağımlılıkları devam etmiştir. Bu bağımlılığının en büyük sebeplerinden birisi olarak karşımıza teknolojik yetersizlikler çıkmaktadır.

Soğuk Savaş yıllarında ise bölgedeki aktörler çift kutuplu sistem yapısının lideri olan SSCB ve ABD olmuş, bölge ülkelerinden bazıları ABD bazıları ise SSCB yanlısı politikaları desteklemişlerdir. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde ve günümüzde bölge ülkeleri daha çok çıkarları çerçevesinde bu tutumlarını sürdürmektedirler.

Genel olarak ekonomik açıdan incelediğimizde ise Ortadoğu'nun özellikle yer altı zenginlikleri ve kaynakları bakımından oldukça zengin olduğu olduğunu ve sırf bu sebeple bile büyük güçlerin göz ardı edemeyeceği potansiyel bir zenginliği barındırdığını söyleyebiliriz. Zengin kaynaklar bakımından öncelikle bölgedeki petrol rezervleri dikkatleri çekse de bölge doğalgaz yatakları, uranyum ve bor mineralleri açısından da zenginliğe sahiptir. Üretim kapasitesi açısından yüksek ve maliyet açısından düşük olması sebebiyle tercih edilen kaynaklardan olan petrol, dünya devletleri için büyük önem taşımakla birlikte nükleer alanda çalışmalar için gerekli olan uranyumun da bölgede bulunuyor olması bölgenin önemini daha da arttırmaktadır. Her ne kadar bölgenin petrol zengini ülkeler ile çevrili olduğu düşünülse de özellikle petrol açısından literatürde vurgulanan Ortadoğu bölgesi ile kastedilen bölge asıl olarak Basra körfezinde yer alan ülkeler (Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Umman) olmakta ve daha çok Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt'in zengin ülkeler oldukları görülmektedir⁸⁶⁵. Nitekim bölgede yer alan diğer ülkelerden Yemen ve Filistin'in petrol zengini olduğunu söylemek çok da doğru bir yorum olmayacaktır.

Ortadoğu Bölgesi'nin sahip olduğu kaynaklar global güçlerin dış politika stratejilerinde belirleyici olmakta, yani devletler kendi çıkarları çerçevesinde oluşturdukları stratejilerde Ortadoğu'da değişen konjonktürleri ve olası çatışma ya da iş birlikleri süreçlerini de dikkate almaktadırlar. Özellikle artan globalleşme süreciyle birlikte devletlerin yüksek düzeyde enerjiye ihtiyaç duymaları, kendi kaynaklarının yetersizliği vb. nedenler devletleri enerji kaynaklarına sahip ülkelerle aktif bir dış politika izlemeleri

⁸⁶⁵ Tayyar Arı, 2014, a.g.e., s. 371.

gerekliliği sonucunu doğurmuştur. Kaynaklara sahip ülkelerin iç ve dış politika çıktıları bu kaynakların devamlılığını arzulayan özellikle büyük devletler için oldukça önemli olmuş, nitekim ABD’de uzun yıllar dış politika stratejilerinde Ortadoğu’ya ağırlık vermiştir.

Tarihsel açıdan incelediğimizde; ABD’nin bölgeye ilk girişi bölgedeki petrollerinin Amerikan şirketleri tarafından 1920’lerin başında keşfi ve bölge ülkeleri ile gerçekleştirilen anlaşmalar ile söz konusu olmuştur⁸⁶⁶. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yükselen Sovyet tehdidi ile ABD bölge üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim “Batılı petrol şirketlerinin Orta Doğu petrollerinin üzerindeki kontrolüne karşı ilk ve en önemli hareket ise Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği olan Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC)’in 1960 yılında kurulmasıyla gerçekleşmiştir”⁸⁶⁷.

ABD başkanları ister demokrat ister cumhuriyetçi parti üyesi olsun kendi isimlerini verdikleri dış politika stratejilerini yansıtan doktrinlerinde de bölgeye yönelik karar ve uygulamalar söz konusu olmuştur. Her ne kadar başkanlar değişse de en temeldeki amaç ABD çıkarlarını ve güvenliğini korumak olduğundan başkanlar ve doktrinleri özellikle bölge ülkeleri üzerinde bir gücün oluşumunun engellenmesi noktasında birleşme göstermiştir.

Çalışmanın ikinci bölümde yer alan “ABD Dış Politikasının Tarihsel Arka planı (Başkanlar ve Doktrinleri)” başlığı altında doktrinler daha detaylı incelenmekle birlikte genel olarak Ortadoğu’ya yönelik stratejiler açısından birkaç noktaya değinmek gerekirse; ABD’nin Ortadoğu’ya ilk girişi olarak Truman doktrini çerçevesinde Sovyetlerin engellenmesi adına Türkiye ve Yunanistan’a yardımlar sağlanması şeklinde gelişme göstermiştir.

1956 Süveyş Krizi sonrasında yayımlanan Eisenhower doktrini ile Sovyetlerinin bölge üzerinde etkinliğinin önüne geçebilmek adına bölge ülkelerine ekonomik ve devletlerin talepleri üzerine askeri yardımda bulunulacağı bildirilerek, Sovyetler yönetiminde bulunan ülkelere gelebilecek olası saldırı durumunda ABD ordusunun harekete geçeceği bildirilmiştir. Bölge ülkelerinin bir kısmı ABD bir kısmı SSCB (Mısır, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen) yanında yer almıştır⁸⁶⁸.

⁸⁶⁶ Tamer Kerimoğlu, *Geçmişten Günümüze Amerika Birleşik Devletleri’nin Ortadoğu Politikaları*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 30.

⁸⁶⁷ Hüseyin Altay ve Ulaş Nugay, “Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 1-35, s. 4.

⁸⁶⁸ Necmiye Tutar, Barack Obama Dönemi Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu Politikası, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015, s. 15.

Arap, İsrail çatışmaları sırasında İsrail'i desteklemesi ile OPEC ülkeleri tarafından ABD'ye yönelik bir girişim olan Petrol Krizi, Başkan Nixon döneminde yaşanmış olup ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiki olan İsrail'i ve onun güvenliğini koruduğu görülmektedir. 'Seven Sisters' (Yedi kız kardeş) şeklinde nitelendirilen 70'li yıllara kadar piyasada etkin olan petrol firmalarından Anglo-Persian Oil Company (BP oldu), Gulf Oil (Chevron satın aldı), Royal Dutch Shell, Chevron, Exxon (Mobil ile birleşti), Texaco (Chevron satın aldı) ise petrolün fiyatının düşük bir çizgide ilerlemesi yönünde girişimde bulunmuşlardır (BP, Chevron, Mobil ve Shell ise faaliyetlerine devam etmektedir)⁸⁶⁹. Kriz sonrası büyük ekonomik kayıplar veren ABD Nixon doktrini ile ülkelere askeri ve ekonomik yardımların askıya alındığını ancak bölgedeki müttefiklerine yönelik saldırılar neticesinde çekimser kalmayarak yardımını esirgemeyeceğini belirtmektedir.

Carter başkanlığında ise yaşanan İran İslam devrimi neticesinde ABD Suudi Arabistan'dan sonra en önemli müttefiki İran'a kaybetmiştir. Yönetimi ele geçiren İran'daki yeni rejim ABD diplomatlarını rehin alması skandalı ve uzun dönem kurtarılamaması üzerine de ABD bölge ülkeleri üzerinde prestij kaybı yaşamıştır. Carter dönemindeki bir diğer gelişme de Afganistan'ın Sovyetlerce işgali olmuş ve Carter körfez ülkeleri üzerinde kurulacak üstünlük çabalarının ABD'nin çıkarlarına yönelik tehdit girişimi şeklinde algılanacağını ve askeri güç kullanımından çekinmeyeceğini belirtmiştir.

Başkan Reagan ise Irak-İran savaşında Irak'a destek vermiştir. Bir sonraki Başkan George H. W. Bush ise Irak'a kitle imha silahları bulundurduğu gerekçesi ile saldırı düzenlemiş (Körfez Savaşı), Clinton çifte çevreleme stratejisi dolayısıyla İran ve Irak'a yönelik operasyonlar gerçekleştirmiştir. Aslında görünen amaç her ne kadar kitle imha silahları olsa da saldırı politikalarının asıl nedeni petrol olmaktadır. Sonraki başkanlar Bush ve Obama dönemlerinde dış politika çıktılarında Ortadoğu'nun yeri göz ardı edilemeyecek düzeydedir.

Görüldüğü üzere ABD'nin politika kararlarında ve uygulamalarında uzun yıllar Ortadoğu ülkeleri çerçevesinde politika anlayışları yer almıştır. ABD, bölge ülkeleri üzerindeki söz konusu hâkimiyeti ve her türlü girişimi kendi çıkarları için tehdit olarak görürken zaman zaman bölgedeki müttefiklerini desteklemiş zaman zaman da bölge üzerindeki söz konusu çatışmalarda çekimser kalmıştır.

⁸⁶⁹ Necmiye Tutar, a.g.e., s. 19.

5.4. Ortadoğu’da Silahlanma ve Çatışma İlişkisi

Ortadoğu ülkeleri geçmişten bu yana pek çok çatışmaya tanıklık etmiştir. Nitekim İbn-i Haldun’un “Coğrafya kaderdir” şeklindeki ifadesinin Ortadoğu bölgesinin kaderini açıklar nitelikte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gerek jeostratejik gerekse jeoekonomik açıdan önemli bir bölge olan Ortadoğu, tarihte global güçlerin bölgede söz konusu bir değişim dönüşüm sürecine kayıtsız kalmamaları ve bölgedeki güç dengelerini kendi lehine çevirme girişimleri neticesinde büyük yıkımlar yaşamış, bölge tarih boyunca adeta çatışmaların beşiği halini almıştır. Günümüzde devletler dışında devlet-dışı aktörlerin de bölgede varlıklarını pekiştirmek amacıyla stratejilerini geliştirdikleri görülmekte ve her bir aktör bölgede kazanımlar elde etme amacıyla çatışma içerisine girmektedir.

Pirinççi, “Ortadoğu’daki savunma harcamaları ve silahlanma girişimlerinin her ülkenin kendine özgü güvenlik, tehdit ve çıkar algısına dayalı olarak şekillenmekte” olduğunu ifade etmektedir⁸⁷⁰. Ancak Pirinççi, genel olarak bölgedeki silahlanma dinamiklerinin altında yatan nedenleri ortaya koymak adına Ortadoğu bölgesinde Arap Baharı sonrası silahlanmayı etkileyen faktörleri sekiz boyutta ele almakta ve aralarında hiyerarşik ve kronolojik şekilde bir ilişkinin bulunmadığını vurgulamaktadır⁸⁷¹.

Bu faktörlerden ilki; “halk hareketleri”dir. Arap baharı süreci sonrasında Ortadoğu etkilerinde adeta domino etkisi yaratan bağımsızlık ve demokrasi talepli halk hareketleri bazı bölge ülkelerinde iktidar değişiklikleri bazılarında ise iç savaş ile sonuçlanmıştır. Bu süreç içerisinde yönetim daha sert politika uygulamaları gerçekleştirmiş hatta silahlanma girişimlerini bu çerçevede tekrar yenilemişlerdir.

İkinci faktör, bölgedeki etkisini zaman içerisinde artıran “mezhepsel ve etnik kutuplaşma”dır. Yazar’a göre bu kutuplaşma iki noktada silahlanmaya etki etmekte; kutuplaşma sonucu artan çatışmalar söz konusu ülkelerdeki yönetimlerin savunma harcamalarına yönelik girişimlerini ve silahlanma sürecinin niteliğinde farklılaşma meydana getirmekte; bir diğer etkisi ise kutuplaşmanın söz konusu olduğu bölgedeki çevre ülkelerini de etkileme olasılığı neticesinde diğer ülkelerin silahlanma faaliyetlerini gözden geçirmek durumunda bırakmasıdır⁸⁷².

⁸⁷⁰Ferhat Pirinççi, “Ortadoğu’da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler”, *Internaitonal Journal of Social Inquiry*, Aralık 2018, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 287-309, s. 293.

⁸⁷¹ Silahlanmayı etkileyen faktörler için bkz. Ferhat Pirinççi, 2018, a.g.e., ss. 295-300.

⁸⁷² A.g.e., s. 296.

Bölgedeki silahlanma dinamikleri açısından üçüncü faktör olarak karşımıza zaman içerisinde bölgede önemli bir sorun halini alan “radikalleşme” girişimleri çıkmaktadır. Bu süreçte devletlerin girişimleri ortadan kaldırmaya yönelik uygulamaları yüzeysel ya da kökten bir çözüm adına temelden de olsa girişimler savunma harcamalarında dolayısıyla silahlanma süreçlerinde etki yaratacaktır.

Dördüncü faktör, “silahlı ve/veya sınır aşan devlet dışı aktörler”in varlığıdır. Daha önce de belirtildiği üzere Soğuk savaş sonrası dönemde çift kutuplu yapının sona ermesi sistemin çok aktörlü bir yapıya evrilmesi sonucunu doğurmuş ve simetrik tehdit algıları asimetrik bir hal almıştır. Devlet dışı aktörler içerisinde yer alan örneğin terör örgütü yapılanmaları devletlerin savunma harcamalarında ciddi bir sorun ve külfet oluşturmaktadır. Bu aktörlerin varlıkları, nitelikleri, eylemleri, mücadele edilmesi sürecindeki zorluklar bu aktörlerin gerek oluşum ve etki gösterdiği ülkede gerekse diğer bölge ülkelerinde yüksek bir tehdit aldığı oluşturmakta bu sebeple de güvenlik endişesi çerçevesinde devletler silahlanma girişimlerine hız kazandırmaktadırlar.

Beşinci faktör ise söz konusu “aktörlerin silahlanması” sürecidir. Aktörlerin silahlanma süreçlerinin devletlerarası silah transfer anlaşmalarından farklı ve daha çok şeffaflıktan yoksun aynı zamanda kaynağının belirsiz olması ve devlet dışı aktörlerin sahip olduğu silahların etkin yıkıcı güç potansiyellerini bünyesinde barındırması bölge ülkelerini özellikle silahlanma yarışı konusunda teşvik etmekte ve gücü dengeleme hedefi çerçevesinde silahlanma faaliyetleri arttırmaktadır. Pirinççi’ye göre; aktörlerin silahlanması konusu bu aktörlerin silahlarının el değiştirmesi olasılığı, bir diğer ifade ile “devlet-dışı aktörler arası silah transferi” şeklinde olası bir gelişme de bölge ülkelerinin güvenlikleri açısından bir risk unsuru oluşturmaktadır⁸⁷³.

Altıncı faktör, “bölgesel güçlerin ve özellikle bölge dışı güçlerin çatışmalara angaje olması”dır. Bölgesel güçlerin çatışmalara, krizlere müdahil olmaya yönelik girişimleri bölge ülkeleri için bir tehdit unsuru şeklinde algılanarak onların dengeleme yönündeki girişimlerini attırabilecek ve bölgesel güçlerin çatışmaya dâhil olmaları ile çatışmalar daha karmaşık bir yapı halini alabileceği gibi diğer taraftan dengeleme girişimleri de güvenlik ikilemi sorununu ortaya çıkararak silah yarışlarına sebebiyet verebilecektir. Bölge dışı güçlerin girişimleri ise bölge ülkelerinin gerçekleştirdikleri ittifakları güven-güvensizlik

⁸⁷³ A.g.e., s. 296.

ekseninde yeniden değerlendirmeleri sonucunu doğurabilecek ve devletler mevcut silah envanterlerinde çeşitlilik ya da değişim yoluna gidebileceklerdir.

Bölge ülkelerinin silahlanmalarını etkileyen bir diğer faktör ise “konvansiyonel nitelikteki tehditlerin artarak veya azalarak devam etmesi”dir. Bir başka ifade ile Arap Baharı öncesindeki dönemde de bölge ülkelerinin potansiyellerine dair tehditler bölgedeki diğer devletler adına tehdit içerikli olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse İran’ın sahip olduğu nükleer kapasite bölge ülkelerinin güvenlikleri noktasında gerilim yaratmıştır. Bölge ülkelerinin duydukları bu gerilim de silahlanma girişimlerinde etki göstermiştir.

Silahlanma dinamikleri açısından son faktör ise “petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar”dır. Pirinççi, petrol fiyatlarındaki düşüş ile ülkelerin savunma harcamaları arasındaki ilişki noktasında bir etkileşimin olduğunu ancak oransal bakımdan aynı olmadığını vurgulamakla birlikte petrol fiyatlarındaki düşüşlerden daha fazla silahlanma harcamaları gerçekleştirildiğini öne sürmektedir⁸⁷⁴.

Genel olarak silahlanma sürecini güven-güvensizlik ekseninde literatür açısından değerlendirdiğimizde silahlanmanın olası sonuçları açısından iki farklı sonuç ortaya çıkmaktadır. Birinci sonuç silahlanmanın güvensizlik yaratacağı ve hatta çatışmaları kaçınılmaz kılacağı yönündedir. Bu bakış açısına göre silahlanma girişimleri sistemdeki diğer aktörler için güvenlik tehdidi oluşturacaktır. Dolayısıyla da tehdit endişesi içerisinde yer olan diğer aktörlerin silahlanma süreçleri sistemi tehdit eder bir nitelik kazanacak ve böylece çatışmalar kaçınılmaz bir hal alacaktır. Ayrıca silahlanma süreci aktörleri çatışma içerisine sürüklemekle kalmayacak güç dengesini kendi lehine çevirmek isteyen aktörler çatışma sırasında da silahlanmaya devam edeceklerdir. Ancak silahlanma için ayrılan bu paylar ve çatışma sırasında meydana gelen yıkımlar özellikle devletleri ekonomik açıdan zora sokacak ve hatta yok olmalarına sebebiyet verebilecek negatif yönlü bir sonuç doğurabilecektir.

Silahlanmanın sonuçları açısından ikincisi ise silahlanma sürecinin aktörlere kazandırdığı güç dolayısıyla sistemdeki diğer aktörlerin olası bir saldırgan ihtimalini azaltacak yönde pozitif etki göstermesidir. Bir diğer ifadeyle silahlanmanın çatışmaları önleyici bir etki gösterebilecek ‘caydırıcı’ bir potansiyelinin bulunmasıdır. Buna göre devletler sistem içerisinde kendi potansiyelleri ile rakipleri arasında bir kıyaslamaya gittiklerinde kendilerinden üstün bir konumda (daha doğrusu hem ekonomik hem de askeri

⁸⁷⁴ A.g.e., s. 300.

güç kapasitesine sahip) olduklarını düşündükleri aktörler ile çatışma içerisine girmekten kaçınabileceklerdir. Dolayısıyla her silahlanma girişiminin sonucunun çatışma olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Özetle Pirinççi'nin de ifade ettiği üzere "silahlanma güvenliği oluşturan yönüyle yapıcı; güvenliği tehlikeye düşüren yönüyle yıkıcı olabilmektedir."⁸⁷⁵

Silahlanma girişimlerini savunmacı-saldırgan politikalar ekseninde değerlendirdiğimizde ise belli hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen savunmaya yönelik dış politika stratejilerinin sonuçlarının daha karmaşık bir yapıda olduğu değerlendirilmektedir. Şöyle ki devletlerin güvenlik araçlarından biri olarak gördükleri silahlanma girişimleri ve bunun sonucunda meydana gelen silahlanma yarışları aslında saldırgan politikalar içerisinde yer almaktadır⁸⁷⁶. Çünkü bu kavramlar devletlerin güç artırımı yoluna gitmeleri ile mümkün olmaktadır⁸⁷⁷. Dolayısıyla devletlerin söz konusu bir güvenlik tehdidi neticesinde gerçekleştirdiği silahlanma girişimleri saldırgan bir politika anlayışı içerisinde yer almakta ve sistem içerisindeki tehdidi ortadan kaldırmamakta, aksine sistemi tehdit eder bir oluşum göstermektedir. Silahlanmaya yönelik politikalardan silahsızlanma süreci ise güçte azalıma giderek devletin kendisini müdafaa etmesine yönelik bir girişim olmaması sebebiyle savunmacı politika stratejisi içerisinde yer almaktadır⁸⁷⁸.

Silahlanma ile güvenlik arasındaki ilişkiyi Soğuk Savaş dönemi Ortadoğu bölgesinin silahlanma dinamiklerini çerçevesinde analiz eden bir çalışma olan F. Pirinççi'ye ait "Silahlanma ve Savaş" isimli eserde Ortadoğu'daki bazı savaşlar ile silahlanma girişimleri analiz edilmiş olup silahlanma ve güvenlik kavramlarının birbirleriyle etkileşim süreci içerisinde bulundukları ve silahlanmanın gerek bölgesel gerek global güvenlik açısından kesin bir etkisinin söz konusu olduğu, silahlanmanın çatışmalar sonrasında artan güvenlik kaygıları neticesinde artış gösterdiği sonuçlarına varılmıştır. Çalışma içerisinde silahlanma-savaş açısından Ortadoğu'da meydana gelen savaşlardan; Süveyş Krizi, 1967 Arap-İsrail Savaşı, 1973 Savaşı, İran-Irak Savaşı ve Kuveyt'in İşgali incelenmiş ve aralarında sıralı bir ilişkinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada özellikle silahlanmanın savaşın devamlılığına neden olduğu örneklerden biri olan Irak-İran arasında gerçekleşen savaşta global ve bölgesel açıdan ofansif realizmde yer alan kavramsallaştırmalardan tarafları yıpratma hedefli savaşa tutuşturma veya rakibi yıpratma (bait and bleed), dolaylı

⁸⁷⁵ Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 71.

⁸⁷⁶ Hasan Basri Yalçın, *Ulusal Güvenlik Stratejisi*, SETA (Siyaset, Ekonomik ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Kitapları, Mart 2018 (3. Baskı) İstanbul, s. 206.

⁸⁷⁷ Hasan Basri Yalçın, a.g.e., s. 206.

⁸⁷⁸ A.g.e., s. 206.

yıpratma (bloodletting) ve başkasına havale etme (buck passing) hedefli stratejik girişimlerin girift bir yapı halinde oluşum gösterdiği ortaya konulmaktadır⁸⁷⁹. Devletlerin bu stratejilere yönelmelerinin nedeni ise savaştan daha az maliyetin söz konusu olmasıdır.

Saldırgan politika uygulamaları içerisinde yer alan rakibi yıpratma stratejisine göre; birbirine rakip devletlerden daha güçsüz (ekonomik ve askerî açıdan zayıf) olana üçüncü bir devletin yardımı söz konusu olup savaş içerisine girmeleri desteklenmektedir⁸⁸⁰. Nitekim bu süreçte hem ekonomik hem de askerî açıdan yıpranma sürecine giren devletler güç kaybedecekler ve bu durum rakip devletler dışındaki bir devlete güç kazandıracaktır. Dolayısıyla yardım görünümü amaçlı bir politika uygulamasının aslında bir güç kazanımı temelli olup saldırgan unsurları bünyesinde barındırmakta olduğu görülmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere ABD başkanlarının doktrinlerinde özellikle Ortadoğu odaklı yardım politikalarının temelindeki hedefin güç kazanımı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir diğer strateji olan dolaylı yıpratmada ise yine bir başka devletin rakip iki devlete yardımı söz konusu olmakta ancak burada fark devletlerin çatışma içerisinde olmasıdır⁸⁸¹. Bir başka anlatımla rakibi yıpratma stratejisinde devletler bir çatışma içerisine sürüklenmekte iken dolaylı yıpratma stratejisinde devletler çatışma halindedir. Başkasına havale etme veya maliyeti başkasının sırtına yükleme stratejisi ise söz konusu bir devletin rakibine güç kaybetmesi amaçlı girişimlerde bulunması yerine bu süreci bir başka devletin gerçekleştirmesini sağlayarak hem rakibin güç kaybetmesini hem de maliyeti karşılamak durumunda kalmamasını ifade etmektedir. Bir başka anlatımla rakip devletin bir başka devlet ile çatışmasına seyirci kalan devlet herhangi bir maliyetin altında kalmayarak onların çatışmalar nedeniyle güç kaybetmelerini sağlamak ve çatışma halindeki devletlere oranla daha fazla güçlü konumunda olacaktır⁸⁸². Silahlanma açısından değerlendirildiğimizde de örnek olarak ABD'nin Ortadoğu'daki çatışmalara seyirci kalarak aynı zamanda silah satışları gerçekleştirmesi maliyeti başkasının sırtına yükleme stratejisine örnek olarak görülebilir ve böylece ABD gücünü pekiştirmektedir.

Çalışmada Pirinççi'nin ulaştığı bir diğer sonuç ise söz konusu bir savaşın kendisinden önceki savaş ve silahlanma girişimlerinin neticesinde oluşum gösterdiği ve bu gelişmelerden bağımsız olmadığıdır. Ek olarak tedarikçi ve alıcı ülkelerin hedeflerinin

⁸⁷⁹ Ferhat Pirinççi, 2010, a.g.e., s. 413.

⁸⁸⁰ A.g.e., s. 67.

⁸⁸¹ A.g.e., s. 67.

⁸⁸² Hasan Basri Yalçın, a.g.e., s. 201.

ortaya konulduğu çalışmada etkin silah tedarikçilerinin gerçekleştirdikleri silah transferleri ile alıcı ülke üzerinde kontrol mekanizması geliştirdikleri yani silah ticaretinin bir çeşit baskı aracı şeklinde uygulandığı ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla bu durum sadece ekonomik bir ticari süreç olmayan silah ticaretinde alıcı ve satıcı devletlerin aynı zamanda stratejik açıdan da kar-zarar muhasebesi yapmalarını gerektirmektedir.

Nitekim bu çalışmada, Pirinççi'nin Soğuk Savaş dönemi çatışmaları neticesinde ulaştığı sonuçlar çerçevesinde Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'daki çatışma ve silahlanma arasındaki ilişki ABD Başkanları George W. Bush ve Barack Obama dönemleri minvalinde incelenecektir. Çalışmada öncelikle başkanların genel olarak dış politikaları değerlendirilecek, sonrasında ise Ortadoğu politikalarında ABD'nin dış politika genel parametrelerinden biri olan silahlanma ve silah ticaretinin yeri analiz edilecektir.

5.5. ABD'nin Ortadoğu Politikalarında Silahlanma ve Silah Ticaretinin Rolü: Bush ve Obama Dönemlerinin Karşılaştırılması

Silah ticareti bir alıcı bir de satıcı devletin bulunduğu karşılıklı bir süreç olmakla birlikte normal bir ticaret ilişkisinin ötesinde ekonomik kazanç dışında daha çok siyasi faktörlerin göz önüne alındığı ticari bir süreç olarak faaliyet göstermektedir. Silah ticaretinde uzun yıllar etkin satıcı ülkeler sıralamasında ilk üç içerisinde ve son yıllarda özellikle ilk sıralarda yer alan ülke ABD olarak karşımıza çıkmaktadır. Lider alıcı bölgeler arasında dikkatleri üzerine çeken bölge ise özellikle son on yıldır gerek bölge ülkelerinde yaşanan siyasi değişim süreci ve bölge ülkeleri ile olan güvenlik krizleri gerekse bölgede etkileri günden güne artan terörist gruplar ve birkaç ek faktörün silahlara olan talebi arttırdığı Ortadoğu bölgesidir. Bölgede etkin konumda olan diğer tedarikçi ülkeler Rusya, Fransa ve Çin gibi üretimlerini arttıran ülkeler olmakla birlikte son yıllarda bölgedeki silah ihracatındaki en büyük payın ABD'ye ait olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ortadoğu bölgesi tarihten bu yana pek çok çatışma ve çatışmaların daha da derinlik kazandığı iç savaflara tanıklık etmiş ve etmektedir. Bununla birlikte özellikle 2000'li yıllarda etkinlik kazanan terör örgütleri ve bölgede çıkarları söz konusu olan global güçlerin bölgeye yönelik farklılık gösteren politikaları bölgeyi içerisinden daha da zor çıkılabilecek bir kriz ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu bağlamda kendi güvenliklerini sorgulamak durumunda kalan Ortadoğu ülkeleri güvenliklerini sağlama araçlarından biri olarak silahlara yönelmiş ve bölge silah tedarikçilerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Ancak silah ticaretine sadece güvenlik kazanımı amacıyla başvurulduğunu söylemek yanlış bir yorum olacaktır.

Bölgede silah ticaretinde güçlü bir potansiyele sahip alıcı ülkeler kadar silah tedarikçisi ülkeler de bulunmakta, yerli savunma sanayileri ile ekonomilerini ve uluslararası alandaki güçlerini arttırmaktadırlar.

Ortadoğu ülkelerinde yeterli milli hasılaya ve teknolojik altyapıya sahip ekonomisi güçlü devletler yerli silah endüstrisi ile üretim kapasitelerini maksimize etmeye çalışmakta iken altyapı ve ekonomik kapasitesi yeterli olamayan devletler ise zorlu ve maliyet gerektiren silahlanma sürecinde silahları dışarıdan (tedarikçiden) temin etme yoluna gitmektedirler. Ancak daha önce de belirtildiği üzere silah ticareti sürecinde devletlerin ekonomik, siyasi ve stratejik unsurları da göz önünde bulundurması gereken birtakım hususlar⁸⁸³ söz konusudur. Ek olarak silah ticaretinin uzun süren bir ticari süreç olması dolayısıyla ekonomik kazançların yanı sıra sürecin siyasi ve stratejik tarafının da ağır bastığını söylemek mümkündür.

Silah ticareti sürecinde alıcı devletler için güvenlik kazanımı ile birlikte uluslararası alanda prestij kazanımı ve ulusal gururun pekiştirilmesi şeklinde başka nedenler de silah alımına yönelik talebi arttırmaktadır. Aynı şekilde satıcı devletler içinde de prestij ve gururun pekiştirilmesinin yanı sıra silah ihracatı hususunda birtakım teşvikler söz konusudur. Şöyle ki, tedarikçi devletler, silah ticareti yoluyla herhangi bir bölgedeki müttefiklerin güvenliklerinin artırımı sağlanabilmekte, rakip hükümetler için sınırlandırıcı etki unsuru olabilmekte, silah ticareti ile alıcı devletlerin iç veya dış politika faaliyetlerinde yönlendirici olabilmekte ve yerli silah endüstrisine sahip hükümetlere eğitim, askeri ekipmanlar vb. destekler aracılığıyla ölçek ekonomiler oluşturabilmektedir⁸⁸⁴.

ABD'nin konvansiyonel silah transfer politika hedefleri ise özetle şu şekildedir; ABD'nin bölgedeki rakiplerinin askeri açıdan teknolojik üstünlüklerinin sürekliliğini sağlamak ve savunma yeteneklerinde ilerleme sağlamak, müttefiklerle çalışmaları arttırmak ve ABD savunma sanayisi için silah alımlarını, kontrolünü teşvik etmek, kitle imha silahları gibi silahların artışının önüne geçmek, terör örgütleri gibi ulus-üstü organize gruplarla

⁸⁸³ ABD Silah ticareti kararlarını yönlendiren süreç ve kriterler hakkında daha fazla bilgi için bkz. The White House, "Presidential Policy Directive United States Conventional Arms Transfer Policy", 15 Ocak 2017, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/01/15/presidential-policy-directive-united-states-conventional-arms-transfer-p> (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

⁸⁸⁴ Clayton Thomas, "Arms Sales in the Middle East: Trends and Analytical Perspectives for U.S. Policy", Congress Research Service (CRS), 11 Ekim 2017, s.1, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44984.pdf>.

mücadele, ABD'nin politikalarının devamlılığın sağlanması ve demokrasi teşviki, silah transferlerinin insan hakları ihlallerine yol açmasına engel olmaktır⁸⁸⁵.

Washington yönetiminin Ortadoğu bölgesinde politika hedeflerine değinmek gerekirse genel olarak birkaç maddeden söz edilebilir. Bunlar; bölgedeki müttefiklerin (özellikle İsrail) güvenliğinin korunması, bölgedeki çıkarlarını zarara uğratacak hükümetler arası çatışmaların önüne geçilmesi, bölgesel ortakların istikrarı, enerji kaynaklarının ve akışının sürekliliğinin sağlanması, terör örgütleriyle mücadele, bölgede silahların yayılmasının teşviki, İran'ın bölgedeki üstünlük çabasının önüne geçmek ve onu sınırlandırmak, bölgede demokrasi, insan haklarına teşvikin artırılması vb. politika hedefleri ile temelde ABD'nin bölgedeki çıkarlarının sürekliliğini hedeflediğini söyleyebiliriz⁸⁸⁶.

Genel olarak Dünya çapında savunma harcamaları incelediğinde global savunma harcamaları 2012 yılında 1,753 milyar dolara düşüş göstermiş ve bu rakam Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'nin %2,5'ine tekabül etmektedir⁸⁸⁷. SIPRI tarafından hazırlanan rapora göre global savunma harcaması 2017 yılında 1739 milyar dolara yükseliş göstermiş ve GSYH'nin %2,2 sini oluşturmuştur⁸⁸⁸. 2017 yılında en fazla savunma harcama yapan ilk beş ülke sırasıyla ABD, Çin, Suudi Arabistan, Rusya, Hindistan olmakta ve bu ülkeler toplam harcamanın %60'ını gerçekleştirmektedirler⁸⁸⁹.

Dünya savunma harcamaları içerisinde önemli miktarlarda askeri harcamalar gerçekleştiren ülkelerden birisi de ABD olmakta ve ABD'nin 2000 yılından günümüze kadar gerçekleştirildiği yıllara göre toplam askeri harcama miktarları ise şu şekildedir;

⁸⁸⁵ The White House, "Presidential Policy Directive United States Conventional Arms Transfer Policy", 15 Ocak 2017, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/01/15/presidential-policy-directive-united-states-conventional-arms-transfer-p>(Erişim Tarihi: 19.06.2019).

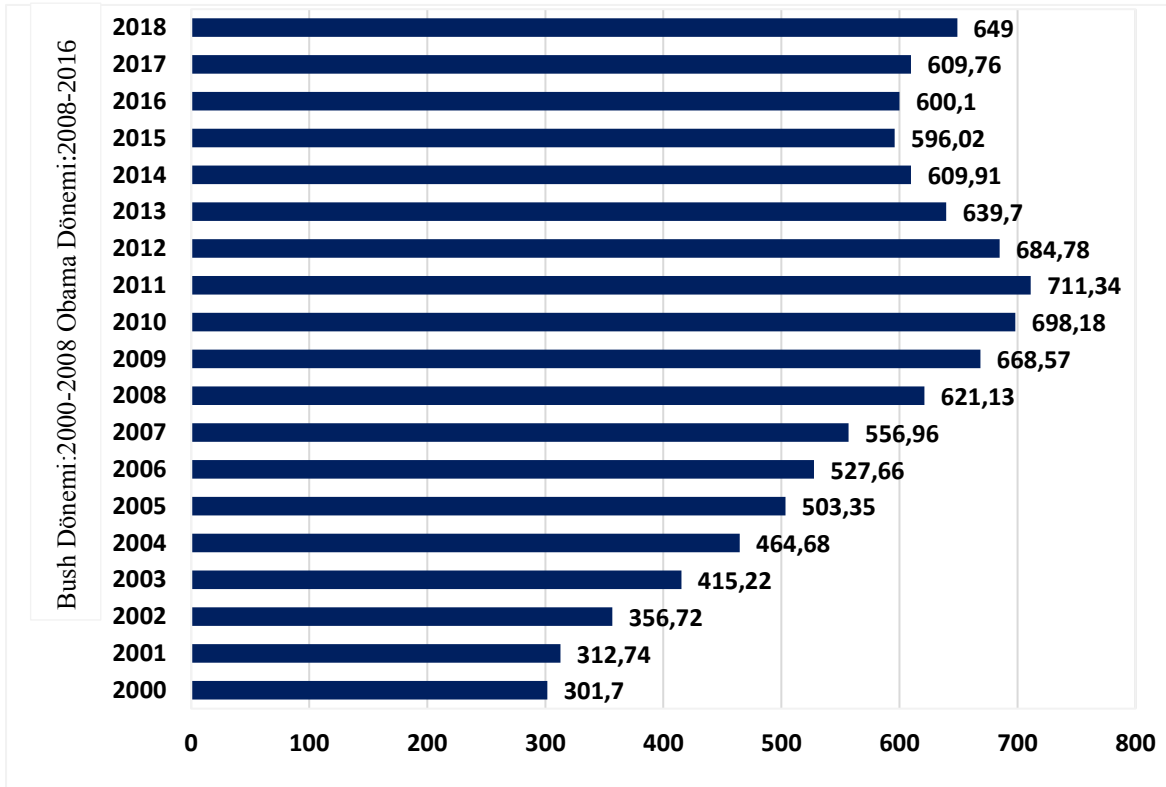
⁸⁸⁶ Christopher M. Blanchard vd., "Change in the Middle East: Implications for U.S. Policy", Congress Research Service (CRS), 7 Mart 2012, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R42393.pdf>; Clayton Thomas, "Arms Sales in the Middle East: Trends and Analytical Perspectives for U.S. Policy", s. 34.

⁸⁸⁷ Sam Perlo-freeman vd., SIPRI Fact Sheet, "Trends in World Military Expenditure 2012" Nisan 2013, s. 1.

⁸⁸⁸ Nan Tian vd., SIPRI Fact Sheet, "Trends in World Military Expenditure 2017", Mayıs 2018, s. 1.

⁸⁸⁹ Nan Tian vd., "Trends in World Military Expenditure 2017", s. 1.

Şekil 5.15. ABD'nin 2000-2018 Yılları Arasındaki Askeri Harcama Miktarları
(milyar \$ cinsinden)

Kaynak: STASISTA⁸⁹⁰, "U.S. military spending from 2000 to 2017 (in billion U.S. dollars)". <https://www.statista.com/statistics/272473/us-military-spending-from-2000-to-2012/> (Erişim Tarihi: 08.06.2019).

2000 yılından 2011 yılına kadar bir artışın söz konusu olup 2015 yılına kadar bir düşüş yaşanarak tekrar artış eğilimini sürdürdüğü görülmektedir. 2011 ve 2012 yıllarında savunma harcamaları %0,5 oranında azalma göstermiş ve bu 1988 yılından sonra ABD’de yaşanan ilk düşüş olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere Başkan Bush döneminde (2000-2008) ABD’nin askeri harcamalarının istikrarlı bir artış sürdürdüğü görülmektedir. Bush döneminde en yüksek savunma harcamalarının gerçekleştirildiği yıllar olarak karşımıza başkanlığının son dönemleri çıkmakta ve 2008 yılında ABD’nin toplam askeri harcaması 621,13 milyar dolardır. 2009 yılında başkanlığa gelen Obama döneminde ise ilk yıllarda artışlar devamlılık gösterirken 2011 yılından sonrası bir azalma eğilimi ve ardından askeri

⁸⁹⁰ ABD’nin 2018 yılındaki toplam askeri harcaması Çin, Fransa, Suudi Arabistan, Hindistan, Rusya, İngiltere Almanya’nın toplamda gerçekleştirdikleri 609 milyar \$ askeri harcamanın üzerinde gerçekleşerek toplamdaki değeri 649 milyar \$ olmaktadır. Bkz. "U.S. Defense Spending Compared to Other Countries", 3 Mayıs 2019, https://www.pgpf.org/chart-archive/0053_defense-comparison (Erişim Tarihi: 16.06.2019).

harcamalarda tekrar bir artış eğilimi söz konusudur. Ek olarak 2000-2018 yılları arasında en fazla savunma harcamalarının başkan Obama döneminde olduğu ve özellikle 2010 ve 2011 yıllarında harcamaların ortalama 700 milyar dolar olarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

2012 yılında gerçekleştirilen askeri harcamalarda lider ülke ABD olmakta ve savunma endüstrisine yıldan yıla güç kazandıran Çin gerçekleştirdiği 166 milyar \$ değerindeki askeri harcamalar ile ikinci sırada yer alırken üçüncü ülke 90,7 milyar \$ askeri harcama ile Rusya olmaktadır⁸⁹¹.

ABD yönetiminin askeri harcamalarındaki düşüşler ve yükselişler hususunda etkileri açısından Ortadoğu özelinde esas olarak birkaç nokta üzerinde durulabilir. İlk olarak, daha önce de bahsedildiği gibi 2001 yılında ABD'nin önemli merkezlerine yönelik gerçekleştirilen saldırılar neticesinde terörle mücadele kapsamında yürütülen operasyonlar ile askeri harcamalar artış göstermiştir. Başkan Bush döneminde ülkenin güvenliğinin sorgulanmasına neden olan bu gelişmeler savunma sanayinin daha da güçlendirilmesi ve terörden sorumlu tutulan ülkelere askeri müdahale seçeneğinin gündeme gelmesine neden olmuştur. Mücadele kapsamında ilk olarak Afganistan ve ardından Irak'a yönelik operasyonlar başlatılmış ancak bu operasyonların maliyeti ABD bütçesi için oldukça sarsıcı etkiler doğururken aynı zamanda uluslararası alanda prestij kaybını da beraberinde getirmiştir.

2009 yılında başkanlığa gelen Obama'nın bir önceki başkan Bush döneminde gerçekleştirilen özellikle Afganistan ve Irak'a yönelik yüksek maliyet içeren operasyonları devralarak bir süre müdahaleleri devam ettirmesi ve her ne kadar Irak'tan çekilme süreci başlatılmış olsa da çekilmenin belli bir zaman gerektirmesi dolayısıyla askeri harcamalar devamlılık göstermiştir. Müdahaleler ABD bütçesi için en az sekiz yıla yakın askeri harcamaların artış göstermesine neden olmuştur. Ancak burada daha önce de belirtildiği üzere Bush döneminin aksine Obama döneminde operasyonların her ne kadar ABD yönetimi tarafından yönlendirildiği bilinse de operasyon maliyetlerinin ABD dışında global güçler tarafından da paylaşıldığı hatırlanmalıdır. Aynı zamanda Ortadoğu ülkelerinden İran'ın nükleer alandaki gelişmelerinin krize dönüşerek uluslararası alanda dikkatleri üzerine çektiği gelişmeler neticesinde bölgede İran'ın güç maksimizasyonunu engelleme hedefli politikalar yürüten Obama yönetimi, İran'ın komşu ülkelerini özellikle askeri açıdan destekleme yoluna gitmiş ve bölgedeki müttefiklerine askeri ekipman, maddi destek ve

⁸⁹¹ Sam Perlo-freeman vd., "Trends in World Military Expenditure 2012", s. 2.

temin edilen silahların kullanımına yönelik eğitimler vb. şekillerde sağlanan destekler savunma harcamaları üzerinde etkili olmuştur.

İkinci olarak, 2011 yılının son aylarında Ortadoğu bölgesindeki ülkeleri tıpkı bir domino taşı gibi art arda etki altına alan Arap Baharı süreci genelde yeterli düzeyde silah sistemlerine sahip olamayıp üretim gerçekleştiremeyen Ortadoğu ülkelerinde savunma harcamalarına ve harcamaların büyük bir kısmını oluşturan silah ticaretine yönelimi arttırmıştır. Ancak 2011 yılından sonra ABD'nin savunma harcamalarında düşüş devam etmekte, bunun en büyük nedeni de daha önce belirtildiği üzere Arap baharı sürecinde Obama yönetiminin 2008 Mali krizi sonrası herhangi bir askeri müdahaleden kaçınarak “bekle gör” politikası içerisinde olmasıdır. 2008 yılında başkan Bush döneminde gerçekleştirilen operasyonların maliyetleri ekonomiyi zora sürüklemiş ve Obama ekonomiyi gücendirmek açısından sıcak çatışma ve müdahalelerden kaçınırken aynı zamanda savunma harcamaları da azaltma yönünde politika uygulamalarında bulunmuştur. Ancak Obama yönetimi bölgede doğrudan bir askeri müdahaleden kaçınmış olsa da bölgedeki dengelerin kendi lehine istikrarını sağlamak amacıyla bölgedeki müttefiklerine yoğun silah transferleri şeklinde pragmatist bir dış politika hedeflemiştir.

Üçüncü olarak, özellikle 2015 yılında sonra askeri harcamalarda yaşanan artış göz önüne alındığında bu artışın nedenlerinden biri olarak 2014 yılında Ortadoğu'da nüfuzlarını arttıran terör örgütleri gösterilebilir. Nitekim Ortadoğu bölgesinde gerek yerel gerek bölgesel gerekse global güçlerin bölgeye yönelik yanlış politikaları neticesinde bölgedeki terör örgütlerini etkilerini arttırmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Obama yönetiminin terörle mücadele kapsamında bölgedeki bazı terör örgütlerine (örnek vermek gerekirse IŞİD'e karşı PKK/PYD'nin desteklenmesi) yönelik destekleyici politikaları terörün daha da derinleşmesine neden olmuştur⁸⁹².

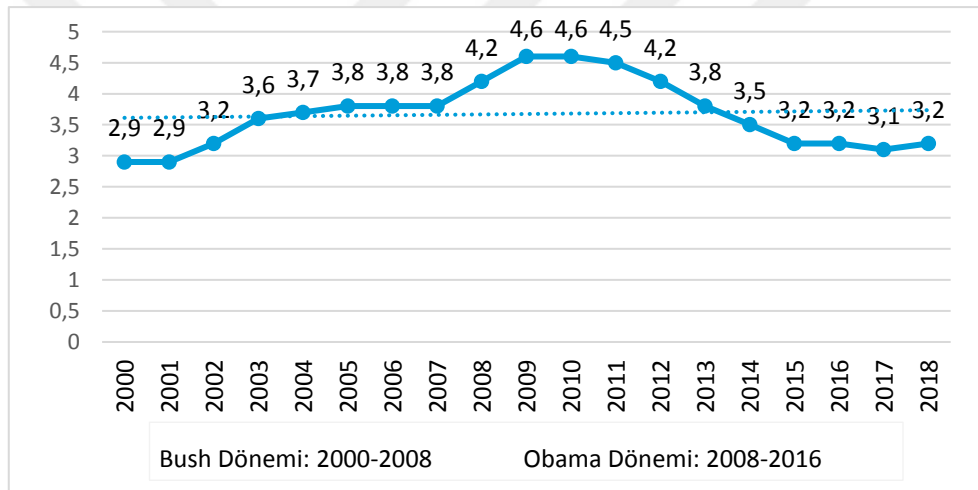
ABD'nin özellikle enerji kaynaklar ve pazar açısından hayati önem taşıyan Ortadoğu'daki çıkarlarını korumaya yönelik politika girişimleri askeri harcamaların artış göstermesine neden olmuştur. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarından öncelikli olarak petrol rezervleri dünyadaki petrol rezervlerinin yarısından fazlasını barındırmakta olduğu hatırlanmalıdır (bkz. Şekil 4.1). Ek olarak, ABD bu petrolün kendisi için hayati önem taşıdığını belirtmekten de çekinmemektedir. Dolayısıyla bölgede yaşanan tüm gelişmeler Washington yönetiminin dış politika gündemindeki yerini başkanların değişimlerine rağmen

⁸⁹² Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 191.

sürdürmekte ve nitekim Ortadoğu bölgesi, ABD yönetiminde daha önceki dönemlerde başkanlık görevini üstlenen başkanların politika stratejilerini yansıtan doktrinlerinde ve ulusal güvenlik strateji belgelerinde de yer almıştır.

ABD yönetimimin askeri yani savunma harcama miktarlarının GSYH içerisindeki payının incelenmesi faydalı olacaktır. Nitekim bu kıstas harcamaların ülke ekonomisinin bütçesinden ayrılan pay noktasında önemli bilgiler vermektedir. Bir diğer ifade ile bir ülkedeki toplam askeri harcamaları bir başka ülkenin harcamalarına kıyasla az olabilir. Ancak bir ülkenin kaynaklarının ne kadarını savunmaya ayırdığı noktasında GSYH'deki payının incelenmesi daha sağlıklı sonuçlara ulaşma açısından yararlı olacaktır. Buna göre;

Şekil 5.16. ABD'nin 2000-2018 Yılları Arasındaki Savunma Harcamalarının GSYH İçerisindeki Payı (yüzdelik olarak)

Kaynak: World Bank⁸⁹³

2000 yılından 2018 yılına kadar savunma harcamaları için en büyük payın 2009 ve 2010 yılında ayrılarak %4,6 olduğu görülmektedir. 2001 yılından sonra payda yaşanan istikrarlı artış 2009 yılından sonra istikrarlı bir azalış sergilemiştir. Ancak 2018 yılında tekrar bir yükseliş gösterdiği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla dönemsel açıdan incelendiğinde; Bush döneminde milli gelirden ayrılan savunma harcamalarının yükseliş gösterdiği görülmekte iken Obama döneminde askeri harcamaların GSYH'deki payının düşüş

⁸⁹³The World Bank, "Military Expenditure", <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2017&locations=US&start=2000>; 2019 yılına kadar ABD savunma harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) yüzdesinin istikrarlı bir düşüş eğilimi göstererek 2019 yılında %2,5 oranına gerileceği iddia edilmektedir. Öngörülen tahmin yüzdeleri için bkz. STASISTA, "Defense outlays and forecast in the United States from 2000 to 2029 (as a percentage of the GDP)", <https://www.statista.com/statistics/217581/outlays-for-defense-and-forecast-in-the-us-as-a-percentage-of-the-gdp/> (Erişim Tarihi 10.06.2019).

gösterdiği görülmektedir. Nitekim Bush döneminde yaşanan askeri operasyonlar sonucunda ülke ekonomik kriz noktasına gelmiş ve daha önce de anlatıldığı üzere Obama yönetimi özellikle ekonominin güçlendirilmesi ve ekonomik krizin atlatılması hususunda özellikle Ortadoğu’da herhangi bir askeri operasyondan kaçınarak “bekle ve gör” politikası sergilemiştir. Ekonomiyi güçlendirme yolunda Obama yönetiminin uyguladığı politikaların ekonomisini güçlendirdiği söyleyebiliriz. Ancak aynı iyileşme Ortadoğu’da yaşanan terör sorununun çözümü noktasında oldukça yetersiz kalmış ve geri planda yürütülen dış politika uygulamaları bölgedeki gerilimleri daha da arttırmıştır.

ABD’nin askeri harcamaları açısından iki başkan döneminde de etkileri söz konusu olan Afganistan ve Irak operasyonlarının ABD bütçesi açısından maliyetleri incelendiğinde; Ocak 2014’te ABD Kongresi, “Birleşmiş Ödenekler Yasası” (Consolidated Appropriations Act) çerçevesinde son 14 yıllık operasyonlar kapsamında 1,6 trilyon \$ (1,682.4) tutarında ödeneğin onaylandığını açıklamıştır⁸⁹⁴. Burada kurumsal yapı içerisinde yürütmenin başı ve medyanın da gerek yapılan açıklamalar gerekse gerçekleştirilen dış politika faaliyetleri dolayısıyla gündemde her ne kadar ABD başkanı ön planda olsa da operasyonlara yönelik bütçenin ABD kongresi yani Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından onaylanması gerektiği hatırlanmalıdır. Ancak bu uygulamanın ABD başkanları tarafından olağanüstü hal ilanları çerçevesinde ihlalleri söz konusu olmuştur. Örneğin Bush 2001 saldırılarından birkaç ay sonra başlattığı Afganistan’a yönelik operasyonda Kongre onayına başvurmamış ve gelişmeleri olağanüstü hal olarak açıklamıştır.

Toplamda 1,6 trilyon \$’ın dağılımı (miktarları ve yüzdelikleri) ise şu şekildedir;

- Afganistan ve diğer terörle mücadele operasyonları kapsamında Kalıcı Özgürlük Operasyonu⁸⁹⁵ (OEF) için 2001-2014 arasında %43 yani toplamda 685,6 milyar \$ ve 2015 yılında 58,1 milyar \$ (%79) ile toplamda 2001-2015 yılları arasında 743,7 milyar \$ (%44);
- Irak Özgürlük Operasyonu⁸⁹⁶ (OIF) ve Yeni Şafak Operasyonu (OND) için 2001-2014 arasında %51 yani toplamda 814,6 milyar \$ ve 2015

⁸⁹⁴ Amy Belasco, “The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11”, Congressional Research Service (CRS), 8 Aralık 2014, s. 6, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL33110.pdf>.

⁸⁹⁵ Afganistan Savaş Maliyetlerinin Zaman Çizelgesi bkz. Kimberly Amedeo, “Afghanistan War Cost, Timeline and Economic Impact: The Ongoing Costs of the Afghanistan War” The Balance, 15 Mart 2019, <https://www.thebalance.com/cost-of-iraq-war-timeline-economic-impact-3306301>.

⁸⁹⁶ Irak Savaş Maliyetlerinin Zaman Çizelgesi bkz. Kimberly Amedeo, Cost of Iraq War, Its Timeline, and the Economic Impact, The Balance, 15 Mart 2019, <https://www.thebalance.com/cost-of-iraq-war-timeline-economic-impact-3306301>

yılında 5 milyar \$ (%7) ile toplamda 2001-2015 yılları arasında 819,6 milyar \$ (%49);

- Askeri Üstlerde daha fazla güvenlik kazanımı amacıyla uygulanan Kartal Pençesi Operasyonu (Noble Eagle Operation; ONE) için 2001-2014 arasında %2 yani 27,4 milyar \$ ve 2015 yılında 100 milyon \$ ile toplamda 2001-2015 yılları arasında 27,5 milyar \$ (%2);

- Afganistan ve Irak operasyonlarının maliyetleri haricinde savaş için belirlenen fonlar için 2001-2014 arasında %5 yani 81,3 milyar \$ ve 2015 yılında 10,4 milyar \$ (%14) ile toplamda 2001-2015 yılları arasında 91,7 milyar \$ (%5) ABD bütçesinden harcama gerçekleştirilmiştir⁸⁹⁷.

Ek olarak, 1,69 trilyon doların ABD siyasi yapısı içerisindeki dağılımı ise 1,5 trilyon \$ Savunma Bakanlığı, 92,7 milyar \$ ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı ve 17,6 milyar \$ Gaziler İdaresi, sağlık ve tıbbi tedaviler içindir⁸⁹⁸.

2009 yılından 2018 yılına kadar yani Obama döneminde Irak ve Afganistan’a yönelik askeri operasyonlar Savunma bakanlığı tarafından finanse edilen sözleşmeler kapsamında toplamda 208 milyar \$ şeklinde gerçekleştirilmiştir⁸⁹⁹. ABD Savunma bakanlığının 2013, 2014 ve 2015 yılları olmak üzere üç yılda harcamaları toplam olarak 496 milyar \$ olarak gerçekleşirken 2016 yılında 3 milyon \$ artış göstererek dört yılda toplamda 499 milyar \$ şeklinde yükseliş göstermiştir⁹⁰⁰.

⁸⁹⁷ 1,682.4 trilyon dolar harcamanın 1,608.9 trilyon doları 2001-2014 yılları arasında gerçekleşmiş ve sadece 2015 yılındaki harcama miktarı 73,5 milyar dolardır. Bkz. Amy Belasco, “The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11”, s. 6.

⁸⁹⁸ Amy Belasco, “The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11”, s. 7.

⁸⁹⁹ Heidi M. Peters ve Sofia Plagakis, “Department of Defense Contractor and Troop Levels in Afghanistan and Iraq: 2007-2018”, Congressional Research Service (CRS), May 10, 2019, s.2 <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R44116.pdf>.

⁹⁰⁰ Amy Belasco, “The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11”, s. 20. Irak ve Afganistan operasyonlarının başkan Bush ve Obama döneminde ABD’nin birlik seviyelerindeki artış ve azalışlar ise şu şekilde değişim göstermiştir; Afganistan’daki askeri birlikler, Bush döneminde 2002 yılında 10 binden 2005 yılında yaklaşık iki katı olan 20 bin civarına yükselmiş ve 2007-2008 yıllarında ise yine ikiye katlanarak birlik sayısının yaklaşık 40 bine yükseltilmesi kararı alınmıştır⁹⁰⁰. Obama döneminde ise başkanlığının ilk yıllarında birlik sayısının artırılması kararı alınırken sonraki yıllarda operasyonun sona erdirilmesi, ülkedeki asker sayısının azaltılması hedeflenmiş ve Afganistan’ın güvenliğinin kendi kontrolünde olması gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre; bölgede yaşanan güvensizliğin artışı üzerine 2009 yılında yaklaşık 50 bin ek asker gönderilmesi, 2010 yılına kadar toplamda birliklerin 98 bine yükseltilmesi kararlaştırılmış ancak 2011 yılından sonra birlik sayılarının düşüşü hedeflenerek 100 bin olan asker sayısının 2012’de 60 bine, 2013’te 30 bine, 2016 yılında 4,900’e indirilerek 2017 yılının ilk ayına kadar ülkedeki birlik sayısının sadece “elçilik varlığına” kadar azaltılmadığı kararlaştırılmıştır.

Irak’taki ABD askeri birlik değişimleri ise Bush döneminde operasyonun başladığı tarihten yaklaşık altı ay sonra 149 bine yükseliş göstermiş yılın son aylarında ülkedeki birlik sayısı 124 bine düşerek bir süre bu civarda seyrederken ülkede artan şiddet üzerine birlik sayısı 165 bine yükseltilmiş ve 2018 yılında azalan şiddet

Dünya çapında silah ticaretinde genel olarak silah ihracatları ve ithalatçıları incelediğimizde; ithalatçılar arasında ABD'nin uzun yıllar tedarikçiler arasında ilk üç içerisinde yer aldığı görülmektedir. 2006 yılından 2010 yılına kadar en yüksek miktarda silah ihracatı gerçekleştiren ilk beş tedarikçi ülke sırasıyla ABD, Rusya, Almanya, Fransa, İngiltere olmakta ve bu ülkeler toplamda silah ihracatının yüzde %75'ini, 2001-2005 döneminde ise yaklaşık %80'ini gerçekleştirmektedirler⁹⁰¹. Dolayısıyla 2000'lerin ilk yıllarında alıcılar açısından silah ticareti sürecinde çok fazla çeşitliliğe gidilmeyip ticaretin büyük bir çoğunluğunun sadece beş ülke ile gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir.

2013 yılından 2017 yılına kadarki dönem aralığında en etkin beş tedarikçi ülke olarak karşımıza sırasıyla ABD, Rusya, Fransa, Almanya, Çin çıkmakta ve ülkeler toplamda silah ihracatının %74'ünü oluşturmaktadır⁹⁰². Washington yönetiminin silah ihracatı ise 2013-2017 döneminde dünya çapındaki silah ihracatının %34'ünü oluştururken söz konusu dönem 2008-2012 dönemi ile karşılaştırıldığında dörtte bir oranında artış göstermiştir⁹⁰³.

Silah ithalatı gerçekleştiren ülkeler açısından ise 2006-2010 yılları arasında en fazla silah alımında bulunan ülkeler Hindistan, Çin, Güney Kore, Pakistan, Yunanistan olmakta ve toplam ithalat payları %39 iken 2001-2005 döneminde toplam payları %30 olmakta ve dolayısıyla artış göstermekte olduğu görülmektedir⁹⁰⁴. 2013-2017 döneminde en fazla silah alımında bulunan ülkeler ise Hindistan, Suudi Arabistan, Mısır, BAE, Çin olmakla birlikte toplamda global silah ithalatının %35'ini oluşturmaktadırlar⁹⁰⁵.

Washington yönetiminin 2000 yılından günümüze kadar olan dönemde gerçekleştirdiği toplam silah ihracat miktarlarını incelediğimizde;

neticesinde ülkedeki ABD asker sayısı tekrar 147 bine düşürülmüştür. Obama döneminde ise Irak'a yönelik operasyonlarda ülkedeki birlik sayısının azaltılması yönünde girişimler söz konusudur. Şöyle ki 2009 yılında başkanlığının ilk aylarında birlik sayısının 147 bine düşürülmesi kararlaştırılmış, 210 yılının sonlarına doğru bu sayı yaklaşık 50 bine kadar geriletilmiş, Irak ile imzalanan güvenlik anlaşmaları çerçevesinde 2011 yılının son ayında birlikler ülkeden çekilerek ülkede silah satışlarının yönetiminin devamlılığı açısından 200'e yakın askeri personelin ülkede kalması kararlaştırılmıştır. Bkz. Amy Belasco, "The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11", s. 10.

⁹⁰¹ Paul Holtom vd., SIPRI Fact Sheet, "Trends in International Arms Transfers, 2010", Mart 2011, s. 1.

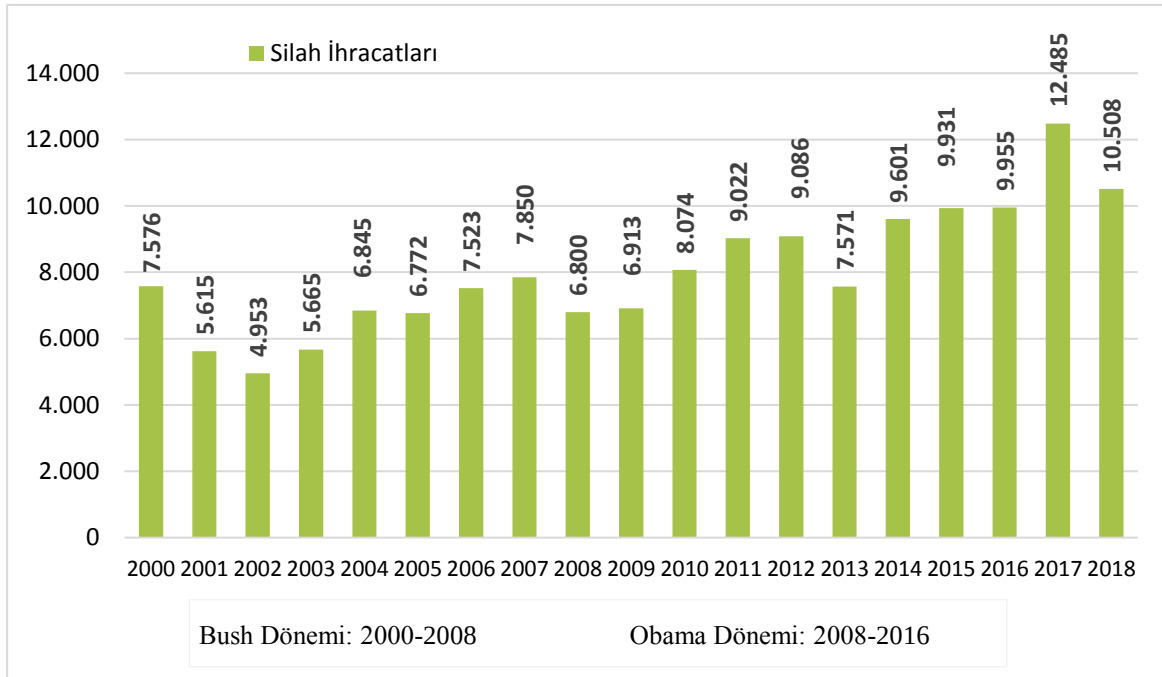
⁹⁰² Pieter D. Wezeman vd., SIPRI Fact Sheet, "Trends in International Arms Transfers, 2017", Mart 2018, s. 1.

⁹⁰³ SIPRI, "Asia and the Middle East lead rising trend in arms imports, US exports grow significantly, says SIPRI, 12 Mart 2018, <https://www.sipri.org/news/press-release/2018/asia-and-middle-east-lead-rising-trend-arms-imports-us-exports-grow-significantly-says-sipri> (Erişim Tarihi: 18.06.2019)

⁹⁰⁴ Paul Holtom vd., SIPRI Fact Sheet "Trends in International Arms Transfers, 2010", s. 3-4.

⁹⁰⁵ Pieter D. Wezeman vd., "Trends in International Arms Transfers, 2017", s. 1.

Şekil 5.17. ABD'nin 2000-2018 Yılları Arasındaki Toplam Silah İhracatı

1990 ABD doları cinsinden tahmini satış verileridir.

Kaynak: STASİSTA, "U.S. arms exports 2000-2018", <https://www.statista.com/statistics/248521/us-arms-exports/> (Erişim Tarihi: 14.06.2019).

Genel olarak silah ihracatlarında istikrarlı bir artış ya da azalıştan söz etmek mümkün olmamaktadır. Ancak ortalamalar açısından değerlendirildiğinde 2000-2009 yılları arasındaki silahlanma ihracat ortalamasının 2009-2018 dönemine kıyasla çok daha az olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile Obama döneminde gerçekleştirilen silah ihracatları Bush döneminden oldukça fazladır. Sputnik tarafından hazırlanan bir habere göre; Obama yönetimi başkanlığının ilk yıllarından 2016 yılının son ayına kadar toplamda 278 milyar dolarlık silah satış anlaşmasına imza atarak kendisinden önceki başkan Bush yönetiminde imzalanan 128,6 milyar dolarlık satışın yaklaşık iki katına ulaşıldığı belirtilmiştir⁹⁰⁶.

Washington yönetiminin silah ihracatlarını Ortadoğu bölgesi özelinde değerlendirdiğimizde; öncelikle Bu durumun nedenleri açısından Bush döneminde gerçekleştirilen Afganistan, Irak operasyonları ve Libya'ya silah transferleri açısından gerçekleştirilen yaptırımların silah satışlarında düşüşe neden olduğunu ifade edebiliriz.

ABD'nin silah ihracatındaki bir diğer düşüş yaşanan yılların 2008 ve 2009 yılları olduğu ve ortalama 6,850 milyar dolar civarında gerçekleştiği görülmektedir. Düşüşün

⁹⁰⁶Sputnik News, "Obama yönetimi silah satışında rekor kırdı", 28 Aralık 2016, <https://tr.sputniknews.com/abd/201612281026521240-abd-obama-silah-satisi/> (Erişim Tarihi: 17.06.2019).

nedenleri açısından Bush dönemi dış politikalarında söz konusu müdahalelerin saldırgan nitelikte değerlendirilip operasyonların uzun yıllar sürmesi sonucunda ABD yönetiminin uluslararası alanda yaşadığı prestij kaybı ve ülkede 2008 yılında yaşanan ekonomi krizin silah ihracatının gerilemesine neden olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim ABD'nin ekonomik kriz içerisine girmesi daha önce de belirtildiği üzere silah ticaretini dolar üzerinden gerçekleştiren alıcı ülkeleri de zora sokmakta ve dolayısıyla silah alımlarında düşüş meydana getirerek savunma harcamalarını etkilemektedir. Bir diğer anlatımla, Washington yönetiminde yaşanan ekonomik kriz silah ithalatlarını ABD'den karşılayan Ortadoğu ülkelerinin silah ticaretini dolar üzerinden sürdürüyor olmaları direkt olarak alımlarını da etkilemiş ve bu sebeple Obama'nın başkanlığının ilk yıllarında Ortadoğu'da ithalat düşüş göstermiştir.

2013 yılındaki silah ihracatındaki düşüş noktasında ise Obama yönetiminin Arap Baharı sürecinde bölge ülkelerine özellikle Suriye Krizi, Mısır'daki darbeye ve İran'ın nükleer girişimlerine yönelik dış politika faaliyetleri ABD'nin bölgedeki bazı müttefikleri açısından ilişkilerin güven konusunda tekrar göz önüne alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır⁹⁰⁷. Ortadoğu ülkelerinden bazıları ABD ekonomisi için büyük önem taşıyan silah ticaretini bir piyon olarak kullanma çabası içerisine girmişlerdir. Şöyle ki Suudi Arabistan 2013 yılında Obama yönetimine tepkisini ortaya koymak ve bölgedeki etkin bir diğer tedarikçi olan Rusya'nın Suriye'ye yardımlarının önüne geçebilmek adına Rusya ile 15 milyar dolar değerinde silah temini ve bir diğer Ortadoğu ülkesi Mısır da Rusya'dan silah ekipmanları (özellikle helikopterler) talebinde bulunmuştur⁹⁰⁸. Daha önce de belirtildiği üzere silah ithalatçıları tedarikçilerin olası bir ambargo ve kısıtlaması ile karşı karşıya kalarak bir kriz atlatmak endişesi ile tedarikçiler açısından çeşitliğe gitmektedirler. Bu bağlamda, silah ticaretinde devletler için bağlayıcı bir takım unsurların söz konusu olduğu göz önüne alındığında tedarikçi çeşitliliği oldukça rasyonel bir seçim olmaktadır. Ancak Ortadoğu'nun bu çeşitliliği hedeflemesi bölgede çıkarları söz konusu olan (gerek enerji kaynakları gerek müttefiklerin güvenliğinin sağlanması) ABD yönetimi için endişe içermektedir.

Silah ihracatında yaşanan düşüşlerin aksine bölgenin kendi çıkarlarına paralel ilerleme göstermesini hedefleyen ABD yönetimi, bölge ülkelerinden bazılarını (örneğin

⁹⁰⁷ Ferhat Pirinççi, "Arap Baharının Ortadoğu'daki Savunma Harcamalarına ve Silahlanmaya Etkisi", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, Temmuz-Ağustos 2014, Cilt: 6 Sayı: 63, s. 19.

⁹⁰⁸ Ferhat Pirinççi, 2014, a.g.e., s. 19.

İran) çevrelemek adına bölgede bulunan müttefiklerine zaman zaman yüksek miktarlarda silah transferleri gerçekleştirerek ihracatını arttırmaktadır. Şöyle ki 2010 yılında Suudi Arabistan ile ABD yönetimi arasında ABD yönetiminin tek seferde gerçekleştirmiş olduğu tarihteki en büyük anlaşma olarak kabul edilen 60 milyar doların üzerinde bir silah anlaşmasına imza atılmıştır⁹⁰⁹. Ek olarak, 2015 yılında ABD yönetimi İsrail ve Suudi Arabistan ile 1,9 milyar dolarlık füze, bomba ve savaş helikopteri satışını gerçekleştireceğini açıklamış ABD savunma güvenliği işbirliği ajansının açıklaması ise “Bu silah satışı, İsrail'e kendini savunma ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi sağlayacaktır” şeklinde olmuştur⁹¹⁰. Dolayısıyla ABD'nin Ortadoğu bölgesinde müttefiklerinin dışında herhangi bir ülkenin bölgede gücünü arttırmasını önlemek amacıyla müttefiklerine yoğun silah transferleri sağladığı görülmektedir. Nitekim bu transferlerde kurumsal yapı içerisinde yer alan ve dış politika karar sürecinde en etkin lobilerden biri olan İsrail lobisinin etkilerini de göz önüne almak sonuç açısından faydalı olacaktır.

Ortadoğu bölge ülkelerinin savunma harcamalarını değerlendirdiğimizde ise 2012 yılında harcamalar %8,3 oranında artmış ve en fazla artışa giden bölge ülkeleri ve payları ise şöyledir: Umman %51, Suudi Arabistan %12, Kuveyt %10⁹¹¹. 2009-2015 yılları arasında Ortadoğu bölge ülkelerinin gerçekleştirdiği askeri harcamalar istikrarlı bir yükseliş göstermiş ve %41 oranında savunma harcamalarında bir artış söz konusu olmuştur⁹¹². Ancak petrol fiyatlarındaki düşüşle beraber 2015 ve 2016 yıllarında Ortadoğu ülkelerinin savunma harcamaları %16 düşüş göstermiştir⁹¹³.

Bölgenin savunma harcamalarının yanı sıra savunma harcamalarının GSYH'deki payları değerlendirildiğinde bölge ülkelerinin milli hasıllarından ayırdıkları payların ABD'nin ayırdığı payın oldukça üzerinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Şöyle ki 2017 yılında GSYH'den en fazla pay ayıran on ülke içerisinde yedi tanesi Ortadoğu ülkesi

⁹⁰⁹ Adam Entous, “Saudi Arms Deal Advances: White House to Notify Congress Soon of \$60 Billion Package, Largest Ever for U.S.”, Wall Street Journal, 12 Eylül 2010. <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704621204575488361149625050> (Erişim Tarihi:17.06.2019) Ek olarak, ABD ve Suudi Arabistan'ın silah satışlarından beklentileri ve hedefleri hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Ferhat Pirinççi, “ABD-Suudi Arabistan Silah Anlaşması”, *Akademik ORTA DOĞU*, 2011, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 61-84.

⁹¹⁰ Uzmanlar, silah satışının İsrail'in, ABD'nin Arap ülkelerine yaptığı satışlara tepki göstermesinin ardından gerçekleştiğine ve ABD'nin özellikle sığınak bombalarını başka hiçbir ülkeye satmadığına dikkat çekti. Bkz. Sputnik News,” ABD'den İsrail ve Suudi Arabistan'a 1,9 milyar dolarlık silah”, 5 Ekim 2015, <https://tr.sputniknews.com/abd/201505211015592274/> (Erişim Tarihi 16.06.2019)

⁹¹¹ Sam Perlo-freeman vd., “Trends in World Military Expenditure 2012”, s. 2.

⁹¹² Pieter D. Wezeman vd., “Trends in International Arms Transfers, 2017”, s. 1.

⁹¹³ A.g.e., s. 1.

olmakta; Umman GSYH'den %12 pay ayırırken Suudi Arabistan %10, Kuveyt %5,8, Ürdün %4,8, İsrail %4,5 ve Bahreyn %4,1 oranında askeri harcamalar gerçekleştirmişlerdir.

2018 yılında savunma harcamalarının GSYH oranla yüksek miktarlarda gerçekleştirildiği ilk on ülke içerisinde altı Ortadoğu ülkesi yer almaktadır: %8,8 oranında payı Suudi Arabistan, Umman %8,8, Kuveyt %5,1, Lübnan %5, Ürdün %4,7, İsrail %4,3 oranında milli hasıllarından pay ayırmaktadırlar⁹¹⁴. Dolayısıyla Ortadoğu ülkelerinin bütçelerinin büyük bir kısmını savunmaya ayırdığı görülmekte nitekim bütçenin bir ülkenin gelişimi için gerekli olan diğer alanlarda -örneğin eğitim, sağlık, ulaşım- kullanılamaması ülke için savunma giderlerini büyük bir yük haline getirmekte ve bu sebeple gelişimini olumsuz şekilde etkilemektedir.

Ortadoğu bölgesi silah ticaretinde uzun yıllar katılımcı bir bölge olarak karşımıza çıkmakta ve ABD Ortadoğu bölgesindeki silah tedarikçileri arasında ilk üç tedarikçi ülke içerisinde yer almaktadır. Bölge, dünyadaki tüm silah transfer anlaşmalarında 2001-2005 yılları arasında %21 paya sahip olmakta ve 2006-2010 yılları arasında bu oran %17 olarak gerçekleşmektedir⁹¹⁵. 2004-2008 yılları arasındaki dönemde silah transferlerinin %18'ini gerçekleştiren Ortadoğu ülkelerinin söz konusu dönemdeki transferleri 1999-2003 döneminden %38 daha yüksek olarak gerçekleşmiştir⁹¹⁶.

2004-2008 yılları arasında ithalatçı ülkeler arasında en fazla silah alımı gerçekleştiren üçüncü ülke %29,6 pay ile BAE olmakta (birinci ülke Çin, ikinci ülke Hindistan) ve Ortadoğu ülkelerinin sıralaması ve payları ise şu şekildedir; %19 İsrail, %12,7 Türkiye, %12,3 Mısır, %5,8 Suudi Arabistan, %4,5 İran ve Irak, %3,7.

2006-2010 yılları arasında bölge ile gerçekleştirilen toplam transferleri bölge ülkeleri açısından değerlendirdiğimizde; transferlerin %23'ü BAE'ye, %14'ü İsrail'e ve %13'ü Mısır'a gerçekleştirilmiş olmakla birlikte 2010 ortalarında BM tarafından İran'a ise silah ambargosu getirilmiştir⁹¹⁷.

Ortadoğu'da 2008-12 ve 2013-17 dönemleri arasında silah ithalatında %103 oranında ciddi bir artış söz konusu olmakta ve bölge ülkeleri global silah ithalatının yüzde

⁹¹⁴ SIPRI, "World military expenditure grows to \$1.8 trillion in 2018", 29 Nisan 2019, <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018> (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

⁹¹⁵ Paul Holtom vd., "Trends in International Arms Transfers, 2010", s. 1; Clayton Thomas, "Arms Sales in the Middle East: Trends and Analytical Perspectives for U.S. Policy", s. 2-3.

⁹¹⁶ Mark Bromley vd., SIPRI Background Paper, "Recent Trends in the Arms Trade", Nisan 2009, s. 9.

⁹¹⁷ Paul Holtom vd., "Trends in International Arms Transfers, 2010", s. 4-7.

32'sini oluşturmıştır.⁹¹⁸ Nitekim bu durumun en önemli sebebi bölgede artan şiddetli çatışmalardır. 2013–17'de bölge ülkelerinden bazılarının ithalat artışları ve bu artışta ABD'nin payı (yüzdelik olarak) şu şekildedir; Suudi Arabistan'ın ithalatında %225 artış (ABD %61), Katar'ın %166 artış (ABD %67), Mısır'ın %215 artış (ABD %45 ve Fransa %37), İsrail'in %125 artış (ABD %60 ve Almanya %30)söz konusudur⁹¹⁹.

2013-2017 ABD silah ihracatında en fazla silah alımı gerçekleştiren Ortadoğu ülkeleri ve payları; %18 Suudi Arabistan, %7,4 BAE, %5,5 Irak, %4,2 Türkiye, %3,4 Mısır'dır⁹²⁰. 2009-13 yılları arasında ABD'nin global silah transferlerindeki payı %30 olarak gerçekleşirken 2014-18 arasında dönemde artış göstererek %36'ya ulaşmış ve bu transferlerin %52'si (%31'ini Suudi Arabistan'a, %14'ünü Mısır'a, %13'ünü BAE'ye) Ortadoğu ülkelere gerçekleştirilmiştir (bkz. Tablo 5.13)⁹²¹.

Tedarikçilerin geliştirmekte olan ülkeler ile gerçekleştirdikleri silah transferlerinde Ortadoğu ülkeleri ile tedarikçilerin pay dağılımları incelendiğinde; ABD'nin 2000-2003 yılları arasındaki payının %74 ve 2004-2007 yılları arasında ise toplam payının %32 olduğu değerlendirilmektedir (bkz. Şekil 5.9). 2008-2011 yılları arasında tedarikçi ülkelere ABD'nin bölgedeki payının %75 ve 2012-2015 yılları arasında ise %35'tir (bkz. Şekil 5.12).

Tedarikçilerin geliştirmekte olan ülkeler ile gerçekleştirdikleri silah transfer anlaşmalarında lider alıcılar ve anlaşma değerleri incelendiğinde; 2000-2007 döneminde ilk on içerisinde beş Ortadoğu ülkesi yer almakta (bkz. Tablo 5.9); 2008-2015 döneminde ise ilk on içerisinde altı Ortadoğu ülkesinin bulunmakta olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 5.13.).

2004-2008 yılları arasında ABD Ortadoğu bölgesindeki en büyük silah tedarikçisi olmuş ve 1999-2003 dönemi ile kıyaslandığında %46 olan konvansiyonel silah transfer

⁹¹⁸ SIPRI, "Asia and the Middle East lead rising trend in arms imports, US exports grow significantly, says", 12 Mart 2018, <https://www.sipri.org/news/press-release/2018/asia-and-middle-east-lead-rising-trend-arms-imports-us-exports-grow-significantly-says-sipri> (Erişim Tarihi: 18.06.2019); Pieter D. Wezeman vd., "Trends in International Arms Transfers, 2017, s. 10.

⁹¹⁹ SIPRI, "Asia and the Middle East lead rise in arms imports; the United States and Russia remain largest arms exporters, says SIPRI" 22 Şubat 2016, <https://www.sipri.org/media/press-release/2016/asia-and-middle-east-lead-rise-arms-imports-united-states-and-russia-remain-largest-arms-exporters>, (Erişim Tarihi: 17.06.2019)

⁹²⁰ Pieter D. Wezeman vd., "Trends in International Arms Transfers, 2017, s. 4.

⁹²¹ Niall McCarthy, STASİSTA "The World's Largest Arms Suppliers", 11 Mar 2019, <https://www.statista.com/chart/17316/share-of-global-arms-exports-by-country/>; Pieter D. Wezeman vd., "Trends in International Arms Transfers, 2017, s. 10.

hacminin %53'ünü gerçekleştirmiştir (Sonraki tedarikçiler ise %16 ihracat payı ile Fransa %8 pay ile Almanya ve %7 ile Rusya'dır)⁹²².

2014-2018 yılları arasında ABD tarafından gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen silah satışlarında ana alıcı ülkeler olarak birinci sırada Suudi Arabistan yer alırken üçüncü sırada bir başka Ortadoğu ülkesi olan BAE yer almakta (bkz. Tablo 5.15.) ve Suudi Arabistan'ın silah talebinin %68 ABD tarafından karşılanmaktadır(bkz. Tablo 5.16).

Ortadoğu'ya gerçekleştirilen silah transferlerinde 2008 yılından 2011 yılına kadarki dönemde ABD'nin payı %46,2 olmakta ve 2012 yılından 2015'e kadar olan dönemde ise bu pay %45,8 olarak gerçekleşmektedir⁹²³.

2016 yılında silah transfer anlaşma değerleri açısından ABD tarafından gerçekleştirilen en yüksek miktardaki silah ihracatlarından elli yedisi içerisinde otuz beşinin Ortadoğu ülkelerine ait olduğu görülmekle birlikte yıl içerisinde gerçekleştirilen toplam 63 milyar dolarlık silah satışının 49 milyar doları yani % 78'i Ortadoğu bölge ülkeleri ile gerçekleştirilmiştir⁹²⁴. 2017 yılında ABD tarafından gerçekleştirilen toplam 75 milyar dolar değerinde olan silah satışlarında Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirilen satış miktarı ise 52 milyar dolar olmaktadır⁹²⁵.

2016 yılında ABD'nin toplam silah satış miktarlarına göre alıcı ilk on ülke içerisinde beş Ortadoğu ülkesi yer almakta; ilk sırada 22,285.020,000 dolar ile Katar, ikinci sırada Kuveyt'e satış ise yaklaşık yarısı kadar olan 12.451.000.000 dolar değerinde gerçekleşirken, dördüncü BAE, beşinci Suudi Arabistan, yedinci sırada ise Irak bulunmaktadır⁹²⁶. 2017 yılında ilk on içerisinde üç ülke Ortadoğu ülkesinin yer aldığı görülmekte; bir önceki yılda ABD toplam silah satışlarında beşinci sırada yer alan Suudi Arabistan 17.857.485.081 dolar anlaşma değeriyle ilk sırada bulunmakta, altıncı sırada Bahreyn ve dokuzuncu sırada BAE'nin olduğu görülmektedir⁹²⁷. 2018 yılında beşinci sırada Suudi Arabistan 4.456.885.964 dolar değerindeki anlaşma ile yer alırken yedinci sırada 3.500.000.000 dolar değerinde anlaşma ile Türkiye bulunmaktadır.⁹²⁸ Dolayısıyla 2017 ve 2018 yıllarında Ortadoğu ülkelerinden ABD'den en fazla silah ithalatı gerçekleştiren ülkenin Suudi

⁹²² Mark Bromley vd., "Recent Trends in the Arms Trade", s. 10.

⁹²³ Clayton Thomas, "Arms Sales in the Middle East: Trends and Analytical Perspectives for U.S. Policy", s. 3.

⁹²⁴ Clayton Thomas, a.g.e., s. 3.

⁹²⁵ A.g.e., s. 3-4.

⁹²⁶ Security Assistance Monitor, "U.S. Arms Sales Notifications: A Comparison Between Trump and Obama".

⁹²⁷ A.g.e.

⁹²⁸ Security Assistance Monitor, "U.S. Arms Sales Notifications in 2018".

Arabistan olduğu görülmektedir. Ancak zamanla ABD'nin Ortadoğu'ya silah ihracatı düşüş göstermiştir.

Obama döneminin son yıllarında ve aynı zamanda bir sonraki başkan Trump döneminin ilk yıllarında satışların Ortadoğu bölgesinden Asya Pasifik bölge ülkelerine kaydığı görülmektedir. 2006-2010 yılları arasında global silah ithalatını bölgeler açısından değerlendirildiğinde Asya Pasifik bölgesi en büyük payı olan bölge olarak %21 paya sahip olmakta iken Ortadoğu'nun payının %17 olduğu incelenmektedir⁹²⁹. Ek olarak, Daha önce de belirtildiği üzere 2006-2010 yılları arasında silah transferlerinde en büyük ithalatı gerçekleştiren ülkeler sıralamasında ilk üç ülkenin Hindistan, Çin, Güney Kore olduğu görülmektedir.

Başkanlığının ilk yıllarında, bölgede yükselen Çin'den endişe duyan Obama, Asya Pasifik ülkelerinden Tayvan'a yaklaşık 6 milyar 400 milyon dolarlık silah satışına onay vermiş⁹³⁰ ve bu durum ABD-Çin arasında gerginliğe neden olmuştur. Nitekim bu adımın Çin'in çevrelenmesi adına bir girişim olduğunu ve yüksek miktarlarda silahlandırma politikaları ile Obama'nın aslında saldırgan politika izlemekte olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla Obama yönetiminin, Asya'da geniş çaplı doğrudan bir savaşa başvurmadan uluslararası sistemde güç peşinde koşan global rakiplerine karşı –Örneğin Çin-yüksek miktarlarda silah ticaretleri aracılığıyla statüsünü korumaya çalıştığı görülmektedir⁹³¹.

Fakat aynı zamanda Obama'nın silah ticaretini insan hakları kaygısı ile gerçekleştirdiği yönünde iddialar söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda Obama yönetimi, 2014 yılının ilk yıllarında silah ticareti süreci ile ilgili olarak insan haklarını ihlal eden taraflara silah satışlarından vazgeçileceği şeklinde yeni bir politika vurgusu yapılmış ve silah satışlarının nereye gittiği noktasında daha özenli davranılacağı öne sürülmüştür⁹³². Bir başka anlatımla silahların soykırım vb. şekillerde ağır insan hakları suçları ve uluslararası insan hakları kanunları ihlaline yol açabilecek olası satışlardan vazgeçileceği yönündedir. Ancak Obama'nın bu adımı aynı zamanda silahların bir tanıtımı mı yoksa gerçek bir kısıtlama mı

⁹²⁹Paul Holtom vd., "Trends in International Arms Transfers, 2010, s. 7.

⁹³⁰ BBC News, "Çin Tayvan'a silah satacak olan ABD'ye öfkeli", 1 Şubat 2010, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/02/100201_china_us (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

⁹³¹ Andreas Krieg, "Externalizing the burden of war: the Obama Doctrine and US foreign policy in the Middle East", *International Affairs*, 2016, Cilt: 92, Sayı: 1, ss. 97–113, s. 113.

⁹³² William D. Hartung, "Foreign Policy in Focus, "Obama's Arms Sales Policy: Promotion or Restraint?" 6 Şubat 2014, <https://fpif.org/obamas-arms-sales-policy-promotion-restraint/> (Erişim Tarihi: 17.06.2019).

olduğu yönünde tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Nitekim 2014 yılında verilen bu vaatlerin sonraki yıllarda pratiği değerlendirildiğinde yoğun insanlık suçlarının işlendiği bölge ülkelerine ve militan gruplara gerçekleştirilen yüksek miktardaki silah satışları/destekleri yeni politikanın daha çok teoride kaldığını ispatlar niteliktedir.

ABD'nin silah satışlarının 2002 yılından 2018 yılının mart ayına kadarki dönemde toplamda 167 ülkeye 197 milyar dolar değerine ulaşması sebebiyle silah satış politikasının kontrolden çıktığını öne süren Thrall ve Dorminey, bu durumun ekonomik zaferden daha çok stratejik açıdan riskli olduğunu vurgulamaktadır⁹³³. Ek olarak, silahların tam olarak nasıl ve nerelerde kullanılacağını tahminleri zorlayan, insan ihlallerinin söz konusu olduğu çatışma bölgelerine pek çok kez satıldığını belirtmektedirler⁹³⁴.

Silahların satışları ile ilgili global ticarete düzenleme ve birtakım sınırlandırmalar getirip yasadışı silah ticaretini azaltmayı amaçlayarak daha güvenli bir dünya ve insan hakları ihlallerini azaltmayı amaçlayan önemli girişimlerden biri olan Silah ticareti Anlaşması⁹³⁵ Obama döneminde imzalanmıştır. Ancak uluslararası alanda insan hakları vurgusu yapan Obama döneminde bir önceki başkan Bush dönemindeki silah ticaretinin yaklaşık olarak iki katına ulaşmış olduğu göz önüne alındığında politika söylemleri ile faaliyetleri arasında derin bir uçurum göze çarpmaktadır. Nitekim henüz başkanlığının ilk yıllarında yüksek miktarlarda silah satışları gerçekleştiren D. Trump döneminde ABD'nin anlaşmadan çekileceği açıklanmış ve Bush “ Benim yönetimim altında Amerikan Egemenliğini asla kimseye teslim etmeyeceğiz (...) imzamızı geri çekiyoruz” ifadesinde bulunmuştur.⁹³⁶

Toparlamak gerekirse, Ortadoğu ülkeleri silah ticareti sürecinde etkin bir bölge olmakta ve ABD bölgedeki en önemli tedarikçiler arasında yer almaktadır. Bölgede artan çatışma, kaos ortamı günümüzde de halen sürmekte ve ABD yönetimi çıkarları dolayısıyla

⁹³³ Trevor A. Thrall ve Caroline Dorminey, “Risky Business: The Role of Arms Sales in U.S. Foreign Policy”, *CATO Institute: Policy Analysis* 836, 13 Mart 2018, s. 1.

⁹³⁴ Trevor A. Thrall ve Caroline Dorminey, a.g.e., s.1.

⁹³⁵ Silah ticareti Anlaşmasının dört şartı söz konusudur. Bunlardan ilki, anlaşma soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarına yol açacağı düşünüldüğü zaman ithalatçıya silah transferini yasaklamakta, ikincisi tedarikçi ülkeler şiddeti artırıcı transferleri gerçekleştirememekte, üçüncüsü anlaşmaya göre ülkeler ulusal ihracat ve ithalat kontrol sistemleri geliştirmeli, sonuncu ise silah ticaretinde taraflar şeffaf olmalıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Oxfam, “Saving Lives with Common Sense: The Case for Continued US Support for the Arms Trade Treaty” 175 OXFAM Briefing Paper, 25 Eylül 2013, s. 2-3, <https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp175-us-support-arms-trade-treaty-250913-en.pdf>. (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

⁹³⁶ BBC News, “Donald Trump to withdraw US from Arms Trade Treaty”, 27 Nisan 2019, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-48076262> (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

bölgedeki değişimlerin kendi lehine bir çizgide yol alması hedefiyle aktif olarak politikalarını sürdürmektedir.

Ancak bu politikalar ortaya konulurken Bush yönetiminin doğrudan bir müdahale ile daha realist bir çizgide güç ve askeri unsurların öne çıktığı saldırgan bir politika sergilemekte olduğu değerlendirilmekte iken Obama yönetiminin bölgede direkt bir askeri müdahaleden ve getireceği maliyetten kaçınarak (ki bunun en temeldeki sebepleri ekonomi ve prestij alanında verilen kayıplardır) ve bölgedeki müttefiklerine yoğun silah satışları gerçekleştirerek bölgede güç maksimizasyonu hedefleyen ülkeleri çevreleme politikası uygulamakta olduğu görülmektedir. Nitekim Bush döneminde gerçekleştirilen denizaşırı müdahalelerin ABD ekonomisi için büyük bir zarar yaratması yeni politikalarla ABD güvenliğinin ve çıkarlarının korunması çerçevesinde stratejik hedeflere ulaşma amacıyla yeni stratejik adımların atılmasını gerekli kılmış bu adımlardan biri olan “leading from behind” stratejisi ise Ortadoğu’da kendisini göstermiştir.⁹³⁷

Obama, böylece bölgede güvenlik sorununa yol açarak silahlanma yarışını tetiklemekte ve adeta bir oyun kurucu olarak rol üstlenmektedir. Ek olarak, Bush yönetimi politikaların realist bir çizgi seyrederken Obama’nın her ne kadar liberal değerlere vurgu yapan ve değişim sloganı ile yönetime geldiği bilinse de bölgede daha çok pasif olarak nitelendirebileceğimiz “bekle gör” politikası ile aslında daha çok pragmatist bir çizgi izlediği görülmektedir. Ayrıca Bush yönetimi politika çıktılarını tek güç olan kendisi üzerinden şekillendirirken Obama yönetimi sorunların çözümünde uluslararası işbirliği vurgusu yaparak çok-aktörlü bir çözüm süreci hedeflemiştir. Bu bağlamda, Bush yönetiminin ve Obama yönetiminin Ortadoğu bölgesine yönelik politikalarında farklı araçlara başvurmakta olduğu görülmekte ancak her iki başkanın da bölgeye yönelik politikalarının saldırgan politikalar içerisinde yer aldığı değerlendirilmektedir.

⁹³⁷ Andreas Krieg, a.g.e., s. 112.

SONUÇ

ABD dış politikasında silahlanma ve silah ticaretinin önemini vurgulayan bu çalışma, temel olarak George W. Bush ve Barack Obama döneminde ABD dış politikasında silahlanma ve silah ticaretinin yerini ve hangi stratejik amaçlar için kullanılmakta olduğunu araştırmıştır. Soğuk Savaş dönemi silah ticareti verilerine odaklanan çalışmalarından farklı olarak literatüre güncel katkılar sağlayacağına inanılan sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmanın Birinci Bölümünde Amerikan dış politikasında etkin uluslararası ilişkiler teorileri incelenmiş, Bush ve Obama döneminde hâkim teoriler açısından realizm ve neo-liberalizmin öne çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bush döneminde özellikle başkanlığının ilk yıllarında yaşanan 2001 saldırıları dolayısıyla ABD dış politikasının, güç artırımı ve askeri müdahaleler şeklinde politika çıktıları ile daha realist bir çizgide süreci yürüttüğü görülmektedir. Değişim sloganları ile yönetime gelen Obama'nın ise “demokrasi, insan hakları, uluslararası işbirliği” ile daha çok neo-liberal politika söylemlerinde bulunduğu ancak pratikte liberal çizgiden ziyade pragmatist bir çizgide dış politika süreci yürüttüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Daha çok ABD içyapısının dış politika üzerindeki etkilerine odaklanıldığı İkinci Bölümde ABD sistem yapısı içerisinde Başkan'ın yürütmenin başı olduğu ve pek çok açıdan anayasa tarafından tanımlanmış yetkilere sahip olduğu gösterilmiştir. Bununla birlikte yasama-yürütme-yargı organlarına çeşitli sorumluklar üstlenerek sistem içerisinde “check and balance” (kontrol ve denge) mekanizmaları ile ABD yönetiminde herhangi bir kişi ya da kurumun üstünlüğünün önüne geçildiği, güçler ayrımının söz konusu olduğu açığa çıkarılmıştır. Ayrıca dış politika sürecinde kurumsal yapı dışında baskı çıkar grupları, lobiler, medya ve savunma sanayinin dış politikaya etki süreçleri incelenerek karar süreçlerinde oldukça etkin oldukları vurgusu yapılmıştır. Dolayısıyla literatürde sıkça yer aldığı görülen ABD'nin başkanlar tarafından mı yoksa sistem tarafından mı yürütülmekte olduğu sorununa cevap olarak her ikisinin de dış politika karar sürecinde etki gösterdiği ve pek çok faktörün de bu süreçte etkilerinin söz konusu olduğu, ABD'nin dış politika yapım süreci genel parametreleri içerisinde yer aldıkları gösterilmiştir.

Daha çok tarihsel bir perspektif ile ABD dış politikasının temel parametrelerinin dönemsel olarak nasıl geliştiği sorusunun cevabının arandığı Üçüncü Bölümde ise ABD kuruluşundan başkan Bush dönemine kadar daha çok başkanların dünya görüşleri ve faaliyetleri ekseninde dış politika çıktıları incelenmiştir. Başkanların dünya görüşleri,

deneyimleri, tecrübeleri, inançları, değerleri ve siyasi görüşleri şeklinde pek çok faktörün kararları üzerinde etki göstermekte olduğuna ulaşılmıştır. Ek olarak, Başkanların öncelikli dış politika hedefleri açığa çıkarılmış ve kendi isimleri ile nitelendirdikleri dış politika hedeflerini yansıtan doktrinlerinde Ortadoğu bölgesine sıkça vurgu yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla Ortadoğu bölgesine yönelik politikaların hemen hemen her başkan döneminde dış politika faaliyetlerinde göz önüne bulundurulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABD tarihi genel olarak değerlendirildiğinde ülkenin kurumsal yapı ve işleyişinde Washington yönetiminde uzun yıllar iktidarın iki etkin parti olan Demokrat Parti veya Cumhuriyetçi Parti tarafından yürütülmekte olduğu sonucuna ulaşılmış ve nitekim G.W. Bush Cumhuriyetçi Parti'den Barack Obama'nın ise Demokrat Parti'den adaylıklarını ortaya koyarak ABD başkanlığı görevine gelmiş oldukları görülmüştür. Ayrıca, İki başkanın da seçimleri iki kez kazanarak iki dönem ABD başkanlığı görevini yürütmüş oldukları ifade edilmiştir.

Öncelikle Ortadoğu'nun dünya politikalarında ve özelde ABD politikalarında öneminin ve Bush ve Obama'nın Ortadoğu politikalarının ortaya konulmasının amaçlandığı çalışmanın Dördüncü Bölümünde Ortadoğu bölgesinin sahip olduğu enerji kaynakları potansiyeli ve bu kaynaklardan elde edilen petro-dolarların -ABD'nin de belirtmekten çekinmediği gibi- hayati önem taşıdığı açığa çıkarılmıştır. Enerji kaynakları açısından Ortadoğu (özellikle körfez ülkeleri) zengin petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olduğuna, 1990'lardan günümüze bölgenin kanıtlanmış petrol rezervlerinin dünya çapındaki rezervlerden yarısını ve doğalgaz rezervlerinin ise yaklaşık yarısını oluşturduğuna vurgu yapılmıştır. ABD için önemli olan noktalardan birisinin bölgede yani zengin kaynaklar üzerinde kendisi dışındaki herhangi bir global ya da bölgesel bir gücün nüfuz oluşturmalarının önüne geçmek olduğu iddia edilmiştir. Ortadoğu'nun ABD için bir diğer önemi daha çok ülkesine karşılıksız dolar akışını sağladığı bölge ülkelerinin petrol ihracatından elde ettikleri "petro-dolarlar" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer anlatımla, petrol ithalatını bölgeden gerçekleştiren ABD bölge ülkelerine dolar vermekte ve dolayısıyla ABD kendisi için gerekli kaynakları yine kendi bastığı dolarlar ile sağlamaktadır. Doların dünya çapında kullanım alanının genişlemesi ve global bir hal kazanması ise ABD'nin gerekli mal ve hizmeti ülkesine kazandırması için sadece dolar basması yani karşılığında herhangi bir hizmet süreci içerisine girmemesi demektir.

Çalışmada ayrıca Washington yönetiminin Ortadoğu politikalarında özellikle terörle mücadele kapsamında başkan Bush döneminde doğrudan müdahaleler gerçekleştirilirken

Obama döneminde doğrudan askeri müdahalelerden kaçınarak “bekle gör” politikası ekseninde faaliyet gösterildiği sonucuna ulaşılmıştır.

İki başkanın Ortadoğu politikalarında farklılık açısından Bush’un Ortadoğu’daki sorunların çözümünde ABD’yi tek aktör olarak görmekte iken Obama’nın çözüm sürecinde çok aktörlü bir yapı tercihi ile işbirliği vurgusu yaparak sorunların uluslararası alanda çözümünün hedeflendiği açığa çıkarılmıştır. Ancak Obama döneminde çok aktörlü yapı tercihinin altında yatan nedenler açısından öncelikle Bush döneminde Irak ve Afganistan’a gerçekleştirilen yüksek maliyetli operasyonlar sonucunda ülke ekonomisinin güç kaybı yaşayarak 2008 Ekonomik Krizini derinleştirmesi bir sonraki başkan Obama döneminde ekonominin güçlendirilmesi hedefli politikalar ekseninde savaş maliyetlerinin düşürülmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Obama maliyetlerin azalması yönünde politikaları uygulamaya sokarak öncelikle Irak ve Afganistan’dan geri çekilme sürecini başlatmış ve özellikle 2014 sonrası bölgede güç kazanan militan gruplarla mücadele kapsamında maliyetin paylaşılmasını hedefleyerek sorunun uluslararası çözümünü vurgulamıştır. Bir diğer taraftan ise Obama’nın terörle mücadele kapsamında zaman zaman yerel zaman zaman da terör örgütlerini silah satışları, eğitim vb. alanlarda desteklediği (İŞİD’e karşı PKK/PYD’ye) sonucuna ulaşılmıştır. Ancak terör örgütlerinin niyetlerinin ve faaliyetlerinin tam olarak ne olduğu noktasında yaşanan belirsizlik göz önüne alındığında ve Obama yönetimi tarafından sağlanan yardımların zaman içerisinde diğer terör örgütlerinin eline geçmesi bölgeyi içerisinden daha da zor çıkılacak bir kaos haline getirmiştir. Diğer taraftan insan hakları vurgusu yapan Obama’nın militan gruplara yoğun silah transferleri sağladığı değerlendirildiğinde görülen amaç ile sonuç arasında derin farklılıklar nedeniyle bölgeye dönük “terörle mücadele” kapsamındaki politikalarının başarısız olduğu görülmüştür.

ABD’nin Ortadoğu politikalarında silahlanma ve silah ticaretinin incelendiği çalışmanın analiz bölümü olan Beşinci bölümde öncelikle kavramsal açıdan “silahlanma” tanımı ile silah ticaretinin standart bir ticari süreçten hangi noktalarda farklılık gösterdiği araştırılmıştır. Devletlerin neden bu sürece başvurdıkları sorusuna yanıt aranarak bu bağlamda silah ticaretinde alıcı ve tedarikçi ülkelerin beklenti ve hedeflerinin farklılık gösterdiği ortaya koyulmuştur. Çalışmada, silah ticaretinin normal bir ticari süreçte hedeflenen ekonomik kazançlardan öte stratejik ve ideolojik yanı ağır basan bir süreç olarak faaliyet göstermekte olduğu iddia edilmiştir.

Silah ticareti sürecinde tedarikçilerin hedefleri incelendiğinde; ekonomik açıdan silah satışları ile tedarikçi ülkelerin döviz girişini hızlandırmak, silah üretimi için gerekli maliyeti düşürmek, ülkede istihdam olanakları yaratarak aynı zamanda yan alanlarda da örneğin yedek parça temini, silahların modernizasyon vb. hizmetler için alan sağlamak şeklinde silah satışlarından kazanç elde edildiği görülmüştür. Tedarikçiler açısından stratejik ve ideolojik hedefler arasında ise silah temini sağlanan ülke üzerinde nüfuz etkisini pekiştirilmesinin amaçlandığı, silah ticaretlerinin uzun yıllar içerisinde gerçekleşmesi dolayısıyla müttefiklik ilişkisi ile tedarikçilerin ithalatçı ülke topraklarında üst kurma avantajı elde edilmesi ile olası bir saldırı için hazır bulunma fırsatı, silahların reklamının yapılması, silahların gerçek çatışma ortamlarında kullanım ile testlerini yapılması şeklinde hedeflerin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Silah ticareti sürecinde alıcıların hedefleri incelendiğinde; ekonomik açıdan daha çok artan güvenlik kaygıları neticesinde silahlanma girişimlerini arttıran ülkelerin silah üretimi için gerekli altyapı ve yeterli sermaye potansiyeline sahip olmadıklarında daha maliyetsiz olarak gördükleri silah ticaretine yöneldikleri bulgulanmıştır. Silahların kullanımının yanı sıra alıcı devletler daha çok silahların caydırıcı potansiyeli aracılığıyla silahlanmaya yönelmekte oldukları görülmüştür. Ancak silahlanma girişimlerinin söz konusu bir bölge üzerinde diğer ülkeler açısından tehdit olarak algılanıp silahlanma yarışını tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır. Alıcı ülkelerin stratejik amaçları arasında caydırıcı gününün yanı sıra alıcı devletler için silah ticareti bir takım bağımlılıkları da beraberinde getirmekte olduğunun altı çizilmiştir. Örnek vermek gerekirse herhangi bir ambargo, parça kısıtlaması, silah transferlerinin gerçekleştirilmemesi vb. kısıtlanma olasılıkları göz önüne alındığında alıcı devletlerin özgürlük, aynı zamanda prestij kazanımı hedefleriyle kendi silah sanayilerini geliştirme çabalarını arttırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışmada tedarikçi ülkeler tarafından silah ticaretinin aynı zamanda bir baskı unsuru olarak kullanıldığı görülmüştür.

Ortadoğu ülkelerinin güvenlik kaygısı neticesinde güvenliklerini maksimize etmek amacıyla başvurdukları başlıca yöntemlerden birisi silahlanmadır. Ancak silahlanmaya en temelde güvenlik ve güç kazanımı ile başvurulduğu görülmekle birlikte silahların kazandıracağı caydırıcı etki ve prestijin yanı sıra realist teorisyenlerin öne sürdüğü gibi silahlanma yarışına yol açarak silahlanmanın çatışma şeklinde olası sonuçlarına yol açmaktadır. Fakat silahlanmanın her zaman doğrudan bir çatışma sebebi değildir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar açısından en önemlilerinden birisi çatışma ile silahlanma dinamiklerinin birbirlerini tetiklediği yönündedir. Çalışmanın odak noktası olan Ortadoğu’da silahlanma girişimlerinin belirli çatışmalar sonrasında en temelde güven sorunu neticesinde artış gösterdiği ortaya koymakta, bu sebeple de yaşanan her çatışmanın kendisinden önceki silahlanma dinamikleri ile etkileşim içerisinde olduğu ve aynı zamanda silahlanmanın savaşın devamlılığına yol açtığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç olarak, ABD’nin özellikle enerji kaynakları ve bölgedeki müttefiklerin güvenliği noktalarında yoğun silah transferleri ile Ortadoğu bölgesinde oyun kurucu bir rol üstlendiği görülmüştür.

Başkan Obama döneminde doğrudan savaş stratejisinin terkedilerek insan hakları demokrasi söylemlerinin ağırlık kazanmasının ötesinde saldırgan politika stratejileri olarak değerlendirilmesi daha rasyonel olan politikaların yani devlet dışı aktörlerin silahlandırılarak dolaylı yıpratma stratejisi ekseninde çatışmaların devamlılığı ve sonucunda tarafların güç kaybına uğrayarak bölgede güçlerinin minimize edildiği stratejileri uygulanmıştır.

İki başkanın dış politika farklılıkları açısından, politika çıktıları farklılık gösterse de temelde stratejik olarak benzerdir. Bu çerçevede Bush döneminde Otadoğu’ya yönelik politikalarda doğrudan askeri müdahaleler ile askeri güç unsurlarının ağırlık kazandığı güç odaklı daha realist politikalar söz konusu olmakta iken Obama döneminde “bekle gör” politikası “leading from behind” stratejisi ile bölgeye yönelik politikalarda ABD’nin arka planda kalarak sorunların uluslararası alandaki çözümünü hedeflediği görülmektedir. Ortadoğu’da yaşanan terör sorununun çözümü noktasında oldukça yetersiz kalmış ve geri planda yürütülen dış politika uygulamaları bölgedeki gerilimleri daha da arttırmıştır.

Ancak diğer taraftan Obama, terör örgütlerine silah satışları, bölgedeki müttefiklerin askeri açıdan desteklenmesi ve bazı ülkelere bölgedeki diğer ülkeleri ve aynı zamanda diğer etkin tedarikçileri çevrelemek adına yoğun silah transferleri sağlanması neticesinde saldırgan politikalar uygulamıştır.

Washington yönetiminin savunma harcamalarının Bush döneminde istikrarlı bir artış yakalamıştır ve ülkenin askeri harcamalarının 2010-2011 yıllarında zirveye ulaşarak ortalama 700 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Obama döneminin ilk yıllarında savunma harcamaların maksimum seviyeye ulaştığı görülmekte ancak zamanla düşüş eğilimi göstermiş başkanlığının son yıllarında tekrar bir artış yaşanmıştır. Bu noktada daha sağlıklı bir sonuç için ülkenin Gayri Safi Yurtiçi hasıladan ayırdığı savunma payları incelediğinde iki başkan dönemine ortalama %3,8 olarak gerçekleştiği ancak 2009-2010

yıllarında zirveye ulaşarak %4,6 şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Dönemsel açıdan incelendiğinde ise Bush döneminde milli gelirden ayrılan savunma harcamalarının yükseliş gösterdiği, Obama döneminde ise askeri harcamaların GSYH'deki payının düşüş eğilimi gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ortadoğu bölgesinin savunma harcamalarının GSYH'deki payları değerlendirildiğinde ise bölge ülkelerinin milli hasıllarından ayırdıkları payların ABD'nin savunma için ayırdığı payın oldukça üzerinde olduğu görülmüş, dolayısıyla Ortadoğu ülkelerinin bütçelerinin büyük bir kısmını savunmaya ayırdıkları bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca bir ülkenin gelişim süreci için gerekli olan bütçenin büyük bir kısmının savunma için harcanıyor olmasının ülkelerin gelişimini sekteye uğrattığı vurgulanmış ancak ülkelerin güvensizlik nedeniyle bu harcamaları gerçekleştirdikleri vurgulanmıştır.

ABD'den dünya çapındaki silah ihracatlarını genel olarak incelendiğinde 2000-2009 yılları arasındaki silahlanma ihracat ortalamasının 2009-2018 dönemine kıyasla çok daha azdır. Özetle, çalışmada, Obama döneminde gerçekleştirilen toplam silah ihracatının Bush dönemine kıyasla oldukça fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ortadoğu bölge ülkelerine gerçekleştirilen silah satışları genel olarak incelendiğinde ise Bölge, dünyadaki tüm silah transfer anlaşmalarında 2001-2005 yılları arasında yüzde yirmi bir paya sahip olmuş ve 2006-2010 yılları arasında bu oran yüzde on yedi olarak gerçekleşmiştir. Çalışmada, bölgenin bu ithalatındaki düşüşünün en önemli nedeni açısından ithalatlarını dolar üzerinden gerçekleştiren Ortadoğu ülkelerinin, ABD'nin 2008 Ekonomik krizi içerisine girmesi neticesinde silah alımlarını azalttıkları vurgusu yapılmıştır. 2004-2008 yılları arasındaki dönemde silah transferlerinin yüzde on sekiz olarak gerçekleştiren Ortadoğu ülkelerine söz konusu dönemdeki transferlerinin 1999-2003 döneminden yüzde otuz sekiz daha yüksek olarak gerçekleşmiş olduğuna ulaşılmıştır. 2008-12 ve 2013-17 dönemleri arasında Ortadoğu'da silah ithalatında yüzde yüz üç oranında ciddi bir artış söz konusu olduğu ve bölge ülkeleri global silah ithalatının yüzde otuz ikisini gerçekleştirdikleri görülmüştür. Nitekim silah ithalatındaki bu artışın en önemli sebebinin özellikle 2011 yılının sonlarında adeta bir domino etkisi göstererek bölge ülkelerini etkisi altına alan Arap Baharının yarattığı otorite boşluğu ile 2014 yılı sonrası etkinliklerini arttıran terör örgütleri sebebiyle bölgede artan şiddetli çatışma olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla çalışmada Ortadoğu'nun silah ticaretinde etkin bir bölge olarak yer aldığı vurgulanmıştır.

Çalışmada ayrıca uzun yıllar ABD'nin Ortadoğu'da aktif bir tedarikçi olduğu ve zaman zaman bölge ülkelerine yoğun silah transferleri gerçekleştirerek bölgedeki

müttefiklerin güvenliğinin sağlanması ve dolayısıyla bölgedeki güç dengelerinin kendi lehine paralel ilerle göstermesinin hedeflendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak yoğun silah transferleri gerçekleştiren ABD'nin silah ticaretinde uzun yıllar etkin tedarikçi olan ABD ve Rusya'nın yanı sıra özellikle son yıllarda alternatif silah tedarikçilerinin (örneğin Çin, Hindistan) çevrenmesi bir diğer ifade ile etkilerinin minimize edilmesi amacıyla gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Obama'nın başkanlığının son dönemlerinde silah ticareti eksenini Asya pasifik bölgesine kaydırmıştır. 2006-2010 yılları arasında global silah ithalatını bölgeler açısından değerlendirildiğinde Asya Pasifik bölgesi en büyük payı alan bölge olarak %21 paya, Ortadoğu ise %17 paya sahip olmuştur. Sonuç olarak, ABD'nin toplam silah ihracatının Obama döneminde Bush dönemine kıyasla oldukça yükseliş göstermiş hatta silah ihracatının yaklaşık iki katına ulaşmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak, yüksek miktarlarda gerçekleştirilen silah satışlarının yanı sıra Obama döneminde silahların satışları ile ilgili global ticarete düzenleme ve birtakım sınırlandırmalar getirip yasadışı silah ticaretini azaltmayı amaçlayarak daha güvenli bir dünya ve insan hakları ihlallerini azaltmayı amaçlayan Silah ticareti Anlaşmasının imzalanmış olduğu görülmüştür (Ancak bir sonraki dönem başkanı D. Trump, 2019 yılının Nisan ayında anlaşmadan çekileceğini açıklamıştır).

Nitekim yumuşak güç politikaları ve insan hakları, demokrasi, işbirliği gibi liberal değerler vurgusu ile başkanlık görevini yerine getiren Obama'nın bölge ülkelerinden bazılarında gerçekleştirdiği yoğun silah satışları ile bölgede adeta oyun kurucu rol üstlendiği, Obama'nın politika söylemleri ile faaliyetleri arasında derin bir uçurum olduğu, bölgede uyguladığı politikalar neticesinde adeta sorunların çözümsüzlüğünü tetiklemesi nedeniyle başarısız politika sergilemiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan Başkan Bush'un Ortadoğu'ya yönelik politikalarındaki doğrudan askeri müdahaleler ile ABD ekonomisini ekonomik krize sürüklediği, bölgede savaşların neden olduğu otorite boşlukları ve kaos ortamı ile istikrarsızlığa yol açtığı, bölgeye demokrasi götürülmesi amacıyla başlatıldığı öne sürülen operasyonların uzun yıllar sürmesi sebebiyle ABD'nin yayılmacı politikalar sergilemekte olduğu yönünde uluslararası alanda tepkilerini üzerine çektiği görülmüş dolayısıyla bölgede Bush'un politikalarının da başarısız olduğu görülmüştür. Dolayısıyla çalışmada ulaşılan en önemli nokta, iki başkanın da temelde dış politika sürecinde saldırgan stratejiler uygularken dış politika araçlarının farklılık gösterdiğinin doğrulanması olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, Eray. (2017). Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 248-263.
- Acar, Necmettin. (2018, Ocak). Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 139-171.
- Akçadağ Alagöz, Emine. (2010, Mart 25). "Çin ile Amerika Arasında Var Olmaya Çalışan Bir Ada: Tayvan". (Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi) BİLGESAM: <http://www.bilgesam.org/incele/864/-cin-ile-amerika-arasinda-var-olmaya-calisan-bir-ada--tayvan/#.X> adresinden alındı
- Akçay, Ekrem Yaşar. (2010). Amerika'da Siyasal Yapı ve Karar Alma Mekanizması: Kongre, Başkan ve Yardımcı Organlar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 22-44.
- Akkan, Tamer; Küçükşahin, Ahmet. (2007). Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit Asimetrik Tehdit. *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, 3(5), 41-66.
- Akkor, Mahmut. (2017). "İkinci Dünya Savaşının Sonu ve Truman Doktrininin Ortaya Çıkışı". *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-17.
- Aktan, Coşkun; Dileyici, Dilek. (2007). Modern Politik İktisat Kamu Tercihi. C. Aktan, H. Ay, H. Çoban, C. Aktan, & D. Dileyici (Dü) içinde, *Siyasal Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları* (s. 201-231). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akyürek, Ömer. (2009). Dış Politika Analizi ve Liderlik Süleymaniye Krizi Sürecinde R.T.Erdoğan Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Allison, Graham. (1971). *"Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis"*.
- Altay, Hüseyin; Nugay, Ulaş. (2013). Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21.Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 1-35.
- Altunışık, Meliha Benli. (2013, Ocak 3). *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*. Mayıs 24, 2019 tarihinde "Irak'taki Gelişmeler": <https://orsam.org.tr/tr/irak-taki-gelismeler/> adresinden alındı

- Altunışık, Meliha Benli. (2009, Temmuz). “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69-81.
- Amedeo, Kimberly. (2019, Şubat 25). “*The Great Ression of ‘008 Explained with Dates*”. Mayıs 20, 2019 tarihinde <https://www.thebalance.com/the-great-recession-of-2008-explanation-with-dates-4056832> adresinden alındı
- Amedeo, Kimberly. (2019, Mayıs 11). *The Balance*. “2008 Financial Crisis”: <https://www.thebalance.com/2008-financial-crisis-3305679> adresinden alındı
- Amedeo, Kimberly. (2019, Mart 15). *The Balance*. Cost of Iraq War, Its Timeline, and the Economic Impact: <https://www.thebalance.com/cost-of-iraq-war-timeline-economic-impact-3306301> adresinden alındı
- Amedeo,Kimberly. (2019, Mart 15). *The Balance*. “Afghanistan WarCost, Timeline and Economic Impact:The Ongoing Costs of the Afghanistan War”: <https://www.thebalance.com/cost-of-iraq-war-timeline-economic-impact-3306301> adresinden alındı
- American Rhetoric*. (2001, Eylül 20). <https://americanrhetoric.com/speeches/gwbush911jointsessionspeech.htm> adresinden alındı
- Anderson, Jack. (2017, Şubat 3). “*BP Economist: US Will be “Energy Self-Sufficient by 2023”*”. <https://www.energyindepth.org/bp-economists-us-will-be-energy-self-sufficient-by-2023/> adresinden alındı
- Anderton, Charles. (1989, Haziran). Arms Race Modelling: Problems and Prospects. *The Journal of Conflict Resolution*, 33(2), 346-367.
- Angrist, Michele Penner. (2011). The New Arab Revolt. M. P. Angrist içinde, “*Morning in Tunisia: The Frustrations of the Arab World Boil Over*”. Foreign Affairs (Council on Foreign Relations).
- Arı , Tayyar. (2007). "Türk-Amerikan İlişkileri:Sistemdeki Değişim Sorunu mu? *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 4(13), 21.
- Arı, Tayyar. (2009). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, Tayyar. (2010). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma,Hegemonya,İş Birliği*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, Tayyar. (2015). *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*. Dora Yayıncılık.
- Armitage , Richard; Berger, Samuel;. (2010, Kasım). *Council on Foreign Relations*. Mayıs 23, 2019 tarihinde “U.S. Strategy for Pakistan and Afghanistan” Independent Task

- Force Report No. 65: <https://www.cfr.org/report/us-strategy-pakistan-and-afghanistan> adresinden alındı
- Aslan, Seyfettin. (2009). Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemlerinden Biri Olarak Lobicilik. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(23), 1.
- Ataman, Muhittin; Gökçen, Özkan. (2012). "Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı Yayılmacılık Denemesi". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 199-229.
- Auken, Bill Van. (2017, Aralık 13). "*Washington's secret wars*". World Socialist Web Site: <https://www.wsws.org/en/articles/2017/12/13/pers-d13.html> adresinden alındı
- Aybay, Rona. (1961). Baskı Grupları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 27(1-4), 271-285.
- Ayhan, Ahmet. (2007). *Propaganda Nedir? Propaganda ve Halkla İlişkiler Ekseninde ABD Dış Politikası*. İstanbul: Literatür Yayınevi.
- Ayhan, Veysel. (2011). Bahreyn'de Arap Kışı: Şiilerin Demokrasi Mücadelesi. *Mülkiye Dergisi*, 119(136), 119-136.
- Aytekin ,Atilla. (2013). Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler. M. Şener , G. Atılğan, & E. Aytekin (Dü) içinde, "*Baskı Grupları*" (s. 253-265). İstanbul: Yordam Kitap.
- Baker, Peter. (2011, Mayıs 1). *The New York Times*. Mayıs 29, 2019 tarihinde "Bin Ladin Is Dead, Obama Says": <https://www.nytimes.com/2011/05/02/world/asia/osama-bin-laden-is-killed.html> adresinden alındı
- Bakırtaş, İbrahim; Tekinşen, Ali. (tarih yok). "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası". *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*(12), 83-100.
- Baklacioğlu, Nurcan;. (2014). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Dış Politika Analizinin Gelişimi. F. Sönmezoğlu, & Ö. Bayır içinde, *Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Balcı, Burak. (2014, Haziran). "Küba Füze Krizi ve U-2 Krizi ve Soğuk Savaş Etkileri". *Uludağ Üniversitesi, Academia*, 5.
- Balta, Evren. (2014). Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler. G. Özcan içinde, *Dış Politika Analizi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bapat, Navin. (2010). A Game Theoretic Analysis of the Afghan Surge. *Foreign Policy Analysis*, 6(3), 217-236.

- Barnett, Thomas. (2009). *Great Powers, Amerika and the World After Bush*. USA: GP Putnam's Sons (Penguin Books).
- Bas, Muhammet; Coe, Andrew. (2012). Arms Diffusion and War. *Journal of Conflict Resolution*, 54(4), 651-674.
- Bayramoğlu, Nisa. (1985). *Amerika Birleşik Devletleri'nde Lobi Faaliyetleri*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Baysal, Başar; Lülecı, Çağla. (2011). "Copenhagen Scholl and Securitization Theory". *Security Strategies*, 11(22), 61-95.
- BBC News. (2010, Mayıs 31). Mayıs 26, 2019 tarihinde “Yardım gemisine kanlı İsrail saldırısı: 9 ölü” : https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100531_gaza_update adresinden alındı
- BBC News. (2010, Şubat 1). Haziran 19, 2019 tarihinde “Çin Tayvan'a silah satacak olan ABD'ye öfkeli”: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/02/100201_china_us adresinden alındı
- BBC News. (2011, Şubat 4). Mayıs 28, 2019 tarihinde "Portre: Hüsnü Mübarek": https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2011/02/110204_profile_mobarak adresinden alındı
- BBC News. (2016, Haziran 27). Mayıs 26, 2019 tarihinde “Mavi Marmara: Why did Israel stop the Gaza flotilla?”: <https://www.bbc.com/news/10203726> adresinden alındı
- BBC News. (2019, Nisan 27). Haziran 18, 2019 tarihinde “Donald Trump to withdraw US from Arms Trade Treaty”: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-48076262> adresinden alındı
- BBC News. (2019, Şubat 1). Mart 20, 2019 tarihinde "INF: ABD'nin 1987'de SSCB ile imzaladığı ve askıya aldığı nükleer anlaşma": <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47088757> adresinden alındı
- Beck, Ulrich. (1999). *What is Globalization?* (P. Camiler, Çev.) Cambridge Polity Press.
- Bekçi, Eda. (2013). Medya,Dış Politika İlişkisi ve Kamuoyu İlişkisi Üzerine Vaka Çalışması:Türkiye-İsrail Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 13-21. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Belasco, Amy. (2011, Mart 2011). *CRS (Congressional Research Service)*. Mayıs 22, 2019 tarihinde “The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11”: <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/RL33110.pdf> adresinden alındı

- Belasco, Amy. (2014, Aralık 8). *CRS (Congressional Research Service)*. “The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11”: <https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL33110.pdf> adresinden alındı
- Beyaz, Gülşah. (2011). ABD Siyasetinde Etnik Lobi Kuruluşlarının Rolü ve Karşılaştırmalı Türk Lobisi Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 33-35. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilensoy, İrem. (2018). “George W. Bush ve Barack Obama Dönemlerinde Terörizme Karşı Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması”. *Lectio Socialis*, 2(1), 51-73.
- Bill of Rights Ratified By The States*. (1791, Aralık 15). Aralık 18, 2018 tarihinde <https://www.archives.gov/files/legislative/resources/education/bill-of-rights/images/handout-3.pdf> adresinden alındı
- Blanchard, Christopher. (2012, Mart 7). *CRS (Congress Research Service)*. “Change in the Middle East: Implications for U.S. Policy”: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R42393.pdf> adresinden alındı
- Blanchard, Cristopher;. (2014, Haziran). *CRS (Congressional Research Service)*. “Libya: Transition and U.S. Policy”. adresinden alındı
- Borger, Julian. (2009, Ocak 21). *The Guardian*. “Barack Obama:administration Willing to talk to İran Without Preconsiditions”: <https://www.theguardian.com/world/2009/jan/21/barack-obama-iran-negotiations> adresinden alındı
- BP . (2011, Haziran). Nisan 29, 2019 tarihinde “Statistical Review of World Energy 2018”: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> adresinden alındı
- BP. (2011, Haziran). Nisan 29, 2019 tarihinde “Statistical Review of World Energy June 2011”: <http://large.stanford.edu/courses/2011/ph240/goldenstein1/docs/bp2011.pdf> adresinden alındı
- Bromley, Mark. (2009, Nisan). *SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)* ,*Background Paper*. “Recent Trends in the Arms Trade”. adresinden alındı
- Bull, Hedley. (1977). *The Anarchical Society. A Study of Order in World*. New York: Columbia University Press.

- Buluş, Abdulkadir; Kabaklarlı, Esra. (2010). "1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 1-22.
- Butterfield, Herbert. (1951). *History and Human Relations*. London,UK: Collins.
- Buzan, Barry. (1984). Peace,Power and Security:Contending Concepts in the Study of International Relations. *Journal of Peace Research*, 21(2), 109-125.
- Buzkiran, Davut; Kutbay, Hüseyin. (2013). Arap Baharı'nın Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Sosyal Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 147-162.
- Cameron, Fraser. (2005). *US Foreign Policy After the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?* Routledge.
- Canöz, Kadir. (2003). Tutum Oluşturma Etkinliği Olarak Lobilicilik. *Selçuk Üniversitesi,İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(4), 21-29.
- Christianson, Peter; Polaikoff, Edward;. (1998). *Lobbying, Pacs and Campaign Finance*, 50 *State Handbook*. West Group.
- Cohen, Bernard. (1963). *The Press and Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Colaresi, Michael; Thompson, William . (2005). Alliances,Arms Buildups and Recurrent Conflict: Testing a Steps-to-WarModel. *The Journal of Politics*, 67(2), 345-364.
- Collins Dictionary. (tarih yok). <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/armament> adresinden alındı
- Cortright, David. (2008). *Peace: A History of Movements and Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Court Role and Structure. (tarih yok). United States Courts: <https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/court-role-and-structure> adresinden alındı
- Çakmak, Cenap. (2007, Ocak 1). "ABD ve Nükleer İran Krizi: Sorun ne ve Nereye Gidiyor?". TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi): http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3997/abd_ve_nukleer_iran_krizi_sorun_ne_ve_nereye_gidiyor adresinden alındı
- Çakmak, Cenap; Dinç, Cengiz; Öztürk, Ahmet. (2011). Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik. C. Çakmak , C. Çakmak, C. Dinç, & A. Öztürk (Dü) içinde, "Neden Dış Politika; Neden Amerikan Dış Politikası". Nobel Yayıncılık.

- Çakmak, Cenap; Dinç, Cengiz; Öztürk, Ahmet. (2012). Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası:Teori ve Pratik. E. Hatipoğlu, C. Çakmak, C. Dinç, & A. Öztürk (Dü) içinde, *ABD Dış Politikasında Kongrenin Rolü*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çam, Esat. (1993). *Devlet Sistemleri*. Der Yayınları.
- Çelik , Buket. (2017). ABD Başkanlık Sistemi ve Amerikan Siyasetinde Erklarin İlişkisi. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, 16. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Çelik, Hamit. (2014). Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoban Oran, Filiz. (2017). Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 2019-2037.
- Dağcı, Gül; Zorba, Hilal. (2016). ABD'nin Askeri ve İnsani Müdahale Siyasetini Etkileyen Dinamikler: Bosna-Hersek Kosova Örneği. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(1), 46-69.
- Davutoğlu, Ahmet. (2013). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Değer, Saadet; Sen, Somnath. (1995). "Military Expenditure and Developing Countries", *Handbook of Defense Economics I* . (K. Hartley, & T. Sandler, Dü) Amsterdam: Elsevier Science B.V.
- Demirkaya, Cengiz. (2017). Başkanlık Sistemi ve Yarı Başkanlık Sistemi Analizi:ABD ve Fransa Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 22. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Denk, Erdem. (2007). Medya ve Uluslararası Politika,Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi Tutanakları(19-21 Nisan 2007). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(13), 147-156.
- Dinçer, Müjde. (1998). *Lobicilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Diri, Esra. (2013). Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler. R. Jervis, & E. Diri (Dü.) içinde, *"Realizm,Neoliberalizm ve İş Birliği: Tartışmayı Anlamak"* (M. Kalafatoğlu, & M. Aydın, Çev., s. 709-731). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Diri, Esra. (2013). Yeni Gerçekçilik Kuramına Göre Savaşın Kökeni. K. Waltz, & E. Diri (Dü.) içinde, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler* (E. Yağ, Çev.). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

- Doğan , Gürkan; Durgun, Bülent. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 61-90.
- Doğan, Nejat. (2012). Uluslararası İlişkiler ve Rasyonellik:Bürokratik Politikanın Alana Katkısı ve Geleceğin Öngörülmesinde Rasyonellik Varsayımının Önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 93.
- Douglas, Brinkley. (1997). Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine. *Foreign Policy*, 110-127.
- Drezner, Daniel. (2011, Temmuz/Ağustos). Does Obama Have a Grand Strategy? *Foreign Affairs* 90(4), 55-68.
- Duman, Bilgay. (2010, Eylül 1). *ORSAM (Ortadoğu Araştırmaları Merkezi)* . Mayıs 25, 2019 tarihinde “ABD Irak’tan Çekilirken Geride Kalanlar”: <https://orsam.org.tr/tr/abd-irak-tan-cekilirken-geride-kalanlar/> adresinden alındı
- Duman, Çağdaş. (2017, Nisan 7). “I. Körfez Savaşı”. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM): http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi adresinden alındı
- Dursun,Rümeysa. (2017, Eylül). Realizmin Realist Bir Eleştirisi Olarak Raymond Aron ve Uluslararası İlişkiler Kuramı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(2), 67-85.
- Efegil, Ertan. (2008). Bush Dönemi ve Dünya Güvenliğine Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 5(8), 103-122.
- Efegil, Ertan. (2012). *Dış Politika Analizi Ders Notları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Efegil, Ertan. (tarih yok). *ABD ile İran Arasındaki Nükleer Krize Genel Bir Bakış: Farklı Algılamalar Üzerine İnşa Edilmiş Uluslararası Güvenlik Sorunu*. Academia: <https://www.academia.edu/9930898/iran> adresinden alındı
- Elmas, Beşir. (2012). Ortadoğu’daki Enerji Kaynaklarının Önemi ve Türkiye Üzerinden Taşınması İle Türkiye’nin Kazandığı Jeopolitik Konum. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Entous, Adam. (2010, Eylül 12). *Wall Street Journal*. Haziran 17, 2019 tarihinde “Saudi Arms Deal Advances: White House to Notify Congress Soon of \$60 Billion Package, Largest Ever for U.S.”: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704621204575488361149625050> adresinden alındı

- Erbaykal, Erman. (2007). "Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı.
- Erdoğan, İbrahim; Demirtepe, Turgut. (2013). Obama'nın Afganistan Stratejisi: Değişim ve Süreklilik. *Security Strategies*, 9(17), 49-83.
- Erdurmaz, Serdar. (2010). *Soğuk Savaş Sonrası Silahlanma*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Erhan, Çağrı. (2001). ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(4), 77-93.
- Erol, Hikmet. (2010, Ağustos 5). "Geçmişten Günümüze ABD'nin Ortadoğu Politikası". Mart 3, 2019 tarihinde TUIÇ Akademi: <http://www.tuicakademi.org/gecmisten-gunumuze-abdnin-ortadogu-politikasi/> adresinden alındı
- Ertem, Helin. (2010). Geleneksel Amerikan Kimlik ve Güvenlik Algısının 11 Eylül Sonrası ABD Dış Politikasına Etkileri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Farnel, Frank. (1994). *Lobbying: Strategies and Techniques of Intervention (Lobicilik: Müdahale Stratejileri ve Teknikleri)*. Paris: Les Editions (The Publishing Organisation).
- Feaver, Peter . (2010, Mayıs 27). "Obama's National Security Strategy: real change or just 'Bush Lite?'" . Mayıs 22, 2019 tarihinde <https://foreignpolicy.com/2010/05/27/obamas-national-security-strategy-real-change-or-just-bush-lite/> adresinden alındı
- Fendoğlu, Hasan. (2012). "Başkanlık Sistemi". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 39-60.
- Freeman, Sam Perlo. (2013, Nisan). *SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) ,Fact Sheet*. "Trends in World Military Expenditure 2012". adresinden alındı
- Gadarian, Shana . (2010). "The Politics of Threat:How Terrorism News Shapes Foreign Policy". *The Journal of Politics*, 72(2), 469-483.
- Gates, Robert. (1988). "The CIA and American Foreign Policy". *Foreign Affairs*, 66(2), 215-231.
- Gerges, Fawaz;. (2012). *Obama and the Middle East*. New York: St.Martin's Press.
- Gillis, Melissa. (2017). *Disarmament: A Basic Guide*. New York: UNODA (United Nations Office for Disarmament Affairs) .

- Gilpin, Robert. (1983). *War and Change in the Policy*. Cambridge:Cambridge Universty Press.
- Giray, Filiz. (tarih yok). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181-199.
- Goldstein, Joshua; Pevehouse,Jon. (2014). *International Relations Tenth Edition*. New York: Pearson.
- Gönenç, Özgür. (2009). "Küresel Dünyanın Yeni Sömürü Silahı". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*(79), 79-91.
- Gönenç,Özgür. (2005). "Medyanın Toplum Üzerindeki Etkileri". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(21), 57-62.
- Gözen , Ramazan. (2011). Amerikan Dış Politikası. R. Gözen içinde, *"ABD Politikası Karar Alma Sistemi"*. Açık öğretim Yayınları.
- Gözen, Ramazan; Çakmak, Cenap. (2011). ABD Dış Politikası. C. Çakmak , R. Gözen, & C. Çakmak (Dü) içinde, *ABD Dış Politikasının Toplumsal Kaynakları* (s. 40-69). Açık Öğretim Yayınları.
- Gözen, Ramazan; Çakmak, Cenap. (tarih yok). Amerikan Dış Politikası. R. Gözen, R. Gözen , & C. Çakmak (Dü) içinde, *Uluslararası Sistemde Amerika Birleşik Devletleri*. Açık Öğretim Yayınları.
- Gözlügöl, Said Vakkas. (2013). Birleşmiş Milletler Uluslararası Silah Ticareti Antlaşması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 313-333.
- Grant, Wyn. (1989). *Pressure Groups,Politics and Democracy in Britain*. Hertfordshire: Philip Allan.
- Gray, Colin. (1971, Ekim). The Arms Race Phenomenon. *World Politics*, 24(1), 39-79.
- Grimmett, Richard . (1994, Temmuz 29). *CRS (Congressional Research Service)*. Mart 27, 2019 tarihinde "Conventional Arms Transfers to the Third World 1986-1993": <https://fas.org/sgp/crs/weapons/transfers86-93.pdf> adresinden alındı
- Grimmett, Richard. (2000, Ağustos 18). *CRS (Congressional Research Service)*. Mart 27, 2019 tarihinde "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999": <https://fas.org/sgp/crs/weapons/transfers92-99.pdf> adresinden alındı
- Grimmett, Richard. (2008, Ocak 28). *CRS (Congressional Research Service)*. Nisan 1, 2019 tarihinde "Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007": <https://fas.org/sgp/crs/weapons/RL34723.pdf> adresinden alındı

- Gülbaş, Ekrem Erdinç. (2007). Liberal Demokrasilerde Karar Alma Sürecinde Baskı Grubu Olarak Lobilerin Rolü:ABD Örneği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 45-49. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güleç, Cansu. (2018). Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreçleri ve Karar Verme Modelleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-103.
- Güler, Meltem. (2018). Bir Manipülasyon Aracı Olarak Rızanın İmalatı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 75-101.
- Gülsatar, Mehmet. (2006). ABD Dış Politikasının Ortadoğu'ya Etkileri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, Altuğ. (2004). "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye". *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 4(1), 156-164.
- Gürel, Onur. (2018). "Neo-con Yaklaşımın George W. Bush Dönemindeki Etkisi ve Donald J. Trump Dönemi Olası Beklentiler". *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 145-167.
- Haas, Rabea. (2009). "The Role of Media in Conflict and their Influence on Securitization". *The International Spectator*, 77-92.
- Halatçı, Ülkü. (2006). "11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonunun Bir Değerlendirmesi". *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2(7), 80-98.
- Halper, Stegan. (2011, Ocak). President Obama at mid-term, International Affairs. *Royal Institute of International Affairs*, 87(1), 1-11.
- Hartung, William. (2014, Şubat 6). *Foreing Policy in Focus*. Haziran 17, 2019 tarihinde "Obama's Arms Sales Policy: Promotion or Restraint?": <https://fpif.org/obamas-arms-sales-policy-promotion-restraint/> adresinden alındı
- Hasanov, Eldar. (2014, Kasım). "Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri". *ORMER Perspektif Serileri*, 6.
- Havers , Grant; Wexler, Mark. (2001). "Is U.S. Neoconservatism Dead?". *The Quarterly Journal of Ideology*, 24(3), 1-9.
- Hekimoğlu, Mehmet Merdan. (2013). "Başkanlık Demokrasisini Doğru Tartışmak". *Yeni Türkiye*, 51, 588.
- Hepaktan, Erdem; Çınar, Serkan. (2011). Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerindeki Etkileri. *International Conference on Eurasian Economies*, 69.
- Herman, Edward . (1993). "The Media's Role in U.S Foreign Policy". *Journal of International Affairs*, 47(1), 23-45.

- Herman, Edward; Chomsky, Noam. (2012). *Rızanın imalatı:Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği*. (E. Abadoğlu, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- Herz, John. (1950). "Idealist Internationalism and the Security Dilemma". *World Politics*, 2(2), 157-180.
- Herz, John. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 2(2), 157-180.
- Heywood, Andrew. (2011). Politics (Siyaset). B. Kalkan (Dü.) içinde, "*Gruplar, Çıkarlar ve Hareketler*" (B. Seçilmişoğlu, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, Andrew. (2011). *Siyaset*. (B. Kalkan, Dü., & B. Şahin, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, Andrew. (2014). *Siyasi İdeolojiler*. (B. Kalkan, Dü., & A. Bayram, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Hinnebusch, Raymond. (2008). Defying the Hegemon: Syria and the Iraq War. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 2(3), 375-389.
- Hlavsová, Aneta. (2017, Haziran). Involved in the Middle East: George W Bush Versus Barack Obama. *Central European Journal of International and Security Studies (CEJISS)*, 11(2).
- Holtom, Paul. (2011, Mart). *SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), Fact Sheet*. "Trends in International Arms Transfers, 2010". adresinden alındı
- Hrebennar, Ronald; Burbank, Matt Hewj.; Benedict, Robert;. (1999). *Political Parties, Interest Groups and Political Campaigns*. Colorado: Westview Press.
- Huntington, Samuel. (2004). *Who Are we? The Challenges to Amerika's National Identity*, Simon&Schuster(*Biz Kimiz?Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*). (A. Özer, Çev.) Global Yayın Ajansı.
- IEA (International Energy Agency). (2018, Mart 12). "United States to Be the World's Largest Producer of Oil by 2023": <https://www.instituteforenergyresearch.org/fossil-fuels/gas-and-oil/united-states-worlds-largest-producer-oil-2023/> adresinden alındı
- İnal,Ayşe. (1999). "Medya,Dil ve İktidar Sorunu:İletişim Çalışmalarında Medya ve Siyaset İlişisini Nasıl Tartışmalıyız". *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*(3), 13-36.
- İnat, Kemal. (2012). Ortadoğu Yıllığı 2011. Z. Akbaş, & K. İnat (Dü.) içinde, *Ürdün* (s. 303-322). Açılım Kitap.

- İnat, Kemal. (2012). Ortadoğu Yıllığı 2011. İ. N. Telci içinde, *Mısır* (s. 216-255). Açılım Kitap.
- İnat, Kemal; Ataman, Muhittin. (2014). Ortadoğu Yıllığı 2012. Z. Akbaş, K. İnat, & M. Ataman (Dü) içinde, *Ürdün* (s. 255-277). Açılım Kitap.
- İnat, Kemal; Ataman, Muhittin. (2014). Ortadoğu Yıllığı 2013. Y. Turan, K. İnat, & M. Ataman (Dü) içinde, *İsrail* (s. 116-128). Açılım Kitap.
- İnat, Kemal; Ataman, Muhittin. (2016). Ortadoğu Yıllığı 2015. A. Pulat, K. İnat, & M. Ataman (Dü) içinde, *İsrail* (s. 122-142). Açılım Kitap.
- International Relations Theory and the End of Cold War. (1996). M. Doyle, R. Lebow, & T. Kappen (Dü) içinde, *Liberalism and the End of the Cold War*. New York: Colombia University Press.
- İpek, Özlem. (2018). "Dış Politikada Medyanın Rolü". *Lectio Socialis*, 2(2), 153-161.
- İrvan, Süleyman. (1997). Dış Politika ve Basın: Türk Basınındaki Dış Politika Haberlerinin Gündem Belirleme Yaklaşımı Açısından Çözümlemesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 225-227. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ish-Shalom, Piki. (2007/2008). "‘The Civilization of Clashes’: Misapplying the Democratic Peace in the Middle East". *Political Science Quarterly*, 122(4), 533-554.
- İşyar, Göksel. (2013). *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*. Dora Yayınları.
- Jakobsen, Peter. (2000). "Focus on the CNN Effect Misses the Point: The Real Media Impact on Conflict Management is Invisible and Indirect". *Journal of Peace Research*, 37(2), 131.
- Jervis, Robert. (1978). Cooperation under the Security Dilemma. *World Politics*, 30(2), 167-214.
- Kaldor, Marry. (1999). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford: Stanford University Press.
- Kalyon, Levent. (2010, Ocak). "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz". *Güvenlik Stratejiler Dergisi*, 6(11), 10-11.
- Kamalak, İhsan. (2007). Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz. P. Akçalı, & İ. Kamalak (Dü.) içinde, *Siyasal İstikrar ve Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devletleri Örneği*. Kalkedon Yayıncılık.
- Kan, Kürşat. (2006). Globalizmin Uluslararası İlişkilere Etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kanat, Kılıç Buğra. (2015). “Netanyahu’nun Ziyareti gölgesinde ABD-İsrail İlişkileri”. Mayıs 26, 2019 tarihinde SETA Perspektif: <https://www.setav.org/netanyahunun-ziyareti-golgesinde-abd-israil-iliskileri/> adresinden alındı
- Kapani, Münci. (1997). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Karaağaçlı, Abbas. (2011, Aralık 10). “Pakistan-Hindistan İlişkileri ve Keşmir Meselesi”. Bilge İnsanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM): <http://www.bilgesam.org/incele/80/-pakistan-hindistan-iliskileri-ve-kesmir-meselesi/#.XL4LVugzZPY> adresinden alındı
- Karadoğan, Ece. (1996). "Medya ve Dış Politika". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*(3), 53-57.
- Karakaya, İskender. (2015). “Soğuk Savaş Sonrası ABD Dış Politikası: Süreklilik ve Değişim Bağlamında ABD’nin Küreselleşme, İş birliği, Güvenlik Politikalarının Değerlendirilmesi”. *21.Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*(11), 441-464.
- Karakaya, İskender. (2015). Soğuk Savaş Sonrası ABD Dış Politikası: Süreklilik ve Değişim Bağlamında ABD’nin Küreselleşme, İş birliği, Güvenlik Politikalarının Değerlendirilmesi. *21.Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*(11), 441-463.
- Kardaş, Şaban; Balcı , Ali. (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri: Tarih, Teori,Kavram ve Konular (Der.Şaban Kardaş ve Ali Balcı). C. Erişen, Ş. Kardaş, & A. Balcı (Dü) içinde, "*Dış Politika Analizi*" (s. 367-379). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kardaş, Şaban; Balcı , Ali. (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri: Tarih,Teori,Kavram ve Konular. T. Oğuzlu, Ş. Kardaş, & A. Balcı (Dü) içinde, "*Liberalizm*" (s. 147-166). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kardaş, Şaban; Balcı, Ali. (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri: Tarih,Teori,Kavram ve Konular. T. Kardaş, Ş. Kardaş, & A. Balcı (Dü) içinde, "*Güvenlik*" (s. 337-349). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kardaş, Şaban; Balcı, Ali. (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri:Tarih,Teori,Kavram ve Konular. A. Balcı, Ş. Kardaş, & A. Balcı (Dü) içinde, "*Realizm*". İstanbul: Küre Yayınları.
- Kastiner, Joseph. (1999). “The United States and the Gulf States: Alliance in Need”. *Middle East Review of International Affairs*, 2(4).
- Katzman, Kennneth. (2018, Temmuz 20). *CRS (Cogressional Research Servise)*. Mayıs 25, 2019 tarihinde “Iran Nuclear Agreement and U.S. Exit”: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R43333/94> adresinden alındı

- Katzman, Kenneth. (2019, Nisan 22). *CRS (Cogressional Research Servise)*. Mayıs 25, 2019 tarihinde “Iran Sanstions”: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf> adresinden alındı
- Katzman, Kenneth. (2019, Nisan 22). *CRS (Cogressional Research Servise)*. “Iran Sanstions”;: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf> adresinden alındı
- Kemp, Geoferry. (1971, Ekim). The International Arms Trade: Supplier, Recipient and Arms Control Perspectives. *Political Quartely*, 42(4), 376-388.
- Ken, Boothe; Wheeler, Nicholas;. (2008). *The Security Dilemma: Fear, Cooperation, and Trust in World Politics*. Hampshire: Palgrave and Macmillan.
- Kennedy, Paul. (2015). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Çatışmalar)*. (B. Karanakçı, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kepsutlu, Benan. (2016). *Amerika'nın Ortadoğu Politikası: 90'lardan Bugüne, Başkandan Başkana Ortadoğu Politikası*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Kerimoğlu, Tamer. (2018). Geçmişten Günümüze Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Politikaları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kerr, Paul; Katzman, Kenneth;. (2019, Nisan 30). *CRS (Cogressional Research Servise)*. Mayıs 25, 2019 tarihinde “Iran: Internal Politics and U.S Policy and Options”: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL32048.pdf> adresinden alındı
- Keyman, Fuat. (2000). *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*. (S. Coşar, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kimsella, David; Tilemma, Herbert. (1995). Arms and Agression in the Middle East: Overt Military Intervention, 1948-1991. *The Journal of Conflict Resolution*, 39(2), 308-309.
- Kısacık, Sena. (2012, Ekim). *ABD'nin Suriye Politikasını Anlamak*”. Mayıs 17, 2019 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/2012/10/16/abdnin-suriye-politikasini-anlamak/> adresinden alındı
- Kissenger, Henry. (2002). *Does America Need A Foreign Policy? (Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?)*. (T. Evyapan, Çev.) Ankara: METU Press.
- Koç, Zeynep Elif. (2018). “Presidential Doctrines and Foreign Affairs Magazine: the Articulation of Anti-communist Discourse in Foreign Policyopinion of the American

- Elite from Kennan to Kissinger". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 74. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, Alp. (2015). "Tarihi Şartların Bir Ürünü Olarak ABD Başkanlık Sistemi: Fren ve Denge". *2023 Dergisi*, 30.
- Köse, Talha. (2018, Ağustos). "İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları". *SETA Yayınları III*, 15.
- Köylü, Murat. (2015). "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye". *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 85-100.
- Köylü, Murat. (2018). Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekâtı. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)*(11), 70-86.
- Krieg, Andreas. (2016). "Externalizing the burden of war: the Obama Doctrine and US foreign policy in the Middle East". *International Affairs*, 92(1), 97-113.
- Kuloğlu, Armağan. (2011, Haziran). El-kaide Lideri Bin Ladin Operasyonu ve Sonuçları. *Ortadoğu Analiz*, 3(30), 74-81.
- Kurt, Veysel. (2015, Aralık). Devrimden Askeri Müdahaleye Yemen. *SETA Analiz*(144).
- Kuzoian, Alex. (2015, Temmuz 28). *Business Insider*. Şubat 4, 2019 tarihinde How the US military spends its billions: <https://www.businessinsider.com/us-military-spending-billions-2015-7> adresinden alındı
- Kuzu, Burhan. (1986). Kamu Yönetiminde Baskı Gruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*(1-4), 65-136.
- LaFeber, Walter. (1994). *The American Age: U.S. Foreign Policy at Home and Abroad 1750 to the Present*. New York.
- Layne, Cristopher. (2009, Ocak). America's Middle East Grand Strategy after Iraq: The Moment for Offshore Balancing Has Arrived. *Review of International Studies*, 35(1), 5-25.
- Lefebvre, Maxim. (2005). *Amerikan Dış Politikası*. (İ. Yergüz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Levine, Paul; Smith, Ron. (2000, Aralık). Arms Export Controls and Proliferation. *Journal of Conflict Resolution*, 44(6), 885-895.
- Lind, William. (1989, Ekim). *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation*. Marine Corps Gazette.

- Livingston, Steven. (1997). "Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention". *Research Paper R-18. Amerika Birleşik Devletleri: The Joan Shorenstein Center Press-Politics President and Fellows of Harvard Coll*, 7-8.
- Luneburg, William; Susman, Thomas. (2006). *The Lobbying Manual third Edition: A Complete Guide To Federal Law Governing Lawyers And Lobbyists*. American Bar Association.
- Mach, Charles. (1989). *Lobbying and Government Relations*. USA: Greenwood Press Inc.
- Manfreda, Primoz. (2019, Şubat 4). *ThoughtCo*. Mayıs 24, 2019 tarihinde "Impacts of the Iraq War on the Middle East": <https://www.thoughtco.com/iraq-war-effect-on-middle-east-2353056> adresinden alındı
- McCarthy, Niall. (2019, Mart 11). *STATİSTA*. "The World's Largest Arms Suppliers": <https://www.statista.com/chart/17316/share-of-global-arms-exports-by-country/> adresinden alındı
- McDougall, Walter. (1997). *Promised Land, Crusader State: The American Encounter With The World Since 1776*. Boston: Mariner Books.
- Mcginnes, Michael. (1991, Eylül). Richardson, Rationality and Restrictive Models of Arms Races. *The Journal of Conflict Resolution(1986-1998)*, 35(3), 443-473.
- Mearsheimer ,John; Walt, Stephen. (tarih yok). The Israeli Lobby and US Foreign Policy. *Middle East Policy*, 13(3), 29-87.
- Mearsheimer,John. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W.Norton Company.
- Measheimer, John. (1990). Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War. *International Security*, 15(1), 5-56.
- Meltz, Danielle. (2016, Bahar). "Civil Society in the Arap Spring: Tunisia, Egypt and Libya". *University of Colorado*, 3.
- Miller, Eric; Yetiv, Steve. (2001). "The New World Order in Theory and Practice: The Bush Administration's Worldview in Transition". *Presidential Studies Quartely*, 31(1), 56-68.
- Miller, Joshua. (2010, Temmuz 18). *ABC News*. "Vice President Joe Biden: July 2011 Might Mean Just 'a Few Thousand' Troops Returning": <https://abcnews.go.com/ThisWeek/vice-president-joe-biden-july-2011-thousand-troops/story?id=11190721> adresinden alındı

- Moens, Alexander. (2004). *The Foreign Policy of George W. Bush: Values, Strategy, and Loyalty*. Aldershot (İngiltere): Burlington: Ashgate.
- Moravcsik, Andrew. (2001). Liberal International Relations Theory: A Social Scientific assessment. *Weatherhead Center for International Affairs*, 1(2).
- Nagourney, Adam. (2018, Kasım 4). *The New York Times* “Obama Wins Elections. Mayıs 20, 2019 tarihinde <https://www.nytimes.com/2008/11/05/us/politics/05campaign.html> adresinden alındı
- Nguyen, Hang Thi Thuy. (2014). "Theories of US Foreign Policy: An Overview". *World Journal of Social Science*, 1(1), 20-27.
- Obama, Barack;. (2007). Renewing American Leadership. *Foreign Affairs*, 86(4).
- OpenSecrets, “Top Industries” (1998-2018). (tarih yok). <https://www.opensecrets.org/lobby/top.php?showYear=a&indexType=i> adresinden alındı
- Ornstein, Norman; Elder, Shirley. (1978). *Interest Groups, Lobbying and Policy Making*. Washington: Congressional Quarterly Press.
- Oruç, Dilara. (2013). "ABD'nin Ortadoğu Politikasında İki Doktrin: Eisenhower ve Carter Doktrinleri". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Oxfam. (2013, Eylül 25). “Saving Lives with Common Sense: The Case for Continued US Support for the Arms Trade Treaty” 175 OXFAM Briefing Paper: <https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp175-us-support-arms-trade-treaty-250913-en.pdf> adresinden alındı
- Öğütçü, Büşra. (2013, Şubat 10). *Monroe Doktrini ve ABD*. Şubat 26, 2019 tarihinde Politik Akademi: <http://politikakademi.org/2013/02/monroe-doktrini-ve-abd/> adresinden alındı
- Önal, Buket. (2010). *Amerikan Dış Politika Oluşum Sürecinde Başkanın Rolü ve Türkiye ABD İlişkilerinde Clinton Faktörü*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Örmeci, Ozan. (2015, Ekim). "Amerikan İstisnacılığı". Aralık 8, 2018 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/2015/10/20/amerikan-istisnaciligi/> adresinden alındı
- Özbaran, Hakan. (2002). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının On Beş Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi". *Sayıştay Dergisi*(53), 127.

- Özdemir, Çağatay. (2018). *Amerikan Grand Stratejisi: Obama'nın Ortadoğu Mirası*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Özdemir, Haluk. (2008). "Uluslararası İlişkilerde Güç:Çok Boyutlu Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 113-145.
- Özkan, Behlül. (2011, Ocak). "Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası". *Stratejik Araştırmalar Dergisi (SAD)*, 9(11), 60-61.
- Özkan, Muhammet Fatih. (tarih yok). "Demokratların Dış Politika Gelenekleri Bağlamında Obama'nın Suriye Politikası". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 6.
- Papp, Daniel; Johnson, Loch; Endicott, John. (2005). *American Foreign Policy:History,Politics and Policy*. New York: Pearson Longman.
- Parasiliti, Andrew. (2012, Ocak). "Leaving Iraq", *Journal Survival. Global Politics and Strategy*, 54(1), 127-133.
- Parker, Cristopher. (1999). New Weapons for Old Problems: Conventional Proliferation and Military Effectiveness in Developing States. *International Security*, 3(4), 119-147.
- Peters, Heidi; Plagakis, Sofia ;. (2019, Mayıs 10). *CRS (Congressional Research Service)*. "Department of Defense Contractor and Troop Levels in Afghanistan and Iraq: 2007-2018": <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R44116.pdf> adresinden alındı
- PGPF (Peter G. Peterson Foundation). (2019, Mayıs 3). Haziran 16, 2019 tarihinde "U.S. Defense Spending Compared to Other Countries": https://www.pgpf.org/chart-archive/0053_defense-comparison adresinden alındı
- Phillips, Macon. (2019, Ocak 27). *President to Muslim World: Americans are not your enemy*. Mayıs 20, 2019 tarihinde <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2009/01/27/president-muslim-world-americans-are-not-your-enemy> adresinden alındı
- Pirinççi, Ferhat. (2010). *Silahlanma ve Savaş: Ortadoğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi (Soğuk Savaş Dönemi)*. Bursa: Dora Yayınları.
- Pirinççi, Ferhat. (2011). "ABD-Suudi Arabistan Silah Anlaşması". *Akademik ORTA DOĞU*, 5(2), 61-84.
- Pirinççi, Ferhat. (2014, Temmuz-Ağustos). "Arap Baharının Ortadoğu'daki Savunma Harcamalarına ve Silahlanmaya Etkisi". *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, 6(63), 19.
- Pirinççi, Ferhat. (2018). Ortadoğu'da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler. *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 287-309.

- Plumer, Brad. (2013, Ocak). “America’s Staggering Defense Budget”. Washington Post: https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/01/07/everything-chuck-hagel-needs-to-know-about-the-defense-budget-in-charts/?utm_term=.2e8eb401f84f adresinden alındı
- Poe, Marshall. (2015). *İletişim Tarihi:Konuşmanın Evriminden İnternete Medya ve Toplum*. İstanbul: Isık Yayınları.
- Poyraz, Cansel. (2013). "Irak'ın İşgalinin ABD Dış Politika Doktrinleri Çerçevesinde Oryantalist Açıdan Değerlendirilmesi". *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 62. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Richardson, Lewis. (1960). *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of War*. Pittsburgh: Boxwood Press.
- Rosenau, James. (2006). The Study of World Politics:Theoretical and Methodological Challenges. J. Loose (Dü.) içinde, *Pre-theories and theories of foreign policy*. New York.
- Sakal, Mustafa. (1998). "Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Roller". *Dokuz Eylül Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 211-230.
- Samuel,Finer. (1977). *Comparative Government*. Penguin Books.
- Sandıklı, Atilla. (2015, Ocak 7). *BİLGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi)*. ABD Dış Politikasının Toplumsal Kaynakları: <http://www.bilgesam.org/incele/1957/-abd-dis-politikasinin-toplumsal-kaynaklari/#.XQyRkYgzZPY> adresinden alındı
- Saraçöz, Yiğit. (2018). Savunma Sanayinin Önemi ve Savunma Harcamalarının Ülke Ekonomisine Etkileri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: TOBB Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarenson, David. (2013, Sonbahar). Dilemmas for US Strategy Us Opetiins in Syria. *Parameters*, 43(3).
- Sarı, Emre. (2016). *ABD Tarihi ve ABD Başkanları*. Antalya: Net Medya Yayıncılık.
- Schmidle, Nicholas. (2011, Ağustos 1). *The New Yorker*. “Getting Bin Laden: What happened that night in Abbottabad”: <https://www.newyorker.com/magazine/2011/08/08/getting-bin-laden> adresinden alındı

- Schwartz , Moshe; Swain, Joyprada. (2011, Mayıs 13). *CRS (Congressional Research Service)*. "Department of Defense Contractors in Afghanistan and Iraq: Background and Analysis". adresinden alındı
- Sharp, Jeremy . (2014, Mayıs 8). *CRS (Congressional Report Service)*. "Jordan: Background and U.S. Relations": <http://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33546.pdf> adresinden alındı
- Shinkman, Paul. (tarih yok). "*Countries and Influence Enter Through the Lobby*". U.S. News: "<https://www.usnews.com/news/best-countries/articles/2018-08-17/biggest-spenders-of-foreign-lobbying-in-the-us-comes-from-americas-closest-allies>" adresinden alındı
- Shoemaker, Pamela; Reese, Stephen . (2002). "İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi. S. İrvan (Dü.) içinde, "*Medya Kültür Siyaset*" (S. İrvan, Çev.). Ankara: Alp Yayınevi.
- Singer,David. (1961). "The Level-of-Analysis Problem in International Relations". *World Politics The International System: Theoretical Essays*, 14(1), 77-92.
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)*. (2016, Şubat 22). Haziran 17, 2019 tarihinde "Asia and the Middle East lead rise in arms imports; the United States and Russia remain largest arms exporters, says SIPRI": <https://www.sipri.org/media/press-release/2016/asia-and-middle-east-lead-rise-arms-imports-united-states-and-russia-remain-largest-arms-exporters> adresinden alındı
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)*. (2018, Mart 12). "Asia and the Middle East lead rising trend in arms imports, US exports grow significantly, says SIPRI": <https://www.sipri.org/news/press-release/2018/asia-and-middle-east-lead-rising-trend-arms-imports-us-exports-grow-significantly-s> adresinden alındı
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)*. (2018, Mart 12). Haziran 18, 2019 tarihinde "Asia and the Middle East lead rising trend in arms imports, US exports grow significantly, says": <https://www.sipri.org/news/press-release/2018/asia-and-middle-east-lead-rising-trend-arms-imports-us-exports-grow-significantly-says-sipri> adresinden alındı
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)*. (2019, Nisan 29). Haziran 18, 2019 tarihinde "World military expenditure grows to \$1.8 trillion in 2018": <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018> adresinden alındı

- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), Arms Transfers Database.* (tarih yok). Nisan 26, 2019 tarihinde “TIV of arms exports from the top 10 largest exporters, 2015-2018”: http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php adresinden alındı
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), Fact Sheet.* (2018, Mart). “Trends in International Arms Transfers, 2017”: <https://www.sipri.org/publications/2018/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2017> adresinden alındı
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), Fact Sheet.* (2019, Mart). Nisan 26, 2019 tarihinde “Trends in International Arms Transfers, 2018”: <https://www.sipri.org/publications/2019/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2018> adresinden alındı
- SIPRI (Stockholm International Peace) Research Institute.* (2018, Mart 12). Nisan 24, 2019 tarihinde “Asia and the Middle East lead rising trend in arms imports, US exports grow significantly, says SIPRI”: <https://www.sipri.org/news/press-release/2018/asia-and-middle-east-lead-rising-trend-arms-imports-us-exports-grow-significantly-> adresinden alındı
- SIPRI(Stockholm International Peace) Research Institute.* (2018, Mart). Nisan 24, 2019 tarihinde Fact Sheet, “Trends in International Arms Transfers, 2017”: <https://www.sipri.org/publications/2018/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2017> adresinden alındı
- Sitek, Bronislaw; Ukleja, Aleksandra. (2012). National Security definition, character and Determinants Studies on the Quality quality of Security. M. Bentkowska, B. Sitek, & A. Ukleja (Dü) içinde, *The Historical Outline and the Normative Regulation of Lobbying in the United States of America* (s. 571-587). Józefów (Polonya).
- Smith, Ron. (1985). The Economics of Exporting Arms. (Eylül, Dü.) *Journal of Peace Research*, 22(3), 239-247.
- Snow, Donald; Brown, Eugene. (1994). *Puzzle Palaces and Foggy Bottom: U.S. Foreign and Defense Policy Making in the 1990s*. New York.
- Snyder, Richard vd. (1955). Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics. 8(1).
- Sönmezoğlu, Faruk. (1989). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. Filiz Kitapevi.

- Sönmezoğlu, Faruk; Bayır, Özgün. (2014). Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış. F. Sönmezoğlu, F. Sönmezoğlu, & Ö. E. Bayır (Dü) içinde, *"Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış Politikası"*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk; Bayır, Özgün. (2014). *Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış*. (F. Sönmezoğlu, & Ö. Bayır, Dü) İstanbul: Der Yayınları.
- Spaeth, Harold. (1979). *Supreme Court Policy Making: Explanation and Prediction W.H. Freeman*. San Francisco.
- Sprout, Margaret; Sprout, Harold. (1956). *Man-Millieu Relationship Hypothesis in the Context of International Politics*. Princeton University.
- Sputnik News*. (2015, Ekim 5). Haziran 16, 2019 tarihinde " ABD'den Israil ve Suudi Arabistan'a 1,9 milyar dolarlık silah": <https://tr.sputniknews.com/abd/201505211015592274/> adresinden alındı
- Sputnik News*. (2016, Aralık 28). Haziran 17, 2019 tarihinde "Obama yönetimi silah satışında rekor kırdı": <https://tr.sputniknews.com/abd/201612281026521240-abd-obama-silah-satisi/> adresinden alındı
- Sputnik News*. (2017, Mayıs 13). Nisan 27, 2019 tarihinde "ABD, Suudi Arabistan'a 100 milyar dolarlık silah satıyor": <https://tr.sputniknews.com/abd/201705131028452275-abd-suudi-arabistan-100milyar-dolar-silah-satisi/> adresinden alındı
- Sputnik News*. (2017, Temmuz 13). Nisan 27, 2019 tarihinde "Rusya ile Suudi Arabistan'dan 3.5 milyar dolarlık silah anlaşması": <https://tr.sputniknews.com/savunma/201707121029252400-rusya-suudi-arabistan-milyar-dolarlik-silah-anlasmasi/> adresinden alındı
- Sputnik News*. (2017, Ocak 3). Nisan 27, 2019 tarihinde "ABD'den Körfez ülkelerine 40 milyar dolarlık silah satışı": <https://tr.sputniknews.com/abd/201701031026600180-abd-korfez-ulkeleri-silah-satisi/> adresinden alındı
- Sputnik News*. (2017, Kasım 28). Nisan 27, 2019 tarihinde "Trump'tan 10 ayda 49 milyar dolarlık silah satışı": <https://tr.sputniknews.com/abd/201711281031187299-trumptan-49-milyar-dolarlik-silah-satisi/> adresinden alındı
- STATISTA*. (2019). Haziran 10, 2019 tarihinde "Defense outlays and forecast in the United States from 2000 to 2029 (as a percentage of the GDP)": <https://www.statista.com/statistics/217581/outlays-for-defense-and-forecast-in-the-us-as-a-percentage-of-the-gdp/> adresinden alındı

- Steger, Manfred. (2006). *Globalization*. (A. Ersoy, Çev.) Ankara: Dost Kitap Evi Yayınları.
- Stern, Jessica. (2015). Obama and the Terrorism: Like it or Not, War Goes On. *Foreign Affairs*, 94(5).
- Sümer, Gültekin. (tarih yok). "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü". *Uluslararası İlişkiler*, 119-144.
- Sümer, Gültekin. (2008). "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(19), 119-144.
- Şişman, Deniz. (2017). Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 222-237.
- Tanrısever, Oktay. (2011). *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. (A. Eralp, Dü.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Targonski, Rosalie. (2000). *Ana Hatları ile ABD Devlet Yapısı*. ABD Dışişleri Bakanlığı.
- Tayyar , Arı. (2004). *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol, Hegemonya*. Bursa: Alfa Yayınevi.
- Telatar, Gökhan. (2012). "Yeni Muhafazakârlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 67(3), 159-187.
- Telatar, Gökhan. (tarih yok). Barack Obama'nın Dış Politikada Demokrasinin Yayılması Misyonu. *Alternatif Politika*, 4(1), 54-83.
- Telatar, Gökhan. (2014). Barack Obama, the War on Terrorism and the US Hegemony. *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, 13(4), 41-58.
- Terkan, Banu. (2007). Basın ve Siyaset İlişkilerinin Gündem Belirleme Modeli Çerçevesinde Bir Analizi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi Özeti*, 561-584. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tetek, Murat. (2012, Kasım 28). *TUİÇ Akademi*. Nisan 24, 2019 tarihinde "Arap Baharı ve Sonuçları": <http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-nedenleri/> adresinden alındı
- The Constitution of the United States: The Bill of Right & All Amendments*. (tarih yok). <http://constitutionus.com/> adresinden alındı
- The Washington Post "Text of President Bush's 2002 State of the Union Address"*. (2002, Ocak 29). Aralık 1, 2018 tarihinde <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/onpolitics/transcripts/sou012902.htm?noredirect=on> adresinden alındı
- The White House*. (1991, Ağustos). "The National Security Strategy of the United States of America": <http://nssarchive.us/NSSR/1991.pdf> adresinden alındı

- The White House.* (1996, Şubat). "A National Security of Engagement and Enlargement": <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1996.pdf?ver=2014-06-25-121234-233> adresinden alındı
- The White House.* (1997, Mayıs). "A National Security for A New Century": <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1997.pdf?ver=2014-06-25-121242-623> adresinden alındı
- The White House.* (1998, Ekim). "A National Security for A New Century": <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1998.pdf?ver=2014-06-25-121250-857> adresinden alındı
- The White House.* (1999, Aralık). "A National Security for A New Century": <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1999.pdf?ver=2014-06-25-121300-170> adresinden alındı
- The White House.* (2002, Eylül 17). "The National Security Strategy of the United States of America": <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf> adresinden alındı
- The White House.* (2006, Mart). "The National Security Strategy of the United States of America": <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/> adresinden alındı
- The White House.* (2010, Mayıs). Mayıs 5, 2010 tarihinde "National Security Strategy": <http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf> adresinden alındı
- The White House.* (2017, Ocak 15). Haziran 19, 2019 tarihinde "Presidential Policy Directive United States Conventional Arms Transfer Policy": <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/01/15/presidential-policy-directive-united-states-conventional-arms-transfer-p> adresinden alındı
- The White House.* (2017, Ocak 15). Haziran 19, 2019 tarihinde "Presidential Policy Directive United States Conventional Arms Transfer Policy": <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/01/15/presidential-policy-directive-united-states-conventional-arms-transfer-p> adresinden alındı
- The White House.* (2018). National Security Council: <https://www.whitehouse.gov/nsc/> adresinden alındı
- The World Bank.* (2019). "Military Expenditure": <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2017&locations=US&start=2000> adresinden alındı

- Theohary, Catherine. (2016, Aralık 19). *CRS (Congressional Research Service)*. Nisan 4, 2019 tarihinde “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015”: <https://fas.org/sgp/crs/weapons/R44716.pdf> adresinden alındı
- Thomas, Clayton. (2017, Ekim 11). *CRS (Congress Research Service)*. “Arms Sales in the Middle East: Trends and Analytical Perspectives for U.S. Policy”: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44984.pdf>. adresinden alındı
- Thrall, Trevor; Dorminey, Caroline;. (2018, Mart 13). “Risky Business: The Role of Arms Sales in U.S. Foreign Policy”. *CATO Institute: Policy Analysis* 836.
- Thumer, Paul. (2018, Ekim). Network Interdependencies and the Evolution of the International Arms Trade. *Journal of Conflict Resolution*, 20(10), 1-29.
- Tian,Nan. (2018, Mayıs). *SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute),Fact Sheet*. “Trends in World Military Expenditure 2017”. adresinden alındı
- Tokmaktepe, Aynur. (2018). The Effects of Johnson Letter on Turkish-American Relations and Turkish Foreign Policy During the Period of 1960-1980 Relative Authonomy and the Process of Identification Priorities. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 80-81. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toman, Murat; Akman, Halil. (2014, Aralık). "Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7(20), 285-331.
- Topçu, Adnan. (2006). Siyasal Karar Alma Organları Üzerinde Çıkar ve Baskı Gruplarının Etkileri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 35-48. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toprak, Elif. (2005). Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa Birliği'ne Üyelik Kriterlerinin Neo Fonksiyonalist Teori Açısından Analizi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunç Kaşık, Halit. (2015). Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri:Başkanlık Sistemi. H. Tunç Kaşık, & K. Yapıcı (Dü.) içinde, *Başkanlık Sistemi: Teori,Pratik ve Tartışmalar*.
- Turan, İlter. (1997). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Tutar, Necmiye. (2015). Barack Obama Dönemi Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu Politikası. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türker, Muammer. (tarih yok). *Amerika Birleşik Devletleri Yönetim Sistemi*. T.C. İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi.

- Türkmen, Füsün. (2005). “ABD’nin Dış Politikası: Devamlılık ve Değişim”. *Doğu Batı Dergisi*, 8(32), 157-181.
- Uluç, Doğan. (2013, Şubat 27). “Amerika Casus Pollard’ı Af Edebilecek Mi?”. Mayıs 26, 2019 tarihinde Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/amerika-casus-pollardi-af-edebilecek-mi-22693028> adresinden alındı
- Uludağ, Mehmet Bülent. (2011). *Dünya Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Ulutaş, Ufuk; Torlak, Furkan. (2011, Aralık). Çekilme Sonrası Irak’ta Düzen Arayışı. *SETA Analiz*, 0(49), 20-21.
- UNITED NATIONS. (2013). "The Arms Trade Treaty": https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/04/20130410%2012-01%20PM/Ch_XXVI_08.pdf adresinden alındı
- United Nations Treaty Collection. (2014, Aralık 24). "Status of Treaties: Disarmament": https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-8&chapter=26&clang=_en adresinden alındı
- United States Courts. (2019). Ocak 2019 tarihinde "Comparing Federal & State Courts" : <https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/court-role-and-structure/comparing-federal-state-courts> adresinden alındı
- UNODA (United Nations Office for Disarmament Affairs). (tarih yok). Haziran 20, 2019 tarihinde “Disarmament Treaties Database”: <http://disarmament.un.org/treaties/> adresinden alındı
- Waltz, Kenneth. (1959). *Man, The State and War*. New York:Columbia University Press.
- Waltz, Kenneth. (1979). *Theory of International Politics*. New York: Random House.
- Watergate Skandalı. (tarih yok). Mart 15, 2019 tarihinde Tarihi Olaylar: <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/watergate-skandali-1417> adresinden alındı
- Wezeman, Pieter. (2018, Mart). *SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) , Fact Sheet*. “Trends in International Arms Transfers, 2017”. adresinden alındı
- Wilson İlkeleri. (tarih yok). <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/wilson-ilkeleri-231> adresinden alındı
- Woolcott, Peter. (2013, Nisan 2). “The Arms Trade Treaty”. United Nations Audiovisual Library of International Law: <http://legal.un.org/avl/ha/att/att.html> adresinden alındı
- Yalçın, Hasan. (2015). Obama Stratejisi ve Ortadoğu. *Akademik ORTA DOĞU*, 9(2), 55-74.

- Yalçın, Hasan Basri. (2018). *Ulusal Güvenlik Stratejisi*. İstanbul: SETA (Siyaset, Ekonomik ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Kitapları.
- Yalçınkaya, Haldun. (2008). *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Yapıcı, İrem. (2009). "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 130-157.
- Yavuz, Can. (2017). Amerika Birleşik Devletleri Yüce Mahkemesi (Supreme Court of the United States). *TBB Dergisi*, 128, 437-480.
- Yesevi, Çağla Gül. (2015, Kasım 24). "İsrail ile ABD'nin Askeri ve İstihbar İttifakının Değerlendirilmesi ve Pollard Olayı". 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü: <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/israil-ve-abdnin-askeri-ve-istihbari-ittifakinin-degerlendirilmesi-ve-pollard-olayi> adresinden alındı
- Yılmaz, Halil İbrahim. (2016, Ocak). Ortadoğu'nun Jeo-ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 99-128.
- Yılmaz, Mustafa Ertuğrul. (2006). Etkin Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Lobcilik ve Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Lobisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 18-49. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücedoğan, Güleda. (1997). "Medya-Kamuoyu İlişkisi". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(6), 83-91.
- Zafir, Zeynep . (2009). "Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 65-82.
- Zengin, Mustafa. (2018). "Truman Doktrinin ve Soğuk Savaşın DP Dönemi Dış Politikasına ABD Bazlı Karar Alma Noktasında Etkisi". *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 29. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zenko, Micah. (2011, Temmuz 28). *Council of Foreign Relations*. Mayıs 24, 2019 tarihinde "Iraq U.S. Military Withdrawal": <https://www.cfr.org/blog/iraq-us-military-withdrawal> adresinden alındı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ÖZCAN, Nihan
Uyruğu : T.C
Doğum Tarihi ve Yeri : 03/01/1993, Denizli
Telefon : 0 (555) 174 7714
E-mail : nihanozcan147@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler	2016
Hazırlık	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu	2012
Lise	Denizli Anadolu Lisesi	2010

Yabancı Dil

İngilizce